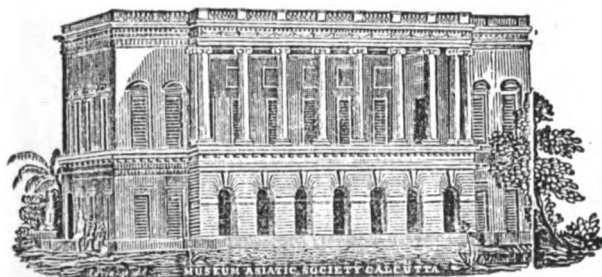

1882. August 3,
Gift of the Society.

~~Indt 212, 85~~

44/115

BIBLIOTHECA INDICA;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS
PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 457.

वायुपुराणम् ।

THE VĀYU PURĀṆA.

A SYSTEM OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITION.

EDITED BY

RAJENDRALĀLA MITRA, LL.D., C. I. E.

VOL. II.

FASCICULUS I.

CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1881.

Indt. 210.95 (2, 1-6)

श्रीगणेशाय नमः ।
वायुपुराणम् ।
अथोत्तरभागे

प्रथमोऽध्यायः ।

पृथिवीदोहनं ।

ब्राह्मपायन उवाच । क्रमं मन्वन्तराणाम् ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ।

दैवतानाञ्च सर्वेषां ये च यस्यान्तरे मनोः ॥ १ ॥

सूत उवाच । मन्वन्तराणां यानि स्युरतीतानागतानि च ।

समासाद्विस्तराश्चैव ब्रुवतो वै निबोधत ॥ २ ॥

स्वायम्भुवो मनुः पूर्वं मनुः स्वारोचिषस्तथा ।

श्रौतमस्तामसश्चैव तथा रैवतशानुषौ ।

षष्ठेते मनवोऽतीता वक्ष्याम्यष्टावनागतान् ॥ ३ ॥

सावर्षाः पञ्चदशैश्च भ्रातृभ्यो वैवस्वतस्तथा^(१) ।

वक्ष्याम्येतान् पुरस्तात्तु मनोर्वैवस्वतस्य च ॥ ४ ॥

मनवः पञ्च थेऽतीता मानवास्तान् निबोधत ।

मन्वन्तरं मया घोर्षं क्रान्तं स्वायम्भुवस्य च ॥ ५ ॥

१ सावर्षा मन्वरीचाश्चेति ट० ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मनोः स्वारोचिषस्य ह ।
 प्रजासर्गं समासेन द्वितीयस्य महात्मनः ॥ ६ ॥
 आसन् वै तुषिता देवा मनुस्वारोचिषेऽन्तरे ।
 पारावतास्य विदांसो द्वावेव तु गणौ स्यता ॥ ७ ॥
 तुषितायां समुत्पन्नाः क्रतोः पुत्राः खरोचिषः ।
 पारावतास्य शिष्टास्य द्वादशौ तौ गणौ स्यता ।
 सन्द्यास्य षतुर्विंशद्देवास्तौ वै तदा स्यताः ॥ ८ ॥
 धैवस्यज्ञोऽथ वामान्यो गोपा देवायतस्तथा^(१) ।
 अजस्य भगवान् देवो दुरोणस्य महाबलः ॥ ९ ॥
 आपस्यपि महाबाहुर्महैजास्यपि वीर्यवान् ।
 चिकित्वान्^(२) निश्चतो यस्य अग्नौ यस्यैव पद्यते ।
 इत्येते ऋतुपुत्रास्तु तदासन् सोमपायिनः ॥ १० ॥
 प्रचेतास्यैव यो देवो विश्वेदेवास्तथैव च ।
 समञ्चो विश्रुतो यस्य अजिह्वस्यारिमर्दनः ॥ ११ ॥
 अजिह्वानमघ्नीयानौ विद्यावन्तौ तथैव च ।
 अजोषौ च^(३) महाभागौ यवीयस्य महाबलः ॥ १२ ॥
 होता यज्वा च इत्येते पराक्रान्ताः^(४) परावताः ।
 इत्येता देवता आसन्मनुस्वारोचिषेऽन्तरे ॥ १३ ॥
 सोमपास्तु तदा होतास्तुर्विंशतिदेवताः ।
 तेषामिन्द्रस्तदा आसीद्देधस्य लोकविश्रुतः ॥ १४ ॥

१ देवायतस्तथेति क० । २ चिकित्वानिति ड० ।

३ अजाख्यौ चेति ख० । ४ पराक्रान्ता इति ड०, ट० च ।

उर्जा वसिष्ठपुत्रस्तु सन्धः काश्यप एव च ।
 भार्गवस्य तदा द्रेणो ऋषभोऽङ्गिरसस्तथा ॥१५॥
 पौलस्त्यस्यैव दत्ताचिरात्रेयो निखिलस्तथा ।
 पौलस्त्यस्य च धावांस्तु एते सप्तर्षयः स्मृताः ॥१६॥
 श्वेचः कविरुतस्यैव कृतान्तो विभ्रतो रविः^(१) ।
 वृहद्गुहो नवस्यैव सुतास्यैते^(२) नव स्मृताः ॥१७॥
 मनोः स्वारोषिषस्यैते पुत्रा वंशकराः स्मृताः ।
 पुराणे परिसङ्ख्याता द्वितीयस्यैतदन्तरं ॥१८॥
 सप्तर्षयो मनुर्देवाः पितरस्य चतुष्टयं ।
 मूलं मन्वन्तरस्यैते तेषास्यैवान्तरे प्रजाः ॥१९॥
 ऋषीणां देवताः पुत्राः पितरो देवसूतवः ।
 ऋषयो देवपुत्रास्तु इति ब्राह्मविनिश्चयः ॥२०॥
 मनोः सत्रं विश्वस्यैव सप्तर्षिभ्यो दिजातयः ।
 एतन्मन्वन्तरं प्रोक्तं समासात् तु विस्तरात् ॥२१॥
 स्वायम्भुवेन विस्तारो ज्ञेयः स्वारोषिषस्तु ।
 न ब्रह्मो विस्तरस्तस्य वक्तुं वर्षशतैरपि ।
 पुनरुक्तवज्रत्वान्तु प्रजानां वै कुले कुले ॥२२॥
 तृतीयस्तथ पर्याय औत्तमस्यान्तरे मनोः ।
 पञ्च सैव गणाः प्रोक्तास्तान् वक्ष्यामि निबोधत ॥२३॥
 सुधामानस्य देवास्तु ये चान्ये वशवर्त्तिनः ।

१ विश्वतो रविरिति छ० ।

२ सुभास्यैत इति ट० ।

प्रतर्हनाः श्रिवाः सत्या गणा दादन्न वै स्वताः ॥२४॥
 सत्यो धृतिर्दमो दान्तः क्षमः क्षामो धृतिः शुचिः ।
 ईषोर्जास्य तथा ज्येष्ठो वपुर्मासैव दादन्न ।
 इत्येते नामभिः क्रान्ताः सुधामानस्तु दादन्न ॥२५॥
 सहस्रधारो विश्वात्मा श्रमितारो वृहद्भुजः ।
 विश्वधा विश्वकर्मा च मनस्विनो विराद्यान्नाः^(१) ॥२६॥
 ज्योतिषैव विभाव्यस्य कीर्त्तिवान् वंशकारिणः ।
 अन्याभारार्थिता देवो वसुधिष्णो विवस्वसुः^(२) ॥२७॥
 दिनक्रतुः सुधर्मा च धृत्वर्मा यशस्विनः^(३) ।
 केतुर्मासैव इत्येते कीर्त्तितास्तु प्रतर्हनाः ॥२८॥
 हंसस्वरोऽहिहा चैव प्रतर्हनयशस्करो ।
 सुदानो वसुदानस्य सुमञ्जसविषावुभौ ॥२९॥
 जन्तुवाहयतिषैव सुवित्तसुनयस्तथा ।
 श्रिवा ज्येते तु विज्ञेया यज्ञिया दादन्नापराः ॥३०॥
 सत्यानामपि नामानि निबोधत यथामतं ।
 दिक्पतिर्वाक्पतिषैव विश्वः ब्रह्मस्तथैव च ॥३१॥
 स्रष्टृकीकोऽधिपसैव^(४) वर्षोधा सुहृत्सर्वज्ञः^(५) ।

१ विराड् यश इति ड० ।

२ वसुधिष्ठो विवस्वसरिति ड० ।

३ यशस्विजा इति ड०, ट० च ।

४ अमृतताकोऽधिपसैवेति ख० ।

५ पाठोऽयं आदर्शसम्मतो भुक्तिः, परन्वयमादर्शदेवेषु समीचीने भवितुं गार्हतीति ।

वासवश्च सदाश्च शेमानन्दौ तथैव च ॥ ३२ ॥
 सत्या ह्येते परिक्रान्ता यज्ञिया द्वादशापराः ।
 इत्येता देवता ह्यासन्नैत्तमस्यान्तरे मनोः ॥ ३३ ॥
 अजस्र परशुश्चैव दिव्यो दिव्यौषधिर्नयः ।
 देवानुजस्याप्रतिमो महोत्साहौभिजस्तथा ॥ ३४ ॥
 विनीतश्च सुकेतुश्च सुमिचः सुबलः शुचिः ।
 औत्तमस्य मनोः पुत्रास्तयोदश महात्मनः ।
 एते चत्रप्रणेतारस्तृतीयश्चैतदन्तरम् ॥ ३५ ॥
 औत्तमे परिसङ्ख्यातः सर्गः स्वारोचिषेण तु ।
 विस्तरेणानुपूर्व्या च तामसांस्तान्निबोधत ॥ ३६ ॥
 चतुर्थे त्वथ पर्याये तामसस्यान्तरे मनोः ।
 सत्याः स्वरूपाः सुधियो हरयश्चतुरो गणाः ॥ ३७ ॥
 पुलस्त्यपुत्रस्य सुतास्तामसस्यान्तरे मनोः ।
 गणस्तु तेषां देवानामेकैकः पञ्चविंशकः ॥ ३८ ॥
 इन्द्रियाणां भ्रतं यद्धि सुमयः प्रतिजानते ।
 सत्यप्राणास्तु ग्रीर्ष्यास्तमसैवाष्टमस्तथा ।
 इन्द्रियाणि तदा देवा मनोस्तस्यान्तरे स्मृताः ॥ ३९ ॥
 तेषाञ्च प्रभुदेवानां शिविरिन्द्रः प्रतापवान् ।
 सप्तर्षयोऽन्तरे चैत्र तान्निबोधत सत्तमाः ॥ ४० ॥
 काव्यो हर्षस्तथा चैव काश्यपः पृथुरेव च ।
 आत्रेयश्चाग्निरित्येव ज्योतिधामा च भार्गवः ॥ ४१ ॥
 पौलहे वनपीठश्च गोत्रे वासिष्ठ एव च ।

वैचक्षथापि पौलस्त्य ऋषयस्तामवेऽन्तरे ॥४१॥
 जगुषण्डस्तथा भ्रान्तिर्नरः स्थातिर्भयस्तथा ।
 प्रियभृत्यो ऋवचिश्च पृष्टलोढो दृढोद्यतः^(१) ।
 ऋतश्च ऋतमन्धुश्च तामसश्च मनोः सुताः ॥४२॥
 पञ्चमे तथ पर्याये मनोश्चारिष्णवेऽन्तरे ।
 गणास्तु सुसमाख्याता देवतानां निबोधत ॥४३॥
 ऋमृताभाभूतरज्जोविकुण्डाः ससुमेधसः ।
 चरिष्णोस्तु शूभाः पुत्रा वसिष्ठश्च प्रजापतेः ।
 चतुर्दश च प्रत्वारो गणास्तेषाम्नु भास्वराः ॥४४॥
 स्वत्रविप्रोऽग्निभासश्च प्रत्येतिष्ठामृतस्तथा ।
 सुमतिर्वीरिरावश्च वाचिनोदः स्ववास्तथा ॥४५॥
 प्रविरात्री च वादश्च प्राज्ञश्चेति^(२) चतुर्दश ।
 ऋमृताभाः स्रता ह्येते देवाश्चारिष्णवेऽन्तरे ॥४६॥
 मतिश्च सुमतिश्चैव ऋतसत्तौ तथैव च ।
 आदृतिर्विदृतिश्चैव मदो विनय एव च ॥४७॥
 जेता जिष्णुः सहस्रैव द्युतिमान् स्ववसस्तथा ।
 इत्येतानीह नामानि आभूतरज्ज्वां विदुः ॥४८॥
 वृषभेना जथो भीमः शूचिर्दान्तो यज्ञो दमः ।
 नाथो विद्वानजेयश्च कृष्णो गौरो भ्रुवस्तथा ।
 कीर्त्तितास्तु विकुण्डा वै सुमेधास्तु निबोधत ॥४९॥

१ दृष्टेषुष्टदिति ड०, ट० च ।

२ शतम्बेतीति ड०, ट० च ।

मेधा मेधातिथिसैव सत्यमेधास्तथैव च ।
 पृथ्विमेधात्पमेधाश्च भृगोमेधादयः प्रभुः ॥५१॥
 दीप्तिमेधा यज्ञोमेधा स्थिरमेधास्तथैव च ।
 सर्वमेधाश्चमेधाश्च प्रतिमेधाश्च यः स्मृतः ।
 मेधावान् मेधहर्ता च कीर्तितास्तु सुमेधसः ॥५२॥
 विभुरिन्द्रस्तदा तेषामासीद्विद्वान्तपौरुषः ।
 पौलस्त्यो वेदवाङ्मस्य यजुर्नामा च काश्यपः ॥५३॥
 हिरण्यरोमाङ्गिरसो वेदग्रीसैव भार्गवः ।
 ऊर्ध्ववाङ्मस्य वासिष्ठः पर्जन्यः पौलहस्तथा ।
 सत्यनेचस्तथाचेय ऋषयो रैवतान्तरे ॥५४॥
 महापुराणसम्भाव्यः प्रत्यङ्गपरहा श्रुचिः ।
 बलबन्धुर्निरामिचः केतुभङ्गो वृढव्रतः ।
 चरिष्णवस्य पुत्रास्तौ पञ्चमस्यैतदन्तरं ॥५५॥
 स्वारोषिषोत्तमस्यैव तामसो रैवतस्तथा ।
 प्रियव्रतान्वया ज्योते चत्वारो मगवस्तथा ॥५६॥
 षष्ठे खल्वथ पर्याये देवा ये चाक्षुषेऽन्तरे ।
 आद्याः प्रसूता भाव्याश्च पृथुकाश्च दिवोकसः ।
 महानुभावस्त्रेखाश्च पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥५७॥
 दिवोकसः सर्ग एष प्रोच्यते मातृनामभिः ।
 अत्रेः पुत्रस्य नप्तार आरण्यस्य प्रजापतेः ।
 गणाश्च तेषान्देवानामेकैको ह्यष्टकः स्मृतः ॥५८॥
 अन्तरीक्षो वसुहयो ज्योतिषिश्च प्रियव्रतः ।

श्रोता मन्ता सुमन्ता च आद्या ह्येते प्रकीर्णिताः ॥५८॥
 श्वेनभद्रस्तथा पशुः पथ्यनेचो महायज्ञाः ।
 सुमनाश्च सुवेताश्च रेवतः सुप्रचेतसः ।
 द्युतिश्चैव महासत्त्वः प्रसूताः परिकीर्णिताः ॥६०॥
 विजयः सुजयश्चैव मनोद्यानौ तथैव च ।
 सुमतिः सुपरिश्चैव विज्ञातोऽर्घ्यपतिश्च यः ।
 भात्या ह्येते स्यता देवाः पृथुकांसु निबोधत ॥६१॥
 अजिष्टः प्राक्यनो देवो वानपृष्ठस्तथैव च ।
 ब्राह्मरः सत्यधृष्णुश्च विष्णुश्च विजयस्तथा ।
 अजितश्च महाभागः पृथुकास्तो दिवौकसः ॥६२॥
 लेखास्तथा प्रवक्ष्यामि ब्रुवतो मे निबोधत ।
 मनोजवः प्रघासस्तु प्रचेतास्तु महायज्ञाः ॥६३॥
 वातो भ्रुवक्षितिश्चैव अहृतश्चैव वीर्यवान् ।
 श्रवणो वृहस्पतिश्चैव लेखाः संपरिकीर्णिताः ॥६४॥
 मनोजवो महावीर्यक्षेपामिन्द्रस्तदाऽभवत् ।
 उन्नतो भार्गवश्चैव हविभ्रात्रङ्गिरःसुतः ॥६५॥
 सुधामा काम्यपश्चैव वाग्निष्ठो विरजस्तथा ।
 अतिमानश्च^(१) पौलस्त्यः महिष्णुः पौलस्त्यस्तथा ।
 मधुराक्षश्च इत्येते सप्त वै चाक्षुषेऽन्तरे ॥६६॥
 ऊरुः पूरुः शतशुक्लस्तपस्वी सत्यवाक् कृतिः ।
 अग्निष्णुदतिराक्षश्च सुशुक्लश्चेति ते नव ॥६७॥

१ अभिमानश्चेति ४०, ४० च ।

अभिमन्युश्च दशमो नाद्वलेया मनोः सुताः ।
 चतुषस्य सुता ह्येते षष्ठश्चैव तदन्तरम् ॥६८॥
 वैवस्वतेन सञ्ज्ञातस्तस्य सर्गो महात्मनः ।
 विस्तरेणानुपूर्व्यां च कथितं वै मया द्विजाः ॥६९॥
 षडथ ऊचुः । चाचुषस्य तु दायादः सम्भूतः कश्यपांश्चये ।
 तस्यांश्वाये येऽप्यन्ये तन्नो ब्रूहि यथातथं ॥७०॥
 सूत उवाच । चाचुषस्य निमर्गन्तु समासाञ्छ्रोतुमर्हथ ।
 तस्यांश्वाये सम्भूतः पृथुर्वैष्णः प्रतापवान् ॥७१॥
 प्रजानां पतयश्चान्ये दक्षः प्राचेतसस्तथा ।
 उत्तानपादं जघाह पुत्रमत्रिः प्रजापतिः ॥७२॥
 दक्षकस्य तु पुत्रोऽस्य राजा ह्यासीत् प्रजापतेः ।
 स्वायम्भुवेन मनुना दत्तोऽत्रेः कारणं प्रति ॥७३॥
 मन्वन्तरमथासाद्य भविष्यं चाचुषस्य ह ।
 षष्ठन्तदनुवक्ष्यामि उपोद्घातेन वै द्विजाः^(१) ॥७४॥
 उत्तानपादाश्चतुरा स्मृता वित्तभाविनी ।
 उत्पन्ना चाधिधर्मिण भ्रुवस्य जननी शुभा ।
 धर्मस्य पत्न्यां लक्ष्म्यां वै उत्पन्ना सा शुचिसिन्धिता ॥७५॥
 भ्रुवश्च कीर्त्तिमन्तश्च अथस्मन्तं वसुन्तथा ।
 उत्तानपादोऽजनयत् कन्ये दे च शुचिसिन्धिते ।
 मनस्विनीं खराञ्चैव^(२) तयोः पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ॥७६॥

१ सूत उवाचेत्यादिः उपोद्घातेन वै द्विजा इत्यन्तः पाठो न पूर्वापरसङ्गतः ।

२ मनस्वतीं खराञ्चैवेति ख० ।

ध्रुवो वर्षसहस्राणि दत्त दिव्यानि वीर्यवान् ।
 तपस्त्रेपे निराहारः प्रार्थयन् विपुलं यज्ञः^(१) ॥७७॥
 चेतायुगे तु प्रथमे पौचः स्वायम्भुवस्य सः ।
 आत्मानं धारयन् योगात्^(२) प्रार्थयन् सुमहद्यज्ञः ॥७८॥
 तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो ज्योतिषां स्थानमुत्तमं ।
 आभूतसंज्ञवं हृद्यमस्तोदयविवर्जितं ॥७९॥
 तस्यातिमाचाट्टिञ्च महिमानं निरीक्ष्य ह ।
 दैत्यासुराणामाचार्यः शोकमयुग्मना जगौ ॥८०॥
 अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहो ज्ञतं ।
 स्थिताः सप्तर्षयः कृत्वा यदेनसुपरि भ्रुवं ।
 ध्रुवे दिवं समासक्तमीश्वरः स दिवस्यतिः ॥८१॥
 भ्रुवात्पुष्टिञ्च भव्यञ्च^(३) भूमिः सा सुषुवे नृपौ ।
 खां क्षायामाह वै पुष्टिर्भव नारी तु तां विभुः ॥८२॥
 सत्याभिव्याहृते तस्य सद्यः स्त्री साऽभवत्तदा ।
 दिव्यसंहननाच्छाया दिव्याभरणभूषिता ॥८३॥
 क्षायार्यां पुष्टिराधत्त पञ्च पुचानकल्मषात् ।
 प्राचीनगर्भं वृषकं^(४) वृकञ्च वृकलं धृतिं^(५) ॥८४॥

-
- १ सुमहद् यज्ञ इति उ० ।
 २ आत्मानं गौरवस्यैवेति क० ।
 ३ भ्रुवात् पुष्टिञ्च भान्यस्येति ट०
 ४ वृषभमिति उ० ।
 ५ दृतिमिति उ० ।

पत्नी प्राचीनगर्भस्य भुवर्षा सुषुवे नृपं ।
 नासोदारधियं पुत्रमिन्द्रो यः पूर्वजन्मनि ॥८५॥
 संवत्सरसहस्रान्ते सकृदाहारमाहरत् ।
 एवं मन्वन्तरं युक्तमिन्द्रत्वं प्राप्तवान्विभुः ॥८६॥
 उदारधेः सुतं भद्राऽजनयत्सा दिवञ्चयं ।
 रिपुं रिपुञ्चयं जज्ञे^(१) वराङ्गी सा दिवञ्चयात् ॥८७॥
 रिपोराधत्त वृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् ।
 व्यजीजनत् पुष्करिण्यां वारुण्यां चाक्षुषो मनुम् ।
 प्रजापतेरात्मजायां अरण्यास्य महात्मनः ॥८८॥
 मनोरजायन्त दक्ष सदस्यायां शूभाः सुताः ।
 कन्यायां वै महाभाग वैराजस्य प्रजापतेः ॥८९॥
 ऊरुः पुरुः ब्रतद्युन्नस्तपस्वी सत्यवाक् कविः ।
 अग्निष्टुदतिराचस्य सुद्युन्नश्चेति ते नव ।
 अभिमन्युश्च दक्षमो नदस्यायां मनोः सुताः ॥९०॥
 ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान् ।
 अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसं श्रिवं ॥९१॥
 अङ्गात् सुनीथाऽपत्यं वै वेणुमेकं व्यजायत ।
 अपचारेण वेणुस्य प्रकौपः सुमहानभृत् ॥९२॥
 प्रजार्थमृषयस्तस्य ममन्युर्हृत्क्षिणं करं ।
 वेणुस्य पाणौ मथिते सम्बभूव महानृपः ।
 वैष्णो नाम महीपालो यः पृथुः परिकीर्त्तितः ॥९३॥

१ जनधातोर्कर्मकत्वेनात्र सकर्मकप्रयोग आर्षः ।

स धन्वी कवची जातस्तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 पृथुर्वण्यः सर्वलोकान् ररक्ष क्षत्रपूर्वजः ॥८४॥
 राजसूत्याभिषिक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः ।
 तस्य स्तवार्थमुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ॥ ८५॥
 तेनेद्यं गौर्महाराज्ञा दुग्धा सखानि धीमता ।
 प्रज्ञानां वृत्तिकामानां देवैर्घृषिगणैः सह ॥८६॥
 पिष्टभिर्दानवैश्चैव गन्धर्वैरप्सरोगणैः ।
 सर्वैः पुण्यजनैश्चैव वीरुङ्गिः पर्वतैस्तथा ॥८७॥
 तेषु तेषु तु पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा ।
 प्रादाद्यथेष्वितं क्षीरं तेन लोकांस्वधारयत् ॥८८॥
 ऋषय ऊचुः । विस्तरेण पृथोर्जन्म कीर्त्तयस्व महामते ।
 यथा महात्मना दुग्धा पूर्वं तेन वसुन्धरा ॥८९॥
 यथा देवैश्च नागैश्च यथा ब्रह्मर्षिभिः सह^(१) ।
 यथा यक्षैः सगन्धर्वैरप्सरोगणैश्च यथा पुरा ॥९००॥
 तेषां पात्रविशेषांश्च दोग्धारं क्षीरमेव च ।
 तथा वत्सविशेषांश्च तन्नः प्रब्रूहि^(२) पृच्छतां ॥९०१॥
 यस्मिंश्च कारणे पाण्डिर्वेणस्य मथितः पुरा ।
 क्रुद्धैर्महर्षिभिः पूर्वं तत् सर्वं कथयस्व नः ॥९०२॥
 सूत उवाच । वर्षयिव्यामि वो विप्राः पृथोर्वैणस्य सन्धवं ।
 एकायाः प्रयतास्यैव शुश्रूषध्वं द्विजोत्तमा ॥९०३॥

१ ब्रह्मर्षिभिश्च हेति ट० ।

२ तत्कृतः ब्रूहीति ट० ।

नाशुचेर्नापि पापाय नाग्निव्यायाहिताय च ।
 वर्णयेयमिमं पुण्यं नात्रताय कथञ्चन ॥१०४॥
 स्वर्गं यग्रस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च सम्भितं ।
 रहस्यं ऋषिभिः प्रोक्तं ष्टण्णयाद्यो न सूयकः ॥१०५॥
 यस्मैमं आवयेन् मर्त्यः पृथोर्वैष्णव्यस्य सम्भवं ।
 ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शोचेत्कृताकृतं ।
 गोप्ता धर्मस्य राजाऽसौ बभूवात्त्रिसमः प्रभुः ॥१०६॥
 अत्रिवंशसमुत्पन्नो ह्यङ्गो नाम प्रजापतिः ।
 यस्य पुत्रोऽभवद्वेणो नात्यथं धार्मिकस्तथा ॥१०७॥
 जातो मृत्युसुतार्या वै सुनीथार्या प्रजापतिः ।
 स मातामहदोषेण वेणः कालात्मजात्मजः ॥१०८॥
 स धर्मं पृष्ठतः कृत्वा कामासोभे व्यवर्त्तत ।
 स्थापनं स्थापयामास धर्मापेतं स पार्थिवः ॥१०९॥
 वेदश्चास्त्राण्यतिक्रम्य ह्यधर्मे निरतोऽभवत् ।
 निःस्वाध्यायवषट्काराः प्रजास्तस्मिन् प्रशासति ।
 आसन् न स पपुः सोमं ऊतं यज्ञेषु देवताः ॥११०॥
 न यष्टव्यं न हेतव्यमिति तस्य प्रजापतेः ।
 आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥१११॥
 अहमिज्यश्च पूज्यश्च सर्वयज्ञे द्विजातिभिः ।
 मयि यज्ञो विघातव्यो मयि हेतव्यमित्यपि ॥११२॥
 तमतिक्रान्तमर्यादमाददानमसाम्प्रतं ।
 ऊचुर्महर्षयः सर्वे मरीचिप्रमुखास्तथा ॥११३॥

वयं दीक्षां प्रवक्ष्यामः संवत्सरगतान् बहून् ।
 माऽधर्मं वेण कार्षीस्त्वं नैष धर्मः सनातनः ।
 निधने च प्रसूतोऽसि प्रजापतिरसंग्रयः ॥११४॥
 पाञ्चयिष्ये प्रजास्येति त्वया पूर्वं प्रतिश्रुतं ।
 तांस्तथा वादिनः सर्वान् ब्रह्मर्षीन्ब्रवीत्तदा ॥११५॥
 स प्रहस्य तु दुर्बुद्धिरिदं वचनकोविदः ।
 स्रष्टा धर्मस्य कसान्यः श्रोतव्यं कस्य वै मया ॥११६॥
 वीर्यश्रुततपःसत्यैर्मया वा कः समो भुवि ।
 महात्मानमनूनं मां यूयं जानीत तत्त्वतः ॥११७॥
 प्रभवः सर्वलोकानां धर्माणाञ्च विशेषतः ।
 इच्छन् दहेयं पृथिवीं ज्ञावयेयं जलेन वा ।
 सृजेयं वा पसेयं वा नाच कार्या विचारणा ॥११८॥
 यदा न शक्यते स्तम्भान्मानाञ्च भृशमोहितः ।
 अनुनेतुं नृपो वेणस्यतः क्रुद्धा महर्षयः ॥११९॥
 निमृश्य तं महाबाहुं विस्फुरन्तं यथाऽनखं ।
 ततोऽस्य वामहस्तं ते ममन्युर्भृशकोपिताः ॥१२०॥
 तस्मात् प्रमथ्यमानादौ जज्ञे पूर्वमभिश्रुतः ।
 ब्रह्मोऽतिमात्रं पुरुषः कृष्णस्यापि तथा द्विजाः ॥१२१॥
 स भीतः प्राञ्जलिष्वैव स्थितवान् व्याकुलेन्द्रियः ।
 तमात्रं विह्वलं दृष्ट्वा निषीदेत्यश्रुवन् किञ्च ॥१२२॥
 निषादवंशकर्त्ताऽसौ बभूवानन्तविक्रमः ।
 धीवरानसृजत्सोऽपि वेणकल्पावसम्भवान् ॥१२३॥

ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुम्बुराः^(१) तुवराः खसाः ।
 अधर्मरुचयश्चापि सम्भूता वेणकल्मषात् ॥१२४॥
 पुनर्महर्षयस्तस्य पाणिं वेणस्य दक्षिणं ।
 अरणीमिव संरम्भान्ममन्युर्जातमन्यवः ॥१२५॥
 पृथुस्तास्मात् समुत्पन्नः करास्फालनतेजसः ।
 पृथोः करतलाद्वापि यस्मात् जातः पृथुस्ततः ।
 दीप्यमानः खवपुषा साक्षादग्निरिवोष्णलम् ॥१२६॥
 आद्यमाजगत्रं नाम धनुर्गृह्य महारवं ।
 ब्रह्मं विभ्रद्रुचार्थं कवचञ्च महाप्रभं ॥१२७॥
 तस्मिन् जातेऽथ भूतानि संप्रहृष्टानि सर्वशः ।
 समुत्पन्ने महाराज्ञि वेणस्य त्रिदिवङ्गतः ॥१२८॥
 समुत्पन्नेन राजर्षिः स सत्पुत्रेण धीमता ।
 पुरुषव्याघ्रः पुत्रास्त्रो नरकास्त्रायते ततः ॥१२९॥
 तं नद्यस्य समुद्रास्य रत्नान्यादाय सर्वशः ।
 समागत्य तदा वैष्णमभ्यषिञ्चन्नराधिपं ।
 महता राजराज्येन महाराजं महाद्युतिं ॥१३०॥
 सोऽभिषिक्तो महाराजा देवैरङ्गिरसः सुतैः ।
 आदिराजो महाराजः पृथुर्वैष्णः प्रतापवान् ॥१३१॥
 पित्रापरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः ।
 ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ॥१३२॥
 आपस्तस्यभिरे चास्य समुद्रमभियास्यतः ।

१ तुम्बुरा इति ङ० ।

पर्वतास्य विभीर्यन्ते ध्वजभङ्गस्य नाभवत् ॥१३३॥
 अहृष्टपत्या पृथिवी सिद्धान्त्यन्नानि चिन्तया ।
 सर्वकामदुष्ठा गावः पुटके पुटके मधु ॥१३४॥
 एतस्मिन्नेव काले च यज्ञे पैतामहे गृभे ।
 स्रुतः सुत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः ।
 तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः ॥१३५॥
 ऐन्द्रेण हविषा चापि हविः पृक्तं दृष्टस्यतेः ।
 जुहावेन्द्राय देवेन ततः स्रुतो व्यजायत ॥१३६॥
 प्रमादस्तत्र सञ्चज्ञे प्रायस्त्रिन्तश्च कर्मसु ।
 त्रिष्वह्वयेन यत् पृक्तं अभिभूतं गुरोर्हविः ।
 अधरोत्तरचारेण जज्ञे तदर्णवैद्यतं ॥१३७॥
 यच्च ज्ञात्समभवद् ब्राह्मण्यां हीनयोगितः ।
 स्रुतः पूर्वेण साधर्म्यतुल्यधर्मः प्रकीर्तितः ॥१३८॥
 मध्यमे ज्ञेय स्रुतस्य धर्मः ज्ञोपजीवनं ।
 रथनागास्य चरितं जघन्यञ्च चिकित्सितं ॥१३९॥
 पृथोस्तवार्यं तौ तत्र समाहृतौ सुरर्षिभिः ।
 तामूर्धुर्मुनयः सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः ।
 कर्मैतद्गुरूपं वा पात्रं क्षोचस्य चाप्यथं ॥१४०॥
 तावूषतुस्तदा सर्वास्तानृषीन् स्रुतमागधैः ।
 आवां देवानृषींसैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः ॥१४१॥
 न चास्य कर्म वै विदः न तथा लक्षणं यज्ञः ।
 क्षोचं धेनास्य कुर्यावो राक्षसेजस्त्रिनो दिजाः ॥१४२॥

ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्यैः स्त्रयतामिति ।
 दानधर्मरतो नित्यं सत्यवान् स जितेन्द्रियः ।
 ज्ञानशीलो वदान्यस्तु संयामेव्यपराजितः ॥१४३॥
 यानि कर्माणि कृतवान् पृथुश्चापि महाबलः ।
 तानि शीलेन बहूनि स्तुवद्भिः स्तुतमागधैः ॥१४४॥
 ततस्तवान्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात् प्रजेश्वरः ।
 अनूपदेवं स्तुताय मगधं मागधाय च ॥१४५॥
 तदा वै पृथिवीपालाः स्त्रयन्ते स्तुतमागधैः ।
 आशीर्वादैः प्रबोध्यन्ते स्तुतमागधवन्दिभिः ॥१४६॥
 तं दृष्ट्वा परमप्रीताः^(१) प्रजा ऊचुर्महर्षयः ।
 एष वो वृत्तिदो वैष्णो भवत्विति नराधिपः ॥१४७॥
 ततो वैष्णं महाभागं प्रजाः समभिदुद्रुवुः ।
 तन्नो वृत्तिं विधत्स्विति महर्षेर्वचनात्तदा ।
 षोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचिकीर्षया ॥१४८॥
 धनुर्मृहीत्वा वाणांसु वसुधामार्हयद्दली ।
 अस्वार्हमभयत्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही ॥१४९॥
 तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमश्वधावत ।
 सा लोकान् ब्रह्मलोकादीन् गत्वा वैष्णभयान्तदा ।
 ददर्श चायतो वैष्णं कार्मुकोद्यतधारिणं ॥१५०॥
 ज्वलद्भिर्विस्त्रिखैर्वाणैर्दीप्ततेजसमच्युतं ।

१ तं दृष्ट्वा ब्रह्मभूयिष्ठमिति ख० ।

महायोगं महात्मानं दुर्दुर्घममरैरपि ॥१५१॥
 अस्रभन्ती तदा प्राणं वैश्वमेवान्वपद्यत ।
 हतास्त्रस्त्रिपुटा देवी पूज्या लोकैस्त्रिभिः सदा^(१) ॥१५२॥
 उवाच वैश्वं नाधर्मं स्त्रीबधे परिपश्यसि ।
 कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्मया विना ॥१५३॥
 मयि लोकाः स्त्रिता राजन् मयेदन्भार्यते जगत् ।
 महृते च विनश्येयुः प्रजाः पार्थिवसत्तम ॥१५४॥
 न मामर्हसि वै हन्तुं श्रेयस्त्वं विकीर्षसि ।
 प्रजानां पृथिवीपास्य शृणु चेदं वक्षो मम ॥१५५॥
 उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्धमनुपक्रमाः ।
 ह्यपि सां न शक्तस्त्वं प्रजानां पासने नृप ॥१५६॥
 अस्रभूता भविष्यामि जहि कोपं महाद्युते ।
 अबध्यास्य स्त्रियः प्राञ्जस्त्रिर्यगोनिन्नतेष्वपि ।
 मत्तैवं पृथिवीपास्य धर्मो न लक्ष्ममर्हसि ॥१५७॥
 एवं ब्रह्मविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः ।
 क्रोधं निगृह्य धर्मात्मा वसुधामिदमब्रवीत् ॥१५८॥
 एकस्वार्थाय यो हन्यादात्मानो वा परस्य वा ।
 एकं प्राणं बहून् वापि कामंस्तस्यासि पातकं ॥१५९॥
 यस्मिंस्तु निहते भद्रे स्रभन्ते बहवः सुखं ।
 तस्मिन् हते शूभे नासि पातकस्योपपातकं ॥१६०॥

१ हता लोकैस्त्रिभिस्तदेति ट० ।

सोऽहं प्रजानिमित्तन्वां बध्निष्यामि वसुन्धरे ।
 यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं ॥१६१॥
 त्वां निहत्याद्य वाप्येन मच्छासनपराङ्मुखी ।
 आत्मानं प्रथयित्वेह धारयिष्याम्यहं प्रजाः^(१) ॥१६२॥
 सा त्वं वचनमासाद्य मम धर्मभृतां वरे ।
 सञ्जीवय प्रजा नित्यं ब्रह्मा ह्यसि न संग्रयः ॥१६३॥
 दुष्टिदत्तश्च मे गच्छ एवमेतं महद्दरं ।
 नियच्छे त्वान्मु धर्मार्थं प्रयुक्तं घोरदर्शने ॥१६४॥
 प्रत्युवाच ततो वैष्णं एवमुक्त्वा सती मही ।
 एवमेतदहं राजन् विधास्यामि न संग्रयः ॥१६५॥
 वत्सन्मु मम तं यच्छ क्षरेयं येन वत्सला ।
 समाञ्च कुरु सर्वत्र मां त्वं धर्मभृतां वर ।
 यथा विव्यन्दमानश्च क्षीरं सर्वत्र भावये ॥१६६॥
 तत उत्सारयामास त्रिंशत्त्रिंशानि सर्वत्रः ।
 धनुःक्रोश्या ततो वैश्वसेन त्रैला विवर्द्धिताः ॥१६७॥
 मन्वन्तरेष्वतीतेषु^(२) विषमाशीदसुन्धरा ।
 स्वभावेनाभवंस्तस्याः समानि विषमानि च ॥१६८॥
 न हि पूर्वनिर्गमे वै विषमे पृथिवीतले ।
 प्रविभागः पुराणां वा यामाणां वापि विद्यते ॥१६९॥

१ प्रजापालयिता स्वयमिति ख० ।

२ मन्वन्तरेषु सर्व्वेभ्य इति ख० ।

न सस्यानि न गोरक्षा न कृषिर्नवषिक्पथः ।
 चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमेतदासीत् पूरा किल ।
 वैवस्वतेऽन्तरे तस्मिन्^(१) सर्वस्यैतस्य सम्भवः ॥१७०॥
 समत्वं यच्च यथासीत् भूयस्तस्मिंस्तदेव हि ।
 तच्च तच्च प्रजास्ता वै निवसन्तिस्म सर्वदा ॥१७१॥
 आहारः फलमुलन्तु प्रजागामभवत्किल ।
 वैश्यात् प्रभृति लोकेऽस्मिन् सर्वस्यैतस्य सम्भवः ॥१७२॥
 कृच्छ्रेण महता सोऽपि प्रमृष्टास्त्रोषधीषु वै ।
 स कल्पयित्वा वत्सन्तु चाक्षुषं मनुमीश्वरः ।
 पृथुर्दुदोह सस्यानि खतले पृथिवीं ततः ॥१७३॥
 सस्यानि तेन दुग्धानि वैष्णेन तु वसुन्धरां ।
 मनुञ्च चाक्षुषं कृत्वा वत्सभ्याञ्च च भूमये ।
 तेनाज्ञेन तदा ता वै वर्त्तयन्ते प्रजाः सदा ॥१७४॥
 ऋषिभिः स्त्रयते वापि पूनर्दुग्धा वसुन्धरा ।
 वत्सः सोमस्त्रभृत् तेषां दोग्धा चापि दृष्टस्यतिः ॥१७५॥
 पाचमासीन्तु ऋन्दांसि गायत्र्यादीनि सर्व्वज्ञः ।
 क्षीरमासीत्तदा तेषां तपो ब्रह्म च ज्ञास्यतं ॥१७६॥
 पुनस्तुत्वा देवगणैः पुरन्दरपुरोगमैः ।
 सौवर्षं पाचमादाय अमृतं दुदुहे तदा ।
 ते नैव वर्त्तयन्ते च देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥१७७॥

१ वैवस्वतेऽन्तरे पूर्वमिति ख० ।

मागैश्च स्त्रयते दुग्धा विषं क्षीरं तदा मही ।
 तेषाञ्च वासुकिर्दोग्धा काद्रवेया महौजसः ॥१७८॥
 नागार्ना वै द्विजश्रेष्ठ सर्पाणाञ्चैव सर्वशः ।
 तेनैव वर्त्तयन्धुया महाकाया महेष्वाणाः ।
 तदाहारास्तदाचारास्तदीर्यास्तु तदाश्रयाः ॥१७९॥
 आमपात्रे पुनर्दुग्धा तन्तर्द्धानमिथं मही ।
 वत्सं वैश्रवणं हत्वा यत्तैः पुण्ड्रजनेस्तथा ॥१८०॥
 दोग्धा च जतुनाभस्तु पिता मणिवरश्च सः ।
 यत्तात्मजो महातेजा वशी स सुमहाबलः ।
 तेन ते वर्त्तयन्तीति परमर्षिरुवाच ह ॥१८१॥
 राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा ।
 ब्रह्मोपेतस्तु दोग्धा वै तेषामासीत् कुबेरकः ॥१८२॥
 रक्षः सुमासी बलवान् क्षीरं रुधिरमेव च ।
 कपालपात्रे निर्दुग्धा अन्तर्द्धानञ्च राक्षसैः ।
 तेन क्षीरेण रक्षांसि वर्त्तयन्तीह सर्वशः ॥१८३॥
 पद्मपात्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्वैरप्सरोगणैः ।
 वत्सञ्चिचरथङ्गत्वा शूचीन् गन्धास्तथैव च ॥१८४॥
 तेषां विन्धावसुस्त्रासीद् दोग्धा पुत्रो मुनेः शूचिः ।
 गन्धर्वराजोऽतिबलो महात्मा स्वर्यसन्निभः ॥१८५॥
 शैलैश्च स्त्रयते दुग्धा पुनर्देवी वसुन्धरा ।
 तत्रौषधीर्मूर्त्तिमती रत्नानि विविधानि च ॥१८६॥
 वत्सस्तु हिमवांसेषां मेरुर्दोग्धा महागिरिः ।

पाचन्तु शैलमेवासीत्तेन शैलः प्रतिष्ठितः ॥१८७॥
 स्तयते वृक्षवीरुभिः पुनर्दुग्धा वसुन्धरा ।
 पलाशपाचमादाय दुग्धं प्लिञ्जप्ररोहणं ॥१८८॥
 कामधुक् पुष्पितः शैलः ब्रह्मो वत्सो यज्ञस्त्रिणी ।
 सर्व्वकामदुग्धा दोग्धी पृथिवी भूतभाविनी ॥१८९॥
 सैषा धात्री विधात्री च धारणी च वसुन्धरा ।
 दुग्धा हितार्थं लोकानां पृथुना इति नः श्रुतं ।
 चराचरस्य लोकस्य प्रतिष्ठायोनिरेव च ॥१९०॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते पृथिवीदोहनं नाम
 प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

पृथुवंशानुकीर्तनं ।

सूत उवाच । आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता ।

वसु धारयते यस्माद् वसुधा तेन चोच्यते ॥१॥

मधुकैटभयोः पूर्वं मेदसा संपरिश्रुता ।

ततोऽभ्युपगमाद्ब्राह्मः पृथुर्वैष्णव्य धीमतः ॥२॥

इयञ्चासीत् समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता ।

दुहित्वमनुप्राप्ता पृथिवीत्युच्यते ततः ॥३॥

प्रथिता प्रविभक्ता च शोभिता च वसुन्धरा ।

सस्याकरवती राज्ञा पत्तनाकरमालिनी ।

चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णा रक्षिता तेन धीमता ॥४॥

एवं प्रभावो राजासीद्वैष्णवः स नृपसत्तमः ।

नमस्यस्यैव पूज्यस्य भूतयामेण सर्वज्ञः ॥५॥

ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।

पृथुरेव नमस्कार्यो ब्रह्मयोनिः सनातनः ॥६॥

पार्थिवैश्च महाभागैः प्रार्थयद्भिर्महद्यज्ञः ।

आदिराजा नमस्कार्यः पृथुर्वैष्णवः प्रतापवान् ॥७॥

योधैरपि च संयामे प्रार्थयानैर्जयं युधि ।

आदिकर्मा नराणां वै नमस्यः पृथुरेव हि ॥८॥

थो हि योद्धा रणं याति कीर्त्तयित्वा पृथुश्रुपं ।
 स घोररूपे संग्रामे क्षेमी तरति कीर्त्तिमान् ॥८॥
 वैश्वैरपि च राजर्षिर्वैश्वदृत्तिसमास्त्रितैः ।
 पृथुरेव नमस्कृत्यां वृत्तिदाता महायज्ञाः ॥९०॥
 एते वत्सविशेषास्तु दोग्धारः क्षीरमेव च ।
 पाचाणि च मयोक्तानि सर्वाण्येव यथाक्रमं ॥९१॥
 ब्रह्मणा प्रथमं दुग्धा पुरा पृथ्वी महात्मना ।
 वायुश्रुत्वा तदा वत्सं वीजानि वसुधातले ॥९२॥
 ततः स्वायम्भुवे पूर्वन्तदा मन्वन्तरे पुनः ।
 वत्सं स्वायम्भुवं कृत्वा दुग्धा गीर्षेण वै मही ॥९३॥
 मनौ स्वारोचिषे दुग्धा मही चैनेष धीमता ।
 मनुं स्वारोचिषं कृत्वा वत्सं सस्थानि वै पुरा^(१) ॥९४॥
 उत्तमेऽनुत्तमेनापि दुग्धा देवभुजेन तु ।
 मनुश्रुत्वोत्तमं वत्सं सर्वसस्थानि धीमता ॥९५॥
 पुनस्तु पञ्चमे^(१) पृथ्वी तामसस्थान्तरे मनोः ।
 दुग्धेयं तामसं वत्सं कृत्वा तु बलबन्धुना ॥९६॥
 चारिष्णवस्तु देवस्तु संप्राप्ते चान्तरे मनोः ।
 दुग्धा मही पुराणेन वत्सञ्चारिष्णवं प्रति ॥९७॥
 चानुषेऽपि च सम्प्राप्ते तदा मन्वन्तरे पुनः ।
 दुग्धा मही पुराणेन वत्सं कृत्वा तु चाक्षुषं ॥९८॥

१ श्लोकोऽयं कश्चिन्नितपुस्तके गच्छति ।

१ तामसस्तु चतुर्थमनुत्वात् पञ्चमे इत्ययं पाठो न समीचीनः ।

चानुषस्थान्तरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वते पुनः ।
 वैश्वेनेयं मही दुग्धा यथा ते कीर्तितं मया ॥१८॥
 एतैर्दुग्धा पुरा पृथ्वी व्यतीतेष्वन्तरेषु वै ।
 देवादिभिर्भृगुष्वैश्च तथा भूतादिभिश्च या ॥२०॥
 एवं सर्वेषु विज्ञेया ह्यतीतानागतेष्विह ।
 देवा मन्वन्तरेष्वस्य पृथोस्तु ऋणुत प्रजाः ॥२१॥
 पृथोस्तु पुत्री विक्रान्तौ जज्ञातेऽन्तर्द्विपालिनौ ।
 त्रिखण्डिनी हविर्द्वानमन्तर्द्वानाद् व्यजायत ॥२२॥
 हविर्द्वानात् षडाग्नेयी धिषणाऽजनयत् सुतान् ।
 प्राचीमवर्हिषं शुकं गयं कृष्णं प्रजाजिनैः^(१) ॥२३॥
 प्राचीमवर्हिर्भगवान् महानासीत् प्रजापतिः ।
 बलश्रुततपोवीर्यैः पृथिव्यामेकराडसी ।
 प्राचीनायाः कुशास्तस्य तस्मात् प्राचीनवर्ह्यसौ^(२) ॥२४॥
 समुद्रतनयायान्मु कृतदारः स वै प्रभुः ।
 महत्सामसः पारे सवर्णार्यां प्रजापतेः ।
 सवर्णाऽधत्त सामुद्री दश प्राचीनवर्हिषः ॥२५॥
 सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ।
 अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः ।
 दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेग्रयाः ॥२६॥
 तपश्चरन्तु पृथिवीं प्रचेतःसु महोरुहाः ।
 अरक्ष्यमानामावभ्रुर्भूवाथ प्रजान्तयः ॥२७॥

१ प्रजाजिनाविति क०, ड० च । २ पाठोऽयं न समीचीनः ।

प्रत्याहते तदा तस्मिन् चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
 नाग्नकन्मारुतो वातुं वृतं खमभवद्द्रुमैः ।
 दम्नवर्षसहस्राणि न ग्रेकुखेष्टितुं प्रजाः ॥२८॥
 तदुपश्रुत्य तपसा सर्वे युक्ताः प्रचेतसः ।
 सुखेभ्यो वायुमग्निञ्च ससृजुर्जातमन्ववः ॥२९॥
 स्रन्मुलानथ तान् वृक्षान् कृत्वा वायुरग्राषयत् ।
 तानग्निरदहद्घोर एवमासीद्द्रुमक्षयः ॥३०॥
 द्रुमक्षयमथो बुद्ध्वा किञ्चिच्छेषेषु आशिषु ।
 उपगम्याम्रवीदेतान् राजा सोमः प्रचेतसः ॥३१॥
 बृष्टा प्रयोजनं सर्व्वं लोकसन्तानकारणात् ।
 कोपन्मृजत राजानः सर्व्वं प्राचीनवर्षिषः ॥३२॥
 वृक्षाः चित्यां अनिष्यन्ति ग्रान्धेतामग्निमारुतौ ।
 रत्नभृता तु कन्येयं वृक्षाणां वरवर्षिणी ॥३३॥
 भविष्यं जानता ह्येषा मया गोभिर्विवर्द्धिता ।
 मारिषा नाम नाक्षेष्वा वृक्षैरेव विनिर्मिता ।
 भार्या भवतु वो ह्येषा सोमगर्भविवर्द्धिता ॥३४॥
 युक्ताकं तेजसोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः ।
 अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान् दक्षो नाम प्रजापतिः ॥३५॥
 स इमां दग्धभृयिष्ठां^(१) युक्तास्तेजोमयेन वै ।
 अग्निनाग्निषसो भूयः प्रजाः संवर्द्धयिष्यसि ॥३६॥
 ततः सोमस्य वषणाञ्जगृह्यसे प्रचेतसः ।
 संवृत्त्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषां ॥३७॥

मारिषार्या ततस्ते वै मनसा गर्भमादधुः ।
 दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषार्या प्रजापतिः ॥३८॥
 दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्याग्नेन वीर्यवान् ।
 असृजन्मानसानादौ^(१) प्रजा दक्षोऽथ मैथुनात् ॥३९॥
 अचरांस्य चरांस्यैव द्विपदोऽथ चतुष्पदान् ।
 विसृज्य मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः ॥४०॥
 ददौ च दक्ष धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
 कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ॥४१॥
 एभ्यो दत्त्वा ततोऽन्या वै चतस्रोऽरिष्टनेमिने ।
 द्वे चैव वाङ्मपुत्राय द्वे सैवाङ्गिरसे तथा ।
 कन्यामेकां ह्यश्राश्राय तेभ्योऽपत्यं निबोधत ॥४२॥
 अन्तरं चाक्षुषस्यात्र मनोः षष्ठन्तु हीयते ।
 मनोर्वैवस्वतस्यापि सप्तमस्य प्रजापतेः ॥४३॥
 तासु देवाः खगा गावो नागा दितिजदानवाः ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्याश्च जातयः ॥४४॥
 ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन् प्रजा मैथुनसम्भवाः ।
 सङ्कल्पाद्दर्शनात् स्पृशात् पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते ॥४५॥
 ऋषय ऊचुः । देवानां दानवानाञ्च देवर्षीणाञ्च ते श्रुभः ।
 सम्भवः कथितः पूर्वं दक्षस्य च महात्मनः ॥४६॥
 प्राणात् प्रजापतेर्जन्म दक्षस्य कथितं त्वया ।
 कथं प्राचेतसत्वञ्च पुनर्लभे महातपाः ॥४७॥
 एतन्नः संग्रह्यं सूत व्याख्यातं त्वमिहार्हसि ।

स दैहिकश्च सोमस्य कथं शशुरताङ्गतः ॥४८॥
 सूत उवाच । उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यं भूतेषु सप्तमाः ।
 ऋषयोऽच न मुञ्चन्ति विद्यावन्तश्च ये नराः ॥४९॥
 युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दक्षादयो द्विजाः ।
 पुनश्चैव निरुध्यन्ते विदांस्तत्र न मुञ्चति ॥५०॥
 ज्यैष्ठ्यं कानिच्छ्यमप्येषां पूर्वं नासीत् द्विजोत्तमाः ।
 तप एव गरीयोऽभूत् प्रभावश्चैव कारणं ॥५१॥
 इमां विस्मृष्टिं यो वेद चाक्षुषस्य चराचरं ।
 प्रजानाम्नायुरुत्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ॥५२॥
 एष सर्गः समाख्यातश्चाक्षुषस्य समासतः ।
 इत्येते षड्विस्र्गा हि क्रान्ता मन्वन्तरात्मकाः ।
 स्नायन्भुवाद्याः संक्षेपाश्चाक्षुषान्ता यथाक्रमं ॥५३॥
 एते सर्गा^(१) यथाप्रज्ञं प्रोक्ता वै द्विजसत्तमाः ।
 वैवस्वतनिर्गमेष तेषां ज्ञेयस्तु विस्तरः ॥५४॥
 अगन्ता नातिरिक्ताश्च सर्वे सर्गा विवस्वतः ।
 आरोग्यायुःप्रमाणेन धर्मतःकामतोऽर्थतः ।
 एतानेव गुणानेति थः पठत्यनस्रयकः ॥५५॥
 वैवस्वतस्य वक्ष्यामि साम्प्रतस्य महात्मनः ।
 समासाद्ब्यासतः सर्गं ब्रुवतो मे निबोधत ॥५६॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते ष्ठयुवंज्ञानुकीर्त्तनं
 नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

वैवस्वतसर्गवर्षणं ।

सुत उवाच । सप्तमे त्वथ पर्याये मनेर्वैवस्वतस्य ह ।
मारीचात्कक्षपाद्देवा जज्ञिरे परमर्षयः ॥१॥
आदित्या वसवो रुद्रा साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
भृगवोऽङ्गिरसश्चैव ह्यष्टौ देवगणाः स्वताः ॥२॥
आदित्या मरुतो रुद्रा विज्ञेयाः कक्षपात्मजाः ।
साध्याश्च वसवो विश्वे धर्मपुत्रास्तयो गणाः ॥३॥
भृगोस्तु भार्गवो देवो ह्यङ्गिरोऽङ्गिरसः सुतः ।
वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन् नित्यं ते छन्दजाः सुराः ॥४॥
एष सर्गस्तु मारीचो विज्ञेयः साम्प्रतः शुभः ।
तेजस्वी साम्प्रतस्तेषामिन्द्रो नाम्ना महाबलः ॥५॥
अतीतानागता ये च वर्त्तन्ते ये च साम्प्रतं ।
सर्वे मन्वन्तरेऽन्तास्तु विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ॥६॥
भूतभव्यभवन्नाथः सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
मघवन्तश्च ते सर्वे शृङ्गिणो वज्रपाणयः ।
सर्वैः क्रतुशतेनेष्टं पृथक् शतगुणेन तु ॥७॥
त्रैलोक्ये यानि सत्त्वानि गतिमन्थबलानि च ।
अभिभूयावतिष्ठन्ते धर्माद्यैः कारणैरपि ॥८॥

तेजसा तपसा बुद्ध्या ब्रह्मभुतपराक्रमैः ।
 भूतभव्यभवन्नाथा यथा ते प्रभविष्णवः ।
 एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि ब्रुवतो मे निबोधत ॥८॥
 भूतं भव्यं भविष्यन्तत् स्युतं लोकत्रयं दिजैः ।
 भूर्लोकोऽयं स्युतो भूमिरन्तरीचं भुवं स्युतं ।
 भव्यं स्युतं दिवं ह्येतत् तेषां वक्ष्यामि साधनं ॥९०॥
 ध्यायता पुत्रकामेन ब्रह्मणायै विभाषितं ।
 भूरिति व्याहृतं पूर्वं भूर्लोकोऽयमभून्नदा ॥९१॥
 भूषन्नापां स्युतो धातुस्तथाऽसौ लोकदर्शने ।
 भूतत्वाद्दर्शनत्वाच्च भूर्लोकोऽयमभून्नतः ।
 अतोऽयं प्रथमो लोको भूतत्वाद्भूर्दिजैः स्युतः ॥९२॥
 भूतेऽस्मिन् भवदित्युक्तं द्वितीयं ब्रह्मणा पुनः ।
 भवत्युत्पद्यमानेन कालशब्दोऽयमुच्यते ॥९३॥
 भवनात्तु भुवर्लोको निरुक्तश्चैर्निरुच्यते ।
 अन्तरीचं भुवस्तस्मात् द्वितीयो लोक उच्यते ॥९४॥
 उत्पन्ने तु भुवर्लोके द्वितीयं ब्रह्मणा पुनः ।
 भव्येति व्याहृतं तस्मात् भव्यो लोकस्तदाऽभवत् ॥९५॥
 अनागते भव्य इति शब्द एष विभाव्यते ।
 तस्माद्भव्यो ह्यसौ लोको नामतस्तु दिवं स्युतं^(१) ॥९६॥
 स्वरित्युक्तं द्वितीयोऽन्यो भाव्यो लोकस्तदाऽभवत् ।
 भाव्य इत्येष धातुर्वै भाव्ये काले विभाव्यते ॥९७॥

१ भवनात्तु भुवर्लोक इत्यादिः दिवं स्युतमिदं पाठः क०पुस्तके नास्ति ।

भूरितीयं स्यता भूमिरन्तरीजं भुवं स्यतं ।
 दिवं स्यतं तथा भाव्यं त्रैलोक्यस्यैव संग्रहः ॥१८॥
 त्रैलोक्ययुक्तैर्याहारैस्त्रिस्रो व्याहृतयोऽभवन् ।
 नाथ इत्येष धातुर्वै धातुञ्जैः पालने स्यतः ॥१९॥
 यस्माद्भूतस्य लोकस्य भव्यस्य भवतस्तदा ।
 लोकत्रयस्य नाथास्ते तस्मादिन्द्रा द्विजैः स्यताः ॥२०॥
 प्रधानभूता देवेन्द्रा गुणभूतास्तथैव च ।
 मन्वन्तरेषु ये देवा यज्ञभाजो भवन्ति हि ॥२१॥
 यत्नगन्धर्व्वरक्षांसि पिशाचोरगदानवाः ।
 महिमानः स्यता ह्येते देवेन्द्राणाम्नु सर्व्वशः ॥२२॥
 देवेन्द्रा गुरवो नाथा राजानः पितरो हि ते ।
 रक्षन्तीमाः प्रजाः सर्व्वा धर्म्मणेह सुरोत्तमाः ॥२३॥
 इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं देवेन्द्राणां समासतः ।
 सप्तर्षीन् सम्प्रवक्ष्यामि साम्प्रतं ये दिवि स्थिताः ॥२४॥
 गाधिजः कौञ्चिको धीमान् विश्वामित्रो महातपाः ।
 भार्गवो जमदग्निश्च ऊरुपुत्रः प्रतापवान् ॥२५॥
 वृहस्पतिसुतश्चापि भारद्वाजो महातपाः ।
 श्रौतथ्यो गौतमो विद्वान् शरद्वाजाम धार्मिकः ॥२६॥
 स्वायम्भुवोऽत्रिभंगवान् ब्रह्मकोशस्तु पञ्चमः ।
 षष्ठो वाशिष्ठपुत्रस्तु वसुमान् लोकविश्रुतः ॥२७॥
 वत्सारः काश्यपश्चैव सप्तैते साधुसम्पताः ।
 एते सप्तर्षयः सिद्धा वर्त्तन्ते साम्प्रतेऽन्तरे ॥२८॥

इच्छाकुक्षैव नाभागो धृष्टः प्रयातिरेव च^(१) ।
 नरिष्यन्तस्य विख्यातो नाभ उद्दिष्ट एव च ॥२८॥
 कर्षस्य पृषभस्य वसुमान् नवमः स्मृतः ।
 मनोवैवस्वतस्यैते नव पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ।
 कीर्त्तिता वै मया ह्येते सप्तमस्यैतदन्तरं ॥३०॥
 द्रुत्येष वै मया पादो द्वितीयः कथितो द्विजाः ।
 विस्तरेणानुपूर्व्या च भूयः किं वर्णयाम्यहं ॥३१॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते वैवस्वतसर्गवर्णनं नाम तृतीयो-
 ऽध्यायः । समाप्तोऽयमनुषङ्गपादः ।

१ यायातिरेव चेति क०, उ०, ट० च ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रजापतिवंशानुकीर्तनं ।

अथ जपुः । अत्रा पादं द्वितीयन्तु क्रान्तं सूतेन धीमता ।
 अतस्तृतीयं पप्रच्छ पादं वै त्रांशपायनः ॥१॥
 पादः क्रान्तो द्वितीयोऽयमनुषङ्गेण यस्त्वया ।
 द्वतीयं विस्तरात्पादं सोपोद्घातं प्रकीर्त्तय ।
 एवमुक्तोऽब्रवीत्सूतः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥२॥
 सूत उवाच । कीर्त्तयिष्ये द्वतीयञ्च सोपोद्घातं सविस्तरं ।
 पादं समुदयादिप्रा गदतो मे निबोधत ॥३॥
 मनेर्वैवस्वतस्त्रेभं साम्प्रतस्य महात्मनः ।
 विस्तरेणानुपूर्व्या च निसर्गं दृष्टुत द्विजाः ॥४॥
 चतुर्युगैकसप्तत्या सञ्ज्ञातः पूर्वमेव तु ।
 सह देवगणैश्चैव ऋषिभिर्दानवैः सह ॥५॥
 पितृगन्धर्व्यथक्षैश्च रक्षोभृतगणैस्तथा^(१) ।
 मानुषैः पशुभिश्चैव पक्षिभिः स्यावरैः सह ॥६॥
 मन्वादिकं भविष्यान्तं आस्थानैर्बहुविस्तरं ।
 वक्ष्ये वैवस्वतं सर्गं नमस्कृत्य विवस्वते ॥७॥
 आद्ये मन्वन्तरेऽतीताः सर्गाः प्रावर्त्तकाश्च ये ।

१ रक्षोभृतगणैरपीति ख०, ड० च ।

स्वायम्भुवेऽग्नरे पूर्वं सप्तासन् ये महर्षयः ।
 चाक्षुषस्याग्नरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वते पुनः ॥८॥
 दक्षस्य च षष्ठीणाञ्च भृगवादीनां महौजसां ।
 प्रापान्महेन्द्रस्यासीत् प्रादुर्भावो महात्मनां ॥९॥
 भृगुः सप्तर्षयस्ये च उत्पन्नाः सप्त मानसाः ।
 पुत्रत्वे कष्पितास्यैव स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥१०॥
 प्रजासन्तानकृद्भिस्तैरुत्पद्यद्भिर्महात्मभिः ।
 पुनः प्रवर्त्तितः सर्गो यथापूर्वं यथाक्रमं ॥११॥
 तेषां प्रसूतिं वक्ष्यामि विशुद्धज्ञानकर्षणां ।
 समासव्यासयोगाभ्यां यथावदनुपूर्वजः ॥१२॥
 येषामन्वयसम्भूतैर्लोकैः सचराचरः ।
 पुनः स पूरितः सर्गो गहनक्षत्रमण्डितः ॥१३॥
 एतत् श्रुत्वा वषसास्य सुनीनां ब्रह्मयोऽभवत् ।
 ततस्त्रीं संभ्रयाविष्टाः सूतं संभ्रयनिश्चये ।
 सक्त्य परि पप्रच्छुर्भुगयः ब्रह्मितप्रताः ॥१४॥
 ऋषय ऊचुः । कथं सप्तर्षयः पूर्वसुत्पन्नाः सप्त मानसाः ।
 पुत्रत्वे कष्पितास्यैव तन्नो निगद सत्तम ।
 ततोऽब्रवीन्महातेजाः सूतः पौराणिकः शुभं ॥१५॥
 कथं सप्तर्षयः सिद्धाः^(१) ये त्रै स्वायम्भुवेऽग्नरे ।
 मन्वन्तरं समासाद्य पुनर्वैवस्वतं किञ्च ॥१६॥

भवाभिन्नापात्संविद्धा ह्यप्राप्तास्ते तदा तपः ।
 उपपन्ना जने लोके सकृदागामिनस्तु ते ॥१७॥
 ऊचुः सर्वे ततोऽन्योन्यं जनलोके महर्षयः ।
 ऊचुरेव महाभागा वारुणे वितते क्रतौ ॥१८॥
 सर्वे वयं प्रसूयामस्यानुषस्यान्तरे मनोः ।
 पितामहात्मजाः सर्वे ततः त्रेयो भविष्यति ॥१९॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे ब्रह्माः सप्तार्थं ते भवेन तु ।
 अग्निरे वै पुनस्ते ह जनलोकाद्दिवं गताः^(१) ॥२०॥
 देवस्य महतो यज्ञे^(२) वारुणो विभ्रतस्तनुं ।
 ब्रह्मणो जुह्वतः शुकुक्रमग्नौ पूर्वं प्रजेषुया ।
 षष्ठ्यो अग्निरे पूर्वं द्वितीयमिति नः श्रुतं ॥२१॥
 भृगुरङ्गिरा मरीचिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च अष्टौ ते ब्रह्मणः सुताः ॥२२॥
 तथास्य वितते यज्ञे देवाः सर्वे समागताः ।
 यज्ञाङ्गानि च सर्वाणि वषट्कारस्य मूर्त्तिमान् ॥२३॥
 मूर्त्तिमन्ति च सामानि यजूंषि च सहस्रजः ।
 ऋग्वेदस्याभवत्तत्र पदक्रमविभूषितः ॥२४॥
 यजुर्वेदस्य वृत्तात् ॐकारवदनोऽश्वलाः ।
 स्त्रितो यज्ञार्थमंपृक्तसूक्तब्राह्मणमन्त्रवान् ॥२५॥

१ जनलोकादिहागता इति ख०, ड०, ट० च ।

२ देवस्य महतो यज्ञ इति ट० ।

सामवेदस्य वृत्ताद्व्यः सर्व्वगेयपुरःसरः ।
 विश्वावस्त्रादिभिः सार्द्धं गन्धर्व्वैः सम्भृतोऽभवत् ॥२६॥
 ब्रह्मवेदस्तथा घोरैः कृत्याविधिभिरन्वितः ।
 प्रत्यङ्गिरसयोगैश्च द्विभ्ररीरश्मिरोऽभवत्^(१) ॥२७॥
 लक्षणाणि स्वरा स्तोभा निरुक्तस्वरभक्तयः ।
 आश्रयस्तु वषट्कारो नियहप्रयहावपि ॥२८॥
 दीप्ता दीप्तिरिक्त्वा देवी दिग्भः प्रदिग्गमीश्वराः^(२) ।
 देवकन्यास पत्न्यश्च तथा मातर एव च ॥२९॥
 आयुः सर्व्वत एवैते देवस्य यजतो मुखे ।
 मूर्त्तिमन्तः स्वरूपाख्या वरुणस्य वपुर्भूतः ॥३०॥
 स्वयम्भुवस्तु ता वृष्ट्वा रेतः समपतद्भुवि ।
 ब्रह्मर्षेर्भावभूतस्य विधानाच्च न संशयः ॥३१॥
 कृत्वा जुहाव स्तुभ्याश्च स्तुषेण परिगृह्य च ।
 आज्यवक्त्रुज्जवाश्चक्रे मन्त्रवच पितामहः ॥३२॥
 ततः स जनयामास भूतयामं प्रजापतिः ।
 तस्यार्वाक्तेजसस्तस्य यज्ञे लोकेषु तैजसं ।
 तमसाभावव्याप्यत्वं तथा सत्त्वं तथा रजः^(३) ॥३३॥
 सगुणान्तेजसो नित्यं आकाशे तमसि स्थितं ।
 तमसस्तेजसत्वाच्च सर्व्वभूतानि जज्ञिरे ॥३४॥

१ द्विभ्ररीरश्मिरोऽभवदिति ख० ।

२ पाठोऽयं न समीचीनः ।

३ तमसाभावमाप्यत्वमाप्यत्वञ्च तथा रज इति ट० ।

यदा तस्मिन्नजायन्त काले पुत्रास्तु कर्मजाः^(१) ।
 आज्यस्वाध्यायमुपादाय स्वशुक्रं ऊतवांस्य ह ॥ ३५ ॥
 शुक्रे ऊतेऽथ तस्मिंस्तु प्रादुर्भूता महर्षयः ।
 ज्वलन्तो वपुषा युक्ताः सप्त वै प्रसवैर्गुणैः ॥ ३६ ॥
 ऊते चाग्नौ स्रष्टुः क्रे ज्वालाया निःसृतः कविः ।
 हिरण्यगर्भस्तं दृष्ट्वा ज्वालां भित्त्वा विनिःसृतं ।
 भृगुस्त्वमिति होवाच यस्मान्नस्मात् स वै भृगुः ॥ ३७ ॥
 महादेवस्तथोद्भूतं दृष्ट्वा ब्राह्मणमब्रवीत् ।
 ममैष पुत्रकामस्य दीक्षितस्य त्वऽयं प्रभो ।
 विजज्ञेऽथ भृगुर्देवो मम पुत्रो भवत्वऽयं ॥ ३८ ॥
 तथेति समनुष्ठातो महादेवः स्वयम्भुवा ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास महादेवस्तथा भृगुं ।
 वारुणा भृगवस्तस्मात् तदपत्यञ्च स प्रभुः ॥ ३९ ॥
 द्वितीयन्तु ततः शुक्रमङ्गारेष्वपतत् प्रभुः ।
 अङ्गारेष्वङ्गिरोऽङ्गानि संहितानि ततोऽङ्गिराः ॥ ४० ॥
 सम्भूतिं तस्य तां दृष्ट्वा वङ्गिर्ब्रह्मणमब्रवीत् ।
 रेतोधास्तुभ्यमेवाहं द्वितीयोऽयं ममास्त्विति ॥ ४१ ॥
 एवमस्त्विति सोऽप्युक्तो ब्रह्मणा सदसत्पतिः ।
 तस्मादङ्गिरसश्चापि आग्नेया इति नः श्रुतं ॥ ४२ ॥
 षट्कृत्यस्तु पुनः शुक्रे ब्रह्मणा लोककारिणा^(१) ।

१ सगुणात्तेजस इत्यादिः कर्मजा इत्यन्तः पाठः क०, ट० पुस्तके नास्ति ।

१ लोकधारिणेति ख० ।

ऊते समभवंस्तत्र षड्ब्रह्माण इति श्रुतिः ॥४३॥
 मरीचिः प्रथमस्तत्र मरीचिभ्यः समुत्पितः ।
 क्रतौ तस्मिन् सुतो जज्ञे यतस्तस्मात्स वै क्रतुः ॥४४॥
 अहं तृतीय इत्यर्थस्तस्मादचिः स कौत्स्यते ।
 केचैश्च निश्चितैर्भूतः पुलस्त्यस्तेन स स्मृतः ॥४५॥
 केचैर्लंबैः^(१) समुद्भूतस्तस्मात्तु पुलहः स्मृतः ।
 वसुमध्यात् समुत्पन्नो वसुमान् वसुधाग्रयः ॥४६॥
 वज्रिष्ट इति तत्त्वज्ञैः प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः षण्महर्षयः ॥४७॥
 लोकश्च सन्तानकराक्षौरिमा वर्द्धिताः प्रजाः ।
 प्रजापतय इत्येवं पचन्ते ब्रह्मणः सुताः ॥४८॥
 अपरे पितरो नाम एतैरेव महर्षिभिः ।
 उत्पादिता ऋषिगणाः सप्त लोकेषु विश्रुताः ॥४९॥
 मारीचा भार्गवाश्चैव तथैवाङ्गिरसोऽपरे ।
 पौलस्त्याः पौलहाश्चैव वाञ्छिडाश्चैव विश्रुताः ।
 आचेयाश्च गणाः प्रोक्ताः पितृणां लोकविश्रुताः ॥५०॥
 एते समासतस्तात पुरैव तु गुणास्तयः ।
 अपूर्वाश्च^(२) प्रकाशाश्च ज्योतिष्मन्तश्च विश्रुताः ॥५१॥
 तेषां राजा धर्मो देवो धर्मैर्विहितकल्मषाः ।

१ केचैर्लंबैरिति ड०, ट० च ।

२ अपूर्वाश्चेति ट० ।

अपरे प्रजानां पतयस्तान् षट्शुद्धमतङ्गिताः^(१) ॥५२॥
 कर्हमः कक्षपः जेषो विक्रान्तः सुश्रुवास्तथा ।
 बज्रपुत्रः कुमारश्च विवस्वान् सशुचिस्तथा ॥५३॥
 प्रचेतसोऽरिष्टनेमिर्बज्रस्तश्च प्रजापतिः ।
 इत्येवमादयोऽन्येऽपि बहवश्च प्रजेश्वराः ॥५४॥
 कुशोचया बालखिल्याः सम्भूताः परमर्षयः ।
 मनोजवाः सर्वगताः सार्वभौमाश्च तेऽभवन् ॥५५॥
 जाता भस्मव्यपोहिन्यां ब्रह्मर्षिगणसम्पताः ।
 वैखानसा मुनिगणास्तपःश्रुतपरायणाः ॥५६॥
 श्रोतोभ्यस्तस्य चोत्पन्नावश्विनौ रूपसन्धितौ ।
 विदुर्जन्माक्षरजसो विमला नेत्रसम्भवाः ॥५७॥
 ज्येष्ठाः प्रजानां पतयः श्रोतोभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
 षडथो रोमकूपेभ्यस्तथा खेदमलोल्लवाः ॥५८॥
 दारुणा हि हते मासा^(२) निर्यासाः पक्षसन्धयः ।
 वत्सरा ये त्वहेराचाः पित्रं ज्योतिश्च दारुणं ॥५९॥
 रौद्रं लोहितमित्याज्जर्लौहितं कनकं स्रतं ।
 तन्मैत्रमिति विज्ञेयं धुमश्च पञ्चवः स्रताः ॥६०॥
 योऽर्षिषस्तस्य ते रुद्रास्तथादित्याः समुद्भवाः ।
 अङ्गारेभ्यः समुत्पन्ना ज्योतिषो दिव्यमानुषाः ॥६१॥

१ प्रजानां पतयः सर्वे तान् षट्शुद्धं समाहृता इति ख० ।

२ पाठोऽयमादर्शसम्मतो मुक्तिः परमर्षयं न समीचीनः ।

आदिमानस्य लोकस्य ब्रह्मा ब्रह्मसमुद्भवः ।
 सर्वकामदमित्याहुस्तत्र कन्यामुदाहरन् ॥ ६१ ॥
 ब्रह्मा सुरगुरुस्तत्र चिदग्नेः संप्रसीदति ।
 इमे वै जनयिष्यन्ति प्रजाः सर्वाः प्रजेश्वराः ॥ ६२ ॥
 सर्वे प्रजाणां पतयः सर्वे चापि तपस्विनः ।
 तत्प्रसादादिमान् लोकान् धारयेयुरिमाः क्रियाः^(१) ॥ ६३ ॥
 इन्द्रं संवर्द्धयामास तव तेजो विवर्द्धनं ।
 देवेषु वेदविदांसः^(२) सर्वे राजर्षयस्तथा ॥ ६४ ॥
 वेदमन्त्रपराः सर्वे प्रजापतिगुणोद्भवाः ।
 अन्नमं ब्रह्म सत्यञ्च तपस्य परमं भुवि ॥ ६५ ॥
 सर्वे हि वयमेते च तवैव प्रसवः प्रभो ।
 ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव लोकाश्चैव चराचराः ॥ ६६ ॥
 मरीचिमादितः कृत्वा देवाश्च ऋषिभिः सह ।
 अपत्यानीह सञ्चिन्म्य तेऽपत्यङ्गामयामहे ॥ ६७ ॥
 तस्मिन् यज्ञे महाभागा देवाश्च ऋषिभिः सह ।
 एतद्ब्रह्मसमुद्भूताः स्नानकालाभिमानिनः ॥ ६८ ॥
 न च तेनैव रूपेण स्नापयेयुरिमाः प्रजाः ।
 युगादिनिधनाश्चैव स्नापयेयुरिमाः प्रजाः ॥ ६९ ॥
 ततोऽब्रवीन्नोकगुरुः परमित्यविचारयन् ।

१ प्रजा इति ख० ।

२ सर्वे वै देवदेवेष्विति क० ।

एवं देवा विनिश्चित्य मया सृष्टा न संशयः ।
 भवता वंशसम्भूताः पुनरेते महर्षयः ॥७१॥
 तेषां भृगोः कीर्तयिष्ये वंशं पूर्वमहात्मनः ।
 विस्तरेणानुपूर्व्या च प्रथमस्य प्रजापतेः ॥७२॥
 भार्या भृगोरप्रतिमे उत्तमेऽभिजने शुभे ।
 हिरण्यकशिपोः कन्या दिव्या नाम परिश्रुता ।
 पुलोमस्यापि पौलोमी दुहिता वरवर्णिनी ॥७३॥
 भृगोस्वजनयद्दिव्या कार्थ्यं वेदविदां वरं ।
 देवासुराणामाचार्यं शुक्रहृद्विसुतं यद्वं ॥७४॥
 स शुक्रस्योन्नताः स्यातः स्यतः काव्योऽपि नामतः ।
 पितृणां मानसी कन्या सोमपानां यन्नस्त्रिणी ।
 शुक्रस्य भार्याङ्गी^(१) नाम विजज्ञे चतुरः सुतान् ॥७५॥
 ब्राह्मणं तेजसा युक्तः स जातो ब्रह्मवित्तमः ।
 तस्मादेव तु चत्वारः पुत्राः शुक्रस्य जज्ञिरे ॥७६॥
 त्वष्टा वरुची दावेतौ ब्रह्मामर्कौ च तावुभौ ।
 ते तदादित्यसङ्गात् ब्रह्मकल्पाः प्रभावतः ॥७७॥
 रञ्जनः पृथुरग्निश्च विदान्यश्च वृहद्भिराः ।
 वरुचिणः सुता ह्येते ब्रह्मिष्ठाः सुरयाजकाः ७८॥
 इत्याधर्षविनाशार्थं मनुमेत्याभ्ययोजयन् ।
 निरस्यमानं वै धर्मं दृष्ट्वेन्द्रो मनुमब्रवीत् ॥७९॥

१ पाठोऽयं आदर्शसम्मतो मुद्रितः ।

एतैरेव तु कामं त्वां प्रापयिष्यामि धाजनं^(१) ।
 श्रुत्वेन्द्रस्य तु तद्वाक्यं तस्माद्देवादपाक्रमन् ॥८०॥
 तिरोभूतेषु तेखिन्द्रो धर्मपत्नीञ्च चेतनां ।
 गृहेण मोचयित्वा तु ततः सोऽनुससार तां ॥८१॥
 तत इन्द्रविनाशाय यतमानान्यतींस्तु तान् ।
 तचागतान् पुनर्दृष्ट्वा दुष्टानिन्द्रः प्रहन्य तु ।
 सुस्वाप देवदेवस्य वेद्यां वै दक्षिणे ततः ॥८२॥
 तेषान्तु भक्षमाणां तत्र ब्रालाटुकैः सह ।
 ग्रीर्षाणि न्यपतंस्तानि खर्जुराण्यऽभवंस्ततः ॥८३॥
 एवं वरुचिषः पुत्रा इन्द्रेण निहताः पुरा ।
 यजन्यान्देवयानी च शुक्रस्य दुहिताऽभवत् ॥८४॥
 चिञ्चिरा विश्वरूपस्तु तदुः पुत्रोऽभवन्महान् ।
 विश्वरूपानुजस्यापि विश्वकर्मा यमः स्रतः ॥८५॥
 भृगोस्तु भृगवो देवा जज्ञिरे द्वादशात्मजाः ।
 देव्यान्तान् सुषुवे सर्वान् काव्यसैवात्मजान्^(१) प्रभुः ॥८६॥
 भुवमो भावनसैव अन्यश्चान्यायतस्तथा ।
 क्रतुः अवाप्त मूर्द्धा च व्यजयो व्यशुषस्य यः ।
 प्रसवस्याप्यजसैव द्वादशोऽधिपतिः स्रतः ॥८७॥
 इत्येते भृगवो देवाः स्रता द्वादश याज्ञिकाः ।
 पौलोम्यजनयत्पुत्रं ब्रह्मिष्ठं वसिनं विभुं ॥ ८८ ॥

१ याज्ञयन्मिति ख० ।

१ काव्यसैवानुजामिति ड०, ट० च ।

व्याधितः सोऽष्टमे मासि गर्भक्रूरेण कर्मणा ।
 अथवा अथवा सोऽथ चेतनस्तु प्रचेतसः ।
 प्राचेतसा अथवा नक्रोधादध्वानं पुरुषादजः^(१) ॥८८॥
 जनयामास पुत्रौ द्वौ सुकन्यायाञ्च भार्गवः ।
 आत्मवानं^(२) दधीचञ्च^(३) तावुभौ साधुसम्मतौ ॥८९॥
 सारस्वतः सरस्वत्यां दधीचाश्चोपपद्यते ।
 रुची पत्नी^(४) महाभागा आत्मवानस्य नाज्जयी ॥९०॥
 तस्य ऊर्वोऽर्चिर्जज्ञे ऊरू भिक्षा महायथाः ।
 और्विस्थासीदृशीकस्तु दीप्ताग्निमदृग्प्रभः ॥९१॥
 जमदग्निर्दधीचीकस्य सत्यवत्यां व्यजायत ।
 भृगोश्च रुचिपर्याये^(५) रौद्रवैष्णवयोस्तथा ॥९२॥
 जमनाद्वैष्णवस्याग्नेर्जमदग्निरजायत ।
 रेणुका जमदग्नेस्तु ब्रह्मरुच्यपराक्रमं ।
 ब्रह्मरुच्यमयं रामं सुषुवेऽमिततेजसं ॥९३॥
 और्विस्थासीत्पुत्रव्रतं जमदग्निपुरोगमं ।
 तेषां पुत्रसहस्राणि भार्गवाणां परस्परान् ॥९४॥
 अथान्तरेषु वै वा ह्या वहवो भार्गवाः स्मृताः ।

१ श्लोकार्द्धमिदं न समीचीनं ।

२ आत्मानं वेति छ० ।

३ दधीचिचेति छ० ।

४ रुचिपत्नीति छ० ।

५ रुचिपर्याये इति छ० ।

वसो विश्वोऽश्विषेणसु^(१) पाण्डुः पथ्यः सन्नौनकः ।
 गोत्रेण सप्तमा ह्येते पचा ज्ञेयास्तु भार्गवाः ॥८६॥
 ऋणुताङ्गिरसो वंशमग्नेः पुत्रस्य धीमतः ।
 यस्यान्ववाये सम्भूता भारद्वाजाः सगौतमाः ।
 देवासाङ्गिरसो मुख्यास्त्रिषुमन्तो महौजसः ॥८७॥
 सुरूपा चैव मारीची कार्दमी च तथा खराट् ।
 पथ्या च मानवी कन्या तिस्रो भार्यास्त्रयर्ष्वणः ।
 इत्येताङ्गिरसः पन्थस्तासु वक्ष्यामि सन्ततिं ॥८८॥
 अथर्ष्वणस्तु दायादास्तासु जाताः कुलोद्भवाः ।
 उत्पन्ना महता चैव तपसा भावितात्मना ॥८९॥
 वृहस्पतिः सुरूपार्यां गौतमः सुषुभे खराट् ।
 अथर्ष्वण्यं वामदेवस्य उत्पन्नमुञ्जिजन्तथा ॥९००॥
 धिष्णुः पुत्रस्तु पथ्यार्यां संवर्त्तस्यैव मानसः ।
 विचिन्तस्य तथायस्यः भरद्वासाप्युतथ्यजः ॥९०१॥
 अग्निजो दीर्घतमा वृहदुत्यो वामदेवजः ।
 धिष्णोः पुत्रः सुधन्वान् अथभस्य सुधन्वनः ॥९०२॥
 रथकाराः स्यता देवा अथयो ये परिश्रुताः ।
 वृहस्पतेर्भरद्वाजो विश्रुतः सुमहायज्ञाः ॥९०३॥
 अङ्गिरसस्तु संवर्त्तो देवानङ्गिरसः ऋणु ।
 वृहस्पतेर्यवीर्यांसो देवा अङ्गिरसः स्यताः ॥९०४॥
 औरसाङ्गिरसः पुत्राः सुरूपार्यां विजङ्गिरे ।

१ पाठोऽयं आदर्शसम्मतो स्मृतः ।

औदार्यायुर्दनुर्दणो दर्भः प्राणस्तथैव च ।
 हविर्मांस हविष्णुस्य क्रतुः सत्यस्य ते दम् ॥१०५॥
 अथस्तसु उतथ्यस्य वामदेवस्तयोसिजः ।
 भारद्वाजाः ब्राह्मृतिका गार्ग्यकाम्बरथीतराः ॥१०६॥
 सुङ्गला विष्णुष्टदास्य हरिता वायवस्तथा ।
 तथा भाक्षा भरद्वाजा आर्षभाः किम्भयास्तथा ॥१०७॥
 एते स्यङ्गिरसः पक्षा विज्ञेया दम् पञ्च च ।
 ऋष्यन्तरेषु वै वाह्या वहवोऽङ्गिरसः स्मृताः ॥१०८॥
 मारीचं परिवक्ष्यामि वंशसुत्तमपूरुषम् ।
 यस्याम्बवाये सम्भूतं जगत् स्थावरजङ्गमं ॥१०९॥
 मरीचिरापस्यकमे ताभिध्यायन् प्रजेप्तया^(१) ।
 पुत्रः सर्व्वगुणोपेतः प्रजावान् सुरुचिर्दितिः ।
 संपूज्यते प्रशस्तार्या मनसा भाविता प्रभुः ॥११०॥
 आङ्गतास्य ततः सर्वा आपः समवसत् प्रभुः ।
 तासु प्रणिहितात्मानमेकः सोऽजगयत् प्रभुः ॥१११॥
 पुत्रमप्रतिमन्नाच्चाऽरिष्टनेमिः प्रजापतिः ।
 पुत्रं मरीचं सूर्याभं वधौवेन्नो^(२) व्यजीजनत् ॥११२॥
 प्रध्यायन् हि सतां वाचं पुत्रार्थीं सलिले स्थितः ।
 सप्तवर्षसहस्राणि ततः सोऽप्रतिमोऽभवत् ॥११३॥
 कश्यपः सवितुर्विदांस्तेन सः^(३) ब्रह्मणः समः ।

१ प्रजेप्स्येति ख० ।

२ पाठोऽयमसमीचीनः ।

३ तेजसेति ख० ।

मन्वन्तरेषु सर्वेषु ब्राह्मणाग्नेन जायते ॥११४॥
 कन्यानिमित्तमित्युक्ते दक्षेण कुपिताः प्रजाः ।
 अपिवत्स तदा कथं कथं मद्यमिष्टोच्यते ॥११५॥
 हास्येकसा द्वि^(१) विज्ञेया ब्रह्मणः कथ्य उच्यते ।
 कथं मद्यं स्वतं विप्रैः कथ्यपानान्तु कथ्यपः ॥११६॥
 करोति नाम यदाचो वाचं क्रूरमुदाहृतं ।
 दक्षाभिन्नतः कुपितः कथ्यपस्तेन सोऽभवत् ॥११७॥
 तस्माच्च कथ्यपेनोक्तो ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 तस्माद्दक्षः कथ्यपाय कन्यास्ताः प्रत्यपद्यत ।
 सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वास्ता लोकमातरः ॥११८॥
 इत्येतद्विसर्गन्तु पुष्यं घो वेद वारुणं ।
 आयुमान् पुष्यवान् शूद्रः सुखमाप्नोत्यनुत्तमं ।
 धारणात् अवणाश्चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥११९॥
 अथाम्बुवन् पुनः सर्वे सुनयो रोमहर्षणं ।
 विनिवृत्ते प्रजासर्गे षष्ठे वै चानुषस्य इ ।
 निसर्गः सम्प्रवृत्तोऽयं मनोर्वैवस्वतस्य इ ॥१२०॥
 सूत उवाच । प्रजाः सृजेति ध्यादिष्टः स्वयं दक्षः स्वयम्भुवा ।
 असर्ज दक्षो भूतानि गतिमन्ति भुवाणि च ।
 उपस्थितेऽन्तरे ह्यस्मिन् मनोर्वैवस्वतस्य इ ॥१२१॥
 ततः प्रवृत्तो दक्षस्तु प्रजाः सृष्टुश्चतुर्विधाः ।
 जरायुजा अण्डजाश्च उद्भिजाः खेदजास्तथा ॥१२२॥

१ पाठोयमादर्शसम्मतो मुद्रितः । परन्वयमसमीचीनः ।

दशवर्षसहस्राणि तस्या चारं महत्तपः ।
 सम्भावितो योगबलैरणिमाद्यैर्विशेषतः ॥१२३॥
 आत्मानं व्यभजत् श्रीमान् मनुष्योरगराक्षसाम् ।
 देवासुरसगन्धर्वान् दिव्यसंहननप्रजाम् ।
 ईश्वरानात्मनस्तुल्यान् रूपद्रविणतेजसा ॥१२४॥
 तथैवान्यानि मुदितो गतिमन्ति ध्रुवाणि च ।
 मानसान्येव भूतानि सिद्धत्तुर्विधाः प्रजाः ॥१२५॥
 ऋषीन् देवान् सगन्धर्वान् मनुष्योरगराक्षसाम् ।
 यक्षभूतपिशाचांश्च वयःपशुमृगांस्तथा ॥१२६॥
 यदास्य मनसा सृष्टा न व्यवर्द्धन्त ताः प्रजाः ।
 अपथ्याता भगवता महादेवेन धीमता ॥१२७॥
 मैथुनेन च भावेन सिद्धत्तुर्विधाः प्रजाः ।
 असिद्धीं^(१) चावहत्पत्नीं वीरणस्य प्रजापतेः ॥१२८॥
 सुतां सुमहता युक्तां तपसा लोकधारिणीं ।
 यथा धृतमिदं सर्व्वं जगत् स्यावरजङ्गमं ॥१२९॥
 अत्राप्युदाहरन्तीमौ श्लोकौ प्राचेतसं प्रति ।
 दक्षस्योद्वहतो भार्यामसिद्धीं वीरणीं परां^(२) ॥१३०॥
 कूपानां नियुतं दक्षः सर्पिणां साभिमानीनां ।
 नदीगिरिषु सर्ज्जस्ताः पृष्ठतोऽनुययौ प्रभुः ॥१३१॥
 तं दृष्ट्वा ऋषिमिः प्रोक्तं प्रतिष्ठास्यति वै प्रजाः ।

१ अदृष्टीमिति ट० ।

२ पुरेति ट० ।

प्रथमाच द्वितीया तु दक्षस्येह प्रजापतेः ॥१३१॥
 तथागच्छद् यथाकालं कूपानां नियुते तु सः ।
 अशिकीं वैरिणो यत्र दक्षः प्राचेतसोऽवहत् ॥१३२॥
 अथ पुत्रसदृशं स वैरिणाममितौजसा ।
 अशिकरां जनयामास दक्षः प्राचेतसः प्रभुः ॥१३३॥
 तास्तु दृष्ट्वा महातेजाः स विवर्द्धयिषून् प्रजाः ।
 द्वेवर्षिः प्रियसंवादे नारदो ब्रह्मणः सुतः ।
 नाम्नाय वचनं तेषां प्रापायैवात्मनोऽब्रवीत् ॥१३४॥
 यः स वै प्रोच्यते विप्रः कश्यपस्येति क्वचिमः ।
 दक्षप्रापभयाङ्गीतो ब्रह्मर्षिस्तेन कर्मणा ॥१३५॥
 सः कश्यपसुतस्याथ परमेष्ठी व्यजायत ।
 मानसः कश्यपस्येह दक्षप्रापभयात् पुनः ॥१३६॥
 तस्मात् स कश्यपस्याथ द्वितीयं मानसोऽभवत् ।
 स हि पूर्वससुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः ॥१३७॥
 स्तेन दक्षस्य पुत्रास्तो ह्यर्थ्यन्था इतिविश्रुताः ।
 निन्दार्थं नाश्रिताः सर्व्वे विगृह्यन्त न संशयः ॥१३८॥
 तस्योद्यतस्तदा दक्षः क्रुद्धो नाम्नाय वै प्रभुः ।
 ब्रह्मर्षान् वै पुरस्कृत्य याचितः परमेष्ठिना ॥१३९॥
 ततोऽभिसन्धितं चक्रे दक्षस्तु परमेष्ठिना ।
 कन्यार्यां नारदो मद्यं तव पुत्रो भवत्विति ॥१४०॥
 ततो दक्षः सुतां प्रादात् प्रियार्थं वै परमेष्ठिने ।
 तस्मात् स नारदो जज्ञे भूयः ज्ञानो भयादृषिः ॥१४१॥

तदुपश्रुत्य विप्रास्तो जातकौटुहलाः पुनः ।

अष्टच्छन् वदतां श्रेष्ठं सूतं तत्त्वार्थदर्शिनं ॥१४३॥

अथ जसुः । कथं विनाशिताः पुत्रा नारदेन महात्मना ।

प्रजापतिसुतास्ते वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः ॥१४४॥

स तथ्यं वचनं श्रुत्वा जिज्ञासासम्भवं शुभं^(१) ।

प्रोवाच मधुरं वाक्यं तेषां सर्वगुणान्वितं ॥१४५॥

दक्षपुत्राश्च ह्यर्था विवर्द्धयिषवः प्रजाः ।

समागता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ॥१४६॥

बालिना वत यूयं वै न प्रजानीथ भूतलं ।

अन्तमूर्द्धमधस्यैव कथं स्रक्ष्यथ वै प्रजाः ॥१४७॥

किं प्रमाणन्तु मेदिन्याः स्रष्टव्यानि तथैव च ।

अविज्ञायेह स्रष्टव्यं अन्यथा किं नु स्रक्ष्यथं ।

अन्यं वापि बह्वर्वापि तत्र दोषस्तु वृश्नते ॥१४८॥

ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाता सर्वतो दिशः ।

वायुन्तु समनुप्राप्य^(२) गतास्ते वै पराभवं ॥१४९॥

अद्यापि न निवर्त्तन्ते भ्रमन्तो वायुमिश्रिताः ।

एवं वायुपथं प्राप्य भ्रमन्ते ते महर्षयः ॥१५०॥

खेषु पुत्रेषु नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।

वैरिण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत् प्रभुः ॥१५१॥

प्रजा विवर्द्धयिषवः शबलाश्राः पुनस्तु ते ।

१ पुनरिति ख० ।

२ वायुन्तु नाशनं प्राप्येति ख०, उ०, ट० च ।

पूर्वसुक्तं वक्षसाञ्च आविताः नारदेन ह ॥१५२॥
 तच्छ्रुत्वा वचनं सर्व्वे कुमारस्तो महीजसः ।
 अन्योऽन्यमूखस्तो सर्व्वे सन्धगाह महानृषिः ।
 भ्रातृणां पदवीः सैव गन्तव्या नाच र्शन्नयः ॥१५३॥
 ज्ञात्वा प्रमाणं पृथग्नाञ्च सुखं स्रक्ष्यामहे प्रजाः ।
 तेऽपि तेनैव मार्गिण्य प्रयत्नाः सर्व्वतो दिग्भ्यम् ।
 अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य इवापमाः ॥१५४॥
 ततः प्रवृत्ति वै भ्राता भ्रातुरन्येषणे रतः ।
 प्रयातो नमसति तथा तन्न कार्य्यं विजानता ॥१५५॥
 नष्टेषु ब्रह्मसाक्षेषु दक्षः क्रुद्धोऽभवदिभुः ।
 नारदं ताप्रमेहीति गर्भवासं वक्षेति च ॥१५६॥
 तथाऽपि नष्टेषु महात्मसु पुराः क्लिप्त ।
 षष्टिकन्याऽसृज्जहो वैरिण्यामेव विश्रुताः ॥१५७॥
 तास्तदा प्रतिजयाह पथ्यर्थे कश्यपः प्रभुः ।
 धर्मः सोमस्तु भगवांस्तथैवान्ते महर्षयः ॥१५८॥
 इमां विश्रुष्टिं दक्षस्य ह्यत्क्षां यो वेद तत्त्वतः ।
 आयुष्मान् कीर्त्तिमान् धन्यः प्रजावांस्य भवत्युत^(१) ॥१५९॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते प्रजापतिवंशानुकीर्त्तनं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ।

१ अत्राध्याये वज्रसु ख्यानेषु पूर्वोपरसङ्गतिराहित्येनासमीचीनत्वेन च
 पाठः प्रतिभाति ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

कश्यपीयमजासर्गः ।

अथ जपुः । देवानां दानवानाञ्च देत्यानाञ्चैव सर्व्वत्रः ।
उत्पत्तिं विस्तरेणैव ब्रूहि वैवस्वतेऽन्तरे ॥१॥
सूत उवाच । धर्मस्य तावद् ब्रह्मिणि निसर्गं तं निबोधत ।
अहन्वती वसुर्थामी सन्मा भानुर्महत्त्वती ॥२॥
सङ्कल्पा च सुहृन्वा च साध्या विश्वा तथैव च ।
धर्मपत्न्यो दत्त खेता दक्षः प्राचेतसेर इदौ ॥३॥
साध्या पुत्रास्तु धर्मस्य साध्यान् दादन्न जश्चिरे ।
साध्या माम महाभागान्छन्दजा यज्ञभागिनः ।
देवेभ्यस्तान् परान् देवान् देवज्ञाः परिचचिरे ॥४॥
ब्रह्मणो वै मुख्यात् सृष्टा जया देवाः प्रजेस्त्वरा ।
सर्व्वे मन्त्रशरीरास्तो स्रता मन्त्रान्तरेष्विह ॥५॥
दर्शस्य पौर्णमासस्य षड्यस्य रथन्तरं ।
चित्तिस्यैव विचित्तिस्य आकूतिः कूतिरेव च ॥६॥
विज्ञाता चैव विज्ञातो मनो यज्ञस्य ते स्रताः ।
गामान्येत्तानि तेषां वै जयानां प्रथितानि च ॥७॥
ब्रह्मशापेन ते जाताः पुनः स्वायम्भुवे जिताः ।
स्वारोचिषे वै तुषिताः सत्यास्यैवोत्तमे पुनः ॥८॥
नामसे हरयो नाम वैकुण्ठ्य रैवत्तःऽन्तरे ।

साध्याश्च चाक्षुषे माध्या कृन्दजा जज्ञिरे सुराः ॥८॥
 धर्मपुत्रा महाभागाः साध्या ये दादन्नामराः ।
 पूर्वं स्य अनुसूयन्ते चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥९०॥
 खारोचिषेऽन्तरेऽतीता देवा ये वै महौजसः ।
 तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्वं चाक्षुषेऽन्तरे ॥९१॥
 किञ्चिच्छिष्टे तदा तस्मिन् देवा वै तुषिताऽभुवन् ।
 इतरेतरं महाभागान् वयं साध्यान् प्रविश्य वै ।
 मन्वन्तरे भविष्यामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥९२॥
 एवमुक्त्वा तु ते शर्त्तं चाक्षुषस्याऽन्तरे मनोः ।
 तस्माद्दादन्नसम्भूतान् भर्त्तान् स्वायम्भुवात् पुनः ॥९३॥
 नरनारायणौ तत्र कृण्वते पुनरेव हि ।
 विपश्चिदिन्द्रो यस्माधीत् तथा सत्यो हरिश्च तौ ।
 खारोचिषेऽन्तरे पूर्वमास्तान्तौ तुषितौ सुरौ ॥९४॥
 तुषितानाम् तु साध्यात्वे नामान्येतानि वक्ष्यते ।
 मनोऽनुमन्ता प्राप्स्यन् नरो ग्यानञ्च^(१) वीर्यवान् ॥९५॥
 चित्तिर्हयो गयस्त्रैव हंसो नारायणस्तथा ।
 प्रभवेऽस्य विद्युस्त्रैव^(२) साध्या दादन्न जज्ञिरे ॥९६॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वं ततः खारोचिषे पुनः ।
 नामान्यासन् पुनस्तानि तुषितानां निबोधत ॥९७॥
 प्राणोऽपानस्तथोदानः समानो व्यान एव च ।

१ नरोपानश्चेति ख०, ड०, ट०, ठ० च ।

२ प्रभवे विभवस्त्रैवेति क० ।

चक्षुः श्रोत्रं तथा^(१) प्राणः स्यर्ज्ञो बुद्धिमंसुधा ॥१८॥
 प्राणापानाबुदानश्च समानो व्यान एव च ।
 नामान्येतानि पूर्व्वक्तु लुधितानां स्मृतानि च ॥१९॥
 वसोस्तु वसवः पुत्राः साध्यानामनुजाः स्मृताः ।
 धरो भुवश्च सोमश्च आपस्यैवानलोऽनिलः ।
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥२०॥
 धरश्च पुत्रो द्रविणो ऋतहव्यवहस्ताथा ।
 भुवपुत्रो भवो नाम्ना कालो लोकप्रकालनः ॥२१॥
 सोमस्य भगवान् वर्सा बुधस्य ग्रहबोधनः ।
 रोहिण्यां तौ समुत्पन्नौ त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥२२॥
 धारोर्मिकलिलास्यैव चयस्रन्द्रमसः सुताः ।
 आपस्य पुत्रो वैतण्ड्याः श्रमः श्रान्तस्तथैव च ॥२३॥
 स्कन्दः सनत्कुमारश्च जज्ञे पादेन तेजसः ।
 अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत ।
 तस्य श्राखो विश्वाखश्च नैगमेयश्च वृष्टजाः ॥२४॥
 अनिलस्य त्रिवा भार्या तस्याः पुत्रो मनोजवः ।
 अविघ्नातगतिस्त्रैव दौ पुत्रावनिलस्य च ॥२५॥
 प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रश्चर्षिर्नाम्ना तु देवस्तः ।
 दौ पुत्रौ देवस्तस्यापि कृमात्रन्नौ मनीषिणौ ॥२६॥
 वृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्ती ब्रह्मचारिणी ।

योगसिद्धा जगत्कालमसक्ता विचरत्युत ॥२७॥
 प्रभासस्य तु या भार्या वसुनामष्टमस्य च ।
 विश्वकर्मा सुतस्तस्य ज्ञातः त्रिष्विप्रजापतिः ॥२८॥
 च कर्त्ता सर्वत्रिष्यणां चिदज्ञानाच्च वर्द्धकिः ।
 भूषणानाच्च सर्वेषां कर्त्ता कारयिता च सः ॥२९॥
 सर्वेषाच्च विमानानि दैवतानां करोति सः ।
 मनुष्यास्त्रोपजीवन्ति यस्य त्रिष्यानि त्रिष्विणः ॥३०॥
 विश्वेदेवास्तु विश्वाया जज्ञिरे दस्य विश्रुताः ।
 क्रतुर्दक्षः श्रवः सत्यः कास्यः कामो धुनिस्तथा^(१) ॥३१॥
 सुहवान् प्रभवांसैव रोचमानस्य ते दस्य ।
 धर्मपुत्राः स्यता ज्ञोते विश्वायां जज्ञिरे इन्द्राः ॥३२॥
 मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो भानवो भानुजाः स्यताः ।
 सुहर्त्ताश्च सुहर्त्तायां षोषं रुम्ना व्यजायत ॥३३॥
 सङ्ख्यायान्तु संजज्ञे विद्यान् सङ्ख्या एव च ।
 नारावीश्वरु^(२) ज्ञान्याश्च पञ्चत्रयसमाभिताः^(३) ॥३४॥
 प्रथिवीविषयं सर्वमरुत्वत्यां व्याजायत ।
 एष सुर्गः समाख्यातो विद्वान् धर्मस्य ज्ञान्यतः ॥३५॥
 सुहर्त्तासैव तिष्यस्य पत्निभिः सह सुव्रताः ।
 ज्ञान्तः संप्रवक्ष्यामि ब्रुवतो मे विवोधत ॥३६॥

१ मधुस्तपेति ख० ।

२ नव वीर्यस्त्विति ख०, ड०, ट०, ठ० च ।

३ पञ्चत्रयसमाभिता इति ड० ।

अहोरात्रविभागश्च नक्षत्राणि समासतः ।
 मुहूर्त्तार्त्ताः सर्वनक्षत्रा अहोरात्रविदस्तथा ॥ ३७ ॥
 अहोरात्रकलानान्तु घट्शतीत्यधिका स्यता ।
 रवेर्गतिविशेषेण सर्वेषु षड्भूमिच्छतः ॥ ३८ ॥
 ततो वेदविदश्चैतां तिथिमिच्छन्ति पर्वसु ।
 अविशेषेषु कालेषु योज्यः स पितृदानतः ॥ ३९ ॥
 रौद्रः सार्वस्तथा मैत्रः पिण्डवासव एव च ।
 आयोऽथ त्रैश्वदेवश्च ब्राह्मो मध्याह्नसंश्रितः ॥ ४० ॥
 प्राजापत्यस्तथा ऐन्द्रः^(१) तथेन्द्रो निर्घृतिस्तथा ।
 वारुणश्च तथार्थज्ञो भागाश्चापि दिनाश्रिताः ॥ ४१ ॥
 एते दिनमुहूर्त्तार्त्ताश्च दिवाकरविनिर्मिताः ।
 ब्रह्मुक्तायाविशेषेण वेदितव्याः प्रमाणतः ॥ ४२ ॥
 अजास्तथाहिर्ब्रह्मश्च पूषा हि यमदेवताः ।
 आग्नेयश्चापि विज्ञेयः प्राजापत्यस्तथैव च ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मसौम्यस्तथादित्यो वारुणस्तथोऽथ वैष्णवः ।
 सावित्रोऽथ तथा त्वाष्ट्रो वायव्यश्चेति संग्रहः ॥ ४४ ॥
 एकरात्रिसुहूर्त्तार्त्ताः स्युः क्रमोक्ता दश पञ्च च ।
 इन्द्रोर्गत्युदया ज्ञेया गालिकाः पादिकास्तथा ।
 कासावस्त्रास्त्रिमास्त्रेते सुहूर्त्तार्त्ता देवताः स्यताः ॥ ४५ ॥
 सर्वग्रहाणां चीष्टेव स्थानानि विहितानि च ।
 दक्षिणोत्तरमध्यानि तानि विद्याद् यथाक्रमं ॥ ४६ ॥

१ तथोपेन्द्र इति क० ।

स्वामं जारङ्गवं मध्ये तथैरावतसुत्तरं ।
 वैश्वानरं दक्षिणतो निर्दिष्टमिह तत्त्वतः ॥४७॥
 अश्विनी कृत्तिका थाम्या नागवीथिरिति स्यता ।
 पुष्योऽश्लेषापुनर्वसू वीथिरैरावती मता ।
 तिस्रस्तु वीथयो ज्येष्ठा उत्तरे मार्गं उच्यते ॥४८॥
 पूर्वोत्तरे फाल्गुन्यौ च मघा चै वार्यमी स्यता ।
 इक्ष्मिणे तथा स्वाती गोवीथीत्यभिप्रक्षिता ॥४९॥
 ज्येष्ठा विशाखानुराधा वीथी जारङ्गवी स्यता ।
 एतास्तु वीथयस्त्रिस्रो मध्यमे मार्गं उच्यते ॥५०॥
 मूलज्ञाषाढे द्वे प्रापि अजवीथ्यभिप्रक्षिता ।
 अवणश्च धनिष्ठा च मार्गी प्रतभिसक्तया ॥५१॥
 वैश्वानरी भाद्रपदे रेवती चैव कीर्त्तिता ।
 स्यता वीथ्यस्तु तिस्रस्ता मार्गं वै दक्षिणे बुधैः ॥५२॥
 सप्तविंशत्तु याः कन्या दक्षः सोमाय ता ददौ ।
 सर्वा मक्षचनाक्षस्ता ज्योतिषे चैव कीर्त्तिताः ।
 ताषामपत्यान्यभवन् दीप्तान्यमिततेजसा ॥५३॥
 यास्तु ज्येष्ठासदा कन्याः प्रतिजयाह कश्यपः ।
 चतुर्दश महाभागाः सर्वास्ता लोकमातरः ॥५४॥
 आदितिर्दितिर्दनुः कास्ता अरिष्टा सुरसा तथा^(१) ।
 सुरभिर्विगता चैव तासां क्रोधवशा इरा^(२) ।

१ आदितिर्दितिर्दनुर्दौवा अरिष्टा नायुषस्तथेति ड०, ट० च ।

२ सुरभिर्विगता नाम्ना मुनिः क्रोधवशा इरेति ख० । क्रोधवशा इरेति ड० ।

कद्रुसुनिश्च धर्मज्ञः प्रजास्तासां निबोधत ॥५५॥
 चारिष्णवेऽन्तरेऽतीते ये द्वादश पुरोगमाः ।
 वैकुण्ठा नाम ते साध्या बभूवुश्चाक्षुषेऽन्तरे ॥५६॥
 उपस्थितेऽन्तरे ह्यग्निं पुनर्वैवस्वतस्य ह ।
 आराधिता ह्यदित्या ते समेत्याहुः परस्परं ॥५७॥
 एतामेव महाभागामदितिं संप्रविश्य वै ।
 वैवस्वतेऽन्तरे ह्यग्निं योगादूर्ध्वं चेतसः ॥५८॥
 गच्छामः पुत्रतामस्यास्तत्रः श्रेयो भविष्यति ।
 अदित्यास्तु प्रसृतानामादित्यत्वं भविष्यति ॥५९॥
 एवमुक्त्वा तु ते सर्वं चाक्षुषस्याऽन्तरे मनोः ।
 जज्ञिरे द्वादशादित्या मारीचान् कश्यपात्पुनः ॥६०॥
 अतक्रतुश्च विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव हि ।
 वैवस्वतेऽन्तरे ह्यग्निं मरुगारायणौ सुरौ ॥६१॥
 तेषामपि हि देवानां निधनोत्पत्तिरुच्यते ।
 यथा सूर्यस्य लोकेऽग्निं उदयास्तमयावुभौ ।
 प्रजापतेश्च विष्णोश्च भवस्य^(१) च महात्मनः ॥६२॥
 श्रेष्ठानुश्रविके यस्माच्छक्ताः शब्दादिसत्त्वणे ।
 अष्टात्मकेऽणिमाद्ये च तस्मान्ते जज्ञिरे सुराः ॥६३॥
 इत्येष विषये रागः सम्भूत्याः कारणं स्मृतं ।
 ब्रह्मज्ञापेन सम्भूता जयाः स्वायम्भुवे जिताः ॥६४॥
 स्वारोचिषे वै तुषिताः सत्याश्वैवोत्तमे पुनः ।

१ हरस्येति ख० ।

तामसे हरथो देवा जाताश्चारिष्णवे तु वै ।
 वैकुण्ठास्याक्षुषे साध्या आदित्याः साम्प्रते पुनः ॥६५॥
 धाताऽर्यमा च मित्रस्य वरुणोऽग्नी भगस्तथा ।
 इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्युतः ॥६६॥
 ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्योऽजघन्यजः ।
 इत्येते द्वादश्यादित्याः कश्यपस्य सुताः स्युताः ॥६७॥
 सुरभी कश्यपाद्रुद्रानेकादश विजञ्चिरे ।
 महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती ॥६८॥
 अङ्गारकं तथा सर्पं निर्घृतिं सदसत्पतिं ।
 अजैकपादह्रिमधूमूर्द्धकेतुं ज्वरं तथा ॥६९॥
 भुवनञ्चेश्वरं मृत्युं कपालञ्चैव^(१) विश्रुतं ।
 देवानेकादशैतांस्तु रुद्रांस्त्रिभुवनेश्वरान् ।
 तपसा तेन महता सुरभी तानजीजनत् ॥७०॥
 ततो दुहितरावन्ये सुरभी द्वे व्यजायत ।
 रोहिणी चैव रुद्राभा गान्धारी च^(२) यज्ञस्त्रिनी ॥७१॥
 रोहिष्णां अञ्चिरे कन्याश्चतस्रो लोकविश्रुताः ।
 सुरूपा हंसकीला च^(३) भद्रा कामदुघा तथा ।
 सुषुवे कामदुघा तु सुरूपा तनयद्वयं ॥७२॥
 हंसकीला नृपमृषीन्^(४) भद्रायास्तु व्यजायत ।

१ कपालञ्चैवेति ख० ।

२ गान्धर्वी चेति ड० ।

३ हंसकाशी चेति क० ।

४ पाठोऽयं न समीचीनः ।

विश्रुतास्तु महाभागा गन्धर्वा वाजिनः सुताः ॥७३॥

उच्चैःश्रवास्तदा जाताः खेचरास्ते मनोजवाः ।

श्वेताः श्वेताः पित्रङ्गाश्च सारङ्गा हरितार्जुनाः ।

रुद्रा देवोपवाह्यास्ते गन्धर्व्येनयो हयाः ॥७४॥

भृयो जज्ञे सुरभ्यास्तु श्रीमान् चन्द्राभसुप्रभः ।

सन्ध्वी ककुद्गी द्युतिमानमृतालयसम्भवः ।

सुरभ्यनुमते दत्तो ध्वजे माहेश्वरस्तु सः ॥७५॥

इत्येते कश्यपसुता रुद्रादित्याः प्रकीर्त्तिताः ।

धर्मपुत्राः स्युताः साध्या विश्वे च वसवस्तथा ॥७६॥

अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ।

बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्युताः ।

प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा षट्को ब्रह्मर्षिसक्तताः ॥७७॥

कृष्णाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः स्युताः ।

एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि ॥७८॥

सर्वे देवगणा विप्रास्त्रयस्त्रिंशत्तु ह्यन्दाजाः ।

एतेषामपि देवानां निरोधोत्पन्निरुच्यते ॥७९॥

यथा सूर्यस्य लोकेऽस्मिन् उदयास्तमथावुभौ ।

एते देवनिकायास्ते सम्भवन्ति युगे युगे ॥८०॥

षट्षय ऊचुः । साध्याश्च त्रसवो विश्वे रुद्रादित्यास्तथैव च ।

अभिजात्या प्रभावैश्च कर्मभिश्चैव विश्रुताः ॥८१॥

प्रजापतेश्च विष्णोश्च भवस्य च महात्मनः ।

अन्तरं ज्ञातुमिच्छामो यस्य यस्माद् विशिष्यते ॥८२॥

यश्च यस्मात् प्रभवति यश्च यस्मिन् प्रतिष्ठितः ।
 ज्ञायान्यो मध्यमसैव कनीयान् यश्च तेषु वै ॥८३॥
 प्रधानभूतो यस्तेषां गुणभूतश्च तेषु यः ।
 कर्माभिज्ञाभिजात्या च प्रभावेण च यो महान् ।
 एतत् प्रब्रूहि नः सर्वं त्वं हि वेत्य यथायथं ॥८४॥
 सूत उवाच । अत्र वो वर्षयिष्येहमन्तरन्तेषु यत् स्मृतं ।
 यद्ब्रह्मविष्णुरुद्राणां ऋणुध्वं मे विवक्षतः ॥८५॥
 राजसी तामसी सैव सात्त्विकी सैव ताः स्मृताः ।
 तन्वः स्वयम्भुवः प्रोक्ताः काले काले भवन्ति याः ॥८६॥
 एतासामन्तरं वक्तुं नैव शक्यं द्विजोत्तमाः ।
 गुणवृद्धिनिबन्धत्वाद्धिधानुग्रहबन्धतः ॥८७॥
 प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च गुणवृद्धिमिह द्विजाः ।
 यथाशक्त्या प्रवक्ष्यामि तनूनां तन्निबोधत ॥८८॥
 एका तु कुरुते तासां राजसी सर्वतः प्रजाः ।
 एका सैवार्णवस्था तु सागुत्तममिति सात्त्विकी ।
 एका सात्त्विके काले तामसी यसते प्रजाः ॥८९॥
 राजसा तु समुद्रिक्तो ब्रह्मा सम्भवते यदा ।
 पुरुषास्था तदा तस्य सात्त्विकी विनिवर्त्तते ॥९०॥
 यदा भवति काशात्मा उद्रेकात्तमसस्तु सः ।
 ब्रह्मास्था सा तदा तस्य राजसी विनिवर्त्तते ॥९१॥
 सत्त्वाद्रेकात्तु पुरुषो यदा भवति स प्रभुः ।
 काशास्था सा तदा तस्य पुनर्न भवतीति वै ॥९२॥

क्रमात्तस्य निवर्त्तन्ते रूपं नाम च कर्म च ।
 त्रैलोक्ये वर्त्तमानस्य सर्वानुग्रहनिग्रहैः ॥८३॥
 यदा भवति ब्रह्मा च तदा चान्तरमुच्यते ।
 यदा च पुरुषो ब्रह्मा न चैत्र पुरुषस्तु सः ॥८४॥
 मणिर्विभजते वर्णान् विचिचान् स्फटिके यथा ।
 वैमल्यदाश्रयवशात्तद्वर्णः स्यात्तदञ्जनः ॥८५॥
 तदा गुणवशात्तस्य स्वयम्भोरनुरञ्जनं ।
 एकत्वे च पृथक्त्वे च प्रोक्तमेतन्निदर्शनं ॥८६॥
 एको भूत्वा यथा मेघः पृथक्त्वेनावतिष्ठते ।
 रूपतो वर्णतस्यैव तथा गुणवशात्तु सः ॥८७॥
 भवत्येको द्विधा चैव त्रिधा मूर्त्तिविनाशनात् ।
 एको ब्रह्मान्तकश्चैव पुरुषश्चेति ते त्रयः ॥८८॥
 एकस्यैताः स्यतास्त्रिस्रस्तनवस्तु स्वयम्भुवः ।
 ब्राह्मी च पौरुषी चैव अन्तकारी च ते त्रयः ॥८९॥
 तत्र या राजसी तस्य तनुः सा वै प्रजाकरी ।
 या तामसी तु कालाख्या प्रजाचयकरी तु सा ।
 सात्त्विकी पौरुषी या तु सानुग्रहकरी स्यता ॥९०॥
 राजस्या ब्रह्मणोऽग्नेन मरीचिः कश्यपोऽभवत् ।
 तामसी चान्तक्या तु तदग्नेनाभवद्भवः ॥९१॥
 सात्त्विकी पौरुषी या सा तस्याः शोचिष्णुत्स्यते ।
 त्रैलोक्ये ताः स्यतास्त्रिस्रस्तनवस्तु स्वयम्भुवः ॥९२॥
 नानाप्रयोजनार्थां हि कालोऽवस्थां करोति यः ।

ब्रह्मत्वेन प्रजाः सृष्ट्वा विष्णुत्वेनानुगृह्य च ।
 वैष्णयानुगृहीतास्ता रौद्रानुग्रसते पुनः ॥१०३॥
 एकः स्वयम्भुवः कालस्त्रिभिस्त्रीन् त्रै करोति सः ।
 सृजते चानुगृह्णाति प्रजाः संहरते तथा ॥१०४॥
 इत्येताः कथितास्त्रिस्तनवस्तु स्वयम्भुवः ।
 प्रजापत्या च रौद्री च वैष्णवी चैव ताः सृताः ॥१०५॥
 एका तनुः सृता वेदे धर्मशास्त्रे पुरातने ।
 साङ्ख्ययोगपरे वीरैः पृथक्कैकत्वदर्शिभिः ।
 अभिजातप्रभावश्चैर्षिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥१०६॥
 एकत्वे च पृथक्त्वे च तासु भिन्नाः प्रजास्त्रिह ।
 इदं परमिदं नेति ब्रुवतो भिन्नदर्शनाः ॥१०७॥
 ब्रह्माणं कारणं केचित् केचित् प्राङ्गः प्रजापतिं ।
 केचिच्छिवं परत्वेन प्राङ्गर्विष्णुं तथाऽपरे ।
 अविज्ञानेन संसक्ताः सक्ता रत्यादिचेतसा ॥१०८॥
 तत्त्वं कालञ्च देवञ्च कार्य्याणावेक्ष्य तत्त्वतः ।
 कारणञ्च सृता द्योता नानार्थेष्विह देवताः ॥१०९॥
 एकं निन्दति यस्तेषां सर्वानेव स निन्दति ।
 एकं प्रशंसमानस्तु सर्वानेव प्रशंसति ।
 एकं यो वेत्ति पुरुषं तमाङ्गर्ब्रह्मवादिनं ॥११०॥
 अद्वेषस्तु सदा कार्य्या देवतासु विजानता ।
 न शक्यमीश्वरं ज्ञातुमैश्वर्येण व्यवस्थितं ॥१११॥
 एकात्मा स चिधा भूत्वा सम्मोहयति यः प्रजाः ।

एतेषाञ्च त्रयाणाम् विचरन्त्यन्तरं जनाः ॥११२॥
 जिज्ञासन्तः परीक्षन्तः सक्ता रूपात्रिचेतसः ।
 इदं परमिदं नेति वदन्ति भिन्नदर्शिनः ॥११३॥
 यातुधानाम् विशन्त्येताः पिशाचांश्चैव तान्नरान् ।
 एकत्वेन पृथक्त्वेन स्वयम्भूर्ध्वतिष्ठते ॥११४॥
 गुणमात्रात्मिकाभिस्तु तनुभिर्मोक्षयन् प्रजाः ।
 तेऽत्रेकं यजते यस्तु स तदा यजते त्रयं ॥११५॥
 तस्माद्देवास्तथो ह्येते नैरन्तर्यं व्यवस्थिताः ।
 तस्मात् पृथक्त्वमेकत्वसङ्ख्या सङ्ख्यागतागतं ।
 एकत्वं वा बहुत्वं वा तेषु को ज्ञातुमर्हति ॥११६॥
 यस्मात् सृष्ट्वानुगृहीते ग्रसते चैव ते प्रजाः ।
 गुणात्मकत्वात्तैकाल्ये तस्मादेकः स उच्यते ॥११७॥
 रुद्रं ब्रह्माणमिन्द्रञ्च लोकपालान् ऋषीन् दनून् ।
 देवं तमेकं बहुधा प्राङ्गर्नारायणं द्विजाः ॥११८॥
 प्राजापत्या तनुर्या स तनुर्या चैव वैष्णवी ।
 मन्वन्तरे च कल्पे च आवर्त्तन्ते पुनः पुनः ॥११९॥
 तेजसा यज्ञसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च ।
 जायन्ते तत्समाश्चैव तानपीड निबोधत ॥१२०॥
 राजस्या ब्राह्मणोऽग्नेन मरीचिः कश्यपोऽभवत् ।
 तामस्यास्तस्य चाग्नेन कालात्मा रुद्र उच्यते ।
 सात्विक्या पुरुषाग्नेन यज्ञे विष्णुरभूत्तदा ॥१२१॥
 त्रिषु कालेषु तस्थैता ब्रह्मणस्तनवोऽग्रजाः ।

कालो भूत्वा पुनस्यासौ रुद्रः संहरते प्रजाः ॥१२२॥
 सम्प्राप्ते चैव कल्पान्ते सप्तरश्मिर्द्दिवाकरः ।
 भूत्वा सम्बर्त्नकादित्यो लोकांस्त्रीन्स तदादहत् ॥१२३॥
 विष्णुः प्रजानुष्टङ्गाति नामरूपविपर्यये ।
 तस्थान्तस्थामवस्थायां तत्तदुत्पत्तिकारणं ॥१२४॥
 सत्त्वोद्रिक्ता तु या प्रोक्ता ब्रह्मणः पौरुषी तनुः ।
 तस्यांशेन विजज्ञो स इह स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 आकृत्यां मनसो देव उत्पन्नः प्रथमे विभुः ॥१२५॥
 ततः पुनः स वै देवो प्राप्ते स्वारोचिषेऽन्तरे ।
 तुषितायां समुत्पन्नो ह्यतीतस्तुषितैः सह ॥१२६॥
 औत्तमे चान्तरे चैव तुषितस्तु विदुः स वै ।
 वसवर्त्निभिस्तुषो वसवर्त्नी हरिः पुनः ॥१२७॥
 सत्यायामभवत्सत्यः सत्यैः सह सुरोत्तमैः ।
 तामसस्थान्तरे चापि सम्प्राप्ते पुनरेव हि ।
 भार्यायां हरिभिः साङ्गं हरिरेव बभूव ह ॥१२८॥
 चारिष्णवेऽन्तरे चापि हरिर्देवः पुनस्तु सः ।
 वैकुण्ठायामसौ जज्ञे ह्याभूतरजसैः सह ।
 वैकुण्ठः स पुनर्देवः सम्प्राप्ते चाक्षुषेऽन्तरे ॥१२९॥
 धर्मो नारायणः साध्यः साध्येः सह सुरैरभूत् ।
 स तु नारायणः साध्यः प्राप्ते वैवस्वतेऽन्तरे ॥१३०॥
 मारीचात् कश्यपाद्विष्णुरदित्यां सम्भूव ह ।
 चिचिः क्रमैरिमान् लोकान् जित्वा विष्णुहृदकर्म ॥१३१॥

प्रत्यपादयद्विद्राय देवेभ्यश्चैव स प्रभुः ।
 इत्येतास्तनवस्तस्य व्यतीताः सप्त सप्तसु ।
 मन्वन्तरेष्वतीतेषु धामिः संरक्षिताः प्रजाः ॥१३२॥
 तस्माद्विष्टमिदं सर्वं वामनेनेह जायता ।
 तस्मात्स वै स्मृतो त्रिष्णुर्विभ्रेर्धातोः प्रवेक्षणात् ॥१३३॥
 इत्येते ब्रह्मणश्चैव वामनस्य महात्मनः ।
 एकत्वञ्च पृथक्त्वाञ्च विस्त्रिष्टत्वञ्च कीर्णितं ॥१३४॥
 देवतानामिहाग्नेन जायन्ते चास्तु देवताः ।
 तासान्नास्तेजसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च ।
 जायन्ते तत्समाश्चैव ता वै तेषामनुग्रहात् ॥१३५॥
 यद्यद्विभ्रुतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
 तत्तदेवावगच्छध्वं विष्णोस्तेजोऽन्नसम्भवं ॥१३६॥
 स एवं जायतेऽग्नेन केचिदिच्छन्ति मानवाः ।
 ततोऽपरे ब्रुवन्तीममन्योन्याऽग्नेन जायते ॥१३७॥
 एवं विवदमानास्ते दृष्ट्वा तान्मे ब्रुवन्ति ह ।
 यस्मान्न विद्यते भेदे मनसश्चेतसश्च ह ।
 तस्मादनुग्रहास्तेषां क्षेचज्ञास्ते भवन्त्युत ॥१३८॥
 एकस्तु प्रभुश्चतुर्धा वै ब्रह्मधा भवतीश्वरः ।
 भूत्वा यस्माच्च ब्रह्मधा भवत्येकः पुनस्तु सः ॥१३९॥
 तस्मात्सुमनसो भेदाज्जायन्ते तेजसश्च ह ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्रजाः स्यावरणङ्गमाः ।
 सर्गादौ सकृदुत्पन्नास्तिष्ठन्तीह प्रसन्नया ॥१४०॥

प्राप्ते प्राप्ते तु कल्पान्ते रुद्रः संहरति प्रजाः ।
 जायन्ते मोहयन्तोऽन्यानीश्वरा योगमायया ॥१४१॥
 ऐश्वर्येण चरन्तस्ते मोहयन्ति^(१) ज्ञानीश्वराः ।
 तस्माद्दोषप्रचारेषु युक्तायुक्तं न विद्यते ॥१४२॥
 भूतापवादिनो दुष्टा मध्यस्था भूतभाविनः^(२) ।
 भूतापवादिनः शक्तास्त्रयो वेदाः प्रवादिनां ॥१४३॥
 वृढपूर्वश्रुतत्वाच्च प्रवादाश्चैव सौक्तिकात् ।
 सतुर्भिः कारणैरेभिर्यथातत्त्वं न विन्दति ॥१४४॥
 पूर्वमर्थान्तरे न्यस्ताः^(३) कालान्तरगता अपि ।
 तेनान्यात् सन्तमप्यर्थं द्वेषञ्च प्रतिपद्यते ॥१४५॥
 दर्शानां द्रव्यभूतो यो गुणभूतस्तु तेषु यः ।
 कर्षणां मगसां कर्त्ता अभिजात्या च यो महान् ।
 श्रुतज्ञैः कारणैरेतैश्चतुर्भिः परिकीर्त्तते ॥१४६॥
 अशक्तदृष्टो जानाति देवताः प्रविभागज्ञः ।
 इमौ श्रीदाहरण्यञ्च सौक्तौ योगेश्वरं प्रति ॥१४७॥
 आत्मनः प्रतिरूपाणि परेषाञ्च सहस्रज्ञः ।
 कुर्याद्योगबलम्प्राप्य तैश्च सर्वैः सदाचरेत् ॥१४८॥
 प्राप्नुयाद्द्विषथांश्चैव तथैवोपतपस्वरम् ।
 संहरेच्च पुनः सर्वान् सूर्यतेजो गुणानिव ॥१४९॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते कश्यपीयप्रजासर्गो नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

१ मादयन्तीति ड० ।

२ भूतिभाविन इति ख० ।

३ पूर्वमन्वन्तरे न्यस्ता इति ख० ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

कश्यपीयप्रजासर्गः ।

अथ जसुः । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य नैमिषेयास्तपस्विनः ।
पप्रच्छुर्षयः श्रेष्ठं वचनस्य यथाक्रमं ॥१॥
सप्तस्त्रिह कथं देवा जाता मन्वन्तरेष्विह ।
इन्द्रविष्णुप्रधानास्ते आदित्यास्तु महौजसः ।
एतत् प्रब्रूहि नः सर्वं विस्तराद्भोमहर्षण ॥२॥
एवमुक्तसदा स्रतो विनयी ब्रह्मवादिभिः ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो यथा शृष्टो महर्षिभिः ॥३॥
स्रत उवाच । ब्रह्मणो वै सुखात् सृष्टा यथा देवाः प्रजेष्वया ।
सर्वे मन्वन्तरीरास्ते स्रता मन्वन्तरेष्विह ॥४॥
दर्शस्य पौर्णमासस्य दृश्यस्य रथन्तरं ।
आकृतः प्रथमस्तेषां ततस्त्वाकृतिरेव च ॥५॥
वित्तिस्रैव सुवित्तिस्र आकृतिः कृतिरेव च
अधीष्टुस्ततो ज्ञेयः अधीतिस्रैव तत्त्वतः ।
विज्ञातिस्रैव विज्ञातो मानवो ये च द्वादश ॥६॥
ज्ञेयो द्वादशपुत्रस्य यस्याब्देन^(१) समाजयेत् ।
तं दृष्ट्वा चाश्रवीद्ब्रह्मा जया देवानसूयत ॥७॥
दाराग्निष्टेचसंयोगे मिथ्यामारभतेति च ।
एवमुक्त्वा तु तं ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ॥८॥

१ पञ्चाब्देनेति ख० ।

ततस्ते नाभ्यनन्दन्त तदाकथं परमेष्ठिनः ।
 सत्यस्येह तु कर्माणि वाङ्मनःकर्मजानि तु ॥८॥
 य एवाप्यवतिष्ठन्ते दोषं दृष्ट्वा तु कर्मसु ।
 क्षयातिशययुक्तान् ते दृष्ट्वा कर्मणां फलं ॥९०॥
 जुगुप्सन्तः प्रसूतिञ्च निखान्द्रा निर्ममाभवन् ।
 अजस्रं काङ्क्षमाणास्ते विरक्ता दोषदर्शिनः ॥९१॥
 अर्थं धर्मञ्च कामञ्च हिला ते वै व्यवस्थिताः ।
 पौरुषं ज्ञानमास्थाय तेजः संचिप्य चास्थिताः ॥९२॥
 तेषाञ्च तमभिप्रायं ज्ञात्वा^(१) ब्रह्मा चुकोप ह ।
 तानब्रवीत्तदा ब्रह्मा निरुत्साहान् सुरानथ ॥९३॥
 प्रजार्थमिह यूयं वै प्रजास्रष्टाऽस्मि नान्यथा ।
 प्रसूयध्वं जयध्वञ्चेत्युक्तवानस्मि यत् पुरा ॥९४॥
 यस्मादाक्यमनादृत्य मम वैराग्यमास्थिताः ।
 जुगुप्सुमानाः स्वं जस्य सन्ततिं नाभिनन्दथ ॥९५॥
 कर्मणाञ्च कृतो न्यायो ज्ञाष्टतत्त्वाभिकाङ्क्षया ।
 तस्माद्युयमनादृत्य सप्तकलस्तु यास्यथ ॥९६॥
 ते ब्रह्मा ब्रह्मणा देवा जयास्तं वै प्रसादयन्^(२) ।
 क्षमास्माकं महादेव यदज्ञानात् कृतं विभो ॥९७॥
 प्रच्छिपत्य सानुनयं ब्रह्मा ताञ्जब्रवीत् पुनः ।
 लोके मथाननुज्ञातः कः स्वातन्त्र्यमिदार्हसि ॥९८॥

१ दृष्ट्वा इति ख० ।

२ एकवचनान्तपाठो न समीचीनः ।

मया परिगतं सर्वं कथमच्छन्दतो मम ।
 प्रतिपत्स्यन्ति भूतानि शूभं वा यदि वाऽशूभं ॥१८॥
 लोके यदस्ति किञ्चिद्वै सत्त्वासत्त्वव्यवस्थितं ।
 बुद्ध्यात्मना मया व्याप्तं को मां लोकेऽतिसन्धयेत् ॥१०॥
 भूतानान्तर्कितं यच्च यच्चाप्येषां विधारितं ।
 तथा विचारितं यच्च तत्सर्वं विदितं मम ॥११॥
 मया स्थितमिदं सर्वं जगत्स्यावरज्जमं ।
 आन्नामयेन तत्त्वेन कथं च्छेत्तुमिहोत्सहे ॥१२॥
 यस्माच्चाहं विवृत्तो वै सर्गार्थमिह नान्यथा ।
 इह कर्माण्यनारभ्य को मे च्छन्दादिमोक्ष्यते ॥१३॥
 परिभाष्य ततो देवाम् जयाम् वै नष्टचेतसः ।
 अन्नवीत्स पुनस्तान् वै धृतान् दण्डे प्रजापतिः ॥१४॥
 यस्मान्ममाभिसन्धाय सन्न्यासो वः कृतः पुरा ।
 यस्मात्स विफलोऽयन्नो ह्यपारस्वेष यः कृतः ।
 भविताऽतः सुखोदको देवा भावेषु जायतां ॥१५॥
 आत्महन्देन वो जन्म भविष्यति सुरोत्तमाः ।
 मन्वन्तरेषु संमूढाः षट्सु सर्वे गमिष्यथ ॥१६॥
 त्रैवस्तान्तेषु सुरास्तथा स्थायन्भुवादिषु ।
 तान् ज्ञात्वा ब्रह्मणा तत्र श्लोको गीतः पुरातनः ॥१७॥
 चर्यो विद्यां ब्रह्मचर्यं प्रसूतिं आद्भुमेव च ।
 यज्ञश्चैव तु दानञ्च एषामेव तु कुर्वतां ।
 स हि स विरजा भूत्वा वसतेऽन्यप्रसन्नया ॥१८॥

स एवं श्लोकं वृष्ट्वा तु जया देवानथान्रवीत् ।
 वैवस्वतेऽन्तरेऽतीते मत्समीपमिदेष्यथ ॥२८॥
 ततो यूयं मया सार्द्धं सिद्धिं प्राप्स्यथ शाश्वतीं ।
 एवमुक्त्वा तु तान् ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ॥२०॥
 ततो देवास्तिरोभूते ईश्वरे ह्यकुतोभयं ।
 प्रपन्ना अणिमाद्यैश्च युक्ता योगबलान्विताः ॥२१॥
 ततस्तेषाम्नु यास्तन्वस्ताऽभवन् दादन्न ह्रदाः ।
 जया इति समाख्याताः जातास्योदधिसन्निभाः ॥२२॥
 ततः स्वायम्भुवे तस्मिन् सर्गे ते जज्ञिरे सुराः ।
 अजितार्या इषेः पुत्रा अजिता दोदग्धात्मकाः ॥२३॥
 विधिश्च सुमयस्यैव क्षेमो मन्दोऽव्ययस्तथा ।
 प्राणोऽपानः सुधामा च क्रतुशक्तियवस्थिताः ।
 इत्येते मानसाः सर्वे अजिता दादन्न स्यताः ॥२४॥
 ते च यज्ञे सुरैः सार्द्धं यज्ञभाजस्तदा स्यताः ।
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वं ततः स्वारोचिषे पुनः ।
 तुषितार्या समुत्पन्नाः पुनः पुत्राः स्वारोचिषः ॥२५॥
 तुषिता नाम ते ह्यासन् प्राणाख्या याञ्जिकाः सुराः ।
 पुनस्ते तुषिता देवा उत्तमे त्वन्तरे स्वयं ॥२६॥
 उत्तमस्य तु ते पुत्राः सत्यार्या जज्ञिरे शुभाः ।
 ततः सत्याः स्यता देवा उत्तमे चान्तरे तदा ॥२७॥
 अभजन् यज्ञभाजस्ते तृतीये दापरान्तरे ।
 ते तु सत्याः पुनर्देवाः सम्प्राप्ते तामषेऽन्तरे ॥२८॥

हर्षा ये तमसः पुत्रा जज्ञिरे द्वादशैव तु ।
 हरयो नाम ते देवा यज्ञभाजस्तथाऽभवन् ॥ ३८ ॥
 ततस्ते हरयो देवाः प्राप्ते चारिष्णवेऽन्तरे ।
 वैकुण्ठार्या ततस्ते वै चरिष्णोर्जज्ञिरे सुराः ।
 वैकुण्ठा नाम ते देवाः पञ्चमस्यान्तरे मनोः ॥ ४० ॥
 ततस्ते वै पुनर्देवा वैकुण्ठाः प्राप्य चाक्षुषं ।
 साध्यायां द्वादश सुता जज्ञिरे धर्मसूनुवः ॥ ४१ ॥
 ततस्ते वै पुनः साध्याः संचीणे चाक्षुषेऽन्तरे ।
 उपस्थिते मनोः सर्गे पुनर्वैवस्वतस्य ह ॥ ४२ ॥
 आद्ये चैतायुगमुखे प्राप्ते वैवस्वतस्य तु ।
 अग्नेन साध्यास्तेऽदित्यां मारीचात् कश्यपात् पुनः ॥ ४३ ॥
 जज्ञिरे द्वादशादित्या वर्त्तमानेऽन्तरे पुनः ।
 यदा त्वेते समुत्पन्नाश्चाक्षुषस्याऽन्तरे मनोः ॥ ४४ ॥
 ततः स्वायम्भुवे साध्या जज्ञिरे द्वादशामराः ।
 एवमाद्या जयास्ते वै शापात्ममभवंस्तदा ॥ ४५ ॥
 य इमां सप्तसम्भूतिं देवानां देवशासनात् ।
 पठेद्यः अद्भुत्या युक्तः प्रत्यवायं न गच्छति ॥ ४६ ॥
 इत्येते भूतयः सप्त जयानां सप्तलक्षणाः ।
 परिक्रान्ता मथा चाद्य किम्भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ ४७ ॥
 षष्ठय ऊचुः । दैत्यानां दानवानाञ्च गन्धर्व्वीरगरक्षणां ।
 सर्व्वभूतपिशाचानां पशूनां पक्षिवीरुधां ।
 उत्पन्निं निधमश्चैव विस्तरात् कथयस्व नः ॥ ४८ ॥

एवमुक्तस्तदा स्रुत उवाच ऋषिसत्तमान् ।
 दितेः पुत्रदत्तं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं ॥४८॥
 कश्यपस्यात्मजौ तौ वै सर्वेभ्यः पूर्वजौ स्रुतौ ।
 स्रुत्येहन्यतिराचस्य कश्यपस्याश्वमेधिके ॥५०॥
 हिरण्यकशिपुर्नाम प्रथमं ऋत्विगासनं ।
 दित्या गर्भाद्विनिःस्रुत्य तत्रासीनोचसंसदि ।
 हिरण्यकशिपुस्तस्मात् कर्मणा तेन सः स्मृतः ॥५१॥
 ऋषय ऊचुः । हिरण्यकशिपोर्नाम जन्म चैव महात्मनः ।
 प्रभावश्चैव दैत्यस्य विस्तराद्ब्रूहि नः प्रभो ॥५२॥
 स्रुत उवाच । कश्यपस्याश्वमेधोऽभूत् पुष्टो वै पुष्करे पुरा ।
 ऋषिभिर्दिवताभिश्च गन्धर्वैरुपगोभितः ॥५३॥
 उत्सृष्टेनैव विधिना आख्यानादौ यथाविधिः ।
 आसनान्युपकृतानि काञ्चनानि तु पञ्च वै ॥५४॥
 कुम्भपूतानि चीर्यन् कूचफलकमेव च^(१) ।
 सुख्यर्त्विजस्य चत्वारस्तोषान्तान्युपकल्पयेत् ॥५५॥
 शुभं तत्रासनं यत्तु होतुरर्थं प्रकल्पितं ।
 हिरण्यमयं तथा दिव्यं दिव्यास्तरणसंसृतं ॥५६॥
 अन्तर्वद्वा दितिश्चैव पत्नीत्वं समुपागता ।
 द्वा वर्षसहस्राणि गर्भस्तस्या अवर्त्तत ॥५७॥
 स तु गर्भाद्विनिःस्रुत्य मातुर्वै उदरान्तदा ।
 उपकृतं यत्तु होतुरर्थं हिरण्यमयं ।

१ पाठोऽयं न समीचीनः ।

निषसाद् सगर्भोऽत्र तत्रासीनः ब्रह्मसं च ॥५८॥
 आस्थानपञ्चमान् वेदान्^(१) महर्षिः काश्यपो यथा ।
 तं दृष्ट्वा मुनयस्तस्य नामाकुर्वन्तु तदिधं ॥५९॥
 हिरण्यकशिपुस्तस्मात् कर्मणा तेन विभ्रतः ।
 हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्य सिद्धिका तस्य चानुजा ।
 राहोः सा जननी देवी विप्रचित्तेः परिग्रहात् ॥६०॥
 हिरण्यकशिपुर्द्वैत्यस्य चार परमं तपः ।
 ब्रतं वर्षसहस्राणां निराहारो ह्यधःशिराः ॥६१॥
 तं ब्रह्मा हृन्दयामास दैत्यं तुष्टो वरेण तु ।
 सर्वाभरत्नं विप्रेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ।
 योगाद्देवान्निर्जित्य सर्वदेवत्वमास्थितः ॥६२॥
 दानवाश्चासुराश्चैव देवाः समा भवन्तु वै ।
 मादुतेर्यन्महैश्वर्यमेष मे दीयतां वरः ॥६३॥
 एवमुक्तोऽथ ब्रह्मा तु तस्मै दत्त्वा यथेप्सितं ।
 दत्त्वा तस्मै वरान् दिव्यान् तत्रैवान्तरधीयत ।
 हिरण्यकशिपुर्दैत्यः श्लोकैर्गीतः पुरातनैः ॥६४॥
 राजा हिरण्यकशिपुर्यां यामाशां निषेवते ।
 तस्यास्तस्या दिशो देवा नमस्यकुर्महर्षिभिः ॥६५॥
 एवं प्रभावो दैत्येन्द्रः^(२) हिरण्यकशिपुर्दिजाः ।

१ आस्थानं पञ्चमान् वेदानिति ख०, ग० च ।

२ दैत्यस्त्विति ड० ।

तस्यासीन्नरसिंहः स विष्णुर्मृत्युः पुरा किञ्च ।
 गच्छेत् तेन निर्भिन्नस्ततः शृङ्गा नखाः स्मृताः ॥६६॥
 हिरण्याक्षसुताः पञ्च विक्रान्ताः सुमहाबलाः ।
 उत्कुरः ब्रह्मनिखैव काशनाभस्तथैव च ॥६७॥
 महानाभश्च विक्रान्तो भूतसन्तापनस्तथा ।
 हिरण्याक्षसुता ह्येते देवैरपि दुरासदाः ॥६८॥
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च बाडेकः^(१) सगणः स्मृतः ।
 ज्ञतन्तानि सप्तस्राणि निहतास्तारकामये ॥६९॥
 हिरण्यकशिपोः पुत्रास्तत्वारस्तु महाबलाः ।
 प्रह्लादः पूर्वजस्तोषामनुह्लादस्तथैव च ।
 संह्लादश्च ह्रदस्यैव ह्रदपुत्रास्त्रिवोधत ॥७०॥
 ह्लादो निसुन्दश्च तथा ह्रदपुत्रो बभूवतुः ।
 सुन्दोपसुन्दौ विक्रान्तौ निसुन्दतन्वयायुभौ ॥७१॥
 ब्रह्मपुत्रस्तु महावीर्या मूकस्तु ह्रददायिनः^(२) ।
 मारोचः सुन्दपुत्रस्तु तारुकासुपपद्यते ॥७२॥
 तारुका निहता साऽथ राघवेण बलीयसा ।
 मूको विनिहतस्यापि किराते सथ्यसाधिना ॥७३॥
 उत्पन्ना महता सैव तपसा भाविताः स्वयं ।
 तिस्रः कोस्यस्तु तेषां वै मणिवर्त्तनिवासिनां ।

१ बाडेय इति ख० ।

२ मूकश्चत्वाततायिन इति ग० ।

अबध्या देवतानां वै निहताः सध्यसाचिना ॥७४॥
 अनुद्गादसुतो वायुः त्रिगीवाली तथैव च ।
 तेषाम्नु श्रतसाहस्रो गणो ह्यालाहलः स्मृतः ॥७५॥
 वैरोचनस्तु प्राङ्गादिः पञ्च तस्यात्मजाः स्मृताः ।
 गवेष्टी कालनेमिश्च जम्भो वाक्कल एव च^(१) ।
 शम्भुस्तु अनुजसोषां स्मृताः प्राङ्गादिसूगवः ॥७६॥
 यथाप्रधानं वक्ष्यामि तेषां पुत्रान् दुरासदाम् ।
 शूम्भश्चैव निशूम्भश्च विष्कक्सेनो महौजसः ॥७७॥
 गवेष्टिनः सुता ह्येते जम्भस्य श्रतदुन्दुभिः ।
 तथा दक्षश्च खण्डश्च^(२) चयस्तु जम्भसूगवः ॥७८॥
 विरोधश्च मनुश्चैव वृक्षायुः^(३) कुशलीसुखः ।
 वाक्कलस्य सुता ह्येते कालनेमिसुतान् शृणु ॥७९॥
 ब्रह्मजित् सत्रजिश्चैव देवान्तकनरान्तकौ ।
 कालनेमिसुता ह्येते शम्भोस्तु शृणुत प्रजाः ॥८०॥
 धनुको ह्यसिलोमा च नाबलश्च सगोसुखः ।
 गवासश्चैव गोर्माश्च शम्भोः पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ॥८१॥
 विरोचनस्य पुत्रस्तु बलिरेकः प्रतापवान् ।
 बलेः पुत्रव्रतं जज्ञे राजानः सर्व्व एव ते ॥८२॥

१ जम्भः पुष्कल एव चेति ग० ।

२ सुखेति ड० ।

३ वृक्षायुरिति ड० ।

तेषां प्रधानास्यत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ।
 सहस्रबाहुर्ज्यैष्ठस्तु बाणो द्रविणसम्मतः ।
 कुम्भनाभो गर्हभाचः कुम्भिरित्येवमादयः ॥८३॥
 अकुनी पूतना चैव कन्ये द्वे तु बलेः सुते ।
 बलेः पुत्राश्च पौत्राश्च अतश्चोऽथ सहस्रव्रजः ॥८४॥
 बलिर्यो नामविख्यातो गणो विक्रान्तपौरुषः ।
 बाणश्च चन्द्रमनसो खौदित्यसुपपद्यते ॥८५॥
 दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपं ।
 स कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तथा ।
 वरेण कन्दयामास सा च वव्रे वरन्ततः ॥८६॥
 स तु तस्यै वरं प्रादात् प्रार्थितं भगवान् प्रभुः ।
 किमिहसि मयि शुभ्रे मारीचक्षामभाषत ॥८७॥
 मारीचं कश्यपं तुष्टं भर्त्सारं प्राञ्चलित्तथा ।
 हतपुत्रास्मि भगवन् आदित्यैस्तव सूनुभिः ॥८८॥
 ब्रह्महन्तारमिच्छेयं पुत्रं दीर्घतपोऽन्वितं ।
 अहं तपस्वरिष्यामि गर्भमाधातुमर्हसि ॥८९॥
 तस्मात्सदृशं भुत्वा मारीचः कश्यपस्तथा ।
 प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखितां ॥९०॥
 एवं भवतु भद्रन्ते शुचिर्भव तपोधने^(१) ।
 जनयिष्यति सत्पुत्रं ब्रह्महन्तारमाहवे ॥९१॥

पूर्णं वर्षघ्नतं तावत् शूचिर्यदि भविष्यसि ।
 पुत्रं त्रिलोकप्रथमथ त्वं जनयिष्यसि ॥८२॥
 एवमुक्त्वा महातेजास्तया समवसत् प्रभुः ।
 तामालिङ्ग्य त्रिभुवनं जगाम भगवानृषिः ॥८३॥
 गते भर्त्तरि सा देवी दितिः परमहर्षिता ।
 कुञ्जलं वनमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणं ॥८४॥
 तपस्तस्यान्तु कुर्वन्धां परिचर्याञ्चकार ह ।
 सहस्राक्षः सुरश्रेष्ठः परया गुणसम्पदा ॥८५॥
 अग्निं समित्कुशं काष्ठं फलं मूलं तथैव च ।
 न्यवेदयत् सहस्राक्षो यच्चान्यदपि किञ्चन ॥८६॥
 गात्रसंवाहनेष्वैव अमापनयनैस्तथा ।
 शक्रः सर्वेषु लोकेषु दितिं परिचचार ह ।
 एवमारोधिता शक्रमुवाचाथ दितिस्तथा ॥८७॥
 दितिरुवाच ॥ प्रीता तेऽहं सुरश्रेष्ठ दशवर्षाणि पुत्रकः ।
 अवशिष्टानि भद्रन्ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ॥८८॥
 जयलिप्सां समाधास्ये लब्ध्वाहं तादृशं सुतं ।
 त्रैलोक्यविजयं पुत्र प्राप्स्यामि सह तेन वै ॥८९॥
 एवमुक्त्वा दितिः शक्रमथं प्राप्ते दिवाकरे ।
 निद्रयापहता देवी जाम्बोः कृत्वा शिरस्तदा ॥९००॥
 दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः पादयोर्गतमूर्द्धजां ।
 तस्यास्तदन्तरं लब्ध्वा जहास च मुमोद च ॥९०१॥
 तस्याः शरीरं विवृतं विवेक्षाथ पुरन्दरः ।

प्रविश्य आमितं दृष्ट्वा गर्भमिन्द्रो महौजसं ।
 अभिनत्स प्रधानन्तु कुलिशेन महायज्ञाः ॥१०२॥
 भिद्यमानस्तदा गर्भो वज्रेण ब्रतपर्वणा ।
 हरोद सखरं भीमं वेपमानः पुनः पुनः ।
 मारोदीरिति तं गर्भं शक्रः पुनरभाषत ॥१०३॥
 तं गर्भं सप्तधाभूतं ह्येकैकं सप्तधा पुनः ।
 कुलिशेन विभेदेऽस्सतो दितिरबुध्यत ॥१०४॥
 न हन्तव्यो न हन्तव्य इत्येवं दितिरब्रवीत् ।
 निष्पपातोदराद्बन्धी मातुर्वचनगौरवात् ।
 प्राञ्चस्त्रिर्वज्रघ्नितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत ॥१०५॥
 अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयोर्गतमूर्द्धजा ।
 तदन्तरमहं सङ्घ्वा शक्रहन्तारमाहवे ।
 भिन्नवान् गर्भमेतन्ते^(१) बज्रधा चन्तुमर्हसि ॥१०६॥
 तस्मिंस्तु विफले गर्भे दितिः परमदुःखिता ।
 सहस्राक्षं ततो वाक्यं मातुर्गयनमब्रवीत् ॥१०७॥
 ममापराधाद्गर्भोऽयं यदि ते विफलीकृतः ।
 नापराधोऽस्ति देवेश्च क्षपिपुत्र महाबल ॥१०८॥
 ब्रह्मोर्बधे न दोषोऽस्ति तेन त्वां न ब्रूयामि भो ।
 प्रियन्तु कर्तुमिच्छामि श्रेयो गर्भस्य मे कुर्व ॥१०९॥
 भवन्तु मम पुत्राणां सप्त स्थानानि वै दिवि ।

१ भिन्नवानसि भीतस्ते इति ख०, उ० च ।

वातस्कन्धानिमान् सप्त चरन्तु मम पुत्रकाः ।
 मरुतश्चेति विख्याता गणास्ते सप्त सप्तकाः ॥११०॥
 पृथिव्यां प्रथमस्कन्धो द्वितीयश्चैव भास्करे ।
 सोमे तृतीयो विज्ञेयस्तुर्था ज्योतिषां गणे ॥१११॥
 ग्रहेषु पञ्चमश्चैव षष्ठः सप्तर्षिमण्डले ।
 ध्रुवे तु सप्तमश्चैव वातस्कन्धः परन्तु सः ॥११२॥
 तान्येते विचरन्वद्य काले काले ममात्मजाः ।
 वातस्कन्धानिमान् भूत्वा चरन्तु मम पुत्रकाः ॥११३॥
 पृथिव्यां प्रथमस्कन्धो अग्नेधेभ्यो य आवहः ।
 चरन्तु मम पुत्रास्ते प्रथमश्चरताङ्गणः ॥११४॥
 द्वितीयस्यापि मेधेभ्य आसूर्यात् प्रवहस्तु यः ।
 वातस्कन्धं द्वितीयन्तु द्वितीयश्चरताङ्गणः ॥११५॥
 सूर्योर्द्धन्तु ततः सोमादुदहे यस्तु वै स्यतः ।
 वातस्कन्धन्तु तं प्राङ्क्षृतीयश्चरताङ्गणः ॥११६॥
 सोमादूर्द्धं तथर्त्वेभ्यस्तुर्थाः सुवहस्तु यः ।
 चतुर्थो मम पुत्राणां गणस्तु चरतां विभो ॥११७॥
 यत्नेभ्यश्च तथैर्बोर्द्धमाद्यहाद्विवहस्तु यः ।
 पञ्चमं पञ्चमः सौम्यः स्कन्धस्तु चरताङ्गणः ॥११८॥
 ऊर्द्धं गहाद्दृषिभ्यस्तु षष्ठो यो वै पराहतः ।
 चरन्तु मम पुत्रास्तु तत्र षष्ठे गणे तु ये ॥११९॥
 सप्तर्षयस्तथैर्बोर्द्धमाधुवात् सप्तमस्तु यः ।
 वातस्कन्धः परिवहस्तत्र तिष्ठन्तु मे सुताः ॥१२०॥

एतत् सर्वं चरन्वेते काले काले ममात्मजाः ।
 तत्र तेन च नास्मा वै भवन्तु मरुतस्त्रिमे ॥१२१॥
 ततस्त्रोषान्तु नामानि मातापुत्रौ प्रचक्रतुः ।
 तत्कृते कर्मभिस्त्रैव मरुतो वै पृथक् पृथक् ॥१२२॥
 सत्त्वज्योतिस्तथादित्यः सत्यज्योतिस्तथाऽपरः ।
 तिर्यग्ज्योतिश्च सज्योतिर्ज्योतिर्मानपरस्तथा ॥१२३॥
 प्रथमस्तु गणः प्रोक्तो द्वितीयं मे निबोधत ।
 ऋतजित्सत्यजिष्वैव सुषेणः सेनजित्तथा ॥१२४॥
 सत्यमिचोभिमिचश्च हरिमिचस्तथाऽपरः ।
 गण एष द्वितीयस्तु तृतीयं मे निबोधत ॥१२५॥
 कृतः सत्यो × × × ×^(१) ध्रुवो धर्त्ता विधारयः ।
 ध्वान्तस्यैव धुनिस्यैव क्षुयो भीमस्तथैव च ।
 अभियुः साक्षिपस्यैवमाङ्गयश्च गणः स्मृतः ॥१२६॥
 ईदृक् सैव तथान्यादृक् यादृक् च प्रतिहत्तथा-
 क्ततथा समितिस्त्रैव संरम्भश्च तथा गणः ॥१२७॥
 ईदृक् च पुरुषस्यैव अन्यादृक्षाश्च चेतसः ।
 समितासमितदृक्षाश्च प्रतिदृक्षाश्च वै गुणाः ॥१२८॥
 एते ह्येकोनपञ्चाशन्नमरुतो^(२) नामतः स्मृताः ।

१ अत्राक्षरचतुष्टयमादर्शपुरुषकेषु यतितं ।

२ “एते ह्येकोनपञ्चाशत्” इत्यादिकिखनस्वरसेन एतत्पूर्वमेकोनपञ्चा-
 शत्नामप्राप्तिरावश्यकौ परन्तु आदर्शपुरुषके तत्समुदायस्याप्राप्तत्वात् पूर्वं
 कतिपयस्योक्ताः यतिताः प्रतिभासिताः ।

प्रसंख्यातास्तथा ताभ्यां दित्या चेन्नेणैव हि ॥१२८॥
 श्रुत्वा तेषाम्नु नामानि दितिरिन्द्रमुवाच ह ।
 वातस्कन्धं चरन्ते मम पुत्राश्च पुत्रक ।
 विचरन्तु च भद्रन्ते देवैः सह ममात्मजाः ॥१२९॥
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
 उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा मातुर्भवतु तत्तथा ॥१३०॥
 सर्वमेतद्यथोक्तान्ते भविष्यति न संशयः ।
 देवभृता महात्मानः कुमारो देवसम्पत्ताः ।
 देवैः सह भविष्यन्ति यज्ञभाजस्तथात्मजाः ॥१३१॥
 तस्मान्ते मरुतो देवाः सर्वे चेन्द्रानुजामराः ।
 विज्ञेयाश्चामराः सर्वे दितिपुत्रास्तपस्विनः ॥१३२॥
 एवमौ निश्चयं ज्ञात्वा मातापुत्रौ तपोधनौ ।
 जग्मतुस्त्रिदिवं हृष्टौ शक्रोपि त्रिदिवं गतः ॥१३३॥
 मरुतां हि शूभं जन्म शृणुयाद्यः पठेत वा ।
 नादृष्टिभयमाप्नोति बद्धायुश्च भवेत्ततः ॥१३४॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते कश्यपीयप्रजासर्गे नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

कश्यपीयप्रजासर्गः ।

सूत उवाच । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दनुपुत्रान्निबोधत ।
अभवन् दनुपुत्रास्तु वंशे ख्याता महासुराः ॥१॥
विप्रचिन्तिप्रधानास्ते अतं तीव्रपराक्रमाः ।
सर्वे सन्धवरासैव सुतप्ततपसस्तथा ॥२॥
सत्यसन्धाः पराक्रान्ताः क्रूरा मायाविनस्य ते ।
महाबला अयज्वानो ह्यब्रह्मण्यास्य दानवाः ।
कीर्त्तमानान्मया सर्वान् प्राधान्येन निबोधत ॥३॥
द्विमूर्द्धा^(१) ब्रह्मवर्णस्य तथा ब्रह्मनिरामयः ॥
ब्रह्मकर्षो महाविश्वः^(२) गवेष्टिर्दुन्दुभिस्तथा ॥४॥
अजासुखोऽथ भगवान् श्रिलो वामनसस्तथा ।
मरीचिरक्षकसैव^(३) महागार्गोऽङ्गिरादृतः^(४) ॥५॥
विशोभ्यस्व^(५) सुकेतुस्य सुवीर्यः सुद्वन्द्वस्तथा ।

१ द्विमूर्द्धेति ख०, ग० च ।

२ महाविश्व इति ख० ।

३ मरीचिबन्धकसैवेति ख० ।

४ महात्मा अङ्गिरादृत इति ख० ।

५ अक्षकेतुरिति ख० ।

इन्द्रजिद्विभ्रजिचैत्र तथा सुरविमर्दनः ॥६॥
 एकषकः सुवाञ्छस्य तारकस्य महाबलः ।
 वैश्वानरः पुलोमा च प्रवीणोऽथ महात्रिराः ॥७॥
 स्वर्भानुर्दृषपर्वा च सुण्डकस्य महासुरः ।
 धृतरात्रस्य सूर्यस्य चन्द्र इन्द्रस्य तापिनः ॥८॥
 सुहृत्स्यैव निचन्द्रस्य जर्णनाभो महागिरिः ।
 अशिलोमा सुकेत्रस्य सदस्य बलको इन्द्र ॥९॥
 तथा गगनमूर्द्धा च कुम्भनाभः^(१) महोदरः ।
 प्रमोदादस्य कुपयो ह्ययीवस्य वीर्यवान् ॥१०॥
 असुरस्य विरूपाक्षः सुपथोऽथ महासुरः ।
 अजो हिरण्मयस्यैव व्रतमायुस्य शम्बरः^(२) ॥११॥
 शरभः ब्रह्मभस्यैव सूर्याचन्द्रमसावुभौ ।
 असुराणां सुरावेतौ सुराणां साम्प्रताविभौ ॥१२॥
 इति पुत्रा दनेर्विभ्राः प्रधानाः परिकीर्णिताः ।
 तेषामपरिसङ्ख्येयं पुत्रपौत्राद्यनन्तकं ॥१३॥
 इत्येते त्वसुराः प्रोक्ता दैतेया दानवाश्च ये ।
 स्वर्भानुस्तु स्यतो दैत्यो ह्यनुभानुर्दनेः सुतः ।
 इमे तु वंशानुगता दनेः पुत्रास्तु ये स्यताः ॥१४॥
 एकाक्ष ऋषभोऽरिष्टः प्रबन्धनरकावपि ।
 इन्द्रबाधनकेत्री च मेरुः शम्भोऽथ धेनुकः ॥१५॥

१ कुम्भनाद इति ख० ।

२ सुखन इति ख० ।

गवेष्टिस्य गवाक्षस्य तासकेतुस्य वीर्यवान् ।
 एते मनुष्यधर्मास्तु दनोः पुत्रा मया स्यताः ॥१६॥
 दैत्यदानवसंघर्षे जाता भीमपराक्रमाः ।
 सिद्धिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तिसुतास्त्रिभे ॥१७॥
 सैद्धिकेया इति ख्यातास्तर्हृद्म महासुराः ।
 शतगाक्षस्य^(१) बलवाद्यासः शाम्बस्तथैव च ॥१८॥
 अगुक्षोमः सुचिस्त्रैव वातापिस्य चिताशुकः ।
 हरः कल्पः काक्षगाभो भौमस्य नरकस्तथा ॥१९॥
 राजर्ष्यैश्च तेषां वै चन्द्रसूर्यप्रमर्दनः ।
 इत्येते सिद्धिकापुत्रा देवैरपि दुरासदाः ॥२०॥
 दाहणाभिजताः क्रूराः सर्वे ब्रह्मदिषस्य ते ।
 दद्यान्त्यानि सहस्राणि सैद्धिकेयो गणः स्मृतः ॥२१॥
 निहतो यामदम्भेन भार्गवेण बलीयसा ।
 क्षर्भान्नेस्तु प्रभा कन्या पुलोक्षोऽथ शची तथा ॥२२॥
 उपदानवीथमस्यापि ब्रमिष्ठा वार्षपर्वणी ।
 पुलोमा कालिका चैव^(२) वैश्वानरसुते उभे ॥२३॥
 प्रभाया नऊषः पुत्रो जयन्तस्य शचीसुतः ।
 पुत्रं जज्ञेऽथ ब्रमिष्ठा दुम्भन्तसुपदानवी ॥२४॥
 वैश्वानरसुते ज्ञेते पुलोमा कालिका उभे ।
 उभे ह्यपि तु ते कन्ये मारीचस्य परियहे ॥२५॥

१ शतगाक्षस्येति उ० ।

२ कालिका चैवेति ग० ।

ताभ्यां पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवपुङ्गवाः ।
 चतुर्दश तथान्वानि हिरण्यपुरवासिनां ॥२६॥
 पौलोमाः कालकेयाश्च दानवाः सुमहाबलाः ।
 अबध्या दानवानां ते निहताः सव्यसाधिना ॥२७॥
 मथस्य जाता ये पुत्राः सर्वे वीरपराक्रमाः ।
 मघावी दुन्दुभिश्चैव वृषस्य महिषस्तथा ॥२८॥
 बालिको वज्रकर्णश्च कन्या मन्दोदरी तथा ।
 दैत्यानां दानवानाञ्च सर्ग एष प्रकीर्तितः ॥२९॥
 दनायुषायाः^(१) पुत्रास्तु स्रुताः पञ्च महाबलाः ।
 अरुहर्बलिजम्भौ च विरञ्चश्च विषस्तथा ॥३०॥
 अरुरोस्तनयः क्रूरो धुन्धुर्नाम महासुरः ।
 निहतः कुबलाश्वेन उतङ्गवचनात् किल ॥३१॥
 बलेः पुत्रौ महावीर्यौ तेजसाऽप्रतिमावुभौ ।
 कुभिलश्चक्रवर्मा^(२) च स कर्णः पूर्वजन्मनि ॥३२॥
 विरञ्चस्यापि पुत्रौ द्वौ कालकश्च वरश्च तौ ।
 विषस्य त्वभवन् पुत्राश्चत्वारः क्रूरकर्माणः ।
 आङ्गहा यज्ञहा चैव ब्रह्महा पशुहा तथा ॥३३॥
 क्रान्ता दनायुषापुत्राः वृचस्यापि निबोधत ।
 अग्निरे श्वसनाद्योरादृचस्त्रेण युध्यतः ॥३४॥

१ दनायुषाया इति ख०, ग० च ।

२ कुटिलश्चक्रवर्मा चेति ग० ।

भर्तारो मनसा ख्याताः राक्षसाः सुमहावसाः ।
 ब्रतन्तानि सहस्राणि महेश्वरानुचराः ख्यताः ॥ ३५ ॥
 सर्वे ब्रह्मविदः सौम्या धार्मिकाः स्रष्टमूर्त्तयः^(१) ।
 प्रजास्त्रन्तर्गताः सर्वे निवसन्ति सुधार्मिकाः ॥ ३६ ॥
 दैत्यानां दानवाश्च सर्गे एष प्रकीर्त्तितः ।
 प्रवाह्यज्जनयत् पुत्रान् यज्ञे वै गायनोत्तमान् ॥ ३७ ॥
 सत्सवः सत्त्वात्मकश्चैव कक्षापश्चैव वीर्यवान् ।
 हतवीर्यो ब्रह्मचारी सुपाण्डुश्चैव सत्तमः ॥ ३८ ॥
 प्रमश्चैव तरण्यश्च^(२) सुचन्द्रो दृग्मस्यथा ।
 इत्येते देवगन्धर्वा विज्ञेयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते कश्यपीयप्रजासर्गे नाम
 सप्तमोऽध्यायः ।

१ स्रष्टमूर्त्तय इति ख०, ग० च ।

२ पुत्रमश्चैव वन्यश्चेति ग० ।

अथाष्टमोऽध्यायः ।

कश्यपीयप्रजासर्गः ।

सूत उवाच । गन्धर्वाप्सरसः पुण्या मौनेयाः^(१) परिकीर्त्तिताः ।

चित्रसेनोयसेनस्य ऊर्णायुरगघस्तथा^(२) ॥१॥

धृतराद्रः पुलोमा च सूर्यवर्षास्तथैव च ।

युगपत्तृणपत्कालिर्दितिस्त्रिचरथस्तथा ॥२॥

अयोदधो भ्रमिश्चिराः पर्जन्यस्य चतुर्दशः ।

कलिः पञ्चदशस्यैव नारदस्यैव षोडशः ।

इत्येते देवगन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्त्तिताः ॥३॥

चतुस्त्रिंशद्यवीयस्यस्येषामप्सरसः शुभाः ।

अन्तरा दारवत्या च प्रियसुख्या सुरोत्तमा ॥४॥

मित्रकेशी^(३) तथा ब्राची पर्णिनी वायसम्बुधा ।

मारीची पुत्रिका चैव विद्युद्धर्णा तिलोत्तमा ॥५॥

अद्रिका सक्षणा चैव देवी रम्भा मनेरमा ।

सुवरा च सुवाञ्छस्य पूर्णिता सुप्रतिष्ठिता ॥६॥

पुष्परीका सुगन्धा च सुदन्ता सुरसा तथा ।

१ मौनेया इति ख०, ग० च ।

२ ऊर्णनाभो धनञ्जय इति ग० ।

३ मित्रकेशीति ख० ।

हेमसारा सुती चैव सुवृत्ता कमला च या ॥७॥
 सुभुजा हंसपादा च लौकिक्योऽप्सरसस्तथा ।
 गन्धर्वाप्सरसो ह्येता मीनेयाः परिकीर्त्तिताः ॥८॥
 गन्धर्वाणां दुहितरो मया याः परिकीर्त्तिताः ।
 तासां नामानि सर्वासां कीर्त्तयमानानि मे शृणु ॥८॥
 सुयज्ञा प्रथमा तासां गान्धर्वी तदनन्तरं ।
 विद्यावती चारुमुखी^(१) सुमुखी च वरागमा ॥९०॥
 तत्रेमे सुयज्ञापुत्रा महाबलपराक्रमाः ।
 प्रचेतसः सुता यक्षास्तेषां नामानि मे शृणु ॥९१॥
 कम्बलो हरिकेशश्च कपिलः काञ्चनस्तथा ।
 मेघमाखी तु यक्षाणां गण एष उदाहृतः ॥९२॥
 सुयज्ञाया दुहितरस्यतस्रोऽप्सरसः स्यताः ।
 तासां नामानि वै सम्यक् भ्रुवतो मे निबोधत ॥९३॥
 लोहेयी त्वभवञ्ज्येष्ठा भरता तदनन्तरं ।
 क्षत्राङ्गी च विशाला च रूपेणाप्रतिमा तथा ॥९४॥
 ताभ्योऽपरे यज्ञगणास्तत्वारः परिकीर्त्तिताः ।
 उत्पादिता विशालेन विक्रान्तेन महात्मना ॥९५॥
 लोहेयो भरतेयश्च क्षत्राङ्गेयश्च विभ्रुतः ।
 विशालेयश्च यक्षाणां पुराणे प्रथिता गणाः ॥९६॥
 इत्येतेरसुरैर्घोरैर्महाबलपराक्रमैः ।
 लोकैर्यज्ञगणैर्व्याप्ता लोका लोकविदा वराः ॥९७॥

गन्धर्वास्याथ वालेया विक्रान्तेन महात्मना ।
 उत्पादिता महावीर्या महागन्धर्वनाथकाः ॥१८॥
 विक्रमौदार्यसम्पन्ना महाबलपराक्रमाः ।
 तेषां नामानि वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥१९॥
 चित्राङ्गदो महावीर्यश्चित्रवर्मा^(१) तथैव च ।
 चित्रकेतुर्म्हहाभागः सोमदत्तोऽथ वीर्यवान् ।
 तिस्रो दुहितरश्चैव तार्सां नामानि वक्ष्यते ॥२०॥
 प्रथमा त्वग्निका नाम कम्बला तदनन्तरं ।
 तथा वसुमती नाम रूपेणाप्रतिमौजसः ॥२१॥
 ताभ्यः परे कुमारेण गणा उत्पादितास्त्रिमे ।
 त्रयो गन्धर्वमुख्यानां विक्रान्ता युद्धदुर्मदाः ॥२२॥
 आग्नेयाः काम्बलेयाश्च तथा वसुमतीसुताः ।
 तैर्गणैर्विधैर्याप्तमिदं लोकचराचरं ॥२३॥
 विद्यावन्तश्च तेनैव विक्रान्तेन महात्मना ।
 उत्पादिता महाभागा रूपविद्याधनेश्वराः ॥२४॥
 तेषामुदीर्णवीर्याणां गन्धर्वाणां महात्मनां ।
 नामानि कीर्त्तमानानि षट्पुण्ड्रं मे विवक्षतः ॥२५॥
 हिरण्यरोमा कपिलः सुलोमा मागधस्तथा ।
 चन्द्रकेतुश्च वै गाङ्गो गोदश्चैव महाबलः ॥२६॥
 महविद्यावदातानां विक्रान्तानामन्तपस्विनां ।

१ चित्रकर्मेति ख० ।

इत्येवमादिर्हि गणो द्वे चान्ये च सुलोचने ॥२७॥
 शिवा च सुमनासैव ताभ्यामपि महात्मना ।
 उत्पादिता विश्रवसा विद्याचरणगोचराः ॥२८॥
 शैवेयासैव विक्रान्तास्तथा सौमनसो गणाः ।
 एतैर्याप्तमिदं लोकं विद्याधरगणैस्त्रिभिः ॥२९॥
 एभ्योऽनेकानि जातानि अम्बरान्तरचारिणां ।
 लोके गणशतान्येव विद्याधरविषेष्टितात् ॥३०॥
 अश्वसुखाश्च तेनैव विक्रान्तेन महात्मना ।
 उत्पादिता अश्वसुखाः किन्नरांस्तास्त्रिबोधतः ॥३१॥
 समुद्रः सेनः कालिन्दो महानेत्रो महाबलः ।
 सुवर्णघोषः सुपीवो महाघोषश्च वीर्यवान् ॥३२॥
 इत्येवमादिर्हि गणः किन्नराणां महात्मनां ।
 हयाननामां विद्वद्भिर्विस्तीर्णः परिकीर्त्त्यते ॥३३॥
 तथासमुत्थितेनैव विक्रान्तेन महात्मना ।
 उत्पादिता नरसुखाः किन्नराः भ्रांशपायनाः ॥३४॥
 हरिषेणः सुषेणश्च वारिषेणश्च वीर्यवान् ।
 इन्द्रदत्तोद्भूतौ च चन्द्रद्रुममहाद्रुमौ ॥३५॥
 विन्दुश्च विन्दुसारश्च चन्द्रवंशाश्च किन्नराः ।
 इत्येते किन्नराः श्रेष्ठा लोके ख्याताः सुशोभनाः ॥३६॥
 नृत्यगीतप्रगल्भानामेतेषां द्विजसत्तमाः ।
 लोके गणशतान्येव किन्नराणां महात्मनां ॥३७॥
 यथा यवोपमान्तश्च सौहेया रूपशालिनी ।

दुहिता सुरविन्देति प्रकाशा सिद्धसम्पत्ता ॥३८॥
 उपायाकेतनस्याह्नि^(१) स्वयमुत्पादितो गणः ।
 करालकेन भूतानां तेषां नामानि मे शृणु ॥३९॥
 भूता भूतगणैर्ज्ञेया आवेक्षकनिवेशकाः ।
 इत्येवमादिहिं गणो भूमिगोचरकः स्यतः ॥४०॥
 विज्ञेय इह लोकेऽस्मिन् भूतानां भूतनाथकः ।
 ये उल्लेष्टा भवन्धेषामम्बरान्तरचारिणां ।
 वृत्तायमाचमाकाङ्क्षं ते चरन्ति न संशयः ॥४१॥
 तन्नेने देवगन्धर्वाः प्रायेण कथिता मया ।
 देवोपस्थाननिरता विज्ञेयास्ते यन्नस्मिन् ॥४२॥
 मारायणं सुरगुरुं विरजं पुष्करेक्षणं ।
 हिरण्यगर्भञ्च तथा चतुर्वक्रं स्वयम्भुवं ॥४३॥
 ब्रह्मरश्च महादेवमीशानश्च जगत्प्रभुं ।
 इन्द्रपूर्वांस्तथादित्यान् रुद्रांश्च वसुभिः सह ॥४४॥
 उपतस्युः सगन्धर्वा गृह्यगीतविशारदाः ।
 चिदशाः सर्वलोकस्था निपुणा गीतवादिनः ॥४५॥
 ईशो ज्येष्ठः कनिष्ठोऽन्यो मध्यमौ च हृष्टा ऊजः ।
 चतुर्थो धिषणश्चैव ततो वासिहृषिस्तथा ॥४६॥
 षष्ठस्तु तुम्बुरुस्तेषां ततो त्रिम्बावसुः स्मृतः ।
 इमाश्चाप्सरसो दिव्या विहिताः पुण्यलक्षणाः ॥४७॥
 सुषुवेऽष्टौ महाभागा वरिष्ठा देवपूजिताः ।

१ पाठोऽयमादर्शसम्मतो मुद्रितः । परन्त्वयं न समीचीनः ।

अगवद्यामनवशामम्बतां मदनप्रियां ।
 अरूपां सुभगां भासीमरिष्टाऽष्टौघजायत ॥४८॥
 मनोवती सुकेमा च तुम्बुरोस्तु सुते उभे ।
 पञ्चसूडास्त्रिमा दिव्या दैविकोऽप्सरसो दम् ॥४९॥
 मेनका सहजन्या च पर्णिनी पुञ्चिकस्त्रला ।
 घृतस्त्रला घृताची च विश्वाची पूर्वचीत्यपि ।
 प्रक्षोभेत्यभिविख्यातानुचोचन्ती तथैव च ॥५०॥
 अनादिनिधनस्याथ जज्ञे नारायणस्य या ।
 उरोः सर्वागवद्याङ्गी उर्वश्लेकादग्नी स्मृता ॥५१॥
 मेनस्य मेनका कन्या ब्रह्मणो हृष्टचेतसः ।
 सर्म्यास्य ब्रह्मवादिन्यो महायोगास्य ताः स्मृताः ॥५२॥
 गणा अप्सरसाञ्जाताः पुण्यास्ते वै चतुर्दश ।
 आकृताः शोभयन्तस्य गणा ह्येते चतुर्दश ॥५३॥
 ब्रह्मणो मानसाः कन्याः शोभयन्त्यो मनोः सुताः ।
 वेगवन्त्यस्त्ररिष्टाया ऊर्जायाश्चाग्निसम्भवाः ॥५४॥
 आयुष्मन्त्यस्य सूर्यस्य रश्मिजाताः सुभास्वराः ।
 वारिजा ह्यमृतोत्पन्ना अमृता नामतः स्मृताः ॥५५॥
 वायूत्पन्ना सुदा नाम भूमिजाता भवास्तु वै ।
 विद्युतस्य ह्येषो नाम मृत्योः कन्यास्य भैरवाः ॥५६॥
 शोभयन्त्यः कामगुणा गणाः प्रोक्ता चतुर्दश ।
 सेन्द्रोपैन्द्रैः सुरगणैः रूपातित्रयनिर्मिताः ॥५७॥
 शुभरूपा महाभागा दिव्या नारी तिस्रोत्तमा ।

ब्रह्मणश्चाग्निकुण्डाच्च देवनारी प्रभावती ।
 रूपयौवनसम्पन्ना उत्पन्ना लोकविश्रुता ॥५८॥
 वेदीतलसमुत्पन्ना चतुर्वक्त्रस्य धीमतः ।
 नाम्ना वेदवती नाम सुरनारी महाप्रभा ॥५९॥
 तथा यमस्य दुहिता रूपयौवनशालिनी ।
 वरहेमविभा हेमा देवनारी सुलोचना ॥६०॥
 इत्येते षड्गणहस्तं भास्वरा ह्यप्सरोगणाः ।
 देवतानामृषीणाञ्च पत्न्यस्ता मातरश्च ह ॥६१॥
 सुगन्धाश्चम्पवर्णाश्च सर्वाश्चाप्सरसः समाः ।
 सम्प्रयोगे तु कान्तेन मद्यन्ति मदिरां विना ।
 तासामाप्यायते स्यर्गादानन्दश्च विवर्द्धते ॥६२॥
 विनतायास्तु पुत्रौ द्वावरूपा गुरुद्वयश्च ह ।
 षट्त्रिंशन्तु खसारश्च यवीयस्यस्तु ताः स्मृताः ॥६३॥
 गायत्र्यादीनि च्छन्दांसि सौपर्ण्याश्च पक्षिणः ।
 इत्येवाहानि सर्वाणि दिक्षु सन्निहितानि च ॥६४॥
 कण्डूर्नागसहस्रं वै चराचरमजीजनत् ।
 अनेकशिरसां तेषां खेचराणां महात्मनां ।
 बज्रधा नामधेयानां प्रायश्चस्तु निबोधत ॥६५॥
 तेषां प्रधानमागाश्च श्लेषवासुकिभक्तकाः ।
 सकणीरश्च जम्भश्च^(१) अञ्जनो वामनस्तथा^(२) ॥६६॥

१ कर्णारश्चैव जम्भश्चेति ख० ।

२ मुञ्जनो वामनस्तथेति ख० । मुञ्जानो वामनस्तथेति ग० ।

ऐरावतमहापद्मौ कम्बलाश्वतरावुभौ ।
 ऐलपत्रस्य ब्रह्मस्य^(१) कर्कोटकधनञ्जयो ॥६७॥
 महाकर्णे महानीलो धृतराष्ट्रमलाशकौ ।
 कुमारः पुष्पदन्तस्य सुसुखो दुर्मुखस्तथा ॥६८॥
 म्बिलीमुखः^(२) दधिमुखः कालीयः शालिपिण्डकः ।
 विन्दुपादः^(३) पुण्डरीको नागस्यापूरणस्तथा ॥६९॥
 कपिलसाम्बरीषस्य धृतपादस्य कच्छपः ।
 प्रह्लादः पद्मचिचस्य गन्धर्वोऽथ नमस्त्रिकः^(४) ॥७०॥
 गङ्गधः खररोमा च मणिरित्येवमादयः ।
 काद्रन्नेया मथा ख्याताः खान्नायास्तु निबोधत ॥७१॥
 खन्ना विजम्बे पुत्रौ द्वौ विश्रुतौ पुरुषादकौ ।
 ज्येष्ठं पश्चिमसङ्घायां पूर्वस्थां मनुजास्तथा ॥७२॥
 विलोहितं विकर्णस्य पूर्वं साऽजनयत्सुतं ।
 चतुर्भुजं चतुष्पादं द्विभूर्द्धामं द्विधागतिं ॥७३॥
 सर्वाङ्गकेभं स्यूलाङ्गं तुङ्गनाभं महोदरं ।
 स्यूलाङ्गीषं महाकर्णं सुच्छाङ्गेभं मनोरथं ॥७४॥
 इत्योष्ठं दीर्घजङ्घस्य अश्वदंभं महाहनुं ।
 रक्तजिह्वं जटाबद्धं स्यूलास्यं दीर्घनासिकं ॥७५॥

१ दलापत्रस्य शेषश्चेति ख०, उ० च ।

२ मुनीमुख इति ख० ।

३ विष्णुपाद इति उ० ।

४ नमस्त्रिन इति ख०, ग० च ।

गुह्यकं श्रितिकर्णञ्च महानन्दं महामुखं ।
 एवम्विधं खगा पुत्रं विजज्ञे साऽतिभीषणं ॥७६॥
 तस्यामुञ्जं द्वितीयन्तु खगा पैव व्यजायत ।
 त्रिभीषञ्च त्रिपादञ्च त्रिहस्तं कृष्णलोचनं ॥७७॥
 ऊर्ध्वकेशं हरित्शम्भुं शिलासंहननं वृढं ।
 ह्रस्वकायं सुबाहुञ्च महाकायं महाबलं ॥७८॥
 आकर्णदारितास्यञ्च लम्बभ्रुं स्थूलनासिकं ।
 स्थूलोष्ठमष्टदंष्ट्रञ्च द्विजिह्वं शङ्कुकर्णकं ॥७९॥
 पिङ्गलोद्दृत्तनयनं अटिखं पिङ्गलं तथा^(१) ।
 महाकर्णं महोरस्कं कटिहीनं कृष्णोदरं ।
 नखिनं लोहितपीवं सा कनिष्ठं प्रसूयते ॥८०॥
 सद्यः प्रसूतमाचौ तु विवृद्धौ च प्रमाणतः ।
 उपभोगसमर्थाभ्यां ब्रवीराभ्यामुपस्थितौ ।
 सद्योजातविवृद्धाङ्गौ मातरं पर्यभूयतां ॥८१॥
 आर्यास्तयोस्तु यः क्रूरो मातरं सोऽभ्यकर्षत ।
 अब्रवीन्मातरायाहि भक्तार्थं क्षुधयार्हितः ॥८२॥
 न्यषेधयत् पुनर्ह्येनं आर्यासन्तु कनिष्ठकः ।
 अब्रवीत् सोऽसकृन्तं वै रक्षेमां मातरं खगां ।
 बाहुभ्यां परिगृह्येनं मातरन्तां व्यनोचयत् ॥८३॥
 एतस्मिन्नेव काले तु प्रादुर्भूतस्तयोः पिता ।
 तौ वृष्ट्वा विहतावारौ वसतां हीत्यभाषत ॥८४॥

१ अटिसोमञ्च पिङ्गलमिति ख० ।

तौ तु तं पितरं दृष्ट्वा बलवन्तौ खरान्वितौ ।
 मातुरेव पुनश्चाङ्गे प्रलपेतां स्वमायया ॥८५॥
 अथोऽन्नवीदृषिर्भार्यामावाभ्यामुक्त्वत्यसि ।
 पूर्वमाचक्ष तत्त्वेन तथैवाभ्यां व्यतिक्रमं ॥८६॥
 मातुलं भजते पुत्रः पितृन् भजति कन्यका ।
 यथाश्रीला भवेन्माता तथाश्रीलो भवेत्सुतः ॥८७॥
 यदर्णा तु भवेद्भूमिस्तदपिं सखिलं भुवं ।
 मातृणां श्रीलदोषेण तथा श्रीलगुणैः पुनः ।
 विभिन्नास्तु प्रजाः सर्व्वास्तथा स्थातिवग्नेन च ॥८८॥
 बलश्रीलादिभिस्तासामदितिर्धर्मतत्परा ।
 धर्मश्रीलादिभिश्चैव प्रबोधबलश्रीलिनी ॥८९॥
 गीतश्रीला तथाऽरिष्टा मायाश्रीला दनुः स्वता ।
 विनता तु पुनर्देवी वैहायसगतिप्रिया ॥९०॥
 तपोमयेन श्रीलेन सुरभिः समलङ्कृता ।
 क्रोधश्रीला तथा क्रुः क्रोधेनासुखश्रीलका ॥९१॥
 दनायुषायाः श्रीलं वै वैरानुग्रहलक्षणं ।
 स्वस्य देवि महाभागे क्रोधश्रीला मतासि मे ॥९२॥
 इत्येतानि सश्रीलानि स्वभावालोकनामृणां ।
 कर्मतो यत्नतो बुद्ध्या रूपतो बलतस्तथा ।
 क्षमातश्चैव भिन्नानि भावितार्थबलेन च ॥९३॥
 रजःसत्त्वतमोदृक्तेर्विश्वरूपाः स्वभावतः ।
 मातुलम्बगुयातास्तौ पुत्रका गुणवृत्तिभिः ॥९४॥

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRÜBNER & CO.

57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Chaitanya-chandrodaya, Nátaka, 3 fasci.	Rs. 1 14
Srauta Sûtra, As'valáyana, 11 fasci.	6 14
Látyáyana, 9 fasci.	5 10
S'ankara Vijaya, 3 fasci.	1 14
Daśa-rûpa, 3 fasci.	1 14
Kaushitaki Bráhmaṇopanishad, 2 fasci.	1 4
Sánkhya-sátra, 1 fasci.	0 10
Lalita-vistara, 6 fasci.	3 12
" " Translation, 1 fasci.	1 0
Taittiríya Bráhmaṇa, 24 fasci.	15 0
Taittiríya Saṁhitá, 31 fasci.	19 6
Taittiríya Kranyaka, 11 fasci.	6 14
Maitri Upanishad, 3 fasci.	1 14
As'valáyana Grihya Sûtra, 4 fasci.	2 3
Mimáñsá Darsana, 15 fasci.	9 6
Táñdya Bráhmaṇa, 19 fasci.	11 14
Gopatha Bráhmaṇa, 2 fasci.	1 10
Atharvana Upanishads, 5 fasci.	3 2
Agni Purána, 14 fasci.	8 12
Sáma Veda Saṁhitá, 37 fasci.	23 12
Gopála Tápani, 1 fasci.	0 10
Nrisiñha Tápani, 3 fasci.	1 14
Chaturvarga Chintámani, 36 fasci.	22 8
Gobhiliya Grihya Sûtra, 12 fasci.	7 8
Piñgala Chhandah Sûtra, 3 fasci.	1 14
Taittiríya Prátiśákhiya, 3 fasci.	1 14
Prithiráj Ráau, by Chand Bardai, 4 fasci.	2 8
" " Translation, Part II, 1 fasci.	1 0
Rájatarangini,	4 0
Mahábhárata, vols. III. and IV.,	40 0
Purána Sangraha,	1 0
Páli Grammar, 2 fasci.	1 4
Aitareya Kranyaka of the Rig Veda, 5 fasci.	3 2
Chhándogya Upanishad, English, 2 fasci.	1 4
Sáákhyá Aphorisms, English, 2 fasci.	1 4
Sákhya Darpana, English, 4 fasci.	2 8
Brahma Sûtra, English,	1 0
Kátantra, 6 fasci.	6 0
Kámandakiya Nítisára, 4 fasci. (Fasci. 1, out of stock.)	2 8
Bhámati, 8 fasci.	5 0
Aphorisms of Sañdalya, English, Fasci. 1.,	0 10
Vayu Purána, 6 fasci.	3 12
Kathá Sarit Ságara, English Translation, 7 Fasci.	7 0

Prakrit Lakshanam, fasci. 1.,	Rs. 1	8
Nirukta, 2 fasci	1	4

Arabic & Persian Series.

Dictionary of Arabic Technical Terms, 20 fasci., complete,	Rs. 25	0
Bisālah-i-Shamsiyah, (Appendix to Do. Do.),	1	4
Fihrist 'Ūsi, 4 fasci.	3	0
Nukhbat-ul-Fikr,	0	10
Futūh-ul-Shām, Wāqidi, 9 fasci.	5	10
Futūh-ul-Shām, Azadi, 4 fasci.	2	8
Maghāzi of Wāqidi, 5 fasci.	3	2
Isābah, 28 fasci., with supplement,	20	14
Tārikh-i-Firūz Shāhi, 7 fasci.	4	6
Tārikh-i-Baihaqi, complete in 9 fasci.	5	10
Muntakhab-ut-Tawārikh, vols. I. II. and III., complete in 15 fasci.	9	6
Wis o Rāmīn, 5 fasci.	2	3
Iqbāl-nāmāh-i-Jahāngiri, complete in 3 fasci.	1	14
'Ālamgirnāmāh, 13 fasci., with index,	8	2
Pādshāhnāmāh, 19 fasci., with index,	11	14
Muntakhab-ul-Lubāb, by Khāfi Khān, 19 fasci., with index,	12	12
Āin-i-Akbari, Persian text, 4to., 22 fasci.	27	8
Āin-i-Akbari, English translation by H. Blochmann, M. A., vol. I,	12	4
Farhang-i-Rashidi, 14 fasci., complete,	17	8
Nizāmī's Khiradnāmāh-i-Iskandari, 2 fasci. complete,	2	0
Akbarnāmāh, 17 fasci. with Index,	20	0
Maāsir-i-'Ālumgiri, by Muhammad Sāqi, complete, 6 fasci., with index,	3	12
Haft Asmān, history of the Persian Maṣnawī,	1	4
Ṭabaqāt-i-Nāciri, English translation, by Raverty, 10 fasci.	10	0
Ṭabaqāt-i-Nāciri, Persian text, 5 fasci.	3	2
History of the Caliphs (English Translation), 6 fasci.	6	0

MISCELLANEOUS.

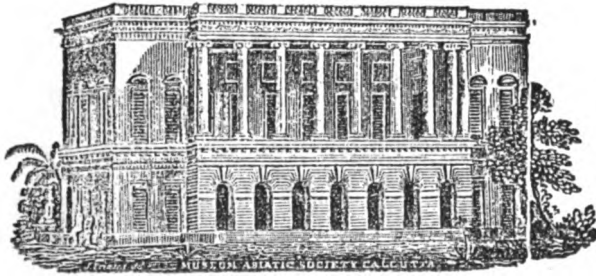
Journal of the Asiatic Society of Bengal from vols. XII to XVII, 1813-48, vols. XIX to XX, 1850-51, to Subscribers at Re. 1 per number and to non-subscribers at Re. 1-8 per number; vols. XXVI, XXVII, 1857-58, and vols. XXXIII to XLVIII, 1861-79, to Subscribers at 1-8 per number and to non-subscribers at Rs. 2 per number.

Asiatic Researches, vols. VII. to XI. and vols. XVII. to XX. each,	Rs. 10	0
Do. Do. Index,	5	0
Catalogue of Fossil Vertebrata,	2	0
———— of Arabic and Persian Manuscripts,	1	0
Tibetan Dictionary,	10	0
———— Grammar,	8	0
Notices of Sanskrit Manuscripts, 14 fasci.	14	0
Itilāhāt-i-Sūfiyah. Edited by Dr. A. Sprenger, 8vo.	1	0
Jawāmi' ul-'ilm ir-riyāzi, 168 pages with 17 plates, 4to.	2	0
Aborigines of India, by B. H. Hodgson,	3	0
Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts, by the Rev. W. Taylor, Han Koong Tsow, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis,	1	8
'Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II. IV.,	16	0
Analysis of the Sher Chīn, by Alexander Csoma de Kőrös,	1	0
Khazānat-ul-'ilm,	4	0
Sharāyat-ul-Islām,	4	0
Anis-ul-Musharrihin,	3	0
Catalogue Raisonné of the Society's Sanskrit MSS. Part I, Grammar,	2	0
Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Part I, with 3 Coloured Plates,	6	0

1882, August 3, *Indi 2128*
Gift of the Society.

BIBLIOTHECA INDICA ;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
NEW SERIES, No. 476.

वायुपुराणम् ।

THE VĀYU PURĀNA.
A SYSTEM OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITION.

EDITED BY
RAJENDRALĀLA MITRA, LL.D., C. I. E.
VOL. II.
FASCICULUS II.

~~~~~
CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1882.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRÜBNER & CO.
57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

		Rs.	As.
1.	Atharvāna Upanishads, Fasc. I—V @ /10/ each	..	3 2
2.	Kśvalāyana Gṛihya Sūtra, Fasc. I—IV @ /10/ each	..	2 8
3.	Agni Purāna, Fasc. I—XIV @ /10/ each	..	8 12
4.	Aitareya Aranyaka of the Rig Veda, Fasc. I—V @ /10/ each	..	3 2
5.	Aphorisms of Sāṅdilya, Fasc. I	..	0 10
6.	Aphorisms of the Vedānta, Fasc. III—XIII @ /10/ each	..	6 14
7.	Bṛuhma Sūtras, Fasc. I	..	1 0
8.	Bhāmatī, Fasc. I—VIII @ /10/ each	..	5 0
9.	Bṛihat Aranyaka Upanishad, Fasc. II—IV, VI—X @ /10/ each	..	5 0
10.	Ditto English Translation, Fasc. II—III @ /10/ each	..	1 4
11.	Bṛihat Saṅhitā, Fasc. I—III, V—VII @ /10/ each	..	3 12
12.	Chaitanya-Chandrodaya Nāṭaka, Fasc. I—III @ /10/ each	..	1 14
13.	Chaturvarga Chintāmaṇi, Fasc. I—XXXVII @ /10/ each	..	23 2
14.	Chhāndogya Upanishad, Sanskrit Fasc. I and IV @ /10/ each	..	1 4
15.	Ditto English, Fasc. I and II @ /10/ each	..	1 4
16.	Categories of the Nyāya Philosophy, Fasc. II	..	0 10
17.	Dāsa Rūpa, Fasc. I—III @ /10/ each	..	1 14

(Continued on third page of cover.)

इत्येवमुक्त्वा भगवान् खण्डामप्रतिमां तदा ।
 पुत्रावाङ्मय साक्षा वै चक्रे सोममभीतयः^(१) ॥८५॥
 ताभ्याञ्च यत् कृतं तस्यास्तदाचष्ट तदा खणा ।
 मात्रा यथा समाख्यातं कर्म ताभ्यां पृथक् पृथक् ।
 तेन धात्वर्थयोगेन तत्त्वदर्शा चकार ह ॥८६॥
 यच्च इत्येष धातुर्वै खादने छषणे च सः ।
 यच्चयत्युक्तवान् यस्मात् तस्माद्यज्ञो भवत्ययं ॥८७॥
 रच इत्येष धातुर्यः पालने स विभाव्यते ।
 उक्तवाञ्चैव यस्मात् तु रच मे मातरं खणां ।
 नाम्नाऽयं राक्षसस्तस्मात् भविष्यति तवात्मजः ॥८८॥
 स तदा तद्विधान् वृष्ट्वा विस्मितः परिमृग्य च^(२) ।
 तयोः प्रादिश्रदाहारं प्रजापतिरसृग्वसे ॥८९॥
 पिता तौ क्षुधितौ वृष्ट्वा वरञ्चेमं तयोर्ददौ ।
 युवयोर्हस्तसंस्पर्शो नक्तमेव तु सर्वज्ञः ॥९००॥
 नक्ताहारविहारौ च दिवा सप्तोपभोगिनौ^(३) ।
 नक्तञ्चैव बलीयांसौ दिवा सुप्तावभौ युवां ॥९०१॥
 मातरं रक्षतञ्चैव धर्मञ्चैवानुश्रियतां ।
 इत्युक्त्वा कश्यपः पुत्रौ तत्रैवान्तरधीयत ॥९०२॥
 गते पितरि तौ वीरौ निसर्गादेव दारुणौ ।

१ पाठोऽयं न समीचीनः ।

२ परिमृग्य चेति ख० ।

३ सप्तोपभोगिनाविति ख० ।

विपर्ययेण वर्त्तन्तौ किम्बचौ प्राणिर्हंसकौ ॥१०३॥
 महाबलौ महासन्तौ महाकाथौ दुरासदौ ।
 मायाविनौ च दृश्यौ तावन्तर्द्धानगतावुभौ ॥१०४॥
 तौ कामरूपिणौ घोरौ विहताञ्चौ स्वभावतः ।
 रूपानुरूपैराहारैः प्रभवेतासुभावपि ॥१०५॥
 देवासुरानृषीश्चैव गन्धर्वान् किन्नरानपि ।
 पिशाचांस्र मनुष्यांस्र पन्नगान् पक्षिणः पशून् ॥१०६॥
 भक्षार्थमपि क्षिपन्तौ सर्वतस्तौ निष्पापरौ ।
 इन्द्रेण तु वरौ चैव धृतौ दत्त्वा सुबध्यतां ॥१०७॥
 यत्कसु न कदाचिद्वै निशीथे ह्येककस्त्रिं ।
 आहारं स परीक्षन् वै ब्रह्मेनानुसन्धर ह ॥१०८॥
 आससाद् पिशाचौ द्वौ जकुचण्डौ च तावुभौ ।
 पिप्पलाचावूर्द्धरोमाणौ वृत्ताचौ तु सुदारुणौ ॥१०९॥
 असृष्णांसवसाहारौ पुरुषादौ महाबलौ ।
 कन्याभ्यां संहितौ तौ तु ताभ्यां प्रियचिकीर्षया^(१) ॥११०॥
 द्वे कन्ये कामरूपिण्यौ तदाचारे च ते शूभे ।
 आहारार्थमटन्तौ तौ कन्याभ्यां संहितावुभौ ॥१११॥
 तेऽपश्यन् राक्षसं तत्र कामरूपं महाबलं ।
 सहसा सन्निपाते तु दृष्ट्वा चैव परस्परं ॥११२॥
 रक्षमाणौ ततोऽन्योन्यं परस्परजिघृक्षवः ।

१ भर्त्सिकीर्षयेति क०, ख० च ।

पितरावूचतुः कन्ये शुवामानयत द्रुतं ॥११३॥
 जीवयाहं विगृह्येनं विस्फुरन्तं पदे पदे ।
 ततः समभिसृष्टेनं कन्ये जगृहतुस्तदा ।
 गृहीत्वा हस्तयोस्ताभ्यामानीते पितृसंसदि ॥११४॥
 ताभ्यां करे गृहीतं तं पिशाचमथ राक्षसं ।
 पृच्छतां कोऽसि कस्य त्वं स च सर्वमभाषत ॥११५॥
 तस्य कर्माभिविज्ञातं ज्ञात्वा तौ राक्षसर्वभौ^(१) ।
 अजस्र खण्डं तस्यैते प्रत्यपादयतां सुते ।
 तौ तुष्टौ कर्मणा तस्य कन्ये द्वे ददतुः सुते ॥११६॥
 पैशाचेन विवाहेन सुदत्या बुद्ध्वाहनः^(२) ।
 अजः खण्डस्य ताभ्यां तौ तदाश्रावयतां धनं ॥११७॥
 इयं ब्रह्मधना नाम मम कन्या ह्यलोमिका ।
 ब्रह्मधत्तधनाहारा इति खण्डोभ्यभाषत ॥११८॥
 इयं जन्तुधना नाम कन्या सर्वाङ्गसुन्दरी^(३) ।
 जन्तवोऽस्या धनाहारा स्तावश्रावयतां धनं ॥११९॥
 सर्वाङ्गकेशी नाम्ना च कन्या जन्तुधना तथा ।
 अकर्षान्ताप्यरोमा च कन्या ब्रह्मधना तु या ॥१२०॥
 ब्रह्मधनं^(४) प्रसूता सा धनानाश्चैव कन्यका ।

१ राक्षसावुभाविति ख० ग० च ।

२ सुदुरासदाविति ख० ।

३ सर्वाङ्गजर्तिणा इति ड० ।

४ ब्रह्मध्यानमिति ड० ।

एवं पिशाचकन्ये ते मिथुने द्वे प्रसूयतां ।
 तयोः प्रजाविसर्गञ्च भ्रुवतो मे निबोधत ॥१२१॥
 षेद-प्रहेदरुपश्च पौरुषेयो बधस्तथा ।
 विस्फूर्जिञ्चैव^(१) वातश्च आपो व्याघ्रस्तथैव च ॥१२२॥
 सर्पश्च राक्षसा ह्येते यातुधानात्मजा दृश ।
 सूर्य्यस्थानुषरा ह्येते सह तेन भ्रमन्ति च ॥१२३॥
 षेदपुत्रस्तथा सङ्कुर्लङ्घोदांवेव चात्मजा ।
 मास्यर्वाश्च सुमासी च प्रहेदतनयान् शृणु ।
 प्रहेदतनयः श्रीमान् पुलोमा नामविश्रुतः ॥१२४॥
 बधपुत्रो निकुम्भश्च क्रूरो वै ब्रह्मराक्षसः ।
 वातपुत्रो विरागस्तु आपपुत्रस्तु जम्बुकः ॥१२५॥
 व्याघ्रपुत्रो निरानन्दो जम्बूनां^(२) विघ्नकारकः ।
 इत्येते वै परिक्रान्ताः क्रूराः सर्वे तु राक्षसाः ॥१२६॥
 कीर्त्तिता यातुधानास्तु ब्रह्मधानान् निबोधत^(३) ।
 यज्ञः पिता धुनिः सेनो ब्रह्मा पापोऽथ यज्ञहा ॥१२७॥
 स्त्राकोटकः कलिः सर्पो ब्रह्मधानात्मजा दृश ।
 खसारो ब्रह्मराक्षस्यसोषाक्षेमाः सुदारुणाः ॥१२८॥
 रक्तकर्णा महाजिह्वाऽक्षया वैवोपहारिणी ।
 एतासामन्वये जाताः पृथिव्यां ब्रह्मराक्षसाः ॥१२९॥

१ विस्फूर्जिञ्चैवेति ग० ।

२ मारो वै इति ख० । सर्पो वै इति ड० ।

३ ब्रह्मनाम्नि निबोधत इति ख०, ग० च ।

श्लेष्मातकतद्व्येते प्रायश्चस्तु कृतालयाः ।
 इत्येते राक्षसाः क्रान्ताः^(१) यक्षस्यापि निबोधत ॥१३०॥
 चकमेऽप्सरसं यक्षः पञ्चस्यूतां क्रतुस्यूतीं ।
 तां लिप्सुश्चिन्तमानश्च नन्दनं स चचार ह ॥१३१॥
 वैभ्राजं सुरभिश्चैव तथा दैवरथश्च यत् ।
 दृष्टवान् नन्दने तस्मिन्नप्सरोग्भिः सहासतीं ॥१३२॥
 नोपायं विन्दते तत्र तस्या लाभाय चिन्तयन् ।
 दूषितः स्वेन रूपेण कर्मणा तेन दूषितः ॥१३३॥
 ममोद्विजन्ते भूतानि भयावृत्तस्य सर्वज्ञः ।
 तत्कथं माम् चार्व्वर्णीं प्राप्नुयामहमङ्गनां ॥१३४॥
 दृष्टोपायं ततः सोऽथ श्रीघ्नकारी व्यवर्त्तत ।
 कृत्वा रूपं बल्लमतं^(२) गन्धर्व्वस्य तु गुह्यकः ।
 ततः सोऽप्सरसां मध्ये तां जयाह क्रतुस्यूतीं ॥१३५॥
 बुद्ध्या च सुरचिन्तं सा भावेनैवाभ्यवर्त्तत ।
 संवृतः स तथा साङ्गं दृश्यमानोऽप्सरोगणैः ॥१३६॥
 तत्र स सिद्धकरणः सद्यो जातः सुतोऽस्य वै ।
 परिणाहोऽस्त्वेर्युक्तः सद्यो वृत्तो ज्वलन् त्रिया ॥१३७॥
 राजाहमिति गाभिर्हि^(३)पितरं सोऽभ्यभाषत ।
 तवाच जाते न भीतिः पिता तं प्रत्युवाच ह ॥१३८॥

१ प्रोक्ता इति ख० ।

२ बल्लवचे इति ख० ।

३ नारीश्यामिति ख० ।

माचानुरूपो रूपेण पितृवीर्येण जायते ।
 जाते स तस्मिन् हर्षेण स्वरूपं प्रत्यपद्यत ॥१२८॥
 स्वभावं प्रतिपद्यन्ते वृहन्तो यक्षराक्षसाः ।
 द्वियमाणाः प्रसुप्ताश्च क्रुद्धा भीताः प्रहर्षिताः ॥१४०॥
 ततोऽब्रवीदप्सरस स्मयमानः स गुह्यकः ।
 गृहं मे गच्छ शुश्रेणि सपुत्रा वरवर्णिनी ॥१४१॥
 इत्युक्त्वा सद्दया तच्च वृष्ट्वा खं रूपमास्थितं ।
 विभ्रान्ताः प्राद्रवन् भीताः क्रोधमानाऽप्सरोगणाः ॥१४२॥
 गच्छन्तीरन्मगच्छद्या पुत्रस्तां सान्त्वयन् गिरा ।
 गन्धर्वाप्सरसां मध्ये तां नीत्वा स न्यवर्त्तत ॥१४३॥
 ताश्च वृष्ट्वा समुत्पत्तिं यक्षस्याप्सरसां गणाः ।
 यक्षाणां त्वं जनिचीति प्रोचुस्तां वै क्रतुस्वर्णा ॥१४४॥
 जगाम सह पुत्रेण ततो यक्षः स्वमाख्यं ।
 न्यघोधरोक्षिणं नाम गुह्यका यच्च शेरते ।
 तस्मान्निवासे यक्षाणां न्यघोधः सर्वतः प्रियः ॥१४५॥
 यक्षो रजतनाभस्तु गुह्यकानां पितामहः ।
 अनुष्टादस्य दैत्यस्य भद्रामतिवरां सुतां ।
 उपयेमे स भद्रायां यस्यां मणिवरो वञ्ची ॥१४६॥
 जज्ञे सा मणिभद्रश्च प्रक्रतुख्यपराक्रमं ।
 तयोः पत्न्यौ भगिन्यौ तु^(१) क्रतुख्यत्मात्मजे^(२) शुभे ॥१४७॥

१ पाठोऽयं न पूर्वोपरसङ्गतः ।

२ क्रतुख्यत्माः सुते इति ग० ।

मात्मा पुण्ड्रजनी चैव तथा देवजनी च या ।
 विजज्ञे मणिभद्रान्तु पुत्रान् पुण्ड्रजनी श्रुमान् ॥१४८॥
 सिद्धार्थं सूर्यतेजश्च सुमन्तं नन्दनं तथा ।
 कन्यकं^(१) यविकश्चैव^(२) मणिदत्तं वसुं तथा ॥१४९॥
 सर्वानुभूतं^(३) ब्रह्मश्च पिङ्गाक्षं भीरुमेव च ।
 तथा मन्दरशोभिश्च पद्मं चन्द्रप्रभं तथा ॥५०॥
 मघपूर्णं सुभद्रश्च प्रद्योतश्च महौजसं^(४) ।
 द्युतिमन्केतुमन्तौ च मित्रं मौलिसुदर्शनौ ॥१५१॥
 चत्वारो विंशतिश्चैव पुत्राः पुण्ड्रजनाः श्रुभाः ।
 जज्ञिरे मणिभद्रस्य ते सर्वे पुण्ड्रलक्षणाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च यत्नः पुण्ड्रजनाः श्रुभाः ॥१५२॥
 विजज्ञे देवजनी पुत्रान् मणिवरात्मजात् ।
 पूर्णभद्रं हेमरथं^(५) मणिमन्त्रन्दिवर्द्धनौ ॥१५३॥
 कुस्तुम्बहं पिङ्गाक्षं स्थूलकर्णं महाजयं ।
 श्वेतश्च विपुलश्चैव पुष्यवन्तं भयावहं ॥१५४॥
 पद्मवर्णं सुनेत्रश्च यत्नं बालं वकं तथा ।
 कुसुर्दं क्षेमकश्चैव वर्द्धमानं तथा दमं ॥१५५॥
 पद्मनाभं वराङ्गश्च सुवीरं विजयं कृतिं ।

१ कल्पकमिति ख० ।

२ पार्थिकश्चैवेति ख० । पश्चिकश्चैवेति ड० ।

३ सर्वार्थभूतमिति ख०, ग० च ।

४ महोत्समिति ख० ।

५ हेमवन्तमिति ड० ।

पूर्णमासं द्विरष्टाक्षं सुरूपस्यैवमादयः ॥१५६॥
 पुत्रा मणिवरस्यैते यत्रा वै गुह्यकाः स्यताः ।
 सुरूपाश्च विरूपाश्च सन्निवः प्रियदर्शनाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतशोऽथ सहस्रशः ॥१५७॥
 खन्नायास्त्वपरे पुत्रा राक्षसाः कामरूपिणः ।
 तेषां यथा प्रधानान् वै वर्ण्यमानास्त्रिबोधत ॥१५८॥
 लाखाविः^(१) कुचनो भीमः^(२) सुमाली मधुरेव च ।
 विस्फूर्जितो विद्युष्णिङ्गो मातङ्गो धूम्रितस्तथा ॥१५९॥
 चन्द्रार्कः सुकरो वृधः कपिलोमः प्रहासकः^(३) ।
 क्रीडः परशुनाभश्च चक्राक्षश्च^(४) निम्बाक्षरः ॥१६०॥
 चिन्निराः व्रतदंष्ट्रश्च तुण्डकेशश्च राक्षसः ।
 यक्षशाकम्पनस्यैव दुर्मुखश्च शिखीमुखः ॥१६१॥
 इत्येते राक्षसवरा विक्रान्ता गणरूपिणः ।
 सर्वलोकचरास्ते तु त्रिदशानां समक्रमाः ॥१६२॥
 सप्त चान्या दुहितरस्ताः शृणुध्वं यथाक्रमं ।
 तासाञ्च सः प्रजासर्गे येन चोत्पादिता गणाः ॥१६३॥
 आसन्ना सत्कथा कृष्णा निर्घन्ता कपिला शिवा ।
 केशेनी च^(५) महाभागा भगिन्यः सप्त याः स्यताः ॥१६४॥

१ लाखाविति ख० ।

२ कुचनो भीम इति ख० ।

३ प्रभाकर इति ख० ।

४ चक्राक्षश्चेति ख० ।

५ वेणिनी चेति ख०, ग० च ।

ताभ्यो लोकामिषादस्य हन्तारो युद्धदुर्मदाः ।
 उदीर्णा राक्षसगणा इमे उत्पादिताः प्रुभाः ॥१६५॥
 आसम्बेयो गणः क्रूर उक्कषेयो गणस्तथा ।
 तथा कार्ष्ण्यैवेया राक्षसा ह्युत्तमा गणाः ॥१६६॥
 तथैव मैर्षतो नाम अम्बकानुचरेण ह ।
 उत्पादितः प्रजासर्गा गणेश्वरचरेण तु ॥१६७॥
 उत्पादिता बलवता उदीर्णा यक्षराक्षसाः ।
 विक्रान्ताः शौर्यसम्पन्ना मैर्षता देवराक्षसाः ।
 येषामधिपतिर्युक्तो नाम्ना ख्यातो विरूपकः ॥१६८॥
 तेषां गणशतानेका उद्धृतानां महात्मना ।
 प्रायेणानुचरन्त्येते ब्रह्मरं जगतः प्रभुं ॥१६९॥
 दैत्यराजेन कुम्भेन महाकाया महात्मना ।
 उत्पादिता महावीर्या महाबलपराक्रमाः ॥१७०॥
 कपिलेया महावीर्या उदीर्णा दैत्यराक्षसाः ।
 कम्पनेन च यक्षेण केन्निन्यास्ते परे जनाः ॥१७१॥
 उत्पादिता महावाता उदीर्णा यक्षराक्षसाः ।
 केन्निनीदुहितुस्त्रैव नीलायाः सुद्रमानसाः ॥१७२॥
 आसम्बेयेन जनिता नैकाः सुरभिकेन हि ।
 नैला इति समाख्याता दुर्जया घोरविक्रमाः ॥१७३॥
 चरन्ति पृथिवीं ह्यत्त्रां तत्र ते देवलौकिकाः ।
 षड्रत्नाच्चैव सर्गस्य तेषां वक्तुं न शक्यते ॥१७४॥
 तस्यास्त्वपि च नीलाया विक्रवा नाम राक्षसी ।

दृष्टिता स्वभावविक्रमा मन्दघत्वपराकमा ॥१७५॥
 तस्या अपि त्रिरूपेण नैर्घतेनेह च प्रजाः ।
 उत्पादिताः सुरा घोराः शृणु तास्वनुपूर्वज्ञः ॥१७६॥
 दंष्ट्राकरास्त्रविक्रता महाकर्णा महादराः ।
 हारका भीषकाश्चैव तथैव क्रामकाः परे ॥१७७॥
 वैतकाश्च पिशाचाश्च वाहकाः प्राञ्जकाः परे ।
 भूमिराक्षसका ज्योते सन्दाः पुरुषविक्रमाः ॥१७८॥
 चरन्मृदुष्टपूर्वास्त गानाकारा द्वानेकजः ।
 उल्लङ्घनक्षयज्ञा ये ते च वै खेचराः स्मृताः ॥१७९॥
 सक्षमाजेष प्राकाशं स्वप्नाः स्वर्षं चरन्ति वै ।
 एतैर्यात्रमिमं लोकं ज्ञतशोऽथ सहस्रजः ॥१८०॥
 भूमिराक्षसकैः सर्वैरनेकैः क्षुद्राक्षमैः ।
 गानाप्रकारैराक्रान्ता गानादेजाः समन्ततः ॥१८१॥
 समासाभिहताश्चैव ज्ञाष्टौ राजसमातरः ।
 ज्ञाष्टौ विभागा ज्योर्षां हि विख्याता अनुपूर्वज्ञः ॥१८२॥
 भद्रका गिकराः केचिद्यज्ञनिष्यन्तिहेतुकाः ।
 सहस्रजतसङ्ख्याता मर्त्यलोकविचारिणः ॥१८३॥
 पूतना मातृसामान्यास्तथा भूतभयङ्कराः ।
 बाह्यानां मानुषे लोके यदा वैमानहेतुकाः ॥१८४॥
 स्कन्दपहादयश्चैव आपकास्त्रासकादयः ।
 क्रौमारारक्षे तु विज्ञेया बालानां यददृत्तयः ॥१८५॥

स्कन्दग्रहविशेषाणां^(१) मायिकानां तथैव च ।
 पूतनानामभूतानां ये च लोकविनायकाः ॥१८६॥
 सहस्रव्रतसङ्घानां मर्त्यलोकविचारिणां ।
 एवं गणव्रतान्त्रे चरन्ति पृथिवीमिमां ॥१८७॥
 यक्षाः पुण्ड्रतमा मामं तथा ये केऽपि गुह्यकाः ।
 यक्षा देवजनाश्चैव तथा पुण्ड्रजनाश्च ये ॥१८८॥
 गुह्यकानाञ्च सर्वेषामगस्त्या ये च राक्षसाः ।
 पौलस्त्या राक्षसा ये च विश्वमित्राश्च ये स्यताः ॥१८९॥
 यक्षाणां राक्षसानाञ्च पौलस्त्यागस्त्यश्च ये ।
 तेषां राजा महाराजः कुबेरो ह्यलकाधिपः ॥१९०॥
 यक्षा इष्ट्वा पिवन्तीह नृणां मांसमस्त्वसां ।
 रंशंस्थानुप्रवेगेन पिशाचाः परिपीडनैः ॥१९१॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नाः समचेचाश्च दैवतैः ।
 भास्वरा बलवन्तश्च ईश्वराः कामरूपिणः ॥१९२॥
 अनाभिभवा विक्रान्ताः सर्वलोकनमस्कृताः ।
 सूक्ष्माश्चैर्जस्त्रिनो मेघा वरदा यज्ञियाश्च ये ॥१९३॥
 देवानां तुल्यधर्माणां ह्यसुराः सर्वशः स्यताः ।
 त्रिभिः पादैस्तु गन्धर्वा देवैर्हीनाः प्रभावतः ॥१९४॥
 गन्धर्वेभ्यस्त्रिभिः पादैर्हीना वै सर्वगुह्यकाः ।
 प्रभावतुल्या यक्षाणां विज्ञेयः सर्वरक्षिषाः ।
 ऐश्वर्यहीना यक्षेभ्यः पिशाचास्त्रिगुणं पुनः ॥१९५॥

१ स्कन्देन च विश्वाखान मिति ग० ।

एवं धनेन रूपेण आयुषा च बलेन च ।
 धर्मैश्वर्येण बुद्ध्या च तपःश्रुतपराक्रमैः ॥१८६॥
 देवासुरेभ्यो ह्यीयन्ते चीन् पादान् वै परस्परं ।
 गन्धर्वाद्याः पिशाचान्ताश्चतस्त्रो देवयोनयः ॥१८७॥
 सूत उवाच । श्रुतः शृणुत भद्रं वः प्रजाः क्रोधवशात्मकाः ।
 क्रोधार्था कन्यका जज्ञे द्वादश द्यात्मसम्भवाः ।
 ता भार्याः पुलहस्यासन्नामतस्ता निबोधत ॥१८८॥
 मृगी च मृगमन्दा च हरिभद्रा दरावती ।
 भृता च कपिष्ठा दंष्ट्रा निष्ठा तिर्या तथैव च ।
 श्वेता चैव खरा चैव सुरसा चेति विश्रुताः ॥१८९॥
 मृग्यास्तु हरिणाः पुत्रा मृगास्त्रान्याः ज्ञासास्तथा ।
 न्यह्ववः प्ररभा ये च हरवः पृषताश्च ये ॥२००॥
 मृगराजा मृगमन्दाया गवयान्शपरे तथा ।
 महिषोद्भवराहाश्च खड्गगौरमुखास्तथा^(१) ॥२०१॥
 हरेस्तु हरयः पुत्रा गोलाङ्गुलतरक्षवः ।
 वानराः किन्नराश्चैव व्याघ्राः किम्बुदशास्तथा ।
 इत्येवमादयोऽन्येऽपि दरावत्या निबोधत ॥२०२॥
 सूर्यस्थाण्डकपाले द्वे समानीय तु भौवनः ।
 हस्ताभ्यां परिमृद्वाथ रथन्तरमगायत ॥२०३॥
 शास्त्रा प्रसूयमानेन सद्य एव गजोऽभवत् ।

१ खड्गगौरमृगास्तथेति उ० ।

स प्रायच्छदिरावतौ पुत्रार्थे^(१) स तु भौवनः ॥२०४॥
 इरावत्याः सुतो यस्मात् तस्मादैरावतः स्युतः ।
 देवराजोपवाह्यत्वात् प्रथमः स मतङ्गराट् ।
 शुभ्राभ्राभस्यतुर्द्वैः श्रीमानैरावतो गजः ॥२०५॥
 अप्सुजस्यैकमूलस्य सुवर्णाभस्य हस्तिनः ।
 षड्दन्तस्य हि भद्रस्य औपवाह्यस्य वै बलः ॥२०६॥
 तस्य पुत्रोऽञ्जनस्यैव सुप्रतीकोऽथ वामनः ।
 पद्मस्यैव चतुर्थोऽभृद्धस्तिनी चाभ्रमुस्तथा ॥२०७॥
 दिग्गजांस्तांश्च चत्वारः श्रेताऽजनयताशुगान् ।
 भद्रं मृगश्च मन्दश्च सङ्कीर्णं चतुरः सुतान् ॥२०८॥
 सङ्कीर्णोऽप्यञ्जनो यस्तु उपवाह्यो यमस्य तु ।
 भद्रो यः सुप्रतीकस्तु हरितः स ह्यपाम्पतेः ॥२०९॥
 पद्मो मन्दस्तु यो गौरो द्विपो ह्यैलविलस्य^(२) सः ।
 मृगः श्यामस्तु यो हस्ती उपवाह्यः स पावकैः ॥२१०॥
 पद्मोत्तरस्तु यः पद्मः^(३) गजो वै वरुणो गणः ।
 उपलेपनमेषश्च तस्याष्टौ जङ्घिरे सुताः ॥२११॥
 उदयभावेनोपेता जायन्ते तस्य चान्वये ।
 श्वेतबालनखाः पिङ्गा वर्षवन्तो मतङ्गजाः ।
 मतङ्गजान् प्रवक्ष्यामि नागानन्यान्पि क्रमात् ॥२१२॥

१ पुत्रार्थेति ख०, ग० च ।

२ ह्यैलविलस्येति ड० ।

३ पद्मोत्तरः पद्मवांशेति ड० ।

कपिलः पुण्डरीकश्च सुमनाभो रथान्तरः ।
 जातौ नाम्ना सुतौ ताभ्यां सुप्रतिष्ठप्रमर्दनौ ॥२१३॥
 शूलाः स्थूलाः शिरोदान्ताः शुद्धबालनखास्तथा ।
 बलिनः शक्तिनसैव स्यतास्त्राकुलिका गजाः ॥२१४॥
 पुष्पदन्तो वृहत्सामा षड्दन्तो दन्तपुष्पवान् ।
 ताम्रवर्णी च तत्पुत्रः सहचारिविषाणितः^(१) ॥२१५॥
 अश्वये चास्य जायन्ते लम्बोष्ठाश्चारुदर्शिनः ।
 श्यामाः सुदर्शनाश्चण्डा नानापीडायतामनाः ॥२१६॥
 वामदेवोऽञ्जनश्यामः शम्भो जज्ञेऽथ वामनः ।
 भार्या चैवाङ्गदा तस्य नीलवक्त्रचणैः सुतौ ॥२१७॥
 चण्डाश्चारुशिरोशीवा ब्यूढोरस्कास्तरस्त्रिनः ।
 गरैर्बद्धाः कुले तेषां जायन्ते विहता गजाः ॥२१८॥
 सुप्रतीकस्तु रूपेण नास्त्यस्य सदृशो गजः ।
 तस्य प्रहारी सन्पाती पृथुस्त्रिन्त्रिसुतास्त्रयः ॥२१९॥
 पञ्चवो दीर्घताल्लोष्ठा सुविभक्तशिरोदराः ।
 जायन्ते मृदुसम्भूता वंशे तस्य मतङ्गजाः ॥२२०॥
 अञ्जनादञ्जना शम्भो विजज्ञे चाञ्जनावती ।
 एवं माता तयोश्चापि प्रथितायुरजः सुतौ ॥२२१॥
 महाविभक्तशिरसः द्विग्धजीमूतसन्निभाः ।

१ सहचारिविषादक इति ग० । सहचारिविषादिनि इति ख०,
 उ० च ।

सुदर्शनाः सुवर्णाणः पद्माभाः परिमण्डलाः ।
 शूनाः पीतायतमुखा गजास्तस्यान्वयेऽभवन् ॥२२२॥
 जम्बे चन्द्रमसः सान्नः पिङ्गला कुमुदद्युतिः ।
 पिङ्गलायाः सुतौ तस्या महापद्मोर्मिमासिनौ ॥२२३॥
 समाचवरदांस्रण्डान् प्रवृद्धवलिनोदरान् ।
 हस्तियुद्धे प्रियान्नागान् विद्धि तस्य कुलोद्भवान् ॥२२४॥
 एतान् देवासुरे युद्धे जयार्थं जगृहः सुराः ।
 कृतार्थंश्च विसृष्टासौः पूर्वोक्ताः प्रययुर्दिशः ॥२२५॥
 एतेषामन्वये जातान् विनीतांस्त्रिदशा ददुः ।
 अङ्गाय लोमपादाय सूचकाराय वै द्विपान् ॥२२६॥
 द्विरदो द्विरदाभ्याञ्च हस्ताद्भ्रुवो करान् करी ।
 वरणादारणो दन्ती दन्ताभ्यां गर्जनाङ्गजः ॥२२७॥
 कुञ्जरः कुञ्जचारित्वाङ्गागो नगविरोधतः ।
 मतङ्गादिति मातङ्गो द्विपो दाभ्यामपि स्यतः ।
 सामजः सामजातत्वादिति निर्वचनक्रमः ॥२२८॥
 एषां जिह्वापरावृत्तिरिवाक्रं^(१) ह्यग्निशापजं ।
 बलस्यानवतो या तु^(२) या चैषाङ्गुष्ठमुष्कता ।
 उभयं दन्तिनामेतत् स्वयम्भूसुरशापजं ॥२२९॥
 देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
 कन्यासु जाता दिङ्नागैर्नामासत्त्वास्ततो गजाः ॥२३०॥

१ पाठोऽयं आदर्शसम्मतो मुद्रितः । परन्वयं न समीचीनः ।

२ अयमप्यादर्शदोषेणासमीचीन एव मुद्रितः ।

सभूतिश्च प्रभृतिश्च नामनिर्वचनन्तथा ।
 एतद्गजानां विज्ञेयं येषां राजा विभावसुः ॥२३१॥
 कौशिकाद्याः समुद्रान्तु गङ्गायास्तदनन्तरं ।
 अञ्जनस्यैकमूलस्य प्राच्यान्नागवनन्तु तत् ॥२३२॥
 उत्तरा तस्य विन्ध्यस्य गङ्गाया दक्षिणञ्च यत् ।
 गङ्गोङ्गेदात्करूपेभ्यः सुप्रतीकस्य तद्वनं ॥२३३॥
 अपरेणोत्कलाचैव द्यावेदिभ्यश्च पञ्चमं ।
 एकभूतात्मतस्यैतद्वामनस्य वनं स्मृतं ॥२३४॥
 अपरेण तु सौहित्यमासिन्धोः पश्चिमेन तु ।
 द्यमस्यैतद्वनं प्रोक्तमनुपर्वतमेव तत् ॥२३५॥
 भृतिर्विजम्भे भृतांश्च रुद्रस्यानुचरान् प्रभो ।
 स्थूलाङ्गुलींश्च दीर्घांश्च वामनान् द्रुलकान् समान् ॥२३६॥
 सन्मकपींश्च प्रलम्बोष्ठान् सन्मज्जिङ्गास्तनोदरान् ।
 एकरूपान् द्विरूपांश्च सन्मस्त्रिकम्बूलपिण्डिकान् ॥२३७॥
 शरोवरसमुद्रादिनदीपुलिनवासिनः ।
 कृष्णान् गौरांश्च नीलांश्च श्वेतांश्च लोहिताङ्गान् ॥२३८॥
 वभ्रून् वै श्रवसान् धूम्रान् कद्रून् रासभदारुणान् ।
 मुञ्चकेशान् हृषीकेशान् सर्पयज्ञोपवीतिनः ॥२३९॥
 विष्टयाञ्चान् विरूपाञ्चान् कृष्णाञ्चानेकलोचनान् ।
 वज्रग्रीवांश्च विज्रीवांश्च एकग्रीवांश्च ग्रीवाञ्चान् ॥२४०॥
 चण्डांश्च विकटांश्चैव विरोमान् रोमशांस्तथा ।
 अन्धांश्च जटिलांश्चैव कुञ्जान् देवकवामनान् ॥२४१॥

सरोवरसमुद्रादिमदीपुलिनसेविनः ।
 एककर्णान् महाकर्णान् ब्रह्मकर्णान्ऽकर्णिकाम् ॥२४२॥
 दंष्ट्रिणो नखिनश्चैव निर्हन्तांश्च द्विजिह्वकाम् ।
 एकहस्तान् द्विहस्तांश्च त्रिहस्तांश्चाप्यहस्तकाम् ॥२४३॥
 एकपादान् द्विपादांश्च त्रिपादान् बह्वपादकाम् ।
 महायोगान् महासत्त्वान् सुतपकान् महाबलान् ॥२४४॥
 सर्वत्रगान्ऽप्रतिघान्^(१) ब्रह्मज्ञान् कामरूपिणः ।
 घोरान् क्रूरांश्च मेध्यांश्च शिवान् पुण्यान् सवादिनः^(२) ॥२४५॥
 कुग्रहस्तान् महाजिह्वान् महाकर्णान्महाननान् ।
 हस्तादांश्च सुखादांश्च शिरोऽदांश्च कपास्त्रिनः ॥२४६॥
 धन्विनो मुद्गरधरान्ऽसिप्रभ्रूलधरांस्तथा ।
 दीप्तास्थान् दीप्तनेत्रांश्च चित्रमाख्यानुलेपनाम् ॥२४७॥
 अस्त्रादान् पिशितादांश्च वज्ररूपान् सुरूपकाम् ।
 रात्रिसन्ध्याचरान् घोरान् क्वचित्कौम्यान् दिवाचराम् ।
 नक्तञ्चरान् सुदुःप्रेक्ष्यान् घोरांस्तान् वै निशाचरान् ॥२४८॥
 परत्वे च भयं दैवं सर्वे ते गतमानसाः ।
 नैषां भार्याऽस्ति पुत्रो वा सर्वे ते क्षूर्द्धरेतसः ॥२४९॥
 शतन्तानि सहस्राणि भूतानामात्मयोगिनां ।
 एते सर्वे महात्मानो भूत्याः पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ॥२५०॥
 कपिशो चैव कुम्भाण्डी कुम्भाण्डान् जम्बिरे पुनः ।

१ सर्वत्रगानप्रतिमानिति ख० ।

२ पुण्यदान् सत्यवादिन इति ख० ।

मिथुनानि पिशाचानां वर्णेन कपिशेन च ।
 कपिशत्वात् पिशाचास्ते सर्वे च पिशिताग्रनाः^(१) ॥२५१॥
 युग्मानि षोडशान्यानि वर्त्तमानास्तदन्वयाः ।
 नामतस्तान् प्रवक्ष्यामि पुरुषार्दास्तदन्वयान्^(२) ॥२५२॥
 हृगलः हृगली चैव^(३) वक्रो वक्रमुखी तथा ।
 षोडशानां गणा चैत्र सूची सूचीमुखस्तथा ॥२५३॥
 कुम्भपाचस्य कुम्भी च वज्रदंष्ट्रस्य दुन्दुभिः ।
 उपचारोपचारस्य उलूखल उलूखली ॥२५४॥
 अमर्कस्य अमर्का च कुखण्डस्य कुखण्डिका ।
 पाणिपात्रः पाणिपात्री पांशुः पांशुमती तथा ॥२५५॥
 नितुण्डस्य नितुण्डी च निपुणा निपुणस्तथा ।
 हलादोच्छेषणा चैव^(४) प्रस्कन्दः स्कन्दिका तथा ।
 षोडशानां पिशाचानां गणाः प्रोक्तास्तु षोडश ॥२५६॥
 अजामुखा वक्रमुखाः पूरिणः स्कन्दिनस्तथा ।
 विपादाङ्गारिकाश्चैव कुम्भपात्राः प्रकुन्दकाः ॥२५७॥
 उपचारोलूखलिका अमर्कस्य कुखण्डिकाः ।
 पाणिपात्रास्य नैतुण्डाः ऊर्णाशा निपुणास्तथा ॥२५८॥
 सूचीमुखोच्छेषणादाः कुलान्येतानि षोडश ।

१ पिशिताष्टदशमदाग्रना इति ख० ।

२ षट्शुद्धं धरणीसुरा इति ग० ।

३ गच्छो गच्छो चैवेति ड० ।

४ पाठोऽयं न समोचीनः ।

इत्येता ह्यभिजातास्तु कुम्भाण्डानां प्रकीर्तिताः ॥२५८॥
 पिशाचास्ते तु विज्ञेयाः सुकल्पा इति जज्ञिरे ।
 वीभत्सं विकृताचारं पुत्रपौत्रममृतकं ।
 अतस्तेषां पिशाचानां लक्षणञ्च निबोधत ॥२६०॥
 सर्वाङ्गकेशा वृत्ताख्या दंष्ट्रिणो गस्त्रिनस्तथा ।
 तिर्यङ्गाः पुरुषादाश्च पिशाचास्ते ह्यधोमुखाः ॥२६१॥
 अक्रोशका ह्यरोमाणस्त्रग्वसाश्चर्मवाससः ।
 कुम्भाण्डिकाः पिशाचास्ते तिलभजाः सदामिषाः ॥२६२॥
 वक्राङ्गहस्तपादाश्च वक्रग्रीवागतास्तथा ।
 ज्ञेया वक्रपिशाचास्ते वक्रगाः कामरूपिणः ॥२६३॥
 लम्बोदरास्तुण्डनाशा इक्ष्वाक्यश्चिरोभुजाः ।
 गितुन्दकाः पिशाचास्ते तिलतन्त्राः प्रियत्रवाः ॥२६४॥
 वामनाकृतयश्चैव वाचालाः सुतगामिनः ।
 पिशाचानर्कमर्कास्ते वृक्षवासादनप्रियाः ॥२६५॥
 ऊर्ध्ववाहूर्ध्वरोमाण ऊर्ध्ववृक्षास्तथालयाः ।
 सुसन्ति पांशून्नेभ्यः पिशाचाः पांशवश्च ते ॥२६६॥
 धमनीमतकाः^(१) शूक्याः श्मश्रुलाक्षीरवाससः ।
 उपवीराः पिशाचाश्च श्मशानायतनास्तथा ॥२६७॥
 विष्टम्बाश्च महाजिह्वा खेलिहाना ह्यदुःखलाः^(२) ।
 हस्त्यद्वस्त्यूलश्चिरसो विरता बद्धपिण्डकाः ॥२६८॥

१ धमनीमन्तका इति क० ।

२ ह्यदुःखला इति ख० ।

पिशाचाः कुम्भपात्रास्ते अदृष्टान्नानि भुञ्जते ।
 स्रज्जास्तु रोमशाः पिङ्गा वृष्टादृष्टाश्चरन्ति वै ॥२६८॥
 अयुक्ताश्च विशन्तीह निपुणास्ते पिशाचकाः ।
 आकर्षणदारितास्याश्च लम्बभ्रूस्थूलनाशिकाः ॥२७०॥
 हस्तपादाक्रान्तगणा ह्रस्वकाः चित्तिदृष्टयः ।
 बालादास्ते पिशाचा वै स्तृतिकागृहशेविनः ॥२७१॥
 पृष्ठतः पाणिपादाश्च ह्रस्वका वातरंहसः ।
 पिशितादाः पिशाचास्ते संग्रामे रुधिराग्निनः ॥२७२॥
 नग्नका च्छानिकेताश्च लम्बकेशाश्च पिण्डकाः ।
 पिशाचाः स्कन्दिनस्ते वै अन्या उच्छ्वसनाग्निनः ।
 षोडश जातयस्तेषां पिशाचानां प्रकीर्त्तिताः ॥२७३॥
 एवं विधान् पिशाचास्तु दीनान् वृष्टानुकम्पया ।
 तेभ्यो ब्रह्मा वरं प्रादात्कारुण्यादल्पचेतसः ।
 अन्तर्द्धानं प्रजास्रोषां कासरूपत्वमेव च ॥२७४॥
 उभयोः मन्थयोश्चारं स्थानान्याजीवमेव च ।
 मृहाणि यानि भग्नानि शून्यान्यल्पजनानि च ॥२७५॥
 विध्वस्तानि च यानि स्युरनाचारोषितानि च ।
 असंस्पृष्टोपस्निग्धानि^(१) संस्कारैर्वर्जितानि च ॥२७६॥
 राजमार्गोपरथ्याश्च निष्कुण्ठाश्चत्तराणि च ।
 द्वाराण्यष्टाशकाश्चैव निर्ममान् संक्रमांस्तथा ॥२७७॥

१ असंस्पर्शोपस्नेयानीति ख० ।

पथो नद्योऽथ तीर्थानि चैत्यवृक्षान् महापथान् ।
 पिशाचा विनिविष्टा वै स्थानेष्वेतेषु सर्वशः ॥२७८॥
 अधार्मिका जनास्ते वै आजीवा विहिताः सुरैः ।
 वर्णाश्रमाः सङ्करिकाः कारुश्लिष्यजनास्तथा ॥२७९॥
 अमृतोपमसत्त्वानां चौरविश्रासघातिनां ।
 एतैरन्यैश्च वज्रभिरन्यायोपास्त्रिर्तैर्धनैः ।
 आरभन्ते क्रिया यास्तु पिशाचास्तत्र देवताः ॥२८०॥
 मधुमांसौदनैर्दध्ना तिलसूर्णसुरासवैः ।
 धूपैर्हारिद्रकृष्णरैस्सैलभद्रगुडौदनैः ॥२८१॥
 कृष्णानि चैव वासांसि धूपाः सुमनसस्तथा ।
 एवं युक्ताः सुबलयस्तेषां वै पर्वसन्धिषु ।
 पिशाचानामनुष्ठाय ब्रह्मा सोऽधिपतिर्ददौ ॥२८२॥
 सर्वभूतपिशाचानां गिरिशं शूलपाणिनं ।
 वृष्ट्वा त्वजनयत् पुत्रान् व्याघ्रान् सिंहांसु भामिनी^(१) ॥२८३॥
 द्विपिनश्च सुतास्तस्या ध्यालेयाश्चामिषाग्निः ।
 षष्ठयस्यापि कार्त्स्न्येन प्रजासर्गं निबोधत ।
 तस्या दुहितरः पञ्च तासान्नामानि मे शृणु ॥२८४॥
 मीना माता तथा वृत्ता परिवृत्ता तथैव च ।
 अनुवृत्ता तु विज्ञेया तासां वै शृणुत प्रजाः ॥२८५॥
 सहस्रदन्ता मकराः पाठीनास्तामरोहिताः ।

इत्येवमादिर्हि गणो मैत्रो विस्तीर्ण उच्यते ॥२८६॥
 बाह्यस्रतुर्विधा क्रिया तथानुष्येष्टका अपि ।
 निष्कांस्य त्रिभुमारांस्य माता व्यजनयत् प्रजाः ॥२८७
 वृत्ता क्रूर्मविकाराणि मैकानि जलधारिणां ।
 तथा शङ्खविकाराणि जनयामास नैकशः ॥२८८॥
 मण्डूकानां विकाराणि अनुवृत्ता व्यजायत ।
 ऐषेयानां विकाराणि भ्रमूकानां तथैव च ॥२८९॥
 तथा शुकविकाराणि वराटकलतानि च ।
 तथा शङ्खविकाराणि^(१) परिवृत्ता व्यजायत ॥२९०॥
 कासकूटविकाराणि जलौकविहितानि च ।
 इत्येष हि श्लेषैर्वैश्वः पञ्चशाखाः प्रकीर्त्तिताः ॥२९१॥
 तिर्यक् हेतुकमाद्याऽऽवृत्तसं वंशविसारं ।
 संखेदजविकाराणि यथा येभ्यो भवन्ति ह ॥२९२॥
 स्त्रिपिकररीरेभ्यो जायन्त्युत्पादका द्विजाः ।
 मनुष्याः खेदमक्षजाः^(२) उन्नना नाम जन्तवः ।
 गानापिपीलिकगणाः कीटका बहुपादकाः ॥२९३॥
 शङ्खोपलविकाराणि कीलकाचारकाणि च ।
 इत्येवमादिमङ्गलाः खेदजाः पार्थिवा गणाः ॥२९४॥
 तथा चर्मादितन्नाभ्यस्त्रिभ्यो वृष्टिभ्य एव च ।

१ “तथा शङ्खविकाराणि” इत्ययं पाठः स्थानद्वये स्थितत्वादेकवा-
सङ्गतः ।

२ खेदजगजा इति उ० ।

नैका मृगशरीरेभ्यो जायन्ते जन्तवस्त्रिमे ॥२६५॥
 मीनकाः पिप्पला दंभ्रास्तथा तिन्त्रिपुत्रिकाः ।
 नीलचिचाश्च जायन्ते झलका वज्रविस्ताराः ॥२६६॥
 जलजाः खेदजास्यैव जायन्ते जन्तवस्त्रिमे ।
 काञ्चतो यञ्जकाः कीटमलदा वज्रपादकाः ॥२६७॥
 सिंहला रोमलास्यैव पिच्छलाः परिकीर्त्निताः ।
 इत्येवमादिर्हि गणो जलजः खेदजः स्मृतः ॥२६८॥
 सर्पिर्भ्यो मासमुद्गानां जायन्ते क्रमन्नस्तथा ।
 जम्बुबिन्वाद्यपूगेभ्यः फलेभ्यस्यैव जन्तवः ॥२६९॥
 मुद्गेभ्यः पनसेभ्यश्च तण्डुलेभ्यस्तथैव च ।
 तथा कोटरशुष्केभ्यो निहितेभ्यो भवन्ति हि ॥३००॥
 अन्येभ्योऽपि च जायन्ते न हि तेभ्यश्चिरं सदा ।
 जन्तवस्तुरगादिभ्यो विषादिभ्यस्तथैव च ॥३०१॥
 वह्न्यहानि निक्षिप्ते सम्भवन्ति च गोमये ।
 जायन्ते क्रमयो विप्रा काष्ठेभ्यश्च क्षुणादयः ॥३०२॥
 क्रमा द्रुमाणां जायन्ते विविधा नीलमल्लिकाः ।
 तथा शुष्कविकारेभ्यः पुत्रिकाः प्रभवन्ति च ॥३०३॥
 कालिका घ्नितिकेभ्यश्च^(१) सर्पा जायन्ति सर्वत्रः ।
 संखेदजाश्च जायन्ते वृश्चिकाः शुष्कगोमथात् ॥३०४॥
 गोभ्यो हि महिषेभ्यश्च जायन्ते जन्तवः प्रभो ।

१ पाठोऽयं न समीचीनः ।

मत्स्यादयश्च विविधा अण्डकुक्षौ विघ्नेषतः ॥ ३० ५ ॥
 चैवीरिकाश्च जायन्ते तथा गोजाकुलानि च ।
 तथान्यानि च सूक्ष्माणि जलौकादीनि जातयः ॥ ३० ६ ॥
 मक्षिकाणां विकाराणि जायन्ते जातयोऽपदे ।
 प्रायेण तु वसन्धस्मिन् उच्छिष्टोदककईमे ॥ ३० ७ ॥
 मञ्जुकानां विकाराणि भ्रमराणां तथैव च ।
 द्रुणेभ्यश्चैव जायन्ते पुच्छिकापुत्र × × (१) सकाः ॥ ३० ८ ॥
 मण्डिच्छेदास्तथा व्यालाः पोतजाः परिकीर्णिताः ।
 अतवेरिविकाराणि किरीषेभ्यो भवन्ति ह ॥ ३० ९ ॥
 एवमादिरसंख्यातो गणः संखेदज्ञो मया ।
 समासाभिहितो ह्येष प्राक्कर्णवज्रजः स्मृतः ॥ ३१ ० ॥
 तथाऽन्ये नैर्द्धताः सत्तास्ते स्मृता उपसर्गजाः ।
 पूतास्तु धोनिजाः केचित्केषिदौत्पत्तिकाः स्मृताः ॥ ३१ १ ॥
 प्रायेण देवाः सर्वे वै विज्ञेया ह्युपपत्तिजाः ।
 केचित्तु धोनिजा देवाः केषिदेवानिमित्ततः ॥ ३१ २ ॥
 तृलासाघश्च कोलश्च श्रिवा कन्या तथैव च ।
 अपत्यं सरमाद्यास्तु गणा वै सरमादयः ॥ ३१ ३ ॥
 श्यामश्च भ्रवलश्चैव अर्जुनो हरितस्तथा ।
 छण्डो धूसारुणश्चैव तृलासाघश्च कद्रुकाः ॥ ३१ ४ ॥
 सुरसाऽथ विजज्ञे तु अतमेकं श्रिरो मतं ।

१ अत्राक्षरद्वयं सर्व्वेभ्योदर्शपुस्तकेषु पतितं ।

सर्पाणाम्बक्रो राजा नागानाम्बापि वांसुकिः ।
 तमोवञ्जल इत्येष गणः क्रोधवृत्तात्मकः ॥ ३१५ ॥
 पुलहस्यात्मजात्सर्गसाक्षायास्तन्निबोधत ।
 वङ्गन्यास्तभिविख्यातासाक्षायास्त विजग्निरे ॥ ३१६ ॥
 श्येनी भाषी तथा क्रौञ्ची धृतराष्ट्री शुक्री तथा ।
 अरुणस्त भार्या श्येनी तु वीर्यवन्तौ महाबलौ ।
 सम्पातिञ्च जटायुञ्च प्रसूता पत्निसन्तमौ ॥ ३१७ ॥
 सम्पातिरजन्तु पुत्रं कन्यामेकान्तथैव च ।
 जटायुषस्त ये पुत्राः काकगृभान्मकर्पिनः ॥ ३१८ ॥
 भार्या गहत्मतस्यापि भाषी क्रौञ्ची तथा शुक्री ।
 धृतराष्ट्री च भद्रा च तास्तपत्यानि वक्ष्यते ॥ ३१९ ॥
 शुक्री गहत्मतः पुत्रान् सुषुवे षट् परिश्रुतान् ।
 त्रिभिरं सुमुखञ्चैव बलं वृष्टं महाबलं ॥ ३२० ॥
 त्रिभङ्गनेत्रं सुमुखं सुरूपं सुरसं बलं ।
 एषां पुत्रास्त पौत्रास्त गह्वरानां महात्मनां ॥ ३२१ ॥
 चतुर्दश सहस्राणि क्रूराणां पद्मगामिनां ।
 पुत्रपौत्रविसर्गाच्च तेषां वै वंशविस्तरः ॥ ३२२ ॥
 व्याप्तानि यानि देशानि तानि वक्ष्ये यथाक्रमं ।
 शाल्मलिदीपमखिलं देवकूटञ्च पर्वतं ॥ ३२३ ॥
 मणिमन्तञ्च^(१) शैलेन्द्रं सहस्रशिखरं तथा ।

१ मखियन्तश्चेति उ० ।

पर्णमासं सुकेत्रञ्च त्रतःशुक्लं तथाऽचलं ॥ ३२ ४ ॥
 कौरजं पञ्चत्रिखरं हेमकूटञ्च पर्वतं ।
 प्रषण्डवायुप्रभवैर्दीपितैः पद्मरागिभिः ॥ ३२ ५ ॥
 शैलजास्त्रानि व्याप्तानि गारुडैस्त्रैर्महात्मभिः ।
 भासीपुत्राः स्यता भासा उलूकाः काककुक्कुटाः^(१) ॥ ३२ ६ ॥
 मयूराः कलविह्वलाश्च कपोता स्यावतिष्ठिराः ।
 क्रौञ्ची वाह्नीषिणान् श्येनी कुररान् सारसान् वकान् ॥ ३२ ७ ॥
 इत्येवमादयोन्त्येऽपि क्रथ्यादा ये च पक्षिणः ।
 धृतराष्ट्री च हंसाश्च कलहंसाश्च भामिनी ॥ ३२ ८ ॥
 शक्रवाकाश्च विहगान् सर्वांश्चैवादकान् द्विजान् ।
 एतानेव विजज्ञेऽथ पुत्रपौत्रमनन्तकं ॥ ३२ ९ ॥
 गरुडस्यात्मजाः प्रोक्ता इरायाः शृष्टपुत्र प्रजाः ।
 इरा प्रजज्ञे कन्या वै तिष्ठः कमललोचनाः ॥ ३३ ० ॥
 वनस्यतीनां वृक्षाणां वीरुधाश्चैव मातरः ।
 सता वैवाच वस्री च वीरुधा चेति तास्तु वै ॥ ३३ १ ॥
 सता वनस्यतीन् जज्ञे ह्यपुष्यान् पुस्त्रिणस्थितान् ।
 युक्तान् पुष्यफलीवृक्षान् सता वै सम्प्रसूयते ॥ ३३ २ ॥
 अथ वस्री तु गुल्माश्च लक्ष्मणारामकृष्णजातयः ।
 वीरुधा तदपत्यानि वंशस्थाश्च समाप्यते ॥ ३३ ३ ॥
 एते कश्चपदाद्यादा व्याख्याताः स्थाणुजङ्गमाः ।

१ उलूकाश्चैव कुक्कुटा इति ख० ।

तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च धैरिदं पूरितं जगत् ॥ ३४ ॥
 इति सर्गेकदेवस्य कीर्त्तितोऽवयवो मया ।
 मारीचोऽयं प्रजासर्गः समासेन प्रकीर्त्तितः ।
 न ब्रह्मं व्यासतो वक्तुमपि वर्षव्रतैर्दिजाः ॥ ३५ ॥
 अदितिर्धर्मग्रीला तु बलग्रीला दितिः स्यता ।
 तपःग्रीला तु सुरभिर्मायाग्रीला दनुः स्यता ॥ ३६ ॥
 क्रूरग्रीला तथा कद्रुः क्रौञ्चश्च श्रुतिग्राहिनी ।
 इरा ग्रहणग्रीला तु दनायुर्भक्षणे रता ॥ ३७ ॥
 वाहग्रीला तु विनता ताम्रा वै पात्रग्राहिनी ।
 स्वभावा लोकात्मादृणां ग्रीलान्येतानि सर्वत्रः ॥ ३८ ॥
 धर्मतः ग्रीलतो बुद्ध्या क्षमया बलरूपतः ।
 रजःसत्त्वतमोऽदृत्ता धार्मिकाधार्मिकास्तु वै ॥ ३९ ॥
 मातृतुल्याश्चाभिजाताः कश्यपस्यात्मजाः प्रजाः ।
 देवतासुरगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
 पिशाचाः पन्नवश्चैव मृगाः पतङ्गवीरुधः ॥ ४० ॥
 यस्माद्वाचायणीञ्चेते जज्ञिरे मानुषीञ्चिह्नं^(१) ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु तस्माच्छ्रेष्ठास्तु मानुषाः ॥ ४१ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां मानुषाः साधकास्तु वै ।
 ततोऽधःश्रोतससे वै उत्पद्यन्ते सुरासुराः ॥ ४२ ॥
 जायन्ते कार्यसिद्ध्यर्थं मानुषेषु पुनः पुनः ।

इत्येव वंशप्रभवः प्रसङ्घातस्तपस्विनां ॥२४३॥
 सुराणामसुराणाञ्च गन्धर्वास्तरसां तथा ।
 यज्ञरक्षःपिशाचानां सुपर्णैरगपक्षिणां ॥२४४॥
 व्यालानां त्रिखिनाश्चैव^(१) श्रोषधीनाञ्च सर्वशः ।
 क्रमिकीटपतङ्गानां क्षुद्राणां जलजाश्च ये ।
 पशूनां ब्राह्मणानाञ्च श्रीमतां पुण्यलक्षणं ॥२४५॥
 आयुष्यश्चैव धन्यश्च श्रीमान् दितिसुखावहः ।
 श्रोतव्यश्चैव सततं शास्त्रसैवानुसृत्यता ॥२४६॥

इमन्तु वंशं नियमेन यः पठेत्
 महात्मनां ब्राह्मणवैद्यसंसदि ।
 अपत्यलाभं हि लभेत् सुपुष्कलं
 श्रियं धनं प्रेत्य च शोभनां गतिं ॥२४७॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते कश्यपीयप्रजासर्गे
 नामाष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः ।

अधिवंशानुकीर्तनं ।

सूत उवाच । एवं प्रजासु सृष्टासु कर्ण्येन महात्मना ।

प्रतिष्ठितासु सर्वासु स्थावरासु चरासु च ॥१॥

अभिषिच्याधिपत्येषु तेषां मुख्यः प्रजापतिः ।

ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपसक्रमे ॥२॥

दिजातीनां वीरधाञ्च मन्त्राणां यद्वैः सह ।

यज्ञानां तपसाञ्चैव सोमं राज्येऽभ्यसेचयत् ॥३॥

वृहस्पतिन्तु विश्वेषां ददावङ्गिरसां पतिं ।

भृगूणामधिपञ्चैव कार्यं राज्येऽभ्यसेचयत् ॥४॥

आदित्यानां पुनर्विष्णुं वसूनामथ पावकं ।

प्रजापतीनां दक्षञ्च महतामथ वासवं ॥५॥

दैत्यानामथ राजानं प्रह्लादं दितिमन्दनं ।

नारायणन्तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं ॥६॥

विप्रचित्तिञ्च राजानं दानवानामथादिशत् ।

अपान्तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं पतिं ।

यक्षाणां राक्षसानाञ्च पार्थिवानां धनस्य च ॥७॥

वैवस्वतं पित्रेणाञ्च यमं राज्येऽभ्यसेचयत् ।

सर्वभूतपित्राप्तानां गिरिभ्रं शूलपाणिनं ॥८॥

शैलानां हिमवन्तश्च नदीनामथ सागरं ।
 गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं तदा ॥६॥
 उच्चैःश्रवसमश्वानां राजानश्चाभ्यसेचयत् ।
 मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषश्च चतुष्पदां ॥१०॥
 पक्षिणामथ सर्वेषां गरुडं पततां वरं ।
 गन्धानां मातुल्यञ्चैव भूतानामग्नरीरिणां ॥११॥
 शब्दाकाशवलानाञ्च वायुं बलवतां वरं ।
 सर्वेषां दंष्ट्रिणां श्रेष्ठं नागानामथ वासुकिं ॥१२॥
 सरीसृपाणां सर्पाणां नागानाञ्चैव तत्तर्कं ।
 सागराणां नदीनाञ्च सेधानां वर्षितस्य च^(१) ।
 आदित्यानामन्यतमं पर्जन्यमभिषिक्तवान् ॥१३॥
 सर्वाप्सरोगणानाञ्च कामदेवं तथैव च^(२) ।
 अक्षतूनामथ मासानामार्त्तवानां तथैव च ॥१४॥
 पक्षाणाञ्च विपक्षाणां मुहूर्त्तानाञ्च पर्वणां ।
 कलाकाष्ठाप्रमाणाणां गतेरथनयोस्तथा ।
 गणितस्याथ योगस्य चक्रे संवत्सरं प्रभुं ॥१५॥
 प्रजापतिर्वै रजसः पूर्वस्थान्द्वि विभ्रुतं ।
 पुत्रं नाम्ना सुधामानं राजानं सोऽभ्यसेचयत् ॥१६॥
 पश्चिमस्थान्द्वि तथा रजसः पुत्रमभ्युतं ।
 केतुमन्त्रं महात्मानं राजानं सोऽभ्यसेचयत् ॥१७॥

१ पाठाऽयं न समीचीनः ।

२ तथा प्रभुमिति ख० ।

मनुष्याणामधिपतिं चक्रे सैव सुतं मनुं ।
 तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तदीपा सपत्तना ।
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते ॥१८॥
 स्वायम्भूवेऽन्तरे पूर्वं ब्रह्मणा तेऽभिषेचिताः ।
 नृपा ह्येतेऽभिषिच्यन्ते मनवो ये भवन्ति वै ॥१९॥
 मन्वन्तरेऽध्वतीतेषु गता ह्येतेषु पार्थिवाः ।
 एवमन्येऽभिषिच्यन्ते प्राप्ते मन्वन्तरे पुनः ।
 अतीतानागताः सर्वे स्यता मन्वन्तरेऽश्वराः ॥२०॥
 राजसूर्येऽभिविक्तस्य पृथुरेभिर्मरोत्तमैः ।
 वेददृष्टेन विधिना ह्यतो राजा प्रतापवान् ॥२१॥
 एतानुत्पाद्य पुत्रांस्तु प्रजासन्तानकारणात् ।
 पुनरेव महाभागः प्रजानां पतिरीश्वरः ॥२२॥
 कश्यपो गोत्रकामस्तु चचार परमन्तपः ।
 पुत्रौ गोत्रकरी मह्यं भवेतामित्युऽचिन्तयत् ॥२३॥
 तस्य प्रधायमानस्य कश्यपस्य महात्मनः ।
 ब्रह्मणोऽथौ सुतौ पश्चात् प्रादुर्भूतौ महौजसौ ॥२४॥
 वत्सारास्त्रासितस्यैव तावभौ ब्रह्मवादिनौ ।
 वत्सारास्त्रिभ्रुवो जज्ञे रैभ्यश्च स महायथाः ॥२५॥
 रैभ्यश्च रैभ्या विज्ञेया निभ्रुवश्च निबोधत ।
 श्यवणस्य सुकन्यायां सुमेधाः समपद्यत ॥२६॥
 निभ्रुवस्य तु या पत्नी माता वै कुण्डपाथिनी ।
 अशितस्यैकपर्णयां ब्रह्मिष्ठः समपद्यत ॥२७॥

ब्राह्मिण्यानां वचः श्रुत्वा देवस्यः सुमहायनाः ।
 निभ्रुवाः ब्राह्मिण्या रैभ्राक्षयः पश्यान्तु कश्यपाः ॥२८॥
 वरप्रभृतयो देवा देवस्यस्य प्रजास्त्रिमाः ।
 चतुर्थ्युगे सतिक्लान्ते मनोर्ध्वैकादशे प्रजाः ।
 अथावशिष्टे तस्मिंस्तु द्वापरे सम्प्रवर्तते ॥२९॥
 मानसस्य चरिष्यन्तस्तस्य पुत्रो दमः किलः ।
 मानसस्यस्य दायदस्तृणविन्दुरिति श्रुतः^(१) ॥३०॥
 चेनाशुगमुखे राजा इतीये मन्मभव च ।
 तस्य कन्या लिङ्गिविज्ञा रूपेणाप्रतिमा भवेत् ।
 पुलस्त्याय स राजर्षिणां कन्यां प्रत्यपादयत् ॥३१॥
 अषिरिङ्गिविज्ञायान्तु विश्रवाः समपद्यत ।
 तस्य पत्न्यस्यतस्तु पौलस्त्यकुलवर्द्धनाः ॥३२॥
 दृष्टस्यतेर्दृष्टकीर्तिर्देवाचार्यस्य कीर्तितः ।
 कन्यान्तस्योपयमे स मात्वा वै देववर्णिनी ॥३३॥
 पुष्योत्कटाश्च वाकाश्च सुते मात्स्यवतः स्त्रितौ ।
 कैकसीं^(२) मास्त्रिणः कन्यां तामान्तु दृष्टुत प्रजाः^(३) ॥३४॥
 ज्येष्ठं वैश्रवणन्तस्य सुषुवे देववर्णिनी ।
 दिव्येन विधिना युक्तमार्षेणैव श्रुतेन च ।

१ स्युत इति ख०, ग० च ।

२ कैकसिमिति ड० । कैकयीमिति क० ।

३ कन्यान्तस्योपयमे स इत्यादिः षड्भुत प्रजा इत्यन्तः पाठः न पूर्वोपर-
सङ्गतः ।

राक्षसेन च रूपेण आसुरेण बलेन च ॥३५॥
 त्रिपादं सुमहाकायं खूलशीर्षं महातनुं ।
 अष्टदंष्ट्रं हरित्केशं शङ्कुकर्णं विलोहितं ॥३६॥
 ब्रह्मवाजं प्रवाञ्छन् पिङ्गलं सुविभीषणं ।
 वैश्वानरसम्पन्नं सम्बुद्धं ज्ञानसम्पदा ॥३७॥
 एवंविधं सुतं दृष्ट्वा विश्वरूपधरं तथा ।
 पिता दृष्ट्वात्रयीत् तत्र कुबेरोऽयमिति स्वयं ॥ ३८॥
 कुत्सायां कितिश्चोऽयं शरीरं वेरमुच्यते ।
 कुबेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना तेन च सोऽङ्कितः ॥३९॥
 यस्माद्विश्वसोऽपत्यं सादृश्याद्विश्रवा इव ।
 तस्माद्विश्रवणे नाम नाम्ना लोके भविष्यति ॥४०॥
 अद्यां कुबेरोऽजनयद्विश्रुतं मलकूवरं ।
 रावणं कुम्भकर्णञ्च कन्यां सूर्पनखान्तथा ।
 विभीषणं चतुर्थांस्तान् कैकस्यजनयत् सुतान् ॥४१॥
 शङ्कुकर्णो दशपीवः पिङ्गलो रक्तमूर्ध्वजः ।
 चतुष्पाद्विश्रतिभुजो महाकायो महाबलः ॥४२॥
 जात्याञ्जननिभो दंष्ट्री लोहितपीव एव च ।
 राजसेनो जययुक्तः^(१) रूपेण च बलेन च ॥४३॥
 सत्यबुद्धिर्दृढतनूराक्षसैरेव^(२) रावणः ।
 निशर्गाहारुणः क्रूरो रावणाद्रावणस्तु सः ॥४४॥

१ राजसेनोऽञ्जसायुक्त इति छ० ।

२ सत्यबुद्धिः श्रुतैर्यक्षैराक्षसैरेवेति छ० ।

हिरण्यकशिपुस्वासीत् स राजा पूर्वजन्मनि^(१) ।
 चतुर्युगानि राजाच^(२) चयोदश स राक्षसः ॥४५॥
 ताः पञ्चकोट्यो वर्षाणामाख्याताः सङ्ख्याया द्विजैः ।
 नियुतान्येकषष्टिश्च सङ्ख्याविद्भिर्ददाहता ॥४६॥
 षष्टिगतसहस्राणि वर्षाणान्तु स रावणः ।
 देवतानां चक्षीणाञ्च घोरं कृत्वा प्रजागरं ॥४७॥
 चेतायुगे चतुर्विंशे रावणस्तपसः क्षयात् ।
 रामं द्वाभ्यरथिं प्राप्य सगणः क्षयमीयिवान् ॥४८॥
 महोदयः^(३) प्रहस्तश्च महाप्रांशुखरस्तथा^(४) ।
 पुष्पोत्कटायाः पुत्राश्चो कन्या कुम्भीनसी तथा ॥४९॥
 चित्रिणा दूषणश्चैव विद्युञ्जिह्वश्च राक्षसः ।
 कन्या ह्यसन्निका चैव^(५) वाकायाः प्रसवाः स्मृताः ॥५०॥
 इत्येते क्रूरकर्माणः पौलस्त्या राक्षसा दश ।
 दारुणाभिजनाः सर्वे देवैरपि दुरासदाः ॥५१॥
 सर्वे सम्भवराश्चैव पुत्रपौत्रसमन्विताः ।
 यवाप्राश्चैव सर्वेषां पौलस्त्या ये च राक्षसाः ॥५२॥
 आगस्त्यवैश्यामिचाणां क्रूराणां अद्भ्यरक्षसां ।

१ पूर्वकर्मणीति ख० ।

२ राजेन्द्रेति ख० ।

३ महोदर इति ख० ।

४ महाबलिवरः प्राञ्चो महाप्रांशुखरश्चेति ख० ।

५ कन्या ह्यसन्निका चैवेति ख० ।

वेदाध्ययनशीलानां तपोव्रतनिषेविणां ॥५३॥
 तेषामैडविलो राजा पौलस्त्यः सव्यपिङ्गलः ।
 इतरै वै यज्ञमुखास्तेन रचोगणास्तयः ॥५४॥
 यातुधाना ब्रह्मधाना वार्त्तास्यैवं दिवाचराः ।
 नित्राचरंगणास्तेषां चत्वारः कविभिः स्यताः ॥५५॥
 पौलस्त्या मैर्षतास्यैवं आगस्त्याः कौशिकास्तथा ।
 इत्येताः सप्त तेषां वै जातयो राक्षसाः संताः ॥५६॥
 तेषां रूपं प्रवक्ष्यामि स्वभावेन व्यवस्थितं ।
 वृत्ताक्षाः पिङ्गलास्यैव महाकाया महेदराः ॥५७॥
 अष्टदंष्ट्राः शक्रुकर्णाः ऊर्ध्वरोमाण एव च ।
 आकर्णदारितास्याश्च सुञ्जधूमोर्ध्वमूर्धजाः ॥५८॥
 स्थूलश्रीर्षाः सिताभाश्च^(१) ह्रस्वकाश्च प्रवाञ्जकाः^(२) ।
 तादास्या लम्बजिह्वोष्ठा लम्बभ्रूमूलनासिकाः ॥५९॥
 नीलाङ्गा लोहितग्रीवा गम्भीराक्षा विभीषणाः ।
 महाघोरस्वरास्यैव विकटा बद्धपिण्डिकाः ॥६०॥
 स्थूलाश्च तुङ्गनासाश्च शिलासंहनना वृटाः ।
 दारुणाभिजनाः क्रूराः प्रायशः क्षिष्टकर्मिणः ॥६१॥
 सकुण्डलाङ्गदापीडा सुकुटोष्णीषधारिणः ।
 विचित्रवस्त्राभरणाश्चित्ररत्नगनुलेपनाः^(३) ॥६२॥

१ स्थूलकण्ठा इति ख० ।

२ ऋक्षशक्ताः प्रवाहव इति ख० ।

३ चित्रगन्धानुलेपना इति ख० ।

अन्नादाः पिशितादाश्च पुरुषादाश्च ते स्मृताः ।
 इत्येतद्रूपसाधर्म्यं^(१) राक्षसानां बुधैः स्मृतं ।
 न समस्तबलं बुद्धं यतो मायाकृतं हि तत् ॥६३॥
 पुलहस्य मृगाः पुत्राः सर्वे व्यालाश्च दंष्ट्रिणः ।
 भूताः पिशाचाः सर्पाश्च भ्रमरा हस्तिनस्तथा ॥६४॥
 वागराः किन्नराश्चैव यमकिम्बुषास्तथा^(२) ।
 येऽन्ये चैव परिक्रान्ता मायाक्रोधवज्रानुगाः ॥६५॥
 अगपत्यः क्रतुस्त्रिभुवः स्मृतो वैवस्वतेऽन्तरे ।
 न तस्य पुत्रः पौत्रो वा तेजः सञ्ज्ञिष्य वा स्मितः ॥६६॥
 अत्रेवंमं प्रवक्ष्यामि तृतीयस्य प्रजापतेः ।
 तस्य पत्न्यस्य सुन्दर्यो दशैवासम्पत्तिव्रताः ॥६७॥
 भद्राश्च घृताद्यां वै दशाप्सरसि सृगवः ।
 भद्रा शूद्रा च मद्रा च शस्तदा मलदा तथा ॥६८॥
 वेला खला च सप्तैता या च गोक्षपला स्मृता ।
 तथा मानरसा चैव रत्नकूटा च ता दश ॥६९॥
 आत्रेयवंशकृत्तायां भर्ता गान्धा प्रभाकरः ।
 भद्रायां जनयामास सोमं पुत्रं यशस्विनं ॥७०॥
 स्वर्भानुना हते सूर्ये पतमानो दिवो महीं ।
 तमोऽभिभूते लोकेऽस्मिन् प्रभा येन प्रवर्तितम् ॥७१॥
 स्वस्ति तेऽस्त्विति चोक्तः स पतन्निव दिवाकरः ।

१ इत्येतद्रूपसाध्यमिति ख० ।

२ मया किम्बुषास्तथेति क० । मयूराः किम्बुषास्तथेति ड० ।

ब्रह्मर्षेर्वचनान्तस्य न पपात दिवो मर्षी ॥७२॥
 अत्रिभ्रेष्ठानि गोत्राणि यस्वकार महत्तपाः ।
 जम्बेवचिघनस्यैव सुरैर्यस्य प्रवर्त्तितः ॥७३॥
 स तास्त्रजनयत् पुत्रानात्मतुष्ट्यागनामकान् ।
 दस्य तास्त्रेव महता तपसा भावितप्रभाः ॥७४॥
 स्वस्त्रात्रेया इति ख्याता ऋषयो वेदपारगाः ।
 तेषां विख्यातयज्ञसौ ब्रह्मिष्ठौ सुमहौजसौ ॥७५॥
 दत्तात्रेयस्तस्य ज्येष्ठो दुर्वासास्तस्य चामुजः ।
 यवीयसी सुता तस्यामबला ब्रह्मवादिनी ।
 अत्राप्युदाहरन्तीमं श्लोकं पौराणिकाः पुरा ॥७६॥
 अत्रेः पुत्रं महात्मानं शान्तात्मानमकल्पयं ।
 दत्तात्रेयं तनुं विष्णोः पुराणज्ञाः प्रवचते ॥७७॥
 तस्य गोत्रान्वये जातास्त्रवारः प्रथिता भुवि ।
 श्यामाश्च सुदृशस्यैव बलारकगविष्ठिराः ।
 एते नृणाम्बु चत्वारः स्मृताः पञ्च महौजसां ॥७८॥
 क्रश्नपान्नारदस्यैव पर्वतोऽरुन्धती तथा ।
 जग्निरे च त्वरुन्धत्यास्तान्निबोधत सप्तमाः ॥७९॥
 नारदस्तु वसिष्ठाचारुन्धतीं प्रत्यपादयत् ।
 ऊर्द्धरेता महतेजा वृक्षशापात्तु नारदः ॥८०॥
 पुरा देवासुरे तस्मिन् संग्रामे तारकामये ।
 अनावृष्ट्या हते लोके व्यये शक्रे सुरैः सह ।
 वसिष्ठस्तपसा धीमान् धारयामास वै प्रजाः ॥८१॥

अत्रौषधं मूलफलमोषधीसु प्रवर्त्तयन् ।
 तास्तेन जीवयामास कारुण्यादौषधेन तु ॥८२॥
 अहन्धत्यां वसिष्ठस्तु ब्रह्मिभुत्पादयद्^(१) द्विजाः ।
 सागरञ्चनयत्^(२) ब्रह्मेरवृक्षन्ती पराभरं ॥८३॥
 काशी परभराञ्चो कृष्णद्वैपायनं प्रभुं ।
 द्वैपायनादरण्यां वै शुको जज्ञे गुणान्वितः ॥८४॥
 उत्पद्यन्ते च पीवर्यां षड्भिरे शुकसूनुवः ।
 भूरिश्रवाः प्रभुः बभ्रुः कृष्णो गौरस्य पञ्चमः ॥८५॥
 कन्या कीर्त्तिमती चैव योगमाता वृढप्रता ।
 जननी ब्रह्मदत्तस्य पत्नी सात्वगुहस्य च^(३) ॥८६॥
 श्वेताः कृष्णाश्च गौराश्च श्वामा ध्रुवाः समूहिकाः^(४) ।
 उन्नपाः^(५) दारकाश्चैव मीलाश्चैव पराभराः ।
 पराभराणामष्टौ ते पत्न्याः प्रोक्ता महात्मना ॥८७॥
 अत ऊर्द्धं निबोधध्वमिन्द्रप्रतिमसम्भवं ।
 वसिष्ठस्य कपिञ्चल्यां घृताच्यां समपद्यत ।
 कुम्भीतियः^(६) समाख्यात इन्द्रप्रतिम उच्यते ॥८८॥
 पृथोः सुतायाः सम्भूतः पुत्रस्तस्याभवदसुः ।

१ प्रयोगोऽयमार्घः ।

२ अयमप्यार्घप्रयोगः ।

३ सात्वगुहस्य चेति ऊ० । साह्यगुहस्य चेति ख० ।

४ समौहिका इति ख०, ग० च ।

५ उन्नादा इति क०, ख० च ।

६ कुम्भीतिय इति क० ।

उपमन्युः सुतस्तस्य यस्येमे उपमन्यवः ॥८६॥
 मित्रावरुणयोश्चैव कुण्डिनो ये परिश्रुताः ।
 एकार्षेयास्तथैवान्ये वसिष्ठा नाम विश्रुताः ।
 एते पक्षा वसिष्ठानां स्मृता एकादशैव तु ॥८७॥
 इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा मानसा ह्यष्ट विश्रुताः ।
 भ्रातरः सुमहाभागा येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ॥८८॥
 चीन् लोकान् धारयन्तीमान् देवर्षिगुणसङ्कुलान् ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रतः ।
 धैर्याप्ला पृथिवी सर्वा सूर्यस्यैव गभस्तिभिः ॥८९॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते ऋषिवंशानुकीर्तनं नाम
 नवमोऽध्यायः ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

—•••—
आहुप्रक्रियारम्भः ।

एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य स्रुतस्य विदितात्मनः ।
उत्तरं परिपप्रच्छुः स्रुतपुत्रं द्विजातयः ॥१॥
श्रांशपायन उवाच । कथं द्वितीयसुत्पन्ना भवानी प्राक्सती तु या ।
आसीद्वाचायणी पूर्वसुमा कथमजायत ॥२॥
मेनायां पितृकन्यायां जनयामास त्रैलराट् ।
के चैते पितरस्यैव येषां मेना तु मानसी ॥३॥
मेनाकस्यैव दौहित्रो दोहित्री च तथा क्षुमा ।
एकपर्णा तथा चैव तथा या चैकपाटला ॥४॥
गङ्गा चैव सरित्श्रेष्ठा सर्वासां पूर्वजा तथा ।
पूर्वमेव मयोद्दिष्टं शृणुध्वं मम सर्वशः ॥५॥
अनेके पितरस्यैव वर्त्तन्ते क्व च वा पुनः ।
ओतुमिच्छामि भद्रन्ते आहुस्य च परं विधिं ॥६॥
पुत्रास्य ते स्मृताः केषां कथञ्च पितरस्तु ते ।
पितरः कथसुत्पन्नाः कस्य पुत्राः किमात्मकाः ॥७॥
स्वर्गे तु पितरोऽन्ये ये देवानामपि देवताः ।
एवं वै ओतुमिच्छामि पितृणां सर्गसुत्तमं ।
यथावद्दत्तमस्माभिः आहुं प्रीणाति वै पितृन् ॥८॥

यदर्थं ते न दृश्यन्ते तत्र किं कारणं स्मृतं ।
 स्वर्गं हि के तु वर्त्तन्ते पितरो नरके तु के ॥८॥
 अभिसन्धाय पितरं पितुश्च पितरन्तथा ।
 पितुः पितामहश्चैव त्रिषु पिण्डेषु नामतः ॥९०॥
 कानि आहुनि देयानि कथं गच्छन्ति वै पितृन् ।
 कथञ्च ब्रह्मास्ते दातुं नरकस्थाः फलं पुनः ॥९१॥
 के चेह पितरो नाम कान् यजामो वधं पुनः ।
 देवा अपि पितृन् स्वर्गं यजन्तीति हि नः श्रुतं ॥९२॥
 एतदिच्छामि वै श्रोतुं विस्तरेण वङ्गश्रुतम् ।
 स्पष्टाभिधानमर्थं वै तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥९३॥
 ऋषीणाम्तु वचः श्रुत्वा सूतस्तत्त्वार्थदर्शिवान् ।
 आचक्षते यथाप्रश्नं ऋषीणां मानसं ततः ॥९४॥
 सूत उवाच । अत्र वो वर्षयिष्यामि यथाप्रश्नं यथाश्रुतम् ।
 मन्वन्तरेषु जायन्ते पितरो देवसूतवः ॥९५॥
 अतीतानागते ज्येष्ठाः कनिष्ठाः क्रमशस्तु ते ।
 देवैः सार्द्धं पुरातीताः पितरो येऽन्तरेषु वै ।
 वर्त्तन्ते साम्प्रतं ये तु तान् वै वक्ष्यामि निश्चयात् ॥९६॥
 आहुश्चैषां मनुष्याणां आहुमेव प्रवर्त्तते ।
 देवानसृजत ब्रह्मा नायन्निति वै पुनः^(१) ।
 तमुत्सृज्य तदात्मानमसृजंस्ते फलार्थिनः ॥९७॥
 ते ब्रह्मा ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा भविष्यथ ।

१ दिवा चासृजत ब्रह्मा रात्रौ संहरते पुनरिति ग० ।

न स किञ्चिदिजानन्ति ततो लोको असुह्यत ॥१८॥
 ते भूयः प्रणताः सर्वे याचन्ति स पितामहं ।
 अनुग्रहाय लोकानां पुनस्तानम्वीत् प्रभुः ॥१९॥
 प्रायश्चित्तं चरध्वं वै व्यभिचारो हि यः कृतः ।
 पुचान् खान् परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ॥२०॥
 ततस्ते खान् सुतांश्चैव प्रायश्चित्तजिघृक्षवः ।
 अपृच्छन् संयतात्मानो विधिवच्च मिथो मिथः ॥२१॥
 तेभ्यस्ते नियतात्मानः पुचाः शंसुरनेकधा ।
 प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा षाण्मनःकर्माजानि तु ॥२२॥
 ते पुचानम्रवन् प्रीता लभ्यसंज्ञा दिवोकसः ।
 द्यूयं वै पितरोऽस्माकं ये वयं प्रतिबोधिताः ।
 धर्मज्ञानञ्च कामञ्च को वरो वः प्रदीयतां ॥२३॥
 पुनस्तानम्वीद्ब्रह्मा द्यूयं वै सत्यवादिनः ।
 तस्माद्यदुक्तं युष्माभिस्तत्तथा न तदन्यथा ॥२४॥
 उक्तञ्च पितरोऽस्माकमिति वै तमयाः स्वकाः ।
 पितरस्ते भविष्यन्ति तेभ्योऽयं दीयतां वरः ॥२५॥
 तेनैव वक्षसा पुचा ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
 पुचाः पिद्वत्त्वमाजग्मुः पुत्रत्वं पितरः पुनः ॥२६॥
 तस्मान्ते पितरः पुचाः पिद्वत्त्वे तेषु तत् स्मृतं ।
 एवं स्मत्वा पिद्वन् पुचान् पुचाश्च पितरस्तथा ।
 व्याजहार पुनर्ब्रह्मा पिद्वन्मात्मविद्वद्भ्ये^(१) ॥२७॥

१ पिद्वन्मात्मविद्वद्भ्य इति ख० ।

यो ह्यनिष्टा पितृन् आहुते क्रियाङ्गाश्चित्करिष्यति ।
 राक्षसा दानवास्यैव फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् ॥२८॥
 आद्वैराप्यायितास्यैव पितरः सोममध्ययम् ।
 आप्याय्यमाना युष्माभिर्वर्द्धयिष्यन्ति नित्यम् ॥२९॥
 आहुतैराप्यायितः सोमो लोकानाप्याययिष्यति ।
 ह्यत्सर्वं सपर्व्वतवनं जङ्गमाजङ्गमैर्दृतं ॥३०॥
 आहुतानि पुष्टिकामाश्च ये करिष्यन्ति मानवाः ।
 तेभ्यः पुष्टिं प्रजास्यैव दास्यन्ति पितरः सदा ॥३१॥
 आहुते येभ्यः प्रदास्यन्ति चीन्पिडान्नामगोक्षतः ।
 सर्वत्र वर्त्तमानास्ते पितरः प्रपितामहं ।
 तेषामाप्याययिष्यन्ति आहुदानेन वै प्रजाः ॥३२॥
 एवमाग्ना ह्यता पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 तेनैतत् सर्वथा सिद्धं दानमध्ययमन्तपः ॥३३॥
 ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संश्रयः ।
 इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ।
 अन्योन्यं पितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥३४॥
 एतद् ब्रह्मवचः श्रुत्वा सूतस्य विद्वितात्मनः ।
 पप्रक्षुर्मुग्धो भृयः सूतं तस्माद्यजुत्तरं ॥३५॥
 ऋषय ऊचुः । कियन्तो वै पितृगणाः^(१) कस्मिन्काले च ते गणाः ।
 वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः ॥३६॥
 सूत उवाच । एतद्दोऽहं प्रवक्ष्यामि पितृसर्गमनुत्तमं ।
 शंयुः पप्रच्छ यत् पूर्वं पितरं वै वृहस्पतिं ॥३७॥

दृष्टस्यतिसुपासीनं सर्वज्ञानार्थकोविदं ।

पुत्रः श्युरिमं प्रश्नं पप्रच्छ विनयान्वितः ॥४८॥

क एते पितरो नाम कियन्तः के च नामतः ।

समुद्भूताः कथञ्चैते पित्रत्वं समुपागताः ॥४९॥

कस्माच्च पितरं पूर्वं यज्ञो युज्यन्ति नित्यतः ।

क्रियासु सर्वा वर्त्तन्ते आहुतपूर्वा महात्मना ॥५०॥

कस्यै आहुतानि देवानि किञ्च दत्तं महाफलं ।

केषु वायुक्षयं आहुतं तीर्थेषु च नदीषु च ॥५१॥

केषु वै सर्वमाप्नोति आहुतं कृत्वा द्विजोत्तमः ।

कश्च कालो भवेच्छाहुते विधिः कस्यानुवर्त्तते ॥५२॥

एतदिच्छामि भगवन् विस्तरेण यथातथं ।

थाख्यातुमानुपूर्व्येण यत्र सोदाहृतं मया ॥५३॥

दृष्टस्यतिरिदं सम्भवेवं पृष्टो महामतिः ।

थाजहारानुपूर्व्येण प्रश्नं प्रश्नविदां वरः ॥५४॥

दृष्टस्यतिरिवाच । कथयिष्यामि ते तात यस्मां त्वं परिपृच्छसि ।

विजयेन यथान्यार्थं गन्भीरं प्रश्नमुत्तमं ॥५५॥

द्यौरन्तरीचं पृथिवीं नक्षत्राणि दिक्प्रसाया ।

सूर्याचन्द्रमसौ चैव तथाहेराचमेव च ॥५६॥

न बभूवुस्तदा तात तमोभृतमिदं जगत् ।

ब्रह्मैको दुस्तरं तत्र चचार परमं तपः ॥५७॥

अयुक्तमब्रवीद्भुयः पितरं ब्रह्मवित्तमं ।

सर्वदेव प्रतच्छातं सर्वज्ञानविदां वरं ॥५८॥

कीदृशं सर्वभूतेष्वस्तपस्तेपे प्रजापतिः ।
 एवमुक्तो वृहत्तेजा वृहस्पतिरुवाच तं ॥४८॥
 सर्वेषां तपसां युक्तिस्तपोयोगमनुत्तमं ।
 ध्यायंस्तदा तद्भगवांसेन लोकानवासृजत् ॥५०॥
 भूतभयानि ज्ञानानि लोकान् वेदांश्च कृत्स्नम् ।
 योगमाविश्व तत्सृष्टं ब्रह्मणा योगश्चतुषा ॥५१॥
 लोकाः साम्नानिका नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ।
 ते वैराजा इतिख्याता देवानां दिवि देवताः ॥५२॥
 योगेन तपसा युक्तः पूर्वमेव तदा प्रभुः ।
 देवानसृजत् ब्रह्मा योगं युक्त्वा सनातनम् ॥५३॥
 आदिदेवा इति ख्याता महासत्त्वा महौजसः ।
 सर्वकामप्रदाः पूज्या देवदानवमानवैः ॥५४॥
 तेषां सप्त समाख्याता गणास्तैर्लोक्यपूजिताः ।
 अमूर्त्तयस्त्रयस्तेषां चत्वारस्तु समूर्त्तयः ॥५५॥
 उपरिष्ठात् त्रयस्तेषां वर्त्तन्ते भावमूर्त्तयः ।
 तेषामधस्ताद्वर्त्तन्ते चत्वारः सूक्ष्ममूर्त्तयः ॥५६॥
 ततो देवास्ततो भूमिरेषा लोकपरम्परा ।
 लोके वर्त्तन्ति ते ह्यऽस्मिन्तेभ्यः पर्जन्यसम्भवः ।
 वृष्टिर्भवति तैर्वृष्ट्या लोकानां सम्भवः पुनः ॥५७॥
 आप्याययन्ति ते यस्मात् सोमश्चासृज्च योगतः ।
 ऊषुसाश्चै पितृन् तस्मात्लोकानां लोकसत्तमाः ॥५८॥
 मनोजवाः स्वधाभवाः सर्वकामपरिच्छदाः ।

लोभमोहभयापेता निश्चिताः शोकवर्जिताः ॥५८॥
 एते योगं परित्यज्य प्राप्ता लोकान् सुदर्शनान् ।
 दिव्याः पुण्या महात्मानो विपाप्तानो भवन्त्युत ॥६०॥
 ततो युगसहस्रान्ते जायन्ते ब्रह्मवादिनः ।
 प्रतिस्वभ्य पुनर्योगं मोक्षं गच्छन्त्यमूर्त्तयः ॥६१॥
 व्यक्ताव्यक्तं परित्यज्य महायोगबलेन वा ।
 नश्यन्त्युज्ज्वेव गगते चीणविद्युत्प्रभेव च ॥६२॥
 सत्सङ्ग्य देहजातानि महायोगबलेन च ।
 निराश्रयोपाख्यतां यान्ति सरितः सागरे यथा ॥६३॥
 क्रियया गुरुपूजाभिर्ये च कुर्वन्ति नित्यशः ।
 ताभिराप्याययन्त्येते पितरो योगवर्द्धनाः ॥६४॥
 आद्रे प्रीताः पुनः सोमं पितरो योगमास्थिताः ।
 आप्याययन्ति योगेन त्रैलोक्यं येन जीवति ॥६५॥
 तस्माच्छाद्धानि देयानि योगिभ्यो यत्नतः सदा ।
 पितृणां हि बलं योगो योगात् सोमः प्रवर्त्तते ॥६६॥
 सहस्रशस्तु विप्रान्धै भोजयेद्यावदागतान् ।
 एकस्तु योगवित् प्रीतः सर्वानर्हति तच्छृणु ॥६७॥
 कल्पिताणां सहस्रेण स्नातकानां श्रतेन च ।
 योगाचार्यैश्च यहुक्तं चायते महतो भयात् ॥६८॥
 षट्सहस्राणां सहस्रेण वानप्रस्थश्रतेन च ।
 ब्रह्मचारिसहस्रेण योगी ह्येको विप्रिष्यते ॥६९॥
 नास्तिभो वा विकर्मा वा सङ्कीर्णस्तस्करोऽपि वा ।

नान्यत्र कारणं दानं योगेश्चाह प्रजापतिः ७०॥
 पितरस्तस्य तुष्यन्ति सुदृष्टेनेव कर्षकाः ।
 पुत्रो वाप्यथ वा पौत्रो ध्यानिनं भोजयिष्यति ॥७१॥
 अलाभे ध्यानिमिक्षूणां भोजयेद् ब्रह्मचारिणौ ।
 तदलाभे पुदासीनं गृहस्थमपि भोजयेत् ॥७२॥
 यस्मिंश्चेदेकपादेन वायुभक्षः शतं समाः ।
 ध्यानयोगी परस्तस्मादिति ब्रह्मानुशासनं ॥७३॥
 सिद्धा हि विप्ररूपेण चरन्ति पृथिवीमिमां ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत् कृताञ्जलिः ॥७४॥
 पूजयेच्चार्यपात्रेण वेङ्गना भोजनेन च ।
 उर्वी सागरपर्यन्तां देवा योगेश्वराः सदा ।
 नामारूपैश्चरन्त्येते प्रजा धर्मेण पालयन् ॥७५॥
 तस्माद्दद्याच्च वै दानं विप्रायातिथये नरः ।
 प्रदानानि प्रवक्ष्यामि फलश्रैषां तथैव च ॥७६॥
 अश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
 पुण्डरीकसहस्रेण योगिष्वावसथो वरं ॥७७॥
 आद्य एष गणः प्रोक्तः पिद्मणाममितौजसाम् ।
 भावयन्सप्तकालान् वै स्थित एष गणस्तदा ॥७८॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सर्वान् पिद्मणान् पुनः ।
 सन्ततिं संस्थितिश्चैव भावनाञ्च यथाक्रमं ॥७९॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्गप्रक्रियारम्भो
 नाम दशमोऽध्यायः ।

अथैकादशोऽध्यायः ।

आद्भकल्पः ।

सूत उवाच । सप्त मेधावतां श्रेष्ठाः स्वर्गे पितृगणाः स्यताः ।
चत्वारो मूर्त्तिमन्तश्च त्रयस्तेषाममूर्त्तयः ।
तेषां लोकविसर्गन्तु कीर्त्तयिष्ये निबोधत ॥१॥
या वै दुहितरस्तेषां दौदिताश्चैव ये स्यताः ।
धर्ममूर्त्तिधरास्तेषां ये त्रयः परमा गणाः ॥२॥
नामानि लोकसर्गश्च तेषां वक्ष्ये समासतः ।
लोका विरजशो नास्वा यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ॥३॥
अमूर्त्तयः पितृगणाः पुत्रास्तो वै प्रजापतेः ।
विरजस्य द्विजाः श्रेष्ठा वैराजा इति विश्रुताः ।
एष वै प्रथमः कल्पे वैराजानां प्रकीर्त्तितः ॥४॥
तेषान्तु मानसी कन्या मेना नाम महागिरेः ।
पत्नी हिमवतः शुभ्रा यस्यां मैनाक उच्यते ॥५॥
जातः सर्व्वीषधिधरः सर्व्वरत्नाकरात्मवान् ।
पर्वतः प्रवरः पुण्यः क्रौञ्चस्तस्यात्मजोऽभवत्^(१) ॥६॥
तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास त्रैखराट् ।
अपर्णामेकपर्णाञ्च द्वितीयामेकपाटलां ॥७॥

१ तस्यानुजोऽभवदिति उ० ।

आश्रिते दे ह्यपर्णा तु अनिकेता तपोऽचरत् ।
 न्ययोधमेकपर्णी तु पाटलामेकपाटला ।
 अतं वर्षसहस्राणि दुस्तरं देवदानवैः ॥८॥
 आहारमेकपर्णेन एकपर्णी समाचरत् ।
 पाटलेनैव सैकेन विदध्यादेकपाटला ॥९॥
 पूर्णे पूर्णे सहस्रे दे आहारं वै प्रचक्रतुः ।
 एका तत्र निराहारा तां माता प्रत्यभाषत ॥१०॥
 निषेधयन्ती ह्युमेति माता स्त्रेहेन दुःखिता ।
 सा तथोक्ततया देवी माता दुस्तरचारिणी ॥११॥
 उमेति सा महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
 तथेति माता तेनासौ निरुक्ता कर्मणा शुभा ॥१२॥
 एतन्तु त्रिकुमारीकं जगत् स्थास्यति आश्रितं ।
 एतासान्तपसा वृषं यावद्भूमिर्द्वरिष्यति ॥१३॥
 तपःप्ररीरासाः सर्वास्तिस्त्रे योगबलान्विताः ।
 देव्यस्ताः सुमहाभागाः सर्वाश्च स्थिरधैवनाः ॥१४॥
 सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वास्त्रैवोद्धरेतसः ।
 उमा तासां वरिष्ठा च श्रेष्ठा च वरवर्णिनी ॥१५॥
 महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता ।
 इन्तकाखोन्ननास्तस्याः पुत्रो वै भृगुनन्दनः ॥१६॥
 अमितस्यैकपर्णी तु पत्नी साध्वी वृद्धव्रता ।
 इन्ता हिमवता तस्मै योगाचार्याय धीमते ।
 देवलं सुषुवे सा तु ब्रह्मिष्ठं मानसं सुतं ॥१७॥

या सैतानां कुमारीणां तृतीया त्वेकपाटला ।
 पुत्रं अतश्चिलाकस्य जैगीषव्यमुपस्थिता ॥१८॥
 तस्यापि ब्रह्मलिखितौ स्मृतौ पुत्रावयोनिजौ ।
 इत्येता वै महाभागाः कन्या हिमवतः शुभाः ॥१९॥
 रुद्राणी वा तु प्रवरा स्वर्गुणैरतिरिच्यते ।
 अन्योन्यप्रीतिरनयोरुमाशङ्करयोर्यथा ॥२०॥
 स्येवं संशक्तयोर्ज्ञात्वा ब्रह्मिणः किल वृचहा ।
 ताभ्यां मैथुनसक्ताभ्यामपत्योद्भवभीरुणां ।
 तयोः सकाशमिन्द्रेण प्रेषितो हव्यवाहनः ॥२१॥
 अनयोः रतिविघ्नश्च त्वमाचर ऊताग्रन^(१) ।
 सर्वत्र गत एव त्वं न दोषो विद्यते तदा ॥२२॥
 इत्येवमुक्ते तु तथा वज्रिणा च तथा कृतं ।
 उमादेहं समुत्सृज्य शुक्रं भूमौ विषर्जितं ॥२३॥
 ततो रुषिनया देव्या शप्नोऽग्निः शान्नपायन ।
 इदं चोक्तवती वज्रिं रोषगद्गदया गिरा ॥२४॥
 यस्मान्मथ्यविद्वन्नाथां रतिविघ्नं ऊताग्रन ।
 कृतवानस्यकर्णव्यं तस्मात् त्वमसि दुर्मते ॥२५॥
 यदेवं^(१) विभृतं गर्भं रौद्रं शुक्रं महाप्रभं ।
 गर्भं त्वं धारयस्वैवमेषा ते दण्डधारणा ॥२६॥
 स प्रापरोषाद्रुद्राण्या अन्तगर्भा ऊताग्रनः ।

१ वर त्वन्तु ऊताग्रनेति ड० ।

१ यदेतमिति ख० । तदेवमिति क० ।

वह्नन् वर्षगणान् गर्भं धारयामास वै दिजाः ॥२७॥
 स गङ्गामुपगम्याद् श्रूयतां सरिद्रुत्तमे ।
 सुमहान् परिखेदो मे गर्भधारणकारणात् ॥२८॥
 मद्धितार्थमिमं गर्भमतो धारय निश्चये ।
 मत्प्रसादाच्च खेदो वै मन्दस्तव भविष्यति ॥२९॥
 तथेत्युक्त्वा तदा सा तु सम्प्रहृष्टा महानदी ।
 तं गर्भं धारयामास दह्यमाणेन सेनसा^(१) ॥३०॥
 सापि कृच्छ्रेण महता खिद्यमाना महानदी ।
 कालं प्रकृष्टं सुमहद्गर्भधारणतत्परा ॥३१॥
 तथा परिगतं गर्भं कुचौ हिमवतः शुभे ।
 शुभं श्रवणं नाम चित्रं पुष्पितपादपं ।
 तत्र तं घृष्टजङ्गमं दीप्यमानमिवानलं ॥३२॥
 रुद्राग्निगङ्गातनयस्तत्र जातोऽरुणप्रभः ।
 आदित्यव्रतसङ्गाग्रो महानेजाः प्रतापवान् ॥३३॥
 तस्मिन् जाते महाभागे कुमारे जाऋवीस्रते ।
 विमानयानैराकाशं पतत्रिभिरिवावृतं ॥३४॥
 देवदुन्दुभयो नेदुराकाशे मधुरस्वराः ।
 मुमुक्षुः पुष्पवर्षश्च स्वचराः सिद्धचारणाः ॥३५॥
 जगुर्गन्धर्व्यमुखाश्च सर्व्यस्तत्र तत्र ह ।
 यत्रा विद्याधराः सिद्धाः किन्नराश्चैव सर्व्यः ॥३६॥

१ तेजसेति ऊ, क० च ।

महानागसहस्राणि प्रवरास्य पतत्रिणः ।
 उपतस्युर्महाभागमाग्नेयं^(१) ब्रह्मरात्मजं ।
 प्रभावेण तदा तेन^(२) दैत्यदानवराक्षसाः ॥ ३७ ॥
 सहस्रप्रर्षिभार्याभिरादावेवाग्निसम्भवः ।
 अग्निषेकप्रयाताभिर्दृष्टो वर्ज्यं त्वदन्धतीं ॥ ३८ ॥
 ताभिः स बालार्कनिभो रौद्रः परिहृतः प्रभुः ।
 स्त्रियमानाभिरत्यथं स्वकाभिरिव मादृभिः ॥ ३९ ॥
 युगपत्सर्वदेवीर्हि दिदृचुर्जाह्नवीसुतः ।
 षण्मुखो व्यसृजत् श्रीमांस्तारुं प्रीत्या महाद्युतिः ॥ ४० ॥
 ओमान् कमलपत्राक्षस्तारुणादित्यसन्निभः ।
 येन जातेन लोकानामाचेपस्तेजसा कृतः ॥ ४१ ॥
 तेन जातेन महता देवानामसद्विष्णवः ।
 स्कन्दिता दानवगणास्तस्मात् स्कन्दः प्रतापवान् ॥ ४२ ॥
 कृत्तिकाभिस्तु यस्मात् स वर्द्धितः स पुरातनः ।
 कार्त्तिकेय इति ख्यातस्तस्मादसुरसूदनः ॥ ४३ ॥
 नृभंतस्तस्य दैत्यारेर्ज्वालामालाकुलान्तदा ।
 सुखादिनिर्गता तस्य स्वशक्तिरपराजिता ॥ ४४ ॥
 क्रीडार्थञ्चैव स्कन्दस्य विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 गङ्गादिति सृष्टौ हि पञ्चिणौ हि प्रभद्रकौ ॥ ४५ ॥

१ उपतस्युर्महाभागमग्नेयमिति ह० ।

२ प्रभावमहता तेनेति ह० ।

मयूरः कुक्कुटश्चैव पताका चैव वायुना ।
 यस्य दत्ता सरस्वत्या महावीणा महास्वना ।
 अजः स्वयम्भुवा दत्तो मेघो दत्तश्च ब्रह्मना ॥४६॥
 मायाविहरणे^(१) विप्रा गिरौ क्रौञ्चे निपातिते ।
 तारके चासुरवरे समुदीर्णे निपातिते ॥४७॥
 सेन्द्रोपेन्द्रैर्महाभागैर्देवैरग्निसुतः प्रभुः ।
 सेनापत्येन दैत्यारिरभिषिक्तः प्रतापवान् ॥४८॥
 देवसेनापतिश्चैवं पथते मरनाथकः ।
 देवारिस्कन्दनः स्कन्दः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥४९॥
 प्रमथैर्विविधैर्देवैस्तथा भूतगणैरपि ।
 मातृभिर्विधाभिश्च विनायकगणैस्तथा ॥५०॥
 सा त्वपश्यद्दिमानानि पतन्ती सा दिवश्च्युता ।
 चसरेणुप्रमाणानि तेखपश्च्युतान् पितृन् ॥५१॥
 सुसूक्ष्मानपरित्यक्तानग्नीनग्निस्त्रिवाहिताम् ।
 चायधमित्युवाचाथ पतन्ती तानवाक्श्रिराः ॥५२॥
 तैरुक्ता सा तु माभैषीरित्युक्ताधिष्ठिताभवत् ।
 ततः प्रासादयत् सा वै पितृंस्तान् दीनया गिरा ॥५३॥
 ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्चर्यां व्यतिक्रमात् ।
 भ्रष्टैश्चर्या स्वदोषेण तपसि त्वं श्रुचिस्मिते ॥५४॥
 यैः क्रियन्ते च कर्माणि शरीरैरिह देवतैः ।

१ महाविहरणे इति ख० ।

तैरेव तत्कर्माफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ॥५५॥
 सद्यः फलान्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ।
 तस्मादमावसौपत्यं^(१) त्वं प्रेत्य प्राश्यसे फलं ॥५६॥
 इत्युक्त्वा धै पितरः पुनस्ते तु प्रसादिताः ।
 ध्यात्वा प्रसादं सञ्चक्रुस्तस्यास्ते त्वनुक्रमया ॥५७॥
 अवश्यम्भाविनं दृष्ट्वा ह्यर्घ्यमूचुस्ततः सुराः ।
 सोमपाः पितरः कन्यां राज्ञश्चैव ह्यमावसोः ॥५८॥
 उत्पन्नस्य पृथिव्यान्तु मानुषत्वे महात्मनः ।
 कन्या भूत्वा त्विसान् लोकान् पुनः प्राश्यसि स्वानिति ॥५९॥
 अष्टाविंशे भविषी त्वं द्वापरे मत्स्ययोजिजा ।
 अस्त्रैव राज्ञो दुहिता अद्रिकायां ह्यमावसोः ॥६०॥
 पराशरस्य दासादं ज्ञप्तेस्त्वं जनयिष्यसि ।
 स वेदमेकं विप्रर्षिस्तुर्धा वै करिष्यति ॥६१॥
 महाभिषय^(२) पुत्रौ द्वौ भग्ननोः क्रीर्त्विर्वर्द्धनौ ।
 विमिश्रतीर्थं धर्मज्ञं तमेवोत्पादयिष्यसि ॥६२॥
 चिचाङ्गद्वयं राजानं तेजोबलगुणान्वितं ।
 प्रतानुत्पाद्य पुत्रं स्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥६३॥
 व्यतिक्रमात् पिदृष्यां त्वं प्राश्यसे जन्म कुत्सितं ।
 तस्त्रैव राज्ञस्त्वं कन्या अद्रिकायां भविष्यसि ॥६४॥
 कन्या भूत्वा ततश्च त्वमिसान् लोकानवाप्स्यसि ।

१ पाठोऽयमादर्शसम्मतो मुद्रितः । परन्वयं न समीचीनः ।

२ महानिषयेति क० । महाभिषयेति उ० ।

एवमुक्ता तु दासेयी जाता सत्यवती तु सा ॥६५॥
 अद्रिकायां सुता मर्त्यां सुता जाता ह्यमावसोः ।
 अद्रिकामत्यसम्भूता गङ्गायामनुसङ्गमे ॥६६॥
 तस्य राज्ञो हि सा कन्या राज्ञो वीर्ये सदैव हि ।
 विरजा नाम ते लोका दिवि रोचन्ति ते गणाः ॥६७॥
 अग्निव्यान्ताः स्यतास्तत्र पितरो भास्वरप्रभाः ।
 तान् दानवगणा यज्ञा रत्नोऽगन्धर्व्वकिन्नराः ।
 भृतसर्पपिशाचाश्च भावयन्ति फलार्थिनः ॥६८॥
 एते पुत्राः समाख्याताः पुलहस्य प्रजापतेः ।
 च य एते गणाः प्रोक्ता धर्ममूर्त्तिधराः शुभाः ॥६९॥
 एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विश्रुता ।
 योगिनी योगपत्नी च योगमाता तथैव च ॥७०॥
 भविता द्वापरं प्राप्य अष्टाविंशन्तु दैवतं ।
 पराशरकूलोद्भूतः शुको नाम महातपाः ॥७१॥
 श्रीमान्योगी महायोगी योगसंस्मार्द्धिजोत्तमः ।
 व्यासाद्वरुणां सम्भूतो विधूम इव पावकः ॥७२॥
 स तस्यां पितृकन्यायां योगाचार्यान् परिश्रुतान् ।
 कृष्णं गौरं प्रभुं शम्भुं तथा भृरिश्रुतं बवौ ॥७३॥
 कन्यां कीर्त्तिमतीञ्चैव योगिनीं योगमातरं ।
 ब्रह्मदत्तस्य जननी महिषी त्वणुहस्य तु ॥७४॥
 एतानुत्पाद्य धर्मात्मा पुत्रान् योगमवाप्य च ।
 महायोगतपाञ्चैव अपरावर्त्तिनीं गतिं ॥७५॥

आदित्यकिरणोपेतं त्वपुनर्भावमास्थितः ।
 सर्वव्यापी विनिर्मुक्तो भविष्यति महासुनिः ॥७६॥
 अमूर्त्तिमन्तः पितरो धर्ममूर्त्तिधरास्तु ये ।
 त्रय एते गणास्तेषां चत्वारोऽन्ये निबोधत ॥७७॥
 यान् वक्ष्यामि द्विजश्रेष्ठा मूर्त्तिमन्तो महाप्रभाः ।
 उत्पन्नास्ते स्वधायास्तु कन्या ह्यग्नेः कवेः सुताः ॥७८॥
 पितरो देवलोकेषु ज्योतिर्भासिषु भास्वराः ।
 सर्वकामसदृशेषु द्विजास्तान् भावयन्त्युत ॥७९॥
 एतेषां मानसी कन्या गौर्नाम दिवि विश्रुता ।
 दत्तसेना कुमारेषु शुकस्य महिषी प्रिया ॥८०॥
 एकत्रिंशच्च विख्याता भृगूनां कीर्त्तिवर्द्धनाः ।
 मरीचिगर्भासे लोकाः समावृत्य दिवि स्थिताः ॥८१॥
 एते ह्यङ्गिरसः पुत्राः सार्धैः सह विवर्द्धिताः ।
 उपहृताः स्वतास्ते तु पितरो भास्वरा दिवि ।
 तान् सञ्जियगणान् वृष्ट्वा भावयन्ति फलार्थिनः ॥ ८२॥
 एतेषां मानसी कन्या यज्ञोदा नाम विश्रुता ।
 पत्नी सा विश्वमदतः क्षुधा वै विश्वशर्मिणः^(१) ॥८३॥
 राजर्षेर्जन्मि देवी खट्वाङ्गस्य महात्मनः ।
 यस्य यज्ञे पुरा गीता गाथा गीतैर्महर्षिभिः ॥८४॥
 अग्नेर्जन्म तथा वृष्ट्वा प्राण्डिख्यस्य महात्मनः ।

१ विश्वकर्म्मिणः इति उ० । विश्वशर्मिण्यमिति क० ।

यजमानं दिल्लीपं ये पश्यन्ति सुसमाहिताः ।
 सत्यव्रतं महात्मानं ते स्वर्गजयिनोऽमराः ॥८५॥
 आज्यपा नाम पितरः कर्दमस्य प्रजापतेः ।
 समुत्पन्नस्य पुलहासुत्पन्नास्तस्य वै पुनः ॥८६॥
 लोकैस्वितेषु वर्त्तन्ते कामगेषु विद्वङ्गमाः ।
 एताम् वैश्वगणाः आद्धे भावयन्ति फलार्थिनः ॥८७॥
 एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ।
 यथातेर्जननी साध्वी पत्नी सा मञ्जुषस्य तु ॥८८॥
 सुकाला नाम पितरो वसिष्ठस्य प्रजापतेः ।
 क्षिरण्यगर्भस्य सुताः शूद्रास्तान् भावयन्त्युत ॥८९॥
 मानसा नाम ते लोका वहन्ते यत्र ते दिवि ।
 एतेषां मानसी कन्या नर्मदा सरितां वरा ॥९०॥
 सा भावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी ।
 जननी चसदस्योर्हि पुरुकुत्सपरियङ्गः ॥९१॥
 एतेषामभ्युपगमान्मातुर्मन्वन्तरेश्वरः ।
 मन्वन्तरादौ आद्धाणि प्रवर्त्तयति सर्वज्ञः ॥९२॥
 पितृणामानुपूर्व्येण सर्वेषां द्विजसत्तमाः ।
 तस्मादिह स्वधर्मेण आद्धं देयन्तु अद्धया ॥९३॥
 सर्वेषां राजतैः पात्रैरपि वा रजताम्बितैः ।
 दत्तं स्वर्धां पुरोधाय तथा प्रीणाति वै पितृन् ॥९४॥
 सोमस्याप्यायनं कृत्वा ह्यग्निर्वैवस्वतस्य च ।
 उदगायनञ्चाग्नौ च अश्वमेधन्तदाप्नुयात् ॥९५॥

पितृन् प्रीणाति वै भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तं ।
 पितरः पुष्टिकामस्य प्रजाकामस्य वा पुनः ।
 पुष्टिं प्रजाञ्च स्वर्गञ्च प्रयच्छन्ति न संग्रयः ॥८६॥
 देवकार्यादपि सदा पितृकार्यं विशिष्यते ।
 देवताभ्यः पितृणां हि पूर्वमाप्यायनं स्यतम् ॥८७॥
 न हि योगगतिः सूक्ष्मा पितृणामपि ह्यप्रयः ।
 तपसा हि प्रसिद्धेन दृश्यन्ते मांसचक्षुषा ॥८८॥
 इत्येते पितरस्यैव लोका दुहितरश्च वै ।
 दैहिना यजमानासु प्रोक्ता ये भावयन्ति तान् ॥८९॥
 चत्वारो मूर्त्तिमन्तसु चयस्तेषाममूर्त्तयः ।
 तेभ्यः आहुतानि सत्कृत्य देवाः कुर्वन्ति यत्नतः ॥९००॥
 भक्ताः प्राञ्जलयः सर्वे सेन्द्रास्तद्गतमानसाः ।
 विश्वे च सिकतास्यैव पृश्निजाः शृङ्गिनस्तथा ॥९०१॥
 छाषणाः श्वेतास्त्रजास्यैव विधिवत्पूजयन्त्युत ।
 प्रजास्ता वातरश्मना दिवाकीर्त्यास्तथैव च ॥९०२॥
 लेखासु मरुतस्यैव ब्रह्माद्यासु दिवौकसः ।
 अत्रिमृग्वज्रिराद्यासु ऋषयः सर्वे एव च ॥९०३॥
 यक्षा नागाः सुपर्णासु किष्करा राक्षसैः सह ।
 पितृस्वपूजयन् सर्वे नित्यमेव फलार्थिनः ॥९०४॥
 एवमेते महात्मानः आहुते सत्कृत्य पूजिताः ।
 सर्वान् कामान् प्रयच्छन्ति श्रतमोऽथ सहस्रशः ॥९०५॥
 हिला वैलोक्यसंसारं जराभ्युभयं तथा ।

मोक्षं योगमथैश्वर्यं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥१०६॥
 मोक्षोपायमथैश्वर्यं सूक्ष्मदेहाश्च देवताः ।
 क्लृप्तं वैराग्यमानन्धं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥१०७॥
 ऐश्वर्यं विहितं योगमैश्वर्यं वित्तमुत्तमम् ।
 योगैश्वर्यादृते मोक्षः कथञ्चिन्नोपपद्यते ॥१०८॥
 अपक्षयैव गमनं गगने पक्षिणो यथा ।
 वरिष्ठः सर्वधर्माणां मोक्षो धर्मः समात्मनः ॥१०९॥
 विमानानां सहस्राणि युक्तान्यप्सरसाङ्गणैः ।
 सर्वकामप्रसिद्धानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥११०॥
 प्रज्ञा पुष्टिः सतिर्मेधा राज्यमारोग्यमेव च ।
 पितृणां हि प्रसादेन प्राप्यते सुमहात्मना ॥१११॥
 मुक्तावैदूर्यवासांसि वाजिनागायुतानि च ।
 कोटिशशापि रत्नानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥११२॥
 हंसवर्हिणयुक्तानि मुक्तावैदूर्यवन्ति च ।
 किङ्किणीजालगद्धानि सदा पुष्पफलानि च ।
 प्रीत्या नित्यं प्रयच्छन्ति मनुष्याणां पितामहाः ॥११३॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्ककल्पो नामै-
 कादशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

आह्वकल्पः ।

दृश्यतिस्वाध । सौवर्णं राजतं ताम्रं पितृणां पाचमुच्यते ।

रजतं रजताकं वा पितृणां पाचमुच्यते ॥१॥

रजतस्य कथा चापि दर्शनं दानमेव च ।

अनन्तमचर्यं स्वर्ग्यं पितृणां दानमुच्यते ।

पितृनेतेन दानेन सत्पुत्रास्तारयन्त्युत ॥२॥

राजते हि स्वधा दुग्धा प्राचेऽस्मिन् पितृभिः पुरा ।

स्वधादायार्थिभिस्तात तस्मिन् दत्ते तदचर्यं ॥३॥

ह्यजिनस्य सान्निध्यं दर्शनं दानमेव वा^(१) ।

रचोन्नं ब्रह्मवर्चस्यं पितृंस्तत्तदितारयेत्^(२) ॥४॥

काश्चनं राजतं ताम्रं^(३) दौहित्रं कुतपस्त्रिणाः ।

वस्त्रञ्च पावनीयानि चिदण्डो योगमेव च ॥५॥

आह्वकर्मण्यथं श्रेष्ठो विधिर्ब्राह्मण्यः समातनः ।

आयुः कीर्त्तिः प्रजास्यैव प्रज्ञासन्नतिवर्द्धनः ॥६॥

दिग्नि दक्षिणपूर्वस्थां विदिक्स्थानं विभ्रेषतः^(४) ।

सर्वतो रत्निमाचन्तु चतुरस्रं सुसंहितं ॥७॥

१ दानमेव चेति क० ।

२ पितृंस्तु भुवि भावयेदिति ख० ।

३ पाचमिति क० ।

४ विदिक्स्थानानि वेद्ययेदिति ड०, च० च ।

वक्ष्यामि विधिवत् स्थानं पितृणामनुशासनात् ।
 धन्यमारोग्यमायुष्यं बलवर्णविवर्द्धनं ॥८॥
 तत्र गर्त्तास्तयः कार्यास्तयो दृष्ट्वाश्च खादिराः ।
 रत्निमात्रास्तु ते कार्या रजतेन विभूषिताः ।
 ते वितस्त्यायताः कार्याः सर्वतस्तुरङ्गुलाः ॥९॥
 प्राग्दक्षिणमुखान् भूमौ स्थितानसुषिरांस्तथा ।
 अङ्गिः पवित्रपूताभिः स्नावयेत्सततं शुचिः ॥१०॥
 पयसा ह्याजगव्येन शोधनं वाग्भिरेव तु ।
 तर्पणात् सततं ह्येवं दग्निर्भवति शाश्वती ॥११॥
 इह चामूत्र च श्रीमान् सर्वकर्मसमन्वितः ।
 एवं त्रिषवणस्नातो योऽर्षयेत् पितृन् सदा ।
 मन्त्रेण विधिवत् सम्यगश्वमेधफलं लभेत् ॥१२॥
 तत्स्थापयेदमावास्याङ्गर्त्तं भूचतुरङ्गुले ।
 त्रिःसप्तसंज्ञासो यद्वास्तैलोक्यन्धार्यते तु वै ॥१३॥
 तस्य पुष्टिरथैश्वर्यमायुः सन्ततिरेव च ।
 विशिवा भजते लक्ष्मीर्मातृश्च लभते क्रमात् ॥१४॥
 पाप्मापहं पावनीयमश्वमेधफलं तथा ।
 अश्वमेधफलं ह्येतत् द्विजैः सत्कृत्य पूजितं ।
 मन्त्रं वक्ष्याम्यहं तस्मादमृतं ब्रह्मनिर्मितं ॥१५॥
 देवतेभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
 नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव भवन्त्युत ॥१६॥
 आद्यावसाने आहुस्तु चिरावर्त्तं जपेत्सदा ।

पिण्डनिर्वपणे चैव अपेदेतत् समाहितः ।
 पितरः क्षिप्रमायान्ति राक्षसाः प्रद्रवन्ति च ॥१७॥
 पिढंस्तान्निषु लोकेषु मन्त्रोयन्तारयत्युत ।
 पद्ममानः सदा आद्धे नियतं ब्रह्मवादिभिः ॥१८॥
 राज्यकामो अपेदेनं सदा मन्त्रमतन्द्रितः ।
 वीर्यशौचार्थसत्त्वञ्च श्रीरायुर्बलवर्द्धनं ॥१९॥
 प्रीयन्ते पितरो येन जप्येन नियमेन च ।
 सप्तार्चिषं प्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभं ॥२०॥
 अमूर्तानां समूर्तानां पितृषण्डीभतेजसां ।
 नमस्यामि सदा तेभ्यो ध्यानिस्यो योगचतुषा ॥२१॥
 इन्द्रादीनां जनयितारो भृगुमारीचयोस्तथा ।
 सप्तर्षीणां पितृषाञ्च तान् नमस्यामि कामदान् ॥२२॥
 मन्वादीनां सुरेशानां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 तान् नमस्कृत्य सर्वान् वै पितृन् कुशलदायकान् ॥२३॥
 मन्त्राणाञ्चरादीनां पितृनथ पितामहान् ।
 द्यावापृथिव्योश्च तथा नमस्यामि कृताञ्चलिः ॥२४॥
 देवर्षीणाञ्चनयितृश्च सर्वलोकनमस्कृतान् ।
 अभयस्य सदा दातृन्मस्येऽहं कृताञ्चलिः ॥२५॥
 प्रजापतेः कश्यपाय सोमाय वरुणाय च ।
 योगयोगेश्वरेभ्यश्च नमस्यामि कृताञ्चलिः ॥२६॥
 पितृगणेभ्यः सप्तभ्यो नमो लोकेषु सप्तसु ।
 स्वयम्भुवे नमसैव ब्रह्मणे योगचतुषे ॥२७॥

एतद्रुक्त्वां समप्रर्षिष्वर्षिगणपूजितं ।
 पवित्रं परमं^(१) ह्येतत् श्रीमद्रुक्त्वोविनामनं ॥२८॥
 अनेन विधिना युक्तः स्त्रीम् वरान् लभते नरः ।
 अन्नमायुः सुतांस्रैव ददते पितरो भुवि ॥२९॥
 भक्त्या परमया युक्तः अर्हधानो जितेन्द्रियः ।
 सप्रार्षिषं जपेद्यस्तु नित्यमेव समाहितः ।
 सप्तदीपसमुद्रार्यां पृथिव्यामेकराड्भवेत् ॥३०॥
 यत्किञ्चित् पच्यते गेहे भक्ष्यं वा भोज्यमेव च ।
 अनिवेद्य न भोक्तव्यं तस्मिन्नायतने सदा ॥३१॥
 क्रमशः कीर्त्तयिष्यामि वलिपात्राण्यतःपरं ।
 येषु यच्च फलं प्रोक्तं तन्मे निगदतः शृणु ॥३२॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्ककल्पो नाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

आजकल्पः ।

दृहस्यतिइवाच । पालाशं ब्रह्मवर्चस्यमश्वत्ये राज्यभावना ।
सर्वभृताधिपत्यञ्च^(१) स्रजे नित्यमुदाहृतं ॥१॥
पुष्टिकामञ्च न्ययोधं बुद्धिं प्रज्ञां धृतिं स्रतिं ।
रत्नोन्नञ्च यज्ञस्यञ्च काश्मर्यं पाचमुच्यते ॥२॥
सौभाग्यमुत्तमं लोके मधुके समुदाहृतं ।
फलपान्त्रे च कुर्वाणः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥३॥
परा द्युतिरयो कर्तुः प्राकाशञ्च विशेषतः ।
विष्णे लक्ष्मीस्तथा मेधा नित्यमायुष्यमेव च ॥४॥
ज्ञेयारामतडागेषु सर्वसस्येषु चैव हि ।
वर्षेदजस्रं पर्जन्यो वेणुपात्रेषु कुर्वतः ॥५॥
एतेष्वेव सुपात्रेषु ये चैवाययणं ददुः ।
सहृदयश्च यज्ञानां सर्वेषां फलमुच्यते ॥६॥
पितृभ्यो यस्तु माख्यानिसुगन्धीनि च सर्वज्ञः ।
सदा दद्याच्छ्रिया युक्तः स विभाति दिवाकरः ॥७॥
गुग्गुलादींस्तथा धूपान् पितृभ्यो यः प्रयच्छति ।
संयुक्तान् मधुसर्पिर्भ्यां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥८॥
धूपं गन्धगुणोपेतं कान्तं पितृपरायणं ।

१ सर्वभूम्याधिपत्यञ्चेति क० ।

सभते स्त्रीष्वपत्यानि इह चामुत्र चोभयोः ।
 दद्यादेव पितृभ्यस्तु नित्यमेव ह्यतन्त्रितः ॥८॥
 दीपं पितृभ्यः प्रयतः सदा यस्तु प्रयच्छति ।
 स लोके प्रतिभं चक्रुः सदा च सभते श्शुभं ॥९०॥
 तेजसा यज्ञसा चैव काम्या चैव बलेन च ।
 भुवि प्रकाशो भवति भ्राजते च त्रिविष्टपे ।
 असुरोभिः परिहृतो विमानाद्ये स मोदते ॥९१॥
 गन्धान् पुष्पाणि धूर्पाञ्च दद्यादाज्याहुतीञ्च वै ।
 फलमूलनमस्कारैः पितृणां प्रयतः श्शुचिः ।
 पूर्वं कृत्वा द्विजान् पश्चात् पृजयेदन्नसम्पदा ॥९२॥
 आङ्गकाले तु सततं वायुभृताः पितामहाः ।
 आविन्नन्ति द्विजान् वृष्ट्वा तस्मादेतद्भ्रवीमि ते ॥९३॥
 वस्त्रैरश्वैः प्रदानैस्सैर्भक्ष्यपेयैस्तथैव च ।
 गोभिरश्वैस्तथा ग्रामैः पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥९४॥
 भवन्ति पितरः प्रीता पूजितेषु द्विजातिषु ।
 तस्मादन्नेन विधिवत् पूजयेद्द्विजसत्तमान् ॥९५॥
 सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यां कुर्यादुल्लेखनं द्विजः ।
 प्रोक्षणञ्च तथा कुर्यात् आङ्गकर्मस्थतन्त्रितः ॥९६॥
 दर्भान् पिण्डांस्तथा भक्ष्यान् पुष्पाणि विविधानि च ।
 गन्धदानमलङ्कारमेकैकं निर्वपेद्बुधः ॥९७॥
 पोषयित्वा जनं सम्यग् वैश्वः स्यादुत्तरो द्विजः ।
 अभ्यङ्गदर्भपिञ्जालैस्त्रिभिः कुर्याद्यथाविधि ॥९८॥

अपसव्यं पितृभ्यश्च दद्यादन्नमनुत्तमं^(१) ।
 तमुच्चार्याथ सर्वेषां वस्त्रार्थं सूत्रमेव च^(२) ॥१८॥
 खण्डनं पोषणञ्चैव^(३) तथैवोक्तेखनं तथा ।
 सकृदेव हि देवानां पितृणां चिभिरुच्यते ॥२०॥
 एकं पवित्रं हस्तेन पितृन् सर्वान् सकृत् सकृत् ।
 वैश्वमन्त्रेण पिण्डेभ्यो दत्त्वा दग्धंनजं हितं ॥२१॥
 सदा सर्पिस्त्रिंशैर्युक्तास्त्रीन् पिण्डान्निर्वपेद्भुवि ।
 जानुं कृत्वा तथा सर्व्यं भूमौ पितृपरायणः ॥२२॥
 पितृन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 आह्वय च पितृन् प्राञ्चान् पितृतीर्थेन यत्नतः ।
 पिण्डान् परिशिपेत् सम्यगपसव्यमतन्द्रितः ॥२३॥
 अग्नेनाग्निश्च पुष्यैश्च भक्ष्यैश्चैव पृथग्विधैः ।
 पृथक् मातामहानान्तु केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥२४॥
 जीन् पिण्डानानुपूर्व्येण साङ्गुष्ठान् पुष्टिवद्धनान् ।
 जाम्बन्तराभ्यां यत्नेन पिण्डान् दद्याद् यथाक्रमं ॥२५॥
 सद्योत्तराभ्यां पाणिभ्यां धर्मे मन्त्रे च पर्ययः ।
 नमो वः पितरः सूक्ष्मैः सदा श्वेवमतन्द्रितः ॥२६॥
 दक्षिणस्यान्तु पाणिभ्यां प्रथमं पिण्डमुत्सृजेत् ।
 नमो वः पितरः सौम्याः पठन्नित्यमतन्द्रितः ॥२७॥

१ दद्यादन्नमनुत्तममिति ड० ।

२ श्लोकाज्जं न समीचीनं ।

३ श्लोपश्चैवेति ख० ।

सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यां धर्मे सर्वमतन्वितः ।
 खलूखलस्य लेखायासुदपाचाश्च सेवनं ॥२८॥
 सौमसूत्रं नवं दद्यात् शोणं कार्पासिकं तथा ।
 पत्रोष्णं पितृसूत्रञ्च कौश्लेयं परिवर्जयेत् ॥२९॥
 वर्जयेत्तद्दद्यात् यज्ञे यदप्यहतवस्त्रजां ।
 न प्रीणन्ति तथैतानि दातुराप्यायतो भवेत् ॥३०॥
 श्रेष्ठमाङ्गस्तिककुदमञ्चनं नित्यमेव च ।
 कृष्णोभ्यश्च तिलोभ्यश्च यत्सैलं परिरक्षितं ॥३१॥
 चन्दागागुरुणी चोभे तमालोश्रीरपद्मकं ।
 धूपञ्च गुग्गुलुश्रेष्ठं तुल्यं धूपमेव च ॥३२॥
 शुक्लाः सुमनसः श्रेष्ठास्तथा पद्मोत्पलानि च ।
 गन्धवन्धुपपन्नाणि यानि चान्यानि कृत्स्नशः ॥३३॥
 जवासुमनसो भण्डोरूपकामकुण्डकाः ।
 पुष्पाणि वर्जनीयानि आङ्गकर्मणि नित्यशः ॥३४॥
 यानि गन्धादपेतानि उपगन्धीनि यानि च ।
 वर्जनीयानि पुष्पाणि भूतिमन्विच्छता तदा ॥३५॥
 द्विजातयस्तथाश्विष्टा नियताः स्युर्दक्षुखाः ।
 पूजयेद्यजमानस्तु विधिवदक्षिणामुखः ॥३६॥
 तेषामभिसुखो दद्याद्दर्भान् पिण्डांश्च यत्नतः ।
 अनेन विधिना साक्षादर्चयेत् स्वान् पितामहान् ॥३७॥
 हरिता वै सपिञ्जल्याः पुष्पस्त्रिगधाः समाहिताः ।
 रत्निमात्रप्रदानेन पितृतीर्थेन संस्त्रिताः ॥३८॥

उपमूले तथा नीलाः प्रक्षराद्यकुलोद्यमाः^(१) ।
 तथा श्यामाकनीवारा दुर्वाराः समुदाहताः ॥३८॥
 पूर्वकीर्त्तितवान् श्रेष्ठो बभूवाथ प्रजापतिः ।
 तस्य बाणा निपतिता भूमौ चाकाशमार्गतः ॥४०॥
 तस्मान् मेधाः समाकाशाः आद्भुक्तर्मणि पूजिताः ।
 पिण्डनिर्वपणान्तेषु कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥४१॥
 प्रजापुष्टिर्द्युतिः कीर्त्तिः प्रजाकान्तिसमन्विता ।
 भवन्ति दक्षिरा नित्यं विपाप्तानोऽध्वर्जिताः ॥४२॥
 सक्तदेवास्तरैर्दुर्भान् पिण्डार्थं दक्षिणामुखः ।
 प्राग्दक्षिणापनियतो विधिज्ञाप्यनुवक्ष्यति ॥४३॥
 न दीनो वापि वा क्रुद्धो न सैवान्यमना नरः ।
 एकारमाधाय मनः आर्द्रं कुर्यात् सदा मुधः ॥४४॥
 गिहन्ति सर्वे यदमेध्ववद्भवे-
 द्भृताश्च सर्वे सुरदानवा मया ।
 रक्षसि यक्षाश्च पिशाचसङ्घा-
 द्भृता मया यातुधानाश्च सर्वे ॥४५॥
 एवं पिबे दृष्टमन्नं हि यस्य
 तस्यासुरा वर्जयन्तीह सर्वे ।
 यस्मिन् देवैः पथते एष मन्त्र-
 स्तं वै देवं राक्षसा वर्जयन्ति ॥४६॥
 अनेन विधिना नित्यं आर्द्रं कुर्याद् द्विजः सदा ।

१ पाठोऽयं न समीचीनः ।

मनसा काङ्क्षितं यद्यत् तत्तद्दुः पितामहाः ॥४७॥
 पितरो दुष्टमनसो रक्षांसि विमर्शांसि च ।
 भवन्थेव हते आङ्गे नित्यमेव प्रयत्नतः ॥४८॥
 शूद्राः आङ्गे क्षीरचाण्डु^(१) बल्लजास्तरवस्तथा ।
 वारणाश्च सवास्यैव संववर्षाश्च नित्यतः ।
 एवमादीन्यथान्यानि दृष्टानि परिवर्जयेत् ॥४९॥
 अञ्जनाभ्यञ्जनागन्धामानुप्रलयनं^(२) तथा ।
 काष्ठैः पुनर्भवाः कार्यं सर्वमेव फलं भवेत् ॥५०॥
 काशाः पुनर्भवा ये च वर्षणा उपवर्षणाः ।
 अथ ते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ॥५१॥
 पुष्पगन्धादिधूपानामेष मन्त्र उदाहृतः ।
 आहृत्य दक्षिणायाम्नु होमार्थं विप्रयत्नतः ॥५२॥
 सोमाय वै पिष्टमते स्वधा अङ्गिरसे नमः ।
 अस्वर्ग्यं सौकिकं वापि जुहुयात् कर्मसिद्धये ॥५३॥
 अन्नराधाय समिधं तथा होमो विधीयते ।
 समाहितेन मनसा प्रयताग्निः प्रयत्नतः ॥५४॥
 अग्नये कव्यवाहाय स्वधा अङ्गिरसे नमः ।
 यमाय सैवाङ्गिरसे स्वधा नम इति ब्रुवन् ॥५५॥
 इत्येते वै होममन्त्रा मन्त्राणामनुपूर्वशः ।
 दक्षिणातोऽग्नये नित्यं सोमायान्तरतस्तथा ॥५६॥
 एतद्योरन्तरं नित्यं जुहुयाद् वै विवस्वते ।

१ पाठोऽयमादर्शसम्भते मुद्रितः । परन्वयं न समीचीनः ।

२ अयमपि पाठो न समीचीनः ।

उपचारं स्वधाकारं तथैवोत्पन्नञ्च यत् ॥५७॥
 होमजप्ये नमस्कारः प्रोक्षणञ्च विशेषतः ।
 अञ्जनाभ्यञ्जने चैव पिण्डसंवपनं तथा ॥५८॥
 अन्धमेधफलेनैव^(१) तत् स्मृतं मन्त्रपूर्वकं ।
 क्रियाः सर्वा यथोद्दिष्टाः प्रयत्नेन समाचरेत् ॥५९॥
 ब्रह्महव्यत्वमेवाग्नौ सुसमिद्धे विशेषतः ।
 विधूमे लेलिहाने च होतव्यं कर्मसिद्धये ॥६०॥
 अप्रबुद्धे सधूमे च जुहुयाद्यो जुताग्रने ।
 यजमानो भवेदन्धः सोऽपुत्र इति नः श्रुतं ॥६१॥
 अल्पेन्धनो वा रूचो वा विस्फुल्लिङ्गस्य सर्वज्ञः ।
 ज्वालाधूमोपसेव्यस्य स तु वज्जिर्न सिद्धये ॥६२॥
 दुर्गन्धस्यैव गीसस्य कृष्णस्यैव विशेषतः ।
 भूमिं विगाहते यत्र तत्र विद्यात् पराभवं ॥६३॥
 अर्चिन्नाम् पिण्डतग्निः^(२) सार्पिःकाञ्चनसम्भवः ।
 स्निग्धः प्रदक्षिणस्यैव वज्जिः स्यात् कार्यसिद्धये ॥६४॥
 नरनारीगणेशस्य पूजां प्राप्नोति ब्राह्मणीं ।
 अक्षयाः पूजितास्तेन भवन्ति पितरोऽव्ययाः ॥६५॥
 स्नात्सुदुम्बरपाचाणि फलानि समिधस्तथा ।
 आद्धे चातिपवित्राणि मेध्यानीति विशेषतः ॥६६॥
 पवित्रं वा द्विजश्रेष्ठ शूद्रस्ये जन्मकर्षसु ।

१ अन्धमेधफलस्यैवेति ख० ।

२ नखितग्निश्च इति ख० ।

पात्रेषु फलमुद्दिष्टं यन्मया आङ्ककर्मणि ॥६७॥
 तदेव ह्यत्र विज्ञेयं समित्तु च यथाक्रमं ।
 ह्यत्वा समाहितं चित्तमग्नये वै करोम्यहं ॥६८॥
 अनुज्ञातः कुरुष्वेति तथैव दिजसन्तमैः ।
 पत्नीमादाय पुत्रांश्च जुहुयाद्भुव्यवाहनं ॥६९॥
 समानस्रक्षन्त्यो धस्रक्षान्त्यविक्रताः ।
 उदुम्बरास्तथा विष्णुचन्दना यज्ञियाश्च ते ॥७०॥
 सरलो देवदारुश्च शालश्च खदिरस्तथा ।
 समिदर्थं प्रशस्ताः स्युरेते वृक्षा विशेषतः ॥७१॥
 यान्याः कण्टकिनश्चैव यज्ञिया येन केन च ।
 पूजिताः समिदर्थे तु पितृणां वचनं तथा ॥७२॥
 समिद्धिः कल्कलेयाभिर्जुहुयाद्यो जुताग्रनं ॥
 फलं यत् कर्मणस्तस्य तन्मे निगदतः गृणु ॥७३॥
 आयसं सर्व्वकामीयमश्वमेधफलं हि तत् ।
 ह्येभ्रातको मन्त्रमालः कपित्यः शाल्ललिस्तथा ॥७४॥
 गीपो विभीतकश्चैव बलीभिश्च तथैव च ।
 शकुनानां निवासश्च वर्जयेच्च महीरुहान् ।
 अयज्ञीयाः स्युता ये च वृक्षांश्चैव तु वर्जयेत् ॥७५॥
 स्वधेति चैव मन्त्रान्ते पितृणां वचनं तथा ।
 स्नाहेति चैव देवानां यज्ञकर्मण्युदाहृतं ॥७६॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्ककल्पे नाम
 चयोद्गोऽध्यायः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

भाद्रकल्पः ।

सूत उवाच । देवास्य पितरस्यैव तेभ्योऽन्ये पितरस्तथा ।
आयर्वषविभिर्ज्ञैष प्रत्युत्तम द्रष्टव्यतिः ॥१॥
पूजयेच्च पितृन् पूर्वं देवांश्चापि विशेषतः ।
देवेभ्योऽपि पितृन् पूर्वमर्चयन्तीह यत्नतः ॥२॥
दत्तस्य दुहिता ख्याता लोके विश्वेति नामतः ।
विधिना सा तु धर्माच्च दत्ता धर्माय धर्मतः ।
तस्याः पुत्रा महात्मानो विश्वेदेवा इति श्रुतिः ॥३॥
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु सर्वलोकनमस्कृताः ।
समस्तास्तौ महात्मानसेरुदर्य महत्तपः ॥४॥
हिमवच्छिखरे रम्ये देवगन्धर्वसेविते ।
सर्वाप्सरोभिस्सरितं देवगन्धर्वसेवितं ॥५॥
शुद्धेन मज्जसा प्रीताः पितरस्त्राणथाम्रवन् ।
वरं वृष्णीध्वं प्रीताः स्य कं कामं करवामहे ॥६॥
एवमुक्ते तु पित्रभिसदा चैलोक्यभावनः ।
प्रजानामधिपो ब्रह्मा विश्वानितीदमब्रवीत् ॥७॥
ब्रह्मा उवाच । महातेजा महादेवस्तपसा तैस्तु तापितः ।
तपसा तेन सुप्रीतः कं कामं विदधामि वः ॥८॥
एवमुक्तास्तदा विश्वे ब्रह्मणा लोककर्दशा ।

जन्तुस्ते सहिताः सर्वे ब्रह्माणं लोकभाविनं ॥६॥
 आद्वेऽस्माकं भवेदंशो ह्येष नः काङ्क्षितो वरः ।
 प्रत्युवाच ततो ब्रह्मा तान्त्रै त्रिदिवपूजिताम् ॥१०॥
 भविष्यत्येवमेवेति काङ्क्षितो वो वरस्तु यः ।
 पितृभिस्तु तथेत्युक्त्वा एवमेतन्न संग्रयः ॥११॥
 सहास्राभिस्तु वो भाव्यं यत्किञ्चित् क्रियते लिह ।
 अस्माकं कल्पिते आद्वे युष्मानघासनं इ वै ॥१२॥
 भविष्यति मनुष्येषु सत्यमेतद् ब्रवीमि ते ।
 मास्त्रैर्गन्धैस्तथान्नेन युष्मानघेऽर्षयिष्यति ॥१३॥
 प्रदाता चेति युष्माकमस्माकं दास्यते ततः ।
 त्रिसर्जनमथास्माकं पूर्वं पश्यान्तु देवताः ॥१४॥
 रक्षणञ्चैव आङ्गस्य आतिथ्यञ्च विधिद्वयं ।
 भूतानां देवतानाञ्च पितृणां आङ्गकर्मणि ।
 एवं विधिद्वयतः सम्यक् सर्वमेतद् भविष्यति ॥१५॥
 एवं^(१) दत्त्वा वरं तेषां ब्रह्मा पितृगणैः सह ।
 भूतानुग्रहलक्ष्णैः सञ्चचार यथासुखं ॥१६॥
 वेदे पञ्च महायज्ञान्निर्वपेत्सततं नरः ॥१७॥
 यत्र थास्यन्ति दातारः संस्थानं वै निबोधत ।
 निर्भयं निरहङ्कारं निःशोकं निर्व्यथकृतं ।
 ब्रह्मस्थानमवाप्नोति सर्वकामपुरस्कृतं ॥१८॥

मूर्ध्नेषामपि प्रकर्त्तव्याः पञ्चैते मन्त्रवर्जिताः ।
 अतोऽन्यथा तु यो भुङ्क्ते स ऋषिं नित्यमनुते ॥१८॥
 अथ च भुङ्क्ते प्रापात्मा यः पचेदात्मकारणाम् ।
 तस्मान्निर्वर्त्तयेत् पञ्च महायज्ञान् सदा बुधः ॥१९॥
 नैवेद्यं केषिदिच्छन्ति जीवत्यपि प्रयत्नतः ।
 उदकपूर्वं बलिं कुर्यादुदकुम्भं तथैव च ॥२०॥
 बलिं सविदितं कुर्याद्भ्रातृभिरुत्तरं क्षिपेत् ।
 परउदङ्गवां पूर्वं बलिं सूर्यं वसुतक्षिपेत्^(१) ॥२१॥
 न त्रिवेद्यो भवेत् पिण्डः पिण्डाणां यस्तु जीवति ।
 इष्टेनाग्नेन भक्ष्यैश्च भोजयेत् यथाविधि ।
 विधानं वेदविहितमेतद्विद्यामि यत्नतः ॥२२॥
 देवदेवा महात्मानो ज्योतेषु पितरो ज्युत ।
 इच्छन्ति किञ्चिदाचार्याः पश्चात् पिण्डनिवेदनं ॥२३॥
 पूजन्त्येव विप्राणां सर्वमेव द्वि^(२) नित्यतः ।
 तद्विधमार्थं कुञ्जानित्युवाच वृहस्पतिः ॥२४॥
 पूर्वं निवेद्येत्पिण्डं पश्चाद्विप्रांसु भोजयेत् ।
 योगात्मानो महात्मानः पितरो योगसम्भवाः ।
 योममाथायथस्थेते पितरो योगमास्थिताः ॥२५॥
 तस्माद्दद्याच्छुचिः पिण्डान् योगिभ्यस्तत्परायणः ।
 पिण्डाणां हि भवेदेतत्प्राणादिव ज्ञतं हविः ॥२६॥

१ तथा क्षिपेदिति ख० ।

२ सर्वमेवहीति क० । ऊर्ध्वमेवहीति ख० ।

ब्राह्मणानां सहस्रेभ्यो योगी शायसने यदि ।
 यजमानश्च भोक्तृश्च भौरिवात्मसि तारयेत् ॥२८॥
 असर्ता प्रयत्ने च सताञ्चैव विमानना ।
 दृष्टो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥२९॥
 हित्वागमं सधर्माणं बालिभ्रं यत्र भोजयेत् ।
 आदिकर्म समुत्सृज्य दाता तत्र विनश्यति ॥३०॥
 पिण्डमग्नौ सदा दद्याद्भोगार्थी तु प्रथमतः ।
 प्रजार्थी पतये^(१) दद्यान्मध्यमं तत्र पूर्वकं ॥३१॥
 उतमां स्रुतिमन्विच्छन्गोषु नित्यं प्रयच्छति ।
 प्रज्ञां पूजां यज्ञः कीर्त्तिं गोषु नित्यं प्रयच्छति ॥३२॥
 प्रार्थयन्दीर्घमायुश्च^(२) वायसेभ्यः प्रयच्छति ।
 शौकुमार्यमथान्विच्छन् कुक्कुटेभ्यः प्रयच्छति ॥३३॥
 एवमेतत्समुद्दिष्टं पिण्डभिर्वपणात् फलं ।
 आकाशं ब्रमयेद्वापि स्थितौ सुदक्षिणामुखः ।
 पितृणां स्थानमाकाशं दक्षिणा चैव दिग्भवेत् ॥३४॥
 एकं विप्राः पुनः प्राहुः पिण्डोद्धरणमगतः ।
 अनुज्ञाते तु तैर्विप्रैर्वानमुद्दियतामिति ॥३५॥
 पुष्याणाञ्च फलानाञ्च भक्ष्याणामन्नतस्तथा ।
 अग्रमुद्धृत्य सर्वेषां जुहुयाज्जातवेदसि ॥३६॥
 भक्ष्यमन्नं तथा पेयमनुत्तमफलानि च ।

१ पन्नये इति उ०, च० च । परन्वयं पाठो न समीचीनः ।

२ बोर्यमायुश्चेति ख० ।

उत्वा चाग्नौ ततः पिष्टान्निर्वपेदक्षिणासुखः ॥३७॥

द्विग्धैर्भक्ष्यैः सुगग्धैश्च तर्पयेत रमैस्तथा ।

एकायः पर्युपासीत प्रयतः प्राञ्चलिखितः ।

तत्परः अद्धानश्च कामानाप्नोति मानवः ॥३८॥

अक्षुद्रत्वं कृतज्ञत्वं दाक्षिण्यं सत्कृतञ्च यत् ।

ततो यज्ञश्च दानञ्च प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥३९॥

अतः परं विधिं सौम्यं भुक्तवत्सु द्विजातिषु ।

आनुपूर्व्येण विधिना तन्मे निगदतः ष्टणु ॥४०॥

प्राक्ष्य भूमिमथोद्धृत्य पूर्वं पितृपरायणः ।

ततोऽथ विकिरं कुर्यात् विधिदृष्टेन कर्मणा ॥४१॥

स्वर्धा वाच्य ततो विप्रा विधिवद्भूरिदक्षिणाम् ।

अन्नशेषमनुज्ञाप्य सत्कृत्य द्विजसत्तमान् ।

प्राञ्चलिः प्रयतस्वैव अनुगम्य विसर्जयेत् ॥४२॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आद्भुक्त्यो नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

आहुकल्पः ।

बृहस्पतिरुवाच । सकृदर्भार्चिताः प्रीता भवन्ति पितरोऽव्यथाः ।
योगात्मानो महात्मानो विपाप्तानो महौजसः ॥१॥
प्रेत्य च स्वर्गलाभाय^(१) कामैश्वर्यं सुविस्तरं ।
येषाम्नायमुहन्ति मोक्षप्राप्तिक्रमेण तु ॥२॥
तानि वक्ष्याम्यहं सौम्याः सरांसि सरितस्तथा ।
तीर्थानि चैव पुण्यानि देशान् शैलान् तथाश्रमान् ॥३॥
पुण्ड्रो यस्त्रिषु लोकेषु मरकटकपर्वतः ।
पर्वतः प्रवरः पुण्ड्रः सिद्धचारणशेवितः ॥४॥
यत्र वर्षसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
तपः सुदुस्वरन्तेपे भगवानङ्गिराः पुरा ॥५॥
यत्र मृत्योर्गतिर्नास्ति तथैवासुररक्षसां ।
न भयञ्चैव वाल्मीकीर्यावद् भूमिर्धरिष्यति ॥६॥
तेजसा यज्ञसा चैव भ्राजते स नगोत्तमः ।
शृङ्गमाख्यवतो नित्यं वज्रिः संवर्तको यथा ॥७॥
मृदवश्च सुगन्धाश्च हेमाभाः प्रियदर्शनाः ।
शान्ताः कुशा इति ख्याताः पिवन्^(२) दक्षिणमर्मदां ॥८॥

१ स्वर्गलोकायेति ख० ।

२ पाठोऽयं न समीचीनः ।

दृष्टवान् स्वर्गसोपानं भगवानङ्गिराः पुरा ।
 अग्निदेवे महातेजाः प्रक्षरार्थकुम्भोत्तमान् ॥८॥
 तेषु दर्भेषु चः पिण्डान् मरकटकपर्वते ।
 दद्यात्सद्यदपि प्राञ्जस्यस्य वक्ष्यामि यत् फलं ॥९०॥
 तद्भवत्युच्यते आहुं पितृणां प्रीतिवर्द्धनं ।
 अन्तर्द्धानस्य गच्छन्ति सेचमासाद्य तत् सदा ॥९१॥
 तत्र ज्वात्सारसः पुष्पो दृश्यतेऽद्यापि सर्व्वत्रः ।
 सञ्ज्यानास्य सत्त्वानां विश्वस्यकरणी नदी ॥९२॥
 प्राग्दक्षिणा तु सावर्त्सा वापी सा पर्वतोत्तमे ।
 कलिङ्गदेशपर्यार्थाहुं पितृणां प्रीतिवर्द्धनं ॥९३॥
 सिद्धोत्तममृषिभ्रष्टा यदुक्तं परमं भुवि ।
 सन्नतो देवदैत्यानां शोकमप्युज्जना जगौ ॥९४॥
 धन्यासो पुरुषा लोके ये प्राप्यामरकटकं ।
 पितृन्सन्तर्पयिष्यन्ति आहुं पितृपरायणाः ॥९५॥
 अल्पेन तपसा सिद्धिं गमिष्यन्ति न संशयः ।
 सक्रदेवार्चितास्तत्र स्वर्गममरकटके^(१) ॥९६॥
 महेश्वरपर्वते रम्ये पुण्यं ब्रह्मनिषेवितं ।
 तत्राद्या भवेत् प्रीतिः आहुं सैव महत्फलं ॥९७॥
 विश्वाधःशिश्वरे युक्ता दिव्यं वज्रः प्रवर्त्तते ।
 अदृश्वसैव भूतानां देववधरते मर्षी ॥९८॥
 सप्तगोदावरे सैव गोकर्णे च तपोवने ।

१ सर्व्वत्र कवटकस्थाने कङ्कटिति वाटः उ० च० पुस्तकद्वये वर्त्तते ।

अन्नमेधफलं तत्र स्नात्वा च सभते नरः ॥१८॥
 धूतपापस्यलं प्राप्य पूतः स्नात्वा भवेन्नरः ।
 रुद्रस्तत्र तपस्तेपे देवदेवो महेश्वरः ॥१०॥
 गोकर्णे वर्णितं विप्रैर्नास्तिकानां निर्दर्शनं ।
 अत्राङ्गणस्य सावित्री पठतः सम्प्रणश्यति ॥११॥
 देवर्षिभवने ऋषेः सिद्धचारणसेविते ।
 आरुह्य तन्तु नियमात्ततो यान्ति त्रिविष्टपं ॥१२॥
 दिव्यैस्सन्दनवृक्षस्य पादपैरुपगोभितं ।
 आपः स्वादनसम्पृक्ता वहन्ति सततं यतः ॥१३॥
 नदी प्रवर्त्तते ताभ्यस्ताम्रपर्णीति नामतः ।
 घोषेव समहास्त्रेदा दक्षिणं याति सागरं ॥१४॥
 मद्यासस्त्रास्तु या आपो मूर्च्छमाना महेदधौ ।
 ब्रह्मा भवन्ति मुक्तास जायन्ते ब्रह्मसुक्तिकाः ॥१५॥
 उदकामयनं कृत्वा ब्रह्ममौक्तिकसंयुतं ।
 आधिभिर्याधिभिश्चैव मुक्ता यान्त्यमरावती ॥१६॥
 चन्दनेभ्यः प्रयुक्तानां ब्रह्मगनां मौक्तिकस्य च ।
 पापकर्तृमपि पितृंस्कारयन्ति यथाश्रुति ॥१७॥
 चन्द्रतीर्थे कुमार्यान्तु कावेर्यां प्रभवेऽच्ये ।
 श्रीपर्वतस्य तीर्थेषु वैकृते च तथा गिरौ ॥१८॥
 एकस्या यत्र दृश्यन्ते वृक्षा ज्यौग्निरपर्वते ।
 पालाशाः खादिरा विष्वा ज्ज्वाश्रत्यविकृताः ॥१९॥
 एतद्भि मण्डलं सिद्धं यज्ञीयं द्विजसत्तमाः ।

अस्मिन् मुक्ता जनोऽङ्गानि क्षिप्रं थात्यमरावतीं ॥ ३० ॥
 कर्माणि स्वप्रयुक्तानि सिध्यन्ति प्रभवात्यये ।
 दुःप्रसक्तानि पितृषु प्रयुक्तानि भवन्त्युत ॥ ३१ ॥
 पितृणां दुहिता पुण्या नर्मदा सरितां वरा ।
 तत्र आङ्गानि दत्तानि अक्षयाणि भवन्त्युत ॥ ३२ ॥
 माठरस्य^(१) वने पुण्ये सिद्धचारणसेविते ।
 अन्तर्द्वानं न गच्छन्ति सक्तास्तस्मिन् महागिरौ ॥ ३३ ॥
 विन्ध्ये चैव गिरौ पुण्ये धर्माधर्मनिदर्शनं ।
 पापधारां न पश्यन्ति धाराम्पश्यन्ति साधवः ॥ ३४ ॥
 तस्यां न दृश्यते पापं केषाञ्चित् पापकर्मणः ।
 स्पष्टा भवति सा धारा प्रायश्चः शुभकर्मणां ॥ ३५ ॥
 कोन्नलार्था मतङ्गस्य वापी पापनिःसृदनी ।
 स्नातास्तस्यां दिवं यान्ति कामचारविहङ्गमाः ॥ ३६ ॥
 कुमारकोन्नलातीर्थे पर्वते पालपञ्चरे ।
 पाण्डुकूले समुद्रान्ते पण्डारकवने तथा ॥ ३७ ॥
 विमले च विपाये च^(२) सत्कृत्य प्रभवेऽभये ।
 श्रीवृत्ते गृध्रकूटे च जम्बूमार्गे च नित्यत्रः ॥ ३८ ॥
 अक्षितस्य गुरोः पुण्ये योगाचार्यस्य धीमतः ।
 तत्रापि आङ्गमानन्धमसितायाञ्च नित्यत्रः ॥ ३९ ॥
 पुष्करेखनयं आङ्गं तपस्यैव महाफलं ।

१ याचकस्येति ख० ।

२ विपाके चेति ख० ।

महेदधी प्रभासे च तस्मादेवं विनिर्दिशेत् ॥४०॥
 देविकार्यां वृषो नाम क्रूपः सिद्धनिषेवितः ।
 समुत्पतन्ति तस्यापो गवां ब्रह्मेन नित्यतः ॥४१॥
 योगेश्वरैः सदा जुष्टः सर्वपापवह्निष्कृतैः ।
 दद्याच्छ्राद्धन्तु यस्तस्मिंस्तस्य वक्ष्यामि यत् फलं ॥४२॥
 अन्नं सार्वकामीयं^(१) श्राद्धं प्रीणाति वै पितृन् ।
 जातवेदः त्रिला तत्र साक्षाद्भ्यः सनातनी ॥४३॥
 यस्तस्मिं प्रविशेत् तत्र नाकष्टहे स मोदते ।
 अग्निः भ्रान्तः पुनर्जातस्तस्मिन् दत्तं तदन्नं ॥४४॥
 दद्यान्ममेधिके तीर्थे तीर्थे पद्यान्ममेधिके ।
 यथोद्दिष्टं फलं तेषां ऋतूनां नाचसंश्रयः ॥४५॥
 ध्यातं ह्यग्निरो नाम तीर्थं सद्योवरप्रदं ।
 श्राद्धं तत्र तदाक्षयं दत्त्वा स्वर्गं च मोदते ॥४६॥
 श्राद्धं कुम्भे विमुञ्चन्ति ज्ञेयं पापनिषूदनं ।
 श्राद्धं तत्राक्षयं प्रोक्तं जप्यहोमतर्पासि च^(२) ॥४७॥
 अजतुङ्गे शुभे^(३) तीर्थे तर्पयेत्सततं पितृन् ।
 दृश्यते पर्वसु श्वाया यत्र नित्यं दिवौकसा ।
 पृथिव्यामन्नं दत्तं निरुजा यत्र पाण्डवाः ॥४८॥
 योगेश्वरैः सदा जुष्टं सर्वपापवह्निष्कृतैः ।
 दद्याच्छ्राद्धन्तु यस्तस्मिन् तस्य वक्ष्यामि यत् फलं ॥४९॥

१ अयं वै सर्वकामेऽश्रमिति ख० ।

२ जप्यहोमतर्पासि चेति ग० ।

३ अत्र तुङ्गे शुचाविति क० ।

अस्मिन्नेव वै साक्षाद्भवन्ति पितरः सदा ।
 अस्मिन् शोके वशी यः स्यात्^(१) प्रेत्य स्वर्गे स मोदते ॥५०॥
 प्रायज्ञः प्रवरः पुण्यः शिवो नाम ह्रदस्थथा ।
 तत्र व्याससरः पुण्यं दिव्यं ब्रह्मसरस्तथा ॥५१॥
 स्रजन्तः^(२) प्रवर्तः पुण्यो यस्मिन् योगेश्वरास्तथे ।
 तत्रैव आश्रमः पुण्यो वसिष्ठस्य महात्मनः ॥५२॥
 अग्न्यजुःशमन्निरसः कापोतः पुण्यसाङ्गयः^(३) ।
 आख्यातो^(४) पञ्चमो वेदो स्रष्टा श्रोतेषु ब्रह्मणा ॥५३॥
 शलैतान् सुच्यते पापात् दिव्यो वज्रिः सनातनः ।
 आङ्गुष्ठानव्यमेतेषु जप्य^(५) होमतर्पांसि च ॥५४॥
 पुण्डरीके महातीर्थे पुण्डरीकसमं फलं ।
 ब्रह्मतीर्थे महातीर्थे अशमेधफलं क्षमेत् ॥५५॥
 सिन्धुसागरसम्भेदे तथा पञ्चनदेऽप्यथ ।
 कीरकात्मा^(६) ततः पुण्यो मण्डवायाञ्च पर्वते ॥५६॥
 देवं सप्तपदे^(७) आङ्गु मानसे च विशेषतः ।
 महाकूटे च वन्दे क^(८) गिरौ त्रिककुदे तथा ॥५७॥

१ च स्यात् इति ड० । तस्मात् इति ख० । ह पुस्तके यतश्चोको नास्ति ।

२ अजन्तः इति म० ।

३ पुण्यसाङ्गय इति म० ।

४ आख्यानेति वा कश्चित् ।

५ अपहोमेति म० ।

६ कीरकात्मास्ततः इति ह० । कीरकात्मेति च० ।

७ सप्तपदे इति म० ।

८ देवगिरौ इति ग० तथा ज० ।

सन्ध्यायाञ्च महावेद्यां दृश्यते महदहृतं ।
 अत्रङ्गधानान्नाभ्येति साभ्येति च धृतव्रतान् ॥५७॥
 जातवेदः त्रिस्रा तत्र साद्यादग्नेः संगतनी ।
 आङ्गानि चाग्निकार्य्यञ्च तत्र कुर्यात् सदाद्यं ॥५८॥
 संअधित्वैकमेवेन साद्याङ्गं प्रति नित्यम् ।
 तस्मिन् देयं सदा आङ्गं पितृणामक्षयार्थिना ॥५९॥
 कृतात्मा वाकृतात्मा वा यत्र विज्ञायते नरः ।
 स्वर्ग्यमार्गप्रदं नाम तीर्थं सद्योवरप्रदं ।
 वैराण्युत्सृज्य तस्मिंस्तु दिवं सप्तर्षयो गताः ॥६०॥
 अद्यापि तानि दृश्यन्ते वैराण्येव गतानि तु ।
 ज्ञात्वा स्वर्गमवाप्नोति तस्मिन् तीर्थोत्तमे नरः ॥६१॥
 ज्ञातमायतनं तत्र गन्दिषिङ्गनिषेवितं ।
 गन्दीश्वरस्य चा मुर्त्तिर्दुराचारैर्न दृश्यते ॥६२॥
 दृश्यन्ते काञ्चना यूपः सञ्चिष्ये भास्करोदये ।
 ज्ञत्वा प्रदक्षिण्ये तु गच्छन्त्यन्तर्हिता दिवं^(१) ॥६३॥
 सर्व्वतश्च कुक्ष्येचं सुतीर्थञ्च विशेषतः ।
 पुण्यं सनत्कुमारस्य योगेश्वरस्य महात्मनः ।
 कीर्त्त्यते च तिस्रान् ज्ञत्वा पितृणां वै सदाद्यं ॥६४॥
 शोअषे साक्ष्यं आङ्गं धर्मराजनिषेवने^(२) ।
 आङ्गं दक्षममात्रस्यां विधिना च यथाक्रमं ॥६५॥

१ दृश्यन्ते काञ्चनायस्य सञ्चिष्ये भास्करोदये । ज्ञत्वा प्रदक्षिण्यं तास्तु
 गच्छन्त्यन्तर्हितादिवमिति ग० ।

२ धर्मराजनिषेवने इति ख० ।

पुनः सखिद्वितागां वै कुरुचेने विग्रेषतः ।
 अर्षयेद्वा पितृंस्तत्र सत्पुत्रस्वनृणोभवेत् ॥६६॥
 विगन्ने सरस्वत्यां स्रक्षप्रश्रवणे तथा ।
 व्यासतीर्थं सरस्वत्यां^(१) ब्रह्मचेत्त्रे^(२) विग्रेषतः ॥६७॥
 देयमौङ्कारपठनैः आद्रुमक्षयमिच्छता ।
 सर्वतस्त्रैव गङ्गायां मैनाके च नगोत्तमे ॥६८॥
 यमुनाप्रभवे चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अत्युष्णाश्चातिग्रीताश्च आपस्तत्र निदर्शनं ॥६९॥
 यमस्य भगिनी पुण्या मार्त्तण्डदुहिता तथा ।
 तथाक्षयं तदा आद्रुं पितृभिः पूर्वकीर्तितं ॥७०॥
 ब्रह्मानुगच्छदे खाला सद्यो भवति ब्राह्मणः ।
 तस्मिन् हि आद्रुमानन्तं जपहेमतपांसि च ॥७१॥
 स्नाणुभूतस्वरंस्तत्र वसिष्ठो वै महातपाः ।
 अद्यापि यत्र दृश्यन्ते पादपा मणिसर्चिताः ॥७२॥
 तुला तु दृश्यते यत्र धर्माधर्मप्रदर्शिनी ।
 यथा वै तुलितं विप्रैस्तीर्थानां फलमुत्तमं ॥७३॥
 पितृणां दुहिता योगा गन्धकासीति विश्रुता ।
 चतुर्थी ब्रह्मणश्चात्रः पराशरकुलोद्भवा ॥७४॥
 अथ त्वेकं चतुर्द्धा तु वेदं धीमान् महासुनिः ।
 महायोगं महात्मानं यो व्यासं जनयिष्यति ॥७५॥
 अच्छोदकं नाम सरो यत्राहोदा समुच्छ्रिता ।

१. इतत् पाठः प्रायशो वर्तते क्वचिदस्पष्टः परन्तु कुत्रापि न सनीचीनः ।
 २. त्रिभुजे च उ० । आद्रुपक्षे ग० ।

मत्स्ययोगैः पुनर्जाता नियोगादारणेन तु ॥७६॥
 तस्या यथाश्रमः पुण्यः पुण्यकृद्भिर्निषेवितः ।
 सकृद्दत्तन्तु वै आङ्गमक्षयं समुदाहृतं ।
 तस्यां योगसमाधाने दत्तं युगपदुद्भवेत् ॥७७॥
 कुबेरतुङ्गे व्यामोचे^(१) व्यासतीर्थे तथैव च ।
 पुण्यः स ब्राह्मणो दद्याच्छ्राद्धमानस्यमक्षयं ॥७८॥
 सिद्धैस्तु चेविता नित्यं दृश्यते नाकृतात्मभिः ।
 अग्निवर्त्तनस्तु मन्दार्यां वेद्यां प्रागुत्तरे दिशि ॥७९॥
 सिद्धोच्चैः तु वै जुष्टं यत् प्राप्य न निवर्त्तते ।
 महासलये पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥८०॥
 देव्यासलये तपस्तप्त्वा एकपादेन ईश्वरः ।
 नीहारस्य युगन्दिव्यसुमातुंगे स्थितं जलं ॥८१॥
 उमातुङ्गे भृगोस्तुङ्गे ब्रह्मतुङ्गे महासलये ।
 काद्रवत्यां^(२) च ब्राह्मिण्यां गुहायां वामनस्य च ॥८२॥
 गत्वा चैतानि पूतः स्याच्छ्राद्धमक्षयमेव च ।
 जपो होम स्तथा ध्यानं यत्किञ्चित् सुकृतं भवेत् ॥८३॥
 ब्रह्मस्यै यजन्ते वै गुरुभक्ताः व्रतं समाः ।
 एवमादीनि सद्यः स्नात्वा प्राप्नोति सत् फलं ॥८४॥
 कुमारधारा तत्रैव दृष्टा पापप्रणाशनी ।
 धानासनं^(३) च तत्रैव सद्यः स्नाद्यत् प्रदृश्यते ॥८५॥

१ व्यामोचे इति ख० ।

२ कारप्रवत्यामिति पञ्चसु मुस्तकेषु पाठः ।

३ धनासनमिति ज० ।

शैलकीर्तिपुराभ्यासे कामानाप्नोति पुष्कलान् ।
 अदृश्यः सार्वभृताणां देववचरते महीं ॥८६॥
 काश्यपस्य महातीर्थं काश्यसर्पिरिति श्रुतं ॥
 तत्र आङ्गानि देयानि नित्यमक्षयमिच्छता ॥८७॥
 अक्षयं तु भवेच्छ्राद्धं ब्राह्मणामसमन्ततः ।
 दृश्या न दृश्यते तत्र प्रत्यक्षमकृतात्मना ॥८८॥
 प्रत्यादेशोऽग्निष्टानां शिष्टाणाञ्च निवेशनं ।
 तत्रैव ह्रदे पुच्छे दिव्यो वै नागरासतः ॥८९॥
 पिच्छं मृच्छति हि यतां न मृच्छात्ययतां हि यः ।
 अतिप्रदीपैर्भुजर्गैर्भोग्गुमसं न ज्ञयते ॥९०॥
 प्रत्यक्षं दृश्यते धर्मस्तीर्थयोरनयोर्दयोः ।
 देवदासवने चापि चारयेत्सं निदर्शनं ॥९१॥
 विधूतानि तु पापानि दृश्यन्ते सुकृतात्मना ।
 भागीरथ्यां प्रयागे च नित्यमक्षयमुच्यते ॥९२॥
 काश्यपस्ये द्भार्यायां नैमिषे सुदृश्याङ्गणे ।
 वाराणस्यां नगर्यान्तु देवं आङ्गन्तु यत्नतः ॥९३॥
 तस्यां योगेश्वरो नित्यं तत्तस्यां दत्तमक्षयं ।
 दत्त्वा सैतेषु पूतः स्याच्छ्राद्धमागन्धमेव च ॥९४॥
 तपोहोमस्तथा ध्यानं चत् किञ्चित्सुकृतं भवेत् ।
 सौष्टिये वैतरण्यां वै खण्डिण्यां तथैव च ॥९५॥
 सकृदेव असुद्रान्ते दृश्यते पुण्यकर्मभिः ।
 गयायां धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणस्तथा ॥९६॥

गयाद्यां गृभकूटे च आहुं दत्तं महाफलं ।
 हिमञ्च पतते तत्र समन्तात् पञ्चयोजनं ॥८७॥
 भरतस्याश्रमे पुष्टोऽरथं पुष्टतमं स्यतं ।
 मतङ्गस्य पदं तत्र दृश्यते मांसचक्षुषा ॥८८॥
 स्थापितं धर्मसर्वस्वं लोकस्यास्य निदर्शनं ।
 एवं पञ्चवनं^(१) पुष्टं पुष्टकृत्स्निर्विवितं ।
 यस्मिन् पाण्डुविशालेति तीर्थं संद्यो निदर्शनं ॥८९॥
 तुलामानैस्तथा चापैः ब्राह्मैश्च विविधैस्तथा ।
 सन्मज्जन्ति तथा सग्रे ये वै पापकृतो जनाः^(२) ॥९००॥
 दतीयार्या तथा पादे निःस्वरे पावमण्डले ।
 महाद्भदे वै कौशिक्यां दत्तं आहुं महाफलं ॥९०१॥
 सुष्टुष्टे^(३) पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ।
 बहून् देवयुगांस्तथा तपस्वीत्रं सुदुस्वरं ॥९०२॥
 अश्वेनाप्यत्र कालेन नरो धर्मपरायणः ।
 पाभानमुत्सृजत्याद्भु जीर्णत्वचमिवोरगः ॥९०३॥
 सिद्धानां प्रीतिजननैः पापानाञ्च भयङ्करैः ।
 खेसिहानैर्महाभोगै रक्षितन्तु दिवानिधं ॥९०४॥
 गावा कनकनन्दीति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतं ।
 उदीच्यां मुष्टुष्टस्य देवर्षिगणसेवितं ।

१ पञ्चवनमिति क० ख० ङ० ।

२ पापकृतेन्द्रिया इति ग० ।

३ सुष्टुष्टे इति ख० ।

तत्र स्यात्वा दिवं यान्ति कामचारा विहङ्गमाः ॥१०५॥
 दत्तं चापि तथा आद्भुमचयं समुदाहृतं ।
 अणैस्त्रिभिस्तदा स्यात्वा निक्षिपोति नरोत्तमः ॥१०६॥
 तीरे तु सरसस्तत्र देवस्थायतनं महत् ।
 आदत्त तज्जपंस्तत्र सिद्धो याति दिवं ततः ॥१०७॥
 उत्तरं^(१) मानसं गत्वा सिद्धिं प्राप्नोत्यनुत्तमां ।
 तत्र गत्वा पुरश्चेष्टं दृश्यते महद्दहुतं ॥१०८॥
 तस्मिन्निर्वर्त्तयेच्छाङ्गं यथाशक्ति यथावलम् ।
 कामान् स लभते दिव्यान् मोक्षोपायस्य नित्यतः ॥१०९॥
 मानसे सरसि श्रेष्ठे दृश्यते महद्दहुतं ।
 दिव्यव्युता महाभागा ह्यन्तरिक्षे विराजते ॥११०॥
 गङ्गा क्षिपयन्ती देवी सोमपादाश्रुता भुवि^(१) ।
 आकाशे दृश्यते तत्र तोरणं सूर्यसन्निभं ॥१११॥
 जाम्बूनदमयं दिव्यं स्वर्गद्वारमिवायतं ।
 यतः प्रवर्त्तते भूयः पूर्वसागरमन्तिमं ॥११२॥
 पावनी सर्वभूतानां धर्षाज्ञानां विमेषतः ।
 अत्रभागा च सिन्धुस्य उभौ मानससन्निभौ ।
 सागरं पश्चिमं याति दिव्यसिन्धुर्नदीवरः ॥११३॥
 पर्वतो हिमवात्प्राम नामाधातुविभूषितः ।
 योजनानां सहस्राणि आयतोऽग्नीतिरुच्यते ॥११४॥

१ उत्तममिति ज० ।

१ सोमपदा श्रुताभवदिति ग० ।

सिद्धचारणसङ्कीर्णः सिद्धचारणसेवितः ।

तत्र पुष्करिणी रम्या सुषुम्ना नाम विश्रुता ॥१०८॥

दशवर्षसहस्राणि तत्र जातस्तु जीवति ।

आङ्गं भवति धानमर्थं तस्यां दत्तं महोदर्यं ।

तारयेश्च यदा आङ्गं दशपूर्व्यान् दद्यापराम् ॥११०॥

सर्व्वं पुष्पं हिमवतो गङ्गा पुष्पा च सर्व्वतः ।

समुद्रगाः समुद्राश्च सर्व्वे पुष्पाः समन्ततः ॥१११॥

एवमादिषु सर्व्वेषु आङ्गं निर्व्वर्त्तयेद्बुधः ।

पूतो भवति स्नात्वा नु^(१) दत्त्वा दत्त्वा तथैव च^(२) ॥११२॥

शैलसामुषु तृज्जेषु कन्दरेषु गुहासु च ।

उपङ्करनितम्बेषु तथा प्रअवणेषु च^(३) ॥११३॥

पुलिनेष्वापगानाञ्च^(४) तथैव प्रभवे युगे ।

महोदधौ गवां गोष्ठे सङ्गमेषु वनेषु च ॥११४॥

असंसृष्टोपलिप्तासु च्यासु सुरभीषु च ।

गोमथेनोपलिप्तेषु विविक्तेषु गृहेषु च ॥११५॥

कुर्यात्क्राङ्गमथैतेषु नित्यमेव यथाविधि ।

प्रदक्षिणं दिशं गत्वा सर्व्वकामचिकीर्षवः ॥११६॥

एवमेतेषु सर्व्वेषु आङ्गं कुर्यादतन्वितः ।

१ प्रीतो भवति दत्त्वा च इति ग० ।

२ दत्त्वा ऊत्वा तथैवच इति ख० ।

३ नित्यमेव यथा विधि इति ग० ।

४ पुलिने चापगानामिति क० ।

एवमेव तु मीधावी प्राज्ञीं सिद्धिमवाप्नुयात् ॥१२७॥

चैवर्षे विहिते स्थाने धर्म्यवर्षात्तमे तथा ।

कोपस्थानस्य संत्यागात् प्राप्यते पितृपूजनं^(१) ॥१२८॥

तीर्थान्वनसरन् धीरः अद्धानो जितेन्द्रियः ।

कृतपापस्य शूद्रोत् किं पुनः शूभकर्षणत् ॥१२९॥

तिर्यग्योनिं च गच्छेच्च कुदेने च च जायते ।

स्त्री भवति वै विप्रो मोक्षोपायस्य विन्दति ॥१३०॥

अद्धानाः पाप्मानो नास्तिकाः स्त्रितसंज्ञयाः ।

हेतुदृष्टा च^(२) पश्यते च तीर्थफलमश्रुते ॥१३१॥

गुरुतीर्थे परा सिद्धिस्तीर्थीणां परमं पदं ।

ध्यानं तीर्थपरं तस्माद्ब्रह्मतीर्थं यनातनं ॥१३२॥

उपवासात्परं ध्यानमिन्द्रियाणां निवर्त्तनं ।

उपवासनिवृत्ता द्वि^(३) प्राणैरिह^(४) पुनः पुनः ॥१३३॥

प्राणापानैः समैः कृत्वा विषयाणीन्द्रियाणि च ।

बुद्धिं सवसि संयम्य सर्वेषाम्बु निवर्त्तनं ॥१३४॥

प्रत्याहारं पुनर्विद्धि सोक्षोपायमसंज्ञयं ।

इन्द्रियाणां मनोधोरं बुद्ध्यादीनां प्रवर्त्तनं^(५) ॥१३५॥

यनाहारात् क्षयं यान्ति विद्यादनङ्गनं तपः ।

१ बज्रसु पुस्तकेषु कोपस्थानस्य संत्यागादिति पाठो दृश्यते परन्तु न युक्तः ।

२ हेतुदृष्टाश्चेति पाठः सर्वत्र । अथं पाठो न सुकृतः ।

३ उपमाननिबन्धा हीति ह० अ० ।

४ प्राणायामैरिति पाठोयुक्तः ।

५ निवर्त्तनमिति पाठो बज्रसु पुस्तकेषु वर्त्तते । मायं सुकृतः ।

नियहाद्बुद्धिमनसो रम्या बुद्धिस्तु जायते ॥१२६॥
 शीघ्रेषु सर्वपापेषु शीघ्रेष्वेवेन्द्रियेषु च ।
 परिनिर्वाति शुद्धात्मा यथा वङ्गिर्निरिन्धनः ॥१२७॥
 कारणेभ्यो गुणेभ्योऽथ व्यक्ताव्यक्तस्य कृत्स्नतः ।
 वियोजयति ज्ञेयज्ञं तेभ्यो योगेन योगवित् ॥१२८॥
 तस्य नास्ति गतिस्थानं व्यक्ताव्यक्तं न संशयः ।
 आसन्नः^(१) सदसन्नेव नैव किञ्चित् स्थित इति ॥१२९॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्कव्ये तीर्थयात्रा नाम
 पञ्चदशोऽध्यायः ।

१ नासन्नेति विधिः सर्वत्र । सा सन्ध्यात्वेन न प्रतिभाति ।

अथ षोडशोऽध्यायः ।

आञ्जकल्पः ।

दृश्यन्तिरुवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानानि च फलानि च ।

आङ्गकर्माणि मेध्यानि वर्जनीयानि यानि च ॥१॥

हिमप्रपतने कुर्यादाहरेद्वा हिमन्ततः ।

अग्निहोचमतः पुष्पं परमं हि ततः स्मृतं ॥२॥

नक्तानु वर्जयेच्छ्राद्धं राहोरन्यत्र दर्शनात् ।

सर्वस्वेनापि कर्त्तव्यं क्षिप्रं वै राजदग्ने ॥३॥

उपरागे न कुर्याद्यः पङ्के गौरिव सीदति ।

कुर्वीषक्षूडुरेत् पापात् मग्नास्त्रैरिव सागरे ॥४॥

विश्वदेवश्च सौम्यश्च बज्रमांसपरं हविः ।

विषाणं वर्जयेत् खाद्गमसूयानाग्नाय वै ॥५॥

त्वष्टा वै वार्यमाणस्तु^(१) देवेभ्येन महात्मना ।

पिवन् ब्रषीपतेः सोमं श्रुथिव्यामपतपुरा^(२) ॥६॥

श्यामाकास्तु तथोत्पन्नाः पित्र्यमपि पूजिताः ।

विप्रुषस्तस्य नासाभ्यामसक्ताभ्यां तथैव च ॥७॥

शेभाणः प्रीतसा हृद्या मधुरास्तु तथेक्षवः ।

१ वार्यमाणेनेति लिखनं सर्वत्र तन्न युक्तं ।

२ -मभवत् पुरा इति ख० ग० ।

श्यामाकैरिक्षुभिश्चैव पितृणां सार्वकामिकं ।
 कुर्व्यादाययणं यस्तु स शीघ्रं सिद्धिमाप्नुयात् ॥८॥
 श्यामाका हस्तिनामा च पटोलं वृहतीफलं ।
 अगस्त्यस्य शिखा तीव्रा कषायाः सर्व्व एव च ॥९॥
 एवमादीनि चान्यानि स्नादूनि मधुराणि च ।
 नागरञ्चात्र वै देयं दीर्घमूलकमेव च ॥१०॥
 वंशीकरीराः सुरसाः सर्ज्जकं भूस्तृणाति च ।
 वर्जनीयानि वक्ष्यामि आङ्गकर्म्मणि नित्यञ्च ॥११॥
 लण्डुणं गृञ्जनञ्चैव पलाण्डुः पिण्डमूलकं ।
 करभाद्यानि चान्यानि हीनानि रसगन्धतः ॥१२॥
 आङ्गकर्म्मणि वर्ज्यानि कारणञ्चात्र वक्ष्यते ।
 पुरा देवासुरे युद्धे निर्जितस्य बलेः सुरैः ॥१३॥
 ब्रह्मेभ्यो विस्फुरन्तो वै पतिता रक्तविन्दवः ।
 तत एतानि वर्ज्यानि आङ्गकर्म्मणि नित्यञ्च ॥१४॥
 अथ वेदोक्तनिर्थासान् लवणान्युषरणानि च ।
 आङ्गकर्म्मणि वर्ज्यानि यास्य नार्थो रजस्वलाः ॥१५॥
 दुर्गन्धं फेनिलञ्चैव तथा वै पञ्चलोदकं ।
 न लभेद्यत्र गौस्तृप्तिं^(१) नक्तं यच्चैव गृह्यते ॥१६॥
 आविकं मार्गमौघञ्च सर्व्वमेकशफञ्च यत् ।
 माह्विषञ्चामरञ्चैव पथो वर्ज्यं विजानता ॥१७॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि वर्ज्यान् देशान् प्रयत्नतः ।

१ न भवेद्यत्र गोहृत्प्रित्ति क० ।

न द्रष्टव्यञ्च यैः आङ्गं शौचामौचञ्च कृत्स्नम् ॥१८॥
 वन्यमूलफलाहारैः आङ्गं कुर्यात्तु अद्रुथा ।
 रात्रिमिष्टमवाप्नोति स्वर्गं मोक्षं यत्रस्करं ॥१९॥
 अनिष्टम्वदसङ्कीर्णं जन्तुव्याप्तमथापि वा ।
 पूतिगन्धां तथा भूमिं आङ्गकर्माणि वर्जयेत् ॥२०॥
 मद्यः सागरपर्यन्ता द्वारं दक्षिणपूर्वतः ।
 चित्रकुं वर्जयेद्देवं सर्वं दादन्नयोजनं ॥२१॥
 उत्तरेण महागया दक्षिणेण च कैकटात्^(१) ।
 देवस्त्रैश्चक्रभो नाम वर्जितः आङ्गकर्माणि ॥२२॥
 कारक्षराः^(२) कलिङ्गाश्च सिन्धोरुत्तरमेव च ।
 प्रगष्टाश्चमधर्माश्च वर्जा देवाः प्रयत्नतः ॥२३॥
 नग्नादयो च पश्येयुः आङ्गमेव व्यवस्थितं ।
 गच्छन्ति तैस्तेर्दृष्टानि न पितृन् न पितामहान् ॥२४॥
 ग्रंथुर्हवाच । नाग्नादीन् भगवन् सम्यङ्प्रमाद्य परिशुद्धतः ।
 कथय द्विजसुख्याय विस्तारेण यथातथं ॥२५॥
 एवमुक्तो महातेजा दृष्टस्यतिहवाच तं ।
 सर्वेषामेव भूतानां त्रयीसंवरणं स्मृतं ॥२६॥
 परित्यजति यो नोहान्ते वै नग्ना दिवोक्तमाः^(३) ।
 प्रक्षीयते नरो यः श्वाश्विरासन्नश्च योदृषः ॥२७॥

१ क-नामकपुष्पकव्यतिरिक्तेषु सर्वेष्वेवादर्शपक्षकेषु वैकटा इति पाठोऽस्ति ।

२ कारक्षरा इति क० ख० ।

३ नग्नादयो जना इति च, न पुष्पकव्यतिरिक्त सर्वेषु आदर्शपुष्पकेषु पाठः ।

वृषं धस्य परित्यज्य मोक्षमन्यत्र मार्गति ।
 वृषोवेदसम^(१)स्तस्मिन् यो वै सम्यङ् पश्यति ॥२८॥
 ब्राह्मणाश्चिया वैशा वृषलास्यैव सर्व्वशः ।
 पुरा देवासुरे युद्धे निर्जितैरसुरैस्तदा ॥२९॥
 पाषण्डवैहृतस्त्राने^(२)नैषा सृष्टिः स्वयंभुवा ।
 दिश्राद्धकश्च निर्घन्थाः शक्या^(३) पुष्टिकलत्रकाः^(४) ॥३०॥
 ये धर्म्मं नामुवर्त्तन्ते ते वै नग्रादयोजनाः ।
 वृथाजटी वृथामुद्री वृथानग्नश्च यो दिजः ॥३१॥
 वृथावृती वृथाजापी ते वै नग्रादयोजनाः ।
 कुलन्धमा निषादाश्च तथा पुष्टिविनाशकाः^(५) ॥३२॥
 हतकर्म्मचित्तास्त्रेते कुपथाः परिकीर्त्तिताः ।
 एभिर्निर्दृष्टं दृष्टं वा आद्धं गच्छन्ति मानवाः ॥३३॥
 ब्रह्मघ्नश्च हतघ्नश्च नास्तिका गृह्तस्वपाः ।
 दस्यवश्च नृशशाश्च दर्शनेनैव वर्जिताः ॥३४॥
 ये चान्ये पापकर्म्माणः सर्व्वींस्तान् परिवर्जयेत् ।
 देवदेवर्षिनिन्दार्थां रतास्यैव विशेषतः ॥३५॥
 असुरान् यातुधानांश्च दृष्टमेभिर्भ्रजन्त्युत^(६) ।

१ वेदे वृषसम इति पाठः समुचितः ।

२ पाषण्डवैः हृतस्त्राने ख० म० ।

३ यद्दि आजकल्पनिर्घन्था इति षड्भ्यादर्शेषु पाठोऽस्ति ।

४ सर्व्वत्रैव शक्या इति पाठोऽस्ति ।

५ जीवन्ति कर्पटः इति छ ।

६ मानवा इति कर्त्तपदमूहनीयं ।

ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तन्नेता तु क्षत्रियं स्मृतं ॥ ३६ ॥
 वैश्वं द्वापरमित्याहुः शूद्रं कल्पियुगं स्मृतं ।
 पितर ऊचुः । वेदाः कृतयुगे पूज्यास्त्रेतायान्तु सुरास्तथा ॥ ३७ ॥
 युद्धानि द्वापरे नित्यं पाषण्डाश्च कलौयुगे ।
 अपमानापविचक्षुः कुक्कुटो ग्रामशूकरः ॥ ३८ ॥
 श्वा श्वैव दर्शनादेव हन्ति आहुं न संशयः ।
 श्रावस्तकसंस्मृतो दीर्घरोगिभिरेव च ॥ ३९ ॥
 मस्त्रिनैः पतितैश्चैव न द्रष्टव्यं कथञ्चन ।
 अक्षं पश्येयुरेते वै नैतत्स्याद्द्रव्यकव्ययोः ॥ ४० ॥
 तत्संस्पृष्टं प्रधानार्थं संस्कारश्चापदोभवेत् ।
 हविषां संहतानान्तु पूर्वमेव विवर्जितं ।
 मृतसंयुक्ताभिरङ्गिषु प्रोक्षणञ्च विधीयते ॥ ४१ ॥
 सिद्धार्थकैः कृष्णतिलैः कार्यं वाप्यवकीरणं^(१) ।
 गुरुसूर्याग्निवस्त्रनां दर्शनं वापि^(२) यत्नतः ॥ ४२ ॥
 आसनाच्छुभमानेषु पादोपहतमेव च ।
 अनेर्धैर्जङ्गमैर्दृष्टं शुष्कं पर्युषितञ्च यत् ॥ ४३ ॥
 अग्निं परिदुष्टञ्च तथैवापावलेहितं ।
 अर्कराकेभ्रपाषाणैः कीटैर्धन्वाप्युपद्रुतं ॥ ४४ ॥
 पिप्पलाकमथितञ्चैव तथा तिलयवादिषु ।
 सिद्धाचताश्च येभ्यः प्रत्यक्षवर्षणीकृताः ॥ ४५ ॥

१ अवकीर्णमिति वक्तव्ये अवकीरणमित्यर्थः ।

२ दर्शनश्चापीति क० ।

18.	Gopatha Bráhmaṇa, Fasc. I and II @ /10/ each	..	Rs.	1	4
19.	Gopála Tápáni, Fasc. I ..	..	..	0	10
20.	Gobhílīya Gṛihya Sūtra, Fasc. I—XII @ /10/ each	..	..	7	8
21.	Hindu Astronomy, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
22.	Íśá Kena Kátha Praśna Muṇḍa Māṇḍūkya Upanishada, Fasc. VI	..	..	0	10
— 23.	Kátantra, Fasc. I—VI @ 1/ each	..	..	6	0
24.	Kathá Sarit Sāgara, English, Fasc. I—IX @ 1/ each	..	..	9	0
25.	Kaushitaki Bráhmaṇopaniśhad, Fasc. I and II @ /10/ each	..	..	1	4
26.	Lalita Vistara, Fasc. I—VI @ /10/ each	..	..	3	12
27.	Ditto English, Fasc. I—II	..	..	2	0
28.	Maitri Upanishad, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
29.	Mīmāṃsá Darśana, Fasc. I—XVI @ /10/ each	..	..	10	0
30.	Márkaṇḍeya Purāṇa, Fasc. IV—VII @ /10/ each	..	..	2	8
31.	Nṛisimha Tápáni, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
32.	Nirukta, Fasc. I—IV @ /10/ each	..	..	2	8
33.	Nārada Pañcharátra, Fasc. I, III—IV @ /10/ each	..	..	1	14
34.	Nyāya Darśana, Fasc. I and III @ /10/ each	..	..	1	4
35.	Nītisāra, or, The Elements of Polity, By Kárandaki, Fasc. II—IV (Fasc. I out of stock)	..	..	1	14
36.	Piṅgala Ghanḍah Sūtra, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
37.	Prithiráj Rāsa, Fasc. I—IV @ /10/ each	..	..	2	8
38.	Ditto English, Fasc. I	..	..	1	0
39.	Páli Grammar, English, Fasc. I and II @ /10/ each	..	..	1	4
40.	Prákṛita Lakṣhaṇa, Fasc. I	..	..	1	8
41.	Rig Veda, Vol. I, Fasc. IV	..	..	0	10
42.	Srauta Sūtra of Apastamba, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
43.	Ditto Kśvaláyana, Fasc. I—XI @ /10/ each	..	..	6	14
44.	Ditto Lātyáyana Fasc. I—IX @ /10/ each	..	..	5	10
45.	Sáma Veda Saṃhitá, Fasc. I—XXXVII @ /10/ each	..	..	23	2
46.	Sáhitya Darpaṇa, Fasc. I—IV @ /10/ each	..	..	2	8
47.	Sáñkhya Aphorisms of Kapila, Fasc. I and II @ /10/ each	..	..	1	4
48.	Sūrya Siddhānta, Fasc. IV	..	..	0	10
49.	Sarva Darśana Saṅgraha, Fasc. II	..	..	0	10
50.	Saũkara Vijaya, Fasc. II and III @ /10/ each	..	..	1	4
51.	Sáñkhya Pravachana Bhūshya, English, Fasc. III	..	..	0	10
52.	Sáñkhya Sāra, Fasc. I	..	..	0	10
53.	Taittirīya Aranyaka, Fasc. I—XI @ /10/ each	..	..	6	14
54.	Ditto Bráhmaṇa Fasc. I—XXIV @ /10/ each	..	..	15	0
55.	Ditto Saṃhitá, Fasc. I—XXXII @ /10/ each	..	..	20	0
56.	Ditto Prátiśákhya, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
57.	Ditto and Aitareya Upanishada, Fasc. II and III @ /10/ each	..	..	1	4
58.	Ditto Aitareya Śvetáśvatara Kena Íśá Upanishada, English, Fasc. I and II @ /10/ each	..	..	1	4
59.	Tāndyá Bráhmaṇa, Fasc. I—XIX @ /10/ each	..	..	11	14
60.	Útara Naishadha, Fasc. I—XII @ /10/ each	..	..	7	8
61.	Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. I—VI; Vol. II, Fasc. I—II @ /10/ each	..	..	5	0
62.	Vishṇu Smṛiti, Fasc. I—II @ /10/ each	..	..	1	4
63.	Yoga Sūtra of Putanjali, English, Fasc. I	..	..	0	14

Arabic and Persian Series.

1.	'Klamgírnámah, with Index, Fasc. I—XIII @ /10/ each	..	..	8	2
2.	Kín-i-Akbari, Persian text, Fasc. I—XXII @ 1/4 each	..	..	27	8
3.	Ditto English Translation, Vol. I (Fasc. I—VII)	..	..	12	4
4.	Akbarnámah, with Index, Fasc. I—XX @ 1/4 each	..	..	25	0
5.	Bádsháhnamah with Index, Fasc. I—XIX @ /10/ each	..	..	11	14
6.	Dictionary of Arabic Technical Terms and Appendix, Fasc. I—XXI @ 1/4 each	..	..	26	4
7.	Farhung-i-Rashidí (complete), Fasc. I—XIV @ 1/4 each	..	..	17	8
8.	Fihrist Túsi, or, Túsy's list of Shy'ah Books, Fasc. I—IV @ /12/ each	..	..	3	0
9.	Futúh-ul-Shám Waqídí, Fasc. I—IX @ /10/ each	..	..	5	10
10.	Ditto Kzadí, Fasc. I—IV @ /10/ each	..	..	2	8
11.	Haft Kamán. History of the Persian Masnawi, Fasc. I	..	..	1	4
12.	History of the Caliphs, English, Fasc. I—VI @ 1/ each	..	..	6	0
13.	Iqbálnámah-i-Jahángiri, Fasc. I—III @ /10/ each	..	..	1	14
14.	Ísbáb, with Supplement, Fasc. I—XXIX @ /12/ each	..	..	21	12

15. Maghāzī of Wāqidī, Fasc. I—V @ /10/ each	Rs. 3	2
16. Muntakhab-ul-Tawārikh, Fasc. I—XV @ /10/ each	9	6
17. Muntakhab-ul-Lubāb, Fasc. I—XVIII @ /10/ each, and Fasc. XIX with Index @ /12/	12	0
18. Mu'āshir-i-'Alamgiri (complete), Fasc. I—VI @ /10/ each	3	12
19. Nukhbat-ul-Fikr, Fasc. I	0	10
20. Nizāmī's Khiradnāmāh-i-Iskandari, Fasc. I and II @ 1/ each	2	0
21. Suyūty's Itqān, on the Exegetic Sciences of the Koran, with Supplement, Fasc. II—IV, VII—X @ 1/4 each	8	12
22. Ṭabaqāt-i-Nāṣirī, Fasc. I—V @ /10/ each	3	2
23. Ditto English, Fasc. I—XIV @ 1/ each	14	0
24. Tārīkh-i-Nirūz Shāhi, Fasc. I—VII @ /10/ each	4	6
25. Tārīkh-i-Baihaqī, Fasc. I—IX @ /10/ each	5	10
26. Wis o Rāmin, Fasc. I—V @ /10/ each	3	2

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. I—XVI @ 1/ each 16 0

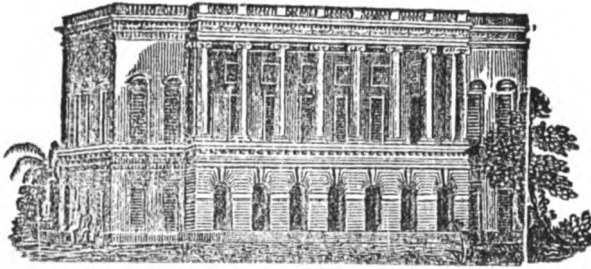
ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. VII—XI; Vols. XIII and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each	90	0
Ditto Index to Vols. I—XVIII	5	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ 4/ per No.; and from 1870 to date @ 8/ per No.		
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (6), 1847 (12), 1848 (12), 1849 (12), 1850 (7), @ 1/ per No. to Subscribers and @ 1/8 per No. to Non-Subscribers; and for 1851 (7), 1857 (6), 1858 (5), 1861 (4), 1864 (5), 1865 (8), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), @ 1/8 per No. to Subscribers and @ 2/ per No. to Non-Subscribers.		
<i>N. B. The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.</i>		
General Cunningham's Archæological Survey Report for 1863-64 (Extra No., J. A. S. B., 1864)	2	0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J. A. S. B., 1868)	2	0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J. A. S. B., 1875)	4	0
Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkestan, Part II, Vocabulary, by R. B. Shaw (Extra No., J. A. S. B., 1878)	4	0
A Grammar and Vocabulary of the Northern Balochi Language, by M. L. Dames (Extra No., J. A. S. B., 1880)	4	0
4. Aborigines of India, by B. H. Hodgson	3	0
5. Analysis of the Sher Chin, by Alexander Csoma de Körös	1	0
6. Anis-ul-Musharrihin	3	0
7. Catalogue of Fossil Vertebrata	2	0
8. Ditto of Arabic and Persian Manuscripts	1	0
9. Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts by the Rev. W. Taylor	2	0
10. Han Koong Tsew, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis	1	3
11. Iqtilāhāt-uṣ-Ṣūfiyah, edited by Dr. A. Sprenger. 8vo.	1	0
12. Ināyah, a Commentary on the Hidayah, Vols. II and IV @ 16/ each	32	0
13. Jawāmi-ul-'ilm ir-riyāzī, 168 pages with 17 plates, 4to.	2	0
14. Khizānat-ul-'ilm	4	0
15. Muḥābbārata, Vols. III and IV @ 20/ each	40	0
16. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Part I, with 3 coloured Plates, 4to.	6	0
17. Purāṇa Sangraha	1	0
18. Sharī'at-ul-Islām	4	0
19. Tibetan Dictionary	10	0
20. Ditto Grammar	8	0
21. Vuttodaya, edited by Lt.-Col. G. E. Fryer	2	0

BIBLIOTHECA INDICA ;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BĒNGAL.
NEW SERIES, No. 488.

वायुपुराणम् ।

THE VĀYU PURĀṆA.

A SYSTEM OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITION.

EDITED BY

RAJENDRALĀLA MITRA, LL.D., C. I. E.

VOL. II.

FASCICULUS III.

~~~~~
CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1883.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRÜBNER & CO.

57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

	Rs.	As.
1. <i>Ātharvaṇa Upanishads</i> , (Sanskrit) Fasc. I—V @ /10/ each ..	3	2
2. <i>Kīvalāyana Gṛihya Sūtra</i> , (Sans.) Fasc. I—IV @ /10/ each ..	2	8
3. <i>Agni Purāna</i> , (Sans.) Fasc. I—XIV @ /10/ each ..	8	12
4. <i>Aitarōya Kranyaka of the Rig Veda</i> , (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each ..	3	2
5. <i>Aphorisms of Sāṅḍilya</i> , (English) Fasc. I ..	0	10
6. <i>Aphorisms of the Vedānta</i> , (Sans.) Fasc. III—XIII @ /10/ each ..	6	14
7. <i>Brahma Sūtras</i> , (English) Fasc. I ..	1	0
8. <i>Bhāmati</i> , (Sans.) Fasc. I—VIII @ /10/ each ..	5	0
9. <i>Bṛihat Kranyaka Upanishad</i> , (Sans.) Fasc. II—IV, VI—IX @ /10/ each ..	4	6
10. Ditto (English) Fasc. II—III @ /10/ each ..	1	4
11. <i>Bṛihat Saṃhitā</i> , (Sans.) Fasc. I—III, V—VII @ /10/ each ..	3	12
12. <i>Chaitanya-Chandrodaya Nāṭaka</i> , (Sans.) Fasc. II—III @ /10/ each ..	1	4
13. <i>Chaturvarga Chintāmaṇi</i> , (Sans.) Fasc. I—XL @ /10/ each ..	25	0
14. <i>Chhāndogya Upanishad</i> , (Sanskrit) Fasc. IV ..	0	10
15. Ditto (English) Fasc. II ..	0	10
16. <i>Categories of the Nyāya Philosophy</i> , (Sans.) Fasc. II ..	0	10

Continued on third page of cover.)

वाससा चावधूतानि वर्ज्यानि आङ्गकर्मणि ।
 सन्ति वेदविरोधेन केचिद्विज्ञानमाग्निः ॥४६॥
 अजज्ञपतयो नाम ते आङ्गस्य यथा रजः ।
 दधि घ्राकं तथाऽभक्ष्याः शुक्लञ्चैव^(१) विवर्जितं ॥४७॥
 वार्ताकुं वर्जयेद्दद्यात् सर्वानभिषवागपि^(२) ।
 वैश्वत्रं सवधं यच्च तथा मानससम्भवं ॥४८॥
 पविचं परमं ह्येतत् प्रत्यक्षमपि वर्जते ।
 अग्नौ निषिष्य बभ्रीयाङ्गस्यै^(३) प्रक्षिप्य यत्नतः ॥४९॥
 गमयेन्मस्तकं चैव ब्रह्मतीर्थं हि तत् स्मृतं ।
 इव्याषां प्रोक्ष्यं कार्यं तथैवावपनं पुनः ॥५०॥
 निधाय चाङ्गिः सिञ्चेत तथैवाप्यु निवेदनं ।
 अरिष्टसुखे विष्णं लिङ्गुदस्यदमान्यपि ॥५१॥
 विद्वानाङ्ग सर्वेषां धर्मवच्छौचमिष्यते ।
 तथा दन्तास्त्रिराक्षणां शृङ्गानाञ्चावलेखनं ॥५२॥
 सर्वेषां मृप्सथानाम्नु पुनर्दाह उदाहृतः ।
 मखिवज्रप्रवासाणां सुक्ताग्रङ्गमणेस्तथा ॥५३॥
 सिद्धार्थकानां कसकेन तिलकसकेन वा पुनः ।
 श्याच्छौचं सर्वबालानामाविकानाञ्च सर्वत्रः ॥५४॥
 आविकानाञ्च सर्वेषां मृङ्गिरङ्गिर्विधीयते ।

१ शुक्लमिति ख० ग० ।

२ अत्र सर्वाननामिषानपीति पाठः सुसङ्गतः ।

३ बभ्रीयाङ्गस्यै इति पाठः सर्वत्र दृश्यते ।

आद्यन्तयोस्तु शौचानामङ्गिः प्रक्षालनं पुनः ॥५५॥

तथा कार्पासिकानाञ्च भस्मना समुदाहृतं ।

फलपुष्पजलाकानां ज्ञावनञ्चाङ्गिरिव्यते ॥५६॥

संमार्जनं प्रोक्षणञ्च भूमेसैवोपलेपनं ।

निष्क्रम्य वाञ्छतोयामादायुपूता वसुन्धरा ॥५७॥

धनुःसत्पक्षिणाञ्चैव मृङ्गिः^(१) शौचं विधीयते ।

एवमेव समुद्दिष्टः शौचानां विधिरत्तमः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः श्रेष्ठ ॥५८॥

• प्रातर्दशत् पश्चिमदक्षिणेन हस्तोपेक्षामात्रं पदञ्च ।

कुर्वीत पुरीषं त्रिरोधगुण्य न च स्युमेतन्न त्रिरः करेण ॥४८॥

शुष्कीकृषीर्वा काष्ठैर्वा पर्वैर्वेणुदक्षेण वा ।

मृण्मयैर्भाजनेर्वापि तिरोधाय वसुन्धरां ॥६०॥

उद्धृतोदकमादाय मृत्तिकाञ्चैव वाग्यतः ।

द्विवा उदङ्मुखः कुर्यात् रात्रौ वै दक्षिणासुखः ॥६१॥

दक्षिणेन च हस्तेन मृत्नीयाद्देव कमण्डलुं ।

शौचञ्च वामहस्तेन गुदे तिष्ठन्तु मृत्तिकाः ॥६२॥

दक्ष चापि पुनर्दद्यादामहसाक्रमेण तु ।

दाभ्यां वापि पुनर्दद्याद्दक्षानां पञ्च मृत्तिकाः ॥६३॥

मृदा प्रक्षास्य पादौ च आचम्य च यथाविधि ।

आपस्याव्याप्त्रथञ्चैव सूर्याग्निपवनाभ्यां ॥६४॥

कुर्यात् सन्निहितं नित्यं प्राज्ञस्तीर्थं कमण्डलुं ।
 असत्कार्यं कार्यमेतैर्यथावत् पादधावनं ॥६५॥
 आचमनं द्वितीयेन देवकार्यं ततः परं ।
 उपवासन्निराचम्य दुष्टहस्ते क्षुदाहतः ॥६६॥
 विप्रकृष्टेन कृच्छ्रेण प्रायश्चित्तमुदाहृतं ।
 स्पृष्ट्वाश्यानं श्रपाकं वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥६७॥
 मानुषास्त्रीनि संस्पृश्य उपोष्यं शुद्धिकारणं ।
 त्रिराचमुक्तं सस्त्रेहमेकरात्रमतोऽन्यथा ॥६८॥
 कारस्कराः पुलिन्दाश्च तथान्धशवरादयः ।
 पीत्वा चापोभूतिलये गत्वा चैव युगन्धरां ॥६९॥
 सिन्धोहनारपर्यन्तं तथा दिव्यनरे व्रतं ।
 पापदेशाश्च ये केचित् पापैरभ्युषिता जनैः ॥७०॥
 त्रिष्टैश्च वर्जिता ये च ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 गत्वा देशानपुण्यांस्तु ह्यत्रं पापं समश्रुते ॥७१॥
 मनोव्यक्ति^(१) रथाग्निश्च काले चैवोपलेपनं ।
 विख्यापनश्च^(२) शौचानां नित्यमज्ञानमेव च ॥७२॥
 अतोऽन्यथा तु यः कुर्यान्मोहाच्छौचस्य सङ्करं ।
 पित्राचान् यातुधानांश्च फलं गच्छत्यसंशयं ॥७३॥
 श्रौचमश्रद्धामश्च न्द्वेषजातिषु जायते ।

१ मनोव्यक्तिरिति उ० च० ।

२ प्रत्याख्यानमिति पाठोऽयत्नः ।

अथज्ञास्यैव पापो वा तिर्यग्गोनिगतोऽपि वा ॥३४॥
 ब्रौचेन मोक्षं कुर्व्याणः स्वर्गवासी भवेन्नरः ।
 ब्रह्मचिकामा हि देवा वै देवैरेतदुदाहृतं ॥३५॥
 बीभत्समशुचिश्चैव वर्जयन्ति सुराः सदा ।
 चीणि शैचानि कुर्वन्ति न्यायतः ब्रह्मकर्मणः ॥३६॥
 ब्रह्मण्यायातिथेयाय ब्रौच्युक्ताय धीमते ।
 पितृभक्ताय दान्ताय शानुक्रोत्राय च द्विजाः ॥३७॥
 तैस्त्रैः प्रीताः प्रयच्छन्ति पितरोयोगवर्द्धनाः ।
 मगधा काञ्चित्तान् कामांक्षैल्लोक्यप्रभवानिति ॥३८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्ककण्यो नाम
 षोडशोऽध्यायः ।

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

—●—
आङ्ककल्पः ।

अथ जसुः । अहो धीमंस्त्वया सूत आङ्ककल्पस्तु कीर्तितः ।
श्रुतोमः आङ्ककल्पोवै ऋषिभिः परिकीर्तितः ॥१॥
अतीवविस्तरोयस्य विशेषेण प्रकीर्तितः ।
वद शेषं महाप्राज्ञ ऋषेस्तस्य यथामतं ॥२॥
सूत उवाच । कीर्तयिष्यामि ते विप्रा ऋषेस्तस्य मतस्तु तत् ।
आङ्कं प्रति महाभागास्तन्मे श्रुणुत विस्तारात् ॥३॥
उक्तं आङ्कं मयापूर्वं विधिस्य आङ्ककर्माणि ।
परिमिष्टं प्रवक्ष्यामि ब्राह्मणानां यथाक्रमं ॥४॥
न मीमांसाः सदा विप्राः पवित्रं ह्येतदुत्तमं ।
दैवे पित्रे च सततं श्रूयते वै परीक्षणं ॥५॥
यस्मिन् दोषाः प्रदृश्येरन् सङ्घिर्वा वर्जितस्तु यः ।
जानीयाद्वापि संवासादूर्जयेत्तं प्रयत्नतः ॥६॥
अविज्ञातं द्विजं आङ्के परीक्षेत सदा बुधः ।
सिद्धा हि विप्ररूपेण चरन्ति पृथिवीमिमां ॥७॥
तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत् कृताञ्जलिः ।
पूजयेच्चापि पाद्येन पादाभ्यञ्जनभोजनैः ॥८॥

उच्चैः सागरपर्यन्तां देवा योगेश्वरास्तथा ।
 नानारूपैस्वरन्धेते प्रजा धर्मेषु पालयन् ॥८॥
 अर्चयित्वा ततोदद्याद्विप्राद्यातिथये नरः ।
 व्यञ्जनानि च भक्ष्याणि फलान्नेषां तथैव च ॥९०॥
 आग्निष्टोमन्तु पयसा प्राप्नुयाद्वै तथाश्रुतं ।
 सर्पिषा तु शुभं चतुः षोडशाहफलं लभेत् ।
 मधुना त्वतिरात्रस्य फलञ्च समवाप्नुयात् ॥९१॥
 तत् प्राप्नुयाच्छ्रद्धधानो नरो वै सर्वैः कामैर्भोजयेद्यत्न विप्रान् ।
 सर्वार्थदः सर्वविप्रानिधायः फलं भुङ्क्ते सर्वमेधस्य नित्यं ॥९२॥
 यस्तु आहुतेऽतिथिं प्राप्य देवे वाप्यवमन्यते ।
 तं वै देवा निरस्मिन्ति हेता यदत् परां वसुं ॥९३॥
 देवास्य पितरस्यैव वज्रस्यैव हि ताम् द्विजान् ।
 आविश्य भुञ्जते तद्वै लोकानुग्रहकारणात् ॥९४॥
 अपूजिता दहन्धेते द्युः कामांसु पूजिताः ।
 सर्वस्त्रेणापि तस्माद्वै पूजयेदतिथीन् सदा ॥९५॥
 वानप्रस्थोऽहस्यस्य ऋहमभ्यागतोऽथवा ।
 वासाः खिन्ना^(१) यतिस्त्वैव जानीयादतिथीन् सदा ॥९६॥
 अभ्यागतोऽथाचकः स्यादतिथिः स्यादथाचकः ।
 अतिथिरतिथिः श्रेष्ठः सोतिथियोग उच्यते ॥९७॥
 न घोरो नापि संकीर्णो नाविद्यो न विशेषवित् ।

१. वासखिल्ला इति पाठः क, ख, ग, पुस्तकेषु दृश्यते ।

न च सन्नोत सन्तुष्टोऽपि वेदी नाचरोऽतिथिः ॥१८॥
 पिपासिताय आन्ताय भ्रान्तायातिबुभुक्षते ।
 तस्यै सत्कृत्य दातव्यं यज्ञस्य फलमिच्छता ॥१९॥
 आरुह्य ऋगुक्तुर्गु गत्वा पुण्यां सरस्वतीं ।
 आपगन्तु नदीपुण्यां गङ्गा देवी महानदी ॥२०॥
 हिमवत्प्रभवा मद्यो यास्त्रान्या ऋषिपूजिताः ।
 सरस्वतीर्थाभिसम्भेद्या नदी नववहास्रथां ॥२१॥
 गवैतान् सुच्यते पापैः स्वर्गं नित्यं महीयते ।
 दशरात्रमश्रीषन्तु प्रोक्तं वै ऋतस्मृतके ॥२२॥
 ब्राह्मणस्य विशेषेण कचिये दादन्न स्मृतं ।
 अह्नं माषन्तु वैश्वस्य मासाच्छूद्रस्तु श्रुष्यति ॥२३॥
 उदक्या सर्ववर्णानां चिरात्रेण तु श्रुष्यति !
 उदक्यां स्मृतिवाञ्छैव शानमभ्यावसायिनं ॥२४॥
 भग्नादीन् ऋतहारश्च स्पृष्ट्वाऽश्रीं विधीयते ।
 स्नात्वा सचेत्सोऽङ्गिस्तु दादन्नमिच्छु श्रुष्यति ॥२५॥
 एतदेव भवेच्छ्रीं मेषुने नवभिः^(१)स्नाथा ।
 ऋदा प्रकास्य हसौ तु कुर्याच्छ्रीचविधिभरः ॥२६॥
 प्रकास्य चाङ्गिहसौ च स्नात्वा चैव ऋदा पुनः ।
 ऋदं गुह्ये ततोऽपि पुनरेव ऋदं बुधः ॥२७॥
 एवं श्रीचविधिर्दृष्टः सर्ववर्णेषु नित्यदा ।
 परिदद्यात् ऋदंस्त्रिषोऽहस्तापादावशेषर्षं ॥२८॥

१ वसने इति क० ख० झ० पुस्तकेषु दृश्यते ।

आरखं शौचमेतन्तु ग्राम्यं वक्ष्याम्यतः परं ।
 नृदक्षिणः पादयोस्तु हस्तयोस्त्रिस्त एव च ॥ १० ॥
 नृदः पञ्चदशामेधे हस्तादीनां विभाग्नः ।
 अनिर्णिके नृदं दद्यान्मृदन्ते लङ्घिरेव तु ॥ ११ ॥
 कण्ठं शिरोवा प्रावृत्त्य रथ्यापादगतस्तु वा ।
 शक्या पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १२ ॥
 प्रक्षाल्य पात्रं निक्षिप्य आचम्याभ्युक्षणं पुनः ।
 द्रव्यस्थान्यस्य तु तथा कुर्यादभ्युक्षणं पुनः ॥ १३ ॥
 पुष्पादीनां तृणानाञ्च प्रोक्षणं हविषान्तथा ।
 पराहतानां द्रव्याणां निधायाभ्युक्षणं तथा ॥ १४ ॥
 प्रोक्षितान्तु हरेत् किञ्चिच्छ्राद्धे दैवे तथा पुनः ।
 उत्तरेणाहरेद्देवां दक्षिणेन विसर्जयेत् ॥ १५ ॥
 विष्किञ्चं स्याद्विपर्याये दैवे पित्र्ये तथैव च ।
 दक्षिणेन तु हस्तेन दक्षिणां^(१) वेदमास्त्रिखेत् ॥ १६ ॥
 कराभ्यामेव देवानां पित्र्यां विकरं शूभं ।
 शुभितस्तत्रयोस्यैव तथा मूषपुरीषयोः ॥ १७ ॥
 निष्टीविते तथा व्यक्ते भुक्त्वा विपरिधाय च ।
 उच्छिष्टस्य च संस्पर्शे तथा पादावसेचने ॥ १८ ॥
 उत्सृष्टस्य सुसम्भाषे श्चाशुचिं प्रयतस्य च ।
 सन्देहेषु च सर्वेषु शिखां मुक्त्वा तथैव च ॥ १९ ॥
 विना यज्ञोपवीतेन मोक्षान्तु यद्युपसृजेत् ।

१ दक्षिणाक्षेदमिति अ० ।

ओष्ठस्य दन्तसंस्पर्शं दर्शने चान्धवाशिनां ॥४०॥
 जिह्वयाचैव संस्पृश दन्दासक्तं तथैव च ।
 सन्नद्धमङ्गुलीभिश्च प्रणतश्चावलोकयन् ॥४१॥
 यस्याधर्मे स्थितोमोहादाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 उपविश्य शूचौ देशे प्रणतः प्रागुदङ्मुखः ॥४२॥
 पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ तु अन्तर्जानुरुपस्पृशेत् ।
 प्रसन्नास्तिः पिबेदापः प्रयतः सुसमाहितः ॥४३॥
 द्विरेव मार्जनं कुर्यात् सकृदभ्युक्षणं ततः ।
 खानि मूर्द्धानमात्मानं हस्तौ पादौ तथैव च ॥४४॥
 अभ्युक्षणं तथा तस्य यद्यमीमांसितं भवेत् ।
 एवमाचमनं तस्य वेदा यज्ञास्तर्पाणि च ॥४५॥
 दानानि ब्रह्मचर्यञ्च भवन्ति सफलास्तथा ।
 क्रियां चः कुरुते मोहादनाचम्यैव नास्तिकः ॥४६॥
 भवन्ति च वृथा तस्य क्रिया ज्ञेया न संश्रयः ।
 वाग्भावशुद्धिनिर्निष्कमदुष्टं वाप्यमिन्दितं ॥४७॥
 मेध्यान्येतानि ज्ञेयानि दुष्टमेभ्योविपर्ययः ।
 न वक्तव्यः सदा विप्रः चुधितोनास्ति किञ्चन ॥४८॥
 तस्मै सत्कृत्य यो दद्यादयूपो^(१) यज्ञ उच्यते ।
 अङ्गुष्ठान्नं शृणान्नन्तु^(२) ह्यङ्गुष्ठान्ति^(३) मयाचकं^(४) ॥४९॥

(१) दयूप इति क० ह० ज० ।

(२) दृष्टीकान्नमिति उ० च० ह० । दृष्टीकान्नमिति क० ज० ।

(३) कुशदृष्टिमिति उ० । (४) मयावकमिति क० ।

एकान्तशीलं ह्रीमन्तं सदा आङ्घ्रेषु भोजयेत् ।
 धोददात्यन्तिमेभ्यश्च स ब्रह्मज्ञोदुरात्मवान् ॥५०॥
 अपि जातिभ्रतङ्गत्वा न स सुष्येत किञ्चिदात् ।
 विषमं भोजयेद्विप्रानेकपंक्त्याश्च योमरः ॥५१॥
 नियुक्तोवानियुक्तोवा पंक्त्या हरति दुष्कृतं ।
 पापेन मृच्छते क्षिप्रमिष्टापूर्त्तं च नश्यति ॥५२॥
 यतिस्तु सर्वविप्राणां सर्वेषामग्न्य उत्सवे ।
 इतिहासपञ्चमान् वेदान् यः पठेत्तु द्विजोत्तमः ॥५३॥
 अगमरं यथायोग्यं नियोक्तव्योविज्ञानता ।
 द्विवेदीगमरस्तस्य द्विवेदस्तदगमरः ॥५४॥
 एकवेदस्तथा पञ्चाध्यायाध्यायी^(१) ततः परं ।
 पावनाथैव पंक्त्या वै तान् प्रवक्ष्ये निबोधत ॥५५॥
 य एते पूर्वनिर्दिष्टाः सर्वे ते ह्यनुपूर्व्वजः ।
 षडङ्गी विनयी योगी सर्वतन्त्रस्तथैव च ॥५६॥
 व्याधावरस्य पश्चैते विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
 अष्टादशानां विद्यानामेकस्मिन् पारगोपि यः ॥५७॥
 यथावद्वर्त्तमानस्य सर्वे ते पङ्क्तिपावनाः ।
 चिन्ताचिकेतास्त्रैविद्योयस्य धर्मान् पठेद्विजः ॥५८॥
 वार्हस्पत्ये तथा ब्राह्मे पारं यस्य द्विजोगतः ।
 सर्वे ते पावना विप्राः पङ्क्तीनां समुदाहृताः ॥५९॥
 आमन्त्रितस्तु यः आङ्घ्रे घोषितं सेवते द्विजः ।

(१) पञ्चान् साध्यायी चेति ख० ग० ।

पितरस्तस्य तं मासं तस्य रेतसि शेरते ॥६०॥
 आहुं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं द्योनिषेवते ।
 पितरस्तस्य तं मासं रेतःस्ता नाच संश्रयः ॥६१॥
 तस्मादतिथयेद्देयं भोजयेद्ब्रह्मचारिणं ।
 ध्याननिष्ठाय दातव्यं सानुक्रीणाय धार्मिकं ॥६२॥
 यतिं वा बालखिल्यान् वा भोजयेच्छ्राद्धकर्माणि ।
 वानप्रस्थोपकुर्व्याणः पूजामात्रेण तोषितः ॥६३॥
 गृहस्थं भोजयेद्यस्तु विश्वेदेवास्तु पूजिताः ।
 वानप्रस्थेन ऋषयोवाखिल्यैः पुरन्दरः ॥६४॥
 यतीनां पूजने चापि साक्षाद्ब्रह्मा तु पूजितः ।
 आश्रमाः पावनाः पञ्च उपधाभिरनाश्रमाः ॥६५॥
 चत्वार आश्रमाः पूज्याः आहुः देवे तथैव च ।
 चतुराश्रमवाद्येभ्यः आहुं नैव प्रदापयेत् ॥६६॥
 स तिष्ठेद्वा बुभुक्षुस्तु चतुराश्रमवद्गतः ।
 अयतिर्मेघवादी च उभौ तौ पङ्क्तिदूषका ॥६७॥
 वृथामुष्ठास्र जटिस्ताः सर्वे कार्पाटिकास्तथा ।
 निर्घृणान् भिन्नवृत्तांस्र सर्वभणान् विवर्जयेत् ॥६८॥
 कारुकादीगनाचारान् सर्ववेदवद्विष्कृतान् ।
 गायनान् देववृत्तांस्र ह्यव्यकथेषु वर्जयेत् ॥६९॥
 द्विजेष्वपि क्लृप्तं नित्यं^(१) आहुकर्माणि वर्जयेत् ।

(१) दृष्टेति ख० ।

एतेषु वर्त्तते यस्य ह्यत्स्ववर्णं^(१) स गच्छति ।
योऽन्नाति सह शूद्रेण सर्वे ते पङ्क्तिदूषकाः ॥७०॥

व्यापादनं^(२) भक्तिनिवर्हणं कृषि-

र्वाणिध्यकार्यं पशुपालनञ्च ।

शूद्रश्रूषणं वायुगुरोरहोवा

कार्यं नैतद्विद्यते ब्राह्मणस्य ॥७१॥

ये तु विप्रा स्थिता नित्यं ज्ञानिनोऽध्यागिनस्तथा ।

मिथ्यासंरूपिनः सर्वे दुर्दृष्टा वा द्विजातयः ॥७२॥

मिथ्यातत्त्वविदोवर्ज्यास्तथा दम्भविस्मयकाः ।

उपपातकसंयुक्ताः पातकैश्च विशेषतः ॥७३॥

वेदे नियोगदातारोऽभिमोक्षफलार्थिनः ।

ब्रह्मविक्रयिणश्चैव आर्द्रकर्म्मणि वर्जिताः ॥७४॥

न नियोगोऽस्ति वेदानां योनियुक्ते स पापकृत् ।

भोक्ता वेदफलाद्भ्रष्टेऽहता दानफलात्तथा ॥७५॥

भृतोऽध्यापयते यस्तु भृतकाध्यापितस्तु यः ।

नार्हतस्तावपि आर्द्रं ब्रह्मणः क्रयविक्रयी^(३) ॥७६॥

क्रयविक्रयिणोऽपि चैव जीवितार्थं विगर्हितौ ।

दृष्टिरेषा तु वैश्वस्य ब्राह्मणस्य तु पातकं ॥७७॥

प्राङ्गर्वेदान् वेदविदो वेदान् यश्चोपजीवति ।

(१) ह्यत्स्ववर्णमिति पाठः सर्व्वत्र ।

(२) व्याकर्षणमिति पाठः सर्व्वत्र दृश्यते ।

(३) ब्रह्मण्यक्रयविक्रयीति क० ।

उभौ तौ नार्हतः आहुं पुत्रिकापतिरेव च ॥७८॥
 वृथा दारांस्य योगच्छेद्योद्यजेत वृथाध्वरे ।
 नार्हतस्तावपि आहुं द्विजोयस्यैव नास्तिकः ॥७९॥
 आत्मार्थं यः पचेदन्नं न देवातिथिकारकः ।
 नार्हतस्तावपि आहुं पतितौ ब्रह्मराक्षसौ ॥८०॥
 स्त्रियोनक्तं परा येषां परदाररतास्य ये ।
 अर्थकामरतास्यैव न तान् आहुषु भोजयेत् ॥८१॥
 वर्णाश्रमाणां धर्मेषु विद्वद्धाः आहुकर्षणि ।
 स्नेनस्य सर्वद्याजी च सर्वे ते पक्लिदूषकाः ॥८२॥
 यस्य शूकरवहुक्ले यस्य पाणितले द्विजः ।
 न तदन्नं पितरोयस्य वामं^(१) समञ्जते ॥८३॥
 स्त्रीशूद्रायानुपेताय आहुश्छिद्यं न दापयेत् ।
 योदद्याद्रागमोहात्तु न तद्गच्छेत् पितृन् सदा ॥८४॥
 तस्मान्न देयमुच्छिद्यं अन्नाद्यं आहुकर्षणि ।
 अन्यत्र दधिषर्पिभ्यां शिष्ये पुत्राय नान्यथा ॥८५॥
 अनुच्छिद्यन्तु दातव्यं अन्नाद्यं वै विशेषतः ।
 पुष्पमूलफलैर्वापि तुष्टिं गच्छन्ति चान्नतः ॥८६॥
 यावन्मन्त्रानि पूतानि^(२) यावदुष्णं न मुञ्चति ।
 तावदन्नं पितरोयावदन्नं वाग्यताः ॥८७॥
 दानं प्रतिग्रहोद्योमोभोजनं बलिरेव च ।

(१) वायुमिति क० ड० च० छ० ज० ।

(२) यावन्न पूयते चान्नमिति ख० ड० च० ।

सासुष्टेन तथा कार्यं नासुरेभ्योऽपि भवेत् ॥८८॥
 एतान्येव च सर्वाणि दानादीनि विशेषतः ।
 अन्तर्जान्त्वविशेषेण तद्गदाचमनं भवेत् ॥८९॥
 सुष्कान् जटिसकाषाथान् आङ्ककालेऽपि वर्जयेत् ।
 त्रिखिभ्योवा जिदपिभ्यः आङ्कं यत्नात् प्रदापयेत् ॥९०॥
 ये तु व्रते स्थिता नित्यं ज्ञानिनोऽध्यानिनस्तथा ।
 देवभक्ता महात्मानः पुनीचुर्द्वैर्नादपि ॥९१॥
 सर्व्वं योगेश्वरैर्व्याप्तं चैलोक्यं वै निरन्तरं ।
 तस्मात् पश्यन्ति ते सर्व्वं यत्किञ्चिज्जगतीगतं ॥९२॥
 व्यक्ताव्यक्तं वशीकृत्य सर्व्वथापि^(१) च यत्परं ।
 सदसचेति यैर्दृष्टं^(२) सदसच्च महात्मनां ॥९३॥
 सर्व्वज्ञानानि दृष्टानि मोक्षादीनि महात्मनां ।
 तस्मान्नेषु सदासक्तः प्राप्नोत्यनुत्तमं^(३) ब्रह्मं ॥९४॥
 ऋषोहि षोवेद स वेद वेदान्
 यजुंस्त्रि षोवेद स वेद यज्ञं ।
 सामानि षोवेद स वेद ऋषि
 योमानसं वेद स वेद सर्व्वम् ॥९५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्ककल्पे ब्राह्मणपरीक्षानाम
 सप्तदशोऽध्यायः ।

(१) सर्व्वथापि चेति ख० ।

(२) यैर्दृष्टमिति ख० ग० । यैर्दृष्टमिति क० ज० ।

(३) प्राप्नोत्यनुत्तममिति क० ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः ।

आङ्ककल्पे दानफलं ।

दृश्यतिस्वाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानानि च फलानि च ।

तारुणं सर्वभूतानां स्वर्गमार्गं सुखावहं ॥१॥
लोके अष्टतमं स्वर्गमात्मनसापि यत् प्रियं ।
सर्वं पितृणां दातव्यं तेषामेवास्तथार्थिना ॥२॥
जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं सूर्यसन्निभं ।
दिव्यांशु रोभिः सङ्कीर्णमन्नदोलभते फलं ॥३॥
आष्ठादन्तु योदद्यादाहृतं^(१) आङ्ककर्मणि ।
आयुः प्रकाममैश्वर्यं रूपञ्च लभते सुतं ॥४॥
उपवीतन्तु योदद्यात्पञ्चाङ्ककालेषु धर्मवित् ।
पानञ्च सर्वविप्राणां ब्रह्मदानस्य यत् फलं ॥५॥
दत्तं विप्रेषु योदद्यात्पञ्चाङ्ककाले कमण्डलुं ।
मधुक्षीरस्रवा धेनुर्दातारमुपतिष्ठति ॥६॥
चक्राविद्धन्तु योदद्यात्पञ्चाङ्ककाले कमण्डलुं ।
धेनुं च लभते दिव्यां पयोर्दा काम्यदोहिनीं ॥७॥
पूर्वशय्यान्तु^(२) योदद्यात् पुष्यमासाविभूषितां ।
प्रासादोद्युत्तमोभूत्वा गच्छन्तमनुगच्छति ॥८॥

(१) दद्याद्भुतमिति ख० ग० ।

(२) पूर्वपर्वामिति च० ।

भवमं रत्नसम्पूर्णं सन्नय्यासनभोजनं ।
 आङ्गे दत्त्वा यतिभ्यस्तु नाकपृष्ठे स मोदते ॥८॥
 सुकृतिदूर्यवासांसि रत्नानि विविधानि च ।
 वाहनानि च दिव्यानि अथुतान्यर्बुदानि च ॥९०॥
 सुमहद्वज्रनप्रख्यं रत्नकामसमन्वितं ।
 सूर्यचन्द्रप्रभन्दिष्यं विमानं सभतेऽक्षयं ॥९१॥
 अप्सरोभिः परितृतं कामगन्तु मनोजवं ।
 वसते स विमानागे स्तयमानः समन्ततः ॥९२॥
 दिक्षैर्गन्धैः प्रसिञ्चन्ति पुष्पवृष्टिभिरेव च^(१) ।
 गन्धर्व्वाप्सरसस्तत्र गायन्ते वादयन्ति च ॥९३॥
 कन्या युवतयोमुख्याः सहिताश्चाप्सरोगणैः ॥
 सुखरैखं विबुध्यन्ते सततं हि मनोरमैः ॥९४॥
 अश्वदानसहस्रेण रथदानशतेन च ।
 दन्तिनाञ्च सहस्रेण योगिण्या वसते नरः ॥९५॥
 दद्यात् पित्रभ्योयोगिभ्यो यस्तुष्ट्वज्रनमम्भसि^(२) ।
 अथ निष्कसहस्राणां फलं प्राप्नोति मानवः ॥९६॥
 जीवितस्य प्रदानाद्भिर्नान्यदानं विप्रियते ।
 तस्मात् सर्वप्रथमेन देयं प्राणाभिरक्षणं ॥९७॥
 अहिंसा सर्वदेवेभ्यः पवित्रा सर्वदायिनी ।
 दानं हि जीवितस्थाञ्जः प्राणिनां परमं बुधाः ॥९८॥

(१) दिक्षैः पुष्पैः प्रसिञ्चन्ति पूर्ववृष्टिभिरेव च इति पाठः सर्वत्र ।

(२) जन्तुद्वारमम्भसीति पाठः सर्वेभ्योदर्शपुस्तकेषु दृश्यते ।

लक्षणाणि सुवर्णानि आहुं पात्राणि दापयेत् ।
 रसास्तमुपतिष्ठन्ति भक्ष्याः सौभाग्यमेव च ॥१८॥
 पात्रं वै तैजसन्दद्यान्मनोऽहं आहुभोजने ।
 पात्रं भवति कामानां रूपस्य च धनस्य च ॥२०॥
 राजतं काञ्चनं वापि दद्यात्प्राहुं तु कर्मणि ।
 दत्त्वा तु लभते दाता प्रकामं^(१) धर्ममेव च ॥२१॥
 धेनुं आहुं तु योदद्याद्दृष्टिकुम्भोपदोहनां ।
 गावस्तमुपतिष्ठन्ति गवां पुष्टिस्तथैव च ॥२२॥
 शिशिरेषु तथात्वग्निं वज्रकाष्ठं तथैव च ।
 इन्धनानि तु योदद्याद्द्विजेभ्यः शिशिरागमे^(२) ॥२३॥
 नित्यञ्जयति संगामे त्रियायुक्तस्य दीप्यते ।
 सुरभीणि च माल्यानि गन्धवन्ति तथैव च ॥२४॥
 पूजयित्वा तु पात्राणि आहुं सत्कृत्य दापयेत् ।
 गन्धवाहा महानद्यः सुखानि विविधानि च ॥२५॥
 दातारमुपतिष्ठन्ति युवत्यस्य मनोरमाः ।
 शयनासनानि रम्याणि भूमयोवाहनानि च ॥२६॥
 आहुंऽप्येतानि योदद्यादश्वमेधफलं लभेत् ।
 आहुकाले निवेद्यस्य दर्शनाद् उपस्थिते ॥२७॥
 विप्राणां गुणयुक्तानां स्मृतिं मेधां च विन्दति ।

(१) प्राकाश्यमिति क० ख० ग० छ० ज० । च चिकित्तपुस्तके एव
 श्लोको नास्ति ।

(२) कायाभिदीप्तिः प्राकाश्ये रूपं सौभाग्यमेव चेति ख० ग० उ० च० ।

सर्पिःपूर्णानि पात्राणि आद्धे सकृद्य दापयेत् ॥२८॥
 कुम्भदोहनधेनूनां वङ्गीनाञ्च फलं लभेत् ।
 अस्मिंस्तु मोदते लोके स्यन्दनैश्च सुवाहनैः ॥२९॥
 आद्धे यथेष्टितं दत्त्वा पुण्डरीकस्य यत् फलं ।
 रम्यमावसथं दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् ॥३०॥
 वनं पुष्पफलोपेतं दत्त्वा सौरभमश्रुते ।
 कूपारामतङ्गागानि चेषघोषगृहानि च ॥३१॥
 दत्त्वेतान् मोदते स्वर्गे नित्यमाचन्द्रतारकं ।
 आस्तीर्णमथनं दत्त्वा आद्धे रत्नविभूषितं ॥३२॥
 पितरस्तस्य तुष्यन्ति स्वर्गे चानन्दमश्रुते ।
 राजभिः पूष्यते चापि धनधान्यैश्च वर्द्धते ॥३३॥
 ऊर्णाकौशेयवस्त्राणि तथा प्रवरकम्बलौ ।
 अजिनं काञ्चनं पट्टं प्रवेणी मृगलोमकं ॥३४॥
 द्रामान्येतानि विप्रेभ्योभोजयित्वा यथाविधि ।
 प्राप्नोति अद्धानस्तु वाजपेयशतं फलं^(१) ॥३५॥
 बङ्गोनाथ्यः सुरूपास्तु पुत्रा भृत्यास्तु किंकराः ।
 वशे तिष्ठन्ति भृतानि अस्मिंस्लोके त्वनामयं ॥३६॥
 कौशेयं चौमकार्पासं दुकूलसहितं तथा ।
 आद्धेऽश्वेतानि योदद्यात् कामानाप्नोति पुष्कलान् ॥३७॥
 सन्नस्त्रीं विनुदत्याशु तमः सूर्योदये यथा ।

(१) वाजपेयफलं लभेत् इति ख० ग० । परन्त्वेष पाठोऽसंभवः ।

भ्राजते स विमानाये मन्त्रेष्विव चन्द्रमाः ॥३८॥
 वासोहि सर्वदैवत्यं सर्वदैवैस्वभिष्टुतं ।
 वस्त्राभावे क्रिया नास्ति यज्ञा वेदास्तपांसि च ॥३९॥
 तस्माद्दस्ताणि देयानि आङ्गकाले विज्ञेयतः ।
 तानि सर्वाण्यवाप्नोति यज्ञवेदतपांसि^(१) च ॥४०॥
 नित्यं आङ्गेषु द्योदद्यात् प्रयतस्तत्परायणः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गं राज्यं तथैव च ॥४१॥
 सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्रुते ।
 भक्ष्यान् धानाः करभांस्य पिष्टकान् घृतशर्कराः ॥४२॥
 कृत्तराम् मधुपर्कञ्च पयः पायसमेव च ।
 स्निग्धांस्यूपान् द्योदद्याद्भिष्टोमस्य यत् फलं ॥४३॥
 दधि गव्यमसंस्मृतं भक्ष्या नानाविधास्तथा ।
 तदन्नं शोचति आङ्गे वर्षासु च मघासु च ॥४४॥
 घृतेन भोजयेद्दिप्रान् घृतं भूमौ समुत्सृजेत् ।
 गयार्था^(२) हस्तिनस्यैव दत्त्वा आङ्गे न शोचति ॥४५॥
 ओदनं पायसं सर्पिर्मधुमूलफलानि च ।
 भक्ष्यांस्य विविधान् दत्त्वा प्रत्य चेह च मोदते ॥४६॥
 शर्कराक्षीरसंयुक्तं पृथुकं नित्यमन्नयं ।
 यस्य संवत्सरं प्रीत्या कृत्तरैर्मसुरेण च ॥४७॥
 सकृत्साजास्तथा पूपाः कुत्त्राषव्यञ्जनैस्तथा ।

(१) यज्ञवेदतपांसीत्यादयश्च कामानवाप्नोतीत्यन्तः पाठः च० पुस्तके नास्ति ।

(२) ह्यायायामिति क० ख० घ० ।

सर्पिःस्निग्धानि हृद्यानि दध्ना सक्तंस्तु भोजयेत् ।
 आद्धेध्वेतानि योदद्यात् पद्मानि लभते निधिं ॥४८॥
 नवसखानि योदद्यात् आद्धे सत्कृत्य यत्नतः ।
 सर्वभोगानवाप्नोति पूज्यते च दिवं गतः ॥४९॥
 भक्ष्यभोज्यानि चोष्याणि पेयलेह्यवराणि च ।
 सर्वश्रेष्ठानि योदद्यात् सर्वश्रेष्ठोभवेन्नरः ॥५०॥
 वैश्वदेवं च सौम्यं च खाद्ममांसं परं हविः ।
 विषाणं वर्जयेत् खाद्मं असूयां नाश्रयामहे ॥५१॥
 भोजनेऽप्यासनं दद्यादतिथिभ्यः कृताञ्जलिः ।
 सर्वयज्ञक्रियाणां स फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ॥५२॥
 क्षिप्रमत्युष्णमक्षिप्तं दद्याच्चान्नं बुभुक्षते ।
 व्यञ्जनं च तथा स्निग्धं भक्ष्या सत्कृत्य यत्नतः ॥५३॥
 तरुणादित्यसंकाशं विमानं हंसवाहनं ।
 अन्नदोलभते तिस्रः कल्पकोटीस्तथैव च^(१) ॥५४॥
 अन्नदानात्परं दानं विद्यते नेह किञ्चन ।
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥५५॥
 जीवदानात् परं दानं न किञ्चिदिह विद्यते ।
 अन्नैर्जीवति चैलोक्यमन्नस्यैव हि तत् फलं ॥५६॥
 अन्ने लोकाः प्रतिष्ठन्ति लोकदानस्य तत्फलं ।

(१) कन्याकोटीस्तथैव च इति पाठः ड० पुस्तकव्यतिरिक्तेषु सर्वेषु दृश्यते ।

अन्नं प्रजापतिः साक्षात्तेन सर्वमिदं ततं ।
 तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥५७॥
 यानि रत्नाणि मेदिन्यां वाहनानि स्त्रियस्तथा ।
 क्षिप्रं प्राप्नोति तत् सर्वं पितृभक्तो हि मानवः ॥५८॥
 प्रतिश्रयं सदा दद्यादतिथिभ्यः क्षताञ्जलिः ।
 देवास्ते संप्रतीक्षन्ते दिव्यातिथीः सहस्रशः ॥५९॥
 सर्वाण्येतानि दद्यात् पृथिव्यामेकराड्भवेत् ।
 त्रिभिर्द्वाभ्यामथैकेन दानेन तु सुखी भवेत् ॥६०॥
 दानानि परमोधर्मः सङ्गिः सत्कृत्य पूजितः ।
 त्रैलोक्यस्याधिपत्यं हि दानादेव व्यवस्थितं ॥६१॥
 राजा तु लभते राज्यमधनस्योत्तमं धनं ।
 क्षीणायुर्लभते सायुः पितृभक्तः सदा नरः ।
 यान् कामान् मनसाऽर्थेन तांस्तस्य पितरोविदुः ॥६२॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आङ्कल्पे दानफलं नाम
 अष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ जनविंशोऽध्यायः ।

आङ्गकच्ये तिथिविशेषे आङ्गफलं ।

वृहस्पतिरुवाच । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि आङ्गकर्म्मणि पूजितं ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रं आङ्गकर्म्मणि नित्यम् ॥१॥
पुत्रदारधनमूला अष्टकास्तिस्र एव च ।
पूर्वपक्षोवरिष्ठोहि पूर्वा चिन्नी उदाहृता ॥२॥
प्राजापत्या द्वितीया स्यात् तृतीया वैश्वदेवकी ।
आद्या पूषैः सदा कार्या मांशैरन्या भवेत्सदा ॥३॥
आकैरन्या तृतीया स्यादेवंद्रव्यगताविधिः ।
अन्वष्टका पिद्वर्णा वै नित्यमेव विधीयते ॥४॥
यद्यन्या च चतुर्थी स्यान्नास्य कुर्याद्विशेषतः ।
तासु आङ्गं बुधः कुर्यात् सर्वस्वेनापि नित्यम् ॥५॥
परचेह च सर्वेषु नित्यमेव सुखीभवेत् ।
पूजकानां सदेत्कर्षानास्तिकानामधोगतिः ॥६॥
पितरः सर्वकालेषु तिथिकालेषु देवताः ।
सर्वे पुरुषमायान्ति निपानमिव धेनवः ॥७॥
मा स्र ते प्रतिगच्छेयुरष्टकाः सुरपूजिताः ।
मोघस्तस्य भवेत्सोकोलम्बश्चास्य विनश्यति ॥८॥
देवांसु दायिनोयान्ति तिर्यग्गच्छन्त्यदायिनः ।
प्रजां पुष्टिं स्रति मेधां पुत्रानैश्वर्यमेव च ॥९॥

कुर्वाणः पौर्णमास्याञ्च पूर्वं^(१) पूर्णं समश्रुते ।
 प्रतिपद्भ्रमलाभाय लब्धं चास्य न नश्यति ॥१०॥
 द्वितीयाद्यान्तु यः कुर्याद्विपदाधिपतिर्भवेत् ।
 वरार्थिना तृतीया तु^(२) शत्रुघ्नी पापनाशिनी ॥११॥
 चतुर्थ्यां कुरुते आङ्गं शत्रोर्गिह्राणि पश्यति ।
 पञ्चम्यां वै प्रकुर्वाणः प्राप्नोति महतीं त्रियं ॥१२॥
 षष्ठ्यां आङ्गानि कुर्वाणं द्विजास्तं पूजयन्त्युत ।
 कुरुते यस्तु सप्तम्यां आङ्गानि सततं नरः ॥१३॥
 महासत्त्वमवाप्नोति गणानामधिपोभवेत् ।
 सम्पूर्णामृद्धिमाप्नोति योऽष्टम्यां कुरुते नरः ॥१४॥
 आङ्गं नवम्यां कुर्वाण ऐश्वर्यं काङ्क्षितां स्त्रियं ।
 कुर्वन् दशम्यान्तु नरोन्नाह्नीं त्रियमवाप्नुयात् ॥१५॥
 वेदांश्चैवाप्नुयान् सर्वान् प्रणाशमेनसस्तथा ।
 एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं सततं तथा ॥१६॥
 द्वादश्यां राष्ट्रलाभन्तु जयमाङ्गवस्त्रनि च ॥१७॥
 प्रजां बुद्धिं पशून् मेधां स्वातन्त्र्यं पुष्टिसुखमां ॥१८॥
 दीर्घमायुर्यैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीं ॥१९॥
 युवानश्च मृता यस्य गृहे तेषां प्रदापयेत् ।
 शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्दशीं ॥२०॥

(१) सर्वमिति ख० ।

(२) वरां त्वेनां तृतीयान्तु इति ग० ।

तथा विषमजातानां यमलानां तु सर्वशः ।
 अमावास्यां प्रथमेन आहूतं कुर्याच्छुचिः सदा ॥२१॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति खर्गमानन्त्यमश्रुते ।
 षट् दद्यादमावास्यां सोममाष्यायनं महत् ॥२२॥
 एवमाष्यायितः सोमस्त्रीन् लोकान् धारयिष्यति ।
 सिद्धचारणगन्धर्वैस्त्वयमानस्तु नित्यशः ॥२३॥
 श्वेः पुष्यैर्मनोऽज्ञैश्च सर्वकामपरिच्छदैः ।
 नृत्यवाद्भिर्नगीतैश्च अप्सरोभिः सहस्रशः ॥२४॥
 उपक्रीडैर्विमानैस्तु पित्रभक्तं दृढमतं ।
 स्तवन्ति देवगन्धर्वाः सिद्धसङ्घाश्च तं सदा ॥२५॥
 पित्रभक्तस्त्वमावस्थां सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 प्रत्यक्षमर्चितास्तेन भवन्ति पितरः सदा ॥२६॥
 पित्रदेवा मघा यस्मात् तस्मान्नास्वचयं स्मृतं ।
 पितृन् कुर्वन्ति तस्यान्तु विशेषेण विचक्षणः ॥२७॥
 तस्मान्मघा वै वाञ्छन्ति पितरोऽनित्यमेव हि ।
 पित्रदैवतभक्ता ये तेऽपि यान्ति परां गतिं ॥२८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आहूकष्ये तिथिविशेषे आहू-
 कष्येण नाम जनविश्वोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ विंशोऽध्यायः ।

आङ्गक्षपे नक्षत्रविशेषे आङ्गफलं ।

वृहस्पतिस्त्वाच । यमस्तु यानि आङ्गानि प्रोवाच शिवविन्दवे^(१) ।

तानि मे शृणु कार्त्तुमेन नक्षत्रेषु पृथक् पृथक् ॥१॥

आङ्गं यः कृत्तिकायोगे करोति सततं नरः ।

अग्नीनाधाय सापत्योजायते स गतज्वरः ॥२॥

अपत्यकामोरोहिष्ठां सौम्येनाजखिता भवेत् ।

प्रायज्ञः क्रूरकर्मा तु चार्द्रायां आङ्गमाचरेत् ॥३॥

श्वेत्तभागी भवेत् पुत्री आङ्गं कुर्वन् पुनर्वसुसौ ।

धनधान्यसमाकीर्णः पुत्रपौत्रसमाकुलः ॥४॥

तुष्टिकामः पुनस्त्रिये आङ्गं कुर्वति मानवः ।

अश्लेषासु पितृमर्त्यं वीरान् पुत्रान्वाप्नुयात् ॥५॥

श्रेष्ठो भवति ज्ञातीनां मघासु आङ्गमाचरन्^(२) ।

फलगुणीषु पितृमर्त्यं सौभाग्यं लभते नरः ॥६॥

प्रधानश्रीलः सापत्यः उत्तरासु करोति यः ।

स सत्सु सुखो भवति हस्ते यस्तर्पयेत्पितृन् ॥७॥

चित्रायां चैव यः कुर्यात् पशुद्रूपवतः सुतान् ।

स्वातिना चैव यः कुर्याद्विदांस्तान्^(३) मवाप्नुयात् ॥८॥

(१) शिवविन्दवे इति ख० ज०, शिवविन्दवे इति ड० च० ।

(२) माचरेदिति च० ।

(३) विद्वान् काममिति क० ।

पुत्रार्थं विनाशास आद्भमीहेत मानवः ।
 अनुराधासु कुर्व्याणोरस्रकं प्रवर्त्तयेत् ॥८॥
 आधिपत्यं सभेः श्रेष्ठं ज्योष्ठार्थां सततं तु यः ।
 मूलेनारोग्यमिच्छन्ति आषाढासु महद्यज्ञः ॥९०॥
 आषाढाभिसोत्तराभिर्वीतशोकोभवेन्नरः ।
 अवणार्थां सुलोकेषु प्राप्नुयात् परमां गतिं ॥९१॥
 राव्यभास्त्रै^(१) धनिष्ठासु प्राप्नुयाद्भिपुषं धनं ।
 आर्द्रं त्वभिजिता कुर्वन् विन्दतेऽजाविकं फलं^(२) ॥९२॥
 मघचे वारुणे कुर्वन् भिषकसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 पूर्वे प्रोष्ठपदे कुर्वन् विन्दतेऽजाविकं फलं^(३) ॥९३॥
 उत्तरास्त्रमतिक्रम्य विन्देद्गावः सहस्रशः ।
 बज्ररूपकतं द्रव्यं विन्देत् कुर्वन्सु रेवतीं ।
 अश्यांशैवाग्निनीयुक्तोभरण्यामायुश्चतुर्धनं ॥९४॥
 इमं आद्भविधिं कुर्वन् ब्रह्मविन्दुर्महीमिमां ।
 कृत्स्नान्नु खेभे स कृत्स्नां सन्धा स प्रब्रह्मसं तं ॥९५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते नक्षत्रविशेषे आद्भफलवर्णनं
 नाम विंशोऽध्यायः समाप्तः ।

(१) राव्यभागिति अ० ।

(२) सदा सन्मानमाप्नुयादिति अ० ।

(३) वाग्भितं पञ्चमिति अ० ।

अथ एकविंशोऽध्यायः ।

आङ्गकष्ये भिन्नकालिकल्पिसाधनप्रत्यविशेष-गयाआङ्गादिफल-
ब्राह्मणपरीक्षादिकथनं ।

शंयुद्वाच । किञ्चिद्दत्तं पितृणां तु धिनेति वदतां वर ।

किं हि खिञ्चिररात्राय किञ्चानन्याय कस्यते ॥१॥

दृश्यतिद्वाच । हवीषि आङ्गकाले तु यानि आङ्गविदोऽपिदुः ।

तानि मे शृणु सर्वाणि फलं देवां वधावत् ॥२॥

तिलैर्ब्रीहियवैर्माषैरङ्गिर्मूलफलेन च ।

दत्तेन मासं प्रीयन्ते आङ्गेन तु पितामहाः ॥३॥

मत्स्यैः प्रीणन्ति द्वौ मासौ चीन्मासान् हारिणेन तु ।

शाशन्तु^(१) चतुरोमासान् पञ्च प्रीणाति शाकुर्न ॥४॥

वाराहेण तु षण्मासान् छागलं साप्तमासिकं ।

अष्टमासिकमित्युक्तं यच्च पार्षतकं भवेत् ॥५॥

रौरवेण तु प्रीयन्ते नवमासान् पितामहाः ।

गवयस्य तु मासेन दत्तिः स्याद्दशमासिकी ॥६॥

कूर्मस्य चैव मासेन मासानेकादशैव तु ।

आङ्गमेव विजानीयाद्गव्यं संवत्सरं भवेत् ॥७॥

तथा गव्यसमायुक्तं पायसं मधुसर्पिषा ।

बध्नीणस्य मासेन दत्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥८॥

(१) मैघनिवृत्ति ख० म० ।

आनन्याय भवेद्युक्तं खाड्गमांसैः पितृक्षये ।
 कृष्णच्छागस्तथा गोधा^(१) आनन्यायैव कल्प्यते ॥२॥
 अत्र गाथाः पितृगीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः ।
 तास्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथावत्संनिबोधत ॥१०॥
 अपि नः स्वकुले आयाद्योऽन्नं दद्यात्तयोदधौ ।
 पायसं मधुसर्पिभ्यां क्षायायां कुञ्जरस्य तु ॥११॥
 आजेत सर्व्वलोहेन वर्षासु च मघासु च ।
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 गौरीं वायुदहेद्गार्थ्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥१२॥
 ग्रंथुह्वाच । गयादीनां फलं तात प्रभूहि समष्ट्युक्तः ।
 पितृणां चैव यत्पुष्पं निखिलेन ब्रवीहि मे ॥१३॥
 वृहस्पतिह्वाच । गयायामक्षयं आढ्यं अपहोमतपांसि च ।
 पितृक्षयाहे ते^(१) पुत्र तस्मान्नचाक्षयं स्मृतं ॥१४॥
 पुनीयादेकविंशन्तु गौर्यामुत्पादितः सुतः ।
 मातामहांसु षड्भ्य इति तस्याः फलं स्मृतं ॥१५॥
 फलं वृषस्य वक्ष्यामि गदतोमे निबोधत ।
 वृषोत्सृष्टा पुनात्येव दग्धातीतान् दग्धावरान् ॥१६॥
 यत्किञ्चित् स्पृश्यते तोयैरुत्तीर्णेन जलान्महीं ।
 वृषोत्सर्गे पितृणां तु अक्षयं समुदाहृतं ॥१७॥

(१) गेह (गोह ?) इति क० ज० । जौह इति ख० ग० ड० च० ।

गोधा इति पाठः कश्चित्तः ।

(२) पितृक्षये हिते इति क० ड० च० क० ज० ।

यद्यद्भि संस्पृशेत्तैर्वा सांगूलादिभिरन्ततः ।
 सर्वं तदक्षयं तस्य पितृणां नात्र संग्रहः ॥१८॥
 षट्शतैः सुरैर्वा यद्भूमिसुहृत्स्वित्यनिशं वृषः ।
 मधुकुल्याः पितृंस्तस्य अक्षयास्ता भवन्ति वै ॥१९॥
 सहस्रमक्षमात्रेण तदाकेन यथा श्रुतिः ।
 तस्मिन्श्रुतिः पितृणां वै तद्दृषस्याधिकोच्यते ॥२०॥
 योददाति गुडैर्मिश्रांस्तिलान् वै आङ्ककर्मणि ।
 मधुना मधुमिश्रान् वा^(१) अक्षयं सर्वमेव तत् ॥२१॥
 बृहस्पतिरुवाच । न ब्राह्मणान् परीक्षेत सदा देवे तु मानवः ।
 देवे कर्मणि पित्र्ये च श्रूयते वै परीक्षणं ॥२२॥
 सर्ववेदप्रतप्ताताः पङ्कतीनां पावना दिजाः ।
 ये च भाष्यविदो^(२) मुख्या ये च व्याकरणे रताः ॥२३॥
 अधीयते पुराणं च धर्मशास्त्रं तथैव च ।
 त्रिणाचिकेतपश्चात्त्रिस्त्रिंशत्सुपर्णः षडङ्गवित् ॥२४॥
 ब्रह्मदेयसुतस्यैव हृन्दोगोऽष्टसामगः ।
 पुण्ड्रेषु येषु तीर्थेषु अभिषेककृतप्रताः ॥२५॥
 मुख्येषु येषु सत्रेषु भवन्त्यवभृथश्रुताः^(३) ।
 ये च सद्योप्रता नित्यं स्वकर्षानिरताश्च ये ॥२६॥
 अक्रोधनाः शान्तिपरास्तान् वै आङ्के निमन्त्रयेत् ।

(१) मधुमांससुमिश्रान् वा इति ख० ग० ।

(२) भाष्यविदो इति ड० च० ।

(३) अवभृथश्रुता इति ड० च० क० ज० ।

ये चापि नित्यं दशसु सुकृतेषु व्यवस्थिताः ॥२७॥
 एतेषु दत्तमक्षय्यमेते वै पङ्क्तिपावनाः ।
 अद्वेया ब्राह्मणा ये तु योगधर्ममनुव्रताः ॥२८॥
 धर्माश्रमवरिष्ठान्ते इत्यकक्षेषु ते वराः ।
 चयोऽपि पूजितास्तेन ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥२९॥
 पितृभिः सह लोकाश्च योक्षेतान् पूजयेन्नरः ।
 पवित्राणां पवित्रं मङ्गलानां च मङ्गलं ॥३०॥
 प्रथमः सर्वधर्माणां योगधर्मेनिगद्यते ।
 अपाङ्केत्यास्तु वक्ष्यामि गदतोमे निबोधत ॥३१॥
 कितवोमद्यपोयक्षी पशुपालो निराकृतिः ।
 ग्रामप्रेथोवाहुर्षिको गायत्रो वणिजस्तथा ॥३२॥
 आगारदाही^(१) गरदः कुण्डाम्नी सोमविक्रयी ।
 समुद्रयायी दुस्वर्मा तैलिकः कूटकारकः ॥३३॥
 पित्रा विवदमानश्च^(२) यस्य सोपपतिर्गृहे ।
 अभिब्रस्तस्तथास्तेनः शिष्यैर्यस्योपजीवति ॥३४॥
 सूचकः पर्वकारी च यस्तु मित्रेषु द्रुहति ।
 गणयाचनकश्चैव नास्तिको वेदवर्जितः ॥३५॥
 लम्पतः क्षण्डकण्ठौ भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 भिषक्जीवः प्रैषणिकः परस्त्रीं यस्य गच्छति ॥३६॥
 विक्रांणाति च यो ब्रह्म व्रतानि च तपांसि च ।

(१) आगारदाही इति क० उ० च० ।

(२) पुत्रा विवदमानाश्चेति उ० च० ।

गृहं स्यान्नास्तिके दत्तं क्षतमेवैव ग्रंसके ॥ ३७ ॥
 यष वाणिजके सैव नेह भासुष तद्भवेत् ।
 निक्षेपहारिणे सैव कितवे वेदनिन्दके ॥ ३८ ॥
 तथा वाणिजके सैव कारुके धर्मवर्जिते ।
 निन्दन् क्रोषाति पक्ष्यानि विक्रीणंस्य प्रशंसति ॥ ३९ ॥
 अनृतस्य समावासेन वणिक् आहुमर्हति ।
 भस्मनीव उत हव्यं दत्तं पौनर्भवे द्विवे ॥ ४० ॥
 षट्ठिं काणः शतं पण्डः श्विची धावत् प्रपश्यति ।
 पापरोगी सहस्रस्य दातुर्नाशयते फलं ॥ ४१ ॥
 भ्रश्यते सत्फलान्तस्मादाता यस्य तु वालिभ्रः ।
 योवेष्टितशिरा भुङ्क्ते योभुङ्क्ते दक्षिणामुखः ॥ ४२ ॥
 सोपानत्कस्य योभुङ्क्ते यष दद्यान्तिरक्षतं ।
 सर्वं तदसुरेन्द्राणां प्रह्ला भागमकल्पयत् ॥ ४३ ॥
 श्वानस्य धातुधानास्य नावेक्षेरन् कथञ्चन ।
 तस्मात्परिटृतिं दद्यान्तिलैस्याश्वकीरयन् ॥ ४४ ॥
 राक्षसानीं तिलाः प्रोक्ताः^(१) शूनां परिटृतिस्तथा ।
 दर्शनाच्छूकरोहन्ति पक्षपातेन कुक्कुटः ॥ ४५ ॥
 रजस्वलागुस्पर्शेन क्रुद्धोयस्य प्रयच्छति ।
 यस्य मित्तप्रदेयानि आहुजानि च हवीषि च ।
 न प्रीणाति पितृन् देवान् स्वर्गं न च स गच्छति ॥ ४६ ॥

(१) कार्थ्या इयि उ० च० ।

नदीतीरेषु रज्जेषु सरित्सु च सरस्सु च ।
 विविक्तेषु च प्रीयन्ते द्रुत्तेनेह पितामहाः ॥४७॥
 न चाक्षुं पातयेज्जातु न युक्तोवाचमीरयेत् ।
 न च कुर्क्रीति भुञ्जानः अन्योऽन्यं मत्सरस्तदा^(१) ॥४८॥
 अपसव्ये हते तेन विधिवद्भ्रमपाणिना ।
 पित्र्यमानिधनं कार्यमेवं प्रीणाति वै पितृन् ॥४९॥
 अनुमत्यादितोविप्रानग्रौ कुर्याद्यथाविधि ।
 पितृणां निर्भ्रमेद्भूमौ सूर्ये वा दर्भसंस्तरे ॥५०॥
 शुकपक्ष्म पूर्वाह्णे आह्नं कुर्याद्विचक्षणः ।
 कृष्णपक्षेऽपराह्णे तु रौहिणं न विलङ्घयेत् ॥५१॥
 एवमेते महात्मानोमहायोगा महौजसः ।
 सदा वै पितरः पूज्या द्रष्टारोदेशकालयोः ॥५२॥
 पितृभक्तिरतोनित्यं योगं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 ध्यानेन मोक्षं गच्छन्ति हित्वा कर्म शूभाशुभं ॥५३॥
 यज्ञहेतोर्यदुद्धृत्य मोहयित्वा जगत्तदा ।
 गुहायां निहतं योगं कश्यपेन महात्मना ॥५४॥
 अमृतं गुह्यमुद्धृत्य योगं योगविदावर^(२) ।
 प्रोक्तं सगत्कुमारेण महत्तद्गुह्यंशास्त्रतं^(३) ॥५५॥
 देवानां परमं गुह्यं ऋषीणां च पराथयं ।

(१) सकृदिति ख० ।

(२) यज्ञविदाम्बर इति ख० ।

(३) महाधर्म्मार्थशास्त्रतमिति ख० ग० ।

पितृभक्त्या प्रयत्नेन पितृभक्तैश्च नित्यम् ॥५६॥

तच्च धीर्गं समासेन पितृभक्तस्तु ह्यत्तज्जगः ।

प्रयत्नात्प्राप्नुयान्तच्च सर्वमेव न संशयः ॥५७॥

यस्मै श्राद्धानि देयानि यच्च दत्तं महाफलं ।

येषु वाप्यक्षयं श्राद्धं तीर्थेषु च नदीषु च ।

येषु च स्वर्गमाप्नोति तत्ते प्रोक्तं संसद्गृहं ॥५८॥

दृश्यन्निहवाच । अत्रैवं आङ्कक्षणं तु योऽस्त्वयां कुर्वते नरः ॥

स मञ्जेन्नरके घोरे नास्तिकस्त्वामसावृतः ॥५९॥

महारोगावसायस्तु स यः संयतमानसः^(१) ।

वेदाश्रमान्मुक्तचित्तः कुम्भीकानधिगच्छति ।

जिज्ञाच्छेदं स्तेनमेत्य प्राप्नुयुस्तेन चैव ह ॥६०॥

सीदन्ति ते सागरे लोद्गभृता

योगद्विषः स्थास्यन्ते यावदुर्वी ।

तस्मात् श्राद्धे धर्मं उद्दिष्ट एष

नित्यं कार्यः श्रद्धधानेन पुंसा ॥६१॥

परिवादोऽन कर्त्तव्योयोगिनां च विशेषतः ।

परिवादात् क्षमिर्भूत्वा तत्रैव परिवर्त्तते ॥६२॥

धीर्गं परिवदेद्यस्तु ध्यानिनां मोक्षकारणं ।

स गच्छेन्नरकं घोरं श्रोता यस्य न संशयः ॥६३॥

(१) संयतमानसः इति पाठः आदर्शपुस्तकमात्रेषु दृश्यते परन्तु न सम्यक् ॥
सन्दिग्धमानसः इति पाठः समुचितः ।

आट्टतं तमसा सर्वं नरकं घोरदर्शनं ।
 योगीश्वरपरीवादास्त्रिस्तयं याति मानवः ॥६४॥
 योगेश्वराणामाक्रोशं शृणुयाद्योयतात्मना ।
 स हि कालं चिरं मञ्जेत् कुक्षीपाके न संशयः ॥६५॥
 मनसा कर्मणा वाचा द्वेषं योगिषु वर्जयेत् ।
 प्रेत्यान्यं तत्फलं^(१) भुङ्क्ते इह चैव न संशयः ॥६६॥

न पारगोविन्दति पारमात्मन-
 स्त्रिलोकमध्ये चरति स्वकर्मभिः ।
 ऋचोयजुःसामतदङ्गपारगो-
 विकारमेव ज्ञानवाप्य सीदति ॥६७॥
 विकारपारः प्रकृतेश्च पारगः
 षयी गुणानां^(२) त्रिगुणान्तपारगा ।
 तत्त्वसत्तुर्विभ्रतियोगपारगं
 स पारगोयस्त्वयनान्तपारगः ॥६८॥
 कृत्स्नं यथा तत्त्वविसर्गमात्मन-
 स्तथैव भूयः प्रसूयं सदात्मनः ।
 प्रत्याहरेद्योगवलेन योगवित्
 स सर्वपारक्रमयानगोचरः ॥६९॥
 वेदस्य वेदिता योवै वेद्यं विन्दति योगवित् ।
 तं वै वेदविदं प्राञ्जस्तं प्राञ्जर्वेदपारगं ॥७०॥

(१) प्रेत्यानन्तफलमिति ख० ड० च० ज० ।

(२) गुणानामिति पाठः सध्वन्निवास्ति। जनानामिति पाठोऽत्र समुचीरः ।

वेद्यस्य वेदितव्यस्य विदित्वा वै यथाविधि ।
 एवं वेदविदं प्राञ्जस्ततोऽन्ये वेदचिन्तकाः ॥७१॥
 यज्ञान् वेदास्तथा कामान् ज्ञानानि विविधानि च ।
 प्राप्नोत्यायुः प्रजास्यैव पितृभक्तोधनानि च ॥७२॥
 आहुं यः आहुकल्पं वै पश्चिमं नियतं पठेत् ।
 सर्वाष्टेतान्यत्राप्राप्ति तीर्थं दानफलानि च ॥७३॥
 स पङ्क्तिपावनस्यैव द्विजानामयभुग्भवेत् ।
 अथाप्य वा द्विजान् सर्वान् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥७४॥
 यस्यैत्र षट्पण्यान्नित्यं आनन्यं स्वर्गमश्नुते ।
 अगस्त्ययोजितक्रोधोलोभमोहविवर्जितः ॥७५॥
 तीर्थानाञ्च फलं कृत्स्नं दानादीनां तथैव च ।
 भोक्तोपायो ह्यर्थं श्रेष्ठः स्वर्गोपायो ह्यर्थं परः ।
 इह चापि परा तुष्टिस्तस्मान् कुर्वीत यत्नतः ॥७६॥
 इमं विधिं घोहि पठेदतन्वितः
 समाहितः संसदि पर्वसन्धिषु ।
 अपत्यभाग्भवति परेण तेजसा
 दिवौकषां स व्रजते सलोकतां ॥७७॥
 येन प्रोक्तस्त्वयं कल्पो नमस्तस्मै स्वयम्भुवे ।
 महायोगेश्वरेभ्यश्च सदा च प्रणतो ह्यहं ॥७८॥
 इत्येते पितरस्तात देवानामपि देवताः ।
 सप्तस्त्रैतेषु ते नित्यं स्थानेषु पितरोऽव्यथाः ॥७९॥
 प्रजापतिसुता ह्येते सर्वे सैव महात्मनः ।

आद्योषणस्तु योगानां स त्रित्योयोगवर्द्धनः ॥८०॥
 द्वितीयोदेवतानान्तु तृतीयोदेवताऽरिणां ।
 शेषास्तु त्रिणिनां श्रेया इति सर्वे प्रकीर्तिताः ॥८१॥
 देवास्त्वेतान् यजन्ते वै सर्वेऽत्रेतेष्ववस्थिताः ।
 अग्रमास्तु यजन्त्येतान् सत्वारस्तु यथाक्रमं ॥८२॥
 वर्णास्यापि यजन्त्येतांसत्वारस्तु यथाविधि ।
 तथा सत्वरजातास्तु स्वेच्छासैव यजन्ति वै ॥८३॥
 पितृन्सु ग्रोथजेऽङ्गत्तया पितरः पूजयन्ति तं ।
 पितरः पुष्टिकामस्य प्रजाकामस्य वा पुनः ।
 पुष्टिं प्रजासु स्वर्गसु प्रथच्छन्ति पितामहाः ॥८४॥
 देवकार्यादपि सूनेः पितृकार्यं विशिष्यते ।
 देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्वयं ॥८५॥
 न हि योगगतिः सूक्ष्मा पितृणास्तु परा गतिः ।
 तपसा विप्रकृष्टेन वृश्यते मांसश्चक्षुषा ॥८६॥
 सर्वेषां राजतं पाचमद्युवा रजतान्निभं ।
 पावनं द्युत्तमं प्रोक्तं देवानां पितृभिः ब्रह्म ॥८७॥
 येषां दास्यन्ति पिण्डांस्त्रीन् बान्धवा नामगोषतः ।
 भूमौ कुम्भोत्तराद्यास्तु अप्रसव्यविधानतः ॥८८॥
 सर्वत्र वर्ज्यमात्रास्तु पिण्डाः प्रीणन्ति वै पितृन् ।
 यदाहारोऽभवेऽन्तुराहारः सोऽस्य जायते ॥८९॥
 अथा गोष्ठे प्रणष्टां वै वत्सोविन्दति मातरं ।
 तथा तं नयते मन्मोजन्तुर्यथावतिष्ठते ॥९०॥

नाम गोचस्य मन्त्रस्य दत्तमन्त्रं नयन्ति तं ।
 अपि योनिघ्नं प्राप्तांस्तृप्तिस्ताननुगच्छति ॥८१॥
 एवमेषा स्थिता संख्या ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 पितृष्णामादिसर्गस्य लोकानामक्षयार्थिनां ॥८२॥
 इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ।
 दैहिना यजमानाश्च प्रोक्ताश्चैव मयाऽनघाः^(१) ॥८३॥
 लोका दुहितरश्चैव दैहिनाश्च सुतास्तथा ।
 दानानि सह शौचेन तीर्थानि च फलानि च ॥८४॥
 अक्षयत्वं द्विजाश्चैव याथावरविधिस्तथा ।
 प्रोक्तं सर्वं यथान्यायं यथा ब्रह्माऽब्रवीत्पुरा ॥८५॥
 बृहस्पतिरुवाच । इत्येतदङ्गिराः प्राह ऋषीणां षट्षन्तां तदा ।
 षट्सु संव्रयं सर्वं पितृष्णां प्राह संसदि ॥८६॥
 सत्रे वै वितते पूर्वं तदा वर्षसहस्रिके^(२) ।
 यस्मिन् गृहपतिर्ह्यासीद्ब्रह्मा वै देवता प्रभुः ॥८७॥
 संवत्सरश्चतान्यस्य^(३) तत्रोपेता इति श्रुतिः ।
 श्लोकाश्चाप्युरा गीता ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥८८॥
 दीक्षितस्य तदा सत्रे ब्रह्मणः परमात्मनः ।
 तत्रैव जातमत्युग्रं पितृष्णामक्षयार्थिना ।

(१) मयाऽनघ इति छ० ।

(२) दशसहस्रिके इति ख० ग० ।

(३) संवत्सरश्चतान् पञ्च इति ड० ।

लोकानाञ्च क्षितार्थाय ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥८६॥
 स्रुत उवाच । एवं दृश्यतिः पूर्वं पृष्टः पुत्रेण धीमता ।
 प्रोवाच पितृवंशम् यत्तद्वै समुदाहृतं ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वक्ष्यस्य निबोधत ॥१००॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आद्वकल्पे भिन्नकालिकद्वप्तिसाधन-
 द्रव्यविशेष-गयाश्राद्धादिफल-ब्राह्मणपरीक्षादिकथनं नाम एकविंशो-
 ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

—*—

आङ्गकषपे वरुणवंशवर्द्धनम् ।

ऋषयश्चैवमुक्तास्तु परं हर्षमुपागताः ।

परं शूभ्रुषवोभूयः पप्रच्छुस्तदनन्तरं ॥१॥

ऋषय ऊचुः । वंशानामानुपूर्वेण राज्ञाञ्चामिततेजसां ।

स्थितिश्चैषां प्रभावश्च ब्रूहि नः परिपृच्छतां ॥२॥

एवमुक्तस्ततः सूतस्तथाऽसौ लोमहर्षणः ।

शूभ्रुषामुत्तराख्याने ऋषीणां वाक्यकोविदः ॥३॥

आख्यानकुशलोभूयः परं वाक्यमुवाच ह ।

भ्रुवतोमे निबोधस्व ऋषिराह यथा मम ॥४॥

वंशानामानुपूर्वेण राज्ञाञ्चामिततेजसां ।

स्थितिश्चैषां प्रभावश्च भ्रुवतोमे निबोधत ॥५॥

वरुणस्य पत्नी सामुद्री शूमेदेवीत्युदाहृता ।

तस्याः पुत्रौ कलिर्वैद्यः सुता च सुरसुन्दरी ॥६॥

कलिपुत्रौ महावीर्यौ जयस्य विजयस्य ह ।

वैद्यपुत्रौ घृणिश्चैव मुनिश्चैव महाबलौ ॥७॥

प्रजानामत्तुकामानामन्योन्यस्य प्रभलिणौ ।

भक्षयित्वा तावन्योन्यं विनाशं समवापतुः ॥८॥

कलिः सुरायां सञ्जज्ञे तस्य पुत्रोमदः स्रतः ।

त्वाद्ग्रीं हिंसा कलेर्भार्या ज्येष्ठा या निकृतिः स्रता ॥९॥

असूतान्यान् कलेः पुत्रांसुतुरः पुरुषादकान् ।
 नाकं विघ्नस्य विख्यातं सद्रमं^(१) विधमन्तथा ॥१०॥
 अभिरस्कस्योर्विघ्नोनाकस्यैवाग्ररीरवान् ।
 सद्रमस्यैकहस्तोऽभूद्विधमस्यैकपात् स्यतः ॥११॥
 सद्रमस्य तथा पत्नी तामसी पूतना स्यता ।
 रेवती विधमस्यापि तयोः पुत्राः सहस्रत्रः ॥१२॥
 नाकस्य ब्रह्मनिः पत्नी विघ्नस्य च अयोमुखी ।
 राक्षसास्तु महाग्रीर्षाः^(२) सन्ध्याद्वयविचारिणः ॥१३॥
 रेवतीपूतनापुत्रा मैर्षता नामतः स्यताः ।
 यहास्ते राक्षसाः सर्वे बालानाम्नु विघ्नेषतः ।
 स्कन्दस्येषामधिपतिर्ब्रह्मणोनुमते प्रभुः ॥१४॥
 वृहस्पतेर्या भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी ।
 योगसिद्धा अगच्छत्त्रमसक्ता चरते सदा ॥१५॥
 प्रभासस्य तु सा भार्या वसूनामष्टमस्य तु ।
 विश्वकर्मा सुतस्यस्या जातः त्रिष्विप्रजापतिः ॥१६॥
 त्वष्टा विराजोऽरुपाणां धर्मपौत्र उदारधीः ।
 कर्त्ता त्रिष्वसहस्राणां पिदज्ञानाञ्च वास्तुकत् ॥१७॥
 यः सर्वेषां विमानानि देवतानाञ्चकार ह ।
 मानुषास्योपजीवन्ति यस्य त्रिष्यं महात्मनः ॥१८॥

(१) समुद्रमिति क० ख० ग० भद्रममिति ड० च० ।

(२) महावीर्या इति ख० ग० ड० च० ह० ।

प्रह्लादी विश्रुता तस्य त्वष्टुः पत्नी विरोचना ।
 विरोचनस्य भगिनी माता त्रिभिरसस्तु सा । १८ ॥
 देवाचार्यस्य महतोविश्वकर्मस्य धीमतः ।
 विश्वकर्मात्मजश्चैव विश्वकर्ममयः स्युतः ॥ १९ ॥
 सुरेणुरिति विख्याता स्वसा तस्य यवीयसी ।
 त्वाप्ती सा सवितुर्भार्या पुनः संज्ञेति विश्रुता ॥ २० ॥
 अस्युत तपसा सा तु मनुं ज्येष्ठं विवस्वतः ।
 यमौ पुनरसूतासौ यमश्च यमुनाश्च इ ॥ २१ ॥
 सा तु गत्वा कुरून् देवी वडवारूपधारिणी ।
 सवितुश्चाश्वरूपस्य नासिकाभ्यां तु तौ स्युतौ ॥ २२ ॥
 अस्युत सा महाभागा त्वन्तरीचेऽश्विनौ किल ।
 नासत्यश्चैव दक्षश्च मार्त्तण्डस्यात्मजावभौ ॥ २३ ॥
 अथ उचुः । कस्मान्मार्त्तण्ड इत्येष विवस्वानुच्यते बुधिः ।
 किमर्थं साऽश्वरूपा वै नासिकाभ्यामस्युत ।
 एतदेदितुमिच्छामस्तत्त्वं विब्रूहि पृच्छतां ॥ २४ ॥
 सूत उवाच । शिरोत्पन्नमतिभिन्नमण्डं त्वद्वा विदारितं ।
 दृष्ट्वा गर्भवधाङ्गीतः कश्यपोदुःखितोऽभवत् ॥ २५ ॥
 अण्डे द्विधाहते त्वण्डं^(१) दृष्ट्वा त्वष्टारमब्रवीत् ।
 नैतदण्डं भवान्नूनं मार्त्तण्डस्त्वं भवानघ ॥ २६ ॥
 न खल्वयं मृतोऽण्डश्च इति स्नेहात् पिताऽब्रवीत् ।

(१) त्वण्डमितिपाठः सर्वत्र । परन्तु त्वन्तरितिपाठः समीचीनः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नामान्त्वर्थमुदाहरत् ॥२८॥
 यन्मार्त्तण्डोभवेत्युक्तः पित्राऽण्डे वै द्विधाकृते ।
 तस्माद्विवस्त्रान्मार्त्तण्डः पुराणज्ञैर्विभाष्यते ॥२९॥
 ततः प्रजाः प्रवक्ष्यामि मार्त्तण्डस्य विवस्त्रतः ।
 विजज्ञे सवितुः संज्ञाभार्यायान्तु चयं पुरा ॥३०॥
 मनुर्यवीयान् सावर्णिः सञ्जायाञ्च तथाश्विनौ ।
 शनैश्चरश्च सप्तैते मार्त्तण्डस्यात्मजाः स्यताः ॥३१॥
 विवस्त्रान् कश्यपाञ्जज्ञे दाक्षायण्यां महायम्याः ।
 तस्य भार्याऽभवत् त्वाष्ट्री महादेवी विवस्त्रतः ।
 सुरेषुरिति विख्याता पुनः संज्ञेति विश्रुता ॥३२॥
 सा तु भार्या भगवतोमार्त्तण्डस्यातितेजसः ।
 नातुश्वर्द्धरूपेण रूपधैवनशालिनी ॥३३॥
 आदित्यस्य हि तद्रूपं मार्त्तण्डस्य हि तेजसा ।
 गोत्रेषु प्रतिरुद्धं वै नातिकान्तमिवाभवत् ॥३४॥
 न खल्वयं भृतोऽण्डे इति खेहात्तमब्रवीत् ।
 अज्ञानः कश्यपः खेहात् मार्त्तण्ड इति चोच्यते ॥३५॥
 तेजस्त्वभ्यधिकं तस्य नित्यमेव विवस्त्रतः ।
 येनापि तापयामास चींलोकान् कश्यपात्मजः ॥३६॥
 चीण्यपत्यानि संज्ञार्यां जनयामास वै रविः ।
 द्वौ सुतौ तु महावीर्यौ कन्यां कालिन्दिमेव च ॥३७॥
 मनुर्विवस्त्रतोऽज्येष्ठः आङ्गदेवः प्रजापतिः ।
 ततोयमोयमी चैव यमजौ संभवूवतुः ॥३८॥

ज्ञातवर्णन्तु तद्रूपं दृष्ट्वा संज्ञा विवस्वतः ।
 असहन्ती स्वकां ह्यायां सवर्णां निर्ममे पुनः ॥३८॥
 महीमयी तु सा नारी तस्याम्हायासमुद्रता ।
 प्राञ्जलिः प्रयता भूत्वा पुनः संज्ञामभाषत ॥४०॥
 वदस्व किं मया कार्यं सा संज्ञा तामथाम्रवीत् ।
 अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः ॥४१॥
 त्वयेह भवने मद्यं वस्तव्यं निर्विशङ्कया ।
 इमौ च बालकौ मद्यं कन्या च वरवर्णिनी ॥४२॥
 भर्त्रे वै नैवमाख्येयमिदं भगवते त्वया ।
 एवमुक्ताम्रवीत्संज्ञां संज्ञायाः पार्थिवी तु सा ॥४३॥
 आकाशग्रहणाद्देवि आश्रयं नैव कर्हिचित् ।
 आस्थास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि स्वमालयं ॥४४॥
 समाधाय च तां संज्ञा तथेत्युक्ता तथा च सा ।
 त्वष्टुः समीपमगमद्भीडितेव तपस्विनी ॥४५॥
 पिता तामागतां दृष्ट्वा क्रुद्धः संज्ञामथाम्रवीत् ।
 भर्तुः समीपङ्गच्छ त्वं मा जुगुप्स दिवाकरं ॥४६॥
 सैवमुक्ता तदा पित्रा नियुक्ता च पुनः पुनः ।
 वर्षाणान्तु सहस्रं वै वसति स्म पितुर्मृहे ॥४७॥
 भर्तुः समीपं गच्छ त्वं नियुक्ता च पुनः पुनः ।
 अगमद्भुवा भूत्वाष्वाय रूपमनिन्दिता ।
 उत्तरान् सा कुरुन् गत्वा दृष्टान्यथ चचार सा ॥४८॥
 द्वितीयायान्तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्थतां ।

आदित्योजनयामास पुत्रावादित्यवर्षसौ ॥४८॥
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यौ सादृश्येन तु तौ प्रभू ।
 श्रुतश्रुवन्तु धर्मज्ञं श्रुतकर्माणमेव च ॥५०॥
 श्रुतश्रवा मनुः सोऽपि सावर्णिवं भविष्यति ।
 श्रुतकर्मा तु विज्ञेयोरद्योवै यः जनैस्वरः ॥५१॥
 मनुरेवाभवत्स वै सावर्ण्यं इति बुध्यते ।
 संज्ञा तु पार्थिवी सा वै स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ॥५२॥
 अकाराभ्यधिकं खेदं न तथा पूर्वजेषु वै ।
 मनुसासाक्षमत्सर्वं यमस्तद्वै न साक्षमत् ॥५३॥
 ब्रह्मश्रेयस्य मानस्तु सापत्यादतिदुःखितः ।
 तां वै रोषाच्च बाह्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥५४॥
 पदा सन्तर्जयामास संज्ञाञ्चैव स्वतोयमः ।
 सा शशाप ततः क्रोधात् सवर्णा जननी यमं ॥५५॥
 पदा तर्जयसे यस्मात् पितृभार्या यन्नस्त्रिणी ।
 तस्मान्तवैष शरणः पतिष्यति न संशयः ॥५६॥
 यमस्तु तेन ज्ञापेन बृहन्नं पीडितमानसः ।
 मनुना सह धर्मात्मा पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥५७॥
 बृहन्नं ज्ञापभयोद्दिग्गः संज्ञावाक्यैर्विनिर्जितः ।
 बाह्यादा यदि वा मोहान्नाम्भवांस्त्रातुमर्हति ॥५८॥
 ज्ञप्तोद्दमस्त्रिंश्लोकेश अनन्या तपतांवर ।
 तव प्रसादोमस्त्रातु ह्येतस्मान्महतोभयात् ॥५९॥
 विवस्त्रानेवसुक्तस्तु यमं प्रोवाच वै प्रभुः ।

असंशयं पुत्र महद्भविष्यं तत्र कारणं ॥५८॥
 येन त्वामाविशत्क्रोधोधर्मज्ञं सत्यवादिनं ।
 न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्तुं मातुर्वचस्तव ॥६०॥
 किमयोमासमादाय यास्यन्ति तु महीं तव ।
 ततः पादं महाप्राज्ञ पुनः संप्राप्यसे सुखं ॥६१॥
 ह्यतमेवं वचः सत्यं मातुस्तव भविष्यति ।
 आपस्य परिहारेण त्वं च चातोभविष्यसि ॥६२॥
 आदित्यस्वप्नवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेसु वै ।
 तुष्येध्वप्यधिकः स्नेह एकस्मिन् क्रियते त्वया ॥६३॥
 सा तत्परिहरन्ती वै नाचचत्ते विवस्वतः ।
 आत्मना च समाधाय योगन्तथ्यमपश्यत् ॥६४॥
 तां शत्रुकामोभगवान् नाशाय कुपितः प्रभुः ।
 सा तत्सर्वं यथातत्त्वमाचचत्ते विवस्वतः ॥६५॥
 विवस्वानथ तच्छ्रुत्वा क्रुद्धस्वष्टारमभ्यथात् ।
 त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्षयित्वा विभावसुं ॥६६॥
 निर्द्गन्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै जनैः ।
 तवातितेजसा युक्तमिदं रूपं न प्रोभते ॥६७॥
 असहन्ती तु तत् संज्ञा वने चरति शालले ।
 द्रक्ष्यते तां भवानथ स्त्रीं भार्यां श्रुभचारिणीं ॥६८॥
 स्नाय्यां यौवनसम्पन्नां^(१) योगमास्त्राय गोपते ।
 अनुकूलं भवेदेवं यदि स्यात् समयोमतः ॥६९॥

(१) स्नाय्ययौवनसम्पन्नामिति ख० ग० ।

रूपं निवर्त्तयेद्यन्ते आद्यं श्रेष्ठमरिन्दम ।
 रूपं विवस्वतस्त्रासीत्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥७०॥
 तेनासौ ब्रीडितो देवो रूपेण तु दिवस्यतिः ।
 तस्मात्त्वष्टा स चक्रन्तु बद्ध मेने महातपाः ॥७१॥
 अनुज्ञातस्तस्त्वष्टा रूपनिवर्त्तनाय तु ।
 ततोभ्युपगमात्त्वष्टा मार्त्तण्डस्य विवस्वतः ॥७२॥
 भ्रमिमारोप्य तत्तेजः श्रातसामास तस्य वै ।
 तत्तु निर्भासितक्तेजस्तेजसापहतेन तु ॥७३॥
 कान्तात् कान्ततरं द्रष्टुमशुभं श्शुशुभे ततः ।
 ददर्श योगमास्त्राय स्त्राम्भार्यां वज्रवां तथा ॥७४॥
 अद्दृशां सर्वभूतानां तेजसा नियमेन च ।
 अश्वरूपेण मार्त्तण्डः तां मुखे समभावयत् ॥७५॥
 मैथुनाय विचेष्टन्ती परपुंसोपशङ्कया ।
 सा तन्निरधमश्चक्रं नासिकाभ्यां विवस्वतः ॥७६॥
 देवौ तस्मादजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ।
 नासत्यश्चैव दस्रश्च स्यतौ द्वावश्विनाविति ॥७७॥
 मार्त्तण्डस्य सुतावेतावष्टमस्य प्रजापतेः ।
 तान्तु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ॥७८॥
 सा तं दृष्ट्वा तदा भार्या तुतोष च सुमोह च ।
 धमस्तु तेन प्रापेन भृशम्पीडितमानसः ॥७९॥
 धर्मोण रञ्जयामास धर्मराजस्ततस्तु सः ।
 सोऽस्तभत् कर्मणा तेन श्शुभेन परमद्युतिः ॥८०॥

पितृणामाधिपत्यञ्च लोकपालत्वमेव च ।
 मनुः प्रजापतिश्चेव सावर्णः स महायज्ञाः ॥८१॥
 भाव्यसौ नागते तस्मिन् मनुः सावर्णिकेऽन्तरे ।
 मेरुपृष्ठे सुरग्ये वै अद्यापि चरते प्रभुः ॥८२॥
 भ्राता शनैश्चरस्तत्र गृहत्वं स तु लब्धवान् ।
 त्वष्टाऽनु तेनरूपेण विष्णोस्त्वक्रमकल्पयत् ।
 महाऽप्रतिहतं युद्धे दानवप्रतिवारणे ॥८३॥
 यवीयसी तयोर्था तु यमुना च यज्ञस्त्रिणी ।
 अभवत् सा सरित्प्रेष्टा यमुना लोकभाविनी ॥८४॥
 यस्तु ज्येष्ठोमहातेजाः सर्गायस्य तु साम्प्रतं ।
 विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनेर्वैवस्वतस्य ह ॥८५॥
 इदन्तु जन्म देवानां ऋणुयाद्वा पठेत वा ।
 वैवस्वतस्य पुत्राणां सप्तानान्तु महौजसा ।
 आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्यज्ञः ॥८६॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते आद्भकल्पे वरुणवंशवर्णनं नाम
 द्वाविंशोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ चयोविंशोऽध्यायः ।

आद्भकस्ये वैवस्वतमनुवंशवर्षनं ।

सुत उवाच । ततोमन्वन्तरेऽतीते चानुषे देवतैः सह ।
वैवस्वताय महते पृथिवीराज्यमादिभत् ॥१॥
तस्य वैवस्वतोवक्ष्ये साम्प्रतस्य महात्मनः ।
आनुपूर्व्वेण वै विप्राः कीर्त्तमानं निबोधत ॥२॥
मनोवैवस्वतस्येह सर्गमादाय साम्प्रतं ।
मनोः प्रथमजस्यासन् नवपुत्रास्तु तत्समाः ॥३॥
इच्छाकुर्नङ्गवसैव^(१) धृष्टः श्रियातिरैव च ।
नरिष्यन्तस्तथा प्रांशुर्नाभागोरिष्ट एव च ।
करुषस्य षुषभस्य नवैते मानवाः स्यताः ॥४॥
ब्रह्मणा तु मनुः पूर्वं चोदितस्तु निबोधत ।
स्रष्टुं प्रचक्रमे कामं निष्कलं समवर्त्तत^(२) ॥५॥
अथाकरोत्पुत्रकामः परामिष्टिं प्रजापतिः ।
मिचावरुणयोरंभे मनुराहुतिमावपत् ॥६॥
तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ।
दिव्यसंहरना^(३) सैव इडा जज्ञे इति श्रुतिः ॥७॥

(१) नङ्गवसैवेति च० । नङ्गवसैवेति ङ ।

(२) तत् प्रकीर्त्तितमितिपाठो यद्यपि सर्वत्रैव वर्त्तते तथापि किपिकर-
प्रमादजनित एव ।

(३) दिव्यसंहरना इति ङ० च० ।

तामिलेत्यथ हेवाच मनुर्हृष्यधरः स्वतः ।
 अनुगच्छामि^(१) भद्रमे तमिला प्रत्युवाच च ॥८॥
 धर्मयुक्तमिदं वाच्यं पुत्रकामं प्रजापतिं ।
 मित्रावरुणयोरंघ्रे जातास्मि वदतीं वर ॥९॥
 तयोः सकाञ्चं धास्वामि मानोधर्मोद्धतोऽवधीत्^(२) ।
 सैवमुक्त्वा पुनर्हृवी^(३) तयोरग्निकभागमत् ॥१०॥
 गत्वान्तिकं वरारोहा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 अंघ्रेऽस्मि युवयोर्जाता देवौ किं करवाप्सि च ॥११॥
 मनुर्नैवाहमुक्त्वास्मि अनुगच्छस्व मामिति ।
 तथा तु वदतीं साध्वीमिडाभाश्रित्य भावुभौ ॥१२॥
 देवौ च मित्रावरुणाविदं वचनमूचतुः ।
 अनेन तव धर्मज्ञे प्रअयेण दमेन च ॥१३॥
 सद्येन चैव सुभ्राणि प्रीतौ खोवरवर्षिणि ।
 आरयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्या प्रयास्यसि^(४) ॥१४॥
 सुद्युञ्ज इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु पूजितः ।
 जगत्प्रियोधर्मशीलोमनोर्वैश्रविवर्द्धनः ॥१५॥
 भानवः स तु सुद्युञ्जः स्त्रीभावमगमत्^(५) प्रभुः^(६) ।

(१) परत्र अनुगच्छस्वेति पाठदर्शनादत्रापि अनुगच्छस्व इति पाठोयुक्तः ।

(२) अवधीदित्यत्र अन्यथा इति पाठः प्रयोक्तुं शक्यः ।

(३) महादेवीति ख० ग० ।

(४) कन्येति यास्यसि इति पाठः समीचीनः ।

(५) प्राप्यतीति पाठः संमुचितः ।

(६) पुनरिति ख० छ० ज० ।

सा तु देवी वरं सन्धा निवृत्ता पितरं प्रति ॥१६॥
 बुधेनान्तरमासाद्य मैथुनाद्योपमन्विता ।
 सोमपुष्यादुधासास्या ऐखोज्जे पुरुरवाः ॥१७॥
 बुधात् सा जनयित्वा तु सुद्युषं पुनरागता ।
 सुद्युषस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥१८॥
 उत्कलस्य गयस्यैव विनताम्ब^(१) स्तथैव च ।
 उत्कलस्योत्कलं राष्ट्रं विनताम्बस्य पश्चिमं ।
 दिक्षु वातस्य राजर्वेग्यस्य तु गयापुरी ॥१९॥
 प्रविष्टे मनी तस्मिन् प्रजाः स्रष्टा दिवाकरः^(२) ।
 दक्षधा तद्दत्तं चेत्प्रमकरोत् पृथिवीमिमां ॥२०॥
 इच्छाकुरेव दायादानन्यान् दक्ष समाप्नुयात् ।
 कन्याभावान्पु सुद्युषोर्नैमं भागमवाप्नुयात् ॥२१॥
 वस्त्रिष्ठवचनाचासीत् प्रतिष्ठा नो महाद्युतिः ।
 प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुद्युषस्य महात्मनः ॥२२॥
 तत् पुरुरवसे प्रादात् राष्ट्रं प्राप्य महायज्ञाः ।
 मानवेभ्येमहाभागा स्त्रीपुंसोर्लक्ष्यं प्रति ।
 मानवः स तु सुद्युषः स्त्रीभावमगमत् पुनः ॥२३॥
 एतच्छ्रुत्वा तु ऋषयः पप्रच्छुस्तदनन्तरं ।
 मानवः स तु सुद्युषः स्त्रीभावमगमत् कथं ॥२४॥

(१) वितताम्ब इति ख० च० ।

(२) प्रविष्टे मनावित्यादि श्लोकस्य पूर्वश्लोकेन सह सङ्गतिविरहात्
 एतत् श्लोक पूर्व्यं कतिश्लोकाः आदर्शपुस्तकेषु पठिताः प्रतिभान्ति ।

सूत उवाच । प्रोवाच वचनं देवी प्रियहेतोः प्रियं प्रिया ।

सने ममाश्रमे देव यः पुमान् संप्रवेक्ष्यति ।

भविष्यति ध्रुवं नारी सा तुल्याक्षरसां शुभा ॥२५॥

तत्र सर्वाणि भूतानि पित्राप्तः पन्नवस्य च ।

स्त्रीभूताः सह रुद्रेण क्लीडनक्षत्ररथोचया ॥२६॥

समावनं प्रविष्टस्य स राजा मृगयाङ्गतः ।

सह पित्राशैर्भूतैस्तु रुद्रैः स्त्रीभावमास्थिते ॥२७॥

तस्मात् स राजा सुद्युक्तः स्त्रीभावं लब्धवान् पुनः ।

महादेवप्रसादाच्च गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥२८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते वैवस्वतमनोः सृष्टिकथनं नाम

चयोविंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

तत्र वैवस्वतमनुवंशगान्धर्वमूर्च्छनाक्षयनं ।

सुत उवाच । निवर्गं मनुपुत्राणां विस्तरेण निबोधत ।
ष्टषभ्रोष्ट्रियथिला तु गुरोर्गावमभक्षयत् ॥१॥
भापाच्छूद्रत्वमापन्नश्च्यवनस्य महात्मनः ।
करुप्रसू तु कारुषः क्षत्रियोयुद्धदुर्मदः ॥२॥
सहस्रक्षत्रियगणविक्रान्तः संवभूव ह ।
नाभागारिष्टपुत्रस्तु विद्वानासीद्भ्रलन्दनः ॥३॥
भलन्दनस्य पुत्रोभूत् प्रांशुनांम महावसः ।
प्रांशोरेकोभवत् पुत्रः प्रजानिरिति विश्रुतः ॥४॥
प्रजानेरभवत् पुत्रः खनिचोनाम वीर्यवान् ।
तस्य पुत्रोऽभवत् श्रीमान् क्षुपोनाम महायज्ञाः ॥५॥
क्षुपस्य विंशः पुत्रस्तु प्रतिमा न^(१) बभूव ह ।
विंशपुत्रस्तु कल्याणोविविंशोनाम धार्मिकः ॥६॥
विविंशपुत्रोधर्मात्मा खनिनेचः प्रतापवान् ।
करन्धमस्यस्यपुत्रस्त्रेतायुगमुखेऽभवत् ॥७॥
करन्धमसुतस्यापि आविच्छिन्नाम वीर्यवान् ।
आविच्छितोव्यतिक्रामत् पितरं गुणवक्तया ॥८॥

(१) प्रतिमानमिति ड० च० ।

मनुजो^(१) नाम धर्मात्मा चक्रवर्त्तिसमोऽनृपः ।
 संवर्त्तेन दिवन्नीतः ससृष्टत् सह बान्धवैः ॥८॥
 विवादोऽत्र महानासीत् संवर्त्तस्य वृहस्पतेः ।
 ऋद्धिं वृष्ट्वा तु यज्ञस्य क्रुद्धस्य वृहस्पतिः ॥९०॥
 संवर्त्तेन हते यज्ञे पुत्रोप सुभृन्नदा ।
 लोकानां स हि नाशाय देवतैर्हि प्रसादितः ॥९१॥
 मनुत्तस्यक्रवर्त्ती स नरिष्यन्तमवाप्तवान् ।
 नरिष्यन्तस्य दायादोराजा दण्डधरोदमः ॥९२॥
 तस्य पुत्रस्तु विक्रान्तोराजासीद्राष्टवर्द्धनः ।
 सुधृती तस्य पुत्रस्तु नरः सुधृतिनः सुतः ॥९३॥
 केवलस्यस्य पुत्रस्तु बन्धुमान् केवलात्मजः ।
 अथ बन्धुमतः पुत्रोधर्मात्मा वेगवान् नृपः ॥९४॥
 बुधोवेगवतः पुत्रस्तृणविन्दुर्बुधात्मजः ।
 चेतायुगमुखे राजा तृतीये संवभृव ह ॥९५॥
 कन्या तु तस्य द्रविडा माता विश्रवसोहि सा ।
 पुत्रस्यास्य विश्रालोभूत् राजा परमधार्मिकः ॥९६॥
 विश्रालस्य समुत्पन्ना विश्राला नयनिर्मिता^(२) ।
 विश्रालस्य सुतोराजा हेमचन्द्रोमहाबलः ॥९७॥
 सुचन्द्र इति विख्यातोहेमचन्द्रादनन्तरं ।
 सुचन्द्रतनयोराराजा धूमाश्व इति विश्रुतः ॥९८॥

(१) मनुत्त इति ड० च० ।

(२) येन निर्मिता इति ख० ।

धूम्राश्रतनयोविद्वान् सञ्जयः समपद्यत ।
 सञ्जयस्य सुतः श्रीमान् सहदेवः प्रतापवान् ॥१६॥
 कृष्णाश्रः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ।
 कृष्णाश्रस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान् ॥२०॥
 सोमदत्तस्य राजर्षेः सुतोभृत् जनमेजयः ।
 जनमेजयात्मजस्यैव प्रमति^(१) नाम विश्रुतः ॥२१॥
 तृणविन्दुप्रसादेन सर्व्वे वैश्राखका नृपाः ।
 दीर्घायुषोमहात्मानोवीर्य्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥२२॥
 ब्रह्मार्थान्तेर्मिथुनं त्वासीत् आनार्त्तानाम विश्रुतः ।
 पुत्रः सुकन्या कन्या च भार्या या च्यवनस्य तु ॥२३॥
 आनार्त्तस्य^(२) तु दायादोरेवोनासा तु वीर्य्यवान् ।
 आनार्त्तोविषयोयस्य पुरी चापि कुञ्जसखी ॥२४॥
 रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुष्ठी नाम धार्मिकः ।
 ज्येष्ठोभ्रातृव्रतस्यासीत् राजा प्राप्य कुञ्जसखीं ॥२५॥
 कन्यया सह युत्वा च गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके ।
 मुहूर्त्तं देवदेवस्य मार्त्यं बज्रयुगं विभोः ॥२६॥
 आजगाम युवा चैत्र खां पुरीं धादवैर्वृतां ।
 कृतां द्वारवतीं नाम बज्रदारां मनोरमां ॥२७॥
 भोजवृक्षन्धकैर्गुप्तां वसुदेवपुरोगमैः ।

(१) प्रमातिरिति क० ज० । प्रमितिरिति ख० ।

(२) आदर्शपुस्तकेष्वेकैकस्मिन् कुञ्जचिदानार्त्तः क्वचिदानार्त्त इति पाठ-
द्वयं दृश्यते ।

ताङ्गथां रैवतः श्रुत्वा यथातत्त्वमरिन्दमः ॥२८॥
 कन्याम्बु बलदेवाय सुप्रतां नाम रैवती ।
 दत्त्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संस्थितः ॥२९॥
 रेने रामश्च धर्मात्मा रैवत्या सहितः किल ।
 तां कथां श्रुत्वा प्रपञ्चुस्तदन्तरं ॥३०॥
 श्रुत्वा उचुः । कथं ब्रह्मयुगे काले व्यतीते सूतमन्दन ।
 न जरां रैवती प्राप्ता पलितश्च कुतः प्रभो ॥३१॥
 मेहं गतस्य वा तस्य ग्रथ्यातेः सन्ततिः कथं ।
 स्थिता वृधियामद्यापि ओतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥३२॥
 कियन्तोवा सुरगणा गन्धर्व्यास्तत्र कीदृशाः ।
 यच्छ्रुत्वा रैवतः काष्ठान् सुहृत्तमिवमन्यते ॥३३॥
 सूत उवाच । न जरा क्षुत्पिपासा वा न च मृत्युभयं ततः ।
 न च रोगः प्रभवति ब्रह्मलोकगतस्य हि ॥३४॥
 गान्धर्व्यं प्रति यथापि वृष्टस्तु सुनिश्चिन्तमाः ।
 ततोऽहं संप्रवक्ष्यामि यथातथ्येन सुप्रताः ॥३५॥
 सप्तस्वरास्तयोरामा मूर्च्छनास्त्रेकविंशतिः ।
 तासाञ्चैकोनपञ्चाशदित्येतत्स्वरमण्डलं ॥३६॥
 षड्जर्षभौ च गान्धारोमध्यमः पञ्चमस्तथा ।
 धैवतश्चापि विज्ञेयस्तथा चापि निषादवान् ॥३७॥
 सौविरी मध्यमग्रामोहरिणास्या तथैव च ।
 स्यात्कलोपबलोपेता चतुर्थी शृङ्गमध्यमा ॥३८॥
 गार्गी च पावनी चैव दृष्टाका च यथाक्रमं ।

मध्यमघामिकाः ख्याताः षड्ज्यासं निबोधत ॥३८॥
 उत्तरमन्द्रा रजनी तथा या चोत्तरायता ।
 शुद्धषड्जा तथा चैव जानीयात् सप्तमां च तां ॥४०॥
 गान्धारघामिकांश्चान्यान् कीर्त्यमानान् निबोधत ।
 आग्निष्टोमिकमाद्यन्तु द्वितीयं वाजपेयिकं ४१॥
 तृतीयं पौष्पकं प्रोक्तं चतुर्थं चाश्वमेधिकं ।
 पञ्चमं राजसूयञ्च षष्ठञ्च क्रसुवर्णकं^(१) ॥४२॥
 सप्तमं गोसर्वं नाम महादृष्टिकमष्टमं^(२) ।
 अद्वादागञ्च नवमं प्राजापत्यमनन्तरं ॥४३॥
 नागपक्षाश्रयं^(३) विश्वाङ्गोत्तरञ्च तथैव च ।
 ह्यक्रान्तं मृगक्रान्तं विष्णुक्रान्तं मनोहरं ॥४४॥
 सूर्यक्रान्तं वरेण्यञ्च मत्तकोकिलवादिनं ।
 याविचमर्द्ध्याविचं सर्वतोमद्रमेव च ॥४५॥
 सुवर्णञ्च सुतन्द्रञ्च^(४) विष्णुवैष्णुवराबुभौ ।
 सागरं विजयञ्चैव सर्वभूतमनोहरं ॥४६॥
 हंसं ज्येष्ठं विजागीमस्तुम्बुहप्रियमेव च ।
 मनोहरमध्याञ्च गन्धर्वानुगतञ्च यः ॥४७॥
 अश्वत्थवेष्टञ्च तथा नारदप्रिय एव च ।

(१) क्रसुवर्णकमिति क० छ० ज० ।

(२) महादृष्टिकमिति ख० ।

(३) नागपक्षाश्रयमिति ख० छ० ।

(४) सुभद्रश्चेति ख० छ० ।

कथितोभीमसेनेन भागराणां यथा प्रियः^(१) ॥४८॥
 विकलोपनीतविनता^(२) श्रीराख्योभार्गवप्रियः^(३) ।
 विंशतिर्मध्यमयामः षड्जयामस्तुर्द्व^(४) ॥४९॥
 तथा पञ्चदशोच्छ्रान्ति गान्धारयामसंस्त्रिताम् ।
 ससौवीरा तु गान्धारी ब्रह्मणा क्षुपगीयते^(५) ॥५०॥
 उन्नरादिसखस्यैव ब्रह्मा वै देवताऽथ च^(६) ।
 हरिदेवसमुत्पन्ना हरिणास्या व्यजायत ।
 मूर्च्छना हरिणास्यैव इन्द्रोऽधिदैवतं^(७) ॥५१॥
 करोपनीतवितता मरुद्भिः खरमखले^(८) ।

-
- (१) भयाप्रियः इति ख० ।
 (२) करोपनीतवितता इति पाठः समीचीनः ।
 (३) अथ ख० पुस्तके, अभिरम्यस्य युक्तास्य पुण्याः पुण्यारकाः स्मृतः इति पाठोवर्त्तते ।
 (४) विंशत्यादिस्थाने क० ज० पुस्तके अपात्रियः गान्धारयामसंस्त्रिता इत्यादि खण्डितास्पष्टपाठोवर्त्तते ।
 (५) ससौवीरा ब्रह्मणोत् क्षुपगीयते इति क० ज० । ससावीरान्तसौवीरी ब्रह्मणाक्षुपगीयते इति ख० । ब्राह्मणोक्षुपगीयते इति छ० ।
 (६) उन्नरादिसखस्यैव ब्रह्मा वै देवताय च इति ख० । देवतान्त च इति छ० ।
 (७) मूर्च्छना हरिणा चैव इन्द्रस्यास्याधिदैवतं इति क० ज० । हरिणास्या-
 व्यजायत । मूर्च्छना हरिणा चैव इन्द्रस्यास्याधिदैवतं इति ख० । मूर्च्छना
 हरिणास्यैव इन्द्रस्यास्याधिदैवतं इति छ० ।
 (८) विचिता मनुभिः खरमखले इति क० ज० । विचित्रा मरुद्भिः खर-
 मखले ख० । विचिता मनुद्भिः खरमखले इति छ० ।

सा कलौपनता तस्मान्मादतस्याच देवतं^(१) ॥५३॥
 मनुदेशसमुत्पन्ना^(२) मूर्च्छना शुद्धमध्यमा ।
 मध्यमोऽच खरः शुद्धो गन्धर्व्वस्याच देवता ॥५४॥
 ऋगैः सह सञ्चरते^(३) सिद्धानां मार्गदर्शने ।
 यस्मान्मत्स्यता स्मृता मार्गी^(४) ऋगेशोऽस्याच देवता । ५४ ॥
 सा चाश्रमसमायुक्ता^(५) अनेकान् पौरवान् रवान् ।
 मूर्च्छना योजना क्लेषा रजसा रजनी ततः^(६) ॥५५॥
 तासु^(७) उत्तरमन्त्राङ्गः षड्जदेवतकां विदुः ।
 तस्मादुत्तरतासु प्रथमं स्थायतं विदुः^(८) ।
 तस्मादुत्तरमन्त्रेयं देवतासु ध्रुवोऽधुवं^(९) ॥५६॥
 अपानादुत्तरत्वाच्च^(१०) धैवतस्योत्तरायणः^(११) ।

- (१) साकल्योपनता तस्मान्मादतस्याच देवता० इति क० ज० । तस्मान्मनु-
तस्याच देवतं इति छ० ।
- (२) मनुदेशसमुत्पन्नेति ख० ।
- (३) ऋगैः शतसाहस्रसु इति ख० ।
- (४) मार्गी इति क० ज० । मार्गी इति छ० । मात्रा इति क० ।
- (५) आश्रमसमायुक्ता इति छ० ।
- (६) स्यात्प्रजसा रजनी ततः इति क० छ० ज० ।
- (७) तानि इति क० ख० छ० ज० ।
- (८) तस्मादुत्तरता च प्रथमं स्थायनं विदुरिति क० ज० । तस्मादुत्तरासु वै
प्रथमं स्थायतमं विदुरिति ख० । तस्मादुत्तरतायासु प्रथमं स्थायतं
विदुरिति छ० ।
- (९) तमेदुत्तरमन्त्रेयं देवतासु ध्रुवे ध्रुवा इति क० छ० ज० । तमेदुत्तर-
मन्त्रेयं देवतासु भवेयु चेति ख० ।
- (१०) आयामादुत्तरत्वाच्च इति क० छ० । आयामादुत्तरत्वाच्च इति ज० ।
- (११) वैवत्स्यायतोऽपि चेति ख० ।

स्यादियं मूर्च्छना ह्येवं पितरः आङ्गदेवताः^(१) ॥५०॥
 शुद्धषड्जस्वरं कृत्वा यस्मादग्निं^(२) महर्षयः ।
 उपतिष्ठन्ति तस्मात्तं जानीयात् शुद्धषड्जिकं^(३) ॥५१॥
 यः सतां मूर्च्छनां कृत्वा पञ्चमस्वरकोभवेत्^(४) ।
 यक्षीणां मूर्च्छना सा तु^(५) याक्षिका मूर्च्छना स्मृता ॥५२॥
 नागदृष्टिं^(६) विषा गीता^(७) नेपसर्पन्ति मूर्च्छना ।
 भवन्तीव ह्येता ह्येते ब्रह्मणा नागदेवताः^(८) ।
 अहीनां मूर्च्छना ह्येषा वरुणस्याच देवता^(९) ॥६०॥
 शकुन्तकानां कृत्वा च उपमां यान्ति किन्नराः ।
 उत्तमा मूर्च्छना तस्मात् पत्त्रिराजोऽत्र देवता ॥६१॥
 गान्धाररागशब्देन गां धारयतेऽर्थतः ।

-
- (१) स्यादियं मूर्च्छनां खैरमिति क० ज० ।
 (२) शुद्धस्वर्गमयं कृत्वा यस्मादग्नी इति ख० ।
 (३) तस्मात्तं जानीयात् शुद्धषड्जिकमिति क० ज० । शुद्धयाक्षिकामिति ख० । तस्मात्तं रजनी स्यात् शुद्धषड्जिगीति क० ।
 (४) नियतां मूर्च्छनां मूर्च्छां यश्च मत्सरकोभवेदिति ख० । यः सतां मूर्च्छनां कृत्वा पञ्चम ऋरकोभवेदिति क० । यः सतां पूर्वणां कृत्वा यस्य म-
 क्थाकोभवेदिति क० ज० ।
 (५) यक्षीणां मूर्च्छनां श्रुत्वा इति क० ज० । यक्षीणां मूर्च्छनां श्रुत्वा ख० क० ।
 (६) नागदृष्टिरिति क० ख० क० ज० ।
 (७) मद्यागीतमिति ख० ।
 (८) भवतीव ह्येता ह्येते ब्रह्मणो नागदेवतामिति ख० । भवतीव ह्येता ह्येते ब्रह्मणा नागदेवता इति क० क० । भवतीव ह्येता ह्येते ब्रह्मणा नागदेवता इति ज० ।
 (९) अहीनामित्यादि ह्यनलदेवता इत्यन्तं केवलं ख० पुस्तके पाठोऽस्ति ।

तस्मादिन्द्रद्विगन्धारी गन्धर्व्वसाधिदैवतं ॥६२॥
 गान्धारागन्धरं गत्वा सृष्टेयं मूर्च्छना यतः ।
 तस्मादुत्तरगान्धारी वसवसाच देवताः ॥६३॥
 श्वेयं खलु महाभूता पितामहमुपस्थिता ।
 षड्श्वेयं मूर्च्छना तस्मात् स्मृता ह्यनस्रदेवता ॥६४॥
 दिश्वेयं चायता तेन^(१) मन्दस्रष्टा च मूर्च्छने ।
 निवृत्तगृणामानं^(२) पञ्चमसाच दैवतं ॥६५॥
 पूर्णाः सप्तस्ररा श्वेव^(३) मूर्च्छनाः संप्रकीर्तिताः ।
 नामासाधारणाश्चैव षडेवानुविदस्रथेति^(४) ॥६६॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते वैवस्वतमनुवंशगान्धर्व्वमूर्च्छना-
 स्रक्षयकथनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः समाप्तः ।

(१) दिश्वं पञ्चास्रतानेन इति ख० छ० ।

(२) निवृत्ते शुभनामानामिति ख० ।

(३) श्वेषु इति ख० ।

(४) नामासाधारणा देवे षडेवाचविदस्रथा इति क० । षडेवाच विदस्रथा इति ख० ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

तत्र गीताज्ञाननिर्देशः ।

पूर्वाचार्यमतं बुद्ध्या^(१) प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वम् ।
चिन्तनं^(२) वै अलङ्कारास्तान्मे^(३) निगदतः शृणु ॥१॥
अलङ्कारास्तु वक्तव्याः स्त्रीःस्त्रीर्वर्षः प्रहेतवः^(४) ।
संख्यानयोगैश्च तथा पादानां चान्ववेक्षया^(५) ॥२॥
वाक्यार्थपदयोगार्थैरलङ्कारश्च पूरणं^(६) ।
पदानि गीतकस्याहुः पुरस्तात् पृष्ठतोऽथवा^(७) ॥३॥
स्थानानि चीणि जानीथादुरःकण्ठशिरस्तथा ।
एतेषु चिषु स्थानेषु प्रवृत्तोविधिर्त्तमः ॥४॥

-
- (१) क्वत्वेति क० ।
(२) चिन्तनानीतिपाठोयुक्तः ।
(३) स्तान्मे इति क० ख० क० ज० ।
(४) प्रहेतवाः इति क० ज० ।
(५) संख्यानयोगैश्च तथा पादानां चान्ववेक्षया इति क० ज० । चान्ववेक्षया इति ख० ।
(६) रत्नज्ञानश्च पूरणमिति क० ख० क० ज० ।
(७) पुरतोऽथवा इति क० । पृष्ठतोऽथवा इति क० ज० । पृष्ठतोऽथवा इति ग० ।

चत्वारः प्रकृतौ वर्णाः प्रविचारस्तुर्विधः^(१) ।
 विकल्पमष्टधा चैव^(२) देवाः षोडशधा विदुः^(३) ॥५॥
 स्थायी वर्णः प्रसंचारी द्वतीयमवरोहणं^(४) ।
 आरोहणं चतुर्थन्तु वर्णं वर्णविदोविदुः^(५) ॥६॥
 तत्रैकः^(६) संचरस्थायी सचरास्तचरीभवन्^(७) ।
 अथ रोहणवर्णानामवरोहं विनिर्दिशेत् ॥७॥
 आरोहणेन चारोहवर्णं^(८) वर्णविदोविदुः ।
 एतेषामेव वर्णानामलङ्कारान्निबोधत ॥८॥
 अलङ्कारास्तु चत्वारः स्थापनी^(९) क्रमरेजिनः^(१०) ।
 प्रमादस्याप्रमादस्य तेषां वक्ष्यामि स्रचणं ॥९॥
 विश्वरोष्ट्रकलास्रैव^(११) स्थानादेकान्तरं गताः ।
 आवर्त्तस्याक्रमोत्पत्ती द्वे कार्ये^(१२) परिमाणतः^(१३) ॥१०॥

- (१) परिचारस्तुर्विधः इति ख० ।
 (२) विकल्पमष्टा इति क० ज० ।
 (३) स्मृता इति ख० ग० ।
 (४) मन्त्ररोहणमिति छ० ।
 (५) ब्रह्मविन्दुरिह स्मृतः इति ख० ग० ।
 (६) तत्रैवः इति छ० ।
 (७) सचरास्तचरीभवदिति क० छ० ज० ।
 (८) चारोहावर्णमिति क० ख० । चारोहीवर्णमिति छ० ।
 (९) स्थायेना इति क० ज० । स्थापया इति ख० ।
 (१०) क्रमवाजिनः इति ख० ।
 (११) विश्वरोष्ट्रकलास्रैवेति छ० ज० । विश्वरोष्ट्रकलास्रैवेति ख० ।
 (१२) देवकार्यः इति क० ज० । आवर्त्तस्य क्रमेभाष्यी द्वे कार्ये इति ख० ।
 आवर्त्तस्याक्रमोत्पत्तीदेवकार्ये इति छ० ।
 (१३) परिणामतः इति ख० ।

कुमारमपरं विद्याद्विस्तरवमनं गतं^(१) ।
 एष वै चाप्यपाङ्गस्तु^(२) कुतारेकः कलाधिकः^(३) ॥११॥
 श्येनस्त्रैकान्तरे^(४) जातः कलामात्रान्तरे स्थितः^(५) ।
 तस्मिंश्चैव स्वरे वृद्धिस्त्रिष्टते तद्विलक्षणा^(६) ॥१२॥
 श्येनस्तु अपरोहस्तु उत्तरः परिकीर्तितः ।
 कलाकलप्रमाणाच्च सविन्दुर्नाम^(७) जायते ॥१३॥
 विन्दुरेककला कार्या वर्णान्मस्त्रायिनी भवेत्^(८) ।
 विपर्ययस्त्रोपि स्याद्यच्च दुर्घटितोऽपि न^(९) ॥१४॥
 एकान्तरा तु वाद्यन्तु खड्गतः^(१०) परमः स्वरः^(११) ।
 आक्षेपास्कन्दनं कार्यं^(१२) काकस्योपचपुष्कलं^(१३) ॥१५॥

- (१) कुमारं सपरं विद्याद्विवस्तवमनागतमिति ख० । विस्तरं वचनं गता इति छ० ।
 (२) एष वै चाप्यपाङ्गस्तु इति क० ज० ।
 (३) एष चैवानपाय्यस्य कुतारेकः कलाधिपः इति ख० । एष वै चाप्यपाङ्गस्तु कुतारेकः कलाधिकः उति छ० ।
 (४) श्येनस्त्रैकान्तरे इति क० ज० । श्येन स्त्रैकान्तरे इति ख० ।
 (५) कलामात्रान्तरेस्थितः इति क० छ० ज० ।
 (६) तद्विलक्षणा इति क० ख० छ० ज० ।
 (७) सविन्दुरिति क० ज० । सवितुरिति ख० ।
 (८) वर्णान्मस्त्रायिनी भवेत् इति क० छ० ज० । वर्णयिस्यामि नो भवेदिति ख० ।
 (९) यस्या दुर्घटितोनाम इति क० छ० ज० । यस्य दुर्घटितोऽपि न इति ख० ।
 (१०) एकान्तरा स्त्रु खड्गतः इति क० ज० । एकान्तराद्यन्तु खड्गतः इति छ० ।
 (११) खड्गन्तु परमेश्वरः इति ख० ।
 (१२) आक्षेपनं स्कन्दनं कार्यं इति क० छ० ज० ।
 (१३) काकस्योपचपुष्कलमिति ख० छ० । काकस्योपचपुष्कलमिति ज० । काकस्योपचपुष्कलमिति ख० ।

सन्तारौ तौ तु सञ्चार्यौ^(१) कार्यं वा कारणं तथा ।
 आक्षिप्तमवरोह्यापि^(२) प्रोक्षमद्यन्तथैव च^(३) ॥१६॥
 द्वादशस्य कक्षास्थान^(४)मेकान्तरगतन्ततः ।
 प्रेङ्खगेक्षितमक्षरद्वारमेवंस्वरसमन्वितं^(५) ॥१७॥
 स्वरसंक्रामकाश्चैव^(६) ततः प्रोक्तान्तु पुष्कलं^(७) ।
 प्रक्षिप्तमेव कक्षया पादान्तीतरयोभवेत्^(८) ॥१८॥
 द्विकक्षं वा यथा भूतं यन्तत् प्राक्षितमुच्यते^(९) ।
 चक्षारादिस्वराकृद्वा^(१०) तथा चाष्टस्वरान्तरं^(११) ॥१९॥
 यद्यु स्यादवरोहोवा^(१२) तारतोमन्त्रतोऽपि वा ।
 एकान्तरक्षिता ह्येते तमेव स्वरमन्ततः^(१३) ॥२०॥

-
- (१) सवार्यौ इति क० । स वर्यौ इति ज० । ससन्तधौ तु संयोगौ इति ख० ।
 (२) आक्षिप्तमवरोह्यापीति क० ज० ।
 (३) प्रोक्षमद्यन्तथैव चेति ख० ।
 (४) द्वादशपञ्चकक्षास्थानमिति ख० ।
 (५) प्रोक्षितस्य मन्त्रद्वारमेवं स्वरसन्निभमिति ख० ।
 (६) स्वरसंक्रामकाश्चेति ख० ।
 (७) यन् क० ज० पुस्तकेषु अर्थानुन्यवाक्यानि विद्यन्ते ।
 (८) पादान्तीन्तरयोभवेदिति ख० छ० ।
 (९) यन्तत्प्राक्षितमुच्यते इति ख० छ० ।
 (१०) विश्ववाक्यः इति ख० ।
 (११) चाष्टस्वरात् परमिति क० ज० । चाष्टस्वरात् परमिति छ० ।
 (१२) वायुः स्यादवरोहोधा इति क० ज० । वायुः स्यादवरोहोवा इति छ० ।
 वायव्यां वयसोहोमा इति ख० ।
 (१३) स्वरसन्तत इति क० छ० ज० । सर्व्ये ह्येते वसुवसन्ततः । इति ख० ।

सत्प्रच्छेदनाम^(१) चतुष्कलणः स्यतः ।
 अलङ्कारा भवन्त्येते त्रिंशद्ये वै प्रकीर्णिताः ।
 वर्णस्थानप्रयोगेषु कलामात्रप्रमाणतः ॥२१॥
 संस्थानञ्च प्रमाणञ्च विकारोत्तमन्तथा ।
 चतुर्विधमिदं ज्ञेयं^(२) मलङ्कारप्रयोजनं ॥२२॥
 यथात्मनोऽलङ्कारो^(३) विपर्यस्तोऽतिगर्हितः ।
 वर्णमेवाप्यलङ्कारं विषमं ह्यात्मसम्भवात्^(४) ॥२३॥
 नामाभरणसंयोगाद्यथा नार्था विभ्रषणं ।
 वर्णस्य चैवालङ्कारो^(५) विपर्यस्तोऽतिगर्हितः ॥२४॥
 न पादे कुण्डले दृष्टे न कण्ठे रसना यथा ।
 एवमेव ह्यालङ्कारो विपर्यस्तो विगर्हितः ॥२५॥
 क्रियमाणोऽप्यलङ्कारो^(६) रागं यस्यैव दर्शयेत् ।
 यथोद्दिष्टस्य मार्गस्य कर्त्तव्यस्य विधीयते ॥२६॥
 लक्षणं पर्यवस्यापि वर्णिकाभिः प्रवर्त्तनं ।
 यथातथ्येन वक्ष्यामि मासोद्भवमुखोद्भवे^(७) ॥२७॥
 अथोविंशत्यशीतिस्तु तेषामेतद्विपर्ययः ।

- (१) सत्प्रच्छेदनाम इति क० ज० । सत्प्रच्छेदनाम इति ख० ।
 (२) चतुर्विधञ्च संस्थानमिति ख० ।
 (३) वर्णस्य चैवालङ्कारो इति ख० ।
 (४) ह्यात्मसम्भव इति पाठोऽयुक्तः ।
 (५) अत्र विन्यस्तोऽतिमनोहर इति पाठोऽवक्तुं समुचितः ।
 (६) क्रियमाणोऽप्यलङ्कारे इति पाठोऽन्वितार्थादृश्यते ।
 (७) मासोद्भवत्तदुद्भवे इति ख० ।

षड्जपक्षोऽपि तत्त्वादौ मथोहीनखरोभवेत् ॥२८॥
 षड्जमध्यमयोश्चैव यामयोः पर्ययस्तथा ।
 मानोयोनरमन्दस्य^(१) षडेवाऽत्राविकस्य^(२) च ॥२९॥
 खराखप्रत्ययश्चैव^(३) सर्व्वेषां प्रत्ययः स्मृतः ।
 अनुगम्य वहिर्गीतं^(४) विज्ञातं पञ्चदैवतं ॥३०॥
 गोरूपाणां^(५) पुरस्तात्तु मध्यमांशस्तु पर्ययः ।
 तयोर्विभागेगीतानां लावण्य^(६)मार्गसंस्थितः ॥३१॥
 अनुषंगं त्रयोद्विष्टं खषारश्च खरान्तरं ।
 पर्ययः संप्रवर्त्तेत सप्तखरपदक्रमं ॥३२॥
 गान्धारान्नेन गीयन्ते चत्वारि मद्रकानि च^(७) ।
 पञ्चमोमध्यमश्चैव धैवते तु^(८) निषादजैः ।
 षड्जवर्षभैश्च^(९) जानीमोमद्रकैश्चैव ज्ञान्तरे ॥३३॥

- (१) स्यान्नरमन्द्रस्येतिपाठः समीचीनः ।
 (२) अत्र क० ख० छ० ज० पुस्तके अर्थभ्रूयपाठत्रयं वर्त्तते । यथा, षडेवो-
 चावकस्य च, षडेवोत्राविकस्य च, षडेवोत्रावकस्य च । षडेवोत्राव-
 कस्य च इत्यत्र षडेवोत्रायकस्य चेतिपाठः कथञ्चित् सङ्गतोभवेत् ।
 (३) खराखां प्रत्ययश्चैवेतिपाठः समीचीनः ।
 (४) वहिर्गीतामिति ख० ।
 (५) अत्र नगोनामिति क्र० छ० । नगोनामित्यत्र नागानामितिपाठः
 सम्भवति ।
 (६) अत्र क० ज० पुस्तके जागण्यो । छ०पुस्तके जावण्येतसम्बद्धपाठो-
 वर्त्तते ।
 (७) अत्र क० ख० छ० ज० पुस्तके चत्वारो इतिभ्रमात्मकपाठोऽस्ति ।
 (८) धैवतस्तु इतिपाठः सङ्गतः ।
 (९) क० ख० ग० छ० ज० पुस्तकेषु षड्जवर्षभैश्चेति अर्थविहीनपाठोऽस्ति ।

हे वापरान्तिके विद्यात् ह्यशुक्लकस्य तु^(१) ।
 प्राकृते वैणवैश्वैव गान्धारांशे प्रयुज्यते ॥ ३४ ॥
 पदस्य तु त्रयं रूपं^(२) सप्तरूपन्तु कौञ्जिकं ।
 गान्धारांशेन कार्त्तुन पर्यथस्य विधिः स्यतः ।
 एवञ्चैव क्रमोद्दिष्टोमध्यमांशस्य मध्यमः ॥ ३५ ॥
 यानि गीतानि प्रोक्तानि रूपेण तु विशेषतः ।
 तन्तु सप्तस्वरं कार्यं सप्तरूपञ्च कौञ्जिकं ॥ ३६ ॥
 अङ्गदर्शनमित्याङ्गर्माने हे समके तथा^(३) ।
 द्वितीयभावाचरणा^(४) मात्रा नाभिप्रतिष्ठिता ॥ ३७ ॥
 उत्तरे च प्रकृत्येवं मात्रा तल्लीयते तथा ।
 हन्तारः^(५) पिण्डकोयत्र मात्रायां नातिवर्त्तते^(६) ॥ ३८ ॥
 पादेनैकेन मात्रायां पादानामतिवीरणा^(७) ।
 संख्यायास्योपहननं तत्र यान^(८)मिति स्यतं ॥ ३९ ॥

- (१) अत्र क० ख० छ० ज० एषु चतुर्षु पुस्तकेषु अर्धशून्यपाठत्रयं वर्त्तते । यथा, हेवावरन्तिके विद्याङ्गयमुक्लोकस्य तु, हे वापरन्तिके विद्याङ्गयसुक्लोकस्य तु, वमसर्गाङ्कस्य तु ।
- (२) पदस्वरूपं रूपन्तु इति ख० छ० ।
- (३) समके तथेति ख० छ० ।
- (४) अत्र क० ख० छ० ज० पुस्तकेषु त्रयोऽर्थरहितपाठाः सन्ति । यथा, द्वितीयभावायना, द्वितीयभाषा अयना, द्वितीयभावा यदि ना ।
- (५) हन्तारो इति क० छ० ज० ।
- (६) न निवर्त्तते इति ख० ।
- (७) पादानामभिधारणा इति ख० । पादानामतिवीरणा इतिपाठः समीचीनः ।
- (८) तत्र घातमिति ख० ।

द्वितीयं पादभङ्गञ्च^(१) ग्रहेणाभिप्रतिष्ठितं ।
 पूर्वमष्टद्वितीये तु द्वितीयञ्चापरीतके^(२) ॥४०॥
 अर्द्धेन पादसाम्यस्य^(३) पादभागाच्च पञ्चके^(४) ।
 पादभागं सपादं तु प्रकृत्यामपि संख्यितं ॥४१॥
 सतुर्थमुत्तरे चैव मद्रवत्यां च मद्रके ।
 मद्रके दक्षिणस्यापि यथोक्ता वर्त्तते कला ॥४२॥
 पूर्वमेवानुयोगन्तु द्वितीया बुद्धिरिष्यते ।
 पादौ प्राहरणञ्चास्यत् पारं नाच विधीयते ॥४३॥
 एकत्वसुपयोगस्य^(५) द्वयोर्द्वि द्विषोत्तम ।
 अनेकसमवायस्तु पताकाहरिषं स्यत् ॥४४॥
 तिसृषाञ्चैव वृत्तीनां वृत्तौ वृत्ता च दक्षिणा ।
 अष्टौ तु समवायास्ते सौवीरा मूर्च्छना तथा ।
 कुशत्यनुत्तरः^(६) सत्यं सप्तसत्त्वस्वरं तु यः^(७) ॥४५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते गीतालङ्कारनिर्द्देशोनाम
 पञ्चविंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

-
- (१) पादभागश्च इति ख० ग० ।
 (२) आपराङ्गिके इति ख० आपराङ्गिकमिति ग० । आपरान्तिके इति छ० ।
 (३) पादसामस्येति क० छ० ज० ।
 (४) पादभागाय चम्पके इति ख० ।
 (५) एकत्वमभ्युपयोगस्येति क० ज० । एकत्वमुत्तयोगस्येति ख० ग० ।
 (६) कशान्यामुत्तर इति छ० ज० ।
 (७) पूर्वं सप्तसुवर्षसः इति ख० ग० ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

धैवस्तमनुवंशवर्जनं ।

(१) सूत उवाच । ककुद्भिन्नस्तु तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह ।
हताः पुण्यजनैः सर्वा राक्षसैः सा कुशस्थली ॥१॥
तद्वै भ्रातृशतं तस्य धार्मिकस्य महात्मनः ।
निबध्यमाना^(१) रक्षोभिर्दिग्गः संप्राद्रवन् भयात् ॥२॥
तेषान्तु ते भयाक्रान्ताः क्षत्रियास्तत्र तत्र हि ।
अनुवायस्तु^(२) सुमहान् महास्तत्र द्विजोत्तमाः ॥३॥
प्रयता^(३) इतिविख्याता दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः ।
ष्टष्टस्य धार्ष्टकं क्षत्रं रणष्टष्ट^(४) बभूव ह ॥४॥
त्रिसाहस्रान्तु सगणं क्षत्रियाणां महात्मनां ।
नभगस्य च दाय्यादोनाभागोनाम वीर्यवान् ॥५॥
अम्बरीषस्तु नाभागिर्विह्वलस्तस्य चात्मजः ।
षष्टदशोविह्वलस्तस्य पुत्रोरथीतरः^(५) ॥६॥

(१) सूत उवाच इत्यतः प्राक् ख० ग० पुस्तके एतच्छ्लोकार्द्धमस्ति । चित्रश्रा-
खासुतं तस्य धार्मिकस्य महात्मनः । किन्तु पूर्वापरसङ्गतिविरहाद-
पपाठ एव ।

(२) ते बध्यमाना इति च० छ० छ० ।

(३) अनुवायस्तु इति ख० ग० ।

(४) आयाता इति छ० च० ।

(५) क्षेत्रं वाण्टष्टमिति ख० ग० ।

(६) रथोत्तर इति क० ज० । रथीनसः इति ख० ।

एते चक्षुःप्रसूता वै पुनश्चाङ्गिरसः स्युताः ।
 रथीतराणां प्रवराः चात्रोपेता दिजातयः ॥७॥
 क्षुवतस्तु मनोः पूर्वमिच्छाकुरभिनिःसृतः ।
 तस्य पुत्रशतं त्वासीत् इच्छाकोर्भूरिदक्षिणं ॥८॥
 तेषां ज्येष्ठो^(१) विकुक्षिस्व नेमिर्दण्डस्व ते त्रयः ।
 शकुनिप्रसुखास्तस्य पुत्राः पञ्चाशत^(२)स्तु ते^(३) ॥९॥
 उत्तरापथदेशस्य रक्षितारोमहीक्षितः ।
 चत्वारिंशत्तथाष्टौ च दक्षिणायाश्च ते दिशि ॥१०॥
 विंशतिप्रसुखास्तु तु दक्षिणापथरक्षिणः ।
 इच्छाकुस्तु विकुक्षिं वै अष्टकायामथादिभेत् ॥११॥

राजोवाच । मांसमानय आद्वेयं मृगान् हत्वा महावस ।
 आद्रुमद्य नु कर्तव्यमष्टकार्या न संग्रयः ॥१२॥
 स गतस्तु मृगव्यां वै वचनात्तस्य धीमतः ।
 मृगान् सहस्रशो हत्वा परिश्रान्तश्च वीर्यवान् ।
 भक्षयच्छकन्तश्च विकुक्षिर्भृगयाङ्गतः ॥१३॥
 आगते स विकुक्षौ तु समांशे सहस्रैर्निके ।

-
- (१) ज्येष्ठो इति ग० च० छ० । खेद्यो इति छ० । खेख्यो इति छ० ।
 (२) पञ्चाशतः बहुवचनस्यार्थः । पञ्चाशतः इत्यत्र पञ्चशतः इति पाठः छ० च०
 पुस्तके वर्तते ।
 (३) विकुक्षिस्त्वेषां पञ्चाशतस्तु ते इत्यन्तपाठस्य विनिमित्ते छ० ग० पुस्तके
 अयं पाठो वर्तते । यथा, विकुक्षी च तथैव च पुनः पुनः । शकुनिः प्रसु-
 खाश्चैव पुत्रास्तु जगतान्नु वै । इत्यन्तपाठश्च ।

वसिष्ठश्चोदयामास मांसं प्रोक्षयतामिति^(१) ॥१४॥
 तथेति चोदितोराज्ञा विधिवत्समुपस्थितः ।
 स दृष्टोपहतं मांसं क्रुद्धोराजानमब्रवीत् ॥१५॥
 क्षूद्रेणोपहतं मांसं पुत्रेषु तव पार्थिव ।
 अन्नभक्ष्यादभोज्यं वै तव मांसं महाद्युते ॥१६॥
 अन्नोदुरात्मना पूर्वमरण्ये भक्षितोऽनघ ।
 तेन मांसमिदं दुष्टं पितृणां नृपसत्तम ॥१७॥
 इच्छाकुसु ततः क्रुद्धोविकुचिमिदमब्रवीत् ।
 पितृकर्माणि निर्द्दिष्टोमया त्वं मृगयाङ्गतः ।
 अन्नं भक्षयसेऽरण्ये निर्घृणः पूर्वमद्य नु ॥१८॥
 तस्मात्परित्यजामि त्वां गच्छ त्वं खेन कर्माणा ।
 एवंमिच्छाकुना त्यक्तोवसिष्ठवचनात् सुतः ॥१९॥
 इच्छाकौ संस्थिते तस्मिन् अग्नी स^(२) पृथिवीमिमां ।
 प्राप्तः परमधर्मात्मा स चायोध्याधिपोऽभवत् ॥२०॥
 तदाकरोत्स राज्यं वै वसिष्ठपरिनोदितः^(३) ।
 ततस्तेनेन सा पूर्णा राज्यावस्था महीपतेः ॥२१॥
 कालेन गतवांस्तत्र स च न्यूनतराङ्गतिं ।
 ज्ञानैवमेतदाख्यानं ना विधिर्भक्षयेन्नु^(४) वै ॥२२॥

(१) प्रोक्षीयतामिति, ख० ग० ड० च० पुस्तकेषु पाठोवर्त्तते ।

(२) अग्नास इति ख० ग० ड० च० छ० ।

(३) वसिष्ठपरिचोदितः इति ख० ।

(४) भक्षये नु इति अ० ड० ।

मां स भक्षयितासुच यस्य मांसमिहाप्ररुहं ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥२३॥
 ब्रह्मादस्य तु दायादः ककुत्स्थोनाम वीर्यवान् ।
 इन्द्रस्य वृषभृतस्य ककुत्स्थोजायते पुरा ॥२४॥
 पूर्वमाङ्गीवके^(१) युद्धे ककुत्स्थ^(२)स्तेन स स्मृतः ।
 अनेनासु ककुत्स्थस्य पृथुरामेन सः^(३) स्मृतः ॥२५॥
 वृषदम्बः^(४) पृथोः पुत्रस्तस्मादन्भुस्तु वीर्यवान् ।
 आभ्रस्तु यवनाम्बस्तु आवस्तस्तस्य चात्मजः ॥२६॥
 जज्ञे आवस्तकोराजा आचक्षी येन निर्मिता ।
 आवस्तस्य तु दायादोवृहदम्बोमहायज्ञाः ॥२७॥
 वृहदम्बसुतश्चापि कुबलाम्ब इति श्रुतिः ।
 यः स धुन्धुवधाद्राजा धुन्धुमारत्वमागतः ॥२८॥
 ऋषय ऊचुः । धुन्धुवधं महाप्राज्ञं श्रोतुमिच्छामि विस्तरात् ।
 यदर्थं कुबलाम्बः स धुन्धुमारत्वमागतः ॥२९॥
 सूत उवाच । वृहदम्बस्य पुत्राणां सदृशाष्टैकविंशतिः ।
 सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तोदुरासदाः ॥३०॥

- (१) पूर्वमाङ्गीवके इति क० ।
 (२) ककुत्स्थ इति पाठः आदर्शपुस्तकमात्रेऽस्ति ।
 (३) पृथुरामेन च इति ख० । एतच्छ्लोकार्जं ग० पुस्तके नास्ति । पृथुरामेन-
 स इति छ० । पृथुरामेन स इति छ० । एते यावन्तः पाठा विपिकर-
 षमादजनिताः । अत्रायं पाठः सम्भाव्यते । अनेनैव ककुत्स्थेन जातः
 पुत्रः पृथुः स्मृतः ।
 (४) वृषदम्बः इति क० छ० ।

बभ्रुवुर्द्धार्मिकाः सर्वे यज्वानोभूरिदक्षिणाः ।
 कुवलाश्रमं महावीर्यं शूरमुत्तमधार्मिकम् ॥ ३१ ॥
 दृहदश्रोऽभ्यषिञ्चन्तं तस्मिन् राष्ट्रे नराधिपः ।
 पुत्रसङ्क्रामितश्रीस्तु वनं राजा विवेश ह ॥ ३२ ॥
 दृहदस्यं महाराजं शूरमुत्तमधार्मिकं ।
 प्रयातं तमुतङ्कस्तु ब्रह्मर्षिः प्रत्यवारयत् ॥ ३३ ॥
 उतङ्क उवाच । भवतो^(१) रक्षणं^(२) कार्यं तन्नावत् कर्तुमर्हति ।
 निरुदिग्रस्तपः कर्तुं^(३) न हि शक्नोमि पार्थिव ॥ ३४ ॥
 ममाश्रमसमीपेषु समेषु मरुधन्वसु^(४) ।
 समुद्रोबालुकापूर्णस्तत्र तिष्ठति भूपते^(५) ॥ ३५ ॥
 देवतानामबध्यस्तु महाकायोमहाबलः ।
 अन्तर्भूमिगतस्तत्र बालुकान्तर्हितोमहान् ॥ ३६ ॥
 समनोस्तनयः क्रूरोधुन्धुर्नाम सुदारुणः ।
 शतं^(६) लोकविनाशाय तप आस्त्राय दारुणं ॥ ३७ ॥
 संवत्सरस्य पर्यन्ते स निश्वासं प्रमुञ्चति^(७) ।

(१) भवता इति क० ड० च० छ० ज० । एतत्पाठान् समीचीनः ।

(२) इवेतावेच्छामिति ख० ग० । इति तु आन्तानां पाठः ।

(३) तपश्चर्तुमिति क० ड० च० ज० ।

(४) परितस्तु वै इति छ० ज० ।

(५) उज्जानक इति श्रुतिः इति ड० च० ।

(६) शते इति ड० च० । अयं पाठोऽलेखकप्रमादजनित एव ।

(७) समनोस्तनय इत्यादि स निश्वासं प्रमुञ्चति इत्यन्तपाठः क० छ०
ज० पुस्तकेषु न विद्यते ।

यदा तदा मही तत्र चलित स्र सकानना^(१) ॥३८॥
 तस्य निम्नासवातेन रज उद्धूयते महत् ।
 आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकंपनं ॥३९॥
 सविष्कलिङ्गं सञ्चालं सधूममतिदारुणं ।
 तेन राजन्न शक्नोमि तस्मिन् स्थातुं स्व आश्रमे ॥४०॥
 तं वारय^(२) महावाहे लोकार्णा हितकाम्यया ।
 तेजस्ते सुमहाविष्णुस्तेजसाप्यायथिव्यति ॥४१॥
 लोकाः स्वस्था भवंत्वद्य तस्मिन् विनिहतेऽसुरे ।
 त्वं हि तस्य बधायाद्य समर्थः पृथिवीपते ॥४२॥
 विष्णुना च वरोदन्नोमम पूर्वं ततो नद्य ।
 न हि धुन्धुर्महावीर्यस्तेजसात्प्येन शक्यते ॥४३॥
 निर्द्गधुं पृथिवीपाल अपि वर्षशतैरिह ।
 वीर्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासहं ॥४४॥
 एवमुक्तस्तु राजर्षिभूतङ्गेन महात्मना ।
 खुबलाभं सुतं प्रादान्तस्मिन् धुन्धुनिवारणे ॥४५॥
 राजा संन्यस्तशस्त्रो ह्यमथन्तु तनयोमम ।
 भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्धुमारो न संशयः ॥४६॥
 स तं व्यादिश्य तनयं धुन्धुमारणमुद्यतं^(३) ।

(१) ममाश्रमसमीपेषु इत्यादि चकति स्र सकानना इत्यन्तपाठः ख० ग० पुस्तकयोर्नास्ति ।

(२) तच्छाश्रय इति क० ख० ।

(३) धुन्धुमारण उद्यतं इतिपाठोऽपि सङ्गतार्थः ।

जगाम पर्वतायैव तपसे शंसितव्रतः ॥४७॥
 कुबलाश्वस्तु धर्मात्मा पितुर्वचनमास्थितः^(१) ।
 सहस्रैरेकविंशत्या पुत्राणां सह पार्थिवः ।
 प्रायादुतंकसहितोधुन्धोस्तस्य निवारणे ॥४८॥
 तमाविञ्चततोविष्णुर्भगवान् स्वेन तेजसा ।
 उतङ्गस्य नियोगान्त्तु लोकानां हितकाम्यया ॥४९॥
 तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे दिवि शब्देमहानभृत् ।
 अद्यप्रभृत्येष नृपोधुन्धुमारोभविष्यति ॥५०॥
 दिव्यैः पुष्यैश्च तं देवाः सममंसत अहृतं^(२) ।
 स गत्वा पुरुषव्याघ्रस्तनयैः सह वीर्यवान् ॥५१॥
 समुद्रं खनयामास बालुकार्णवमव्ययं ।
 नारायणेन राजर्षिस्तेजसाप्यायितोहि स^(३) ।
 बभ्रुवातिबलोभूय उतङ्गस्य वशे स्थितः ॥५२॥
 तस्य पुत्रैः खनङ्गिश्च बालुकान्तर्हितस्तदा^(४) ।
 धुन्धुरासादितस्तत्र दिशमाश्रित्य पश्चिमां ॥५३॥
 मुखजेनाग्निना क्रुद्धोलोकानुद्धर्त्तयन्निव ।

(१) माश्रितः इति ख० ।

(२) समं मास तदुद्धृतमिति ड० च० । समं मासस्तु तदुद्धृतमिति क०
 छ० ज० । सगन्धर्वैस्तदुद्धृतमिति ख० ग० । एते तावन्तः पाठा
 लेखकप्रमादेत्यद्वाः ।

(३) हि स इत्यत्र रिद्ध इतिभ्रमात्मकपाठोऽड० च० छ० पुस्तकेषु दृश्यते ।

(४) नारायणेन राजर्षिरित्यादि बालुकान्तर्हितस्तदेति साङ्ख्यसौक्तो
 ड० च० छ० यतिरिक्तादर्शपुस्तकेषु न दृश्यते ।

वारि शुश्राव योगेन महोदधिरिवोदये ॥ ५ ५ ॥
 सोमस्य सोमपञ्चेष्ट धारोर्मिकलिलोमहान् ।
 तस्य पुत्रास्तु निर्हृग्धास्त्रिभिर्हनास्तु राक्षसाः ॥ ५ ६ ॥
 ततः स राजातिबलोधुन्धुबन्धुनिवर्द्धणः ।
 तस्य वारिमयं वेगमपिवत् स नराधिपः ॥ ५ ७ ॥
 योगी योगेन वक्रिं वा श्रमयामास वारिणा^(१) ।
 निरस्यन् महाकायं बलेनोदकराक्षसं ॥ ५ ८ ॥
 उत्तङ्गं दर्शयामास कृतकर्मा नराधिपः ।
 उत्तङ्गस्य वरं प्रादान्तस्मै राज्ञे महात्मने ॥ ५ ९ ॥
 अदान्तस्याक्षयं वित्तं भ्रुभिस्त्राप्यष्टव्यतां ।
 धर्मं रतिञ्च सततं स्वर्गं वासं तथाक्षयं ।
 पुत्राणां चाक्षयान्नोकान् स्वर्गं ये^(२) राक्षसाहताः ॥ ६ ० ॥
 तस्य पुत्रास्तयः श्लिष्टा वृढाश्चो^(३) ज्येष्ठ उच्यते ।
 भद्राश्चः कपिलाश्च कनीयांसौ तु तौ स्यतौ ॥ ६ १ ॥
 धौधुमारिर्दृढाश्च^(४) हर्षश्चस्तस्य चात्मजः ।
 हर्षश्चस्य निकुम्भोऽभूत् चचधर्मरतः सदा ॥ ६ २ ॥

(१) अत्र क० ख० छ० ज० पुस्तकेषु भ्रान्तियुक्तपाठो वर्तते । यथा, धारणाः, धारिणा । ग० ड० च० पुस्तकेषु योगो योगेनेति श्लोका-
र्द्धस्य सद्भावो नास्ति ।

(२) ते इति च० छ० । ड० पुस्तके स्वर्ग्येते इति अर्थशून्यपाठो वर्तते ।
क० ग० ज० पुस्तकेषु पुत्राणामिति श्लोकार्द्धस्याभावाद्दृश्यते ।

(३) वृढास्यो इति क० ज० ।

(४) ख० ग० पुस्तकयोः बन्धवा विद्वद्भ्यैति अर्थरहितपाठो वर्तते ।

संहताश्रेनिकुम्भस्य श्रुतोरणविशारदः^(१) ।
 कृशाश्वश्चाक्षयाश्वश्च^(२) संहताश्वसुतावुभौ ॥६३॥
 तस्य पत्नी हैमवती सतां भतिदृषदती^(३) ।
 विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रस्तस्याः प्रसेनजित् ॥६४॥
 युवनाश्वः सुतस्तस्य त्रिषु लोकेष्वतिद्युतिः ।
 अत्यन्तधार्मिको^(४) गौरी तस्य पत्नी पतिव्रता ॥६५॥
 अभिशस्ता तु सा भर्त्रा नदी सा बज्रदा कृता ।
 तस्यास्तु गौरिकः पुत्रश्चक्रवर्त्ती बभूव ह ॥६६॥
 मान्धाता यौवनाश्वेवै त्रैलोक्यविजयी नृपः ।
 अत्राप्युदाहरन्तीमौ श्लोकौ पौराणिका द्विजाः ॥६७॥
 यावत् सूर्य उदयति यावच्च प्रतितिष्ठति ।
 सर्वं तत् यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ॥६८॥
 अत्राप्युदाहरन्तीमं श्लोकं वंशविदोजनाः ।
 यौवनाश्वं महात्मानं यज्वानममितौजसं ।
 मान्धाता तु तनुर्विष्णोः पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥६९॥
 तस्य चैत्ररथी भार्या शशविन्दोः सुताभवत् ।

- (१) क० ड० च० छ० ज० पुस्तकेषु भ्रान्तियुक्तपाठौक्तः । यथा, श्रोतो-
रुणविशारदः, श्रुतोरुणविशारदः । कृतोरुणविशारदः इति ख० ।
- (२) आक्षयाश्वश्चेति क० ड० च० छ० ज० ।
- (३) माना दृषदतीति क० छ० ज० । सतां माता दृषदतीति ख० ।
सतामतिदृषदतीति ड० । माना इत्यत्र मान्या इति पाठो-
युक्तः ।
- (४) अत्यन्तधार्मिका इति ख० । अग्निमानात्मजा इति ड० च० ।

साध्वी विन्दुमती नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥७०॥
 पतिव्रता च ज्येष्ठा^(१) च भ्रातृणामयुतस्य सा ।
 तस्यासुत्यादयामास मान्धाता चीन् सुतान् प्रभुः ॥७१॥
 पुरुकुत्समन्वरीषं मुचुकुन्दश्च^(२) विश्रुतं ।
 अम्वरीषस्य दायोदोयुवनाम्बोऽपरः स्मृतः ॥७२॥
 हरितोयुवनाम्बस्य^(३) हारिताः भूरयः^(४) स्मृताः ।
 एतेऽङ्गिरसः पुत्राः क्षत्रोपेता^(५) द्विजातयः ॥७३॥
 पुरुकुत्सस्य दायोदस्त्रज्ञदस्यु^(६)र्महायज्ञाः ।
 नर्मदायां समुत्पन्नः सम्भूतस्तस्य चात्मजः ॥७४॥
 सम्भूतस्यात्मजः पुत्रोऽह्ननरस्यः प्रतापवान् ।
 रावणोनिहतो^(७) येन त्रिलोकीविजये^(८) पुरा ॥७५॥
 असदस्योऽनरस्यस्य हर्ष्यश्वस्तस्य चात्मजः ।
 हर्ष्यश्वान्तु दृषदत्यां जज्ञे वसुमतोनृपः ॥७६॥
 तस्य पुत्रोऽभवद्राजा त्रिधन्वा नाम धार्मिकः ।

- (१) ज्येष्ठा इति छ० ।
 (२) मुचुकुन्दश्चेति छ० ।
 (३) हरितोयुवनाम्बस्य इत्यादिसार्द्धैकश्लोकं क० छ० ज० पुरुकुत्सैषु न विद्यते ।
 (४) भूरयः इति छ० च० । नारीताः भूरयः ख० ग० । एतावर्धभून्य-
 पाठावुपलभ्येते ।
 (५) क्षत्रोपेता इति ख० छ० च० । किन्तु न सम्यक् ।
 (६) स एदास्युरिति ख० ।
 (७) न हतो इति छ० च० । निर्जितो इति ख० ।
 (८) त्रिलोकविजये क० ख० छ० च० छ० ज० ।

आसीत् त्रैधन्वनस्यापि विद्वांस्त्रय्यां रणप्रभुः^(१) ॥७७॥

तस्य सत्यव्रतोनाम कुमारोऽभ्रन्महाबलः ।

तेन भार्या विदर्भस्य हता हत्वा दिवोकमान् ॥७८॥

पाणियहणमन्त्रेषु^(२) निष्ठांसम्यापितेष्विह ।

विष्णुद्वद्धः सुतस्तस्य विष्णुद्वद्धायतः स्वतः^(३) ।

एते ह्यङ्गिरसः पुत्राः चात्रोपेताः समाश्रिताः ॥७९॥

कामाद्वलाच्च मोहाच्च संहर्षणबलेन च^(४) ।

भाविनोऽर्थस्य च बलात् तत्कृतं तेन धीमता ॥८०॥

तमधर्मोण संयुक्तं पिता त्रयीगुणोऽत्यजत्^(५) ।

अपध्वंसेति ब्रह्मणोऽवदत् क्रोधसमन्वितः ॥८१॥

पितरं सोमवीदेकः क्व गच्छामीति वै मुहुः ।

पिता चैनमथोवाच स्वपाकैः सह वर्तय ॥८२॥

नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाद्य कुलपांसन ।

इत्युक्तः स निराक्रामन्नगराद्वचनादिभो ॥८३॥

- (१) निरखास्त्रयः रणप्रभुरिति क० । आसीत् सात्रधनुस्यापि विस्तुर्या-
रुह्यः प्रभुरिति ख० । ग० पुस्तके एतच्छ्लोकार्द्धस्य सद्भावोनास्ति ।
विद्वास्त्रय्यास्त्रयप्रभुरिति उ० च० । विद्वांस्त्रयास्त्रयप्रभुरिति
ह्र० । विरयास्त्रयः रणप्रभुरिति ज० । एते भ्रान्तानां पाठाः ।
- (२) पाणियहणमन्त्रेष्विति श्लोकार्द्धस्य पूर्वोपरसङ्गतिविरहात् अत्र
श्लोकः श्लोकार्द्धं वा पतितत्वेनापलभ्यते ।
- (३) विष्णुद्वद्धोयतोऽभवदिति पाठः समीचीनः ।
- (४) संहर्षण बलेन च इति ख० । संहर्षणबलेन वा इति उ० च० ह्र० ।
सङ्घर्षणबलेन च इति ज० । आदिमौ दावपपाठौ अन्तिमोऽत्रम-
संयुक्तः ।
- (५) त्रयीगुणोऽत्यजत् इति क० । त्रयास्त्रयोऽभवदिति ख० उ० च० । त्रय-
तुयोऽत्यजत् इति ह्र० ज० । एते भ्रान्तिमतां पाठाः ।

न चैनं धारयाम वसिष्ठोभगवानृषिः ।
 स तु सत्यव्रतोधीमान् श्वपाकावसथान्तिकं ।
 पित्रा सुक्रोऽवसदीरः पिता चास्य वनं ययौ ॥८४॥
 तस्मिंस्तु विषये तस्य नावर्षत् पाकशासनः ।
 समा द्वादश संपूर्णास्तेनाधर्मेण वै तदा ॥८५॥
 दारांस्तु तस्य विषये विश्वामिचोमहातपाः ।
 सन्नस्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः ॥८६॥
 तस्य पत्नी गले बध्वा मध्यमं पुत्रमौरधं ।
 शिखया^(१) भरणार्थाय व्यक्रीणाद्गोशतेन^(२) वै ॥८७॥
 तं तु बद्धङ्गले दृष्ट्वा विक्रीतं तं^(३) नरोत्तमः ।
 महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास सुव्रतः ॥८८॥
 सत्यव्रतोमहाबुद्धिर्भरणं तस्य चाकरोत् ।
 विश्वामित्रस्य तुश्चर्यमनुकंपार्थमेव च ॥८९॥
 सोऽभवद्गालवोनाम गले बद्धोमहातपाः ।
 महर्षिः कौशिकस्तातस्तेन^(४) वीर्येण मोक्षितः ॥९०॥
 तस्य व्रतेन भक्त्या च हृपया च प्रतिज्ञया ।

-
- (१) शिष्टानामिति ख० ।
 (२) विक्रीयाति शतेन इति ख० । अयन्त्वपपाठः ।
 (३) व्यक्रीयात्तमिति छ० ज० । अयन्त् न सभ्यक् । विक्रीयन्तमिति ख० ।
 अस्मिन् पक्षे गलेबद्धमिति विक्रीयन्तमिति च स्त्रीजनस्य विशेषणं ।
 विक्रीयन्तमितिपाठे पूर्वश्लोके व्यक्रीयादित्यत्र विक्रेतुमितिपाठः
 सङ्गतार्थः ।
 (४) कृष्णात्तेन इति ख० ।

विश्वामित्रकलत्रञ्च बभार विनये स्थितः ॥८१॥
 हत्वा मृगान् वराहंश्च महिषांश्च वनेचरान् ।
 विश्वामित्राश्रमाभ्यासे तन्मांसमपचत्ततः ॥८२॥
 उपांशुप्रतमास्त्राय दीक्षां द्वादशवार्षिकीं ।
 पितृनिर्योगाद्भजननृपे तु वनमास्थिते ॥८३॥
 अयोध्याञ्चैव राज्यञ्च तथैवान्तःपुरं मुनिः ।
 याज्योपाध्यायसंयोगात् वशिष्ठः परिरक्षितः ॥८४॥
 सत्यव्रतस्तु बाह्यान् भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ।
 वशिष्ठेभ्यधिकं मन्युं धारयामास मन्युना ॥८५॥
 पित्रा हृदं^(१) स्तदा राज्ञात् परित्यक्तं स्वमात्मजं ।
 न वारयामास मुनिः वसिष्ठः कारणेन वै ॥८६॥
 पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात् सप्तमे पदे ।
 एवं सत्यव्रतस्त्राम् वै कृतवान् सप्तमे पदे ॥८७॥
 जानन् धर्मान् वसिष्ठस्तु न च मन्त्रानिहेच्छति ।
 इति सत्यव्रते रोषं वशिष्ठोमनसाकरोत् ॥८८॥
 गुरुर्बुद्ध्या तु भगवान् वसिष्ठः कृतवांस्तदा ।
 न तु सत्यव्रतोबुद्ध्या^(२) उपांशुप्रतमस्य वै ॥८९॥
 तस्मिंश्चोपरते योयत्पितुरासीन्^(३) महामनाः ।
 तेन द्वादशवर्षाणि नावर्षन् पाकशासनः ॥९००॥

(१) हृदन्तमिति वक्तव्ये हृदन्तित्यार्थप्रयोगः ।

(२) न तु सत्यव्रतोबुद्ध्या इति श्लोकार्जे वाक्यस्य साक्षाद्बुद्ध्यात् समाहित-
 सूचकपदसंयुक्तश्लोकार्जाभावोऽत्र वर्तते ।

(३) सत्यव्रत आसीन्निति पाठः समीचीनः ।

तेन त्विदानीं बद्धधा दीर्चा तां दुर्बलां^(१) भुवि ।
 कुलस्य निष्कृतिः स्वस्य^(२) छतेयञ्च^(३) भवेदिति ॥१०१॥
 ततोवसिष्ठोभगवान् पित्रा त्यक्तं न्यवारयत् ।
 अभिषेचाम्यहं राज्ये पश्चादेनमिति प्रभुः ॥१०२॥
 स तु द्वादशवर्षाणि दीक्षान्तामुद्दहन् बली ।
 अविद्यमाने मांसे तु वसिष्ठस्य महात्मनः ॥१०३॥
 सर्व्वकामदुर्घां धेनुं संददर्श नृपात्मजः ।
 तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च अमाच्चैव क्षुधान्वितः ॥१०४॥
 दस्युधर्मं गतोऽदृष्ट्वा जघान बलिनां वरः ।
 स तु मांसं स्वयं चैव विश्वामित्रस्य चात्मजान् ॥१०५॥
 भोजयामास तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्तं तदात्यजत् ।
 प्रोवाच चैव भगवान् वसिष्ठस्तं नृपात्मजं ॥१०६॥
 पातये क्रूर हे क्रूर तव शङ्कुमयोमयं ।
 यदि ते चीणिं शङ्कुनि न स्युर्हि पुरुषाधम ॥१०७॥
 पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च ।
 अप्रोषितोपयोगाच्च^(४) त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥१०८॥

-
- (१) अत्र क्रियाया ऊहनीयत्वेन दीक्षा सा दुर्बला इति प्रथमान्तपाठो-
 युक्तः । अथवा श्लोकार्जोनिपतितः ।
 (२) निष्कृतिस्तस्येतिपाठः सुसङ्गतः ।
 (३) द्वादशवर्षकामान्ते छतेयञ्च, छतेयञ्च इत्यसम्बद्धपाठौ क्तः । अत्र
 छतेऽमुष्मिन्नितिपाठः सङ्गतार्थः ।
 (४) अत्र क० ख० ग० ड० च० ज० पुस्तकेषु भ्रान्तियुक्तपाठा वर्तन्ते ।
 यथा, प्रोषितोपयोगाच्च, प्रोषितोपयोगाच्च, प्रोषितोपायोगाच्च,

एवं स त्रीणि ऋद्धूनि दृष्ट्वा तस्य महातपाः ।
 त्रिभङ्गुरिति होवाच त्रिभङ्गुस्तेन स स्मृतः ॥१०८॥
 विश्वामित्रस्तु दाराणामागतोभरणे कृते ।
 ततस्तस्मै वरं प्रादान्तदा प्रीतस्त्रिभङ्गवे ॥११०॥
 हृन्धमानो^(१)वरेणाथ गुहं वम्रे नृपात्मजः ।
 अनादृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवार्षिके^(२) ॥१११॥
 अभिविध्य राज्येपित्र्ये^(३) याजयामास तं^(४) मुनिः ।
 मिषतां देवतानाञ्च वशिष्ठस्य च कौञ्जिकः ।
 सन्नरीरं तदा तं वै दिवमारोपयत् प्रभुः ॥११२॥
 मिषतस्तु वशिष्ठस्य तदद्भुतमिवाभवत् ।
 अत्राप्युदाहरन्तीमौ श्लोकौ पौराणिका जनाः ॥११३॥
 विश्वामित्रप्रसादेन त्रिभङ्गुर्दिवि राजते ।
 देवैः साङ्गं महातेजानुग्रहान्तस्य धीमतः ॥११४॥

अप्रोक्षितोप्रयोगाच्च, अप्रोक्षितोप्रयोगाच्च । छ० पुस्तके एतच्छ्लो-
 काङ्गस्याभावोवर्तते ।

- (१) लब्धमानो इति क० ज० । अयन्तु न लभ्यन् ।
- (२) अनादृष्टिभयस्तस्मिन् गतोद्वादशवार्षिकः इतिपाठोऽत्र साधीयान् ।
 अथवा अत्र श्लोके वम्रे इत्यनेनापेक्षितस्य सत्त्वप्रतप्रार्थितविषयस्या-
 भावदर्शनात् अस्मात् श्लोकात् परं कतिपयश्लोकपतनं सम्भावनीयं ।
- (३) अत्र हृन्दोभङ्गात् पितृराज्ये इतिपाठोयुक्तः ।
- (४) अत्र क० ख० ग० ड० च० छ० ज० पुस्तकेषु अमपूर्वपाठाः सन्ति ।
 यथा, अभिविध्या राज्यपित्र्ये याजयामास, अभिविधये तदा
 राज्ये याजयामास, अभिविध्य तदा राज्ये याजयामास, अभिविध्य
 राज्ये पित्र्ये याजयामास, अभिविध्य सुराज्ये पित्रे याजयामास,
 अभिविध्या राज्ये पित्र्ये याजयामास ।

ज्ञनेर्यात्प्रबला रम्या हेमंते चन्द्रमण्डिता ।
 अलङ्कृता चिभिर्भावैस्त्रिभङ्गुयद्भूषिता ॥११५॥
 तस्य सत्यरता नाम भार्या केकयवंशजा ।
 कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्लाषं ॥११६॥
 स तु राजा हरिश्चन्द्रकैशव इति श्रुतः ।
 आहर्त्ता राजसूयस्य सद्भाडिति परिश्रुतः ॥११७॥
 हरिश्चन्द्रस्य तु सुतोरोहितोनाम वीर्यवान् ।
 हरितोरोहितस्याद्य चक्षुहारीत उच्यते ॥११८॥
 विजयस्य सुदेवस्य चक्षुपुत्रौ सभूवतुः ।
 जेता सर्वस्य क्षत्रस्य विजयस्तेन स स्मृतः ॥११९॥
 इहक^(१)स्तनयस्तत्र^(२) राजा धर्मार्थकोविदः ।
 इहकात् धृतकः पुत्रस्तस्माद्वाङ्मस्य जज्ञिवान् ॥१२०॥
 हैहयैस्तास्रजज्ञैश्च निरस्तोव्यसनी नृपः ।
 शकैर्यवनकांबोजैः पारदैः पल्लवैस्तथा ॥१२१॥
 नात्यर्थं धार्मिकोभूत् स धर्म्यं सत्ययुगे^(३) तथा^(४) ।
 सगरस्तु सुतोबाहोर्जज्ञे सह गरेण वै ।
 भृगोराश्रममासाद्य तुर्वेण^(५) परिरचितः ॥१२२॥

(१) नृपुक् इति क० ज० । तुतुक इति छ० ।

(२) स्तस्येतिपाठः साधुः ।

(३) धर्म्यं सत्ययुगे इति क० ज० । धर्म्यं सत्ययुगे इति ख० छ० च० छ० ।
पाठावेतौ क्षिप्रकरप्रमादजनितौ । एष श्लोको ग० पुस्तके नास्ति ।

(४) यत इति पाठः समीचीनः ।

(५) तुर्वेणेति क० छ० ज० । गन्धर्वेणेति ख० । अत्र ग० पुस्तके न कश्चित्
पाठावर्त्तते । परत्र श्लोकेनेति पाठदर्शनादत्र श्लोकेनेति पाठोत्पत्तः ।

आग्नेयमस्त्रं सन्धा तु भार्गवात् सगरोनृपः ।
 जघान पृथिवीकृत्वा तालजाह्वान् सहेइयान् ॥१२३॥
 शक्रानां पल्हवानाञ्च धर्मान्निरसदच्युतः^(१) ।
 क्षत्रियाणां तथा तेषां पारदानाञ्च धर्मावित् ॥१२४॥
 ऋषय ऊचुः । कथं स सागरोराजा गरेण सह जग्निवाम् ।
 किमर्थञ्च शक्रादीन् क्षत्रियाणां महौजसां ।
 धर्मान् कुलोचितान् कुद्धेराजा निरसदच्युतः^(२) ॥१२५॥
 सूत उवाच । बाहोर्व्यसनिनस्तास्य हतं राज्यं पुरा किल ।
 हेइयेस्तालजङ्घैश्च शकैः साङ्गं समागतैः ॥१२६॥
 जवनाः पारदाराश्च काम्बोजाः पल्हवास्तथा ।
 हेइयार्थं पराक्रान्ता एते पञ्चगणास्तदा ॥१२७॥
 हतं राज्यं बलीयोभिरेभिः क्षत्रियपुङ्गवैः ।
 हतराज्यस्तदा बाहुः संन्यस्य नु तदा नृपः ।
 वनं प्रविश्य धर्मात्मा सह पत्न्या तपोचरत् ॥१२८॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य तोयार्थं प्रस्थितोनृपः ।
 दृष्ट्वाहुर्बलत्वाच्च अन्तरा स ममारं च ॥१२९॥
 पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठातोऽम्बगात्^(३) ।
 सपत्न्या तु गरस्तस्यै दन्तोगर्भजिघांसया ॥१३०॥
 सा तु भर्तृञ्चितां कृत्वा वक्रितां समरोहयत्^(४) ।

(१) निरसयत्ततः इतिपाठेऽविशुद्धः ।

(२) निरसयत् तत इतिपाठेऽत्र प्रयोक्तुं समुचितः ।

(३) पृष्ठतोऽम्बयात् इति ख० ग० ।

(४) समरोहदित्यर्थे समरोहयदित्यार्थः ।

श्रीर्वक्षां भार्गवोदृष्ट्वा कारुष्याद्विन्यवर्त्तयत् ॥१३१॥
 तस्याश्रमे तु तद्गर्भं सा गरेण तदा सह ।
 व्याजायत^(१) महावाजं सगरं नाम धार्मिकं ॥१३२॥
 श्रीर्वक्षु जातकर्मादीन् कृत्वा तस्य महात्मनः ।
 अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽर्च्यं प्रत्यपादयत् ॥१३३॥
 जामदग्न्याप्तदाग्नेयमसुरैरपि दुःसहं ।
 स तेनास्त्रबलेनैव बलेन च समन्वितः ।
 जघान द्वैहयान् क्रुद्धोऽस्रः पद्भ्रगणानिव ॥१३४॥
 ततः प्रकान् सथवनाम् काम्बोजान् पारदांस्तथा ।
 पल्लवांसैव निःशेषान् कर्तुं व्यवसितो नृपः ॥१३५॥
 ते बध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना ।
 वसिष्ठं शरणं सर्व्यं प्रपन्नाः शरणेषिणः ॥१३६॥
 वसिष्ठस्त्वान् तथेत्युक्त्वा समयेन^(२) महासुनिः ।
 सगरं वारयामास तेषान्दत्त्वाऽभयन्तदा ॥१३७॥
 सगरः स्नाम्प्रतिष्ठाञ्च गुरोर्वाक्यं निश्चय्य च ।
 धर्मं जघान तेषां वै वेदान्त्यत्वं चकार ह ॥१३८॥
 अर्द्धं प्रकानांशिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् ।
 सथवनानां शिरः सर्व्यं काम्बोजान्तथैव च ॥१३९॥
 पारदा मुक्तकेशाश्च पल्लवाः शशुधारिणः ।

(१) जनयामास इत्यर्थे व्याजायत इत्यर्थः ।

(२) वसिष्ठश्चैवमुक्त्वा तु विनयेन महासुनिरिति क० छ० अ० । वसिष्ठ-
 स्त्वान् ततोद्ग्रा नियमेन तदा सुनिरिति ख० ग० ।

निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥१४०॥
 शका यवमकाम्बोजाः पल्हवाः पारदैः सह ।
 केलिस्यर्शा माहिषिका दार्वाशोलाः खसास्तथा^(१) ॥१४१॥
 सर्वे ते क्षत्रियगणा धर्मस्त्रेषां निराकृतः ।
 वसिष्ठवचनात्पूर्वं सगरेण महात्मना ॥१४२॥
 स धर्मविजयी राजा विजित्वेमां वसुन्धरां ।
 अश्वं विषारयामास वाजिमेधाय दीक्षितः ॥१४३॥
 तस्य चारयतः^(२) शोभः संसुद्रे पूर्वदक्षिणे ।
 वेलासमीपेऽपहृतोभूमिश्चैव प्रवेशितः ॥१४४॥
 स तन्द्रेषं सुतैः सर्वैः खनयामास पार्थिवः ।
 आशेदुश्च ततस्तस्मिन् तदन्तस्ते महार्णवे ॥१४५॥
 तमादिपुरुषं देवं हरिं कृष्णं प्रजापतिं ।
 विष्णुं कपिलरूपेण हंसं नारायणं प्रभुं ॥१४६॥
 तस्य चतुः समासाद्य तेजस्तत् प्रतिपद्यते ।
 दग्धाः पुत्रास्तदा सर्वे चत्वारस्त्वग्नेषिताः ॥१४७॥
 वर्द्धिकेतुः सकेतुश्च तथा धर्मरतस्त्रयः^(३) ।

(१) कलिस्थसा माहिषिका दार्वाशोला खसास्तथा इति क० । कलि-
 स्थुशा माहिषिका दार्वा शोलाः खसास्तथा इति ख० । कलिस्थर्शा
 माहिषिका शोमशोलाखसास्तथा इति ग० । कलिस्थर्शा माहिषिका
 दार्वालाः खसास्तथा इति च० । कलिस्थसां माहिषिका दार्वालाः
 खसास्तथा इति ज० । एषां लिपिकरप्रमादजनितत्वेऽपि संशोध्य
 तथ्यमवधार्यतां ।

(२) वारयतः इति क० ज० ।

(३) अ य इति ख० ग० उ० च० छ० ज० ।

भूरः पञ्चवनश्चैव तस्य वंशकाराः प्रभो ॥१४८॥
 प्रादाच्च तस्य भगवान् हरिर्नारायणोवरान् ।
 अक्षयत्वं स्ववंशस्य वाजिमैधमतं तथा ।
 विभुं पुत्रं समुद्रञ्च स्वर्गे वासं तथाक्षयं ॥१४९॥
 स समुद्रेऽश्वमादाय वन्दे सरितांपतिः ।
 सागरत्वं च लेभे स कर्मणा तेन तस्य वै ॥१५०॥
 तं चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रात् प्राप्य पार्थिवः ।
 आजहारान्श्वमेधानां व्रतं चैत्र पुनः पुनः ॥१५१॥
 षष्टिपुत्रसहस्राणि दग्धान्यश्मानुसारिणां ।
 तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनां ।
 पुत्राणांस्तु सहस्राणि षष्टिस्तु इति नः श्रुतं ॥१५२॥
 अथ जपुः । सगरस्यात्मजा राज्ञः कथं जाता महाबलाः ।
 विक्रान्ताः षष्टिसाहस्रा विधिना केन वा वद ॥१५३॥
 स्रुत उवाच । हे पत्न्यौ सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे ।
 श्लेष्ठा विदभंदुहिता केसिनी नाम्न नामतः ॥१५४॥
 कनीयसी तु या तस्य पत्नी परमधर्मिणी ।
 अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥१५५॥
 सौर्वस्ताभ्यां वरं प्रादात् तपसाराधितः प्रभुः ।
 एका अनिय्यते पुत्रं वंशकर्त्तारमीप्सितं ।
 षष्टिपुत्रसहस्राणि द्वितीया अनिय्यति ॥१५६॥
 मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केसिनी पुत्रमेककं ।
 वंशस्य कारणं श्लेष्ठा जग्राह नृपसंसदि ॥१५७॥

षष्टिपुत्रसहस्राणि सुपर्णाभगिनी तथा ।
 महात्मनस्तु जग्राह सुमतिः^(१) स्मतिर्यथा^(२) ॥१५८॥
 अथ काले गते ज्येष्ठा ज्येष्ठं पुत्रं व्यजायत ।
 असमञ्ज इति ख्यातं काकुत्स्थं समरात्मजं ॥१५९॥
 सुमतिस्त्वपि जज्ञे वै गर्भन्तुम् यत्रस्त्रिणी ।
 षष्टिपुत्रसहस्राणि तुम्बमध्यात् विनिःसृताः^(३) ॥१६०॥
 घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान् गर्भान् न्यदधन्ततः ।
 धात्रीसैकैकत्रः प्रादात् तावतीः पोषणे नृपः ॥१६१॥
 ततोऽनवसु मासेषु ससृजत्सुर्यथासुखं ।
 कुमारराक्षे महाभागाः समरप्रीतिवर्द्धनाः ॥१६२॥
 कालेन महता चैव यौवनं प्रतिपेदिरे ।
 षष्टिपुत्रसहस्राणि तेषामश्नानुषारिणां ॥१६३॥
 अ तु ज्येष्ठोऽनरव्याघ्रः समरस्यात्मसम्भवः ।
 असमञ्ज इतिख्यातोऽर्षिकेतुर्महावक्रः ॥१६४॥
 पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरा ।
 तस्य पुत्रोऽऽमात्राम असमञ्जस्य वीर्यवान् ॥१६५॥
 तस्य पुत्रस्तु धर्मात्मा दिल्लीप इति विभ्रुतः ।
 दिल्लीपान् महातेजा वीरोऽजातोऽभगीरथः^(४) ॥१६६॥

(१) महात्मा तु समहतीजग्राह इति ड० च० जं० ।

(२) सुमतिस्तथाइति ड० । सुमता तथा इति च० जं० ।

(३) सर्व्वेऽन्वार्द्धपुस्तकेषु विनिःसृताः इतिपाठोऽवर्तते । परन्वयत्र विनि-
र्ययुः इतिप्रयोगोऽविशुद्धः ।

(४) महाराथा इति ड० प्र० ।

येन गङ्गा खरिच्छ्रेष्ठा विमानैरुपभोगिता ।
 ईजाऽनेन^(१) समुद्राद्वै दुष्टदत्त्वेन कल्पिता ।
 अचाप्युदाहरन्तीमं श्लोकं पौराणिका जनाः ॥१६७॥
 भगीरथस्तु तां गङ्गामानयामास कर्मभिः ।
 तस्माद्भागीरथी गङ्गा कथ्यते वंशवित्तमैः ॥१६८॥
 भगीरथसुतस्यापि श्रुतोनाम बभूव ह ।
 नाभागस्तस्य दायादो नित्यं धर्मपरायणः ॥१६९॥
 अम्बरीषः सुतस्तस्य सिन्धुदीपस्ततोऽभवत् ।
 एवं वंशपुराणज्ञा गायन्तीतिपरिश्रुतं ॥१७०॥
 नाभागेरम्बरीषस्त भुजाभ्यां परिपाक्षिता ।
 बभूव वसुधात्यर्थं तापत्रयविवर्जिता ॥१७१॥
 आयुतायुः सुतस्तस्य सिन्धुदीपस्त वीर्यवान् ।
 आयुतायोस्तु दायाद् अतुपर्णमहायज्ञाः ॥१७२॥
 दिव्याच्छदयज्ञोऽसौ राजा नलसखोवली ।
 नक्षौ द्वाविति विख्यातौ पुराणेषु वृद्धव्रतौ ॥१७३॥
 वीरवेनात्मजस्यैव यस्येच्छाकुकुत्सोदरः ।
 अतुपर्णस्तु पुत्रोऽभूत् सर्वकामोजनेश्वरः ॥१७४॥
 सुदासस्तस्य तनयोराजा संसमुखो^(२) भवत् ।

(१) इजाऽनेन इति ङ० च० ।

(२) क० पुस्तकस्यतिरिक्त्वादर्घ्यपुस्तकेषु अत्र भ्रान्तिजनितपाठावर्षन्ते यथा,
 राजा हासमुखो इति ख०, राजहोसमुखो इति ग०, राजार्हा
 समखो इति ङ०, राजार्हा समुखो इति च० छ० ज० ।

सुदासस्य सुतः प्रोक्तः सौदासोनाम पार्थिवः ॥१७५॥
 ख्यातः कल्पावपादेवै नास्त्रा मित्रमहस्यः सः ।
 वसिष्ठस्तु सहातेजाः सेत्रे कल्पावपादके ।
 अग्निकं जनयामास इत्याकुकुलदृष्टये ॥१७६॥
 अग्निकस्योरकामस्तु मूलकस्तत्सुतोऽभवत् ।
 अत्राप्युदाहन्तीमं मूलकं वै नृपं प्रति ॥१७७॥
 स हि रामभयाद्राजा स्त्रीभिः परिष्टतोऽवसत् ।
 त्रिवस्त्रस्त्राणमिच्छन् वै नारीकवचमीश्वरः^(१) ॥१७८॥
 मूलकस्यापि धर्मात्मा राजा अतरथः स्यतः ।
 तस्मात् अतरथाद्जज्ञे राजा वैडिविडोबली ॥१७९॥
 आसीत्त्रैडिविडः श्रीमान् कृतशर्मा प्रतापवान् ।
 पुत्रोविश्वमहत्तस्य^(२) पुत्रीकस्यथजायत^(३) ॥१८०॥
 दिल्लीपस्य पुत्रोभूत् षडङ्गद^(४) इति श्रुतिः ।
 येन स्वर्गादिहागम्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितं ।

(१) माश्रित इति ख० ।

(२) ख० गं० पुस्तकयोरेतच्छ्लोकार्जोऽन विद्यते । क० ड० च० ह० ज०-
 पुस्तकेषु विश्वमहत्तस्येतिपाठोवर्तते । अत्र विश्वमहात्तस्येतिपाठः
 समीचीनः ।

(३) पुत्रीकस्य अजायत इति ड० च० ह० । पुत्रीकस्य अजायता इति
 क० ज० । अनयोर्भ्रमजनितत्वेन वाक्यार्थप्रतिपत्तिर्न घटते । पुत्रि-
 कायां अजायत इति प्रयुक्ते तु सुलभैव ।

(४) षडङ्गद इति ड० । षडङ्ग इति च० । अत्र षडङ्गदः अथवा
 खड्गाङ्गदः इतिपाठः सम्भवितुमर्हति ।

भव्योऽभिसंहिता लोका बुध्या सत्येन चैव हि ॥१८१॥

दीर्घबाहुः सुतस्तस्य रघुस्तस्मादजायत ।

अजः पुत्रैरघोश्चापि तस्माद्जज्ञे स वीर्यवान् ।

राजा दम्बरयोगाम इच्छाकुकुलनन्दनः ॥१८२॥

रामोदात्तरथिर्वीरोधर्मज्ञोलोकविभ्रतः ।

भरतोत्तच्छाण्डेव ब्रह्मस्य महाबलः ॥१८३॥

माध्वं खवणं हत्वा गत्वा मधुवनञ्च तत् ।

ब्रह्मणेन पुरी तस्य मथुरा सन्निवेशिता ॥१८४॥

सुबाहुः शूरसेनस्य ब्रह्मस्यसहिताबुधौ ।

पाशयामासतुः सुतौ वैदेह्यौ मथुरां पुरीं ॥१८५॥

अङ्गदक्षप्रकेतुस्य लक्ष्मणस्यात्मजाबुधौ ।

हिमवत्पर्वताभ्यासे स्त्रीतौ जनपदौ तयोः ॥१८६॥

अङ्गदस्याङ्गदीया तु देवे कारपथे पुरी ।

चन्द्रकेतोस्तु महस्य चन्द्रवक्रा^(१) पुरी शुभा ॥१८७॥

भरतस्यात्मजौ वीरौ तस्यः पुष्कर एव च ।

गान्धारविषये सिद्धे तयोः पुर्यौ महात्मनोः ॥१८८॥

तस्य दिक्षु विख्याता रम्या तच्चक्रिता पुरी ।

पुष्करस्य ापि वीरस्य विख्याता पुष्करावती ॥१८९॥

गाथां चैत्राच्च गायन्ति ये पुराणविदोऽजनाः ।

रामे निबद्धास्तत्त्वार्था माहात्म्यात्तस्य धीमतः ॥१९०॥

(१) चन्द्रवक्रा इति क० ज० । चन्द्रचन्द्रा इति ख० ।

श्चानोयुवा लोहिताद्योदीप्तास्योमितभाषितः^(१) ।
 आजानुवाङ्गः सुमुखः सिंहस्कन्धोमहाभुजः ॥१८१॥
 दशवर्षसहस्राणि रामोराज्यमकारयत् ।
 षड्क्षामयजुषां घोषोऽप्यघोषश्च महास्वनः ॥१८२॥
 अविच्छिन्नोऽभवद्गात्रो^(२) दीयतां भुञ्जतामिति ।
 जनस्थाने वर्षं कार्यं त्रिदशानाञ्चकार संः ॥१८३॥
 तमागस्कारिणं पूर्वं पौलस्त्यं मनुजर्षभः ।
 शीतायाः पदमन्विच्छन् निजघान महायथाः ॥१८४॥
 सत्त्वान् गुणसम्पन्नोदीप्यमानः स्वतेजसा ।
 अति सूर्यश्च वज्रश्च रामोदाश्रयिर्बभौ ॥१८५॥
 एवमेव महाबाहुरिष्वाकुक्षुजनन्दनः ।
 रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे विभुः ॥१८६॥
 श्रीरामस्यात्मजोऽज्जे कुञ्ज इत्यभिधीयते ।
 लवस्तान्योमहावीर्यं^(३) सद्योर्दिशौ निबोधत ॥१८७॥
 कुञ्जस्य कोञ्जला राज्यं पुरी वापि कुञ्जस्यली ।
 रम्या निवेष्टिता^(४) तेन विन्ध्यपर्वतसानुषु ॥१८७॥
 उत्तराकोञ्जले राज्यं लवस्य च महात्मनः ।

(१) मितभाषिता इति क० उ० घ० छ० ज० ।

(२) राद्ये इति ख० ग० च० ।

(३) रिष्वाकुक्षुजनन्दन इत्यादि लवस्तान्योमहावीर्यं इत्यन्तं क० उ० घ० छ० ज० पुस्तकेषु पतितं ।

(४) निवासिता इति ख० ग० ।

भावस्ती लोकविख्याता कुशवंशं निषेधत ॥१६८॥
 कुशस्य पुत्रेधर्मात्मा अतिथिः सुप्रियातिथिः ।
 अतिथेरपि विख्यातोनिषधेनाम पार्थिवः ॥१६९॥
 निषधस्य नखः पुत्रेनभः पुत्रेनलस्य तु ।
 नभसः पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ॥१७०॥
 क्षेमधन्वसुतेराजा देवानीकः प्रतापवान् ।
 आसीदहीनगुर्नाम देवानीकात्मजः प्रभुः ॥१७१॥
 अहीनगोस्तु दायादः पारिपात्रो^(१) महायज्ञाः ।
 दक्षस्तस्यात्मजस्यापि तस्माद्जज्ञे बलो^(२)नृपः ॥१७२॥
 औद्दोगाम स धर्मात्मा बलपुत्रोवभूव ह ।
 वज्रनाभः सुतस्तस्य ब्रह्मन्स्तस्य चात्मजः ॥१७३॥
 ब्रह्मन्स्य सुतोविद्वान् धुषिताम्ब इति श्रुतः ।
 धुषिताम्बसुतस्यापि राजा विश्वसह^(३) किल ॥१७४॥
 द्विरण्यनाभः कौशलोवशिष्ठस्तसुतोऽभवत् ।
 पौत्रस्य जैमिनेः शिष्यः स्मृतः सर्वेषु ब्रह्मसु ॥१७५॥
 ब्रातानि संचितानान् पञ्च योऽधीतवांसतः ।
 तस्मादधिगतोयोगोयाज्ञवल्क्येन धीमता ॥१७६॥

- (१) पारियात्रो इति ड० अ० छ० । एषल्लोकः ख० ग० पुस्तकयोर्निप-
 तितः ।
 (२) बलो इति क० ड० च० । सतो इति छ० ज० । किन्तु एतेष्वेव पर-
 ल्लोके बलपुत्र इति प्रयोगोऽस्ति ।
 (३) विश्वसह इति क० ज० ।

पुष्यस्तस्य सुतोविद्वान् भुवसन्धिस्य तत्सुतः ।
 सुदर्शनस्तस्य सुतो अग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥२०७॥
 अग्निवर्णास्य शीघ्रस्तु शीघ्रकस्य मनुः^(१) सुतः ।
 मनुस्तु योगमास्थाय कलापयाम^(२) मास्थितः ।
 एकोनत्रिंशत्प्रयुगे क्षत्रप्रावर्त्तकः प्रभुः ॥२०८॥
 प्रसुश्रुतोमनोः पुत्रः सुसन्धिस्य च आत्मजः ।
 सुसन्धेस्य तथामर्षः सहस्राङ्गाम नामतः ॥२०९॥
 आसीत्सहस्रतः पुत्रोराजा विश्रुतवानिति ।
 तस्यासीत् विश्रुतवतः पुत्रोराजा वृहद्बलः ॥२१०॥
 एते ईश्वराकुंदापादाः राजानः प्रायज्ञः सुताः ।
 वंशे प्रधानाः ये तेऽस्मिन् प्राधान्येन तु कीर्त्तिताः ॥२११॥
 पठन् सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः ।
 प्रजावानेति सायोज्यं मनोर्वैवस्वतस्य सः ॥२१२॥
 आङ्गदेवस्य देवस्य प्रजानां पृष्टिदस्य च ।
 विपाप्मा विरजास्यैव आयुष्मान् भवतेऽनुतः ॥२१३॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते वैवस्वतमनुवंशवर्णनं नाम
 षड्विंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

(१) मन्वरिति छ० च० । अत्रयोर्वत्तरत्र मनोः पुत्र इतिपाठं दर्शनाद-
 त्रापि मन्वरितिपाठोयुक्तः ।

(२) कलापयामिति क० च० ।

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

वैवस्वतमनुवंशकीर्तनं ।

स्यत उवाच । अनुजस्य विकुच्छेस्तु निमेवंशं निबोधत ।

योऽसौ निवेद्ययामास पुरन्देवपुरोपमं ॥१॥

जयन्तमिति विख्यातं गौतमस्याग्रमाभितः ।

स्यस्यान्ववाये यज्ञे वै जनकादृषिषत्तमात् ॥२॥

नेमिर्नाम सुधर्मात्मा सर्वसत्वनमस्कृतः ।

आसीत् पुत्रोमहाराज इच्छाकोर्भूरितेजसः ॥३॥

स ज्ञापिन वसिष्ठस्य विदेहः समपद्यत ।

तस्य पुत्रोमिथिर्नाम जनितः पर्वभिस्त्रिभिः ॥४॥

अरण्यां मध्यमागार्यां प्रादुर्भूतोमहाययाः ।

नाम्ना मिथिरिति ख्यातो जगनाज्जनको भवत् ॥५॥

मिथिर्नाम महावीर्योऽथेनासौ मिथिस्त्वाभवत् ।

राजासौ जनको नाम जनकात्पापुदावसुः ॥६॥

उदावसोः सुधर्मात्मा जानितो नन्दिवर्द्धनः ।

नन्दिवर्द्धनतः शूरः सुकेतुर्नाम धार्मिकः ॥७॥

सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः ।

देवरातस्य धर्मात्मा दृहदुष्क^(१) इति श्रुतिः ॥८॥

(१) दृहयुक्त इति ख०, दृहयुक्त इति ग०, दृहदुष्क इति छ० । क० ज०
मुक्तकयोः नन्दिवर्द्धनतः शूर इत्यादि सुधुविक्षस्यत्प्रात्मज इत्यन्तं,
उ० पुक्तके देवरातो महाबलः इत्यादि सुधुतेरपि धर्मात्मा इत्यन्तं
पाठो नास्ति ।

17.	Daśa Rūpa, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	Rs.	1	14
18.	Gopātha Brāhmana, (Sans. & Eng.) Fasc. I and II @ /10/ each	1	4
19.	Gopāla Tāpani, (Sans.) Fasc. I	0	10
20.	Gobhiliya Gṛhiya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—XII @ /10/ each..	7	8
21.	Hindu Astronomy, (English) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
22.	Īśā Kena Katha Praśna Munda Māndukya Upanishads, (Sans.) Fasc. VI	0	10
23.	Kātantra, (Sans.) Fasc. I—VI @ 1/ each	6	0
24.	Kathā Sarit Sūgara, (English) Fasc. I—X @ 1/ each	10	0
25.	Lalita Vistara, (Sans.) Fasc. I—VI @ /10/ each	3	12
26.	Ditto (English) Fasc. I—II	2	0
27.	Maitri Upanishad, (Sans. & English) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
28.	Mīmāṃsā Darśana, (Sans.) Fasc. II—XVI @ /10/ each	9	6
29.	Mārkandeya Purāna, (Sans.) Fasc. IV—VII @ /10/ each	2	8
30.	Nṛsiṃha Tāpani, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
31.	Nirukta, (Sans.) Fasc. I—VI @ /10/ each	3	12
32.	Nārada Pañcharātra, (Sans.) Fasc. III—IV @ /10/ each	1	4
33.	Nyāya Darśana, (Sans.) Fasc. I and III @ /10/ each	1	4
34.	Nūṣāra, or, The Elements of Polity, By Kāmāndakī, (Sans.) Fasc. II—IV	1	14
35.	Piṅgala Chhandah Sūtra, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each..	1	14
36.	Prithirāj Rāsau, (Sans.) Fasc. I—IV @ /10/ each	2	8
37.	Ditto (English) Fasc. I	1	0
38.	Pāli Grammar, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	1	4
39.	Prākṛita Lakṣhaṇam, (Sans.) Fasc. I	1	8
40.	Rig Veda, (Sans.) Vol. I, Fasc. IV	0	10
41.	Srauta Sūtra of Apastamba, (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each	8	2
42.	Ditto Āśvalāyana, (Sans.) Fasc. I—XI @ /10/ each	6	14
43.	Ditto Lātyāyana (Sans.) Fasc. I—IX @ /10/ each	5	10
44.	Sāma Veda Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—XXXVII @ /10/ each	23	2
45.	Sāhitya Darpaṇa, (English) Fasc. I—IV @ /10/ each	2	0
46.	Sāhitya Aphorisms of Kapila, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	1	4
47.	Sūrya Siddhānta, (Sans.) Fasc. IV	0	10
48.	Sarva Darśana Sangraha, (Sans.) Fasc. II	0	10
49.	Sāṅkara Vijaya, (Sans.) Fasc. II and III @ /10/ each	1	4
50.	Sāṅkhyā Pravachana Bhāshya, (English) Fasc. III	0	10
51.	Sāṅkhyā Sāra, (Sans.) Fasc. I	0	10
52.	Taittirīya Aranyaka, (Sans.) Fasc. I—XI @ /10/ each	6	14
53.	Ditto Brāhmana (Sans.) Fasc. I—XXIV @ /10/ each	15	0
54.	Ditto Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—XXXII @ /10/ each	20	0
55.	Ditto Prātisākhya, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
56.	Ditto and Aitareya Upanishads, (Sans.) Fasc. II and III @ /10/ each	1	4
57.	Ditto Aitareya Śvetāśvatara Kena Īśā Upanishads, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	1	4
58.	Tāndyā Brāhmana, (Sans.) Fasc. I—XIX @ /10/ each	11	14
59.	Uttara Nāishadha, (Sans.) Fasc. II—XII @ /10/ each	6	14
60.	Vāyu Purāna, (Sans.) Vol. I, Fasc. I—VI; Vol. II, Fasc. I—II @ /10/ each	5	0
61.	Vishṇu Smṛiti, (Sans.) Fasc. I—II @ /10/ each	1	4
62.	Yoga Sūtra of Patanjali, (Sans. & English) Fasc. I—III @ /14/ each	2	10

Arabic and Persian Series.

1.	'Alamgīnāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XIII @ /10/ each	8	2
2.	Kin-i-Akbari, (Text) Fasc. I—XXII @ 1/4 each	27	8
3.	Ditto (English) Vol. I (Fasc. I—VII)	13	4
4.	Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XXII @ 1/4 each	27	8
5.	Bādshāhnāmah with Index, (Text) Fasc. I—XIX @ /10/ each	11	14
6.	Beale's Oriental Biographical Dictionary, pp. 291, 4to, thick paper, @ 4/12; thin paper	4	8
7.	Dictionary of Arabic Technical Terms and Appendix, Fasc. I—XXI @ 1/4 each	26	4
8.	Farhang-i-Rashīdī (Text), Fasc. I—XIV @ 1/4 each	17	8
9.	Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. I—IV @ /12/ each	3	0
10.	Futūh-ul-Shām Waqūfī, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each	5	10
11.	Ditto Azādī, (Text) Fasc. I—IV @ /10/ each	2	0
12.	Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, (Text) Fasc. I	1	8
13.	History of the Caliphs, (English) Fasc. I—VI @ 1/ each	6	4

14. Iqbálnámah-i-Jahángirí, (Text) Fasc. I—III @ /10/ each ..	Rts. 1	14
15. Işubáh, with Supplement, (Text) Fasc. I—XXXI @ /12/ each 23	4
16. Magházf of Wáqidi, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each 3	2
17. Muntakhab-ul-Tawárikh, (Text) Fasc. I—XV @ /10/ each 9	6
18. Muntakhab-ul-Tabáb, (Text) Fasc. I—XVIII @ /10/ each, and Fasc. XIX with Index @ /12/ 12	0
19. Mu'ásir-i-'Alamgiri (Text), Fasc. I—VI @ /10/ each 3	12
20. Nukhbat-ul-Fikr, (Text) Fasc. I 0	10
21. Nizámi's Khiradnámah-i-Iskandari, (Text) Fasc. I and II @ 1/ each 2	0
22. Suyúty's 'tqán, on the Exegetic Sciences of the Koran, with Supplement, (Text) F. sc. II—IV, VII—X @ 1/4 each 8	12
23. Tabaqát-i-Násiri, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each 3	2
24. Ditto (English) Fasc. I—XIV @ 1/ each 14	0
25. Tárikh-i-Firúz Sháhi. (Text) Fasc. I—VII @ /10/ each 4	6
26. Tárikh-i-Baihaqi, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each 5	10
27. Wis o Rámin, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each 3	3

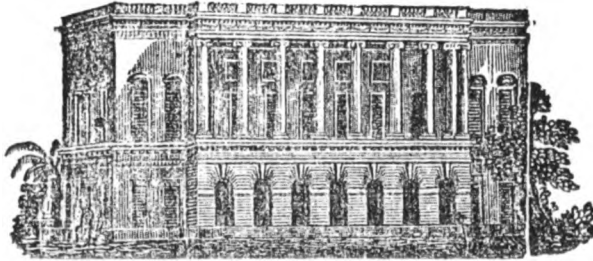
ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. VII—XI; Vols. XIII and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each 90	0
Ditto Index to Vols. I—XVIII 5	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ 1/ per No. ; and from 1870 to date @ 8/ per No.		
JOURNAL of the Asiatic Society for 1813 (12), 1814 (12), 1815 (12), 1816 (5), 1817 (12), 1818 (12), 1819 (12), 1850 (7), @ 1/ per No. to Subscribers and @ 1/8 per No. to Non-Subscribers; and for 1851 (7), 1857 (6), 1858 (5), 1861 (4), 1864 (5), 1865 (8), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), @ 1/8 per No. to Subscribers and @ 2/ per No. to Non-Subscribers.		
<i>N. B. The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.</i>		
General Cunningham's Archaeological Survey Report for 1863-64 (Extra No., J. A. S. B., 1864) 2	0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Musoum of the Asiatic Society (Extra No., J. A. S. B., 1868) 2	0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J. A. S. B., 1875) 4	0
Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkestan, Part II, Vocabulary, by R. B. Shaw (Extra No., J. A. S. B., 1878) 4	0
A Grammar and Vocabulary of the Northern Balochi Language, by M. L. Dames (Extra No., J. A. S. B., 1880) 4	0
Introduction to the Maithili Language of North Bihár, by G. A. Grierson, Part I, Grammar (Extra No., J. A. S. B., 1880) 2	0
Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., J. A. S. B., 1882) 4	0
4. Aborigines of India, by B. H. Hodgson 3	0
5. Anis-ul-Musharrihin 3	0
6. Catalogue of Fossil Vertebrata 2	0
7. Ditto of Arabic and Persian Manuscripts 1	0
8. Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts by the Rev. W. Taylor 2	0
9. Han K ong Tsew, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis 1	8
10. Iştiláhát-us-Súfiyah, edited by Dr. A. Sprenger, 8vo. 1	0
11. Ináyah, a Commentary on the Hidayah, Vols. II and IV, @ 16/ each 32	0
12. Jawámi-ul-'ilm ir-riyázi, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I 2	0
13. Khizánat-ul-'ilm 4	0
14. Mahábhárata, Vols. III and IV, @ 20/ each 40	0
15. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I—II, with 5 coloured Plates, 4to. @ 6/ each 12	0
16. Purána Sangraha, I (Markandeya Purana), Sanskrit 1	0
17. Sharaya-ool-Islám 4	0
18. Tibetan Dictionary 10	0
19. Ditto Grammar 8	0
20. Vattodaya, edited by Lt.-Col. G. E. Fryer 2	0
Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. I—XVI @ 1/ each 16	0
Nepaleso Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. K. L. Mitra 6	0

MAR 24 1884
BIBLIOTHECA INDICA ;

A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 499.

वायुपुराणम् ।

THE VĀYU PURĀṆA.

A SYSTEM OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITION.

EDITED BY

RAJENDRALĀLA MITRA, LL.D., C. I. E.

VOL. II.

FASCICULUS IV.

~~~~~
CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1883.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRÜBNER & CO.

57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

	Rs.	As.
Atharvāna Upanishads, (Sanskrit) Fasc. I—V @ /10/ each..	..	3 2
Āśvalāyana Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—IV @ /10/ each	..	2 8
Agni Purāna, (Sans.) Fasc. I—XIV @ /10/ each	..	8 12
Aitareya Aranyaka of the Rig Veda, (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each	..	3 2
Aphorisms of Śāṅḍilya, (English) Fasc. I	..	0 10
Aphorisms of the Vedānta, (Sar.) Fasc. III—XIII @ /10/ each	..	6 14
Brahma Sūtras, (English) Fasc. I	..	1 0
Bhāmati, (Sans.) Fasc. I—VIII @ /10/ each	..	5 0
Bṛihat Aranyaka Upanishad, (Sans.) Fasc. II—IV, VI—IX @ /10/ each	..	4 6
Ditto (English) Fasc. II—III @ /10/ each	..	1 4
Bṛihat Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—III, V—VII @ /10/ each	..	3 12
Chaitanya-Chandrodaya Nāṭaka, (Sans.) Fasc. II—III @ /10/ each	..	1 4
Chaturvarga Chintāmaṇi, (Sans.) Vols. I, Fasc. 1—11; II, 1—25; III, 1—6, @ /10/ each Fasc.	..	26 14
Chhāndogya Upanishad, (English) Fasc. II	..	0 10
Categories of the Nyāya Philosophy, (Sans.) Fasc. II	..	0 10
Daśa Rūpa, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	..	1 14
Gopātha Brāhmaṇa, (Sans. & Eng.) Fasc. I and II @ /10/ each	..	1 4
Gopāla Tāpani, (Sans.) Fasc. I	..	0 10
Gobhīlīya Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—XII @ /10/ each..	..	7 8
Hindu Astronomy, (English) Fasc. I—III @ /10/ each	..	1 14
Īśā Kena Katha Prasna Munḍa Māṇḍukya Upanishads, (Sans.) Fasc. VI	..	0 10
Kātantra, (Sans.) Fasc. I—VI @ /1/ each	..	6 0
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. I—X @ /1/ each	..	10 0
Lalita Vistara, (Sans.) Fasc. I—VI @ /10/ each	..	3 12
Ditto (English) Fasc. I—II @ /1/ each	..	2 0
Maitri Upanishad, (Sans. & English) Fasc. I—III (in one volume)	..	1 14

(Continued on third page of cover.)

दृष्टुं तनयोमहावीर्यः प्रतापवान् ।
 महावीर्यस्य धृतिमान् सुधृतिस्तस्य चात्मजः ॥६॥
 सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः परन्तपः ।
 धृष्टकेतुसुतश्चापि इर्यभोनाम विश्रुतः ॥१०॥
 इर्यभस्य महः पुत्रोमरोः पुत्रः प्रतिलकः^(१) ।
 प्रतिलकस्य धर्मात्मा राजा कीर्त्तिरथः सुतः ॥११॥
 पुत्रः कीर्त्तिरथस्यापि देवमीठ इति श्रुतः ।
 देवमीठस्य विबुधोविबुधस्य सुतोधृतिः^(२) ॥१५॥
 महाधृतिसुतोराजा कीर्त्तिराजः^(३) प्रतापवान् ।
 कीर्त्तिराजात्मजो^(४) विद्वान् महारोमेति विश्रुतः ॥१३॥
 महारोमस्तु विख्यातः स्वर्णरोमा यथायतम् ।
 स्वर्णरोमात्मजश्चापि ब्रह्मरोमाभवन्नृपः ॥१४॥
 ब्रह्मरोमात्मजोविद्वान् वीरध्वज इति श्रुतिः ।
 उद्भिन्ना लषता येन सीता रांज्ञा यन्नस्त्रिणी ।
 रामस्य महिषी साध्वी सुमतातिपतिव्रता ॥१५॥

ब्राह्मपायन उवाच । कथं सीता समुत्पन्ना कथ्यमाणा यन्नस्त्रिणी ।

किमर्थश्चाकषद्राजा क्षेत्रं यस्मिन् बभूव ह ॥१६॥

सुत उवाच । अग्निक्षेत्रे कथ्यमाणे अश्वमेधे महात्मनः ।

(१) प्रतिलक इति ख०, पितृलक इति ग०, प्रतिन्यक इति ड० च० ।

(२) महाधृतिरिति ख० ग० ।

(३) कीर्त्तिराज इति ड० च० छ० ।

(४) कीर्त्तिराजात्मजो इति ड० च० छ० । कीर्त्तिराजसुत इति ख० ग० ।

विधिना सुप्रयुक्तेन तस्मात्सातु समुत्थिता ॥१७॥
 श्रीरध्वजान् जातस्तु भानुमान्नाम मैथिलः ।
 भ्राता कुशध्वजस्तस्य स काश्याधिपति^(१) नृपः ॥१८॥
 तस्य भानुमतः पुत्रः प्रद्युम्नस्य प्रतापवान् ।
 मुनिस्तस्य सुतश्चापि तस्मादूर्जवहः स्मृतः ॥१९॥
 ऊर्जवाहात् सुतदाजः ब्रह्मुनिस्तस्य चात्मजः ।
 स्वागतः ब्रह्मुनेः पुत्रः सुवर्षास्तत्पुत्रः स्मृतः ॥२०॥
 श्रुतो यस्तस्य दायादः सुश्रुतस्तस्य चात्मजः ।
 सुश्रुतस्य जयः पुत्रो जयस्य विजयः सुतः ॥२१॥
 विजयस्य हतः^(२) पुत्र हतस्य सुनयः स्मृतः ।
 सुनयाद्दीतह्यस्तु वीतह्यथात्मजोऽधृतिः ॥२२॥
 धृतेस्तु ब्रह्मसाश्वोभृदुज्जसाश्वसुतः हृतिः ।
 तस्मिन् सन्निष्ठते वंशोजनकानां महात्मनां ।
 इत्येते मैथिलाः प्रोक्ताः सोमस्यापि निबोधत ॥२३॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते वैवस्वतमनुवंशकीर्त्तनं नाम
 सप्तविंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

(१) काश्याधिपतिरित्यत्र सन्धिरार्षः ।

(२) हतः इति ६० अ० ।

अथ अष्टाविंशोऽध्यायः ।

तत्र सोमजन्मविवरणं ।

सूत उवाच । पिता सोमस्य वै विप्रा जज्ञेऽचिर्भगवानृषिः ।
तत्राचिः सर्वलोकानां तस्यै स्नेनमये^(१) धृतः ॥१॥
कर्षणा मनसा वाचा शुभान्येव समाचरन् ।
काष्ठकुच्यग्निसाभृत ऊर्द्धवाङ्महाद्युतिः ॥२॥
सुदुश्चरं नाम तपोयेन तप्तं महत्पुरा ।
शीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः श्रुतं ॥३॥
तस्योर्द्ध्वरेतसस्तत्र स्थितस्थानिभिषस्यृहा ।
सोमत्वन्तुनुरापेदे महाबुद्धिः स वै द्विजः ॥४॥
ऊर्द्धमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भावितात्मनः ।
सोमः सुस्ताव नेत्राभ्यां दग्ध वा द्योतयन् दिग्धः ॥५॥
तं गर्भं विधिनादिष्टा दग्ध देव्योदधुस्तदा ।
समेत्यधारयामासुर्वपताम्रमसक्तवान्^(२) ॥६॥
स ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भोगर्भः प्रभान्वितः ।

(१) स्नेनमये धृतः इति क० छ० ज० । तेन मचीमृतः इति ख० ग० ।
अत्र स्ने नियमे धृतः इति, स्नेन यमे धृतः इति, स्वात्ममयोऽधृत इति
वा पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।

(२) एतच्छ्लोकाङ्गं मूले प्रदर्शिताकारं आदर्शपुस्तकमात्रे वर्तते । किन्तु
लेखकप्रमादजनितत्वेन वाक्यार्थप्रतिपत्तिर्दृष्टा । तस्मादयमेव
पाठः सम्भावनीयः । यथा, समं ता धारयामासुर्न च ताः समश्नन्वपन् ।

यथावभासयन् लोकान् श्रीतांशुः सर्वभावनः^(१) ॥७॥
 यदा न धारणे ब्रह्मास्तस्य गर्भस्य ताः स्त्रियः ।
 ततः स ताभिः श्रीतांशुर्निपपात वसुन्धरां ॥८॥
 पतन्तं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया ॥९॥
 स हि देवमयो विप्राः धर्मार्थी सत्यसङ्गरः^(२) ।
 युक्तोवाजिसदृशेष्वितेनेति हि नः श्रुतं^(३) ॥१०॥
 तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रेऽप्येः परमात्मनि ।
 तुष्टुशुभ्रं द्वाणः पुत्राः सानसाः सप्त विश्रुताः ॥११॥
 तत्रैवाङ्गिरसस्तस्य भृगोश्चैवात्मजस्तथा ।
 ऋग्भिर्यजुर्भिवर्जभिरथर्वाङ्गिरसैरपि ॥१२॥
 ततः संख्यमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः ।
 आप्यायमानं लोकांस्त्रीन् भावयामास सर्वशः ॥१३॥
 समेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुन्धरां ।
 त्रिः सप्तलब्धोविपुल^(४)स्वकाराभिप्रदक्षिणं ॥१४॥
 तस्य यथापि तत्तेजः पृथिवीमन्वपद्यत ।

(१) अत्राकाङ्क्षितया वाक्यसमापकक्रियया श्लोकाङ्कपतनं सूच्यते ।

(२) धर्मार्थं सत्यसङ्गर इति ख० । धर्मार्थसत्त्वसङ्गर इति ङ० अ० ।

(३) अस्मात् श्लोकात् परं, समेन रथमुख्येनेतिश्लोकः । अनन्तरं, तस्मिन्निपतिते देवा इत्यादिश्लोकाः । इति पाठक्रमः वाक्यार्थस्य सुसङ्ग-
तिकारः ।

(४) वियश इति ङ० अ० । वियश इतिपदस्यार्थशून्यत्वेन अमजन्यत्वमव-
ग्रस्यते । अत्र वियदीतिपाठः सम्यक् ।

श्रोषध्यस्ताः समुद्भूतास्तेजसा संज्वलंत्युत ॥१५॥
 ताभिर्^(१)र्धार्यत्ययं लोकान् प्रजाश्चापि चतुर्विधाः ।
 पोष्टा हि भगवान् शोमोजगतोहि द्विजोत्तमाः ॥१६॥
 स सन्धतेजास्तपसा संस्तवैस्त्रैश्च कर्माभिः ।
 तपस्तेपे महाभागः पद्मानां दशतीर्दश ॥१७॥
 हिरण्यवर्णा या देव्योधारयन्त्यात्मना जगत् ।
 विमु^(२)स्तासाम्भवेत् शोमः प्रख्याताः^(३) स्त्रेन कर्माणा ॥१८॥
 ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदांवरः ।
 वीजौषधिषु विप्राणामपाञ्च द्विजसन्तमाः ॥१९॥
 शोभिविष्णोमहातेजा महाराज्येन राजराट्^(४) ।
 लोकानां भावयामास स्वभावात्तपतांवरः ॥२०॥
 सप्तविंशतिरिन्दोस्तु दाक्षायण्योमहाव्रताः ।
 ददौ प्रचेतसा दक्षोमचक्षणीति या विदुः । २१॥
 स तन्प्राप्य महद्भ्राज्यं शोमः शोमवतां प्रभुः ।
 समाजन्ते^(५) राजसूयं सहस्रव्रतदक्षिणं ॥२२॥
 हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमेधिवान् ।

(१) याभिरिति क० ।

(२) विधुरिति क० छ० ज० । विभुरिति ड० च० ।

(३) प्रख्यातः ख० ड० च० ।

(४) एष श्लोकः ग० छ० पुस्तकयोर्नान्ति । ग० छ० पुस्तकव्यतिरिक्तादर्श-
 पुस्तकेषु महाराज्येन राजराट् इतिपाठोविद्यते । अत्र महाराज्ये-
 ऽनु राजराट् इतिप्रायोगः साधुः ।

(५) अत्र समाजन्ते, वा, समायजत् इति पाठः समीचीनः ।

सदस्यस्तत्र भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः^(१) ॥२३॥
 दक्षिणामददत्सोमस्त्रीन् लोकानिति नः श्रुतं ।
 तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यस्य वै द्विजाः ॥२४॥
 तं सिनी च कुङ्गश्चैव वपुः पुष्टिः प्रभा वसुः ।
 कीर्त्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिधेविरे ॥२५॥
 प्राप्यावभृथमव्ययः सर्वदेवर्षिपूजितः ।
 अतिराजातिराजेन्द्रोदशधातापथद्विजः ॥२६॥
 तदा तत्प्राप्य दुष्प्रापमैश्वर्यमृषिसंस्तुतं ।
 स विभ्रममतिर्विप्रा विनये विनयोद्धतः ॥२७॥
 दृहस्यतेः स वै भार्यान्तारां नाम यज्ञस्त्रिनीं ।
 जहार सहसा सर्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् ॥२८॥
 स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिस्य ह ।
 नैव व्यसर्जयन्तारां तस्माथाङ्गिरसे तदा ॥२९॥
 उग्रनास्तस्य जगद्द पार्ष्णिमङ्गिरसो द्विजाः ।
 स हि शिष्यो महतेजाः पितुः पूर्वं दृहस्यतेः ॥३०॥
 (१) तेन ह्येतेन भगवान् रुद्रस्तस्य दृहस्यतेः ।
 पार्ष्णिगो ह्येभ्यो देवैः^(२) प्रमृष्ट्या जगवन्धनुः ॥३१॥
 तेन ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः परमात्मानं महात्मना ।

(१) दृहमिति पाठः साधीयान् ।

(२) तेन ह्येतेनेति श्लोकास्य पूर्वार्धे स ह्य सङ्गतिविरहात् अस्मात् प्राक् कतिपयश्लोकापसनमुपपन्नम् ।

(३) तत्रेति ख० ग० ।

उद्दिश्य देवानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यज्ञः ॥ ३२ ॥
 तत्र तद्युद्धमभवत् प्रत्यक्षन्तारकामयं ।
 देवानां दामवानाञ्च लोकक्षयकरं महत् ॥ ३३ ॥
 तत्र शिष्टास्त्रयोदेवास्तुषितास्यैव ये स्यताः ।
 ब्रह्माणं वरणं जग्मुरादिदेवं पितामहं ॥ ३४ ॥
 ततोनिवार्योन्नमसं रुद्रं ज्येष्ठञ्च ब्रह्मरं ।
 ददावाङ्गिरसे तारां स्वयमेव पितामहः ॥ ३५ ॥
 अन्तर्वर्तीष तां वृष्ट्वा तारान्ताराधिपाननां ।
 गर्भमुत्सृजसे न त्वं विप्रः प्राह वृहस्पतिः ॥ ३६ ॥
 मदीयार्थां तनौ घोनौ गर्भोधार्यः कथञ्चन ।
 अथो नावसृजन्तु कुमारं दस्युहन्तमं ॥ ३७ ॥
 ईषिकास्तम्बमासाद्य ज्वलन्तमिव पावकं ।
 जातमात्रेण भगवान् देवानामाक्षियद्वपुः ॥ ३८ ॥
 ततः संशयमावन्नास्तारामकथयन् सुराः ।
 सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याथ वृहस्पतेः ॥ ३९ ॥
 ह्रीयमाना यदा देवान्नाह सा साध्वसाधु वा ।
 तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारोदस्युहन्तमः ॥ ४० ॥
 सन्निवार्यं तदा ब्रह्मा तारां चन्द्रस्य शंसयः ।
 यदत्र तथ्यन्तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतस्त्वयं ॥ ४१ ॥
 सा प्राञ्जलिहवाचेदं ब्रह्माणं वरदं प्रभुं ।
 सोमस्येति महात्मानं कुमारन्दस्युहन्तमं^(१) ॥ ४२ ॥

(१) महात्मैव कुमारोदस्युहन्तमः इतिप्रथमान्तपाठः समीचीनः ।

ततः स तमुपाप्नाय^(१) सोमोदाता प्रजापतिः ।
 बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः ॥४३॥
 प्रतिपूर्वस्यगमने समभ्युत्तिष्ठते बुधैः^(२) ।
 उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ॥४४॥
 तस्य पुत्रोमहातेजा बभूवैलः पुरुरवाः ।
 उर्वश्यां जज्ञिरे तस्य पुत्राः षट्सुमहौजसः ॥४५॥
 प्रसङ्गं धर्षितस्तत्र विवशोराराजयच्छणा ।
 ततोयच्छाभिभूतस्तु सोमः प्रचीणमण्डलः ।
 जगाम श्ररणायाथ पितरं सोचिमेव तु ॥४६॥
 तस्य तत्पापममनं सकाराचिर्महायज्ञाः ।
 स राजयच्छणा सुक्तः त्रिया जज्वाल सर्व्वशः ॥४७॥
 एतत्सोमस्य वै जन्म कीर्त्तितं द्विजसत्तमाः ।
 वंशन्तस्य द्विजश्रेष्ठाः कीर्त्यमानं निबोधत ॥४८॥
 धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं कृत्स्नमशोधनं ।
 सोमस्य जन्म श्रुत्वाैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४९॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते उपोद्घातपादे सोमोत्पत्तिर्नाम
 अष्टाविंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

(१) मुपादायेति ख० ग० ।

(२) बुध इति ग० ड० च० ।

अथ जनत्रिंशोऽध्यायः ।

चन्द्रवंशकीर्तनं ।

सूत उवाच । सोमस्य तु बुधः पुत्रोबुधस्य तु पृरुवाः ।
तेजस्वी दानशीलस्य यज्वा विपुलदक्षिणः ॥१॥
ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः ।
आहन्ता चाग्निहोत्रस्य यज्वनाञ्च ददौ मर्ही ॥२॥
सत्यवाक् कर्मबुद्धिश्च^(१) कान्तः संदतमैथुनः ।
अतीव^(२) पुत्रोलोकेषु रूपेणाप्रतिभोभवत् ॥३॥
तं ब्रह्मवादिनं दानं धर्मज्ञं सत्यवादिनं ।
उर्वशी वरयामास हित्वा मानं यशस्विनी ॥४॥
तथा महावसद्राजा दशवर्षाणि चाष्ट च ।
सप्त^(३) षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च वीर्यवान् ॥५॥
धने चैत्रथे रम्ये तथा मन्दाकिनीतटे ।
अलकायां विन्नालायां नन्दने च वनोत्तमे ॥६॥
गन्धमादनपादेषु मेरुप्रद्वेगे नगोत्तमे ।
उत्तरांश्च कुरुन् प्राप्य कलापयाम^(४) मेव च ॥७॥
एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च ।
उर्वशी सहितोराजा रेमे परमया मुदा ॥८॥

१) धर्मबुद्धिश्चेति ख० च० ।

२) यतीव इति क० ज० ।

३) पञ्च इति ड० च० ।

४) कलापयाममिति ड० च० ।

ऋषय ऊचुः । गन्धर्वा चोर्वशी देवी राजानं मानुषं कथं ।

देवानुत्सृज्य सम्प्राप्ता तन्नोब्रूहि वज्रश्रुत ॥८॥

सुत उवाच । ब्रह्मशापाभिभृता सा मानुषं समुपस्थिता ।

ऐलं तु तं वरारोहा समयेन व्यवस्थिता ॥९०॥

आत्मनः शापमोक्षार्थं नियमं सा चकार तु^(१) ।

अनग्नदर्शनञ्चैव अकामात् सह मैथुनं ।

द्वौ मेधौ शयनाभ्यासे स^(२) तावद्भवतिष्ठते ।

धृतमाचं तथाहारः कालमेकन्तु पार्थिव ॥९१॥

यद्येष समयोराजन् यावत्कालञ्च ते वृढं ।

तावत्कालन्तु वक्ष्यामि एष नः समयः कृतः ॥९२॥

तस्मास्तं समयं सर्वं स राजा पर्यपालयत् ।

एवं सा चावसत् तस्मिन्^(३) पुरुरवसि भामिनी ॥९३॥

वर्षाण्यथ चतुःषष्टिं तद्गत्या शापमोक्षिता ।

उर्वशी मानुषं प्राप्ता गन्धर्व्याश्चिन्तयाम्बिताः ॥९४॥

गन्धर्वा ऊचुः । चिन्तयध्वं महाभागा यथा सा तु वराङ्गणा ।

आगच्छेत्तु पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणा ॥९५॥

ततोविश्रावसुर्नाम तच्चाह वदतावरः ।

तथा^(४) तु समयस्तत्र क्रियमानोमतेनघः ॥९६॥

(१) ह इति ख० ।

(२) सा इतिप्रयोगः साधुः ।

(३) आदर्शपुस्तकमात्रे तेनेतिपाठोऽस्ति । परन्तु नार्यं समीचीनः ।

(४) आदर्शपुस्तकमात्रे मयेतिपाठोऽवर्तते अयन्तु न सन्धुः ।

समयव्युत्क्रमात् सा वै राजानम्यच्छते यथा^(१) ।
 तदहं वच्मि वः सर्वं यथा त्यच्छति सा नृपं ॥१७॥
 सहसा^(२) योगमेथ्यामि युष्माकं कार्यसिद्धये^(३) ।
 एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायज्ञाः ॥१८॥
 स निष्ठायामथागम्य मेषमेकं जहार वै ।
 मातृवदन्ते सा तु मेषयोश्चारुहासिनी ॥१९॥
 गन्धर्वागमनं ज्ञात्वा ज्ञयनस्था यज्ञस्त्रिणी ।
 राजानमब्रवीत्सा तु पुत्रोमे ह्यीयतेति वै ॥२०॥
 एवमुक्तोविनिश्चित्य नम्रस्त्रिष्ठति वै नृपः^(४) ।
 नम्रं द्रुच्छति मां देवी समयोवितयोभवेत् ॥२१॥
 ततोभूयस्तु गन्धर्व्या द्वितीयं मेषमाददुः ।
 द्वितीयेऽपहृते मेषे ऐलन्देवी तमब्रवीत् ॥२२॥
 पुत्रौ मम हृता राजन्ननाथाया इव प्रभो ।
 एवमुक्त्वास्तदेत्याय नमोराजा प्रधावितः ॥२३॥
 मेषाभ्यां पदवीं राजन् गन्धर्वैर्युत्तितमथ^(५) ।
 उत्पादिता तु महती माया तद्भवन् महत् ॥२४॥

(१) यथा इत्यत्र भ्रुवमितिप्रयोगः साधीयान् अन्यथा राजानं त्यच्छते यथेतिवाक्यस्य पुनरुक्तिदोषोऽनिवरणीयः । अथ वा अस्मात् स्त्रो-
कार्जात् परं विश्वावस्तुक्तकतिपयवाक्यानि न सन्ति ।

(२) ससाहेति क० छ० च० छ० ज० ।

(३) वीर्यसिद्धये इति क० छ० ज० अयन्यपपाठः ।

(४) नम्रस्त्रिष्ठन् स नोत्थितः इतिप्रयोगोऽत्र सङ्गतः ।

(५) अत्र, मेषयोः पदवीन्तत्र गन्धर्वैर्दिवनाम्नितैरितिप्रयोगोविशुद्धः ।

प्रकाशितन्तु सहसा ततो नग्नमवेक्ष्य सा^(१) ।
 नग्नं दृष्ट्वा तिरोभृत्सा अप्सरा कामरूपिणी ॥२५॥
 तिरोभृतान्तु तां ज्ञात्वा गन्धर्वास्तत्र तावुभौ ।
 मेषौ त्यक्त्वा च ते सर्वे तत्रैवान्तर्हिताभवन^(२) ॥२६॥
 उत्सृष्टावुरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतः प्रभुः^(३) ।
 अपम्यंस्तां तु वै राजा विललाप सुदुःखितः ॥२७॥
 चचार पृथिवीं चैव मार्गमाण्यतस्ततः ।
 अथापश्यत् तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः ॥२८॥
 मूलतीर्थे पुष्करिण्यां विगाढेनाम्बुनाम्बुतां ।
 क्रीडन्तीमपसरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनं ॥२९॥
 अपश्यत्सा ततः सुभूराजानमविदूरतः ।
 उर्वशी ताः सखीः प्राह अयं स पुरुषोत्तमः ॥३०॥
 अस्मिन्नहमवासीति^(४) दर्शयामास तं नृपं ।
 तत आविर्बभूवुस्ताः पञ्चचूडाप्सरास्तुताः^(५) ॥३१॥
 दृष्ट्वा तु राजा तां प्रीतः प्रक्षापान् कुरुते बह्वन् ।
 आयाहि तिष्ठ मनसा घोरे वचसि तिष्ठ हे ॥३२॥

-
- (१) एतच्छ्लोकार्द्धात् परं श्लोकार्द्धं पतितं वाक्यसमाप्तेरभावात् ।
 (२) अत्र सन्धिरार्धप्रयोगात् ।
 (३) पुनरिति ख० ग० ऊ० च० छ० ।
 (४) सर्व्वेभ्येवादर्शपुस्तकेषु मवासीति इतिपाठोवर्त्तते । अत्र मवात्सं
 स्तेतिप्रयोगोविशुद्धः ।
 (५) अत्र, पञ्चचूडादयोऽप्सराः इतिप्रयोगः समीचीनः । ख० ग० छ०
 ज० पुस्तकेषु पञ्चक्रीडाप्सरस्तुताः इतिपाठोऽस्ति ।

एवमादीनि सूक्ष्माणि परस्परमभाषत ।
 उर्व्वशी त्वब्रवीच्चैलं सगर्भाहं त्वया प्रभो ॥ ३३ ॥
 संवत्सरात् कुमारस्ते भविता नैव संश्रयः ।
 निशामेकान्तु वै राजा श्रवसन्तु तथा सह ॥ ३४ ॥
 सम्प्रहृष्टोजगामाथ स्वपुरन्तु महायन्त्राः ।
 गते संवत्सरे राजा उर्व्वशीं पुनरागमत् ॥ ३५ ॥
 उषित्वा तु तथा सार्द्धमेकरात्रं महामनाः ।
 कामार्त्तश्चाब्रवीद्दीनोभव नित्यं ममेति वै ॥ ३६ ॥
 उर्व्वश्याथाब्रवीच्चैलं गन्धर्वास्ते वरन्ददुः ।
 तं दृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतान् स्वमेव हि ॥ ३७ ॥
 दृणे नित्यं हि सालोक्यं गन्धर्वाणां महात्मनां ।
 तथेत्युक्त्वा वरं ब्रुवे गन्धर्वाश्च तथास्त्विति ॥ ३८ ॥
 स्थालीमग्नेः पूरयित्वा गन्धर्वाश्च तमब्रुवन् ।
 श्रनेन दृष्ट्वा लोकान्तं प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥ ३९ ॥
 तमादाय कुमारन्तु नगरायोपचक्रमे ।
 निक्षिप्य तमरणाञ्च स पुत्रन्तु गृहं ययौ ॥ ४० ॥
 पुनरादाय दृश्याग्निमश्रत्यं तत्र दृष्टवान् ।
 समीपतस्तु तं दृष्ट्वा ह्यश्रत्यं तत्र विस्मितः ॥ ४१ ॥
 गन्धर्व्वेभ्यस्ताथाख्यातुमग्निना गां गतस्तु सः ।
 श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणं तु समादिशत् ॥ ४२ ॥
 श्रुत्यादारणिं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
 तेनेष्ट्वा तु सलोकं नः प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥ ४३ ॥

मथित्वाग्निं त्रिधा कृत्वा ह्ययजत्स नराधिपः ।
 इष्ट्वा यज्ञैर्वज्रविधैर्गतस्तेषां सलोकतां ॥४४॥
 वासाय च स गन्धर्वस्तेतायां स महारथः ।
 एकोऽग्निः पूर्वमासीद्वै ऐलस्त्वींस्तानकल्पयत् ॥४५॥
 एवंप्रभावोराजासीदैस्तु दिजसत्तमाः ।
 देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरलङ्कृते ॥४६॥
 राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः ।
 उत्तरे यामुने तीरे प्रतिष्ठाने^(१) महायज्ञाः ॥४७॥
 तस्य पुत्रा बभूवुर्षि षड्भिन्द्रोपमतेजसः ।
 गन्धर्वलोके विदिता आयुर्द्धीमानमावसुः ॥४८॥
 विश्वायुस्य श्रुतायुश्च गतायु^(२)श्चैर्वशीसुताः ।
 अमावसोस्तु वै जातोभीमोराजाय विश्वजित् ॥४९॥
 श्रीमान् भीमस्य दायोदोराजासीत्काञ्चनप्रभः ।
 विदांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोचोभृन्महाबलः ॥५०॥
 सुहोचस्याभवद्भृजङ्गुः केन्निकागर्भसम्भवः ।
 प्रतिगत्य ततो गङ्गा वितते यज्ञकर्षणि ॥५१॥
 ज्ञावयामास तं देशं भाविनोर्थस्य दर्शनात्^(३) ।
 गङ्गाया ज्ञावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ॥५२॥
 सौहेचिर्वरदः^(४) क्रुद्धोगङ्गां संरक्तलोचनः ।

(१) प्रतिष्ठाने इति क० च० ज० ।

(२) श्रुतायुरिति ख० ।

(३) देशनात् इति च० ।

(४) सौहेचिश्च ततः इति ख० ग० । अस्मिन् श्लोकार्धे सनायकक्रियाया

अस्य गङ्गेवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥५३॥
 एतत्ते विफलं सर्वं पीतमम्भः^(१) करोम्यहं ।
 राजर्षिणा ततः पीतां गङ्गां दृष्ट्वा सुरर्षयः ॥५४॥
 उपनिन्युर्महाभागा दुहित्वेन जाङ्गवी ।
 द्यौवनाश्वस्य पौत्रीन्तु^(२) कावेरीञ्जङ्गरावहत् ॥५५॥
 युवनाश्वस्य प्रापेन गङ्गा येन^(३) विनिर्ममे ।
 कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जङ्गुभार्यामनिन्दितां ॥५६॥
 जङ्गुश्च दयितं पुत्रं सुहोत्रं नाम धार्मिकं ।
 कावेर्यां जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः ॥५७॥
 अजकस्य तु दायादोबलाकाशोमहायशाः ।
 बभूवुश्च गयः शीलः^(४) कुशस्तस्यात्मजः स्मृतः ॥५८॥
 कुशपुत्रा बभूवुश्च सत्वारोवेदवर्चसः^(५) ।
 कुशाश्वः कुशनाभश्च अमूर्त्तारयशोवसुः ॥५९॥
 कुशस्तन्मस्तपस्तेपे पुत्रार्थी राजसत्तमः ।

उहनीयत्वेन, सौहेत्रिर्वरदः, वा, सौहेत्रिश्च ततः इत्यत्र सौहे-
त्रिरब्रवीदितिपाठः समीचीनः ।

- (१) सर्व्वेष्वादर्शपुस्तकेषु पीतमम्भ इत्यत्र भ्रमेत्पुत्रपाठावर्त्तन्ते । यथा,
पिवत्रभः इति क०, पिवन्तीभिः इति ख०, अपरः कि० इति ग०,
पिवन्तं वः इति ड०, पिवन्तंभं इति च०, पिवन्ताम्भः इति छ०,
पिवन्ताम् इति ज० ।
- (२) पुत्रीमिति ख० ।
- (३) गङ्गायै न इति ड० च० अयन्तु न सम्यक् ।
- (४) बभूव च दयाशीलः इति ख० ।
- (५) देववर्चसः इति ख० ग० ।

पूर्णे वर्षसहस्रे वै शतकतुमपश्यत ॥ ६० ॥
 स उयं तपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
 समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवास्य शाश्वतः ॥ ६१ ॥
 पुत्रत्वं कल्पयामास स्वयमेव पुरन्दरः ।
 गाधिर्नामाभवत्पुत्रः कौशिकः पाकशासनः ॥ ६२ ॥
 पौरुकुत्साभवद्गार्गा गाधिस्तस्यामजायत^(१) ।
 पूर्वं कन्यां महाभागां नाद्या सत्यवतीं शुभां ।
 तां गाधिः पुत्रः काव्याय रूचीकाय ददौ प्रभुः ॥ ६३ ॥
 तस्यां पुत्रस्तु^(२) वै भर्ता भार्गवोभृगुनन्दनः ।
 पुत्रार्थं साधयामास चरुं गाधेस्तथैव च ॥ ६४ ॥
 तथा चाङ्गय षिष्टति^(३) रूचीकोभार्गवस्तदा ।
 उपयोज्यस्वरयं त्वया मात्रा च ते शुभाः^(४) ॥ ६५ ॥
 तस्यां अनिष्यते पुत्रोदीप्तिमान् क्षत्रियर्षभः ।
 अत्रेयः क्षत्रियैर्युद्धे क्षत्रियर्षभसूदनः ॥ ६६ ॥
 तवापि पुत्रं कक्ष्याणि धृतिमन्त्रं तपोधनं ।
 शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुषे विधास्यति ॥ ६७ ॥

- (१) जनयामास इत्यर्थं अजायतेत्यर्थः ।
 (२) पुत्राय इति पाठः साधीयान् ।
 (३) क० ड० च० छ० ज० पुस्तकेषु षिष्टति इति अर्थशून्यपाठो वर्तते ।
 ख० पुस्तके तथा राजा बालभृतिरिति पाठः । ग० पुस्तके एतच्छ्लो-
 काद्धं नास्ति । षिष्टति इत्यत्र सुष्टतिमिति प्रयोगोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।
 (४) शुभाः इति पाठः सर्वेषु आदर्शपुस्तकेषु विद्यते । अत्र शुभे इति
 सम्बोधनान्तप्रयोगः सङ्गतः ।

एव मुक्ता तु तां भार्यामृषीकोभृगुनन्दनः ।
 तपस्याभिरतो नित्यं अरण्यं प्रविवेकं च ॥६८॥
 गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाग्रममभ्यगात् ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः ॥६९॥
 चहृदयं गृहीत्वा तु ऋषेः सत्यवती सदा^(१) ।
 भर्तुर्वचनमव्यया इष्टा मात्रे न्यवेदयत् ॥७०॥
 माता तु तस्यै दैवेन दुहिते स्वं चहं ददौ ।
 तस्याश्चरमथाज्ञानादात्मनः सा चकार च ॥७१॥
 अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं शुभं ।
 धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शना ॥७२॥
 तन्मृषीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाप्यनुमृश्य च ।
 तदाब्रवीद्विजम्रेष्टः स्त्वां भार्यां वरवर्णिनीं ॥७३॥
 मातुः सिध्यति ते भद्रे चरव्यत्यासहेतुना^(२) ।
 जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः ॥७४॥
 माता जनिष्यते वापि^(३) तथाभूतं तपोधनं ।
 विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तत्र समर्पितं ॥७५॥

(१) तदा इति पाठोऽयुक्तः ।

(२) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे आन्तिजनितपाठाः सन्ति । यथा, मात्रा सिद्ध्यन्ति ते सर्वे भद्रे चरव्यत्यासहेति च इति ख०, यात्रासिद्ध्यन्ति ते सर्वे वर्वरस्य महेति च इति ग० । क० ड० च० छ० ज० पुस्तकेषु, मात्रा सिद्ध्यन्ति ता भद्रे इति पाठः साधारणः । इतः परं चतु व्यत्यासहेतु स इति क०, चरविन्यासहेतु इति ड० च०, च तु व्यत्यासहेतु तु इति छ० च तु व्यत्यास हेतु तुत इति ज०

(३) चापि इति ख० ग० ।

एवमुक्त्वा महाभागा भर्त्सा सत्यवती तदा ।
 प्रसादयामास पतिं सुतोमे नेदृशोभवेत् ।
 ब्राह्मणापसदस्त्वन्य इत्युक्तोमुनिरब्रवीत् ॥७६॥
 मैषः सङ्कल्पितः कामोमया भद्रे तथा त्वया ।
 उग्रकर्मा भवेत् पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात् ॥७७॥
 पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्त्वाब्रवीदिदं ।
 इच्छन् लोकानपि मुनं सृजेथाः किं पुनः सुतं ॥७८॥
 श्रमात्मकमृजुं भर्त्सः पुत्रं मे दातुमर्हसि ।
 काममेवंविधः पुत्रोमम स्यात्तु वद^(१) प्रभो ॥७९॥
 मय्यन्यथा^(२)न शक्यं वै कर्तुमेव द्विजोत्तम ।
 ततः प्रसादमकरोत् स तस्यास्तपसोबलात् ॥८०॥
 पुत्रे नास्ति विशेषोमे पौत्रे वा वरवर्णिनि ।
 त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ॥८१॥
 तस्मात् सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं ।
 तपस्यभिरतन्दातं जमदग्निं श्रमात्मकं ॥८२॥
 भृगोस्वरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा ।
 यमनादैष्यवस्याग्नेर्जमदग्निरजायत^(३) ॥८३॥
 विश्वामित्रं तु दायाद्भ्रात्रिः कुम्भिकनन्दनः ।

(१) स्याद्दरद इति क० ज० ।

(२) यदन्यथा इति क०, मय्यन्यथा इति ख०, ग० पुस्तके एतत् श्लोकार्थं
 नास्ति, दयन्यथा इति छ० च०, यदन्यथा इति छ० ज० । एते
 सर्वे पाठाः क्षिपिकरप्रमादजनिताः ।

(३) जमनादैष्यवस्याग्नेर्जमदग्निरजायत इति ज० ।

प्राप्य ब्रह्मर्षिसविता^(१) जगाम ब्रह्मणा वृतः ॥८४॥
 सा हि सत्यवती पुण्या सत्यव्रतपरायणा ।
 कौशिकीति समाख्याता प्रहत्तेयं महानदी ॥८५॥
 परिश्रुता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ।
 इच्छाकुवशे त्वभवत्सुवेषुर्नाम पार्थिवः ॥८६॥
 तस्य कन्या महाभागा कामसी नाम रेणुका ।
 रेणुकायाम्बु कामस्यां तपोधृतिमन्वितः ।
 आर्चीकोजनयामास जमदग्निः सुदारुणं ॥८७॥
 सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारगं ।
 रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकं ॥८८॥
 श्रौर्व्यस्यैवमृचीकस्य^(२) सत्यवत्यां महामनाः^(३) ।
 यमदग्निस्ततोवीर्याज्जज्ञे ब्रह्मविदां वरः ।
 मध्यमस्य शुनःशेफः शुनःपृच्छः कनिष्ठकः ॥८९॥
 विश्वामिचस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्वतः ।
 जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंशवर्द्धनः^(४) ॥९०॥
 विश्वामिचस्य पुत्रस्तु शुनःशेफोभवन्मुनिः ।
 हरिश्चन्द्रस्य यज्ञे तु पशुत्वे नियतः स वै ।
 देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोभवत् ॥९१॥

-
- (१) समतामिति ख० ग० ।
 (२) काश्यस्य च ऋचीकस्य इति ख० ग० ।
 (३) महात्मनः इति ख० ।
 (४) कौशिकवंशवर्द्धनः इतिप्रयोगः साधुः ।

विश्वामित्रस्य पुत्राणां शूनःश्रेयोयजः स्यतः ।
 मधुच्छन्दोमयस्यैव^(१) कृतदेवो^(२) भुवाष्टकौ ॥८२॥
 कच्छपः पूरणस्यैव विश्वामित्रसुतास्तु वै ।
 तेषां गोत्राणि वज्रधा कौशिकानां महात्मनां ॥८३॥
 पार्थिवा देवरातास्य थाञ्जवल्क्याः समर्षथाः ।
 उदुम्बरा उदुञ्जानास्वारका यमसुसुताः^(३) ॥८४॥
 खोह्मिण्योरेणवस्यैव तथा कारीषवः^(४) स्यताः ।
 बभ्रवः पाणिमस्यैव ध्यानजप्यास्तथैव च ॥८५॥
 ब्राह्मावत्या हिरण्याक्षाः स्यदृता गण्डवाः स्यताः^(५) ।
 देवसा यामदृतास्य ब्राह्मणायनवास्तुक्षाः ॥८६॥
 ददातिवादराश्वान्ये विश्वामित्रस्य धीमनः ।
 ऋथ्यन्तरविवाह्यासो बहवः कौशिकाः स्यताः ॥८७॥
 कौशिकासोऽश्रुमास्यैव^(६) तथान्ये सैधवायनाः^(७) ।
 पौरोरवस्य पुण्डस्य ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य तु ॥८८॥
 वृषदतीसुतस्यापि विश्वामित्रान्तथाष्टकः ।
 अष्टकस्य सुतोयोहि प्रोक्तोज्जुगणोमथा ॥८९॥

-
- (१) मधुच्छन्दो यमस्यैव इति ख०, जपस्यैवेति ड० च० ।
 (२) कृतदेवो इति ड० च० ।
 (३) स्नाङ्कान्तभवास्तथा इति ख०, एषस्यैकोग० पुस्तके नास्ति, यतु-
 सुसुताः इति क० ज०, स्यतुसुसुताः इति छ० ।
 (४) कासिघरः इति क० ज० ।
 (५) ब्राह्माव आहिवण्यात्तः स्यदृता गण्डवाः स्यत इति क० छ० ज० ।
 (६) कौशिकासोऽश्रुमास्यैवेति ड० छ० ।
 (७) सैधवायना इति क०, ज० ।

श्रवय ऊचुः । किं लक्षणेन धर्मेण तपसेह श्रुतेन वा ।

ब्राह्मण्यं^(१) समनुप्राप्तं विश्वामित्रादिभिर्नृपैः ॥१००॥

येन येनाभिधानेन ब्राह्मण्यं क्षयिष्या गताः ।

विशेषं ज्ञातुमिच्छामि तपसा दामतस्तथा ॥१०१॥

एवमुक्तस्ततोवाक्यमब्रवीदिदमर्थवत् ।

अन्यायोपगतैर्द्रव्यैराहृत्य यजने धिया^(२) ।

धर्माभिकाङ्क्षी यजते न धर्मफलमश्रुते ॥१०२॥

धर्मं चैतं समाख्याय पापात्मा पुरुषाधमः ।

ददाति दानं विप्रेभ्योलोकानां दक्षकारणान् ॥१०३॥

जपहृत्वा^(३) तथा तीव्रं धमलोभान्निरकुम्भः ।

रागभोहान्वितो ह्यन्ते पावनार्थं ददाति यः ॥१०४॥

तेन दत्तानि दानानि अफलानि भवन्त्युत ।

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः ॥१०५॥

एवं लब्धा धनं भोहाहृदतोयजतश्च ह ।

सङ्कलिष्टकर्मणोदानं न तिष्ठति दुरात्मनः ॥१०६॥

न्यायागतानां द्रव्याणां तीर्थे सम्प्रतिपादनं ।

कामाननभिसन्धाय यजते च ददाति च ॥१०७॥

स दानफलमाप्नोति तच्च दानं सुखोदयं ।

दानेन भोगानाप्नोति स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥१०८॥

(१) ब्राह्मण्यमिति ड० च० ।

(२) राहृत्य द्विजसत्तमान् इति क० छ० ज० ।

(३) जयङ्गत्वेति पाठः सुसङ्गतः ।

तपसा तु सुसुप्तेन लोकान् विष्टभ्य तिष्ठति ।
 विष्टभ्य स तु तेजसी लोकेष्वानन्यमश्रुते ॥१०८॥
 दानाच्छ्रेयस्तथा यज्ञोयज्ञाच्छ्रेयस्तथा तपः ।
 सध्यासस्तपसः श्रेयांस्तस्माद्ज्ञानं गृह्यते ॥११०॥
 श्रूयन्ते हि तपःसिद्धाः चाचोपेता दिजातयः ।
 विद्यामिन्नोरपतिर्मान्धाता संकृतिः कपिः ॥१११॥
 कपेश्च^(१) पुरुकुत्सश्च सद्यस्मानृहवानृथुः^(२) ।
 आर्ष्टिंशेनोजमीटश्च भागान्योन्यस्तथैव च ॥११२॥
 कचीवसैव म्रिजयस्तथान्ये च महारथाः ।
 रथीतरश्च रुन्दश्च विष्णुदङ्कादयोगृपाः ॥११३॥
 चाचोपेताः स्यता ह्येते तपसा च्छविताङ्गताः ।
 एते राजर्षयः सर्वे सिद्धिं सुमहतीङ्गताः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि अयोर्विशं महात्मनः ॥११४॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते चन्द्रवंशकीर्त्तनं नाम
 जनत्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

(१) कपेरितिपाठोलेखकप्रमादजनितः। अथवा कपेरितिपदप्रयोगस्य-
तात्पर्यार्थावगतिरिति दुरूहा।

(२) सत्वाभद्रहृहवान् प्रभुरिति क० छ० ज० ।

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

चन्द्रवंशकीर्तनं ।

सुत उवाच । एते पुत्रा महात्मनः पञ्चैवासन् महाबलाः ।
स्वर्भागुतनयाः विप्राः^(१) प्रभार्या अश्विरे नृपः ॥१॥
मज्जवः प्रथमस्तेषां पुत्रधर्मा ततः स्मृतः ।
धर्मदृष्ट्वात्मजस्यैव सुतस्यैवो^(२) महायज्ञाः ॥२॥
सुतस्यैवस्य दायादास्तथः परमधार्मिकाः ।
काश्रः ब्रह्मश्च द्वावेतौ तथा गृत्समदः^(३) प्रभुः ॥३॥
पुत्रोऽगृत्समदस्यापि शुनकोयस्य शौनकः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रियास्यैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च ॥४॥
एतस्य वंशे समभूता^(४) विचित्रैः कर्मभिर्दिजाः ।
ब्रह्मात्मजोऽर्द्धिषेणश्चरन्तस्तस्य चात्मजः ॥५॥
शौनकाश्चार्द्धिषेणाश्च आत्रेयोपेता द्विजातयः ।
काश्रस्य काश्रयोरारुष्टः पुत्रोदीर्घतपास्तथा ॥६॥
धर्मश्च दीर्घतपसोविद्वान् धन्वन्तरिस्ततः ।
तपसा सुमहातेजा जातोऽदृष्टस्य धीमतः ।

(१) विप्रा इत्यत्र स्तेया इति अर्थशून्यपाठः आदर्शपुस्तकमात्रेऽस्ति ।

(२) सुतस्यैव इति क० ड० च० ।

(३) गृत्समदः इति ड०, गृत्समयः इति छ० । एष श्लोकः ख० ग०-
पुस्तकयोर्नास्ति ।

(४) तस्य वंशे समभूता इति ड० च० ।

अथैनमृषयः प्रोचुः सूतं वाक्यमिमं पुनः ॥७॥
 ऋषय ऊचुः । कथं धन्वन्तरिर्द्देवोमानुषेखिह जज्ञिवान् ।
 एतद्देदितुमिच्छामस्ततोऽब्रूहि प्रियं तथा ॥८॥
 सूत उवाच । धन्वन्तरेः सम्भवाद्यं श्रूयतामिह वै द्विजाः ।
 स सम्भूतः समुद्रान्ते^(१) मथ्यमानेऽमृते पुरा ॥९॥
 उत्पन्नः सकक्षात् पूर्वं सर्वतश्च श्रिया वृतः ।
 सर्वसंसिद्धकायं तं वृष्ट्वा विष्टम्भितः स्थितः ।
 अजस्वमिति होवाच तस्मादजस्त सः स्मृतः ॥१०॥
 अजः प्रोवाच विष्णुं तं तनयोस्मि तव प्रभो ।
 विधत्स्व भागं स्थानञ्च मम लोके सुरोत्तम ॥११॥
 एवमुक्तः स वृष्ट्वा तु तथा प्रोवाच स^(१) प्रभुः ।
 कृतोयज्ञविभागस्त यज्ञियैर्हि सुरैस्तथा ॥१२॥
 वेदेषु विधियुक्तञ्च विधिहोत्रं महर्षिभिः ।
 न अक्यमिह होमोत्रै तुल्यं कर्तुं कदाचन ॥१३॥
 अर्वाक्सुतोसि हे देव नाममन्त्रोसि वै प्रभोः ।
 द्वितीयायान्तु सम्भूत्यां लोके स्थातिङ्गमिव्यसि ॥१४॥
 अणिमादियुता षिद्धिर्गर्भस्थस्य भविव्यति ।
 तेमैव च प्ररीरेण देवत्वं प्राप्स्यसि प्रभो ।
 चारुमन्त्रैर्घृतैर्गन्धैर्यक्ष्यन्ति त्वां द्विजातयः ॥१५॥

(१) समुद्रान्ते इत्यत्र समुद्रान्तः-इतिपाठः साधीयान् ।

(२) आदर्शपुण्यकमान्ते स इति पाठोऽस्ति अत्र स इतिपदस्यत्वयेन त-
मितिपाठः समीचीनः ।

अथ च त्वं पुनश्चैव आयुर्वेदं विधास्वसि ।
 अब्रह्मन्भावी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्टस्वज्जयोनिना ॥१६॥
 द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः ।
 तस्मात्^(१) तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्दधे ततः ॥१७॥
 द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौमहेचः प्रकाशिराट्^(२) ।
 पुत्रकामस्तपस्तेषु नृपोदीर्घतपास्तथा ॥१८॥
 अजं देवन्तु पुत्रार्थं ह्यारिराधपिषुर्नृपः ।
 वरेण हृन्दयामास प्रीतोऽध्वन्तरिर्नृपं ॥१९॥
 नृप उवाच । भगवन् यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे धृतिमान् भव ।
 तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ॥२०॥
 तस्य गेहे समुत्पन्नो देवोऽध्वन्तरिस्तदा ।
 काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रनाशनः ॥२१॥
 आयुर्वेदं भरद्वाजस्य कार सभिषक् क्रियं ।
 तमष्टधा पुनर्ह्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ॥२२॥
 ध्वन्तरिसुतश्चापि केतुमानिति विश्रुतः ।
 अथ केतुमतः पुत्रोऽविभोभीमरघोर्नृपः ।
 दिवोदास इति ख्यातो वाराणस्यधिपो भवत् ॥२३॥
 एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं पुरा ।
 शून्यां विवेक्षयामास जेमको नाम राक्षसः ॥२४॥

(१) तस्मादित्यत्र एवं इति पाठः साधुः ।

(२) स काशिराट् इति ख० ग० ।

ब्रह्मा हि सा पुरी पूर्वं निकुञ्जेन महात्मना
 भून्या वर्षसहस्रं वै भविषीति पुनः पुनः ॥२५॥
 तस्यान्तु ब्रह्ममाचार्या दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
 विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां सद्यवेत्यत् ॥२६॥
 अथ जपुः । वाराणसीं किमर्थन्तां निकुञ्जः ब्रह्मवान् पुरा ।
 निकुञ्जस्यापि धर्मात्मा सिद्धचेचं ब्रह्माप यः ॥२७॥
 स्रुत उवाच । दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्थिवः ।
 वसते स महानेजाः स्फीतायां वै नराधिपः ॥२८॥
 एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारोमहेश्वरः ।
 देव्याः स प्रियकामस्तु वसानश्च सुरान्तिके ॥२९॥
 देवाश्चया पारिषदा विश्वरूपास्तपोधनाः ।
 पूर्वोक्तै रूपाविश्वैस्तोषयन्ति महेश्वरीं ॥३०॥
 इत्यति तेर्महादेवोमेना नैव तु इत्यति ।
 जुगुप्सते सा नित्यञ्च देवं देवीं तथैव च ॥३१॥
 मम पार्श्वे त्वनाचार^(१) स्तव भर्ता महेश्वरः ।
 दरिद्रः सर्व एषेह अक्षिष्टं स्रुतेनघे ॥३२॥
 भाषा तथोक्ता वचसा स्त्रीस्त्रभावास्तथात्मत् ।
 स्मितं कृत्वा तु वरदा हरपार्श्वमथागमत् ॥३३॥
 विषण्वदना देवी महादेवमभाषत ।
 नेह वक्ष्याम्यहं देव नय मां स्त्रीं निवेदनं ॥३४॥

(१) दुराचार इति ख० ग० ।

तथोक्तस्तु महादेवः सर्वान् लोकानवेक्ष्य ह ।
 वासाथं रोचयामास पृथिव्यां तु द्विजोत्तमाः ।
 वाराणसीं महातेजाः सिद्धक्षेत्रं महेश्वरः ॥ ३५ ॥
 दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टान्नगरीं भवः ।
 पार्श्वस्थं स समाह्वय गणेशं क्षेमकं^(१) प्रवीत् ॥ ३६ ॥
 गणेश्वर पुरीङ्गत्वा प्रुन्यां वाराणसीं कुह ।
 मृदुना चाभ्युपायेन अतिवीर्यः स पार्थिवः ॥ ३७ ॥
 ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं पुरा ।
 स्वप्ने सन्दर्शयामास मङ्गलं नाम नापितं ॥ ३८ ॥
 श्रेयस्केतं करिष्यामि स्वामं मे रोचयामह ।
 मङ्गुपां^(२) प्रतिमां कृत्वा मगर्थ्यन्ते निवेद्य ॥ ३९ ॥
 तथा स्वप्ने यथा दृष्टं सर्वं कारितवान् द्विजाः ।
 मगरीद्वार्यनुज्ञाप्य राजानन्तु यथाविधि ॥ ४० ॥
 पूजा तु महती चैव नित्यमेव प्रयुज्यते ।
 गन्धैर्धूपैश्च मास्यैश्च प्रेक्षणीयैस्तथैव च ॥ ४१ ॥
 अन्नप्रदानयुक्तैश्च अत्यहुतमिवाभवत् ।
 एवं सम्पूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः ॥ ४२ ॥
 ततोवरसहस्राणि नगराणां प्रयच्छति ।

(१) क्षेमकोत्तमवीदिति ख० ।

(२) मङ्गुपामित्यत्र, आदर्शपुस्तकमात्रे अर्थरहितपाठाः सन्ति । यथा,
 मङ्गुपामिति क०, मङ्गुपामिति ख० ग०, मङ्गुपामिति ड० च०
 छ० ज० ।

पूषान् क्षिरण्यमार्थंषि सर्वकामांस्तथैव च ॥४३॥
 राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता ।
 पुचार्थमागता साध्वी राज्ञा देवी प्रचेदिता ॥४४॥
 पूजान्तु विपुलां कृत्वा देवी पूजानयाचत ।
 पुनः पुनरथागम्य वज्रघ्नः पत्रकारणात् ॥४५॥
 न प्रयच्छति पुचांस्तु निकुम्भः कारणेन तु ।
 राजा यदि तत् क्रुध्येत ततः किञ्चित् प्रवर्त्तते ॥४६॥
 अथ दीर्घेन कालेन क्रोधोराजानमाविब्रत् ।
 भूतं त्विदं महाद्वारि नगराणां प्रयच्छति ॥४७॥
 प्रीत्या वरोक्षन्नन्नमेन किञ्चित्तु प्रवर्त्तते ।
 मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मम चैव तु ॥४८॥
 तपार्चितस्य वज्रघ्नोदेव्या मे तत्र कारणात् ।
 न ददाति च पुत्रं मे कृतघ्नोवज्रभोजनः ॥४९॥
 अतो नार्हति पूजान्तु मत्सकाशात् कथञ्चन ।
 तस्मान्तु नाशयिष्यामि तस्य स्थानं दुरात्मनः ॥५०॥
 एवं तु स विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिन्धिषी ।
 स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्मतिः ॥५१॥
 भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमगमत् प्रभुः ।
 यस्माद्गृतेऽपराधं मे त्वया स्थानं विनाशितं ॥५२॥
 अकस्मात् तु परी शून्या भविषी ते नराधिप ।
 ततस्तेन तु ज्ञापेन शून्या वाराणसी तथा ॥५३॥
 ज्ञप्तां पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमथानयत् ।

शून्यां पुरीं महादेवो निर्गमे परमात्मना ॥५४॥
 तुष्यां देवविभृत्थास्तु देव्यास्यैव महात्मनः ।
 रमते तत्र वै देवी रममाणो महेश्वरः^(१) ॥५५॥
 न रतिं तत्र वै देवी लभते गृहविस्मयात् ।
 देव्याः क्रीडार्थमीशानो^(२) देवो वाक्यमथामवीत् ॥५६॥
 नाहं वेद्यं विमोक्षयामि अविमुक्तं हि मे गृहं ।
 प्रहस्येनामथोवाच अविमुक्तं हि मे गृहं ॥५७॥
 नाहं देवि गमिष्यामि गच्छस्वैह रमाम्यहं ।
 तस्मात्तदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयं ॥५८॥
 एवं वाराणसी श्रद्धा अविमुक्तं च कीर्तितं ।
 यस्मिन् वसति वै देवः सर्वदेवममकृतः ।
 युगेषु त्रिषु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः ॥५९॥
 अन्तर्द्धानं कलौ याति तत्पुरम् महात्मनः ।
 अन्तर्हिते पुरे तस्मिन् पुरी सा वसते पुनः ॥६०॥
 एवं वाराणसी श्रद्धा निवेशं पुनरागता ।
 भद्रश्रेष्ठस्य^(३) पुत्राणां श्रतमुत्तमधन्विना ॥६१॥
 हत्वा मित्रश्रथामास दिवोदासो नराधिपः ।
 भद्रश्रेष्ठस्य राज्यन्तु हतन्तेन बलीयसा ॥६२॥

(१) ऐश्वर्यात् सातु विस्मिता इति क० छ० ज० ।

(२) ख० ग० छ० च० पुस्तकेषु पुनर्यामीति तां देवीं इति पाठोऽस्ति ।
अथन्वपपाठः ।

(३) भद्रश्रेष्ठस्येति क०, भद्रसेनस्येति ख० ग० ।

भद्रश्रेण्यस्य पुत्रस्तु दुर्दमोनाम नामतः ।
 दिवोदासेन बालेति घृणया स विवर्जितः ॥६३॥
 दिवोदासाहृषदत्यां वीरोज्जो प्रतर्दनः ।
 तेन पुत्रेण बालेन प्रहृतं तस्य वै पुनः ॥६४॥
 बैरस्यान्मं महाराज्ञा तदा तेन विधत्सता ।
 प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ त्रस्योगर्गस्य विश्रतः ॥६५॥
 वत्सपुत्रोद्भल्लर्कस्तु सन्नतिस्तस्य वात्मजः ।
 अल्लर्कं प्रति राजर्षिगीतस्योक्तौ पुरातनौ ॥६७॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षगतानि च ।
 युवा रूपेण सम्पन्नोद्भल्लर्कः काशिसन्नमः ।
 लोपासुद्राप्रसादेन परमायुरवाप्तवान् ॥६८॥
 प्रापस्थान्ते महाबाहुर्हत्वा चेमकराक्षरं ।
 रम्यामावासयामास पुरीं वाराणशीं नृपः ॥६९॥
 सन्नतेरपि दायादः सुनीथो^(१) नाम धार्मिकः ।
 सुनीथस्य तु दायादः सुकेतुर्नाम धार्मिकः ॥७०॥
 सुकेतुतनयस्यापि धर्मकेतु^(२) रितिश्रुतिः ।
 धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्महारथः ॥७१॥
 सत्यकेतुसुतस्यापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
 सुविभुस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततः स्मृतः ॥७२॥

(१) सुतीर्थ इति ख० ग० ।

(२) धर्मकेतु रिति ख० ग० ।

सुकुमारस्य पुत्रस्य दृष्टकेतुः^(१) स धार्मिकः^(२) ।
 दृष्टकेतोस्तु दायादोवेणुहोत्रः प्रजेश्वरः ॥७३॥
 वेणुहोत्रसुतस्यापि गार्ग्योत्रै नामः विश्रुतः ।
 गार्ग्यस्य गर्गभूमिस्तु^(३) वास्योवत्सस्य धीमतः ॥७४॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव तयोः पुत्राः सुधार्मिकाः ।
 विक्रान्ता बलवन्तश्च सिंहतुल्यपराक्रमाः ॥७५॥
 इत्येते काशपाः प्रोक्ता रजेरपि निबोधत ।
 रजेः पुत्रशतान्यासन् पञ्च वीर्यवतोभुवि ।
 राजेयमिति विख्यातं क्षत्रिमिच्छन्भयावहं ॥७६॥
 तदा देवासुरे युद्धे समुत्पन्ने सुदारुणे ।
 देवासैवासुरासैव पितामहमथाब्रुवन् ॥७७॥
 आवयोर्भगवन् युद्धे विजेता कोभविष्यति ।
 ब्रूहि नः सर्वलोकेषु श्रोतुमिच्छामहे वयं ॥७८॥
 ब्रह्मोवाच । येषामर्थाय संपाने रजिरान्नायुधः प्रभुः ।
 शोष्यते ते विजेष्यन्ति च लोकांश्चात्र संश्रयः ॥७९॥
 रजिर्यतस्ततोऽसन्धीर्यतोऽसन्धीर्यतोऽसतोऽष्टतिः ।
 अतोऽष्टतिस्ततोऽधर्मोऽयतोऽधर्मस्ततोऽजयः ॥८०॥
 तद्देवा दामवाः सर्वे ततः श्रुत्वा रजेर्जयं ।
 अभ्ययर्जयमिच्छन्तः सुवन्नोराजसत्तमं ॥८१॥

(१) दृष्टकेतुरिति ड० च० ।

(२) सुधार्मिक इति ख० ।

(३) इतः परं श्लोकार्द्धपतनमवगम्यते ।

ते हृष्टमनसः सर्वे राजानं देवदानवाः ।
 ऊचुरस्माञ्जयाय त्वं गृह्णाण वरकार्मुकं ॥८२॥
 रजिदवाच । अहञ्चेत्स्यामि नो युद्धे देवान् अक्रुपुरौगमान् ।
 इन्द्रोभवामि धर्मात्मा ततोयोत्स्यामि संयुगे ॥८३॥
 दानवा ऊचुः । आस्माकमिन्द्रः प्रह्लादस्तस्यार्थं विजयामहे^(१) ।
 अस्मिंस्तु समये राजंस्तिष्ठेथा देव नोऽदितेः ॥८४॥
 स तथेति भुवन्नेव देवैरप्यभिषोदितः ।
 भविष्यशीन्द्रोजित्वेति देवैरपि निमन्त्रितः ॥८५॥
 जघान दानवान् सर्वान् समन्^(२) तक्षपाणिनः ।
 स विप्रलब्धां देवानां परमश्रीः अयं वञ्ची ॥८६॥
 निहत्य दानवान् सर्वान् व्याजहार रजिः प्रभुः^(३) ।
 तं तथा तु रजिं तत्र देवैस्सह प्रतक्रतुः ॥८७॥
 रजिपुत्रोहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः ।
 इन्द्रोसि राजन् देवानां सर्वेषाम्नाच संग्रहः ।
 यस्याहमिन्द्रपुत्रस्ते स्थातिं यास्यामि अचुहन् ॥८८॥
 स तु अक्रवन्नः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया ।
 तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्रीयमाणः प्रतक्रतुं ॥८९॥
 तस्मिंस्तु देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ ।

(१) विजयामहे इति क० ज० ।

(२) ये बध्ना इति क० छ० ।

(३) अस्मात् स्त्रोकात् परं कतिपयस्त्रोकापतनं सम्भाव्यते राज्ञा रजिनोक्त विषयस्याभावदर्शनात् ।

दायाद्यमिन्द्रादाजङ्गुराचारं तमया रजेः ॥८०॥
 तानि पुत्रव्रतान्ब्रह्म तच्च स्थानं ब्रह्मीपतेः ।
 समक्रामन्त ब्रह्मधा स्वर्गलोकं^(१) त्रिविष्टपं ॥८१॥
 ततः काले ब्रह्मतिथे समतीति महाबलः ।
 हतराज्योब्रवीच्छक्रो हतभागो^(२) बृहस्पतिं ॥८२॥
 बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे ।
 ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितस्ततः ॥८३॥
 ब्रह्मन् कृष्णोयं विमना हतराज्यो हताग्रजः ।
 हतौजा दुर्बलामूढोरजिपुत्रैः प्रसीद मे ॥८४॥
 बृहस्पतिरुवाच । यद्येवं चोदितः ब्रह्म त्वया स्यां पूर्वमेव हि ।
 नाभविष्यत् त्वत्प्रियार्थं नाकर्त्तव्यं ममामघ ॥८५॥
 प्रयतिष्यामि देवेभ्यः तद्भित्तार्थं महाद्युते ।
 यथा भागश्च राज्यश्च अचिरात् प्रतिपत्स्यसे ॥८६॥
 तथा ब्रह्म गमिष्यामि^(३) मा भून्ते विह्वलं मनः ।
 ततः कर्म चकारास्य तेजःसंवर्द्धनं महत् ॥८७॥
 तेषाञ्च बुद्धिसंभोदमकरोद्बुद्धिसत्तमः ।
 ते यदा ससृता मूढा रागोत्पन्ना विधर्षिणः ॥८८॥
 ब्रह्मादिषश्च संवृत्ता हतवीर्यपराक्रमाः ।
 ततोलेभे सुरैश्चर्यमैन्द्रस्वामं तथोत्तमं ॥८९॥

(१) सूर्यलोकमिति छ० ।

(२) हतभाग्यो इति ख०, हतभार्यो इति ग० ।

(३) गमिष्यामीत्यत्र करिष्यामीतिपाठः सुसङ्गतः ।

इत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामक्रोधपरायणान् ।

य इदं पावनं स्नानं प्रतिष्ठानं व्रतकरोः ॥१००॥

शृणुथाद्वा रजेर्वापि न स दैराढ्यमाप्नुयात् ।

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते रजियुद्धं नाम चिञ्जो-

ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ एकविंशोऽध्यायः ।

चन्द्रवंशवर्षणम् ।

अथ जपुः । मरुतेन कथं कन्या राज्ञे दत्ता महात्मना ।

किंवीर्यासु महात्मानोजाता मरुतकन्यकाः ॥१॥

सूत उवाच । आहवन्^(१) तं^(२) मरुत्सोममन्त्रकामः प्रजेश्वरं^(३) ।

मासि मासि महातेजाः षष्टिसंवत्सरान्मृपः ॥२॥

तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तोषिताः ।

अक्षय्यान्नन्ददुः प्रीताः सर्वकामपरिच्छेदं ॥३॥

अन्नन्तस्य सहायकमहोरान्ने न क्षीयते^(४) ।

कोटिश्रोदीयमाणस्य सूर्यस्थोदयनादपि^(५) ॥४॥

मित्रज्योतिस्तु^(६) कन्यायां मरुतस्य च धीमतः ।

तस्माज्जाता महासत्त्वा धर्मज्ञा मोक्षदर्शिनः ॥५॥

सद्यस्य गृहधर्माणि वैराग्यं समुपस्थिताः ।

यतिधर्ममवाप्येह ब्रह्मभूयाय ते गताः ॥६॥

अनपाय^(७)स्ततोजातस्तदा^(८) धर्मप्रदत्तवान् ।

कचधर्मस्ततोजातः प्रतिपन्नोमहातपाः ॥७॥

(१) आजुञ्जित्वर्थे आहवन्नित्यार्थः ।

(२) आजुग्धन्नित्यर्थे आहवन्नित्यार्थः । आहवन्तमिति क० ड० च० छ० ज० ।

(३) महेश्वरमिति ख० ग० ।

(४) क्षयतीत्यर्थे क्षीयते इत्यर्थः ।

(५) अतः परं कतिपयस्यैकपतनमुपलभ्यते प्रक्रान्ते ऋषीणां भ्रमे सूतो-
स्तोत्तरवाक्यस्याभावदर्शनात् ।

(६) मित्रद्योतेस्तु इति क० छ० ज० । एष स्यौकः ख० ग० पुस्तकयो
र्नस्तः । अयन्वपपाठः ।

(७) अनपत्न इति ख० ग० ड० च० ।

(८) तदा इत्यत्र तत इतिपाठः समीचीनः ।

प्रतिपद्यसुतस्यापि सञ्चयोगाम विभ्रुतः ।
 सञ्चयस्य जयः पुत्रोविजयस्तस्य जग्मिवान् ॥२॥
 विजयस्य जयः पुत्रस्तस्य हर्यन्दतः^(१) स्यतः ।
 हर्यन्दुतस्ततो^(२)राजा सप्तदेवः प्रतापवान् ॥२॥
 सप्तदेवस्य धर्मात्मा अदीन^(३) इति विभ्रुतः ।
 अदीनस्य जयत्सेनस्तस्य पुत्रोऽथ सङ्कृतिः ॥२०॥
 सङ्कृतेरपि धर्मात्मा कृतधर्मा^(४) महायज्ञाः ।
 इत्येते क्षत्रधर्माणोनञ्जस्य निबोधत ॥२१॥
 नञ्जस्य तु दायादाः षड्भद्रोपमतेजसः ।
 उत्पन्नाः पित्रकन्यार्यां किरायां महोजसः ॥२२॥
 यतिर्यथातिः संयातिराथातिः पञ्च तुदयः^(५) ।
 यतिर्व्येष्टस्य तेषां वै यथातिस्तु तनोऽवरः ॥२३॥
 काकुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे पत्नीं यतिसादा ।
 संयातिर्मौल्यमास्थाय ब्रह्मभृतोभवन्मुनिः ॥२४॥
 तेषां मध्येतु पञ्चानां यथातिः पृथिवीपतिः ।
 देवजानिसुस्रजसः सुतां भार्यामवाप ह ॥२५॥
 त्रार्मिष्ठामासुरीञ्चैव तनयां वृषपर्वणः ।
 यदुच्च तुर्वसुञ्चैव देवजानिर्ब्रजयत ॥२६॥

(१) हर्यन्दकः इति ख० ।

(२) हर्यन्धस्तु ततो इति ख० ग० ।

(३) आदित्य इति ख० ग० आदीन इति ड० च० ।

(४) क्षत्रधर्मा इति ख० ड० च० ।

(५) ब्रह्मवः इति ड० ब्रह्म इति च० ।

द्रुक्ष्यञ्जानुश्च पुरुश्च ब्रमिष्ठा वार्षपर्षणी ।
 अजीजनन्महावीर्यान् सुतान्देवसुतोपमान् ॥१७॥
 रथन्तस्मै ददौ ह्यद्रः प्रीतः परमभास्वरं ।
 असङ्गं काञ्चनं दिव्यमक्षयौ च महेषुधी ॥१८॥
 युक्तं मनोजवैरस्यैर्येन कन्यां समुद्रहत्^(१) ।
 स तेन रथसुख्येन जिगाय च ततोमहीं ॥१९॥
 यथातिर्युधि दुर्द्धर्षो देवदानवमानवैः ।
 पौरवाणां नृपाणाञ्च सर्वेषां सोमभवद्भयः ॥२०॥
 योवत्सुदेवप्रभवः कौरवीजनमेजयः ।
 कुरोः^(२) पुत्रस्य राज्ञस्तु राज्ञः पारिक्लिप्तस्य ह ।
 जगाम स रथोनाम्नं प्रापाद्गार्ग्यस्य धीमतः ॥२१॥
 गार्ग्यस्य हि सुतं बालः स राजा जनमेजयः ।
 दुर्बुद्धिर्द्विसयामास लोहगन्धं नराधिपं ॥२२॥
 स लोहगन्धो राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः ।
 पौरजानपदैस्त्वन्नोम खेभे ब्रमं कर्हचित् ॥२३॥
 ततः स दुःखसन्तप्तो नासन्नभर्तृविदं क्वचित् ।
 ब्रह्माप हेतुकमृषिं ब्ररथं व्यथितस्तदा ॥२४॥
 इन्द्रो तोनाम विख्यातो योसौ मुनिहदारधीः ।
 योजयामास चेन्द्रोतः श्रौनको जनमेजयं ।
 अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः ॥२५॥
 स लोहगन्धो व्यनशन्नस्यावसथमेत्य ह ।

(१) समुद्रहृदित्वर्थं समुद्रहृदित्वायः ।

(२) कुरोः इति ख० ।

(१) स च दिव्योरथस्तस्माद्दशोस्त्रेदिपतेस्तथा ॥२६॥
 ततः शक्रोऽप्य तुष्टेन लेभे तस्माद्दृष्टद्वयः ।
 ततोऽहत्वा जरासन्धं भीमस्यं रथमुत्तमं ।
 प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दनः ॥२७॥
 स जरां प्राप्य राजर्षिर्ययातिर्नृज्जवात्मजः ।
 पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठञ्च यदुमित्यब्रवीदथः ॥२८॥
 जरावस्त्री च मां तात पश्चिन्तानि च पर्यग्युः ।
 काव्यस्योन्नतसः प्रापाञ्च च दृष्टोऽस्मि यौवने ॥२९॥
 त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पापममं जरथा सह ।
 जरां मे प्रतिगृह्णीष्व तं यदुः प्रत्युवाच ह ॥३०॥
 अनिर्दिष्टा मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता ।
 सा च व्यायामसाध्या वै न गृह्णीष्यामि ते जरां ॥३१॥
 जरथा वद्वदोदोषाः थानभोजनकारिणः ।
 तस्माज्जराञ्च ते राजन् गृह्णीतुमहमुत्सहे ॥३२॥
 सितग्नश्चुधरोदीनो जरथा त्रिचिखीकृतः ।
 बलीसन्नतगात्रस्य दुर्होदुर्बलाकृतिः ॥३३॥
 अन्नकः कार्यकरणे परिभूतस्तु यौवने ।
 महोपभीतिभिश्चैव^(१) तां जरास्त्रामिकामये ॥३४॥

(१) स च दिव्योरथस्तस्मादिति, ततः शक्रोऽप्य तुष्टेनेति, ततोऽहत्वा
 जरासन्धमिति च, एभ्यः स्त्रोकार्थेभ्यः प्राक् कानिचिदाक्यानि न
 सन्ति पूर्व्यापरसङ्गतिविरहात् ।

(२) सहोपभीतिभिश्चैवेति क० उ० च० इ० अ०; अयन्तु न सङ्गतः ।
 महाभीश्चैव सर्वेषामिति म० ।

सन्ति ते वहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ।
 प्रतिगृह्णन्तु धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ॥ ३५ ॥
 स एवमुक्तोऽथदुःसा तीव्रकोपसमन्वितः ।
 उवाच वदतांश्रेष्ठोज्येष्ठं तं गर्हयन् सुतं ॥ ३६ ॥
 आश्रमः कस्य वान्योऽस्ति^(१) कौवा धर्मविधिस्तव ।
 मामनादृत्य दुर्भुङ्क्ते यदात्य गवदेशिक^(२) ॥ ३७ ॥
 एवमुक्त्वा यदुं राजा ज्ञाप्यैतं स मन्यमान् ।
 यस्त्वं मे हृदयाज्जातोवयः स्वं न प्रयच्छसि ॥ ३८ ॥
 तस्मान्न राज्यभाग् मूढ प्रजा ते वै भविष्यति ।
 तुर्वशो प्रतिपद्यस्व पापानां जरया सह ॥ ३९ ॥
 उर्वसुस्त्वाच । न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीं ।
 जराया वहवोदोषाः पागभोजनकारिणः ।
 तस्माज्जरां न ते राजन् ग्रहीतुमहमुत्सहे ॥ ४० ॥
 ययातिस्त्वाच । यस्त्वं मे हृदयाज्जातोवयः स्वं न प्रयच्छति ।
 तस्मात् प्रजा समुच्छेदं तुर्वशो तव यास्यति ॥ ४१ ॥
 असङ्कीर्णा च धर्मिण प्रतिलोमवरेषु च ।
 पित्रिताम्रिषु चान्येषु मूढ राजा भविष्यसि ॥ ४२ ॥
 गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिगतेषु वा ।

(१) आश्रमः कस्य वान्योऽस्ति इति ग० । अयन्तु न समीचीनः ।

(२) आदर्शपुस्तकमात्रे यदाहृदयदेशिकः इति पाठोऽस्ति । अयन्तु न सङ्गतार्थप्रयोगः ।

पशुधर्मेषु^(१) स्त्रेषु भविष्यति^(२) न संशयः ॥४३॥
 सत उवाच । एवमु तुर्वसं ब्रह्मा यथातिः सुतमात्मनः ।
 भर्मिष्ठायाः सुतं द्रुहामिदं वचनमब्रवीत् ॥४४॥
 द्रुह्य त्वं प्रतिपद्यस्व वर्षरूपविनाशिनीं ।
 जरां वर्षसहस्रं वै यौवनं खन्ददस्व मे ॥४५॥
 पूर्णं वर्षसहस्रे ते प्रतिदास्यामि यौवनं ।
 स्वस्वदास्यामि^(३) भूयोऽं पाप्मानं जरया सह ॥४६॥
 दुह्य उवाच । न गजस्य रथं गान्धं जीर्णोश्नुक्ते न च प्लियं ।
 न सङ्गस्यास्य भवति न जरान्तेन कामये ॥४७॥
 यथातिहवाच । सख्यं मे हृदयाज्जातोवयः स्वस्य प्रयच्छसि ।
 तस्माद्द्रुह्य प्रियः कामेन ते सम्यत्स्थिते क्वचित् ॥४८॥
 नैश्वर्योत्तरसञ्चारस्यच नित्यं भविष्यति ।
 अराजभ्राजवंशस्यं तत्र नित्यं भविष्यसि^(४) ॥४९॥
 अने त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
 एवं वर्षसहस्रान्तु चरेयं दैवनेन ते ॥५०॥
 अमुहवाच । जीर्णः शिशुवरं दन्ते^(५) जरया चाग्रुषिः सदा ।

(१) नष्टधर्मेषु इति ख० ग० ।

(२) भविष्यतीत्यत्र भविष्यतीतिप्रयोगः साधुः ।

(३) स्वदास्यामीति ख० ग० ।

(४) चाप्यसि दान्धनः इति ड० च० । एष श्लोकः ख० ग० पुस्तकयोर्न विद्यते ।

(५) क० ज० पुस्तकयोः जीर्णः मुखनत्ते इति, ह० पुस्तके जीर्णः शिशुवरदन्ते इति, क्षिपिकरप्रमादजनितपाठोऽस्ति । अत्र जीर्णः शिशुमुखं दन्ते इति पाठः सम्भवितुमर्हति ।

सान्धं हतं प्रसेनं तं नाविन्दसन्न वै मणिं ।
 अथ सिंहः प्रसेनस्य वरीरस्याविदूरतः ॥ ३८ ॥
 अक्षेण निहतोदृष्टः पादैर्ध्वजस्य स्रुतितं ।
 पदेरन्वेषयामास गुहामृषस्य यादवः । ४० ॥
 महत्यतिविले वाणीं शूभ्रात्र प्रमदेरिता ।
 धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतोद्दिजाः ।
 प्रीतिमत्याथ^(१) मणिना मारोदीरित्युदीरिता ॥ ४१ ॥
 धात्र्युवाच । प्रसेनमवधीत् सिंहः^(२) सिंहो जाम्बवता हतः ।
 सुकुमारक मा रोदीसव ह्येष स्यमन्तकः ॥ ४२ ॥
 यन्कीकृतस्य ब्रह्मं तं तूर्णं सोऽपि^(३) ययौ विलं ।
 अपश्यच्च विलाभ्यासे प्रसेनमवदारितं ॥ ४३ ॥
 प्रविश्य चापि भगवांस्तद्वृत्तविलमञ्जसा ।
 ददर्श अक्षराजानं जाम्बवन्तमुदारधीः ॥ ४४ ॥
 युयुधे वासुदेवस्तु विले जाम्बवता सह ।
 बाहुभ्यामेव गोविन्दोद्विषानेकविभ्रति ॥ ४५ ॥
 प्रविष्टे च विलं कृष्णे वासुदेवपुरःसराः ।
 पुनर्दारवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ॥ ४६ ॥
 वासुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलं ।

(१) प्रीतिमत्याथ इत्यत्र प्रीतिमुत्पाद्य इति पाठः समीचीनः ।

(२) सिंहः प्रसेनमवधीत् इति ख० ग० ।

(३) तं तूर्णं सोऽपि इत्यत्र सम्पूर्णे वापि इति पाठः आदर्शपुस्तकमात्रे वर्तते ।

त्वेभे जाम्बवतीं कन्यामृच्छराजस्य सस्यतां ॥४७॥
 भगवत्तेजसा यक्षोजाम्बवान् प्रसभं मणिं ।
 सुतां जाम्बवतीमाशु विन्दक्खेनाथ दत्तवान् ॥४८॥
 मणिं स्वमन्तकं चैव जगदात्माविशुद्धये ।
 अशुनीय च्छरराजं निर्यथौ च तदा विसात् ॥४९॥
 एवं स मणिमादाय विशोधात्मानमात्मना ।
 ददौ सचाजिते^(१) तं वै मणिं सत्वतसन्निधौ ॥५०॥
 कन्यां पुनर्जाम्बवतीसुवाह मधुसूदनः ।
 तस्मान्निथ्याभिशापात् स व्यसुच्यत जनार्दनः ॥५१॥
 हर्मां मिथ्याभिश्चक्षिं यः कृष्णस्त्रेह व्यपोहितां ।
 वेद मिथ्याभिश्चक्षेः स नाभिश्चक्षति कश्चिर्चित् ॥५२॥
 दशस्रस्रभ्योभार्याभ्यः शत्रुजित्तः शतं सुताः^(२) ।
 ख्यातिमन्तस्त्रयस्त्रेष्वां भङ्गकारस्तु पूर्वजः ।
 श्रीरोव्रतपतिश्चैव ह्यपस्त्रान्तश्च^(३) सुप्रियः ॥५३॥
 अथ दारवती नाम भङ्गकारस्य सुप्रजा ।
 सुषुवे सा कुमारीस्तु तिस्रो रूपगुणान्विताः ॥५४॥

(१) शत्रुजिते इति ख० ग० ङ० च० छ० ।

(२) अथ त्रिपिकरप्रमादात् आदर्शपुस्तकेषु बहवः पाठाः सन्ति । यथा, दशस्रसारशक्राभिर्यज्मः भ्यश्च सुत एत इति क०, दशस्रार शत्रुजित्तो भयेभ्यश्च यतं सुताः इति ख०, दशस्रारशत्रुजित्तोभायत्यश्च यतं यताः इति ग०, दशस्रसारशत्रुजित्तो भार्याभ्यः शतं पुरा इति ङ० च०, दशस्रसारशक्राभिर्यज्मः भ्यश्चसुतं सुताः इति छ० ।

(३) ह्यपस्त्रान्तांश्चेति आदर्शपुस्तकमात्रे पाठोवर्तते ।

सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां प्रतिगीव वृढप्रता ।
 तथा तपस्विनी चैव पिता कृष्णस्य तां ददौ ॥५५॥
 यत्तत् सत्राजिते कृष्णोमणिरत्नं स्वमन्तकं ।
 प्रादात्तदाहरद्रत्नं^(१) भोजेन व्रतधन्वना ॥५६॥
 तदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दितां ।
 अक्रूरोरत्नमन्विच्छन् मणिञ्चैव स्वमन्तकं ॥५७॥
 भद्रकारं^(२) ततोहत्वा व्रतधन्वा महाबलः ।
 रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ॥५८॥
 अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय स नरर्षभः ।
 समथं कारणं चक्रे बोधोमान्यैस्त्वयेत्युत ॥५९॥
 वयमभ्युपपत्स्यामः कृष्णेन त्वं प्रधर्षितः ।
 मम च द्वारकाः सर्वा वशे तिष्ठन्त्यसंशयं ॥६०॥
 इते पितरि दुःखार्त्ता सत्यभामा यशस्विनी ।
 प्रययौ रघुमारुह्य नगरं वारणावतं ॥६१॥
 सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य व्रतधन्वनः ।
 भर्तुर्निवेद्य दुःखार्त्ता पार्श्वस्थाऋष्यवर्तयत् ॥६२॥
 पाण्डवानाम्नु दग्धानां हरिः कृत्वोदकक्रियां ।
 तुष्यार्थं चैव भ्रातृणां नियोजयति सात्यकिं । ६३॥
 ततस्त्वरितमागम्य द्वारकां मधुसूदनः ।

(१) आहरदित्यत्र अक्रूर इति क्रियापदमूहनीयं ।

(२) अत्र ड० च० छ० ज० पुस्तकेषुः भद्रकारं इति पाठोऽस्ति । केवलं
 ख० ग० पुस्तकयोर्भङ्गकारमिति पाठोवर्त्तते ।

पूर्वजं हस्तिनं श्रीमान्निदं वचनमब्रवीत् ॥६४॥
 हतः प्रथेनः सिंहेन सञ्जाजित् व्रतधन्वना ।
 स्वमन्तकमङ्गं मार्गे तस्य^(१) प्रहर हे प्रभो ॥६५॥
 तदारोह रथं ग्रीध्रं भोजं हत्वा^(२) महावचं ।
 स्वमन्तकोमहावाहो तदास्राक्तं^(३) भविष्यति ॥६६॥
 ततः प्रवृत्ते युद्धे तु तुसुखे भोजकृष्णयोः ।
 व्रतधन्वा न चाक्रूरमवैचेत् सर्वतोद्दिशि ॥६७॥
 अनष्टाश्चावरोहन्तु कृत्वा भोजजनार्दनौ^(४) ।
 व्रक्तोऽपि साध्यादाङ्गुल्यान्नाक्रूरोऽभ्युपपद्यत ॥६८॥
 अपद्याने ततोबुद्धिं भूयस्यके भयान्वितः ।
 योजनानां व्रतं वाप्यं यथा च प्रत्यपद्यत ॥६९॥
 विज्ञातहृदया नाम व्रतयोजनगामिनी ।
 भोजस्य बडवादित्योयथा कृष्णमयोधयत् ॥७०॥
 प्रवृद्धवेगा बडवा त्वध्वनां व्रतयोजनम् ।
 वृष्टा रथगतिस्तस्य व्रतधन्वानमर्दयत्^(५) ॥७१॥

(१) तस्येत्यत्र तं वै इति पाठः साधीयान् ।

(२) हत्वेत्यत्र जहीति पाठः साधुः ।

(३) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे भ्रमसंयुक्तपाठोऽस्ति । यथा, स च वोऽस्ति-
 त्रिति क० झ०, सचरोस्त इति ख०, ग० पुस्तकेऽस्य श्लोकस्याभावो-
 वर्त्तते, स च वोस्तदिति ऊ० च० ह० ।

(४) अत्र युयुधाते इति क्रियापदमूहनीयं ।

(५) अत्र, स्त्रीणां जवानहृदयां अध्वानं व्रतयोजनम् । वृष्टा रथस्य तां
 बुद्धिं व्रतधन्वानमर्दयत् इति पाठः ऊ० च० ह० पुस्तकेषु वर्त्तते, अथन्तु
 न वाक्यार्थसङ्गतिकरः । एव श्लोकः अन्येभ्योऽदर्शपुस्तकेषु न विद्यते ।

ततस्तस्य हथास्तास्तु श्रमात् खेदाच्च वै द्विजाः ।
 खमुत्पेतुरथप्राणाः कृष्णोराममथाश्रवीत् ॥७२॥
 तिष्ठस्वेह महावाहो वृष्टदोषा मया हथाः ।
 पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥७३॥
 पद्भ्यामेव ततो गत्वा व्रतधन्वानमच्युतः ।
 मिथिल्लाधिपतिं तं वै जघान परमास्त्ववित् ॥७४॥
 स्यमन्तकं न चापश्यद्गत्वा भोजं महाबलं ।
 निवृत्तं चाश्रवीत् कृष्णं रत्नं देहीति लाङ्गली ॥७५॥
 नास्तीति कृष्णस्यैवाच ततो रामोरुषान्वितः ।
 धिक्षब्दमसकृत् पूर्वं प्रत्युवाच जनार्दनं ॥७६॥
 भ्रातृत्वान्मर्षयाम्येष स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहं ।
 कृत्यं न मे द्वारकया न स्वया न च दृष्णिभिः ॥७७॥
 प्रविवेच्य ततो रामो मिथिलामरिमर्दनः ।
 सर्व्वकामैरुपहृतैर्मिथिलेनैव पूजितः ॥७८॥
 एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतावरः ।
 नानारूपान् क्रतून् सर्व्वानाजहार निरर्गलान् ॥७९॥
 दीक्षामयं संकवर्षं रक्षार्थं प्रविवेच्य ह ।
 स्यमन्तककृते राजा गाधिपुत्रो महायशः ॥८०॥
 अर्थान् रत्नानि चाश्याणि द्रव्याणि विविधानि च ।
 षष्टिवर्षगते काले यज्ञेषु विन्ययोजयत् ॥८१॥
 अक्रूरयज्ञ इत्येते ख्यातास्तस्य महान्मनः ।
 वङ्गान्दक्षिणाः सर्व्वे सर्व्वकामप्रदायिनः ॥८२॥

अथ दुर्योधनोराजा गत्वाऽथ मिथिल्यां प्रभुः ।
 गदात्रिंशं ततोदिथ्यां बलभद्रादवाप्तवान् ॥८३॥
 प्रसाद्य तु ततोविप्रा वृष्णमन्धकमहारथैः ।
 आनीतोद्धारकामेव कृष्णेन च महात्मना ॥८४॥
 अक्रूरमन्धकैः सार्द्धमुपाच्यात् पुरुषवर्षभः ।
 युद्धे हत्वा तु ब्रह्मं सह बन्धुमता बली ॥८५॥
 स्वफल्कतनयायान्तु नरार्थां नरसप्तमौ ।
 भङ्गकारस्य तनयौ विश्रुतौ सुमहाबली ॥८६॥
 जज्ञातेऽन्धकसुख्यस्य ब्रह्मोवन्धुमांस तौ ।
 वधार्थं भङ्गकारस्य कृष्णेन प्रीतिमान् भवेत् ॥८७॥
 ज्ञातिभेदभयाद् भीतः समुपेक्षितवांस्तथा ।
 अपयाते तथाक्रूरे नावर्षत्पाकभासनः ॥८८॥
 अनाद्यज्ञा हतं राष्ट्रमभवत्तद्बधोद्यतं ।
 ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुकुरान्धकाः ॥८९॥
 पुनर्दारवतीं प्राप्ते तदा दानपतौ तथा ।
 प्रववर्ष सहस्राक्षः कुक्षौ जलनिधेस्ततः ॥९०॥
 कन्याञ्च वासुदेवाय स्वसारं श्रीस्यस्यतां ।
 अक्रूरः प्रददौ श्रीमान् प्रीत्यर्थं यदुपज्जवः ॥९१॥
 अथ विज्ञाय योगेन कृष्णोवभ्रुगतं मणिं ।
 सभामध्ये तदा प्राह तमक्रूरं जनार्दनः ॥९२॥
 यच्च रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं प्रभो ।
 तत् प्रयच्छस्व मागार्हं विमतिमच मा कृयाः ॥९३॥

षष्टिवर्षगते काले यद्रोषोभूत्तदा मम ।
 सुसंखटः सकृत् प्राप्तसात्कालाश्रित्य स महान् ॥६४॥
 ततः कृष्णस्य वचनात् सर्व्यसालतसंसदि ।
 प्रददौ तं मणिं बभ्रुरक्लेशेन महामतिः ॥६५॥
 तत आर्ज्वसंप्राप्तवभ्रुहस्तादरिन्दमः^(१) ।
 ददौ प्रहृष्टमनसा तं मणिं बभ्रवे पुनः ॥६६॥
 स कृष्णहस्तात् संप्राप्य मणिरत्नं स्यमन्तकं ।
 आबध्य गान्दिमीपुत्रोविरराजांशुमानिव ॥६७॥
 इमां मिथ्याभिज्ञसिं योविशुद्धामपि चोत्तमां ॥
 वेद मिथ्याभिज्ञसिं स न ब्रजेत् कथञ्चन ॥६८॥
 अनिमिचाच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठादृष्णिनन्दनात् ॥६९॥
 सत्यवाक् सत्यसम्पन्नः सत्यकसस्य चात्मजः ।
 सात्यकिर्युधानस्य^(२) तस्य भृतिः सुतोऽभवत् ॥१००॥
 भूतेर्युगन्धरः पुत्र इति भौत्याः प्रकीर्त्तिताः ।
 जज्ञाते तनयौ पृन्नेः स्वफल्कास्त्रिकस्य यः ॥१०१॥
 स्वफल्कास्तु महाराजोधर्मात्मा यत्र वर्त्तते ।
 नास्ति व्याधिभयं तत्र नचावृष्टिभयं तथा ॥१०२॥
 कदाचित् काशिराजस्य विभोस्तु द्विजसत्तमाः ।
 चीणि वर्षाणि विषये नावर्षत्पाकत्रासनः ॥१०३॥
 स तत्र वासयामास स्वफल्कां परमार्चितं ।

(१) अत्र लब्धेत्यहनीयं ।

(२) अत्र युधानश्चेति पाठः सङ्गतः । अहधानश्चेति ख० ।

स्त्रफल्कपरिवासेन प्रावर्षत्पाकत्रासनः ॥१०४॥
 स्त्रफल्कः काशिराजस्त्र सुतां भार्या^(१)मनिन्दिता ।
 गान्दिनीं नाम गां सा हि ददौ विप्राय नित्यम् ॥१०५॥
 सा मातुर्दरस्त्रा वै षड्वर्षत्रतान् किञ्च ।
 वसति स्त्र न वै जज्ञे गर्भस्त्रान्तां पिताब्रवीत् ॥१०६॥
 जायस्त्र ग्रीष्मं भद्रन्ते किमर्थं चापि तिष्ठसि ।
 प्रोवाच सैनं गर्भस्त्रा सा कन्या गौर्दिने दिने ॥१०७॥
 यदि दत्ता तदा स्त्रां हि यदि स्त्रामीहतां पितः ।
 तथेत्युवाच तां तस्याः पिता काममपूपुरत् ॥१०८॥
 दाता यज्वा च शूद्रस्त्र श्रुतवानतिथिप्रियः ।
 तस्याः पुत्रः स्त्रुतोऽक्रुगः स्त्रफल्कोभूरिदक्षिणः ॥१०९॥
 उपमङ्गुस्त्रथा मङ्गुर्दुरस्त्रारिमेजयः ।
 गिरिरत्न^(२) स्त्रतोयत्नः मङ्गुर्दुरस्त्रारिमेजयः^(३) ॥११०॥
 धर्मध्वजः शूद्रस्त्रयोवर्गमेजय^(४)स्त्रथापरः ।
 आवाहप्रतिवाहौ च वसुदेवा वराङ्गना ॥१११॥
 अक्रूरादुयसेन्यान्तु सुतां द्वौ कुलनन्दिनौ ।
 देवस्त्रानुपदेवस्त्र जज्ञाते देवर्षमितौ ॥११२॥
 चिचकस्त्राभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथु^(५)रेव च ।

(१) अत्र चकारेति क्रियापदमूह्यं ।

(२) गिरिशक्त इति ख० ग० गिरिरिक्त इति ड० च० ।

(३) प्यरिमर्दनः इति छ० ।

(४) गन्धमेजय इति ड० च० छ० ।

(५) विष्टसु इति क० छ० ज० ।

न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति मानवाः ।
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ॥२०॥
 द्वीपेषु सप्तसु स वै खड्गी वरप्ररासनी^(१) ।
 रथो राजाप्यमृशरोन्वोऽगाश्चैवानुवृष्यते ॥२१॥
 अमृष्टद्रव्यश्चैवासीत्^(२) न शोकोन च विभ्रमः ।
 प्रभावेन महाराज्ञः प्रजा धर्मोण रक्षतः ॥२२॥
 पञ्चाग्नीतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः ।
 सप्त सप्त वारान् संघाट् चक्रवर्ती बभूव ह ॥२३॥
 स एव पशुपालोभूत् क्षेत्रपालस्तथैव च ।
 स एव वृक्षा पर्जन्योयोगित्वादर्जुनोऽभवत् ॥२४॥
 स वै बाहुसहस्रेण व्याघातकठिनेन च ।
 भाति रश्मिसहस्रेण शरदेनेव भास्करः ॥२५॥
 स हि नागसहस्रेण महिष्मत्यां^(३) नराधिपः ।
 कर्कोटकसभाञ्जित्वा पुर्गे तत्र न्यवेक्षयत् ॥२६॥
 स वै वेगे समुद्रस्य प्रावृट्कालान्मुञ्जेत्तणः ।
 क्रीडन्निव मुखोद्भिन्नः प्रावृट्कालश्चकार ह ॥२७॥

(१) तूष्णी खड्गी प्ररासनीति क० ।

(२) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे अमात्मकपाठाः सन्ति । यथा, अमृष्टद्रव्या-
 म्वासीदिति क०, अमृष्टद्रव्यान्तवासीदिति ख०, अमृष्टद्रव्या सुवसेा
 इति ग०, अमृष्टद्रव्यानाचासीदिति ड०, अमृष्टद्रव्या न चासीदिति
 च० क०, अमृष्टद्रव्यान्तवासांदिति ज० ।

(३) माहिष्मत्यां इति ख० ग० ।

सुखिता क्रीडता तेन हेमस्रग्दाममालिनी^(१) ।
 जर्मिभ्रुकुटिसन्नादा शङ्किताभ्येति नर्मदा ॥२८॥
 पुरा स तामनुसरन्नगाढोमहार्णवं ।
 अकारोद्गत्य वेलान्तं स कालः प्रावषोदनं ॥२९॥
 तस्य बाह्वसहस्रेण लोभ्यमाने महोदधौ ।
 भवन्ति लीना निसेष्टाः पातालस्था महासुराः ॥ ३० ॥
 सूर्णाकृतमहात्रीचिलीनमीनमहाविषाः ।
 पतिता विद्वफेनौघमावर्त्तचिन्नदुस्सहं ॥ ३१ ॥
 अकार लोभयन्नाजा दोःसहस्रेण सागरं ।
 देवासुरपरिचिन्नं लीरोदमिव सागरं ॥ ३२ ॥
 मन्दरलोभणकृता ह्यमृतोदकशङ्किताः ।
 सहस्रोत्पादिता भीता भीमं दृष्ट्वा^(२) नृपोत्तमं ॥ ३३ ॥
 नतनिश्चलमूर्द्धानो^(३) बभ्रुवुस्य महारगाः ।
 सायाह्ने कदलीषण्डा निर्वातस्तिमिता इव ॥ ३४ ॥
 स वै बद्धा धनुर्धन उत्सिक्तः पञ्चभिः शनैः ।
 लङ्कायां मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ।
 निर्जित्य बद्धा चानीय माहिष्मत्यां बबन्ध तं ॥ ३५ ॥

(१) मालिनीत्यत्र शालिनीतिपाठः समीचीनः ।

(२) दृष्ट्वेत्यत्र आर्षप्रयोगादेककद्वैतनियमो नास्ति ।

(३) अत्र सर्व्वेभ्यादर्शपूर्णकोष भ्रमसङ्कुलपाठाः सन्ति । यथा, नतनिश्चितमूर्द्धानो इति क० ज०, तननिश्चित्य मूर्द्धानो इति ख०, नतनिश्चित्य मूर्द्धानो इति ग०, नतनिश्चितमूर्द्धानो इति ङ० च० छ० ।

ततो गत्वा पुलस्त्यस्तु अर्जुनं च प्रमादयत् ।
 सुमोच राजा पौलस्त्यं पुलस्त्येमानुपालितं ॥ ३६ ॥
 तस्य बाहुमहस्यस्य बभूव ज्यातलखनः ।
 युगान्तेभ्युदवृत्तस्य^(१) स्फुटितस्याग्नेरिव ॥ ३७ ॥
 अहो मृधे महावीर्यं भार्गवोयस्य सोऽस्मिन्नत् ।
 मृधे सहस्रं बाह्वनां हेमतालवमं यथा ॥ ३८ ॥
 दक्षितेन कदाचित्स भिञ्चितश्चित्रभानुना ।
 सप्त दीपांश्चित्रभानोः प्रादाद्भिर्नां विश्राम्पतिः ॥ ३९ ॥
 पुराणि घोषान् ग्रामांश्च पत्तनानि च सर्व्वशः ।
 जज्वाल तस्य वापेषु चित्रभानुर्दिधत्तया ॥ ४० ॥
 स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेन महायज्ञाः ।
 ददाह कार्तवीर्यस्य शैलांश्चापि वनानि च ॥ ४१ ॥
 स भून्यमाश्रमं सर्वं वरुणस्यात्मजस्य वै ।
 ददाह सवनदीपान् चित्रभानुः सहैहयः ॥ ४२ ॥
 संखेभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्विन^(२)मुत्तमं ।
 वसिष्ठनामा स सुतिः ख्यातश्चापः श्रितः सुतः^(३) ॥ ४३ ॥

(१) अत्र अम्बुदहन्दस्येतिपाठः सम्भवपरः ।

(२) भास्विनमिति क० ज० ।

(३) अत्र लिपिकरप्रमादवशात् आदर्शपुस्तकमात्रे बहवः पाठाः सन्ति ।
 यथा, ख्यातया एव इत्युत इति क०, ख्यात आपइवत्युतइति ख०,
 ख्यात आव ऊवयुत इति ग०, ख्यात आपव इत्युत इति ड०, ख्यात
 आप इवत्फतं इति च०, ख्यात आ एव इत्वत इति छ० ज० ।

तत्रापद^(१)स्तदा क्रोधादर्जुनं ब्रह्मवान्विभुः ।
 यस्मान्न वर्जितमिदं वनं ते मम हेहय ॥४४॥
 तस्मात् ते दुष्करं कर्म कृतमन्योहनियति ।
 अर्जुनोनाम कौन्तेयोन च राजा भविष्यति ॥४५॥
 अर्जुन त्वां महावीर्योरामः प्रहरतां वरः ।
 हित्वा बाह्यसहस्रं वै प्रमथ्य तरसा बली ॥४६॥
 तपस्वी ब्राह्मणस्यैव बधिष्यति महाबलः ।
 तस्य रामस्तदा ह्यासीन्मृत्युभापेन धीमतः ॥४७॥
 राज्ञा तेन वरस्यैव स्वयमेव वृतः पुरा ।
 तस्य पुत्रव्रतं ह्यासीत्^(२) पञ्च तत्र महारथाः ॥४८॥
 कृताप्ला बलिनः शूरा धर्मात्मानोयन्नखिनः ।
 शूरस्य शूरसेनस्य दृष्ट्यायं दृष्ट^(३) एव च ॥४९॥
 जयध्वजस्य वै पुत्रा अवन्तिषु^(४) विशांपतेः ।
 जयध्वजस्य पुत्रस्तु जालजङ्घः^(५) प्रतापवान् ॥५०॥
 तस्य पुत्रव्रतं ह्येव^(६) तालजङ्घा इति श्रुतं ।
 तेषां पञ्च गणाः ख्याताः हेहयानां महात्मनां ॥५१॥

(१) अत्रापद इत्यत्र दृष्ट्यापद इति प्रयोगः साधुः।

(२) ह्यासीदित्यत्र भावीतिपाठः साधीयान् ।

(३) दृष्ट्यायं दृष्ट इति ख०, दृष्टायं दृष्टि इति ग०, दृष्टान्धं दृष्ट इति ड० च०, दृष्ट्यायं दृष्ट इति क० ।

(४) जयध्वजस्य वै कर्त्ता अवन्तिषु, इति भ्रमात्मकपाठः आदर्शपुस्तक-
मात्रेऽस्ति ।

(५) तालजङ्घ इति ख० ग० ड० च० ।

(६) पुत्रसहस्रं हीति ख० ग० ।

वीरहोत्रा ह्यसङ्घाता भोजा^(१)स्वावर्तयस्तथा ।
 तुण्डिकेराश्च विक्रान्तास्तालजङ्गास्तथैव च ॥५२॥
 वीरहोत्रसुतश्चापि अनन्तोनाम पार्थिवः ।
 दुर्जयस्तस्य पुत्रस्तु बभूवामित्रदर्शनः ॥५३॥
 अनष्टद्रव्यता चैव तस्य राज्ञोबभूव ह ।
 प्रभावेन महाराजः प्रजाप्ताः पर्यपालयत् ॥५४॥
 न तस्य वित्तनाशश्च नष्टं प्रतिलभेत सः ।
 कार्तवीर्यस्य योजन्म कथयेद्दिह धीमतः ॥५५॥
 वित्तवान् भवतेचैव धर्मशास्य विवर्द्धते ।
 यथा लष्टा यथा दाता तथा स्वर्गे महीयते ॥५६॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते कार्तवीर्यार्जुनोत्पत्तिविवरणं
 नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

---

(१) वीराहात्रोऽथ संप्रोतोभोज्य इति क० ज० ।

अथ चयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

व्यामघटतान्तकथनं ।

अथ ज्युः । किमर्थं भुवनं दग्धमपवस्यं महात्मनां ।
कार्तवीर्येण विक्रम्य तन्नः प्रभूहि पृच्छतां ॥१॥
रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतं ।
कथं स रक्षिता भूत्वानाश्रयत्तत्तपोवनं ॥२॥
सुत उवाच । आदित्योविप्ररूपेण कार्तवीर्यसुपस्थितः ।
दत्तिकामः प्रयच्छान्नमादित्योऽहं न संशयः ॥३॥
राजोवाच । भगवन् केन ते तुष्टिर्भवेद्भूहि दिवाकर ।
कीदृशं भोजनं दक्षि श्रुत्वा च विदधाम्यहं^(१) ॥४॥
सूर्य उवाच । स्यावरं देहि मे सर्वमाहारं ददतां वर ।
तेन दप्तोभवेयं वै न तुष्ट्येऽन्येन पार्थिव ॥५॥
राजोवाच । न शक्यं स्यावरं सर्वं तेजसा मानुषेण तु ।
निर्द्दुग्धं तपसां श्रेष्ठ त्वामेव प्रणमाम्यहं ॥६॥
आदित्य उवाच । तुष्टस्तेहं वरान् दक्षि अक्षयान् सर्वतः सुखान् ।
प्रक्षिप्ताः प्रज्वलित्यन्ति मम तेजःसमन्विताः ॥७॥
आदिष्टं तेजसा मेघसागरं शोषयिष्यति ।
शुष्कं भस्म करिष्यामि तेन प्रीतोऽनराधिप ॥८॥

(१) विददाम्यहमिति क० ।

ततः शरानथादित्यस्वर्जुनाथ प्रयच्छति ।
 ततः संप्राप्य सुमहत्स्थावरं सर्वमेव हि ॥८॥
 आश्रमानथ ग्रामांश्च घोषांश्च नगराणि च ।
 तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥९०॥
 एवं प्राचीनमदहत्ततः सूर्य्यप्रदक्षिणं^(१) ।
 निर्वृत्ता निस्तृणा भूमिर्दग्धा सूर्येण तेजसा ॥९१॥
 एतस्मिन्नेव काले तु अपोनिखयमाश्रितः ।
 दशवर्षसहस्राणि जलवासा^(२) महानृषिः ॥९२॥
 पूर्णे व्रते महातेजा उदतिष्ठत्तपोधनः ।
 सोऽपश्यदाश्रमं दग्धमर्जुनेन महानृषिः ।
 क्रोधाच्छाप राजर्षिं कीर्तितं वीर्यथा मया ॥९३॥
 सूत उवाच । क्रोष्टोः शृणुत राजर्षेर्वशमुत्तमपूरुषं ।
 यस्यान्ववाये संभूतोऽष्ट्षिर्दक्षिणकुलोदहः ॥९४॥
 क्रोष्टोरेकोऽभवत् पुत्रोऽष्ट्षिजिनीवान् महायशः ।
 वार्जिनीवतमिच्छन्ति स्वाहिं स्वाहेवतां^(३) वरं ॥९५॥
 स्वाहेः पुत्रोऽभवद्वाजा रश्नादुर्ददतां वरः ।
 घृतम्प्रसूत^(४) मिच्छन्ति रश्नादोरय्यमात्मजं ॥९६॥
 महाक्रतुभिरीजे स विविधैराप्तदक्षिणैः ।

(१) आदर्शपुस्तकमात्रे सर्वप्रदक्षिणमिति पाठोऽस्ति ।

(२) जलवासा इत्यत्र व्रतेऽतिष्ठन् इति पाठः सुसङ्गतः ।

(३) स्वाहेवतामित्यत्र स्वाहावतामितिपाठः साधीयान् ।

(४) सूतंप्रसूतमिति च० छ० ।

चित्रैश्चित्रयस्तस्य पुत्रकर्माभिरन्वितः ॥१७॥
 एवं चित्ररथोवीरोयज्ञान् विपुलदक्षिणान्^(१) ।
 शशविन्दुः परं वृत्तीराजर्षीणामनुष्ठितः ॥१८॥
 चक्रवर्ती महासत्त्वोमहावीर्योवज्रप्रजः ।
 तत्रानुवंशस्योक्तोऽयं यस्मिन् गीतः पुराविदैः ॥१९॥
 शशविन्दोऽस्तु पुत्राणां शतानामभवच्छतं ।
 धामतामनुरूपाणां भूरिद्रविणतेजसां ॥२०॥
 तेषां षट् च प्रधानास्तु पृथुसाङ्गा महाबलाः ।
 पृथुश्रवाः पृथुश्रवाः पृथुधर्मा पृथुञ्जयः ॥२१॥
 पृथुकीर्त्तिः पृथुन्दाताः राजागः शशविन्दवाः ।
 शंसन्ति च पुराणानि पार्थश्रवसमन्तरं ।
 अन्तरः स पुरा यस्तु यज्ञस्य तनयोभवत्^(२) ॥२२॥
 उग्रनाः सुतधर्मात्मा श्रवाण्य पृथिवीमिमां ।
 आजदाराश्रमेधानां शतमुत्तमधार्मिकः ॥२३॥
 मरुत्तस्तस्य तनयोराजर्षीणामनुष्ठितः ।
 वीरः कमलवर्हिस्तु मरुत्ततनयः स्मृतः ॥२४॥

- (१) एवं चित्ररथ इति श्लोकार्द्धस्य आकाङ्क्षानिष्ठत्वेरभावदर्शनात्
 अस्मात् परं कतिपयवाक्यपतनं सूच्यते ।
- (२) अत्र सर्वेषु आदर्शपुस्तकेषु क्षिपिकरप्रमादसम्भता बहवः पाठाः
 सन्ति । यथा, अन्तरस्य पुण्यस्तु पुण्योऽस्तु सुतोऽभवत् इति क०,
 अन्तरस्य पुरायस्तु पुरा यस्तु सुतोऽभवत् इति ख० क० ज०, एत-
 द्श्लोकार्द्धं ग०पुस्तके नास्ति, अनिरस्य पुरा यस्तु अज्ञस्य तनयोऽभ-
 वत् इति ङ०, अनिरस्य पुरा यस्तु यज्ञस्य तनयोऽभवदिति च० ।

पुत्रस्तु रुक्मकवचोविद्वान् कम्बसर्वार्हिवः ।
 निहत्य रुक्मकवचः पुरा कवचिनोरणे ॥२५॥
 धन्विनोनिश्चितैर्वाणैरवाप त्रियमुत्तमां ।
 ब्राह्मणेभ्योददौ विज्जमश्वमेधमहायज्ञाः ॥२६॥
 राज्ञस्तु रुक्मकवचादपरादृत्य वीरहाः ।
 जग्निरे पञ्च पुत्रास्तु महासत्त्वा महाबलाः ॥२७॥
 रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघोहरिः ।
 परिघश्च हरिश्चैव विदेहे स्थापयत्पिता ॥२८॥
 ब्रह्मेषु^(१)रभवद्राजा पृथुरुक्मासादाश्रयः^(२) ।
 तेभ्यः प्रज्जितोराज्यात् ज्यामघोऽभवदाश्रमे ॥२९॥
 प्रश्नान्तस्तु वने घोरे ब्राह्मणेनावबोधितः ।
 जगाम धनुरादाय देज्जमथ्यं रथी ध्वजी ॥३०॥
 नर्मदानूप एकाकी मेकलाटत्तिका अपि^(३) ।
 चक्षवन्तं गिरिं गत्वा शुक्तिमन्या^(४)मथाविशन्^(५) ॥३१॥

(१) ब्रह्मेषुरित्यत्र रुक्मेषुरितिपाठः सम्भवपरः ।

(२) स्रटाश्रयः इति छ० च० छ० ।

(३) अत्र लिपिकरप्रमादात् आदर्शपुस्तकेषु बडपाठाः सन्ति । यथा, नर्मदानूप एकाकी मेकणी मृत्तिकावती इति क० ज०, नर्मदानूप मेकाकी मेकलाटत्तिकामपि इति ख०, एतच्छ्लोकादं ग०पुस्तके नास्ति, नर्मदानूप एकाकी मेकलां मृत्तिकावतीमिति छ० च० छ० ।

(४) शुक्तिमत्यामिति क० ।

(५) नर्मदायाः शुक्तिप्रवेशे कोहेतुः ततः परं किं वृत्तं इत्याकाङ्गापरि-
समाप्तेरभावात्, नर्मदानूप इतिश्लोकानन्तरं कतिपयश्लोका निपेतु-
रिति ध्येयं, अथवा ग्रन्थान्तरे विदिततदाख्यानानां श्रोतृशामाका-
ङ्गाविरहात् सूतेन तदाख्यानं न साकल्येनास्ति ।

व्यामघस्याभवङ्गार्या सैव्या बलवतो मृगं ।
 अपुत्रोऽपि स वै राजा भार्यामन्यां न विन्दति ॥ ३२ ॥
 तस्यासीद्विजयोयुद्धे ततः कन्यामवाप सः ।
 भार्यामुवाच राजा स क्षुषेति तु नरेश्वरः ॥ ३३ ॥
 एवमुक्ताम्रवीदेवं काम्येयन्ते क्षुषेति सा ।
 यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति ॥ ३४ ॥
 तस्य सा तपसोपेण सैव्या वैश्व^(१) प्रसूयत ।
 पुत्रं विदर्भं सुभगा सैव्या परिणता सती ॥ ३५ ॥
 राजपुत्रौ तु विदांसौ क्षुषाद्यां क्रथुकौशिकौ ।
 पुत्रोविदर्भोऽजनयच्छूरो रणविभारदौ ॥ ३६ ॥
 लोमपादं तृतीयन्तु पञ्चाङ्गस्ते सुधार्मिकः ।
 लोमपादात्प्रजोवस्तुराहृतिस्तस्य चात्मजः ॥ ३७ ॥
 कौशिकस्य शिदिः पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपाः स्यताः ।
 क्रथोर्विदर्भपुत्रस्तु कुन्तिस्तस्यात्मजोभवत् ॥ ३८ ॥
 कुन्तेर्धृष्टसुतो जज्ञे पुरोऽधृष्टः प्रतापवान् ।
 धृष्टस्यपुत्रो धर्मात्मा निर्दृतिः परवीरहा ॥ ३९ ॥
 तस्य पुत्रो दशार्हस्तु महाबलपराक्रमः ।
 दशार्हस्य सुतो व्योमा ततो जीमूत उच्यते ॥ ४० ॥
 जीमूतपुत्रो विहृतिस्तस्य भीमरथः सुतः ।
 अथ भीमरथस्यासीत् पुत्रोरथवरः किल ॥ ४१ ॥

(१) चैयमिति क० ।

दाता धर्मरतो^(१)नित्यं ग्रीषसत्यपरायणः ।
 तस्य पुत्रो नवरथस्ततोद्भरथः स्रुतः ॥४२॥
 तस्य चैकादशरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः ।
 तस्मात् करम्भकोधन्वी देवरातोऽभवत्ततः ॥४३॥
 देवचक्रोऽभवद्राजा देवरातिर्षाहायशाः ।
 देवचक्रसुतो जज्ञे देवनः चक्रनन्दनः ॥४४॥
 देवनात् स मधुर्जज्ञे यस्य मेधार्थसम्भवः ।
 मधोऽपि महातेजा मनुर्मनुवन्नस्तथा ॥४५॥
 नन्दनस्य महातेजा महापुरुवन्नस्तथा ।
 आसीत् पुरुवशात्^(२) पुत्रः पुरुद्वान् पुरुषोत्तमः ॥४६॥
 जज्ञे पुरुद्वतः पुत्रो भद्रवत्यां पुरुद्वहः ।
 ऐचाकी त्वभवद्भार्या सत्त्वस्तस्यामजायत ।
 सत्त्वात् सत्त्वगुणोपेतः सात्वतः कीर्त्तिवर्द्धनः ॥४७॥
 इमां विष्टुष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः ।
 प्रजावानेति सायोज्यं राज्ञः सोमस्य धीमतः ॥४८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते ज्यामघटत्तान्तकथनं नाम
 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

(१) दानधर्मरतो इति क० ख० छ० ज० ।

(२) पुरुवशः इति भ्रमजनितपाठ आदर्शपुस्तकमात्रेऽस्ति ।

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

विष्णुवंशवर्णनं ।

सूत उवाच । सात्त्वती रूपसम्पन्नं कौशल्या सुषुबे सुतं ।
भजिनं भजमानं च दिव्यं देवावृधं मूर्धं ॥१॥
अन्धकश्च सहाभोजं दृष्णश्च यदुनन्दनं ।
तेषां हि सर्गान्धवारः शृणुध्वं विस्तरेण वै ॥२॥
भजमानस्य शृङ्खर्यां वाङ्मसोपरि वाङ्मकः^(१) ।
शृङ्खर्यस्य सुते द्वे तु वाङ्मकस्यो उदावहत् ॥३॥
तस्य भार्ये भगिन्यौ ते प्रासूतेति सुतान् वङ्गन् ।
निमिष पणवसैव दृष्णः परपुरङ्खर्यः ॥४॥
ये वाङ्मकार्यशृङ्खर्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ।
अयुतायुतसाहस्रतजिदथ वामकः^(२) ॥५॥

- (१) अत्र श्लोकप्रमादात् आदर्शपुस्तकमात्रे भ्रमसङ्कुचितपाठाः सन्ति ; यथा, वाङ्मसोपरिवाङ्मकौ इति क० ड० च०, भजमानस्य भृतकोद्यावाङ्मोपरिवाङ्मकौ इति ख०, ग०पुस्तके एतच्छ्लोकार्जाभावोवर्त्तते, भजमानस्य मृष्यस्यावाङ्मसोपरिवाङ्मकौ इति छ० ज० ।
- (२) अयुतायुतसाहस्रेत्यादि भजमानाद्विजज्ञिरे इत्यन्तं श्लोकार्जद्वयं क० ग० ज० पुस्तकेषु न विद्यते । अन्येऽआदर्शपुस्तकेषु भ्रमात्मकपाठौ स्तः । यथा, अयुतायुतसाहस्रतजिदथ वामकः इति ड० च० छ०, अष्ट चायुतसाहस्राङ्गताजिदधमावकः इति ख० ।

वाङ्मकार्याभगिन्यां चै^(१) भजमानाद्विजज्ञिरे ।
 तेषां देवाद्यधोराजा चचार परमं तपः ॥६॥
 पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भ्रूयादिति स्तु ह ।
 संयोज्यात्मानमेवं स वर्णासाजलमस्यूयत् ॥७॥
 सा चोपस्यर्शनात्तस्य चकार च्छविमापगा ।
 कल्याणञ्च नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा ॥८॥
 चिन्तयाभिपरीताङ्गा जगामाथ विनिश्चयं ।
 नाधिगच्छामि तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः ॥९॥
 भवेत्सर्वगुणोपेतो राज्ञो देवाद्यधस्य हि ।
 तस्मादस्य स्वयं चाहं भवाम्यद्य सद्भ्रता ।
 जज्ञे तस्याः स्वयं हस्तो^(२) भावस्तस्य यथेरितः ॥१०॥
 अथ भूत्वा कुमारी तु सावित्री परमं वचः ।
 चिन्तयामास^(३) राजानं तामियेष स पार्थिवः ॥११॥
 तस्यामाधत्त गर्भं स तेजस्विनमुदारधीः ।
 अथ सा नवमे मासि सुषुवे सरितां वरा ॥१२॥
 पुत्रं सर्वगुणोपेतं यथा देवाद्यधेप्सितः^(४) ।

(१) ख० ड० च० छ० पुस्तकेषु वाङ्मकार्या भगिन्यास्ते इति पाठोऽस्ति, अयन्तु न सम्यङ् ।

(२) हस्त इत्यत्र लक्ष्मण्या हस्ताद्यवयवाः उपलभ्यन्ते ।

(३) चिन्तयामास इत्यत्र कथयामास इति प्रयोगः साधीयान् ।

(४) आदर्शपुस्तकेषु अत्र लिपिकरप्रमादजनिता बहवः पाठाः सन्ति । यथा, वस्तु यथाभुवं तद इति क०, लम्बवेधाद्यध तदा इति ख० ग०, तव देवाभ्यं तदा इति ड०, तदेवाभ्यं तदा इति च०, वस्तुं दधा तुतं तदा इति छ०, वस्तुस्तु यथा भुवं तद इति ज० ।

तच्च वंशे पुराणज्ञा गार्थां गायन्ति वै द्विजाः ॥१३॥
 गुणान् देवावधस्यापि कीर्त्तयन्तोमहात्मनः ।
 यथैव शृणुते दूरात् संपश्यति तथान्तिकात् ॥१४॥
 बभ्रुः श्रेष्ठोमनुव्याणां देवैर्देवावधः समः ।
 पुरुषाः^(१) पञ्चषष्टिश्च सप्तस्थाणि च सप्ततिः ।
 येऽमृतत्वमनुप्राप्ता^(२) बभ्रुर्देवावधादपि ॥१५॥
 यज्वा दानपतिर्वीरोब्रह्मण्यः सत्यवागबुधः ।
 कीर्त्तिमांस महाभागः सात्वतानां महारथः ॥१६॥
 तस्याम्बवाये सुमहाभोजयेमार्त्तिकाबलाः^(३) ।
 गान्धारी चैव माद्रीच वृष्णोर्भार्य्ये बभ्रुवतुः ॥१७॥
 गान्धारी जनयामास सुमिचं मिचनन्दनं ।
 माद्री युधाजितं पुत्रं सा तु वै देवमीड्वषं^(४) ॥१८॥
 अनमिचं सुतश्चैव तावुभौ पुरुषोत्तमौ ।
 अनमिचसुतेनिम्नोनिम्नस्य दौ बभ्रुवतुः ॥१९॥
 प्रसेनस्य महाभागः शक्रजिष^(५) सुतावुभौ ।
 तस्य शक्रजितः पूर्वः सखा प्राणसमोऽभवत् ॥२०॥
 स कदाचिन्निष्पापाये रथेन रथिनांवरः ।

(१) पुरुषाणां पञ्चषष्टिरिति छ० ।

(२) येनामृतत्वं संप्राप्ता इति पाठोऽत्र सङ्गतार्थः ।

(३) भोजयेमार्त्तिकावताः इति ड० च० छ० ।

(४) देवमीड्वषमिति ख० ग०, देवमीड्वषमिति ड० च०, देवमीयुषमिति छ० ।

(५) शक्रजिषेति ख० ग० । शक्रजित् शक्रजिदेतदुभयपाठौ लिपिकर-
प्रमादजनितौ । अत्र सत्राजिदितिपाठः सम्भवपरः ।

तोयकूलादपः स्प्रष्टुमुपस्थातुं ययौ रविं ॥२१॥
 तस्योपतिष्ठतः सूर्योविवस्त्रानघतः स्थितः ।
 अस्यष्टमूर्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान् विभुः ॥२२॥
 अथ राजा विवस्त्रन्तमुवाच स्थितमघतः ।
 यथैव व्योम्नि पश्यामि त्वामहं ज्योतिषाम्पते ।२३॥
 तेजोमण्डलिनश्चैव तथैवाप्यघतः स्थितं ।
 कोविशेषोविवस्त्रंस्ते साक्षादुपगतेन वै (१) ॥२४॥
 एतच्छ्रुत्वा स भगवान् मणिरत्नं स्यमन्तकं ।
 स्वकण्ठादवमुत्थाय बबन्ध नृपतेस्सदा ॥२५॥
 ततोविद्यद्भवन्तं तं ददर्श नृपतिस्सदा ।
 प्रतिमा(२)मथ तां दृष्ट्वा मुञ्चन्तं हतवांस्तथा ॥२६॥
 तमतिप्रस्थितं भृत्योविवस्त्रन्तं स शक्रजित् ।
 प्रोवाचाग्निर्षर्वणं त्वं येन लोकान् प्रयास्यति(३) ।
 तदैव मणिरत्नं तन्मा भवान् दातुमर्हति(४) ॥२७॥

(१) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे भ्रमाकुलितपाठाः सन्ति । यथा, सस्योतो-
पगजेन वै इति क०, संख्यानेोपगतेन वै इति ख० ग० ड०, संख्या
नेोपगतेन वै इति च०, सस्योनेोपगतेन वै इति छ०, सस्योतोष-
गजेन वै इति ज० ।

(२) प्रकृतमिति च० ।

(३) प्रोवाचाग्निसर्वणं यदा ह्येष प्रयास्यति इति पाठोवाक्याद्यर्थप्रति-
पादकः ।

(४) शक्रजितः प्रार्थनां श्रुत्वा सूर्येण यत् कृतं यदुक्तं वा तदभावदर्शनात्
प्रोवाचाग्निसर्वणत्वमिति श्लोकात् परं कामिच्छिद्वाक्याग्निपतितत्वेने-
पकथ्यन्ते ।

स्यमन्तकं नाम मणिं दत्तवांस्तस्य भास्करः ।
 स तमाबध्य नगरं प्रविवेश महीपतिः ॥२८॥
 तं जनाः पर्यधावन्त सूर्योयं गच्छतीति ह ।
 सर्भां विस्मापयित्वाय पुरीमन्तःपुरं तथा ॥२९॥
 तं प्रसेनिजिते दिव्यं मणिरत्नं स्यमन्तकं ।
 ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेक्षा शकजिदुत्तमं ॥३०॥
 स्यमन्तकोनाम मणिर्यस्य रात्रे स्थितोभवेत् ।
 कालवर्षीष पर्जन्योमच व्याधिभयं तदा ॥३१॥
 स्त्रिंसां चक्रे प्रसेनानु मणिरत्नं स्यमन्तकं ।
 गोविन्दोमच तं स्त्रेभे ब्रह्मोऽपि न जहार च ॥३२॥
 कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्त्रेण भूषितः ।
 स्यमन्तककृते सिंहाद्बधं प्राप्तः सुदारुणं ॥३३॥
 जाम्बवानृचराजस्तु तं सिंहं निजघान वै ।
 आदाय च मणिं दिव्यं स्त्रं विस्त्रं प्रविवेश ह ॥३४॥
 तत्कर्म कृष्णस्य ततोऽष्टण्यरन्ध्रकमहत्तराः ।
 मणौमृधुन्तु मन्वानास्तमेव विभ्रन्नद्धिरे ॥३५॥
 मिथ्याभिन्नस्त्रिं तेभ्यस्तां बलवानरिसूदनः ।
 अमृत्यमानोभगवान् वनं स विस्तरार ह ॥३६॥
 स तु प्रसेनमृगयामचरत्तत्र चाप्यथ ।
 प्रसेनस्य पदं गृह्य पुरुषैराप्तकारिभिः ॥३७॥
 श्वच्चवन्तं गरिवरं विन्ध्यञ्च नगमुत्तमं ।
 अश्वेषणपरिभ्रान्तः स ददर्श महामनाः ॥३८॥

साम्बं हतं प्रसेनं तं गोविन्दस्तत्र वै मणिं ।
 अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्याविदूरतः ॥ ३८ ॥
 अक्षेण निहतोदृष्टः पादैर्ध्वजस्य सूचितं ।
 पदेरन्वेषयामास गुह्यामृतस्य यादवः ॥ ४० ॥
 महत्यतिविले वाणीं शूद्रात्र प्रमदेरितां ।
 धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतोद्विजाः ।
 प्रीतिमत्याथ^(१) मणिना मारोदीरित्युदीरितां ॥ ४१ ॥
 श्वाश्रुवाच । प्रसेनमवधीत् सिंहः^(२) सिंहोजाम्बवता हतः ।
 सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ॥ ४२ ॥
 व्यक्तीकृतञ्च शब्दं तं तूष्णं सोऽपि^(३) ययौ विलं ।
 अपश्यच्च विलाभ्यासे प्रसेनमवदारितं ॥ ४३ ॥
 प्रविश्य चापि भगवांस्तद्वृत्तविलमञ्जसा ।
 इदं च चक्रराजानं जाम्बवन्तसुदारधीः ॥ ४४ ॥
 युयुधे वासुदेवस्तु विले जाम्बवता सह ।
 बाह्यभ्यामेव गोविन्दोद्विषणानेकविभ्रति ॥ ४५ ॥
 प्रविष्टे च विलं कृष्णे वासुदेवपुरःसराः ।
 पुनर्दारवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ॥ ४६ ॥
 वासुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलं ।

(१) प्रीतिमत्याथ इत्यत्र प्रीतिमुत्याथ इति पाठः समीचीनः ।

(२) सिंहः प्रसेनमवधीत् इति ख० ग० ।

(३) तं तूष्णं सोऽपि इत्यत्र सम्पूर्णे वापि इति पाठः आदर्शपुस्तकमात्रे वर्तते ।

स्त्रेभे जाम्बवतीं कन्यामृक्षराजस्य समतां ॥४७॥
 भगवत्तेजसा यस्तोजाम्बवान् प्रसभं मणिं ।
 सुतां जाम्बवतीमाशु विन्धक्सेनाय दत्तवान् ॥४८॥
 मणिं स्वमन्तकं चैव जपाहात्मविशुद्धये ।
 अनुनीय चक्षराजं निर्ययौ च तदा विज्ञात् ॥४९॥
 एवं स मणिमादाय विशोधात्मानमात्मना ।
 ददौ सचाजिते^(१) तं वै मणिं सात्वतसन्निधौ ॥५०॥
 कन्यां पुनर्जाम्बवतीमुवाह मधुसूदनः ।
 तस्मान्निध्याभिग्रापात् स व्यसुच्यत जनार्दनः ॥५१॥
 इमां निध्याभिगच्छति यः कृष्णस्त्रेह व्यपोहितं ।
 वेद निध्याभिगच्छेः स नाभिगच्छति कश्चिन् ॥५२॥
 दशस्रस्रभ्येभार्य्यभ्यः ऋतुजितः ऋतं सुताः^(२) ।
 ख्यातिमन्तस्त्रयस्त्रेष्वां भङ्गकारस्तु पूर्वजः ।
 श्रीरोव्रतपतिश्चैव ह्यपस्त्रान्तश्च^(३) सुप्रियः ॥५३॥
 अथ दारवती नाम भङ्गकारस्य सुप्रजा ।
 सुसुवे सा कुमारीस्तु तिस्रो रूपगुणान्विताः ॥५४॥

(१) ऋतुजिते इति ख० ग० ऊ० च० छ० ।

(२) अत्र लिपिकरप्रमादात् आदर्शपुस्तकेषु बहवः पाठाः सन्ति । यथा, दशस्रसारश्रृङ्गाभिर्य्यभ्यः भ्यश्च सुत इत इति क०, दशस्रर ऋतुजित्वो भयेभ्यश्च युतं सुताः इति ख०, दशस्ररश्रृङ्गाभिर्य्यभ्यश्च यतं यतः इति ग०, दशस्रसारश्रृङ्गलौ आर्य्यभ्यः ऋतं पुरा इति ऊ० च०, दशस्रसारश्रृङ्गाभिर्य्यभ्यः भ्यश्चसुतं सुताः इति छ० ।

(३) ह्यपस्त्रान्तांश्चेति आदर्शपुस्तकमात्रे पाठोवर्तते ।

सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां प्रतिनीव वृद्धव्रताः ।
 तथा तपस्विनी चैव पिताः कृष्णस्य तां ददौ ॥५५॥
 चत्तत् सत्राजितेः कृष्णोमणिरत्नं स्वमन्तकं ।
 प्रादान्तदाहरद्रत्नं^(१) भोजेन व्रतधन्वना ॥५६॥
 तदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दितां ।
 अक्रूरोरत्नमन्विच्छन् मणिञ्चैव स्वमन्तकं ॥५७॥
 भद्रकारं^(२) ततोहत्वा व्रतधन्वा महरवलाः ।
 रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ॥५८॥
 अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय स नरर्वभः ।
 समथं कारणं चक्रे बोधोनात्सैस्त्वयेत्युत ॥५९॥
 वयमभ्युपपत्स्यामः कृष्णेन त्वं प्रधर्षितः ।
 मम च द्वारकाः सर्वा वशे तिष्ठन्त्यसंश्रयं ॥६०॥
 हते पितरि दुःखार्त्ता सत्यभामा यश्चस्विनी ।
 प्रथयौ रथमारुह्य नगरं वारणावतं ॥६१॥
 सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य व्रतधन्वनः ।
 भर्तुर्निवेश्य दुःखार्त्ता पार्श्वस्थान्मूष्यवर्तयत् ॥६२॥
 पाण्डवानान्तु दग्धानां हरिः हृत्लोदकक्रियां ।
 तुष्ट्यार्थं चैव भ्रातृणां नियोजयति सात्यकिं । ६३॥
 ततस्त्वरितमागम्य द्वारकां मधुसूदनः ।

(१) आहरदित्यत्र अक्रूर इति क्रियापदमूहनीयं ।

(२) अत्र ड० च० छ० ज० पुस्तकेषु भद्रकारं इति पाठोऽस्ति । केवलं
ख० ग० पुस्तकयोर्भङ्गकारमिति पाठोवर्त्तते ।

पूर्वजं हस्तिनं श्रीमान्निदं वचनमब्रवीत् ॥६४॥
 हतः प्रसेनः सिंहेन सचाजित् व्रतधन्वना ।
 अमन्तकमहं मार्गे तस्य^(१) प्रहर हे प्रभो ॥६५॥
 तदारोह रथं ग्रीधं भोजं हत्वा^(२) महाबलं ।
 अमन्तकोमहावाहो तदास्माकं^(३) भविष्यति ॥६६॥
 ततः प्रवृत्ते युद्धे तु तुमुस्ते भोजकृष्णयोः ।
 व्रतधन्वा न चाक्रूरमवैचत् सर्वतोदिग्भि ॥६७॥
 अनष्टाश्चावरोहन्तु कृत्वा भोजजनार्दनौ^(४) ।
 शक्तोऽपि साध्याद्गार्द्ध्यास्त्राक्रूरोऽभ्युपपद्यत ॥७८॥
 अपयामे ततोबुद्धिं भूयस्यके भयान्वितः ।
 योजनानां व्रतं सायं यथा च प्रत्यपद्यत ॥६९॥
 विज्ञातहृदया नाम व्रतयोऽजनगामिनी ।
 भोजस्य बडवादित्योयथा कृष्णमयोधयत् ॥७०॥
 प्रवृद्धवेगा बडवा त्वध्वना व्रतयोजनम् ।
 वृष्टा रथगतिस्तस्य व्रतधन्वानमर्दयत्^(५) ॥७१॥

(१) तस्यैव च तं वै इति पाठः साधीयान् ।

(२) हस्तेव च अहीति पाठः साधुः ।

(३) अत्र आरभ्यपुस्तकमात्रे भ्रमसंयुक्तपाठोऽस्ति । यथा, स च वोऽस्ति-
 मिति क० ज०, सचरोस्म इति ख०, ग० पुस्तकेऽस्य श्लोकस्याभावो-
 वर्त्तते, स च वोस्तदिति ड० च० छ० ।

(४) अत्र युयुधाते इति क्रियापदमूहनीयं ।

(५) अत्र, स्त्रीणां जवानहृदयां अध्वानं व्रतयोजनम् । वृष्टा रथस्य तां
 बुद्धिं व्रतधन्वानमर्दयत् इति पाठः ड० च० छ० पुस्तकेषु वर्त्तते, अयन्तु
 न वाक्यार्थसङ्गतिः । एव श्लोकः अन्येभ्योऽरभ्यपुस्तकेषु न विद्यते ।

ततस्तस्य हयास्तास्तु श्रमात् खेदाच्च वै दिजाः ।
 खमुत्पेतुरथप्राणाः कृष्णोराममथाम्रवीत् ॥७२॥
 तिष्ठस्त्रेह महावाहेो वृष्टदोषा मया हयाः ।
 पद्भ्यां गत्वा हरिस्थामि मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥७३॥
 पद्भ्यामेव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः ।
 मिथिलाधिपतिं तं वै जघान परमास्त्रवित् ॥७४॥
 स्यमन्तकं न चापशूद्रत्वा भोजं महाबलं ।
 निवृत्तं चाभ्रवीत् कृष्णं रत्नं देहीति साङ्गसी ॥७५॥
 मासीति कृष्णस्यैवाच ततोरामोरुषाम्बितः ।
 धिक्शब्दमसह्यत् पूर्वं प्रत्युवाच जनार्दनं ॥७६॥
 भ्रातृत्वान्मर्षथाम्येष स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजाम्यहं ।
 ह्यथं न मे द्वारकया न स्वया न च दृष्णिभिः ॥७७॥
 प्रविवेच्य ततोरामोमिथिलामरिमर्दनः ।
 सर्वकामैरुपहृतैर्मैथिलेनैव पूजितः ॥७८॥
 एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतांवरः ।
 नानारूपान् क्रतून् सर्वानाजहार निरर्गलान् ॥७९॥
 दीक्षामयं सकवचं रत्नाथं प्रविवेच्य ह ।
 स्यमन्तककृते राजा गाधिपुत्रोमहायज्ञाः ॥८०॥
 अर्थान् रत्नानि चाग्न्याणि द्रव्याणि विविधानि च ।
 षष्टिवर्षगते काले यज्ञेषु विन्ययोजयत् ॥८१॥
 अक्रूरयज्ञ इत्येते ख्यातास्तस्य महान्मनः ।
 वङ्गभद्रक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ॥८२॥

अथ दुर्योधनोराजा गत्वाऽथ मिथिलां प्रभुः ।
 गदात्रिंशं ततोदिशां बलभद्रादवाप्तवान् ॥८३॥
 प्रसाद्य तु ततोविप्रा वृष्णान्धकमहारथैः ।
 आनीतोदारकामेव कृष्णेन च महत्प्रमना ॥८४॥
 अक्रूरमन्धकैः सार्द्धं सुपायात् पुरुषवर्षभः ।
 युद्धे हत्वा तु ब्रह्मघ्नं सह बन्धुमता बली ॥८५॥
 स्वफल्कतनयायान्तु नरायां नरसप्तमौ ।
 भङ्गकारस्य तनयौ विभ्रुतौ सुमहाबली ॥८६॥
 जज्ञातेऽन्धकसुखस्य ब्रह्मघ्नो बन्धुमांस्य तौ ।
 बधार्थं भङ्गकारस्य कृष्णो ग्नीतिमान् भवेत् ॥८७॥
 ज्ञातिभेदभयाद् भीतः ससुपेक्षितवांस्तथा ।
 अपयाते तथाक्रूरे नावर्षत्पाकप्रासनः ॥८८॥
 अनादृश्या हतं राष्ट्रमभवत्तद्बधोद्यतं ।
 ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुकुरान्धकाः ॥८९॥
 पुनर्दारवतीं प्राप्ते तदा दानपतौ तथा ।
 प्रववर्ष सहस्राक्षः कुक्षौ जलनिधेस्ततः ॥९०॥
 कन्याञ्च वासुदेवाय स्वसारं ग्रीलसम्पत्तां ।
 अक्रूरः प्रददौ श्रीमान् प्रीत्यर्थं यदुपुङ्गवः ॥९१॥
 अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिं ।
 सभामध्ये तदा प्राह तमक्रूरं जनार्दनः ॥९२॥
 यच्च रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं प्रभो ।
 तत् प्रयच्छस्व मानार्हं विमतिमच मा कथाः ॥९३॥

षष्टिवर्षगते काले यद्रोषोभूत्तदा मम ।
 सुसंरूढः सकृत् प्राप्तस्तात्कालाश्रित्य स महान् ॥८४॥
 ततः कृष्णस्य वचनात् सर्व्वसालतसंसदि ।
 प्रददौ तं मणिं बभ्रुरक्लेशेन महामतिः ॥८५॥
 तत आर्ज्वसंप्राप्तबभ्रुहस्तादरिन्दमः^(१) ।
 ददौ प्रहृष्टमनसा तं मणिं बभ्रवे पुनः ॥८६॥
 स कृष्णहस्तात् संप्राप्य मणिरत्नं स्यमनकं ।
 आवध्य गान्दिनीपुत्रोविरराजाऽऽमानिव ॥८७॥
 इमां मिथ्याभिज्ञसिं योविऽऽङ्कामपि चोत्तमां ॥
 वेद मिथ्याभिज्ञसिं स न ब्रजेषु कथञ्चन ॥८८॥
 अग्निमिवाच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठादृष्णानन्दमात् ॥८९॥
 सत्यवाक् सत्यसम्पन्नः सत्यकस्तस्य चात्मजः ।
 सात्यकिर्युयुधानस्य^(२) तस्य भृतिः सुतोऽभवत् ॥९००॥
 भूतेर्युगन्धरः पुत्र इति भौत्याः प्रकीर्त्तिताः ।
 जज्ञाते तनयौ पृत्रेः स्वफल्कस्त्रिकृत्सु यः ॥९०१॥
 स्वफल्कस्तु महाराजोधर्मात्मा यत्र वर्त्तते ।
 नास्ति व्याधिभयं तत्र नचाट्टिभयं तथा ॥९०२॥
 क्रदाचित् काशिराजस्य विभोस्तु दिजसत्तमाः ।
 चीणि वर्षाणि विषये नावर्षत्पाकज्ञासनः ॥९०३॥
 स तत्र वासयामास स्वफल्कं परमार्चितं ।

(१) अत्र लब्ध्वेत्यहनीयं ।

(२) अत्र युयुधानश्चेति पाठः सङ्गतः । अद्धानश्चेति ख० ।

स्वफल्कपरिवासेन प्रावर्षत्पाकन्नासनः ॥१०४॥
 स्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्या^(१)मनिन्दिता ।
 गान्दिनीं नाम गां सा हि ददौ विप्राय नित्यम् ॥१०५॥
 सा मातुर्दरस्त्रा वै बह्ववर्षव्रतान् किल ।
 वसति स्म न वै जज्ञे गर्भस्थान्तां पिताम्रवीत् ॥१०६॥
 जायस्य ब्रीधं भद्रन्ते किमर्थं चापि तिष्ठसि ।
 प्रोवाच सैनं गर्भस्त्रा सा कन्या गौर्दिने दिने ॥१०७॥
 यदि दत्ता तदा स्यां हि यदि स्यामीहतां पितः ।
 तद्येत्युवाच तां तस्याः पिता काममपूपुरत् ॥१०८॥
 दाता यज्जा च गृहस्य श्रुतवानतिथिप्रियः ।
 तस्याः पुत्रः स्मृतोऽक्रूरः स्वफल्कोभूरिदक्षिणः ॥१०९॥
 उपमङ्गुस्तथा मङ्गुर्दुरस्यारिमेजयः ।
 गिरिरत्न^(२)स्तोयन्तः शत्रुघ्नोवारिमर्द्दः^(३) ॥११०॥
 धर्मध्वजश्च शृष्ट्ययोवर्गमोच^(४)स्तथापरः ।
 आवाहप्रतिवाहौ च वसुदेवा वराङ्गना ॥१११॥
 अक्रूरापुत्रसेन्यान्तु सुतौ द्वौ कुलमन्दिनौ ।
 देवस्थानुपदेवस्य जज्ञाते देवसंमिता ॥११२॥
 चिचकस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथु^(५)रेव च ।

(१) अत्र चकारेति क्रियापदमूह्यं ।

(२) गिरिभक्त इति ख० ग० गिरिरिक्त इति ड० च० ।

(३) प्यरिमर्दनः इति छ० ।

(४) गन्धमोच इति ड० च० छ० ।

(५) विष्टस इति क० छ० ज० ।

अश्वघीवोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेवणौ ॥११३॥
 अरिष्टनेमिरश्वश्च सुवर्मा वर्मर्षर्ममृत ।
 अभूमिर्वर्जभूमिश्च अविष्टाश्रवणे स्त्रियौ ॥११४॥
 सत्यकात् काश्विदुहिता^(१) खेभे सा चतुरः सुतान् ।
 ककुदं भजमानश्च शमीकवल्लवर्षिषौ ॥११५॥
 ककुदस्य सुतोवृष्टि^(२)वृष्टेस्तु तनयोऽभवत् ।
 कपोतरौमा तस्याथ रेवतोऽभवदात्मजः ॥११६॥
 तस्यासीत्तुम्बुरुसखा^(३) द्विद्वान् पुत्रोऽभवत्किल ।
 ख्यायते यस्य नाम्ना स चन्दनोदकदुन्दुभिः ॥११७॥
 तस्माच्चाभिजितः^(४) पुत्र उत्पन्नस्तु पुनर्वसुः ।
 अश्वमेधन्तु पुत्रार्थे आजहार मरोत्तमः ॥११८॥
 तस्य मध्येऽतिरात्रस्य सदेमध्यात्समुत्थितं ।
 ततस्तु विद्वान् धर्मज्ञोदाता यज्वा पुनर्वसुः^(५) ॥११९॥
 तस्यापि पुत्रमिथुनं बाहुवाणजितः किल^(६) ।

- (१) सत्यदुहिता इति छ० च० । (२) वृष्टिरिति च० ।
 (३) तुम्बरसखा इति क० छ० च०, पुत्रस्यः पुत्र इति ख० ग०, तुम्बरसखा
 इति छ० ज० । (४) तस्येति च० ।
 (५) ततस्तु विद्वान् धर्मज्ञो इति श्लोकाद् अश्वमेधन्तु पुत्रार्थे इति श्लोका-
 र्जात् प्राक् पठनीयं ।
 (६) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे भ्रमाकुलितपाठीवर्त्तते । यथा, तस्यापि पुत्रमि-
 थुनं बाहुवानजितः विला इति क० ज०, बाहुवानजितः विला इत्यत्र
 बाहुवानजितः किल इति पाठविनिमयेन छ० च० छ० पुस्तकस्थितपाठः,
 तत्र च, बाहुमानादितः किल इति पाठविनिमयेन ख० ग० पुस्तक-
 स्थितपाठश्च क० ज० पुस्तकयोर्वर्त्तते । बाहुवानजितः विला इत्यत्र

आङ्ककस्याङ्ककी चैव ख्याती मतिमतावरौ ॥११०॥
 इमांसोदाहरण्यत्र श्लोकान् प्रति तमाङ्ककं ।
 सोपासङ्गानुकर्षाणां सध्वजानां वरुधिनां ॥१११॥
 रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दम्भैव^(१) तु ।
 नासत्यवादी त्वासीत्तु नायज्वा नासहस्रदः ॥११२॥
 नाङ्गुचिर्नाप्यधर्मात्मा नाविद्वान् कृशोऽभवत् ।
 आङ्ककस्य धृतिः पुत्र इत्येवमनुशुश्रुमः ॥११३॥
 श्वेतेन परिचारेण किञ्चरप्रतिमान् हयान् ।
 अग्नीतिमस्यनियुतान्याङ्ककप्रतिमोऽग्रजत् ॥११४॥
 पूर्वस्यान्दिमि नागानां भोजस्य प्रतिरेजिरे^(२) ।
 रूपकाञ्चनकचाणां सहस्राष्टैकविंशतिः ॥११५॥
 तावन्धेव^(३) सहस्राणि उत्तरस्थान्तथा दिशि ।
 भूमिपालस्य भोजस्य उत्तिष्ठेत् किङ्किणी किल ॥११६॥
 आङ्ककस्याङ्ककान्वाय^(४) स्वसारं त्वाङ्ककीन्ददौ ।
 आङ्ककान्धस्य दुहिता दौ पुत्रौ सम्भूवतुः ॥११७॥
 देवकस्योपसेनस्य देवगर्भसमावुभौ ।
 देवकस्य सुता वीरा जश्चिरे चिदशोपमाः ॥११८॥

वाङ्कवाञ्जितः किल इति, वाङ्कमानादितः किल इत्यत्र च, वाङ्क-
 मानजितः किल इति पाठः सङ्गतार्थः ।

- (१) आसन्निव्याध्याहार्यम् ।
 (२) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे प्रतिमोऽभवदिति पाठोऽस्ति ।
 (३) तावतान्नु इति पाठः समीचीनः ।
 (४) अत्र आदर्शपुस्तकमात्रे आङ्ककस्याप्यतिष्ठत् इति पाठोऽस्ति ।

(१) देवानामपि देवस्य सुदेवोदेवरञ्जिता ।
 तेषां खसारः सप्तासन् वसुदेवाय संददौ ॥१९६॥
 एकदेवोपदेवा च तथान्या देवरञ्जिता ।
 श्रीदेवा भ्रान्तिदेवा च महादेवा तथापरा ॥१९०॥
 सप्तमी देवकी तार्सा सुनासा चारुदर्शना ।
 नवोद्यसेनस्य सुताः कंसस्त्रेषान्तु पूर्वजः ॥१९१॥
 न्ययोधस्य सुनासा च कदम्बकुसुम भृमथः ।
 सुतनूराङ्गपालस्य युद्धस्तुष्टः सुपुष्टिमान् ॥१९२॥
 तेषां खसारः पञ्चैव कर्मधर्मवती तथा ।
 अर्ताकूराङ्गपाला च कङ्गा^(१) चैव वराङ्गना ॥१९३॥
 उद्यसेनोमहापत्यो विख्यातः कुकुरोद्भवः ।
 कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसां ।
 आत्मनोविपुलं वंशं प्राजावांस्य भवेन्नरः ॥१९४॥
 भजमानस्य पुत्रस्तु रथिसुख्योविदूरथः ।
 राज्याधिदेवः शूरस्य विदूरस्य सुतोऽभवत् ॥१९५॥
 तस्य शूरस्य तु सुता जञ्जिरे बलवन्तराः ।
 वातस्यैव निवातस्य शोषितः^(२) श्वेतवाहनः ॥१९६॥
 अमी च गदवर्मा च निदातः शक्रशक्रजित्^(३) ।

(१) तेषां मध्ये इत्याध्याहार्यं ।

(२) कङ्गा इति छ०, कन्धा इति छ०, कन्धा इति ज० । अन्येष्वादशपुत्र-
केषु एतच्छ्लोकार्थं नास्ति ।

(३) शोषितेति छ० च०, शोषितेति छ०, शोषोऽथ इति ख० ।

(४) शक्रशक्रजित् इति ख०, शक्रशक्रजित् छ० ज० ।

ब्रमिपुत्रः प्रतिचित्र^(१) प्रतिचित्रस्य चात्मजः ॥१२७॥
 स्वयम्भोजः स्वयम्भोजाद्दृदिकः सम्भव ह ।
 दृदिकस्य सुतास्वासन् द्रव भीमपराक्रमाः ॥१२८॥
 कृतवर्मा कृतस्रोषां ब्रतधम्वा तु मध्यमः ।
 देवार्क्षस्य वनार्क्षस्य भिषगृद्धैतरथस्य यः ॥१२९॥
 सुदान्तस्य धियान्तस्य नकवान्^(२) कनकोद्भवः ।
 देवार्क्षस्य सुतोविद्वाग् जज्ञे कम्बलवर्षिषः ॥१३०॥
 असमौजाः सुतस्यस्य सुसमौजास्य विश्रुतः ।
 अजावपुचाय ततः प्रददावसमौजसे ।
 सुदंष्ट्रश्च सुरूपश्च कृष्ण इत्यन्धकाः स्रुताः ॥१३१॥
 अन्धकानामिमं वंशं कीर्त्तयानस्तु नित्यमः ।
 आत्मानोविपुलं वंशं सभते नाच शंसयः ॥१३२॥
 अस्यक्यां जनयामास शूरेवै देवमानुषि^(३) ।
 माथ्यान्तु जनयामास शूरेवै देवमाज्जसं^(४) ॥१३३॥
 माथ्यान्तु जज्ञिरे शूराङ्गोजार्थां पुरुषा द्रव ।
 वसुदेवोमहाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः ॥१३४॥
 जज्ञे तस्य प्रसूतस्य दुन्दुभिः प्राणदहिवि ।

(१) प्रतिच्छत्रः इति ड० च० ।

(२) कनकात् इति क० ज०, कनकान् इति ख० ग० च० छ० ।

(३) देवमीयुषमिति ख०, देवमीयुषमिति ड० च०, देवमीयुषमिति छ० ज० ।

(४) देवमीयुषमिति ख० ग० ।

आनकानाञ्च संघ्रादः सुमहागभवद्विवि ॥१३५॥
 पपात पुष्यवर्षञ्च गूरस्य भवने महत् ।
 मनुष्यलोके ह्यस्त्रेऽपि रूपे नास्ति समोभुवि ॥१३६॥
 यस्यासीत् पुरुषायस्य कीर्त्तिस्त्रमसोयथा ।
 देवभाग^(१) स्ततो जज्ञे ततो देवभवाः पुनः ॥१३७॥
 अनादृष्टिकञ्चैव^(२) नन्दनस्यैव भृञ्जिनः ।
 श्यामः शमीको^(३) गण्डूषः चतस्रस्तु वराङ्गणाः ॥१३८॥
 पृथा च श्रुतवेदा^(४) च श्रुतकीर्त्तिः श्रुतभवा ।
 राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ॥१३९॥
 पृथा दुहितरञ्चक्रे कुन्तिस्तां पाण्डुरावहत् ।
 अनपत्याय वृद्धाय कुन्तिभोजाय तां ददौ ॥१४०॥
 तस्मात् कुन्तीति विख्याता कुन्तिभोजात्मजा पृथा ।
 कुरुवीरः पाण्डुमुख्यस्तस्माद्गार्थ्यामविन्दत ॥१४१॥
 पृथा जज्ञे ततः पुत्रान् चीनग्रिसमतेजसः ।
 लोके प्रतिरथान् वीरान् शक्रतुष्यपराक्रमान् ॥१४२॥
 धर्माद्युधिष्ठिरं पुत्रं मारुताश्च वृकोदरं ।
 इन्द्राद्भुमञ्जयस्यैव पृथा पुत्रानजीजनत् ॥१४३॥
 माद्रवत्यान्तु जनितावाश्विनाविति विश्रुतं ।
 नकुलः सहदेवश्च रूपसत्त्वगुणान्वितौ ॥१४४॥

(१) देवभाज इति क० ।

(२) अनादृष्टिकञ्च इति ख० ग० ज० ।

(३) शमीको इति क० छ० ज० ।

(४) आदर्शपुस्तकेषु उत्तरत्र श्रुतदेवा इति पाठोऽस्ति ।

जज्ञे च श्रुतदेवायां तनयोवृद्धमर्मणः ।
 करूषाधिपतिर्वीरोदन्तवक्रो^(१) महाबलः ॥१४५॥
 कैकेय्यां श्रुतकीर्त्यान्तु जज्ञे सन्तर्दनः पुनः ।
 चेकितानवृद्धत्वनौ^(२) तथैवान्यौ महाबलौ ॥१४६॥
 विन्दानुविन्दाभावन्धो भ्रातरौ सुमहाबलौ ।
 श्रुतश्रवायां वैद्यस्तु त्रिगुपालोऽभवत् ॥१४७॥
 दमघोषस्तु राजर्षेः पुत्रोऽविख्यातपौरुषः ।
 यः पुरासीद्भ्रमणीवः संबभूवारिमर्दनः ॥१४८॥
 यदुश्रवानुज^(३)स्तस्य रजकन्योनुजस्तथा^(४) ।
 पत्न्यस्तु वसुदेवस्तु तयोदम्न वराङ्गणाः ॥१४९॥
 पौरवी रोहिणी चैव मदिरा चापरा तथा ।
 तथैव भद्रा वैशाखी देवकी सप्तमी तथा ॥१५०॥
 सुगन्धिवर्गराजी च द्वेषान्ये परिचारिके ।
 रोहिणी पौरवी चैव वाल्मीकस्यात्मजा^(५) भवन् ॥१५१॥

(१) दन्तवक्रो इति ङ० च० छ० ।

(२) चेकितानवृद्धत्वनौ इति छ० ।

(३) यदुश्रवानुज इत्यत्र सन्धिरार्षः ।

(४) अत्र लिपिकरप्रमःदादादर्शपुस्तकेषु रज्जुपाठाः सन्ति । यथा, दादं
 श्रवाङ्गजस्तस्य रजकन्यात्मजस्तथा इति ख०, श्रवाङ्गजस्तस्य रजकन्या
 चात्मजः इति ग०, यदुश्रवानुजस्तस्य रजकन्यारजस्तथा इति ङ०,
 यदुश्रवा इत्यत्र यदुश्रवा इतिपाठविनिमयेन छ० ज० पुस्तकस्थित-
 पाठः, तत्र च, पादुश्रवा इति पाठविनिमयेन च०पुस्तकस्थितपाठो-
 ङ० पुस्तके वर्तते ।

(५) वाल्मीकस्यात्मजा इति झ० ज० ।

ज्येष्ठा पत्नी महाभागा दयितामकदुन्दुभे ।
 ज्येष्ठं लेभे सुतं रामं सारणं निग्नवं तथा ॥१५२॥
 दुर्हमं दमनं शूभ्रं पिण्डारककुशीतकौ ।
 चिन्ता नाम कुमारीश्च रौहिण्यष्टौ व्यजायत ॥१५३॥
 पौत्रौ^(१) रामस्य जज्ञाते विज्ञातौ निग्नितोत्सुकौ ।
 पार्श्वी च पार्श्वनन्दी च त्रिशूः सत्यधृतिस्तथा ॥१५४॥
 मन्दवाह्योऽथ रामाणगिरिकौ गिर एव च ।
 शूक्तगुल्मेति गुल्मश्च दरिद्रान्तक एव च ॥१५५॥
 कुमार्यश्चापि पञ्चाद्या नामतस्ता निबोधत ।
 अर्चिष्मती सुमन्दा च सुरसा सुवसास्तथा ॥१५६॥
 तथा शतबला चैव सारणस्य सुतास्त्रिमाः ।
 भद्राशोभद्रगुप्तिश्च भद्रविन्नस्तथैव च ॥१५७॥
 भद्रबाहुर्भद्ररथोभद्रकल्पस्तथैव च ।
 सुपार्श्वकः कीर्त्तिमाश्च रोहिताश्वश्च भद्रजः ॥१५८॥
 दुर्षदंश्चाभिभूतश्च रोहिण्याः कुलजाः सुताः ।
 नन्दोपमन्दोमित्रश्च कुलिमित्रस्तथाचलः^(२) ॥१५९॥
 चित्रोपचित्रे कन्ये च स्थितः पुष्टिरथापरः ।
 मदिरायाः सुता ह्येते सुदेवोऽथ विजज्ञिरे ॥१६०॥
 उपविम्बोऽथ विम्बश्च सत्वदन्तमहौजसौ ।
 चत्वार एते विख्याता भद्रापुत्रा महाबलाः ॥१६१॥

(५) पुत्रा इति ख० ग० ।

(१) स्तथा भव इति क० ज०, स्तथा वन इति ख० च० ।

(२) उदप्यो इति ख० ।

वैशाखां समदाच्छैरिः पुत्रं कौञ्जिकमुत्तमं ।
 देव्यां जज्ञिरे श्रौरिः सुषेणः कीर्त्तिमानपि ॥१६२॥
 तद्योभद्रसेनस्य यजुदायस्य^(१) पञ्चमः ।
 षष्ठोभद्रविदेकस्य कंसः सर्वान् जघान तान् ॥१६३॥
 अथ तस्यामवस्थायां आयुष्मान् संवभृव इ ।
 लोकनाथः पुनर्विष्णु पूर्वकृष्णः प्रजापतिः ॥१६४॥
 अनुजाताऽभवत् कृष्णा सुभद्रा भद्रभाषिणी ।
 कृष्णासुभद्रेति पुनर्वाख्याता वृष्णिनन्दिनी ॥१६५॥
 सुभद्रायां रथी पर्यादभिमन्युरजायत ।
 वसुदेवस्य भार्यासु महानागासु षष्ठसु ।
 ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्त्राञ्चिबोधत ॥१६६॥
 अतोऽस्य^(२) षष्ठदेवार्थां शूरोजज्ञेभयासखः ।
 शार्ङ्गदेवा^(३) जननम्बुं शैरी जज्ञे^(४) कुलोद्भवं^(५) ॥१६७॥
 उपसङ्गं वसुधापि तनयौ देवरक्षितौ ।
 एवं द्रम सुतास्तस्य कंसस्तानप्यघातयत् ॥१६८॥
 विजयं रोचनश्चैव वर्द्धमानं तथैव च ।
 एतान् सुर्वान् महाभागानुपदेवा व्यजायत ॥१६९॥
 खगाष्टवं महात्मानं वृकदेवीं त्वजायत ।

- (१) यजुदाय इत्यत्र यजुर्दायः यज्ञदायोवा पाठः सम्भवपरः ।
 (२) अतोऽस्य इत्यत्र अतोऽस्य इतिपाठः सम्भवपरः ।
 (३) शार्ङ्गदेवा इति ख० ग०, शूरादेवा इति क० छ० ज० ।
 (४) आदर्शपुस्तकमात्रे शैरेर्जज्ञे इति पाठोवर्त्तते ।
 (५) कुलोद्भवमिति ख० ग० छ० ।

आगाही च स्वसा चैव सुरूपा शिशिराधिणी ॥१७०॥
 सप्तमं देवकी पुत्रं सुनासा सुषुषे भुव^(१) ।
 गवेषणं महाभागं संपामे पित्रयोधिगं ॥१७१॥
 आद्भुदेव^(२) पुरा येन वने विरचिता दिजाः ।
 शैव्याया^(३) मददच्छौरिः पुत्रं कौशिकमव्यथं ॥१७२॥
 सुगन्धी वनराजी च शौरेरास्तां परिग्रहः ।
 पुण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवात्मजौ हि तौ ।
 तयोराजाऽभवत् पुण्ड्रः कपिलस्तु वनं ययौ ॥१७३॥
 तस्यां^(४) समभवद्दीरोवसुदेवात्मजोबली ।
 राजा नाम निषादोऽसौ प्रथमः स धनुर्धरः ॥१७४॥
 विख्यातोदेवरातस्य^(५) महाभागः सुतोऽभवत् ।
 पण्डितानां मतं प्राहुर्देवश्रवसमुद्भवं ॥१७५॥
 अस्त्रक्यां लभते पुत्रमनादृष्टिं^(६) यशस्विनं ।
 निवर्त्तः शक्रश्चतुर्न आद्भुदेवं महाबलं ॥१७६॥
 अजायत आद्भुदेवोनिषधादिर्यतः श्रुतः ।
 एकलव्यो^(७) महावीर्योनिषादैः परिवर्द्धितः ॥१७७॥
 गण्डूषायानपत्याय कृष्णस्तुष्टोऽद्दत् सुतौ ।

(१) भुवि इति ख० सुतमिति ड० छ० ।

(२) वासुदेवं इति ख० ग० । (३) शैव्याया इति ख० ।

(४) यत्तदोर्निवृत्तसम्बन्धात् तस्यामितिपदेन, यस्यां पुण्ड्रः कपिलश्च सम-
भवत्सा इत्युपलभ्यते ।

(५) दिवि राजस्येति ख० ग०, देवराजस्येति ड० च० छ० ।

(६) अनादृष्टिमिति ड० च० ।

(७) एकाजयोमहाभार्यो इति छ० ज० ।

चारुदेव्यश्च ग्रामश्च ह्यताप्लौ वसस्तक्षणी^(१) ॥१७८॥
 तग्निजसग्निमासश्च स्वपुत्री कनकस्य तु ।
 वस्तावने^(२)स्त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ।
 सौतिर्ददौ सुतं वीरं श्रौरिं कौशिकमेव च ॥१७९॥
 तपाश्च^(३)कोधनुस्यैव विरजाः श्यामसञ्चिमौ ।
 अमपत्योऽभवच्छ्यामः श्यामकस्तु वनं ययौ ।
 जुगुप्समानोभोजत्वं राजर्षित्वमवाप्नुयात् ॥१८०॥
 य इदं जन्म कृष्णस्य पठते तियतव्रतः ।
 आवयेद्ब्राह्मणस्यापि सुमहत्सुखमाप्नुयात् ॥१८१॥
 देवदेवोमहातेजाः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ।
 विहारार्थं मनुष्येषु जज्ञे नारायणः प्रभुः ॥१८२॥
 देवर्ष्यां वसुदेवेन तपसा पुष्करेक्षणः ।
 चतुर्बाहुः स विज्ञेयोदिव्यरूपः श्रियान्वितः ॥१८३॥
 प्रकाशोभगवान् योगी कृष्णोमानुषमागतः ।
 अव्यक्तोव्यक्तस्त्रिङ्गुलः स एव भगवान् प्रभुः ॥१८४॥
 नारायणोयतसृक्ते प्रभवं चाव्ययोहि सः ।
 देवो नारायणोभूत्वा हरिरासीत्सनातनः ॥१८५॥
 योऽसृजच्चादिपुरुषं पुरा सृजे प्रजापतिं ।
 अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः ।

(१) द्रुतपश्चात्स्रजक्षणी इति ड० च० ।

(२) वस्तावनेरिति सम्बन्धानार्थं षष्ठी । वस्तावने इति ड० च० ।

(३) उपास्येति ड० च० । तपाः कोधनुरित्यादियोवसुदेवसुताः । अथवा,
 तपास्येति श्लोकात् प्राक् कश्चिच्छ्लोकः श्लोकार्थं वा पठितम् ।

देवोविष्णुरिति ख्यातः क्रकादवरजोऽभवत् ॥१८६॥
 प्रसादजं यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणं ।
 बधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवराक्षसां ॥१८७॥
 ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः ।
 सुखं पुष्टं यतः कर्म भेजे नारायणः प्रभुः ॥१८८॥
 सागराः समकम्पन्त चैलुश्च धरणीधराः ।
 जज्वलुश्चाग्निहोत्राणि जायमाने जनार्दने ॥१८९॥
 शिवाश्च प्रवधुर्वाताः प्रशान्तिमभवद्भजः ।
 ज्योतीर्व्यभ्यधिकं रेजुर्जायमाने जनार्दने ॥१९०॥
 अभिजिह्वायाम् नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्वरी ।
 सुहृन्नीविजयोनाम यत्र जातो जनार्दनः ॥१९१॥
 अत्यक्तः शान्तः ह्यणोहरिर्नारायणः प्रभुः ।
 जायते सैव भगवान् नयनेर्माहयन् प्रजाः ॥१९२॥
 आकाशान् पुष्पदृष्टीश्च वर्षं चिदशेषरः ।
 गीर्भिर्मङ्गलयुगाभिः सुवन्तोमधुसूदनं ।
 महर्षयः सगन्धर्वा उपतस्युः सहस्रशः ॥१९३॥
 वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षजं ।
 श्रीवत्सलक्षणं दृष्ट्वा दिवि द्विद्यैः^(१) सुलक्षणेः^(२) ।
 उवाच वसुदेवः स्वं रूपं मंहर वै प्रभो ॥१९४॥

(१) दृष्टैरिति ख०, दिद्यैरिति छ०, दिभ्यैरिति क० ज० । एते पाठाः
प्रमादसम्भूताः ।

(२) स लक्ष्यैरिति छ०, स्वलक्ष्यैरिति च० छ० ज० ।

भीतोऽर्हं कंसतस्मात् एतदेव ब्रवीम्यर्हं ।
 मम पुत्रा इतास्तेन ज्येष्ठास्तेऽङ्गुतदर्शनाः^(१) ॥१८५॥
 वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं स इतवान् प्रभुः ।
 अनुज्ञातः पिता त्वेनं नन्दगोपगृहं गतः^(२) ।
 उग्रसेनमते तिष्ठन् यज्ञोदायै तदा ददौ ॥१८६॥
 तुष्यकालन्तु गर्भिण्यौ यज्ञोदा देवकी तथा ।
 यज्ञोदा नन्दगोपस्य पत्नी सानन्दगोपतेः ॥१८७॥
 यामेव रजनीं कृष्णोज्ज्वे वृष्णिकुलप्रभुः ।
 तामेव रजनीं कन्यां यज्ञोदापि व्यजायत ॥१८८॥
 तं जातं रक्षमाणस्तु वसुदेवोमहायज्ञाः ।
 प्रादात् पुत्रं यज्ञोदायै कन्यान्तु जगृहे स्वयं ॥१८९॥
 इत्वेनं नन्दगोपस्य रक्ष मामिति चाब्रवीत् ।
 सुतस्ते सर्व्वकल्याणोपादवानां भविष्यति ।
 अथं स गर्भोदेवक्या अस्रत्क्लेशान् हनिष्यति ॥२००॥
 उग्रसेनात्मजायाञ्च कन्यामानकदुन्दुभेः ।
 निवेदयामास तदा कन्येति शूभसंज्ञया ॥२०१॥
 स्वसायां^(३) तनयं कंसोजातं नैवावधारयत् ।
 अथ तामपि दुष्टात्मा ह्युत्ससर्ज^(४) सुदान्वितः ॥२०२॥
 इता वै या यदा कन्या जपत्येष दयामतिः ।

(१) भ्रुवदर्शनाः इति ड० ।

(२) गयत् इति च० छ० ज० ।

(३) स्वसयीति पाठः समीचीनः ।

(४) विससर्ज इति ख० ग० ।

कन्या सा ववृधे तत्र दृष्टिसद्गमि पूजिता ॥२०॥ ३॥
 पुत्रवत्परिपाल्यन्तो^(१) देवा देवान् यथा^(२) तदा ।
 तामेव विधिनोत्पन्नामाहुः कन्यां प्रजापतिं ॥२०॥ ४॥
 एकादशा तु जज्ञे वै रक्षार्थं केशवस्य ह ।
 तां वै सर्वे सुमनसः^(३) पूजयिष्यन्ति यादवाः ।
 देवदेवोदिव्यवपुः कृष्णः संरक्षितोऽनया ॥२०॥ ५॥
 षष्ठय ऊचुः । किमर्थं वसुदेवस्य भोजः कंसो नराधिपः ।
 जघाम पुत्रान् बालान् वै तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥२०॥ ६॥
 सूत उवाच । गृणुष्वं वै यथा कंसः पुत्रानामकदुन्दुभेः ।
 जातान् जातान् शिशून् सर्वान् निष्पिपेष वृथामतिः ॥२०॥ ७॥
 भयाद्यथा महाबाहुर्जातः कृष्णो विवासितः ।
 तथा च गोषु गोविन्दः संदुःखः पुरुषोत्तमः ॥२०॥ ८॥
 उक्तं हि किल देवक्या वसुदेवस्य धीमतः ।
 सारथ्यं हतवान् कंसो युवराजस्तदाऽभवत् ॥२०॥ ९॥
 ततोऽन्तरिक्षे वागासीद्विद्या भूतस्य कस्यचित् ।
 कंसो यथा सदा भीतः^(४) पुष्कला लोकसाक्षिणी ॥२१०॥

- (१) आदर्शपुस्तकमात्रे परिपाल्यन्तीति पाठो वर्तते । अयन्तु न समीचीनः ।
 (२) सर्वेष्व्वादर्शपुस्तकेषु यदेति पाठोऽस्ति अयन्तु न सम्यङ् ।
 (३) हतां वै सर्वमनसः इति क० छ० ज०, तास्यैव सर्वमनसः इति ख०, एष
 सौक्यो ग० पुस्तके न विद्यते, तां वै सर्वमनसः इति उ०, तेषां वै सर्व-
 मनसः इति च० । एते सर्वे पाठा लिपिकरप्रमादजनिताः ।
 (४) कंसमप्युत्तमगोत्रेण इति क० ज०, कंसमत्यन्तगोत्रेण इति ख० उ०
 च०, कंसमप्यभगोत्रेण इति छ० । एतन्नयं लिपिकरप्रमादोत्पन्नम् ।

धामेतां वहसे कंस रथेन परकारणात् ।
 अस्या यः सप्तमो गर्भः स ते मृत्युर्भविष्यति ॥२११॥
 तां श्रुत्वा व्यथितो वाष्पी तदा कंसोऽप्यथामतिः ।
 निष्कम्य खड्गं तां कन्यां हन्तुकामोऽभवत्तदा ॥२१२॥
 तस्युवाच महाबाहुर्वसुदेवः प्रतापवान् ।
 जयसेनात्मजं कंसं सौहृदात्प्रणयेन च ॥२१३॥
 न स्त्रियं क्षत्रियो ज्ञातु हन्तुमर्हति कश्चन ।
 उपायः परिदृष्टोऽपि मया थादवनन्दन ॥२१४॥
 योऽस्याः सम्भवते गर्भः सप्तमः पृथिवीपते ।
 तमहन्ते प्रयच्छामि तच्च स्त्रियां यथाक्रमं ॥२१५॥
 त्वं लिदानो यद्येष्टुं वर्तेथा भरिदक्षिण ।
 सर्वानस्यास्तु वै गर्भान्^(१) सत्यं नेष्यामि ते वधं ॥२१६॥
 एवं मिथ्या नरश्रेष्ठ वागेषा^(२) न भविष्यति ।
 एवमुक्तोऽमुनीतः स जयाह तनयांस्तदा ॥२१७॥
 वसुदेवस्य तां भार्यामवाप्य सुदितोऽभवत् ।
 कंसस्यास्यावधीत् पुत्रान् पापकर्मा दधामतिः ॥२१८॥
 अथ जयः । क एष वसुदेवस्य देवकी च यत्रस्त्रिणी ।
 मन्दगोपस्तु कस्त्रेष यत्रोदा च महायत्राः ।
 योविष्णुं जनयामास या चैनं चाभ्यवर्द्धयत् ॥२१९॥
 स्रुत उवाच । पुरुषाः कश्यपस्यासन्नादित्यास्तु स्त्रियस्तथा ।

(१) आदर्शपुत्रकामाप्ते, सर्वानस्यापि ते गर्भान् इति भ्रमात्मकपाठोऽस्ति ।

(२) वाग्धेया इति क० ज० ।

अथ कामान् महाबाहुर्देवक्याः समवर्द्धयत् ॥२१०॥
 अचरत् स महीं देवः प्रविष्टोमानुषीं तनुं ।
 मोहयन् सर्वभूतानि धोगात्मा धोगमायया ॥२११॥
 मष्टे धर्मं तदा जज्ञे विष्णुर्दृष्ट्वाकुले स्वयं ।
 कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुरार्णां प्रणाशनं ॥२१२॥
 आहता रुक्मिणी कन्या सत्या गगजितस्तदा^(१) ।
 सात्राजिती सत्यभामा जाम्बवत्यपि रोहिणी ॥२१३॥
 सैव्या सुदेवी माद्री च सुग्रीवा नाम चापरा ।
 कालिन्दी मित्रविन्दा च लक्ष्मणा जालवासिनी^(२) ॥२१४॥
 एवमादीनि देवानां सहस्राणि च षोडश ।
 चतुर्दश तु ये प्रोक्ता गणास्यारसां दिवि ।
 विश्वम्भ देवैः ब्रह्मण विभिष्टास्त्रिह प्रेषिताः ॥२१५॥
 पत्न्यर्थं वासुदेवस्य उत्पन्ना राजवैश्वसु ।
 एताः पत्न्योमहाभागा विश्वक्सेनस्य विभ्रुताः ॥२१६॥
 प्रद्युम्नसारदेव्याश्च सुदेव्याः शरभ^(३)स्तथा ।
 चारुश्च चारुभद्रश्च भद्रचारुस्तथापरः ॥२१७॥
 चारुविन्ध्यश्च^(४) रुक्मिण्यां कन्या चारुमही^(५) तथा ।
 सानुर्भानुस्तथान्तश्च रोहितोमन्त्रयस्तथा ॥२१८॥

- (१) तथा इति ख० ग० ।
 (२) चारुहासिनी इति ख० ग० ।
 (३) शरभ इति ख० ग० ।
 (४) चारुविन्ध्येति ख० ।
 (५) चारुमतीति ख० ।

जरान्धकस्ताम्रवना भौमरिष्य जरन्धमः^(१) ।
 चतस्रोऽजग्निरे तेषां स्वसारोगदुद्धजात् ॥२२८॥
 भानुर्भौमरिकाचैव ताम्रपर्णी जरन्धमा^(१) ।
 सत्यभामासुतानेतान् जाम्बवत्याः प्रजाः शृष्टु ॥२२०॥
 भद्रस्य भद्रगुप्तस्य भद्रविन्द्रस्तथैव च ।
 सप्तवाङ्मस्य विख्यातः कन्या भद्रावती तथा ।
 सम्बोधनी च विख्याता ज्ञेया जाम्बवतीसुताः ॥२३१॥
 संग्रामजिष्य प्रतजित् तथैव च सहस्रजित् ।
 एते पुत्राः सुदेव्यास्य विश्वक्षेत्रस्य कीर्तिताः ॥२३२॥
 दृकोदृकश्चोदृकजिदृजिनी च सुराङ्गना ।
 मित्रवाङ्मस्य सुनीथस्य नागजित्याः प्रजास्त्रिह ॥२३३॥
 एवमादीनि पुत्रानां सहस्राणि निबोधत ।
 प्रयुतन्तु समाख्यातं वासुदेवस्य ये सुताः ॥२३४॥
 अयुतानि तथाष्टौ च भूरा रणविष्णारदाः ।
 जनार्दनस्य वंशोवः कीर्तितोऽयं यथातथं ॥२३५॥
 दहती नर्तकोन्नेयी मुनये सङ्गता तथा^(२) ॥
 कन्या सा दहदुष्कस्य ब्रौनेयस्य महात्मनः ॥२३६॥

- (१) जरन्धर इति छ० । (२) जरान्धमा इति क० ज० ।
 (३) दहतीनर्तकोनेया सुमध्यमे सङ्गतस्तथा इति क० ज० । नेया इत्यत्र,
 नेयी इति, सुमध्यमे इत्यत्र सुमये इति, पाठयत्ययेन क० ज० पुस्तक-
 स्थितपाठो छ० च० छ० पुस्तकेषु विद्यते । नेया इत्यत्र नेयी इति,
 सुमध्यमे इत्यत्र मुनये इति, पाठयत्ययेन क० ज० पुस्तकस्थितपाठः
 ख० ग० पुस्तकयोर्वर्तते ।

तस्याः पुत्रास्तु विख्यातास्तथः समितिर्गोभनाः ।
 अङ्गदः कुमुदः श्वेतः कन्या श्वेता तथैव च ॥२३७॥
 अगवद्दश^(१) चित्रश्च शूद्रश्चित्रवर^(२)श्च चः ।
 चित्रसेनः सुतश्चास्य कन्या चित्रवती^(३) तथा ॥२३८॥
 तुम्बश्च तुम्बवाणश्च जनस्तम्बश्च तावुभौ ।
 उपाङ्गस्य स्त्रतौ द्वौ तु वज्रारः क्षिप्र एव च ॥२३९॥
 भृरीद्रसेनोभूरिश्च गवेषस्य सुतावुभौ ।
 युधिष्ठिरस्य कन्या तु सुतनुर्नाम विश्रुता ॥२४०॥
 तस्यामश्वसुतो^(४)जङ्घे वज्रोनाम महायज्ञाः ।
 वज्रश्च प्रतिबाहुस्तु सुचारुस्तस्य चात्मजः ॥२४१॥
 काश्या सुपार्श्वं तनयं जङ्घे साम्ना तरस्त्रिणं ।
 तिस्रः कोव्यस्तु पुत्राणां यादवानां महात्मनां ॥२४२॥
 षष्टिभ्रतसदृस्ताणि वीर्यवन्तोमहाबलाः ।
 देवाङ्गाः सर्व्व एषेह उत्पन्नास्ते महौजसः ॥२४३॥
 दैवासुरे हता ये च असुरा वै महातपाः^(५) ।
 इहौत्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते सर्व्वमानवान् ।
 तेषामुत्सादनार्थंन्तु उत्पन्ना यादवे कुले ॥२४४॥
 कुलानि दश चैकश्च यादवानां महात्मनां ।

(१) अगावद्दशेति ड० च० ह० ।

(२) चित्रवद् इति च० ।

(३) चित्रध्वजीति ख० ग० ।

(४) मस्यसुतो इति ख० ग० ड० च० ह० । मस्यसुतो इति ज० ।

(५) महातपस इत्यर्थे महातपाः इत्यार्षः ।

सर्वमेककुलं यद्दर्शते वैष्णवे कुले ॥२४५॥

विष्णुस्तेषां प्रमाणे च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः ।

निदेशस्यायिभिस्तस्य बध्यन्ते सर्व^(१)मानुषाः ॥२४६॥

इति प्रसूतिर्दृष्णीनां समाप्त्यासयोगतः ।

कीर्त्तिता कीर्त्तनाश्चैव कीर्त्तिसिद्धिमभीप्सिता ॥२४७॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते विष्णुवंशानुकीर्त्तनं नाम
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

---

(१) दुष्ट इति पाठः साधीयान् ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

विष्णुमाहात्म्यकीर्त्तनं ।

मनुष्यप्रकृतीन् देवान् कीर्त्तयामान्निबोधत ।
सङ्कर्षणोवासुदेवः प्रद्युम्नः ब्राम्ह एव च ॥१॥
अनिरुद्धश्च पञ्चैते वंशवीराः प्रकीर्त्तिताः ।
सप्तर्षयः कुबेरश्च यक्षोमणिवरस्तथा^(१) ॥२॥
शालकी^(२) वदरश्चैव^(३) विद्वान् धन्वन्तरिस्तथा ।
नन्दिनश्च महादेवः शालङ्कायन^(४) उच्यते ।
आदिदेवस्तदा^(५) जिष्णुरेभिश्च सह दैवतैः ॥३॥
अथय ऊचुः । विष्णुः किमर्थं सम्भूतः स्मृताः सम्भूतयः कति ।
भविष्याः कति वान्ये तु प्रादुर्भावा महात्मनः ॥४॥
ब्रह्मक्षेत्रे युगान्तेषु किमर्थमिह जायते ।
पुनः पुनर्धनुष्येषु तन्नः प्रब्रूहि पृच्छतां ॥५॥
विस्तरेणैव सर्वाणि कर्माणि रिपुघातिनः ।

-
- (१) मानवरस्तथेति ख०, मानवकस्तथेति ग०, मखिरथस्तथेति च० ।
(२) शालङ्की इति क० ज० शकलीति ग० ।
(३) वरद इति ग० छ० ज० वदरि इति च० ।
(४) सावकाकाजन इति क० ज० । अत्र शारङ्गाथर्ष इति पाठोऽर्थ-
प्रतिपत्तिकरः ।
(५) क्षथा इति पाठः साधुः ।

श्रोतुमिच्छामहे सम्यग्देहेः कृष्णस्य धीमतः ॥६॥
 कर्षणामानुपूर्वञ्च प्रादुर्भावाश्च ये प्रभो ।
 या चास्य प्रकृतिः स्रुत तास्त्रास्मान् वक्तुमर्हसि ॥७॥
 कथं स भगवान् विष्णुः सुरेष्वरिनिस्रदमः ।
 वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागतः ॥८॥
 अमरैः स्रुत किं पुण्यं^(१) पुण्यकृद्भिरक्षं कृतं ।
 देवलोकं समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः ॥९॥
 देवमानुषयोर्नृता भूर्भुवःप्रसवो^(२) हरिः ।
 किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुषे समवेद्यत् ॥१०॥
 धस्यकं वर्तयत्येकोमनुष्याणां मनोमयं ।
 मनुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः ॥११॥
 गोपायनं यः कुरुते जगतां सार्वभौकिकं ।
 स कथं गां गतोविष्णुर्गोपमन्वकरोत्प्रभुः ॥१२॥
 महाभृतानि भृतात्मा योद्धार चकार ह ।
 श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भृशरया धृतः ॥१३॥
 येन लोकान् क्रमैर्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेषुया ।
 स्थापिता जगतोमार्गास्त्रिवर्गप्रवरास्तयः^(३) ॥१४॥

- (१) अत्र आदर्शपुस्तकेषु भ्रमात्मकपाठा वर्तन्ते । तथा, अमरैरुद्धतं पुन्यमिति क० अमरैराद्धतं पुन्यमिति ड० च० छ०, अमरैर्याद्धतं पुन्यमिति ख० ग० ।
- (२) द्युर्भुवः प्रसवो इति क० ड० च० छ० ज०, द्योर्भुवः प्रसवो इति ख०, द्यौर्भुवः प्रसवो इति ग० ।
- (३) स्त्रिवर्गप्रवराश्चिता इति क० ज० ।

योऽन्नकाले जगत्पीत्वा कृत्वा तोयमयं वपुः ।
 लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन वर्त्मना ॥१५॥
 यः पुराणे^(१) पुराणात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।
 ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ॥१६॥
 येन सैहं वपुं^(२) कृत्वा द्विधा कृत्वा च यत्पुनः ।
 पूर्वदैत्यो महावीर्योऽद्विरण्यकग्निपुर्हतः ॥१७॥
 यः पुरा ह्यग्लोभृत्वा सौर्व्यः संवर्त्तकोविभुः ।
 पातालस्थोऽर्णवगतः पपौ तोयमयं हविः ॥१८॥
 सहस्रचरणं देवं सहस्रांशुं सहस्रग्नः ।
 सहस्रग्निरसं देवं यमाङ्गर्वं युगे युगे ॥१९॥
 नाभ्यारण्याः^(३) समुद्भूतं यस्य पैतामहं गृहं^(४) ।
 एकार्णवगते लोके तत्पङ्कजमपङ्कजं ॥२०॥
 येन ते निहता दैत्याः संघामे तारकामये ।
 सर्वदेवमयकृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ॥२१॥
 गहङ्गस्येन चोत्सिक्तः कालेनेमिर्निपातितः ।
 उत्तरांशे समुद्रस्य शीरोदस्यामृतोदधेः ।
 यः श्रेते ज्ञाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ॥२२॥

-
- (१) पुराणे इत्यत्र पुरा वै इति पाठः समीचीनः ।
 (२) वपुमित्यत्र तनुमिति पाठोऽविशुद्धः ।
 (३) नाभ्यारण्येः इति पाठः साधीयान ।
 (४) तनुमिति ख० ग० ।

पुरारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपःप्रकर्षाददितिः पुरा यं ।
 अक्रश्च षोडैत्यगणावसृद्धं गर्भावमानेन भृशं चकार ॥२३॥
 यदानिलोलोकपदानि हत्वा चकार दैत्यान् सलिलेश्यास्ताम् ।
 कृत्वादिदेवस्त्रिदिवस्य देवांसुके सुरेशं पुरुहूतमेव ॥२४॥
 गार्हपत्येन विधिना अन्वाहाय्येण कर्मणा ।
 अग्निमाहवनीयश्च वेदिश्चैव कुशश्चवं ॥२५॥
 प्रोक्षणीयं क्षुवश्चैव अवभृथं तथैव च ।
 अथ चीनिह^(१) यस्यके हव्यभागप्रदान्मुखे ॥२६॥
 हव्यादांसु सुरांसुके कव्यादांसु पितृनपि ।
 भोगार्थं यज्ञविधिना योयज्ञोयज्ञकर्माणि ॥२७॥
 धूपान् समित्क्षुवं सोमं पवित्रं परिधीनपि ।
 यज्ञीयानि च द्रव्याणि यज्ञीयांसु तथानलान् ॥२८॥
 सदस्थान् यजमानांसु अश्वमेधान् क्रतुत्तमान् ।
 विषभ्राज पुरा यस्य पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥२९॥
 युगानुरूपं यः कृत्वा^(२) चीन्^(३) लोकान् हि यथाक्रमं ।
 लषा निमेषाः काष्ठाश्च कलास्तैकालमेव च ॥३०॥
 मुहूर्त्नास्तिथयोमासा दिनसंवत्सरास्तथा ॥
 षट्पतवः कालयोगाश्च प्रमाणं त्रिविधन्तथा ॥३१॥
 आयुः क्षेत्राण्युपचयं लक्षणं रूपसौष्टवं ।

(१) चीनिह च इति आदर्शपुस्तकमात्रे पाठोऽस्ति ।

(२) यः कृत्वा इत्यत्र कृत्वा च इति पाठः समीचीनः ।

(३) सर्व्वेऽप्युक्तकेषु, त्रयोलोकानुक्रममिति पाठोऽस्ति, अयन्तु न
 सम्यक् ।

मेधा विन्नं च शौर्यञ्च शास्त्रस्यैव च पारणं ॥ ३२ ॥
 अथोवर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ।
 त्रैकस्यं त्रीणि कर्माणि तिस्रो मायास्त्रयोगुणाः ॥ ३३ ॥
 सृष्टा लोकाः सुराश्चैव येनात्यन्तेन कर्मणा ।
 सर्वभूतगणाः सृष्टाः सर्वभूतगणात्मना ॥ ३४ ॥
 नृणामिन्द्रियपूर्व्वेण^(१) योगेन रमते च यः ।
 गतागतानां योनेता सर्व्वत्र विविधेश्वरः ॥ ३५ ॥
 योगतिर्धर्मयुक्तानामगतिः पापकर्माणां ।
 चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ३६ ॥
 चातुर्विद्यस्य योवेत्ता चतुराश्रमसंश्रयः ।
 दिग्गन्तरं नभोभूमिरापोवायुर्विभावसुः ॥ ३७ ॥
 चन्द्रसूर्य्यद्वयं ज्योतिर्युगेशः क्षणदाचरः ।
 यः परः श्रूयते देवोयः परं श्रूयते तपः ॥ ३८ ॥
 यः परन्तपसः प्राङ्गर्थः परम्परमात्मवान् ।
 आदित्यादिस्तु यो देवोयस्य दैत्यान्तकोविभुः ॥ ३९ ॥
 युगान्तेष्वन्तकोयस्य यस्य लोकान्तकान्तकः ।
 सेतुर्धालोकसेतुतां मेधोयोमेधकर्मणां ॥ ४० ॥
 वेद्योयोवेदविदुषां प्रभुर्यः प्रभवात्मनां ।
 सोमभूतस्तु भूतानामग्निभूतोऽग्निवर्चसां ॥ ४१ ॥
 मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनां ।

(१) स्त्रीणामिन्द्रियरूपेणेति ख० ।

विनद्योनयद्वृत्तानां^(१) तेजस्तेजस्विनामपि ॥४२॥
 विद्यहोविद्यहाणां योगतिर्गतिमतामपि ।
 आकाशप्रभवोवायुर्वायुप्राणा ज्ञताग्निः ॥४३॥
 दिवा ज्ञताग्निप्राणाः प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः ।
 रसोऽभवच्छोषितं वै शोषितान्मांसमुच्यते ॥४४॥
 मांसान्तु मेदसोजन्म मेदसोऽस्थि निरूप्यते ।
 अरुद्धा मज्जा समभवन्मज्जातः शुक्रसम्भवः ॥४५॥
 शुक्राद्गर्भः समभवद्द्रवभूलेन कर्माणा ।
 तत्रापि प्रथमश्चाप^(२)स्ताः^(३) सौम्यराग्निरुच्यते ॥४६॥
 गर्भोऽसम्भवो^(४) ज्ञेयोद्वितीयोराग्निरुच्यते ।
 शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्त्तं पावकात्मकं ॥४७॥
 भावौ रसानुगावेतौ वीर्यं च अग्निपावकौ ।
 कफवर्गेऽभवच्छुक्रं पित्तवर्गे च शोषितं ॥४८॥
 कफस्य हृदयं स्थानं नाभ्यां पित्तं प्रतिष्ठितं ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्थानन्तु मनसः स्मृतं ॥४९॥
 नाभीकोष्ठान्तं यन्तु तत्र देवोऽज्ञताग्निः ।
 मनः प्राजापतिर्ज्ञेयं कफः सोमोविभाव्यते ॥५०॥
 पित्तमग्निः स्यूतावेतावग्निषोमात्मकं जगत् ।

- (१) नयद्वृत्तानामिति क० ज० । नयद्वृत्तानामिति ख० छ० च० छ० ।
 पाठावेतौ न समीचीनौ ।
 (२) तत्रायां प्रथमाश्चापः इति छ० च० छ० ज०, इत्यपपाठः ।
 (३) सा इति छ० स इति च० छ० ज० ।
 (४) गर्भोऽसम्भव इत्यत्र सन्निरार्थः ।

Mīmāṃsā Darśana, (Sans.) Fasc. II—XVI @ /10/ each ..	Rs.	9	6
Mārkaṇḍeya Purāna, (Sans.) Fasc. IV—VII @ /10/ each ..	..	2	8
Nṛsiṃha Tāpanī, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each ..	..	1	14
Nirukta, (Sans.) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II, Fasc. 1, @ /10/ each Fasc.	..	4	6
Nārada Pañcharātra, (Sans.) Fasc. IV @ /10/ each ..	..	0	10
Nyāya Darśana, (Sans.) Fasc. I and III @ /10/ each ..	..	1	4
Nītisātra, or, The Elements of Polity, By Kāṇḍaki, (Sans.) Fasc. II—IV	..	1	14
Parisishtaparvana (Sans.) Fasc. I ..	..	0	10
Pāṅgala Chhandah Sūtra, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each..	..	1	14
Prithirāj Rāsau, (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each ..	..	3	2
Ditto (English) Fasc. I ..	..	1	0
Pāli Grammar, (English) Fasc. I and II @ /10/ each ..	..	1	4
Prākṛita Lakṣhaṇam, (Sans.) Fasc. I ..	..	1	8
Parāśara Smṛiti (Sans.) Fasc. I ..	..	0	10
Rig Veda, (Sans.) Vol. I, Fasc. IV ..	..	0	10
Srauta Sūtra of Āpastamba, (Sans.) Fasc. I—VII @ /10/ each ..	..	4	6
Ditto Kāvalāyana, (Sans.) Fasc. I—XI @ /10/ each ..	..	6	14
Ditto Lātyāyana (Sans.) Fasc. I—IX @ /10/ each ..	..	6	10
Sāma Veda Saṃhitā, (Sans.) Vols. I, Fasc. 1—10; II, 1—6; III, 1—7;	..	..	..
IV, 1—6; V, 1—8, @ /10/ each Fasc. ..	..	23	2
Sāhitya Darpana, (English) Fasc. I—IV @ /10/ each ..	..	2	8
Sāṅkhyā Aphorisms of Kapila, (English) Fasc. I and II @ /10/ each ..	..	1	4
Sūrya Siddhānta, (Sans.) Fasc. IV ..	..	0	10
Sarva Darśana Sangraha, (Sans.) Fasc. II ..	..	0	10
Sāṅkara Vijaya, (Sans.) Fasc. II and III @ /10/ each ..	..	1	4
Sāṅkhyā Pravachana Bhāṣhya, (English) Fasc. III ..	..	0	10
Sāṅkhyā Sāra, (Sans.) Fasc. I ..	..	0	10
Suśruta Saṃhitā, (Eng.) Fasc. I ..	..	1	0
Taittirīya Āraṇyaka, (Sans.) Fasc. I—XI @ /10/ each ..	..	6	14
Ditto Brāhmana (Sans.) Fasc. I—XXIV @ /10/ each ..	..	15	0
Ditto Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—XXXII @ /10/ each ..	..	20	0
Ditto Prāśākhya, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each ..	..	1	14
Ditto and Aitareya Upanishads, (Sans.) Fasc. II and III @ /10/ each	..	1	4
Ditto Aitareya Śvetāśvatara Kena Īśā Upanishads, (English) Fasc.	..	..	..
I and II @ /10/ each ..	..	1	4
Tāndyā Brāhmana, (Sans.) Fasc. I—XIX @ /10/ each ..	..	11	14
Uttara Naishadha, (Sans.) Fasc. II—XII @ /10/ each ..	..	6	14
Vāyu Purāna, (Sans.) Vol. I, Fasc. 1—6; Vol. II, Fasc. 1—4, @ /10/	..	..	..
each Fasc. ..	..	6	4
Vishnu Smṛiti, (Sans.) Fasc. I—II @ /10/ each ..	..	1	4
Yoga Sūtra of Patanjali, (Sans. & English) Fasc. I—V @ /14/ each ..	..	4	6
The same, bound in cloth ..	..	5	2

Arabic and Persian Series.

'Alamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XIII @ /10/ each ..	..	8	2
Aīn-i-Akbarī, (Text) Fasc. I—XXII @ 1/4 each ..	..	27	8
Ditto (English) Vol. I (Fasc. I—VII) ..	..	12	4
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XXII @ 1/4 each ..	..	27	8
Bādsbāhnāmah with Index, (Text) Fasc. I—XIX @ /10/ each ..	..	11	14
Beale's Oriental Biographical Dictionary, pp. 291, 4to, thick paper,	..	..	..
@ 4/12; thin paper ..	..	4	8
Dictionary of Arabic Technical Terms and Appendix, Fasc. I—XXI @	..	..	..
1/4 each ..	..	26	4
Farhang-i-Rashīdī (Text), Fasc. I—XIV @ 1/4 each ..	..	17	8
Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. I—IV @	..	..	..
/12/ each ..	..	3	0
Futūh-ul-Shām Waqīdī, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each ..	..	5	10
Ditto Azādī, (Text) Fasc. I—IV @ /10/ each ..	..	2	8
Haft Asmān, History of the Persian Manawī (Text) Fasc. I	..	1	0
History of the Caliphs, (English) Fasc. I—VI @ 1/ each ..	..	6	0
Iqbāl-nāmah-i-Jahāngīrī, (Text) Fasc. I—III @ /10/ each ..	..	1	14
Isabāh, with Supplement, (Text) 34 Fasc. @ /12/ each ..	..	25	8
Maghāzī of Wāqīdī, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each ..	..	3	2

(Turn over.)

Muntakhab-ul-Tawárikh, (Text) Fasc. I—XV @ /10/ each ..	Ra.	9	6
Muntakhab-ul-Lubáb, (Text) Fasc. I—XVIII @ /10/ each, and Fasc XIX with Index @ /12/ ..	..	12	0
Mu'ásir-i-'Alangiri (Text), Fasc. I—VI @ /10/ each ..	..	3	12
Nukhbat-ul-Fikr, (Text) Fasc. I ..	..	0	10
Nizámí's Khiradnámah-i-Iskandari, (Text) Fasc. I and II @ 1/ each ..	..	2	0
Suyúty's Itqán, on the Exegetic Sciences of the Koran, with Supplement, (Text) Fasc. II—IV, VII—X @ 1/4 each ..	..	8	12
Tabaqát-i-Násirí, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each ..	..	3	2
Ditto (English) Fasc. I—XIV @ 1/ each ..	..	14	0
Tárikh-i-Firúz Sháhi, (Text) Fasc. I—VII @ /10/ each ..	..	4	6
Tárikh-i-Baihaqi, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each ..	..	5	10
Wís o Rámin, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each ..	..	3	2

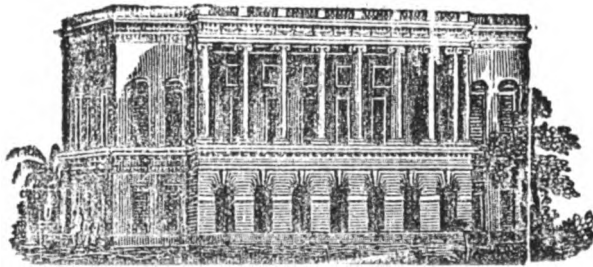
ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. VII—XI; Vols. XIII and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each ..	..	90	0
Ditto Index to Vols. I—XVIII ..	..	5	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /4/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.	..		
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1849 (12), 1850 (7), @ 1/ per No. to Subscribers and @ 1/8 per No. to Non-Subscribers; and for 1851 (7), 1857 (6), 1858 (5), 1861 (4), 1864 (5), 1865 (8), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), @ 1/8 per No. to Subscribers and @ 2/ per No. to Non-Subscribers.	..		
<i>N. B. The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.</i>			
General Cunningham's Archaeological Survey Report for 1863-64 (Extra No., J. A. S. B., 1864) ..	..	2	0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J. A. S. B., 1869) ..	..	2	0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J. A. S. B., 1875) ..	..	4	0
Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkostan, Part II, Vocabulary, by R. B. Shaw (Extra No., J. A. S. B., 1878) ..	..	4	0
A Grammar and Vocabulary of the Northern Bulochí Language, by M. L. Dames (Extra No., J. A. S. B., 1880) ..	..	4	0
Introduction to the Maithili Language of North Bihár, by G. A. Grierson, Part I, Grammar (Extra No., J. A. S. B., 1880) ..	..	2	0
Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., J. A. S. B., 1882) ..	..	4	0
4. Aborigines of India, by B. H. Hodgson ..	..	3	0
5. Anis-ul-Musharrihin ..	..	3	0
6. Catalogue of Fossil Vertebrata ..	..	2	0
7. Ditto of Arabic and Persian Manuscripts ..	..	1	0
8. Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts by the Rev. W. Taylor ..	..	2	0
9. Han Koong Taew, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis ..	..	1	8
10. Iştiláhát-ush-Şúfiyah, edited by Dr. A. Sprenger, svo. ..	..	1	0
11. Ináyah, a Commentary on the Hidayah, Vols. II and IV, @ 16/ each ..	..	32	0
12. Jawámi-ul-'ilm ir-riyázi, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ..	..	2	0
13. Khizánat-ul-'ilm ..	..	4	0
14. Mahábhárata, Vols. III and IV, @ 20/ each ..	..	40	0
15. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I—II, with 5 coloured Plates, 4to. @ 6/ each ..	..	12	0
16. Purána Sangraha, I (Markandeya Purana), Sanskrit ..	..	1	0
17. Sharaya-ool-Islám ..	..	4	0
18. Tibetan Dictionary ..	..	10	0
19. Ditto Grammar ..	..	8	0
20. Vuttodaya, edited by Lt.-Col. G. E. Fryer ..	..	2	0
Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. I—XVII @ 1/ each ..	..	17	0
Nepalése Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. K. L. Mitra ..	..	6	0

BIBLIOTHECA INDICA ;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 528.

वायुपुराणम् ।

THE VÁYU PURÁṆA,
A SYSTEM OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITION.

EDITED BY
RÁJENDRALÁLA MITRA, LL.D., C. I. E.
VOL. II.
FASCICULUS V.

CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1885.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA.

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRÜBNER & CO.

57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Atharvāna Upanishads, (Sanskrit) Fasc. I—V @ /10/ each..	Rs.	3	2
Kāvalāyana Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—IV @ /10/ each	..	2	8
Agni Purāna, (Sans.) Fasc. I—XIV @ /10/ each	..	8	12
Aitareya Kranyaka of the Itig Veda, (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each	..	3	2
Aphorisms of Sāṅdilya, (English) Fasc. I	..	0	10
Aphorisms of the Vedānta, (Sans.) Fasc. III—XIII @ /10/ each	..	6	14
Brahma Sūtras, (English) Fasc. I	..	1	0
Bhāmātī, (Sans.) Fasc. I—VIII @ /10/ each	..	5	0
Bṛihad Kranyaka Upanishad, (Sans.) Fasc. IV, VI, VII & IX @ /10/ each	2	8	
Ditto (English) Fasc. II—III @ /10/ each	..	1	4
Bṛihat Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—III, V—VII @ /10/ each	..	3	12
Chaitanya-Chandrodaya Nāṭaka, (Sans.) Fasc. II—III @ /10/ each	..	1	4
Chaturvarga Chintāmaṇi, (Sans.) Vols. I, Fasc. 1—11; II, 1—25; III, 1—9, @ /10/ each Fasc.	..	28	4
Chhāndogya Upanishad, (English) Fasc. II	..	0	10
Daśa Rūpa, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	..	1	14
Gopatha Brāhmaṇa, (Sans. & Eng.) Fasc. I and II @ /10/ each	..	1	4
Gopāla Tāpani, (Sans.) Fasc. I	..	0	10
Gobhiliya Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—XII @ /10/ each	..	7	8
Hindu Astronomy, (English) Fasc. I—III @ /10/ each	..	1	14
Kātantra, (Sans.) Fasc. I—VI @ 1/ each	..	6	0
Kāthā Sarit Sūgara, (English) Fasc. I—XI @ 1/ each	..	11	0
Lalita Vistara, (Sans.) Fasc. I—VI @ /10/ each	..	3	12
Ditto (English) Fasc. I—II @ 1/ each	..	2	0
Maitri Upanishad, (Sans. & English) Fasc. I—III (in one volume)	..	1	14
Mīmāṃsā Darśana, (Sans.) Fasc. II—XVI @ /10/ each	..	9	6
Mārkaṇḍeya Purāna, (Sans.) Fasc. IV—VII @ /10/ each	..	2	8

(Continued on third page of cover.)

एवं प्रवर्त्तितोगर्भैर्वर्त्ततेऽम्बुदसन्निभः^(१) ॥५१॥
 वायुः प्रवेग्नं चक्रे सङ्गतः परमात्मना ।
 स पञ्चधा शरीरस्थोविद्यते वर्द्धयेत्^(२) पुनः ॥५२॥
 प्राणापानौ समानस्य उदानोऽव्यांन एव च ।
 प्राणोऽस्य परमात्मानं वर्द्धयेत् परिवर्त्तते ॥५३॥
 अपानः पश्चिमं कायमुदानोर्द्ध्वशरीरगः^(३) ।
 व्यानोऽव्यानस्यते येन समानः सर्वसन्धिषु ॥५४॥
 भृतावाग्निस्ततस्तस्य जायतेन्द्रियगोचरा^(४) ।
 पृथिवी वायुराकाशमापोऽज्योतिश्च पञ्चमं ॥५५॥
 सर्वेन्द्रिया निविष्टास्तं स्वं स्वं योगं प्रचक्रिरे ।
 पार्थिवं देहमाज्जस्तं प्राणात्मानं च मारुतं ॥५६॥
 छिद्राण्याकाशयोनीनि जलाश्रावं प्रवर्त्तते ।
 तेजस्रनुध्विता ज्योत्स्ना तेषां यन्नामतः स्यतं ।
 संयामा विषयाश्चैव यस्य वीर्यात्प्रवर्त्तिताः ॥५७॥
 इत्येतान् पुरुषः सर्वान् सृजंलोकान् सनातनः ।
 नैधनेऽस्मिन् कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः ॥५८॥
 एष नः संग्रयोधीमन्नेष वै विस्मयोमहान् ।
 कथं गतिर्गतिमतामापन्नोमानुषीं तनुं ॥५९॥

(१) एवं प्रवर्त्तितोगर्भैर्वर्त्ततेऽम्बुदसन्निभे इति क० ज०, एवं प्रवर्त्तते गर्भे
वर्त्ततेऽम्बुदसन्निभे इति ख० ग०, एवं प्रवर्त्तते गर्भे वर्त्ततेऽम्बुदसन्निभे इति
ङ० च० क० ।

(२) वर्द्धयेत् इति ख० ।

(३) अत्र विसर्गलोपे सन्धिरार्धः ।

(४) जायतेन्द्रियगोचरा इत्यत्र यलोपे सन्धिरार्धः ।

श्रोतुमिच्छामहे विष्णोः कर्माणि च यथाक्रमं ।
 आसुर्याणि परं विष्णुर्वेददेवैश्च कथ्यते ॥६०॥
 विष्णोर्हृत्पत्तिमासुर्यं कथयस्व महामते ।
 एतदासुर्यमाख्यानं कथ्यतां वै सुखावहं ॥६१॥
 प्रख्यातबलवीर्यस्य प्रादुर्भावा महात्मनः ।
 कर्माणासुर्यभूतस्य विष्णोः सत्त्वमिहेष्यतां ॥६२॥
 सूत उवाच । अहञ्च कीर्त्तयिष्यामि प्रादुर्भावं महात्मनः ।
 यथा स भगवान् जातोमानुषेषु महातपाः ॥६३॥
 सप्तसप्ततपः प्रोक्ता मृगुश्रापेन मानुषे ।
 जायते च धुगान्नेषु देवकार्यार्थसिद्धये ॥६४॥
 तस्य दिव्यतनुं विष्णोर्गदतोमे निबोधत ।
 युगधर्मो परावृत्ते काले च श्रिथिले प्रभुः ॥६५॥
 कर्तुं धर्मव्यवस्थामं जायते मानुषेस्विह ।
 भृगोः श्रापनिमित्तेन देवासुरहतेन च^(१) ॥६६॥
 अथय ऊचुः । कथं देवासुरहते अध्याहारमवाप्नुयात् ।
 हतवेदितुमिच्छामोवृत्तं^(२) देवासुरं कथं ॥६७॥
 सूत उवाच । देवासुरं यथा वृत्तं भ्रुवतस्तन्निबोधत ।
 हिरण्यकशिपुर्देवैत्यस्त्रैलोक्यं प्राक् प्रशासति^(३) ॥६८॥
 बलिनाधिष्ठितं राष्ट्रं^(४) पुनर्लोकचये क्रमात् ।

(१) देवासुरहते हि सः इति पाठः साधीयान् । देवासुरकुलेषु च इति ख० ग० । (२) ह्यमिति ख० ग० ।

(३) आदर्शपुत्रकामाचे हिरण्यकशिपुर्देव इति पाठोऽस्ति, अयन्तु न समीचीनः । (४) राज्यमिति ख० ग० उ० च० ।

सख्यमासीत्परं तेषां देवानामसुरैः सह ॥६८॥
 युगं वै दशसङ्कीर्णमानीदव्याहतं जगत्^(१) ।
 निदेशस्त्रायिनश्चैव तयोर्देवासुराभवन् ॥७०॥
 बलवान् वै विवादोऽयं संप्रवृत्तः सुदारुणः ।
 दैवासुराणां च तदा घोरस्त्यकरोमहान् ॥७१॥
 तेषां दायनिमित्तं वै संयामा वहवोऽभवन् ।
 वराहेऽस्मिन् दश द्वौ च षष्ठ्यामार्कौत्तराः स्यताः ॥७२॥
 नामतस्तु समासेन शृणुध्वं तान् विवक्षतः ।
 प्रथमोनारसिंहस्तु द्वितीयश्चापि वामनः ॥७३॥
 तृतीयः स तु वाराहस्तुर्द्यौःशृतमन्यनः ।
 संयामः पञ्चमश्चैव सुघोरस्त्वारकामयः ॥७४॥
 षष्ठोऽह्नादीवक^(२)स्तेषां सप्तमस्तैपुत्रः स्यतः ।
 अन्धकारोऽष्टमस्तेषां ध्वजश्च नवमः स्यतः ॥७५॥
 वार्त्तश्च दशमोऽज्ञेयस्ततोऽहलाहलः स्यतः ।
 स्यतोदादशमस्तेषां घोरकोलाहलोऽपरः ॥७६॥
 हिरण्यकशिपुर्देव्योमरसिंहेन सृदितः ।
 वामनेन बलिर्बद्धस्तैलोऽद्याक्रमणे हते ॥७७॥
 हिरण्यालोहतोदन्ध^(३) प्रतिवादे तु दैवतैः ।

(१) युगाख्यादशसङ्कीर्णं आसीदव्याहतं जगदिति पाठः आदशंपुस्तक-
मात्रे वर्तते ।

(२) अ्यानीवक इति ख०, अ्याडीवक इति ग०, अ्याडीवक इति ड० च० ।

(३) युद्धे इति ख० ग० ।

महाबलामहासत्वः संगामेष्वपराजितः ॥७८॥
 दंष्ट्रायान्तु वराहेण समुद्राङ्गूर्यदा कृता ॥
 प्राङ्गादेनिर्जितोयुद्धे इन्द्रेणामृतमन्थने ॥८९॥
 विरोचनस्तु प्रङ्गादिर्नित्यमिन्द्रबधोद्यतः ।
 इन्द्रेणैव स विक्रम्य निहतस्तारकामये ॥९०॥
 भवादबध्यतां प्राप्य विभ्रवात्त्रादिभिस्तु यः ।
 सञ्जभो^(१) निहतः षष्ठे ब्रह्माविष्टेन विष्णुना ॥९१॥
 अन्नक्रुवन्तोदेवेषु पुरं गोप्तुं चिदैवतं ।
 निहताः दानवाः सर्वे त्रिपुरख्यम्बकेण तु ॥९२॥
 अष्टमे त्वसुरासैव राक्षसास्रान्धकारकाः ।
 जितदेवमनुष्यैस्तु पित्रभिस्त्रैव सङ्गतान् ॥९३॥
 संहतान् दानवांसैव सङ्गतान् कृत्स्नस्य तान्^(२) ।
 तथा विष्णुसहायेन महेश्रेण निवर्हिताः ॥९४॥
 हतोध्वजोमहेश्रेण मायाच्छस्रस्य योधयन् ।
 ध्वजे स्रष्ट्यं समाविश्य विप्रवर्त्तिर्महाभुजः ॥९५॥
 दैत्यांस्य दानवांसैव संहतान् कृत्स्नस्य तान् ।
 रजिः कोलाहले सर्वान् देवैः परिवृतोऽजयन् ।
 यज्ञासृतेन^(३) विजितौ षण्डामार्कौ तु दैवतैः ॥९६॥
 एते दैवाः पुरा वृत्ताः संगामा द्वादशैव तु ।
 देवासुरक्षयकराः प्रजानामग्निवायु च ॥९७॥

(१) सञ्जभो इति क० ज०, जसम्भो इति ख० ।

(२) प्राप्य इत्यध्याहार्यं ।

(३) यज्ञायत्तेनेति छ० ।

द्दिरण्यकशिपूराजा वर्षाणामर्बुदं वभौ ।
 तथा अतसहस्राणि ह्यधिकानि द्विसप्तति ।
 अशीति च सहस्राणि त्रैलोक्यस्थेश्वरोऽभवत् ॥८८॥
 पर्याये तस्य राजाऽनु बलिर्वर्षावर्बुदं पुनः ।
 षष्टि सैव सहस्राणि त्रिंशच्च नियुतानि च ॥८९॥
 बलेराज्याधिकारस्तु यावत्कालं बभूवह ।
 प्रह्लादेन गृहीतोऽभूत्तावत्कालं तदासुरैः ॥९०॥
 इन्द्रास्तयस्ते विख्याता असुराणां महौजसः ।
 दैत्यसंख्यमिदं सर्वमासीद्दशयुगं किल ॥९१॥
 असपन्न ततः सर्वं राष्ट्रं दशयुगं पुरा^(१) ।
 त्रैलोक्यमव्ययमिदं महेन्द्रेण तु पाख्यते ॥९२॥
 प्रह्लादस्य ततश्चादत्तैलोक्यं कालपर्ययात् ।
 पर्यायेण च संप्राप्ते त्रैलोके पाकशासनः ॥९३॥
 ततोऽसुरान् परित्यज्य यज्ञे देवा उपागमन् ।
 यज्ञे देवानय गते काव्यं ते ह्यसुराब्रुवन् ॥९४॥
 हतं नोमिषतां राष्ट्रं त्यक्त्वा यज्ञं पुनर्गताः ।
 स्यातुं न शक्नुमोह्यद्य^(२) प्रविशामोरसातलं ॥९५॥
 एवमुक्तोऽब्रवीदेतान् विषण्णः सान्त्वयन् गिरा ।
 माभैष्ट धारधिव्यामि तेजसा खेन चासुराः^(३) ॥९६॥

(१) पुनः इति ड० च० ।

(२) पृथ्यां इति छ० ।

(३) वै पुरा इति ख०, ग० पुस्तके एतच्छोकार्जाभावोवर्तते । ख० ग० पुस्तकव्यतिरिक्तपुस्तकेषु वै सुराः इति पाठोविद्यते, अथन्वपपाठः ।

दृष्टिरोषधयस्त्रैव रसावसु च यद्वयं ।
 कृत्वा मयि च तिष्ठन्ति पादस्तेषां सुरेषु वै ।
 युष्मदर्थं प्रदास्यमि तत्सर्वं धार्यते मया ॥६७॥
 ततोदेवासुरान् दृष्ट्वा धृतान् काव्येन धीमता ।
 अमन्त्रयंस्तदा ते वै सविज्ञा विजिगीषया ॥६८॥
 एष काव्य इदं सर्वं व्यावर्त्तयति गोबल्लात् ।
 साधु गच्छामहे त्वयं क्षीणान्नाप्याययस्त्र तान्^(१) ।
 प्रसह्य हत्वा श्लिष्टान् त्रै^(२) पातासं प्रापयामहे ॥६९॥
 ततोदेवाः सुसंरम्भा दामवानभिसृत्य वै ।
 जम्भुसैर्बध्यमानास्ते काव्यमेवाभिद्रुवुः ॥१००॥
 ततः काव्यस्तु तान् दृष्ट्वा त्वयं देवैरभिद्रुतान् ।
 समरेऽस्त्रक्षतार्त्तास्तान्^(३) देवेभ्यस्तान् दितेः सुतान् ॥१०१॥
 काव्योदृष्ट्वा स्त्रितान् देवान् तत्र देवोभ्यश्चिन्तयत् ।
 तानुवाच ततोध्यात्वा पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥१०२॥
 चैलोक्यं विजितं सर्वं वामनेन चिभिः क्रमैः^(४) ।
 बलिर्बद्धोद्धतोजम्भोनिहतस्य विरोचनः ॥१०३॥

- (१) क्षीणान्नाप्याययर्थादता इति क्र० अ० । क्षीणान्नाप्याययर्थिमान् इति ख०, प्रतच्छोकार्त्तं ग० पुस्तके न विद्यते, क्षीणान्नाप्याययर्थादितान् इति ख० अ०, क्षीणान्नाप्याययर्थादितान् इति ख० । एते पाठा भ्रममूलाः ।
- (२) श्लिष्टासु इति आदर्शपुस्तकपाठोऽस्ति ।
- (३) सर्वेषु आदर्शपुस्तकेषु, समरक्षतशस्त्रार्त्ता इति पाठोवर्त्तते, अयं न समीचीनः ।
- (४) चिबिक्रमैः इति ख० ।

महाहंसु द्वादशसु संगामेषु सुरैर्हताः ।
 तैस्त्रैरुपायैर्भूयिष्ठा निहता ये प्रधानतः ॥१०४॥
 किञ्चिच्छिष्टास्तु (१) वै यूयं युद्धेष्वन्तेषु वै स्त्रयं (२) ।
 नीतिं वोहि विधास्यामि कालः कश्चित्प्रतीक्ष्यतां ॥१०५॥
 यास्याम्यहं महादेवं मन्त्रार्थे विजयाय वः ।
 अग्निमाष्याययेद्भूता मन्त्रैरेव वृहस्यतिः ॥१०६॥
 ततोयास्याम्यहं देवं मन्त्रार्थे नीललोहितं ।
 युष्माननुग्रहीष्यामि पुनः पश्चादिहागतः ॥१०७॥
 यूयं तपश्चरध्वं वै संवता वस्वसैर्वने ।
 न वै देवा बधियन्ति यावदागमनं मम ॥१०८॥
 अप्रतीपांस्ततोमन्त्रान् देवात् प्राप्य महेश्वरात् ।
 योक्त्यामहे पुनर्देवांस्ततः प्राप्स्यथ वै जयं ॥१०९॥
 ततस्ते कृतसंवादा देवानूचुस्ततोऽसुराः ।
 न्यस्तवादा वयं सर्वे लोकान् यूयं क्रमन्तु (३) वै ॥११०॥
 वयं तपश्चरिष्यामः संवता वस्वसैर्वने ।
 प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा सत्यव्याहरणं तु तत् ॥१११॥
 ततोदेवा निवृत्ता वै विज्वरा मुदिताश्च ह ।
 न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु स्वान् वै जग्मु र्यथागताम् ॥११२॥
 ततस्तानब्रवीत्काव्यः कश्चित्कालमुपास्यतां ।

(१) अस्याः शिष्टास्तु इतिपाठः साधीयान् ।

(२) क्षयमिति ख० ग० ।

(३) आक्रामत इत्यर्थे क्रमन्तु इत्यार्थः ।

निरुत्सुकैस्तपोयुक्तैः कालं कार्यार्थसाधकैः ।
 पितुर्ममाश्रमस्था वै सर्वे देवाः सवासवाः ॥१९३॥
 स सन्दिश्यासुरान् काव्योमहादेवं प्रपद्य च ।
 प्रणम्यैनमुवाचाथ जगत्प्रमवमीश्वरं ॥१९४॥
 मन्त्रानिच्छाम्यहं देव ये न सन्ति वृहस्पतौ ।
 पराभवाय देवानामसुरेख्वभयावहान् ॥१९५॥
 एवमुक्तोऽब्रवीद्देवोमन्त्रानिच्छसि वै द्विज ।
 व्रतं चर मयोद्दिष्टं ब्रह्मचारी समाहितः ॥१९६॥
 पूषं वर्षसहस्रं वै कुण्डधूममवाक्च्छिराः ।
 यद्युपास्यसि भद्रन्ते मत्तोमन्त्रमवास्यसि ॥१९७॥
 तथोक्तोदेवदेवेन स शुक्रस्तु महातपाः ।
 पादौ संस्पृश देवस्य वाङ्मित्यभ्यभाषत ॥१९८॥
 व्रतं चराम्यहं श्रेष्ठं यथोद्दिष्टोस्मि वै प्रभो ।
 ततो नियुक्तो देवेन कुण्डधारोस्य धूमकृत् ॥१९९॥
 असुराणां हितार्थाय तस्मिन् शुक्रे गते तदा ।
 मन्त्रार्थं तत्र वसति ब्रह्मवर्यामहेश्वरः ॥१९०॥
 तद्बुद्ध्वा नातिपूर्वन्तु^(१) राज्यं न्यस्तं तदासुरैः ।
 तस्मिन् क्रिद्रे तदामर्षा देवास्तान् समभिद्रवन् ।
 निम्नितान्तायुधाः सर्वे वृहस्पतिपुरोगमाः ॥१९१॥
 वृष्ट्यासुरगणा देवान् प्रगृहीतायुधान् पुनः ।

(१) तद्बुद्ध्वा नीतिपूर्वन्तु इति क० ख० च० ज०, ग० पुस्तके एतच्छ्लो-
काद्धाभावोदृश्यते ।

उत्पेतुः सहसा सर्वे सन्तस्तास्ते ततोऽभवन् ॥१२२॥
 न्यस्तप्रस्ते जये दत्ते आचार्यव्रतमास्थिते ।
 सन्त्यज्य समयं देवास्ते सपत्नजिघांसवः^(१) ॥१२३॥
 अनाचार्यास्तु^(२) भद्रं वो विश्वस्तास्तपसि स्थिताः ।
 चीरवस्त्राजिनधरा निष्क्रिया निष्परियहाः ॥१२४॥
 रणे विजेतुं देवान् वै न प्रकथामः कथञ्चन ।
 अश्रुद्धेन प्रपद्यामः शरणं काव्यमातरं ॥१२५॥
 ज्ञापयामस्त^(३)मिदं यावदागमनं गुरोः ।
 विनित्ये ततः काव्ये योक्त्यामोयुधि तान् सुरान् ॥१२६॥
 एवमुक्त्वासुरान् योग्यं शरणं काव्यमातरं ।
 प्रापद्यन्त ततोभीतास्तदा चैव तदाऽभयं ॥१२७॥
 दत्तन्तेषाम्नु भीतानां दैत्यानामभयार्थिनां ।
 न भेतव्यं न भेतव्यं भयन्त्यजत दानवाः ॥१२८॥
 मत्सन्निधौ वर्ततां वोन भीर्भवितुमर्हति ।
 भयाघाप्यभिपन्नांस्तान् दृष्ट्वा देवासुरांस्तदा ॥१२९॥
 अभिजग्मुः प्रसङ्गीतानविचार्य बलाबलं ।
 तांस्तस्मान् बध्यमानांश्च देवैर्दृष्ट्वासुरांस्तदा ॥१३०॥
 देवी क्रुद्धाव्रवीदेनामनिन्द्यं करोम्यहं ।
 संस्तभ्य ग्रीष्मं संरभादिन्द्रं साऽभ्यशरत्ततः ॥१३१॥
 ततः संस्तंभितं दृष्ट्वा शक्रं देवास्तु थूपवत् ।

(१) आजम्मुख्यदूहगीयं ।

(२) वयमिति शेषः ।

(३) द्वास्त्वमिति ख० ।

व्यद्रवन्त ततोभीता वृष्टा ब्रह्म वशीकृतं ॥१३२॥
 गतेषु सुरसंघेषु विष्णुरिद्रमभाषत ।
 मां त्वं प्रविश भद्रन्ते नेष्यामि त्वां सुरेश्वर ॥१३३॥
 एवमुक्तस्ततोविष्णुं प्रविवेश पुरन्दरः ।
 विष्णुना रक्षितं वृष्टा देवी क्रुद्धा कषोऽवदत् ॥१३४॥
 एषा^(१)त्वां विष्णुना सार्द्धं दद्यामि मघवानिव ।
 मिषतां सर्वभूतानां वृश्यतां मे तपोबलं ॥१३५॥
 तथाभिभूता तौ देवाविन्द्रविष्णु जजल्पतुः ।
 कथं सुष्येव^(२) सहितौ विष्णुरिद्रमभाषत ॥१३६॥
 इन्द्रोऽब्रवीच्छचि ह्येनां यावन्नौ न दृष्टेदिभो ।
 विशेषेणाभिभूतोऽहमतस्तच्छचि मा चिरं ॥१३७॥
 ततः समीप्य तां विष्णुः स्त्रीबधं कर्तुमास्थितः ।
 अभिधाय ततश्चक्रमापन्नः सत्वरं प्रभुः ॥१३८॥
 तस्याः सत्वरमाणायाः शीघ्रकारी सुरारिहा ।
 स्त्रियोविष्णुस्ततोदेव्याः क्रूरं बुद्ध्या चिकीर्षितं ।
 क्रुद्धस्तदस्त्रमाविध्य शिरस्त्रिच्छिद माधवः ॥१३९॥
 तं वृष्टा स्त्रीबधं घोरं चुकोप भृगुरीश्वरः ।
 ततोऽभिगच्छो^(३)भृगुणा विष्णुर्भार्यावधे तदा ॥१४०॥
 यस्मान्ने जानता धर्मानवधा स्त्री निहृदिता ।
 तस्मात्त्वं सप्तह्यलोर्वै मानुषेषु प्रपत्यसि ॥१४१॥

(१) यका इति क० ज० ।

(२) सुष्याव इति पाठीविशुद्धः ।

(३) अभिगत्त इति पाठः सङ्गतः ।

ततस्तेनाभिप्रायेण नष्टे धर्मे पुनः पुनः ।
 श्लोके सर्वहितार्थाय जायते मानुषेष्विह ॥१४२॥
 अनुष्याद्यत्य विष्णुं स तदादाय ग्निरः स्वयं ।
 समानीय ततः काये अपोऽग्नौदमन्ववीत् ॥१४३॥
 एष त्वां विष्णुना सत्ये हतां संजीवयाम्यहं ।
 यदि कृत्स्नोमया धर्मस्वरितोऽज्ञायतेऽपि वा ।
 तेन सत्येन जीवस्व यदि सत्यं ब्रवीम्यहं ॥१४४॥
 सत्याभिव्याहता तस्य देवी संजीविता तदा ।
 तदा तां प्रोक्ष्य श्रीताभिरङ्गिर्जिविति सोऽब्रवीत् ॥१४५॥
 ततस्तां सर्वभृतानि वृष्ट्वा सुप्तोत्थितामिव ।
 साधु साध्वित्यवृक्ष्णानां वाचस्ताः सखरुर्दिग्मः ॥१४६॥
 वृष्ट्वा सञ्जीवितामेवं देवीं तां ऋगुणा तदा ।
 मिषतां सर्वभृतानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥१४७॥
 असंभ्रान्तेन ऋगुणा पत्नीं सञ्जीवितां ततः ।
 वृष्ट्वा ब्रह्मणो लोभेऽथ ब्रह्म काव्यभयान्ततः ॥१४८॥
 प्रजागरे^(१) ततस्त्रेन्द्रो जयन्तीमात्मनः सुतां ।
 प्रोवाच मतिमान् वाक्यं स्त्रीं कन्यां पाकप्रासनः ॥१४९॥
 एष काव्योऽग्निन्द्राय चरते दारुणं तपः ।

(१) प्रजागरे इति श्लोकादस्य ख० पुस्तके अभावो वर्तते, प्रजागार इति
 ग०, ख० ग० पुस्तकयतिरिक्तेषु प्रजागरे इति पाठोऽस्ति, अयन्त-
 श्लोकप्रमादसम्भूत एव । प्रजागरे इत्यत्र प्रजागारे अथवा जजा-
 गार इति पाठः संगतार्थः ।

तेनाहं व्याकुलः पुचि कृतोद्धृतिमता वृढं ॥१५०॥
 गच्छ सभावयस्त्रैणं अमापनयनैः शुभैः ।
 तैस्त्रैर्मनोनुकूलैश्च ह्युपचारैरतश्रिता ॥१५१॥
 देवी सा हीन्द्रदुहिता जयन्ती शुभचारिणी ।
 युक्तध्यानञ्च श्राम्यं^(१) तन्दुर्बलं धृतिमास्थितं ॥१५२॥
 पिशा यथोक्तं काव्यं^(१) सा काव्ये कृतवती तदा ।
 गीर्भिसैवानुकूलाभिः स्तुवती वल्गुभाषिणी ॥१५३॥
 गात्रसंवाहनैः काले सेवमाना सुखावहैः ।
 शुश्रूषन्मयानुकूला च उवास वज्रज्ञाः समाः ॥१५४॥
 पूर्णं धूषवते चापि घोरे वर्षसहस्रिके ।
 वरेण हृन्दयामास काव्यं प्रीतोऽभवत्तदा ॥१५५॥
 एवं ब्रुवन् स्वयैकेन वीर्येण गान्धेन केनचित् ।
 तस्मात्सं तपसा मुग्धा श्रुतेन च बलेन च ॥१५६॥
 तेजसा चापि विषुधान् सर्वानभिभविष्यसि ।
 अथ किञ्चिन्मम ब्रह्मन् विद्यते भृगुनन्दन ॥१५७॥
 साङ्गञ्च सरहस्यञ्च यज्ञोपनिषदान्तथा ।
 प्रतिभास्यति ते सर्वं तच्चाद्यन्तं न कस्यचित् ॥१५८॥

(१) सुदृढयथानं श्राम्यमिति क० ज०, युक्तध्यानञ्च श्राम्यन्तमिति ख०,
 मुक्तं ध्यानञ्च श्राम्यं तमिति ग०, श्रुत्यङ्गुप धनं श्राम्यमिति ड० च०,
 कुम्भपधानं श्राम्यं तमिति झ० । एतेषामर्थरहितत्वात्त्रैकोऽपि व्यास-
 भाषितः । मुक्तं ध्यानञ्चेत्यत्र मुक्तोपधानमिति पाठः सङ्गतार्थः । श्राम्य-
 स्तित्वाच्च श्रान्तमिति पाठः साधुः ।

(२) उपगन्धेति क्रियापदमूहनीयं ।

सर्वाभिभावी तेन त्वं द्विजश्रेष्ठोभविष्यसि ।
 एवं दत्त्वा वरां^(१)स्तस्मै भार्गवाय पुनः पुनः ॥१५८॥
 अजेयत्वं धनेश्वत्वमवध्यत्वं च वै ददौ ।
 एतान् स्रग्धा वरान् काव्यः सम्प्रहृष्टनमूहः ॥१६०॥
 हर्षात् प्रादुर्बभौ तस्य देवस्तोत्रं महेश्वरं ।
 तदा तिर्यक्स्थितस्त्वेवं तुष्टुवे नीललोहितं ॥१६१॥
 नमोऽस्तु त्रितिकण्ठाय सुरापायसुवर्चसे ।
 रिरिहाणाय^(२) शोपाय वत्सराय जगत्पते ॥१६२॥
 कपर्दिने क्षूर्ङ्करोम्णे हयाय करणाय च ।
 संक्रान्ताय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥ १६३॥
 उष्णीषिणे सुवक्राय सहस्राक्षाय मील्लुषे^(३) ।
 वसुरेताय द्वाय तपसे शीरवाससे ॥१६४॥
 इस्त्राय मुक्तकेशाय सेनान्ये रोहिताय च ।
 कत्रये राजद्विहाय तक्षकक्रीडनाय^(४) च ॥१६५॥
 गिरिभ्रायार्कनेत्राय यतिने^(५) जाम्बवाय च ।
 सुव्रताय सुहस्ताय धन्विने भार्गवाय च ॥१६६॥
 सहस्रबाहवे चैव सहस्रामलचक्षुषे ।

(१) वरमिति ख० ग० उ० च० छ० ।

(२) रेरिहाणाय शोपायेति ख० च० छ० । अत्र, अरिहृन्मरुपाय इति पाठः समीचीनः ।

(३) मील्लुषे इति क० ज०, मीयुषे छ० ।

(४) तक्षकक्रीडनाय इति छ० ।

(५) पतये इति ख० ।

सहस्रकुन्तये चैव सहस्रचरणाय च ॥१६७॥
 सहस्रशिरसे चैव बज्ररूपाय वेधसे ।
 भवाय विश्वरूपाय श्वेताय पुरुषाय च ॥१६८॥
 निषङ्गिने कवचिने सूक्ष्माय^(१) जपणाय^(२) च ।
 ताम्राय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च ॥१६९॥
 बभ्रवे च पिङ्गलाय पिङ्गलायारूपाय च ।
 महादेवाय सर्वाय विश्वरूपशिवाय च ॥१७०॥
 हिरण्याय च श्लिष्टाय श्रेष्ठाय मध्यमाय च ।
 पिनाकिने चेषुमते चित्राय रोहिताय च ॥१७१॥
 दुन्दुभ्यायैकपादाय अर्हाय बुद्धये तथा ।
 मृगव्याधाय सर्पाय स्नाणवे भीषणाय च ॥१७२॥
 बज्ररूपाय योगाय चिनेचायेश्वराय च ।
 कपिलायैकवीराय मृत्यवे अम्बकाय च ॥१७३॥
 वासुतोस्यते पिनाकाय ब्रह्मराय शिवाय च ।
 आरण्याय^(३) गुह्रस्थाय^(४) यतिने ब्रह्मचारिणे ॥१७४॥
 सांख्याय चैव योगाय ध्यानने दीक्षिताय च ।
 अन्तर्हिताय ब्रह्माय मान्याय मास्त्रिने तथा ॥१७५॥
 बुद्धाय चैव शूद्राय मुक्तये केवलाय च ।

(१) शुभ्राय इति ड० च० ।

(२) पञ्चबाय इति ड० च० ।

(३) अरण्यायेति ड० च० ।

(४) गृहस्थायैति ड० च० ।

रोधसे चेकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये ॥१७६॥
 चतुष्पादाय मेधाय धर्मिणे श्रीघ्नाय च ।
 शिखण्डिने कपालाय दंष्ट्रिणे विश्वमेधसे ॥१७७॥
 अप्रतीघाताय दीप्ताय भास्कराय सुमेधसे ।
 क्रूराय विकृतायैव वीभत्साय शिवाय च ॥१७८॥
 सौम्याय चैव पुण्याय धार्मिकाय शुभाय च ।
 अबधाय मृताङ्गाय नित्याय ब्राम्हताय च ॥१७९॥
 साद्याय^(१) ब्रह्मायैव शूलिने च त्रिचतुषे ।
 सोमपायाज्यपायैव धूमपायोन्नपाय च ॥१८०॥
 शुचये रेरिहाणाय सद्योजाताय मृत्यवे ।
 पिशिताश्राय खर्वाय मेधाय वैद्युताय च ॥१८१॥
 व्याश्रिताय अविष्टाय भारतायान्तरिक्ष्ये^(२) ।
 क्षमाय सहमानाय सत्याय तपमाय च ॥१८२॥
 त्रिपुरघ्नाय दीप्ताय चक्राय रोमश्राय च ।
 तीग्मायुधाय मेधाय सिद्धाय च पुनस्तये ॥१८३॥
 रोचमानाय खण्डाय स्फीताय च्छषभाय च ।
 भोगिने पुञ्जमानाय शान्तायैर्वाङ्गरेतसे ।१८४॥
 अघघ्नाय मखघ्नाय मृत्यवे यज्ञियाय च ।
 ह्यशानवे प्रचेताय वल्लये किञ्जलाय च ।१८५॥

(१) कथायेति उ० च० ।

(२) भारतायान्तरिक्ष्ये इति उ० च० ह० ।

शिकत्याय प्रसन्नाय वरेण्यायैव चक्षुषे^(१) ।
 क्षिप्रगवे सुधन्वाय प्रमेधाय पिवाय च ॥१८६॥
 रक्षोप्राय पशुप्राय विप्राय जयनाथ च ।
 विभ्रान्ताय महन्ताय अन्तये दुर्गमाय च ॥१८७॥
 दक्षाय च जघन्याय लोकानामीश्वराय च ।
 अनामयाय चोर्द्धाय संहत्याधिष्ठिताय च ॥१८८॥
 हिरण्यवाहवे चैव सत्याय जमनाय च ।
 अशिकष्याय माघाय रीरिण्यायैकचक्षुषे ॥१८९॥
 श्रेष्ठाय वामदेवाय ईशानाय च धीमते ।
 महाकल्पाय दीप्राय रोदमाय ह्रमाय च ॥१९०॥
 दृढधन्वने^(२) कवचिने रश्मिने च वरूथिने ।
 भृगुनाथाय शुक्राय वक्रिरेताय^(३) धीमते ॥१९१॥
 अघाय अघसंसाय विप्रियाय प्रियाय च ॥
 दिम्बासःकृत्तिवासाय भगप्राय नमोऽस्तु ते^(४) ॥१९२॥
 पशूनां पतये चैव भूतानां पतये नमः ।
 प्रणवे ऋग्यजुःसाधे स्त्रधाये च सुधाय च ॥१९३॥
 वषट्कारतमायैव तुभ्यमन्तात्मने नमः ।

(१) वरेण्यायैकचक्षुषे इति ख० ।

(२) दृढधन्वने इति ख० उ० च० छ० । दृढधन्वने इति प्रयोमः
समीचीनः ।

(३) वक्रिरेताय इति ख० ग० ।

(४) नमोनमः इति ख० ग० ।

सङ्गे धात्रे तथा हेत्रे हर्त्रे च क्षपणाय^(१) च ॥१८४॥
 भूतभव्यभवायैव तुभ्यङ्गात्माने नमः ।
 वसवे चैव साध्याय रुद्रादित्याग्निनाथ च ॥१८५॥
 विश्वाय महते चैव तुभ्यन्देवात्मने नमः ।
 अग्निमोमर्त्विगिज्याय पशुमन्त्रौषधाय च ॥१८६॥
 दक्षिणावष्टथायैव तुभ्यं यज्ञात्मने नमः ।
 तपसे चैव सत्याय त्यागाय च ज्ञमाय च ॥१८७॥
 अहिंसायाप्यलोभाय सुवेद्यायातिज्ञाय च ।
 सर्वभूतात्मभूताय तुभ्यं योगात्मने नमः ॥१८८॥
 पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिवाय च महाय च ।
 जगत्सपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ॥१८९॥
 अव्यक्तायथ महते भूतायैवेन्द्रियाय च ।
 तन्मात्राय महान्नाय तुभ्यन्तत्वात्मने नमः ॥१९०॥
 नित्याय चार्थलिङ्गाय^(२) सूक्ष्माय चेतनाय च ।
 शूद्राय विभवे चैव तुभ्यं नित्यात्मने नमः ॥१९१॥
 जमस्ते त्रिषु लोकेषु खरान्तेषु^(३) भवादिषु ।
 सत्यान्तेषु महान्तेषु चतुर्षु च नमोऽस्तु ते ॥१९२॥
 नमः स्तोत्रे मया ह्यस्मिन् सदसद्भाहृतं विभो ।
 मङ्गल इति ब्रह्मण्य सर्वन्तत् चन्तुमर्हसि ॥१९३॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते विष्णुमाहात्म्ये शम्भुस्तवकीर्त्तनं नाम
 पञ्चचिन्त्रोऽध्यायः समाप्तः ॥

(१) क्षेपणाय इति ख० ।

(२) चाथ लिङ्गाय इति ख० छ०, चाप्यलिङ्गाय इति च० ।

(३) खरितेषु इति ज० ।

अथ षट्चिन्त्रोऽध्यायः ।

विष्णुमाहात्म्यकीर्तनं ।

सूत उवाच । एवमाराध्य देवेशमीशानं नीललोहितं ।
ब्रह्मेति प्रणतस्तस्मै प्राञ्चस्त्रिर्वाक्यमब्रवीत् ॥१॥
काव्यस्य गात्रं संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान् भवः ।
निकामं दर्शनं दत्त्वा तच्चैवान्तरधीयत ॥२॥
ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन् देवेशानुचरे^(१) तदा ।
तिष्ठन्तीं प्राञ्चस्त्रिर्भूत्वा जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥३॥
कस्य त्वं सुभगे का वा दुःखिते मयि दुःखिता ।
महता तपसा युक्तं किमर्थं माञ्जुगोपसि^(२) ॥४॥
अनया सततं भक्त्या प्रश्रयेण दमेन च ।
खेदेन वैव सुश्रेणि प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ॥५॥
किमिच्छसि वरारोहे कस्ते^(३) कामः समृध्यतां ।
तं ते संपूरयाम्यस्य यद्यपि स्यात् सुदुर्लभं ॥६॥
एवमुक्त्वाऽब्रवीदेनं तपसा ज्ञातुमर्हसि ।
चिकीर्षितं मे ब्रह्मिष्ठ त्वं हि वेत्य यथातथं ॥७॥
एवमुक्त्वोऽब्रवीदेनां कृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
माहेन्द्री त्वं वरारोहे मद्भितार्थमिहागता ॥८॥

(१) देवेशानुचरे इति पाठः आदर्शसुलक्षमाचे वर्त्तते । अथ देवेशेऽनु-
चरामिति पाठः समीचीनः ।

(२) किमर्थमनुगोपसि इति ख० ।

(३) यस्ते इति पाठः सुसङ्गतः ।

मया सह त्वं सुभ्राणि द्वा वर्षाणि भामिनि ।
 अद्भ्यं सर्वभूतैस्तु संप्रयोगमिहेच्छसि ॥८॥
 देवेन्द्रानलवर्णाभे^(१) वरारोहे सुलोचने ।
 इमं वृणीष्व कामं ते मत्तोवै वल्लुभाषिणि ॥९०॥
 एवं भवतु गच्छामोऽहान् वै मत्तकामिनि ।
 ततः खट्वहमागम्य जयन्त्या सहितः प्रभुः ॥९१॥
 स तथा संवसेद्देव्या द्वा वर्षाणि भागवतः ।
 अद्भ्यः सर्वभूतानां मायया संवतसादा ॥९२॥
 कृतार्थमागतं वृष्ट्वा^(२) काव्यं सर्वे दितेः सुताः ।
 अभिजग्मुर्दृष्टं तस्य मुदितास्ते दिदृक्षुवः ॥९३॥
 गता यदा न पश्यन्तो जयन्त्या संवतं गुरुं ।
 दाक्षिण्यं तस्य तद्बुद्ध्या प्रतिजग्मुर्यथागतं ॥९४॥
 वृहस्पतिस्तु संदुहं ज्ञात्वा काव्यं चकार^(३) ह ।
 पित्र्ये द्वा वर्षाणि जयन्त्या हितकाम्यया ॥९५॥
 बुद्ध्या तदन्तरं सोऽथ दैत्यानामिव सोदितः ।
 काव्यस्य रूपमास्थाय सोऽसुरान् समभाषत ॥९६॥
 ततः समागतान्^(४) वृष्ट्वा वृहस्पतिरुवाच तान् ।

- (१) देवेन्द्रानलवर्णासि इति क० अ०, देवेन्द्रानलवर्णाभे इति ग० ।
 (२) वृष्ट्वेत्त्र ख० ग० पुस्तकव्यतिरिक्त आदर्शपुस्तकमाने कृत्वेतिपाठो-
 ऽस्ति । कृत्वेत्यत्र ज्ञात्वेति पाठः समीचीनः ।
 (३) इदमिति कर्मण्यदमूहनीयं ।
 (४) सोमान् गतान् इति क० अ०, सोमागतान् इति ड० अ० । इतत्-
 पाठद्वयं विपिकरप्रमादजनितं ।

स्वागतं मम याज्यानां संप्राप्तेऽस्मि हिताय च ॥१७॥
 अहं बोध्यापयिष्यामि^(१) प्राप्ता विद्या मया हि सा ।
 ततस्तो वृष्टमनसोविद्यार्थसुपपेदिरे ॥१८॥
 पूर्वकाम्य^(२) स्तदा तस्मिन् समये दशवार्षिके^(३) ।
 यथौ च समकालं च सद्योत्पन्नमतिस्तदा ॥१९॥
 समयान्ते देवयानी सद्योजाता सुता तदा ।
 बुद्धिं चक्रे ततश्चापि याज्यानां प्रत्यवेक्षणे ॥२०॥

ब्रह्म उवाच ।

देवि गच्छामहे ब्रह्म तव याज्यान् सुचिस्मिते ।
 विभ्रान्तप्रेक्षिते साध्वि चिवर्णायतस्तोचने ॥२१॥
 एवमुक्त्वाऽब्रवीद्देवी भज भक्तान् महाश्रत ।
 एष ब्रह्मन् सतां धर्मेण धर्मं क्षोपयामि ते ॥२२॥

सूत उवाच ।

ततो गत्वा सुरान् वृष्ट्वा देवाचार्येण धीमता ।
 वसितान् काव्यरूपेण वेधसाऽसुरमब्रवीत् ॥२३॥
 काव्यं मां तात आनीध्वं एष ह्यङ्गिरसोऽभुवि ।
 वसिता वत यूयं वै मयि ब्रह्मे तु दानवाः ॥२४॥
 श्रुत्वा तथा भ्रुवाण्यन्तं सम्भ्रान्ता इतिजास्ततः ।

- (१) बोध्यापयिष्यामीत्यत्र वो ज्ञापयिष्यामीति पाठः साधुः ।
 (२) पूर्वकाम्य इत्यत्र पूर्वकामः इतिपाठः साधीयान् ।
 (३) पूर्वा काव्यस्य तु तदा समये दशवार्षिकी इति पाठोऽत्र सुसङ्गतः ।

प्रेक्षन्ते स्म ह्युभौ तत्र स्थितासीत^(१) शुचिस्मिताः^(२) ॥२५॥
 सम्प्रमूढाः स्थिताः सर्वे प्रापद्यन्त न किञ्चन ।
 ततस्तेषु प्रमूढेषु काव्यस्थान् पुनरब्रवीत् ॥२६॥
 आचार्योवोद्दहं^(३) काव्योदेवाचार्योऽथमङ्गिराः ।
 अन्तुगच्छत मां सर्वे त्यजतेनं^(४) बृहस्पतिं ॥२७॥
 एवमुक्त्वासुराः^(५) सर्वे तावुभौ समवैक्षत^(६) ।
 तदाऽसुरा विज्ञेयन्तु न व्यजानंस्तयोर्द्वयोः ॥२८॥
 बृहस्पतिस्त्वाचैतानसम्भ्रान्तोऽथमङ्गिराः^(७) ।
 काव्योऽहं योगुर्द्वैत्या मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥२९॥
 स मोहयति रूपेण मामकेनैव वोऽसुरा ।
 श्रुत्वा तस्य ततस्ते वै संमन्त्रशार्थवचोऽब्रवीत् ॥३०॥
 अयन्नोद्ब्रूव वर्षाणि सततं शास्ति वै प्रभुः ।
 एष वै गुह्यस्माकमन्तरेप्सुरथं द्विजः ॥३१॥
 ततस्ते दामवाः सर्वे प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

-
- (१) स्थितासीत इति क० ज०, स्थितासीन इति ख०, स्तीतास्तीना इति
 उ०, स्थितासीना इति च०, स्थितासीता इति छ० । एते पाठा
 भ्रान्तिमुक्ताः अत्र स्थिता भीता इति पाठः समीचीनः ।
 (२) शुचिस्मिताः इत्यत्र सुविस्मिता इति पाठः सङ्गतः ।
 (३) ह्ययमिति क० उ०, च० छ० ज० ।
 (४) त्यजतेमिति उ० च० ।
 (५) एवमुक्त्वासुरा इत्यत्र विसर्गलोपे सन्धिरार्थः ।
 (६) समवैक्षत इत्यत्र बह्वचनप्राप्तावेकवचनमार्थः ।
 (७) सम्भ्रान्तोऽभार्गवोऽङ्गिराः इति ख० ।

वचनं जगत्प्रसाद्य चिराभ्यासेन मोहिताः ॥ ३२ ॥
 जघ्रुस्तमसुराः सर्वे क्रुद्धाः संरक्तलोचनाः ।
 अयङ्गुहर्षितेऽस्माकं गच्छ त्वं नासि नोगुहः ॥ ३३ ॥
 भार्गवोऽङ्गिरसोवायं भवत्सेषैव नोगुहः ।
 स्थिता वयं निदेशेऽस्य गच्छ त्वं साधु मा चिरं ॥ ३४ ॥
 एवमुक्त्वाऽसुराः सर्वे प्रापद्यन्त वृहस्पतिं ।
 यदा न प्रतिपद्यन्ते^(१) तेनोक्तं तन्महद्वितं ॥ ३५ ॥
 चुकोप भार्गवस्तेषामवलेपेन वै तदा ।
 बोधितापि मया यस्मान्न मां भजत दानवाः ॥ ३६ ॥
 तस्मात् प्रनष्टमंज्ञा वै पराभवङ्गमिच्छथ ।
 इति व्याहृत्य तान् काव्योजगामाद्य यथागतं ॥ ३७ ॥
 ज्ञात्वाऽभिज्ञस्तानसुरान् काव्येन तु वृहस्पतिः ।
 कृतार्थः स तदा वृष्टः स्वरूपं प्रत्यपद्यत ।
 बुद्ध्वाऽसुरास्तदा भ्रष्टान् कृतार्थोऽन्तरधीयत ॥ ३८ ॥
 ततः प्रनष्टे तस्मिंस्तौ विभ्रान्ता दानवास्तदा ।
 अहो धिग्वच्चिताः स्मिह परस्परमथानुवन् ॥ ३९ ॥
 वृष्टतोविमुखाश्चैव ताडिता वेधसा वयं ।
 दग्धाश्चैवोपयोगाच्च स्त्रेस्त्रे चार्थेषु मायया ॥ ४० ॥
 ततोऽसुराः परिचस्ता देवेभ्यस्त्वरिता ययुः ।
 प्रह्लादमपतः कृत्वा काव्यस्यानुगमं पुनः ॥ ४१ ॥

(१) प्रत्यपद्यन्त इति पाठः सङ्गतार्थः ।

ततः कार्यं समासाद्य अभितस्युरवाङ्मुखाः ।
 तानागतान् पुनर्दृष्ट्वा काव्योयाव्यानुवाच ॥४२॥
 मयापि बोधिताः काले यतोर्मा नाभिनन्दथ ।
 ततस्तेनावलेपेन गतां यूयं पराभवं ॥४३॥
 प्रह्लादस्त्वमयोवाच मामं त्वं त्यज भार्मव ।
 स्वाम् याज्याम्^(१) भजमार्मासु भक्तांस्वैव विशेषतः ॥४४॥
 त्वया पृष्टा वयं तेन देवाचार्येण मोहिताः ।
 भक्तानर्हसि नस्त्रातुं ज्ञात्वा दीर्घेण चतुषा ॥४५॥
 यदि नस्त्वं न कुरुषे प्रसादं भृगुनन्दन ।
 अप्रधातास्त्वया ह्यद्य प्रवेक्ष्यामोरसातलं ॥४६॥

स्तुत उवाच । ज्ञात्वा काव्यो यथातत्त्वं कारुण्येनानुकम्पया ।
 एवमुक्तोऽनुनीतः स स्तुतः कोपं न्ययच्छत ॥४७॥
 उवाचेदन्न भेतव्यं न गन्तव्यं रसातलं ।
 अव्यसन्भावी ह्यर्थोऽयं प्राप्तोवो मयि जायति ॥४८॥
 न ब्रह्ममन्यथाकर्तुं दृष्टं हि^(२) बलवत्तरं ।
 संज्ञा प्रनष्टा या बोऽद्य कामं तां प्रतिलप्यथ ॥४९॥
 प्राप्तः पर्यायकालोव इति ब्रह्माऽभ्यभाषत ।
 मत्प्रसादाच्च युष्माभिर्भुक्तं त्रैलोक्यमूर्जितं ॥५०॥
 युगाख्योदन्न संपूर्णो देवानाक्रम्य मूर्द्धनि ।
 तावन्तमेव कालं वै ब्रह्मा राज्यमभाषत ॥५१॥
 सावर्षिके पुनस्तुभ्यं राज्यं किल भविष्यति ।

(१) भजास्मानिति पाठः समीचीनः ।

(२) अदृष्टमिति पाठः साधीयान् ।

लोकानामीश्वरोभावी पौषस्तव पुनर्वसिः ॥५९॥
 एवं किलमहं प्रोक्तः पौषसो ब्रह्मणा स्वयं ।
 तथाहतेषु लोकेषु तपोऽस्य न किलाभवत् ॥५३॥
 यस्मात् प्रवृत्तयस्यास्य न कामानभिसन्धिताः ।
 तस्मादज्ञेन प्रीतेन दत्तं सावर्णिकेऽन्तरे ॥५४॥
 देवराज्यं बलेर्भाव्यमिति मामीश्वरोऽब्रवीत् ।
 तस्माददृश्योभूतानां कालाकाङ्क्षी स तिष्ठति ॥५५॥
 प्रीतेन चामरत्वं वै दत्तं तुभ्यं स्वयम्भुवा ।
 तस्मात् निरुत्सुकस्त्वं वै पर्यायं सह माकुलः ॥५६॥
 न च ब्रह्मं मया तुभ्यं पुरस्तादै विस्पर्षितं ।
 ब्रह्मणा प्रतिषिद्धोऽस्मि भविष्ये जागता प्रभो ॥५७॥
 इमौ च त्रिष्वौ द्वौ मद्यं तुस्यावेतौ वृहस्पतेः ।
 देवतैः सह संरन्धान् सर्वान् बोधारयिष्यतः ॥५८॥
 एवमुक्तस्तु देतेयाः काव्येनाक्लिष्टकर्षणा ।
 ततस्ताभ्यां ययुः साङ्गं प्रह्लादप्रसुखास्तदा ॥५९॥
 अथशशभावमर्थत्वं^(१) भुत्वा शुक्राच्च दानवाः ।
 सद्यदाग्रसमानासौ जयं काव्येन भाषितं ॥६०॥
 दंशिताः सायुधाः सर्वे ततोदेवान् समाकृष्यन् ।
 अथ देवासुरान् दृष्ट्वा संगामे समुपस्थितान् ॥६१॥
 ततः संवृत्तसन्नाहा देवास्तान् समथोधयन् ।
 देवासुरे ततस्तस्मिन् वर्त्तमाने व्रतं समाः ॥६२॥

(१) अथशशभाविनं अर्थं मिति पाठः साधुः ।

अजयन्नसुरा देवान् भग्ना देवा अमन्त्रयन् ॥६२॥
 देवा ऊचुः । षण्डामार्कप्रभावं न जानीमस्वसुरैर्वचं ।
 तस्माद्द्यूष्मं समुद्दिश्य कार्यं चात्महितञ्च यत् ॥६३॥
 तज्ज्ञानापहतावेतौ कृत्वा जेय्यामहेऽसुरान् ।
 अथोपामन्त्रयन् देवाः षण्डामार्कौ तु तावुभौ ॥६४॥
 यज्ञे समाह्वयिव्यामस्वजतमसुरान् द्विजौ ।
 यज्ञं तं वा^(१) यद्दीव्यामोह्यनुजित्य तु दानवान् ॥६५॥
 एवं तत्पुत्रस्तसौ तु षण्डामार्कौ तदासुरान् ।
 ततो देवा जयं प्राप्ता दानवाश्च पराभवान् ॥६६॥
 देवासुरान् पराभाथ षण्डामार्कावुपागमन् ।
 काव्यज्ञापाभिभूताश्च अनाधाराश्च ते पुनः ॥६७॥
 बध्यमानास्तदा देवैर्विप्रैस्ते रसातले ।
 एवं निरक्षमास्ते वै कृताः क्रकेण दानवाः ।
 ततः प्रमृतिं प्रापेन मृगुनैर्मिन्मकेन च ॥६८॥
 यज्ञे पुनः पुनर्विष्णुर्यज्ञे च त्रिधिले प्रभुः ।
 कर्तुं धर्मव्यवस्थानमधर्मस्य च नाग्रजं ॥६९॥
 प्रह्लादस्य निदेशे तु येऽसुरा न व्यवस्थिताः ।
 मनुष्यधर्मास्तान् सर्वान् ब्रह्मा व्याहारयत् प्रभुः ॥७०॥
 धर्मान्नारायणस्तस्मात् समूतस्यासुषेऽन्तरे ।
 यज्ञं प्रवर्तयामास सैत्ये वैवस्वतेऽन्तरे ॥७१॥

(१) अतं तस्माद्द्यूष्मदीव्यामो इति ख० ।'

प्रादुर्भावे तदान्यस्य ब्रह्मैवासीत् पुरोहितः ।
 चतुर्थ्यान्तु युगाख्यायामापन्नेष्वसुरेष्वथ ॥३२॥
 समूतः स समुद्रान्तर्धिरण्यकग्निपोर्वधे ।
 द्वितीयो नरसिंहोऽभूत् रुद्रः सूरपुरस्मरः^(१) ॥३३॥
 बलिंसंश्लेषु लोकेषु चेतार्यां सप्तमे युगे ।
 दैत्यैस्त्रैलोक्य आक्रान्ते तृतीयोवामनोऽभवत् ॥३४॥
 संक्षिप्यात्मानमङ्गेषु वृहस्पतिपुरस्सरं ।
 यजमानन्तु दैत्येन्द्रमदित्याः कुलनन्दनः ।
 द्विजोभूत्वा शूभे काले बलिं वैरोचनं पुरा^(२) ॥३५॥
 त्रैलोक्यस्य भवान् राजा त्वयि सर्व्यं प्रतिष्ठितं ।
 दातुमर्हसि मे राजन् विक्रमास्त्रीणिति प्रभुः ॥३६॥
 ददामीत्येव तं राजा बलिर्वैरोचनोऽब्रवीत् ।
 वामनन्तं च विज्ञाय ततोऽनुमुदितः स्वयं ॥३७॥
 स वामनो दिवं खं च पृथिवीं च द्विजोत्तमाः ।
 त्रिभिः क्रमैर्विभ्रमिदं जगदाकामत प्रभुः ॥३८॥
 अयत्तिष्ठत भृतात्मा भास्करं खेन तेजसा ।
 प्रकाशयन् दिशः सर्व्यां प्रदिशस्य महायज्ञाः ॥३९॥
 शूशूभे स महाबाहुः सर्व्वलोकान् प्रकाशयन् ।
 आसुरीं त्रियमाहृत्य चीन् लोकांस्य जनार्दनः ।
 सपुत्रपौत्रानसुरान् पातालतल्लमानयत् ॥४०॥

(१) सूरपुरः सर इति ख० ऊ० च० ह० ।

(२) द्विजो भूत्वा इति श्रीकृष्णात् परं श्रीकृष्णं पतितं ।

गमुचिः अम्बरस्यैव प्रह्लादस्यैव विष्णुणा ।
 क्रूरा हता विनिर्दूता दिग्भः संप्रतिपेदिरे ॥८१॥
 महाभृतानि भृतात्मा सविशेषाणि माधवः ।
 कालञ्च सकलं विप्रांस्तच्छ्रुतमदर्शयत् ॥८२॥
 तस्य गात्रे जगत्सर्वमात्मानमनुपश्यति ।
 न किञ्चिदस्ति लोकेषु यदव्याप्तं महात्मना ॥८३॥
 तद्वै रूपमुपेन्द्रस्य देवदानवमानवाः ।
 वृष्ट्वा सम्भुमुज्जः सर्वे विष्णुतेजाविमोहिताः ॥८४॥
 बलिः सितो महापाद्मैः सबन्धुः ससुहृद्गणः ।
 विरोचनकुलं सर्वं पाताले सन्निवेशितं ॥८५॥
 ततः सर्वामरैश्चर्यं दत्त्वेन्द्राय महात्मने ।
 मानुषेषु महाबाहुः प्रादुरासीज्जनार्दनः ॥८६॥
 एतास्त्रिस्तयः स्यतास्तस्य दिव्याः सम्भूतयः शुभाः ।
 मानुष्याः सप्त यास्तस्य प्रापजास्तान्निबोधत ॥८७॥
 चैतायुगे तु दशमे दत्तात्रेयो बभूव ह ।
 नष्टे धर्मे चतुर्थस्य मार्कण्डेयपुरःसरः ॥८८॥
 पञ्चमः पञ्चदश्यां तु चैतायां सम्भूव ह ।
 मान्धातुस्रक्वर्त्तिले तस्यौ तथ्यपुरःसरः ॥८९॥
 एकोनविंशे चैतायां सर्व्वज्ञान्तकोऽभवत् ।
 जामदग्न्यस्तथा षष्ठो त्रिभामित्रपुरःसरः ॥९०॥
 चतुर्विंशे युगे रामो वशिष्ठेन पुरोधसा ।
 सप्तमो रावणस्यार्थं यज्ञे दशरथात्मजः ॥९१॥

अष्टमो द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पराचरत् ।
 वेदव्यासस्ततो जज्ञे जातृकर्णपुरःसरः ॥८१॥
 तथैव नवमो विष्णुरदित्याः कश्यपात्मजः ।
 देवक्या वसुदेवान्तु ब्रह्मगार्ग्यपुरःसरः ॥८२॥
 अप्रमेयो नियोज्यश्च यत्र कामचरो वशी ।
 ऋीडते भगवान् लोके बालः ऋीडनकीरिव ॥८४॥
 न प्रमातुं महाबाहुः ब्रह्मोऽसौ मधुसूदनः ।
 परं परम^(१)मेतस्माद्भिन्नरूपाश्च विद्यते ॥८५॥
 अष्टाविंशतिमे तद्द्वापरस्यां ब्रह्मसङ्घे ।
 मष्टे धर्मे तदा जज्ञे विष्णुर्द्विष्णुकुले प्रभुः ॥८६॥
 कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणामनं ।
 मोहयन् सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ॥८७॥
 प्रविष्टो मानुषीं योनिं प्रच्छन्नसरते महीं ।
 विहारार्थं मनुष्येषु सान्दीपनिपुरःसरं ॥८८॥
 यत्र कंसश्च शाल्वश्च द्विविदश्च महासरं ।
 अरिष्टं दृषभश्चैव पूतनां केम्बिनं हयं ॥८९॥
 नागं कुवलयापीडं महाराजगृहाधिपम् ।
 दैत्यान् मानुषदेहस्थान् सुदयामास वीर्यवान् ॥९००॥
 द्विस्रं षाऊसहस्रश्च वाणस्याङ्गुतकर्मणः ।
 नरकश्च हतः सङ्घी यवनश्च महाबलः ॥९०१॥

(१) द्वापर इति ख० च० छ० ।

हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा ।
 दुराचाराश्च निहता पार्थिवा ये रघातले ॥१०२॥
 एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः ।
 अस्मिन्नेव युगे क्षीणे सन्ध्यास्निष्टे भविष्यति ॥१०३॥
 कल्किर्विष्णुयुग्मा माम पाराशर्यः प्रतापवान् ।
 दशमो भाव्यसम्भूतो धाञ्जवल्क्यपुरःसरः ॥१०४॥
 अनुकर्षन् सर्वसेनां हस्त्यश्वरथसकुली ।
 प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्यतः शतसहस्रशः ॥१०५॥
 नात्यर्थं धार्मिका ये च ये च धर्मद्वेषः कश्चित् ।
 उदीच्यान्मथ्यदेशांश्च तथा विन्ध्यापराजितकान् ॥१०६॥
 तथैव दक्षिणात्यांश्च द्रविडान् सिंहलैः सह ।
 गान्धारान् पारदास्यैव पल्हवान् यवमान् शकान् ॥१०७॥
 तुषारान् वर्वरास्यैव पुलिन्दान् दरदान् खषान् ।
 क्षम्यकान्धकान् रुद्रान् किरातास्यैव स प्रभुः ॥१०८॥
 प्रवृत्तचक्रो बलवान् स्त्रिच्छानामन्तकदहसी ।
 अदृश्यः सर्वभूतानां पृथिवीं विचरिष्यति ॥१०९॥
 मानवः स तु संजज्ञे देवस्यांशेन धीमतः ।
 पूर्वजन्तानि विष्णुर्यः प्रमितिर्नाम वीर्यवान् ॥११०॥
 गात्रेण वै चन्द्रसमः पूर्णं कल्पियुगेऽभवत् ।
 इत्येतास्तस्य देवस्य दश सम्भूतयः स्मृताः ॥१११॥
 तं तं कालञ्च कायञ्च तत्तदुद्दिश्य कारणं ।
 अंशेन त्रिषु लोकेषु तास्ता योनीः प्रपत्यते ॥११२॥

पञ्चविंशोत्थिते कल्पे पञ्चविंशति वै समाः ।
 विनिर्गन् सर्वभूतानि मानुषानेव सर्वत्र ॥११३॥
 कृत्वा वीजावशेषान् महीं क्रूरेण कर्मणा ।
 संघातयित्वा वृषलान् प्रायश्चक्षानधार्मिकान् ॥११४॥
 ततः स वै तदा कस्मिंश्चरितार्थः सर्वैनिकः ।
 कर्मणा निहता ये तु सिद्धास्तौ तु पुनः स्वयं ॥११५॥
 अकस्मात् क्षुपितान्योन्यं भविष्यन्ति च मोहिताः ।
 क्षययित्वा^(१) तु तान् सर्वान् भाविनार्थेन चोदितान् ॥११६॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति सानुगः ।
 ततो व्यतीते कश्चौ तु सामान्यैः सह धैरिकैः ॥११७॥
 नृपेष्वथ विनष्टेषु तदा त्वप्रयहाः प्रजाः ।
 रक्षणे विनिवृत्ते तु हत्वा चान्योन्यमाहवे ॥११८॥
 परस्परहताश्चास्य निराक्रन्दाः सुदुःखिताः ।
 पुराणि हित्वा यार्मास्य तुस्थास्ता निष्परियहाः ॥११९॥
 प्रनष्टश्रुतिधर्मास्य नष्टधर्माश्रमास्तथा ।
 ब्रह्मा अस्पायुषस्यैव वनौकस इमे स्मृताः ॥१२०॥
 सरित्पर्वतसेविन्यः पञ्चमूलफलाग्रनाः ।
 चीरपत्राजिनधराः सङ्करं घोरमास्थिताः ॥१२१॥
 अस्पायुषो नष्टवार्त्ता बद्धावाधाः सुदुःखिताः ।
 एवं कष्टमनुप्राप्ताः कस्मिन्ध्यांश्चके तदा ॥१२२॥

(१) आदर्शपुस्तकमात्रे क्षययित्वेतिपाठोवर्त्तते ।

प्रजाः क्षयं प्रयास्यन्ति सार्द्धं कलियुगेन तु ।
 क्षीणे कलियुगे तस्मिन् प्रवृत्ते च कृते पुनः ॥१२४॥
 प्रपत्यन्ते यथान्यार्थं स्वभावादेव नान्यथा ।
 इत्येतत् कीर्तितं सर्वं देवासुरविचेष्टितं ॥१२५॥
 यदुवंशप्रसङ्गेन महद्दो वैष्णवं यज्ञः ।
 तुर्वशोऽस्तु प्रवक्ष्यामि पुरोर्दुश्चोरनोस्तथा ॥१२६॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते विष्णुमाहात्म्यकथनं नाम
 षट्त्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अनुषङ्गपादः ।

धृम उवाच । तुर्वषोस्तु सुतो वक्रिर्वक्त्रेर्गोभानुरात्मजः ।
गोभानोस्तु सुतो वीरस्त्रिषानुरपराजितः ॥१॥
करन्धमस्त्रिषानोस्तु मरुत्तस्य न चात्मजः^(१) ।
अन्यस्त्ववीक्षितो राजा मरुत्तः कथितः^(२) पुरा ॥२॥
अनपत्यो मरुत्तस्तु स राजासीदिति श्रुतः ।
दुष्कृतं पौरवं चापि सर्वं पुत्रमकल्पयन्^(३) ॥३॥
एवं यथातिश्रापेन जरायाः संक्रमेण तु^(४) ।
तुर्वषोः पौरवं वंशं प्रविवेच्य पुरा किञ्च ॥४॥
दुष्कृतस्य तु दायादः ब्रह्मयो नाम पार्थिवः ।
ब्रह्म्यान्तु जनापीड^(५)स्त्वत्वारस्तस्य चात्मजाः ॥५॥
पांशस्य केरसस्यैव शोसः कुक्षस्तथैव च ।
तेषां जनपदाः कुक्ष्याः पांश्याश्चोक्षाः सकेरसाः ॥६॥
द्रुह्यस्त्वनयौ वीरौ बभ्रुः सेतुस्य विश्रुतौ ।

(१) नृवात्मजः इति क० ड० च० ह० ज०, वचस्य चतुरात्मजः इति ख०, एतच्छ्लोकाद्धं ग० पुस्तके नास्ति ।

(२) मरुत्त इति आर्षप्रयोगात् पञ्चम्यर्थे प्रथमा ।

(३) पूर्वोपरसङ्गतिविरहादत्र कतिपयश्लोकाः पतिता इत्यवगन्तव्यम् ।

(४) जरा संक्रमणे पुरा इति ख० ग० ड० च० ह० ज० ।

(५) तथासीद इति च० ।

अरुद्धः चेतुपुत्रस्तु बाधवो रिपुदृश्यते ॥७॥
 दौवनाश्वेन समिति कृच्छ्रेण निहतो बली ।
 युद्धं सुमहदासीत्तु मासान् परि चतुर्दश ॥८॥
 अरुद्धस्य तु दायादो गान्धारो नाम पार्थिवः ।
 ख्यायते यस्य नाम्ना तु गान्धारविषयो महान् ॥९॥
 गान्धारदेशजाश्चापि तुरगा वाजिनां वराः ।
 गान्धारपुत्रो धर्मस्तु घृतस्तस्य सुतोऽभवत् ॥१०॥
 घृतस्य दुर्दमो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः ।
 प्रचेतसः पुत्रघ्नं राजानः सर्व एव तै ॥११॥
 क्लेश्वराणाधिपाः^(१) सर्वे ह्युदीची दिग्मन्त्रिताः ।
 अग्नोः पुत्रा महात्मानस्तथः परमधार्मिकाः ॥१२॥
 सभानरश्च पक्षश्च परपक्षस्तथैव च ।
 सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान् कालानलो नृपः ॥१३॥
 कालानलस्य धर्मात्मा सृञ्जयो नाम धार्मिकः ।
 सृञ्जयस्त्वाभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरञ्जयः ॥१४॥
 जनमेजयो महासलः पुरञ्जयसुतोऽभवत् ।
 जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत् नृपः ॥१५॥
 आसीदिन्द्रसमो राजा प्रतिष्ठितयशा दिवि ।
 महामनाः सुतस्तस्य महाशालस्य धार्मिकः ॥१६॥
 सप्तद्वीपेश्वरो राजा चक्रवर्ती महायशाः ।
 महामनास्तु पुत्रौ द्वौ जनयामास विश्रुतौ ॥१७॥

(१) क्लेश्वराणाधिपा इति च० ।

उग्रीनरस्य धर्मज्ञं तितितुञ्चैव धार्मिकम् ।
 उग्रीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिवंशजाः ॥१८॥
 मृगा कृमी गवा दर्वा पञ्चमी च वृषदती ।
 उग्रीनरस्य पुत्रास्तु पञ्च तासु कुलोद्भवाः ।
 तपसा ते सुमहता जातवृद्धास्तु धार्मिकाः ॥१९॥
 मृगायास्तु मृगः पुत्रो गवाया गव एव तु ।
 कृम्याः कृमिस्तु दर्वायाः सुमतो नाम धार्मिकः ॥२०॥
 वृषदतीसुतस्यापि त्रिविरौग्रीनरो दिजाः ।
 त्रिवेः त्रिवपुरं स्थातं त्रौधेयन्तु मृगस्य तु ॥२१॥
 गवस्य गवरात्रन्तु कृमिस्तु कृमिस्या पुरी ।
 सुमतस्य तथा वृष्टा^(१) त्रिविपुत्राभिबोधत ॥२२॥
 त्रिवेस्तु त्रिवयः पुत्रास्तु त्वारो लोकसम्पत्ताः ।
 वृषदर्भः सुवीरस्तु^(२) केकथो मद्रकस्तथा ॥२३॥
 तेषां जनपदाः स्कीताः केकथा मद्रकास्तथा ।
 वृषदर्भाः सुवीदर्भास्तितिचोः शृणुत मजाः ॥२४॥
 तैतिसुरभवद्राजा पूर्वस्थान्दिभि विभुतः ।
 उन्नद्रथो महाबाहुस्तस्य हेमः सुतोऽभवत् ॥२५॥
 हेमस्य सुतपा जज्ञे सुतः सुतयत्रा^(३) बली ।
 जातो मनुष्ययोर्न्यां वे क्षीणे वंशे प्रजेस्यथा ॥२६॥
 महायोगी स तु बलिर्बद्धो यः स महामनाः ।

(१) वृष्टा इति च०, चैष्टा इति ख० ग०, चष्टा इति छ० ।

(२) सुवीरस्तु इति ख० ग० । अथ सुवीदर्भः इति पाठः समीचीनः ।

(३) सुतयथो इति आदर्भपुस्तकनाम्ने पाठो वर्तते ।

पुत्रानुत्पादयामास चातुर्वर्ण्यकरान् भुवि ॥२७॥
 अङ्गं स जनयामास वङ्गं सुल्हं^(१) तथैव च ।
 पुण्ड्रं कलिङ्गं च तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते^(२) ॥२८॥
 बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकराः प्रभोः ।
 बलेस्तु ब्रह्मणा दत्ता वराः प्रीतेन धीमतेः ॥२९॥
 महायोगिलमायुस्य कष्यायुःपरिमाणकं ।
 संधामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैव प्रभावना ॥३०॥
 त्रैलोक्यदर्शनश्चैव प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
 बले चाप्रतिमत्वं वै धर्मतत्त्वार्थदर्शनं ॥३१॥
 चतुरो नियतान् वर्णान् त्वं वै स्थापयतेति च ।
 इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परीं थयौ ॥३२॥
 कालेन महता विद्वान् खं वै स्थानमुपागतः ।
 तेषां जनपदाः स्कीता वङ्गाङ्गसुल्हकास्तथा ॥३३॥
 पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा तेषां वंशं निबोधत ।
 तस्य ते तनयाः सर्वे क्षेत्रजा मुनिसम्भवाः ।
 सम्भूता दीर्घतमसः सुदेष्णार्या महौजसः ॥३४॥
 अथय ऊचुः । कथं बलेः सुताः पञ्च जनिताः क्षेत्रजाः प्रभो ।
 अधिष्ठा दीर्घतमसा एतन्नो ब्रूहि पृच्छतीं ॥३५॥
 सत उवाच । अग्निजे^(३) नाम विख्यात असीद्धीमानृषिः पुरा ।

(१) सुल्हमित्यत्र ब्रह्ममितिपाठः सङ्गतः उत्तरत्र तथादर्शनात् ।

(२) बालेयः क्षत्र उच्यते इतिपाठः साधीयान् ।

(३) अग्नि इति ख० ग० ।

भार्या वै समता नाम बभूवाश्च महात्मनः ॥ ३६ ॥
 अग्निञ्च कनीर्यास्तु पुरोधायो दिवोकषा ।
 वृहस्पतिर्वृहस्पेजाः समतां सोऽभ्यपद्यत ॥ ३७ ॥
 उवाच समता तन्नु वृहस्पतिमनिच्छती ।
 अन्तर्वन्त्यस्मि ते भ्रातुर्व्येष्टस्याष्टमिता इति ॥ ३८ ॥
 अयं हि मे महागर्भो रोदतेऽति वृहस्पते ।
 अग्निं ब्रह्म चाभ्यस्य षडङ्गं वेदमुद्गिरन् ॥ ३९ ॥
 अमोघरेतास्त्रज्ञापि न मां भजितुमर्हसि ।
 अस्मिन्नेव गते काले यथा वा मन्यसे प्रभो ॥ ४० ॥
 एवमुक्त्वास्तथा सम्यग्वृहस्पेजा वृहस्पतिः ।
 कामात्मानं महात्मा च नात्मानं सोऽभ्यधारयत् ॥ ४१ ॥
 सन्मभुवैव धर्मात्मा तथा शार्ङ्गं वृहस्पतिः ।
 सत्सृजन्तं तदा रतो गर्भस्थः सोऽभ्यभाषत ॥ ४२ ॥
 नोन्नातक^(१) न्यसे ह्यस्मिन् द्वयोर्नेहास्ति सन्भवः ।
 अमोघरेतास्त्रज्ञापि पूर्वज्ञाहमिहागतः ॥ ४३ ॥
 ब्रह्माप तं तदा क्रुद्ध एवमुक्तो वृहस्पतिः ।
 आसिजन्तं सुतं भ्रातुर्गर्भस्थं भगवानृषिः ॥ ४४ ॥
 यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेष्विते सति ।
 मामेवमुक्त्वान् मोक्षान्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ ४५ ॥
 ततो दीर्घतमा नाम ब्रापादृषिरजायत ।

(१) नोन्नातक इत्यत्र नौ तातक इति पाठः सङ्गत्तार्थः ।

अथाग्निजो वृहत्कीर्तिर्दृश्यतिरिवौजसा ॥४६॥
 ऊर्द्धरेतास्तस्यापि न्यवसद्भ्रातुराश्रमे ।
 गोधर्मं सौरभेयान्तु वृषभाच्छ्रुतवान् प्रभो ॥४६॥
 तस्य भ्राता पितृव्यस्तु चकार भवमं तदा ।
 तस्मिन् हि तत्र वसति यदृष्णाभ्यागतो वृषः ॥४८॥
 दर्शनार्थमाहृतान् दर्भान्श्चकार सुरभीवृतः ।
 जग्राह तं दीर्घतमा विस्फुरन्तश्च शृङ्गयोः ॥४९॥
 स तेन निगृहीतस्तु न च्वाल पदात्पदं ।
 ततोऽब्रवीदृषसं वै मुञ्च मां बलिनां वर ॥५०॥
 न मयासादितस्तात बलवांस्वद्विधः क्वचित् ।
 अन्वकं वदता देवं यतो जातोऽस्मि भृतस्ते ॥५१॥
 मुञ्च मां बलिनां श्रेष्ठ प्रीतस्तेऽहं वरं वृणु ।
 एवमुक्तोऽब्रवीदेमं जीवंस्त्वं मे क थास्यसि ॥५२॥
 तेन त्वाहं न मोक्ष्यामि परस्त्वाहं चतुष्पदं ।
 ततस्तं दीर्घतमसं स वृषः प्रत्युवाच ह ॥५३॥
 नास्माकं विद्यते तात पातकं स्तेयमेव वा ।
 भक्ष्याभक्ष्यं न जानीमः पेयापेयश्च सर्वशः ॥५४॥
 कार्याकार्यं न वै विद्मो गम्यागम्यं तथैव च ।
 न पाप्मानो वयं विप्र धर्मे ह्येष गवां स्ततः ॥५५॥
 गवां नाम स वै श्रुत्वा संभ्रान्तस्त्वनुमुच्य तं ।
 भक्त्या चानुश्रविकया गोषु तं वै प्रसादयत् ॥५६॥
 प्रसादिते गते तस्मिन् गोधर्मं भक्तितस्तु तं ।

मनसैव तदादत्ते तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥५७॥
 ततो यवीयसः पत्नीमौतथ्यस्याभ्यमन्यत ।
 विचेष्टमानां रुदतीं देवात् स मूढचेतनः ॥५८॥
 अवसेपन्तु तं मत्वा शरदांस्तस्य नाचमत् ।
 गोधर्मं वै बलङ्कृत्वा क्षुषां स सममन्यत ॥५९॥
 विपर्ययन्तु तं वृष्ट्वा शरदान् प्रत्यचिन्तयत् ।
 भविष्यमर्थं ज्ञात्वा च महात्मा च न मृत्युतां ॥६०॥
 प्रोवाच दीर्घतमसं क्रोधात् संरक्तलोचनः ।
 गम्यागम्यं न जानीषे गोधर्मात् प्रार्थयत् क्षुषां ॥६१॥
 दुर्दत्तस्त्रं त्यजाम्येव गच्छ त्वं स्त्रेण कर्मणा ।
 यस्मात्त्वमन्धो वृद्धश्च भर्तव्यो दुरनुष्ठितः ।
 तेनासि त्वं परित्यक्तो दुराचारोऽसि मे मतिः ॥६२॥

सूत उवाच । कर्मण्यस्मिंस्ततः क्रूरे तस्य बुद्धिरजायत ।
 निर्भर्तव्यं चैव बलङ्करो वाङ्मर्थां परिगृह्य च ।
 कोष्ठे समुद्रे प्रक्षिप्य गङ्गाभसि समुत्सृजत् ॥६३॥
 उद्धमासः समुद्रस्तु^(१) सप्ताहं खोतसा तदा ।
 तं सस्त्रीको बलिर्नाम राजा धर्मार्थतत्त्ववित् ।
 अपश्यन्मज्जमानन्तु खोतसाभ्यासमागतं ॥६४॥
 तं मृहीत्वा स धर्मात्मा बलिर्वैरोचनस्तदा ।
 अन्तःपुरे जुगोषिनं भक्ष्यैर्भोज्यैश्च तर्पयत् ॥६५॥
 प्रीतः स वै वरेणाय कन्दयामास वै बलिं ।

(१) उद्धमानं समुद्रेण इतिपाठः सङ्गतः ।

स च तस्माद्दरं वने पुत्रार्थं दानवर्षभः ॥६६॥
 बलिस्त्वाच । सन्तानार्थं महाभाग भार्यया मम मानद ।
 पुत्रान् धर्मार्थमंयुक्तान् उत्पादयितुमर्हसि ॥६७॥
 एवमुक्तस्तु तेमर्षिस्तथास्त्रित्युक्तवान् हि तं ।
 सुदेष्णां नाम भार्यां वै राजास्मै प्राहिणोक्तदा ॥६८॥
 अन्धं दृष्ट्वा तं दृष्ट्वा न सा देवी जगाम ह ।
 स्त्राञ्च धात्रेयकीं तस्मै भूषयित्वा व्यसर्जयत् ॥६९॥
 कक्षीवचक्षुषौ तस्यां शूद्रयोन्यामृषिर्वशी ।
 जनयामास धर्मात्मा पुत्रावेतौ महौजसौ ॥७०॥
 कक्षीवचक्षुषौ तौ तु दृष्ट्वा राजा बलिस्तदा ।
 प्राधीतौ^(१) विधिवत्सन्ध्याग्रीश्वरौ ब्रह्मवादिनौ ॥७१॥
 सिद्धौ प्रत्यक्षधर्माणौ बुद्धौ श्रेष्ठतमावपि ।
 ममेताविति हेवाच बलिर्वैरोचनस्त्वृषिं ॥७२॥
 नेत्युवाच ततस्तन्तु ममेताविति चाब्रवीत् ।
 उत्पन्नौ शूद्रयोनौ तु भव ऋद्ध्या सुरोत्तमौ ॥७३॥
 अन्धं दृष्ट्वा च मां मत्वा सुदेष्णा महिषी तव ।
 प्राहिणोदवमानाय शूद्रां धात्रेयिकां मम ॥७४॥
 ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमं ।
 बलिर्भार्यां सुदेष्णां च भर्त्सयामास वै प्रभुः ॥७५॥
 पुनश्चैनामलङ्कृत्य ऋषये प्रत्यपादयत् ।
 तां स दीर्घतमा देवीमब्रवीत् यदि मां शूभे ॥७६॥

(१) श्रीयुताविति ख० ग०, प्राद्योताविति ड० च० ।

दध्ना सवणमिभ्रेण स्वव्यक्तं^(१) नमस्कं तथा ।
 सिद्धिद्वयजुगुप्सन्तो आपादतसमस्तकं ॥३७॥
 ततस्त्वं प्राश्यसे देवि पुत्रांश्च मनषेष्ठितान् ।
 तस्य सा तद्वचो देवी सर्वं कृतवती तथा ॥३८॥
 अपानञ्च समासाद्य जुगुप्सन्ती न्यवर्जयत् ।
 तामुवाच ततः सर्षिर्द्युत्ते परिहृतं शुभे ।
 विनापानं कुमारं त्वं जनयिष्यसि पूर्वजं ॥३९॥
 ततस्त्वं दीर्घतमसं सा देवी प्रत्युवाच ह ।
 मार्क्षसि त्वं महाभाग पुत्रं दातुं ममेदृशं ॥४०॥
 ऋषिरुवाच । तवापराधो देव्येषु नान्यथा भवितानु वै ।
 देवीदानीञ्च ते पुत्रमहन्दास्यामि सुव्रते^(२) ॥४१॥
 तस्यापानं विना चैव योग्याभावो भविष्यति ।
 तां च दीर्घतमासैव कुचौ स्पृष्ट्वेदमब्रवीत् ॥४२॥
 प्राञ्जितं दधि यत्तेऽद्य ममाङ्गाद्वै शुचिस्मिते ।
 तेन ते पूरितो गर्भः पौर्णमास्यामिवोदधिः ॥४३॥
 भविष्यन्ति कुमारास्ते पञ्च देवसुतोपमाः ।
 तेजस्विनः पराक्रान्ता यज्वानो धार्मिकास्तथा ॥४४॥
 ततोङ्गस्तु सुदेष्णाया ज्येष्ठपुत्रो व्यजायत ।
 वङ्गस्तस्मात्ककिङ्गस्तु पुण्ड्रो ब्रह्मस्तथैव च ॥४५॥

(१) सुव्यक्तमिति पाठः साधुः ।

(२) शोभने इति ख० ग० ।

वंशभाजस्तु पञ्चैते बलेः क्षेत्रेऽभवंसादा ।
 इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दनाः क्षुताः पुरा ॥८६॥
 प्रजास्वपहता^(१) स्तस्य ब्रह्मणा कारणं प्रति ।
 अपत्यामात्यदारेषु खेषु मा भृशहात्मनः ॥८७॥
 ततो मनुष्ययोर्न्या वै जनयामास स प्रजाः^(२) ।
 सुरभिर्दीर्घतमसमथः प्रीतो वचोऽब्रवीत् ॥८८॥
 विचार्य यस्माद्गोधर्मं त्वमेवं कृतवानसि ।
 तेन न्यायेन^(३) मुमुचे अहं प्रीतोस्मि तेन ते ॥८९॥
 तस्मान्त्व तमो दीर्घं निस्तुदाम्यद्यः पश्य वै ।
 वार्षस्यत्यञ्च यन्तेऽन्यत्पापं सन्तिष्ठते तनौ ॥९०॥
 जरामृत्युभयञ्चैव आघ्राय प्रणुदामि ते ।
 आघ्रातमाचः सोऽपश्यत् सद्यस्तमसि नाग्निरे ॥९१॥
 आयुर्मांसं युवा चैव चक्षुर्मांसं ततोऽभवत् ।
 गवा दीर्घतमाः सोऽथ गौतमः समपद्यतः ॥९२॥
 कक्षीर्वास्तु ततो गत्वा सह पिबाः गिरिप्रजां ।
 यथोद्दिष्टं हि पिचर्थे चक्षार विपुलं तपः ॥९३॥

(१) प्रजास्वपहता इति क०, प्रजात्युपहता इति ख० ग०, प्रजान्तुपहता इति छ०, प्राडात्युपहता इति ज०, इत्येते दीर्घतमसा इत्यादि सन्तानाञ्चोभयोस्तयोः इत्यन्तं ड० च० पुस्तकयोर्न विद्यते ।

(२) प्रजास्वपहता इत्यादि जनयामास स प्रजाः इत्यन्तं, येषां स्त्रोका-
 र्जानां परस्परं सङ्गतिविरहात् अत्र कतिपयस्त्रोकापतनं सम्भाव्यते ।

(३) न्यायास्त इति क० छ० ज०, एतत् स्त्रोकार्जं अन्येष्वार्द्रपुस्तकेषु
 न विद्यते ।

ततः कालेन महता तपसा भावितः स वै ।
 विभूय मनुजो दोषान् ब्रह्मार्थं प्राप्तवान् प्रभुः ॥८४॥
 ततोऽजवीत् पिता सैनं पुत्रवानस्यर्हं प्रभो ।
 सतपुत्रेण त्वया तात ह्यतार्योऽसि अत्रस्त्रिणा ॥८५॥
 युक्तात्मा हि ततः सोऽथ प्राप्तवान् ब्रह्मणा चयं ।
 ब्रह्मार्थं प्राप्य कचीवान् सदस्यमस्यजत् सुतान् ॥८६॥
 ह्युष्णाङ्गा^(१) गौतमास्ते वै स्यताः कचीवतः सुताः ।
 इत्येष दीर्घतमसो बल्लैर्वैरोचनस्य वै ॥८७॥
 समागमः समाख्यातः समानासौभयोस्तयोः ।
 मस्त्रिस्तानभिषिष्टेह पञ्चपुत्रानकस्त्रकान् ॥८८॥
 ह्यतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य च प्रभुः ।
 अद्भुतः सर्वभूतानां काक्षाकाङ्क्षी चरत्युत ॥८९॥
 तत्राङ्गस्य तु राजर्षे राजासीद्दधिवाहनः ।
 सापराधसुदेष्णाया अनपानोऽभवन्नृपः ॥९०॥
 अनपानस्य पुत्रस्तु राजा दिविरथः स्यतः ।
 पुत्रोदिविरथस्यासीद् विद्वान् धर्मरथो नृपः ॥९१॥
 स वै धर्मरथः श्रीमान् येन विष्णुपदे गिरौ ।
 सोमः शक्रेण सह वै यज्ञे पीतो महात्मना ॥९२॥
 शूद्रेषु धर्मरथस्यापि राजा चिचरथोऽभवत् ।
 सोमपाद इति ख्यातो यस्य भ्रान्ता सुताऽभवत् ॥९३॥

(१) कुष्माण्डा इति ख० ग० ह० ज० ।

अग्रे वै चण्डिकस्तस्य वारणः शक्रवारणः^(१) ।
 आनयामास स मर्षी मन्धोर्वाहनसुत्तमं ॥१०४॥
 र्थ्यङ्गस्य तु दायादो राजा भद्ररथः किल ।
 अथ भद्ररथस्यासीद्दृष्टकर्मा प्रजेश्वरः ॥१०५॥
 दृष्टरथः सुतस्तस्य तस्माद्जज्ञे दृष्टन्मनाः ।
 दृष्टन्मनास्तु राजेन्द्रं जनयामास वै सुतं ॥१०६॥
 नाम्ना जयद्रथं नाम तस्माद्दृष्टरथो नृपः ।
 आसीद्दृष्टरथस्यापि विश्वजिष्णमनेजयः ॥१०७॥
 दायादस्तस्य चाङ्गेभ्यो यस्मात् कर्णोऽभवन्नृपः ।
 कर्णस्य सुरसेनस्तु द्विजस्तस्यात्मजः स्यतः ॥१०८॥
 ऋषय ऊचुः । सूतात्मजः कथं कर्णः कथं चाङ्गस्य वंशजः ।
 एतद्विष्णामहे श्रोतुमत्यर्थं कुत्रलो ह्यसि ॥१०९॥
 सूत उवाच । दृष्टन्मनाः सुतो अग्रे नाम्ना राजा दृष्टन्मनाः ।
 तस्य पत्नीद्वयं चासीत् वैश्वसोभे च ते सुते ॥११०॥
 यमोदेवी च सत्या च ताभ्यां वंशस्तु भिद्यते ।
 जयद्रथस्तु राजेन्द्रो यमोदेव्या व्यजायत ॥१११॥
 ब्रह्मक्षत्रान्तरः^(२) सत्याविजयो नाम विश्रुतः^(३) ।
 विजयस्य धृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रो धृतव्रतः ॥११२॥
 धृतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महायथाः ।
 सत्यकर्मसुतस्यापि सूतस्त्वधिरथस्तु वै ॥११३॥

(१) शक्रवारण इति ग० ।

(२) ब्रह्मक्षत्रान्तर इति ख० ग० ।

(३) ब्रह्मक्षत्रान्तरं सत्या विजयं नाम विश्रुतमिति पाठो विश्रुतः ।

स कर्षं परिजग्राह तेन कर्षस्तु स्रुतजः ।
 एतदः कथितं सर्वं कर्षं यद्वै प्रचोदितं ॥११४॥
 एतेऽङ्गवृद्धजाः सर्वे राजानः कीर्त्तिता मया ।
 विस्तरेणानुपूर्व्या च पुरोस्तु शृणुत प्रजाः ॥११५॥
 स्रुत उवाच । पुरोः पुत्रो महाबाहुराजासीक्यनमेजयः ।
 अविद्धस्तु स्रुतस्तस्य यः प्राचीमजयद्विष्टं ॥११६॥
 अविद्धतः प्रवीरस्तु मनस्युरभवत्सुतः ।
 राजाथो जयदो नाम मनस्योरभवत्सुतः ॥११७॥
 दाथादस्तस्य चाप्यासीदुन्मुनीम महीपतिः ।
 धुन्धोर्ऋग्वी पुत्रः सञ्जातिस्तस्य चात्मजः ॥११८॥
 सञ्जातेरग्नौ रौद्राग्नस्तस्य पुत्राग्निबोधत ।
 रौद्राग्नस्य घृताण्यां वै दग्नापरसि सुगवः ॥११९॥
 रजेयुस्रु जतेयुस्रु वचेयुः स्यष्टिलेयु च ।
 घृतेयुस्रु जलेयुस्रु स्यलेयुस्रुव सप्तमः ॥१२०॥
 धर्मेयुः सन्नतेयुस्रु वनेयुर्द्वमस्तु सः ।
 रुद्रा शूद्रा च मद्रा च शूभा नामस्तजा तथा ॥१२१॥
 तला खला च सन्नेता या च गोपजला स्रुता ।
 तथा ताक्षरसा चैव रत्नकूटी च तादृशी ॥१२२॥
 आचेयो वंशतस्तार्सा भर्त्ता नाप्ता प्रभाकरः ।
 अनादृष्टस्तु राजर्षीरिवेयुस्तस्य चात्मजः ॥१२३॥
 रिवेयोर्ज्वलना नाम भार्या वै तत्तत्कात्मजा ।
 यस्यां देव्यां स राजर्षीरन्तिं नाम त्वजीजनत् ॥१२४॥

रन्तिर्गारः सरस्वत्यां पुत्रानजनयच्छुभान् ।
 असुं तथा प्रतिरथं भ्रुवञ्चैवातिधार्मिकं ॥१२५॥
 गौरी कन्या च विख्याता मान्धातुर्जननी शुभा ।
 धुर्यः प्रतिरथस्यापि कण्ठस्तस्याभवत् सुतः ॥१२६॥
 मेधातिथिः सुतस्तस्य यस्मात् काण्ठायना द्विजाः ।
 इतिनामुयमस्यासीत्^(१) कन्या साजनयत्सुतान् ॥१२७॥
 असुः सुदयितं पुत्रं मलिनं ब्रह्मवादिनं ।
 उपदातं ततो स्नेहे चतुरस्त्विति सात्मजान् ॥१२८॥
 सुसन्त^(२) मथ दुसन्तं प्रवीरमगघन्तथा ।
 अकवर्त्नीं ततो जज्ञे दौष्मान्निर्गृपसन्तमः ॥१२९॥
 शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना तु भारतं ।
 दुसन्तं प्रति राजानं वागुवाचाशरीरिणी ॥१३०॥
 माता भर्ता पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ।
 भर स्वपुत्रं दुसन्त सत्यमाह शकुन्तला ॥१३१॥
 रेतोधाः पुत्रं नयति नरदेव यमकथात् ।
 त्वञ्चास्य धाता गर्भस्य मावमंस्याः शकुन्तला ॥१३२॥
 भरतस्त्रिसृषु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत् ।
 नाभ्यमन्दच्च तान् राजा नानुरूपान्ममेत्युत् ॥१३३॥
 ततस्ता मातरः क्रुद्धाः पुत्रानिन्युर्यमक्षयं ।

(१) इतिनामुया यस्यासीदिति ख० । एतत् श्लोकार्द्धं ख० उ० च०
 पुस्तकव्यतिरिक्तादर्शं पुष्पकेषु न विद्यते ।

(२) समन्तमिति ख० ग० ।

ततस्तस्य नरेन्द्रस्य वितथं पुत्रजस्य तत् ॥१३४॥
 ततोमरुद्भिरानीय पुत्रस्तु स बहस्यतेः ।
 सद्भ्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्विभुः ॥१३५॥
 तत्रैवोदाहरन्तीदं भरद्वाजस्य धीमतः ।
 जन्मसद्गुणैश्चैव मरुद्भिर्भरताय वै ॥१३६॥
 पत्न्यामासन्नगर्भायामसिञ्जः संस्थितः क्लिप्तः ।
 भ्रातुर्भाय्यां स वृष्टाय बहस्यतिस्वाच ह ।
 अन्नकृत्य तनुं खान्तु मैथुनं देहि मे शुभे ॥१३७॥
 एवमुक्त्वाऽप्रवीदेनमन्तर्वह्नीं ह्यहं विभो ।
 गर्भः परिष्वतस्वार्थं ब्रह्म व्याहरते गिरा ॥१३८॥
 अमोघरेतास्त्रह्यपि धर्मस्यैव विगर्हितः ।
 एवमुक्त्वाऽप्रवीदेनां स्यमानो बहस्यतिः ॥१३९॥
 विनयो नोपदेष्टव्यस्तया मम कथञ्चन ।
 हर्षमाणः प्रसन्नैर्नां मैथुनाद्योपपन्नमे ॥१४०॥
 ततो बहस्यतिं गर्भेण हर्षमाणमुवाच ह ।
 सन्निविष्टो ह्यहं पूर्वमिह तात बहस्यते ॥१४१॥
 अमोघरेतास्य भवान्नावकाशोऽस्ति स इयोः ।
 एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह ॥१४२॥
 यस्मान्नामीदृशे काले सर्वभूतेष्विते सति ।
 प्रतिषेधसि तत्तस्मात् तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥१४३॥
 पादाभ्यान्नेन तच्छृङ्गं मातुर्दारं बहस्यतेः ।
 तद्रेतस्तु तयोर्मध्ये निवार्यः त्रिशुकोऽभवत् ॥१४४॥

सद्योजातं कुमारान्नं वृष्ट्वाऽथ ममताऽब्रवीत् ।
 गमिष्यामि गृहं स्वं वै भर द्वाजं वृहस्यते ॥१४५॥
 एवमुक्त्वा गतार्यां स पुत्रन्यजति तत्क्षणात् ।
 भरस्व वाढमित्युक्तो भरद्वाजस्ततो ऽभवत् ॥१४६॥
 मातापितृभ्यां संत्यक्तं वृष्ट्वाथ मरुतः त्रिष्टुं ।
 गृहीत्वैनं भरद्वाजं जग्मुस्ते कृपया ततः ॥१४७॥
 तस्मिन् काले तु भरतो मरुद्भिः क्रतुभिः क्रमात् ।
 काम्यमैमित्तिकैर्यज्ञैर्यजते पुत्रस्त्रिषया ॥१४८॥
 यदा स यजमानो वै पुत्रान्नासादयत् प्रभुः ।
 यज्ञं ततो मरुत्सोमं पुत्रार्थं पुनराहरत् ॥१४९॥
 तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तोषिताः ।
 भरद्वाजं ततः पुत्रं वार्हस्पत्यं मनीषिणं ॥१५०॥
 भरतस्तु भरद्वाजं पुत्रं प्राप्य तदाऽब्रवीत् ।
 प्रजार्यां संहतार्यां वै कृतार्योऽहं त्वया विभो ॥१५१॥
 पूर्वन्तु वितथं तस्य कृतं वै पुत्रजन्म हि ।
 ततः स वितथो नाम भरद्वाजस्तथाऽभवत् ॥१५२॥
 तस्माद्दिव्यो भरद्वाजो ब्राह्मण्यात् ऋचियोऽभवत् ।
 द्विमुख्यायननामा स^(१) स्ततो द्विपितरस्तु^(२) वै ॥१५३॥
 ततोऽथ वितथे जाते भरतः स दिवं यथौ ।

(१) अत्र, द्योमुख्यायननामा स इति पाठोऽपि सङ्गतः । द्यामुख्यायन-
नामानः इति ड० च०, द्यामुख्यायननामान इति ख० ग० ।

(२) द्विपितृक इति पाठो विशुद्धः ।

वितथस्य तु दायादो भुवमन्युर्बभूव ह ॥१५४॥
 महाभृतोपमाश्चासंखलारो भुवमन्युजाः ।
 वृहत्क्षत्रो^(१) महावीर्यां नरो गायस्य वीर्यवान् ॥१५५॥
 नरस्य साङ्गतिः पुत्रस्तस्य पुत्रौ महौजसौ ।
 गुरुवीर्यस्त्रिदेवस्य साङ्गत्याववरौ स्मृतौ ॥१५६॥
 दायादास्यापि गायस्य त्रिनिबद्धाद्^(२) बभूव^(३) ह ।
 स्मृताश्चैते ततो गाय्याः चात्रोपेता द्विजातयः ॥१५७॥
 महावीर्यसुतस्यापि भीमस्तस्मादुभयः^(४) ।
 तस्य भार्या विशाखा तु सुषुवे वै सुतांस्तयः^(५) ॥१५८॥
 चय्यारुषिं पुष्करिणं तृतीयं सुषुवे कपिं ।
 कपेः^(६) क्षत्रवरा स्मृते तयोः प्रोक्ता महर्षयः ॥१५९॥
 गायः साङ्गतयो वीर्याः चात्रोपेता द्विजातयः ।
 संश्रिताङ्गिरसं पत्नं वृहत्क्षत्रस्य वक्ष्यति ॥१६०॥
 वृहत्क्षत्रस्य दायादः सुहेत्रो नाम धार्मिकः ।
 सुहेत्रस्यापि दायादो हस्ती नाम बभूव ह ।
 तेनेदं निर्मितं पूर्वं नाम्ना वै हस्तिना पुरं ॥१६१॥
 हस्तिनस्यापि दायादास्तयः परमधार्मिकाः ।
 अजमीढो द्विजामीढः पुरुमीढस्तथैव च ॥१६२॥

(१) वृहत्क्षेत्र इति ख०, महत्क्षेत्र इति ग० ।

(२) त्रिनिबन्धादिति ख० ।

(३) बभूव इत्यत्र आर्षप्रयोगादेकवचनम् ।

(४) दुदक्षयः इति ड० ।

(५) त्रय इति द्वितीयार्थे प्रथमा ।

(६) कपेरित्यनन्तरं एकं द्वे वा वाक्यं पतितं ।

अजमीढस्य पुत्रास्तु^(१) शुभाः शुभकुलोद्भवाः ।
 तपसोऽन्ते सुमहतो राज्ञो वृद्धस्य धार्मिकाः ॥१६३॥
 भरद्वाजप्रसादेन शृणुध्वं तस्य विस्तरं ।
 अजमीढस्य केन्नित्यां कण्ठः समभवत्किञ्च ॥१६४॥
 मेधातिथिः सुतस्तस्य तस्मात् कण्ठाद्यना द्विजाः ।
 अजमीढस्य धूमिन्यां अज्ञे वृहद्भु^(२)नृपः ॥१६५॥
 वृहद्भुवोर्दृष्टिष्णुः पुत्रस्तस्य महाबलः ।
 वृहत्कर्मा सुतस्तस्य पुत्रस्तस्य वृहद्भयः ॥१६६॥
 विश्वजित्तमयस्तस्य सेनजित्तस्य चात्मजः ।
 अथ सेनजितः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः ॥१६७॥
 वसिष्ठश्च काश्यपश्च रामो वृद्धधनु^(३)स्तथा ।
 वत्स^(४)श्चावन्तिको^(५) राजा यस्य ते परिवत्सराः ॥१६८॥
 वसिष्ठश्च दायादः प्रथुषेणो महायज्ञाः ।
 प्रथुषेणस्य पारस्तु पारानीपोऽथ जञ्जिवान् ॥१६९॥
 यस्य चैकग्रतश्चासीत् पुत्राणामिति नः श्रुतं ।
 नीपा इति समाख्याता राजानः सर्वे एव ते ॥१७०॥
 तेषां वंशकरः श्रीमान् राजासीत्कीर्तिवर्द्धनः ।

(१) पत्न्य इति ड० च० ।

(२) वृहद्भुनुरिति ड० च० ।

(३) वृद्धनुरिति ख० ग० ।

(४) वत्स इत्यत्र काश्यः रामो वा इति, अथवा काश्यश्च इत्यत्र वत्सश्च इति, अथवा राम इत्यत्र वत्स इति पाठः सम्भाव्यते ।

(५) चावन्तिको इति पाठः साधुः ।

काम्पिल्ये^(१) समरो नाम स चेष्टसमरोऽभवत् ॥१७९॥

समरस्य परः पारः सत्वदस्य इति त्रयः ।

पुत्राः सर्वगुणोपेताः पारपुत्रो वृषुर्बभौ ॥१७९॥

वृषोस्तु सुकृतिर्नाम सुकृतेनेह कर्मणा ।

जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः ॥१७९॥

विभ्राजस्य तु दायादस्त्रणुहो नाम पार्थिवः ।

बभूव शुक्रजामाता अक्षीभर्ता महायज्ञाः ॥१७४॥

अणुहस्य तु दायादो ब्रह्मदत्तो महातपाः ।

योगस्तुतुः सुतस्तस्य विष्वक्सेनोऽभवत्पुत्रः ॥१७५॥

(१) विभ्राजपुत्रा राजानः सुकृतेनेह कर्मणा ।

विष्वक्सेनस्य पुत्रस्तु उदक्सेनो बभूव ह ॥१७६॥

भक्ताटस्तस्य दायादो येन राजा पुरा इतः ।

भक्ताटस्य तु दायादो राजाधीजनमेजथः ।

उपायुधेन तस्यार्थे सर्वे नीपाः प्रणाशिताः ॥१७७॥

अथय जपुः । उपायुधः कस्य सुतः कस्मिन् वंशे च कीर्त्यते ।

किमर्थं नैव नीपास्तौ तेन सर्वे प्रणाशिताः ॥१७८॥

सुत उवाच । विमीटस्य तु दायादो विद्वान् जज्ञे धवी नरः ।

धृतिर्मास्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः ॥१७९॥

अथ सत्यधृतेः पुत्रो वृद्धनेमिः प्रतापवान् ।

वृद्धनेमिसुतस्यापि सुवर्मा नाम पार्थिवः ॥१८०॥

(१) काम्पिल्ये इति ख० ग० ।

(२) विभ्राजपुत्रा इति श्लोकार्थं पूर्वोपरश्लोकार्थाभ्यां सङ्गतिविरहात् श्लेषकेन भ्रमादन्वयतः श्यानादपेक्षितं ।

आसीत् सुवर्षणः पुत्रः सार्वभौमः प्रतापवान् ।
 सार्वभौम इति ख्यातः पृथिव्यामेकराज्वभौ ॥१८१॥
 तस्मान्मये च महति महत्पौरवमन्दनः ।
 महत्पौरवपुत्रस्तु राजा हृष्कारथः स्यतः ॥१८२॥
 अथ हृष्कारथस्यापि सुपार्श्वी नाम पार्थिवः ।
 सुपार्श्वतमयस्यापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥१८३॥
 सुमतेरपि धर्मात्मा राजा सन्नतिमान् प्रभुः ।
 तस्मात्सुमतिर्नाम कृत^(१)स्तस्य सुतोऽभवत् ॥१८४॥
 शिष्यो हिरण्यनाभेस्तु कौयुमस्य महात्मनः ।
 चतुर्विंशतिधा तेन प्रोक्तास्ताः सामसंहिताः ॥१८५॥
 स्यतास्ते प्राच्यनामानः कार्त्तः सात्मानु सामगः ।
 कार्त्तिहृष्यायुधः सोऽथ वीरः पौरवमन्दनः ॥१८६॥
 बभूव येन विक्रम्य पृषतस्य^(१) पितामहः ।
 नीलो नाम महाबाहुः पञ्चालाधिपतिर्हतः ॥१८७॥
 उषायुधस्य दायादः सेमो नाम महायन्त्राः ।
 सेमात्सुवीरः संजज्ञे सुवीरस्य नृपञ्चयः ।
 नृपञ्चघादीररथो इत्येते पौरवाः स्यताः ॥१८८॥
 अजमीढस्य नीलिन्यां नीलः समभवत्प्रपः ।
 नीलस्य तपसोपेण सुशान्तिरभ्यजायत ॥१८९॥
 पुरुजानुः सुशान्तेस्तु रिचस्तु पुरुजानुजः ।

(१) कृतिरिति ख० ग० ।

(२) प्रतपस्येति ख० ग०, यूषक्तस्येति ड० च० । एष श्लोकः ख० ग० ड० च०
पुस्तकव्यतिक्रादर्शपुस्तकेषु न विद्यते ।

ततस्तु रिक्तदायादा भेदाश्च तमयास्त्रिमे ॥ १८० ॥
 सुद्वजः शूद्रश्चयस्यैव राजा वृहदिषुस्तथा ।
 यवीर्यास्यापि विक्रान्तः कम्पिच्यस्यैव पञ्चमः ॥ १८१ ॥
 पञ्चानां रक्षणार्थाय पितैतानभ्यभाषत ।
 पञ्चानां विद्धि पञ्चैतान् स्त्रीता जनपदा धृताः ॥ १८२ ॥
 अक्षं संरक्षणे तेषां पञ्चाक्षा इति विभ्रुताः ।
 सुद्वजस्यापि मौद्वज्याः क्षात्रोपेतद्विजातयः ॥ १८३ ॥
 एते क्षत्रियस्यः पक्षे संश्रिताः कण्डसुद्वजाः ।
 सुद्वजस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मिष्ठः सुमहायज्ञाः ॥ १८४ ॥
 इन्द्रसेना यतो गर्भे बध्यश्च प्रत्यपद्यत ।
 बध्यश्चात्मियुगं जज्ञे मेनका इति नः श्रुतिः ॥ १८५ ॥
 दिवोदासस्य राजर्षिरद्वया च अन्नस्त्रिणी ।
 भारदत्तस्तु दायादमद्वया समसूयत ॥ १८६ ॥
 ब्रतानन्दमृषिभ्रेष्टं तस्यापि सुमहायज्ञाः ।
 पृषः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः ॥ १८७ ॥
 अथ सत्यधृतेः शूद्रां वृष्ट्याप्यरथमगतः ।
 प्रथक्कन्दे ब्रह्मसन्ने मैथुनं समपद्यत ॥ १८८ ॥
 कृपया तच्च जयाह ब्रह्मनुर्भृगयां गतः ।
 कृपः स्मृतः स वै तस्माद्भौतमी च कृपी तथा ॥ १८९ ॥
 एते भारदताः प्रोक्ताः षडथ्यो गौतमान्वयः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य सन्ततिं ॥ १९० ॥
 दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मिष्ठो निचयुर्नृपः ।

मैत्रेयस्तु ततो जज्ञे स्मृता एतेऽपि संश्रिताः ॥२०१॥
 एतेऽपि संश्रिताः पक्षं चाक्षीपेतास्तु भार्गवाः^(१) ।
 राजापि श्वनो विद्वान् ततः प्रतिरथोऽभवत् ॥२०२॥
 अथ वै श्वनाङ्गीमान् सुदासः समपद्यत ।
 सौदासः सहदेवश्च सोमकस्तस्य चात्मजः ॥२०३॥
 अजमीढः पुनर्जातः क्षीणे वंशे स सोमकः ।
 सोमकस्य सुतो जन्तुर्हते तस्मिन् व्रतं विभो ॥२०४॥
^(१)पुषाणा^(२)मजमीढस्य सोमकत्वे महात्मनः ।
 तेषां यवीयान् पृषतो द्रुपदस्य पितामहः ॥२०५॥
 दृष्टद्युक्ः सुतस्तस्य दृष्टकेतुस्य तत्सुतः ।
 महिषी चाजमीढस्य धूमिनी पुत्रगर्धिनी ॥२०६॥
 पुनर्भवे तपस्तेपे व्रतं वर्षाणि दुस्वरं ।
 ऊतान्यनिद्रा ह्यभवत् पवित्रमितभोजना ॥२०७॥
 अहोरात्रं कुश्वेव सुध्वाप सुमहाप्रता ।
 तस्यां वै धूमवर्षायामजमीढस्य वीर्यवान् ॥२०८॥
 अक्षं संजनयामास धूमवर्षं सितायजम् ।
 अक्षात् संवरणो जज्ञे कुहः संवरणादभूत् ॥२०९॥
 यः प्रयागं पदाक्रम्य कुरुचेजश्चकार ह ।
 हृष्टुं सुमहातेजा वर्षाणि सुवह्न्यथ ॥२१०॥

(१) भार्गवमिति पाठः सङ्गतः ।

(२) पुषाणामिति श्लोकात् प्राक् कतिपयश्लोकपतनं सम्भावनीयं अर्थ-
सङ्गतिविरहात् ।

(३) पुषाणामित्यत्र दृष्टतामिति पाठः सङ्गतः ।

कथ्यमाणे तदा ब्रह्मक्षत्रास्य वरदो वभौ ।
 पुण्ड्रश्च रमणीयश्च पुण्ड्रकङ्गिर्निर्वेदितं ॥२११॥
 तस्यान्ववाद्यजाः ख्याताः कुरवो नृपसत्तमाः ।
 कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुधन्वा जङ्गुरेव च ॥२१२॥
 परिचितो महाराजः पुत्रकक्षारिमर्दनः ।
 सुधन्वनस्तु दायादः सुहोत्रो मतिमान् स्मृतः ॥२१३॥
 अथवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थकोविदः ।
 अथवनस्य कृतः पुत्रः दृष्ट्वा यज्ञैर्महातपाः ॥२१४॥
 विभ्रुतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसखं नृपः ।
 विद्योपरिष्वरं वीरं वसुं नामान्तरिष्वरं ॥२१५॥
 विद्योपरिष्वराञ्छे गिरिकासप्तसूनुवः ।
 महारथो भगधरो विभ्रुतो यो वृहद्रथः ॥२१६॥
 प्रत्ययदः कुञ्जस्यैव चमाङ्गर्मणिवाहनं ।
 माथैष्यस्य सखित्यस्य मत्स्यकालस्य सप्तमः ॥२१७॥
 वृहद्रथस्य दायादः कुञ्जापो नाम विभ्रुतः ।
 कुञ्जापस्यात्मजस्यैव अश्वभो नाम वीर्यवान् ॥२१८॥
 अश्वभस्यापि दायादः पुण्यवान्नाम धार्मिकः ।
 विक्रान्तस्तस्य दायादो राजा सत्यहितः स्मृतः ॥२१९॥
 तस्य पुत्रः सुधन्वा च तस्माद्दूर्जः प्रतापवान् ।
 ऊर्जस्य नभसः पुत्रस्तस्माञ्छे च वीर्यवान् ॥
 ब्रह्मले हे स वै जातो जरया सन्धितस्तु सः ।
 जरासन्धो महाबाहुर्जरया सन्धितस्तु सः ॥२२०॥

सर्वज्ञस्य जेताऽसौ जरासन्धो महाबलः ।
 जरासन्धस्य पुत्रस्तु सहदेवः प्रतापवान् ॥२२१॥
 सहदेवात्मजः श्रीमान् सोमाधिः सुमहातपाः ।
 श्रुतश्रुवस्तु सोमाधेर्मागधः परिकीर्तितः ॥२२२॥
 सूत उवाच । परिचितस्य दायादो बभूव जनमेजयः ।
 (१)श्रुतसेनस्य दायादो भीमसेनोऽपि नामतः ॥२२३॥
 जङ्गुस्त्वजनयत् पुत्रं सुरथं नाम भूमिपं ।
 सुरथस्य तु दायादो वीरो राजा विदूरथः ॥२२४॥
 विदूरथसुतश्चापि सार्वभौम इति श्रुतिः ।
 सार्वभौमाज्जयत्सेन आराधिस्यस्य चात्मजः ॥२२५॥
 आराधितो महाबल श्रुतायुस्ततः स्मृतः ।
 अक्रोधनोऽयुतायोऽस्तु तस्माद्देवातिथिः स्मृतः ॥२२६॥
 देवातिथेस्तु दायाद ऋक्ष एव बभूव ह ।
 भीमसेनस्तथा ऋषाहिलीपस्यस्य चात्मजः ॥२२७॥
 दिलीपसूनुः प्रतिप(२)स्यस्य पुत्रास्तथः स्मृताः ।
 देवापिः ब्रह्मनुस्रैव वाह्नीकस्रैव ते जयः ॥२२८॥
 (२)वाह्नीकस्य तु विज्ञेयः सप्तवाह्नीश्वरो नृपः ।
 वाह्नीकस्य सुतस्रैव सोमदत्तो महायज्ञाः ।
 जज्ञिरे सोमदत्तान् भूरिभूरिश्रवाः ब्रह्मः ॥२२९॥
 देवापिस्तु प्रवव्राज वनं धर्मपरीश्रया ।

(१) श्रुतसेनस्येति श्लोकार्ज्वात् प्राक् श्लोकैकः श्लोकार्ज्वां वा पतितः ।

(२) प्रतिभ इति ख० ।

(३) एतत्श्लोकार्ज्वां निपिकरप्रमादाज्जनितम् ।

उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः ॥२३०॥
 अवनोऽस्य हि पुत्रस्तु इष्टकस्य महात्मनः ।
 ब्रह्मनुस्वभरद्राजा विद्वान् वै स महाभिषः ॥२३१॥
 इमं चोदाहरन्धच श्लोकं प्रति महाभिषं ।
 यं यं राजा सृजति वै जीषं समयतो नरं ॥२३२॥
 पुनर्युवा स भवति तस्मात्ते ब्रह्मनुं विदुः ।
 ततोऽस्य ब्रह्मनुत्वं वै प्रजास्त्रिह परिश्रुतं ।
 स उपयेसे धर्मात्मा ब्रह्मनुर्जाह्ववी नृपः ॥२३३॥
 तस्यां देवव्रतं भीष्मं पुत्रं सोऽजनयत्प्रभुः ।
 स च भीष्म^(१) इति ख्यातः पाण्डवानां पितामहः ॥२३४॥
 काले विचित्रवीर्यन्तु ब्रह्मनुर्जनयत्पुत्रं ।
 ब्रह्मनोर्दयितं पुत्रं प्रजाहितकरं प्रभुं ।
 कृष्णदैपायनश्चैव क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ॥२३५॥
 धृतराष्ट्रस्य पाण्डुस्य विदुरश्चाप्यजीजनत् ।
 धृतराष्ट्रान्तु गान्धारी पुत्राणां सुषुवे व्रतं ॥२३६॥
 तेषां दुर्योधनो ज्येष्ठः सर्व्वक्षस्य स प्रभुः ।
 माद्री राक्षी पृथा चैव पाण्डोर्भार्य्ये बभूवतुः ॥२३७॥
 देवदत्ताः सुतास्ताभ्यां पाण्डोरर्थे विजिज्ञिरे ।
 धर्माद्दुयुधिष्ठिरो जज्ञे वायोर्जज्ञे वृकोदरः ॥२३८॥
 इन्द्राद्बृहस्पत्यो जज्ञे ब्रह्महृत्पराक्रमः ।
 अश्विभ्यां सहदेवस्य नकुलस्यापि माद्रीजा ॥२३९॥

(१) धर्म इति ख० ग० ।

पञ्चैव पाण्डवेभ्यश्च द्रौपद्यां जज्ञिरे सुताः ।
 द्रौपद्यजनयत् ज्येष्ठं श्रुतिविद्धं^(१) युधिष्ठिरात् ॥६४०॥
 हिङ्गुत्वा भीमसेनात्तु जज्ञे पुत्रं घटोत्कचम् ।
 काश्या पुनर्भीमसेमाद्जज्ञे सर्व्वष्टकं सुतं ॥६४१॥
 सुहोत्रं विजया माद्री सहदेवादजायत ।
 करेमत्यान्तु वैद्यायां निरमित्रस्तु लाङ्गुलिः^(२) ॥६४२॥
 सुभद्रायां रथी पार्यादभिमन्युरजायत ।
 उत्तरायान्तु वैराङ्गां परिच्छिदभिमन्युजः ॥६४३॥
 परिक्षितस्तु दायादो राजासीञ्जनमेजयः ।
 ब्राह्मणान् स्थापयामास स वै वाजसनेयिकान् ॥६४४॥
 असपत्नं तदामर्षाद्वैशम्पायन एव तु^(३) ।
 गत्यास्यतीह दुर्बुद्धे तवैतद्वचनं भुवि ॥६४५॥
 यावत् स्थास्याम्यहं लोके तावन्नैतत् प्रशस्यते ।
 अभितः संस्थितस्यापि ततः स जनमेजयः ॥६४६॥
 पौर्णमास्येन हविषा देवमिष्ट्वा प्रजापतिं ।
 विज्ञाय संस्थितोऽपश्यत्तद्वधीष्टां^(४) विभोर्मखे ॥६४७॥
 परिक्षित्तमयस्यापि पौरवो जनमेजयः ।
 द्विरश्वमेधमाहृत्य ततो वाजनसेयकं ।

(१) प्रतिविन्धिमिति ड० च० ।

(२) नाकुलिरिति ड० ।

(३) असपत्नमिति श्लोकार्द्धात् परं कानिचिद्वाक्यानि न संन्तीत्युपलभ्यन्ते सङ्कतिविरहात् ।

(४) तत्तद्विष्टमिति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।

प्रवर्त्तयित्वा तद्ब्रह्म चिखर्वी जनमेजयः ॥२४८॥
 खर्वमशक^(१) मुख्यानां खर्वमङ्गनिवासिनां ।
 खर्वञ्च मध्यदेशानां चिखर्वी जनमेजयः ।
 विषादाद्^(२) ब्राह्मणैः सार्द्धमभिग्रस्तः क्षयं ययौ ॥२४९॥
 तस्य पुत्रः श्रतानीको बलवान् सत्यविक्रमः ।
 ततः सुतं श्रतानीकं विप्रास्तमभ्यवेक्ष्यत् ॥२५०॥
 पुत्रोऽश्वमेधदत्तोऽभूत् श्रतानीकस्य वीर्यवान् ।
 पुत्रोऽश्वमेधदत्ताद्वै जातः परपुरंजयः ॥२५१॥
 अधिसामकृष्णो धर्मात्मा साम्प्रतोयं महायज्ञाः ।
 यस्मिन् प्रजावति मर्षी युष्माभिरिदमाहृतं ॥२५२॥
 दुरापं दीर्घसचं वै चीणि वर्षाणि दुस्वरं ।
 वर्षद्वयं क्षुरक्षेत्रे दृषदत्यां द्विजोत्तमाः ॥२५३॥
 अथयः ऊचुः । ओतुं भविष्यमिच्छामः प्रजानां वै महामते ।
 स्रत सार्द्धं नृपैर्भाष्यं^(३) व्यतीतं कीर्त्तितं त्वया ॥२५४॥
 यत्तु संस्थास्यते कृत्यसुत्पत्यन्ति च ये नृपाः ।
 वर्षायतोऽपि प्रब्रूहि नामतस्त्रैव तान्नृपान् ॥२५५॥
 कालं युगप्रमाणञ्च गुणदोषान् भविष्यतः ।
 सुखदुःखे प्रजानाञ्च धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥२५६॥
 एतत् सर्वं प्रसञ्जाय पृच्छतां ब्रूहि तत्त्वतः ।
 स एवमुक्तो मुनिभिः स्रतो बुद्धिमतां वरः ।

(१) मङ्गक इति ड० ।

(२) प्रमादादितिपाठः सङ्गतः ।

(३) वैश्वमितिपाठः सुसङ्गतः ।

आचक्षते यथावृत्तं यथादृष्टं^(१) यथाश्रुतं ॥२५७॥
 स्रुत उवाच । यथा मे कीर्तितं सर्वं व्यासेनाहुतकर्मणा ।
 भाष्यं कलियुगस्यैव तथा मन्वन्तराणि तु ॥२५८॥
 अनागतानि सर्वाणि ब्रुवतो मे निबोधत ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भविष्यन्ति नृपास्तु ये ॥२५९॥
 ऐसांस्यैव तथेत्साकून् सौद्युम्नांस्यैव पार्थिवान् ।
 येषु संस्थाप्यते चेत्तं ऐत्साकवमिदं शुभं ॥२६०॥
 तान् सर्वान् कीर्त्तयिष्यामि भविष्ये पठितान्नृपान् ।
 तेभ्यः परे च ये चान्ये उत्पत्स्यन्ते महीक्षितः ॥२६१॥
 क्षत्राः पारश्रवाः ब्रूद्रास्तथा ये च द्विजातयः ।
 अन्ध्राः शक्राः पुलिन्दाश्च त्वलिका यवनैः सह ॥२६२॥
 कैवर्त्तभीरश्रवरा ये चान्ये स्त्रेष्कजातयः ।
 वर्षाघतः प्रवक्ष्यामि नामतस्यैव तान्नृपान् ॥२६३॥
 अधिसामलक्षणः सोऽयं साम्प्रतं पौरवान्नृपः^(२) ।
 तस्यान्ववाये वक्ष्यामि भविष्ये तावतो नृपान् ॥२६४॥
 अधिसामलक्षणपुत्रो निर्वक्रो भविता किल ।
 गङ्गायापहृते तस्मिन् नगरे नागसाङ्गये ।
 त्यक्त्वा च तं सुवासञ्च कौशाभ्यां स निवस्यति ॥२६५॥
 भविष्यदुष्णस्तपुश्च उष्णाश्चिचरथः स्मृतः ।
 शुचिद्रथश्चिचरथादृतिमांस्य शुचिद्रथात् ॥२६६॥

(१) यथाज्ञानमिति पाठः साधुः ।

(२) पौरवो नृपः इति पाठः साधीयान् ।

सुषेणो वै मङ्गावीर्यो भविष्यति महायज्ञाः ।
 तस्मात्सुषेणाङ्गविता सुतीर्थो नाम पार्थिवः ॥२६७॥
 रुचः सुतीर्थोङ्गविता चिचक्षो^(१) भविता ततः ।
 चिचक्षस्य तु दायादो भविता वै सुखीबलः^(२) ॥२६८॥
 सुखीबलसुतस्यापि भाव्यो राजा परिभुतः^(३) ।
 परिभुतसुतस्यापि भविता सुनयो नृपः ॥२६९॥
 मेधावी सुनयस्याथ भविष्यति नराधिपः ।
 मेधाविनः सुतस्यापि दण्डपाणिर्भविष्यति ॥२७०॥
 दण्डपाणेर्निरामिचो निरामिचाश्च चेमकः ।
 पञ्चविंशन्नृपा ह्येते भविष्याः पूर्ववंशजाः ॥२७१॥
 अचानुवंशहोक्रोऽयं गीतो विप्रैः पुराविदैः ।
 ब्रह्मक्षत्रस्य थो थोनिर्वंशादेवर्षिसक्ततः ॥२७२॥
 चेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कस्यौ ।
 इत्येष पौरवो वंशो यथावदनुकीर्तितः ॥२७३॥
 धीमतः पाण्डुपुत्रस्य अर्जुनस्य महात्मनः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि इच्छाकूपीं महात्मनां ॥२७४॥
 बृहद्रथस्य दायादो वीरो राजा बृहत्क्षयः ।
 ततः क्षयः सुतस्यस्य वत्स्यूहसतः क्षयात् ॥२७५॥
 वत्स्यूहात्मप्रतियूहस्यस्य पुत्रो दिवाकरः ।
 यस्य सांप्रतमध्यास्ते अयोध्यां नगरीं नृपः ॥२७६॥

(१) चिचक्ष इति ड० च० ।

(२) सुधीबल इति ख० ग० ।

(३) परिभुव इति ड० ।

दिवाकरस्य भविता सहदेवो महायज्ञाः ।
 सहदेवस्य दायादो दृष्टदम्भो भविष्यति ॥२७७॥
 तस्य भानुरथो भाव्यः प्रतीताश्वस्य तत्सुतः ।
 प्रतीताश्वसुतस्यापि सुप्रतीतो भविष्यति ॥२७८॥
 सहदेवः सुतस्तस्य सुनक्षत्रस्य तत्सुतः ॥२७९॥
 किन्नरस्तु सुनक्षत्राङ्गविष्यति परंतपः ।
 भविता चान्तरिक्षस्तु किन्नरस्य सुतो महान् ॥२८०॥
 अन्तरिक्षात्सुपर्णस्तु सुपर्णाद्याप्यमित्रजित् ।
 पुत्रस्तस्य भरद्वाजो धर्मी तस्य सुतः स्यतः ॥२८१॥
 पुत्रः कृतञ्जयो नाम धर्मिणः स भविष्यति ।
 कृतञ्जयसुतो प्रातो तस्य पुत्रो रणञ्जयः ॥२८२॥
 भविता सञ्जयस्यापि वीरो राजा रणञ्जयात् ॥
 सञ्जयस्य सुतः शाक्यः शाक्यात् शुद्धोदनोऽभवत् ॥२८३॥
 शुद्धोदनस्य भविता शाक्यार्थे राज्ञस्य स्यतः ।
 प्रसेनजित्तो भाव्यः क्षुद्रको भविता ततः ॥२८४॥
 क्षुद्रकात् क्षुलिको भाव्यः क्षुलिकात्सुरथः स्यतः ।
 सुमित्रः सुरथस्यापि अन्यस्य भविता नृपः ॥२८५॥
 एते ऐश्वकावाः प्रोक्ता भवितारः कलौ युगे ।
 दृष्टदम्भान्वये जाता भवितारः कलौ युगे ।
 शूराश्च कृतविद्याश्च सत्यसन्धा जितेन्द्रियाः ॥२८६॥
 अत्रानुवंशसोकोऽयं भविष्यद्वैरदाहृतः ।
 दृष्टाकूनामयं वंशः सुमित्रान्तो भविष्यति ॥२८७॥

सुमित्रं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ ।
 इत्येतत्मानवं चेचमैलञ्च समुदाहृतम् ॥२८८॥
 अतः ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि मागधेयान् वृहद्रथान् ।
 जरासन्धस्य ये वंशे सहदेवान्वये नृपाः ॥२८९॥
 अतीता वर्त्तमानाश्च भविष्याश्च तथा पुनः ।
 प्राधान्यतः प्रवक्ष्यामि गदतो मे निबोधत ॥२९०॥
 संघामे भारते तस्मिन् सहदेवो निपातितः ।
 सोमाधिस्तस्य तनयो राजर्षिः स गिरिभजे ॥२९१॥
 पञ्चाशतं तथाष्टौ च समा राज्यमकारयत् ।
 श्रुतश्रुवाः षतुःषष्टिसमास्तस्य सुतोऽभवत् ॥
 अयुतायुस्तु षड्विंशं राज्यं वर्षाण्यकारयत् ।
 समाः शतं निरामिचो मर्ही भुक्त्वा दिवङ्गतः ॥२९२॥
 पञ्चाशतं समाः षट्च सुकन्तः प्राप्तवान्मर्ही ।
 चयोविंशं वृहत्कर्मा राज्यं वर्षाण्यकारयत् ॥२९३॥
 सेनाजित्स्वाम्प्रतं चापि एतां वै सुच्यते समाः ।
 श्रुतंजयस्तु वर्षाणि चत्वारिंशत् भविष्यति ॥२९४॥
 महाबाह्वर्महाबुद्धिर्महाभीमपराक्रमः^(१) ।
 पञ्चत्रिंशत् वर्षाणि मर्ही पालयिता नृपः ॥२९५॥
 अष्टपञ्चाशतं चाब्दान् राज्ये ख्यास्यति वै शूचिः ।
 अष्टाविंशत्समाः पूर्णाः सेनो राजा भविष्यति ॥२९६॥
 भुवतस्तु^(१) षट्पटीराज्यं प्राप्स्यति वीर्यवान् ।

(१) महाबाहो महाबाहुर्महाबुद्धिपराक्रमः इति ह० ज० ।

(१) सुवत इति ह०, युवत इति च० ज० ।

पञ्चवर्षाणि पूर्णाणि धर्मनेत्रो भविष्यति ॥२६७॥
 (१) भोक्ष्यते नृपतिश्चैव अष्टपञ्चाशतं समाः ।
 अष्टात्रिंशत्समा राज्यं सुप्रतस्य भविष्यति ॥२६८॥
 चत्वारिंशद्दशाष्टौ च दृढसेनो भविष्यति ।
 चयस्त्रिंशत्सु वर्षाणि सुमतिः प्राप्स्यते ततः ॥२६९॥
 द्वाविंशतिसमा राज्यं सुचलो(१) भोक्ष्यते ततः ।
 चत्वारिंशत्समा राजा सुनेत्रो भोक्ष्यते ततः ॥३००॥
 सत्यजित् पृथिवीराज्यं च्यञ्जीतं भोक्ष्यते समाः ।
 प्राप्येमां वीरजिष्वापि पञ्चत्रिंशद्भविष्यति ॥३०१॥
 अरिञ्जयस्तु वर्षाणि पञ्चाशत्प्राप्स्यते मर्षी ।
 द्वात्रिंशच्च नृपा ह्येते भवितारो दृढद्रथाः ॥३०२॥
 पूर्णं वर्षसहस्रं वै तेषां राज्यं भविष्यति ।
 दृढद्रथेष्वतीतेषु वीतहोत्रेषु वर्तिषु ॥३०३॥
 मुनिकः स्वामिगं हत्वा पुत्रं समभिषेक्षति ।
 मिषतां चक्षियाणां हि प्रद्योतो मुनिको बल्लात् ॥३०४॥
 स वै प्रणतसामन्तो भविष्ये नयवर्जितः ।
 चथोविंशत्समा राजा भविता स नरोत्तमः ॥३०५॥
 चतुर्विंशत्समा राजा पाण्डको भविता ततः ।
 विशाखयूपो भविता नृपः पञ्चाशर्तो समाः ॥३०६॥
 एकत्रिंशत्समा राज्यमजकस्य भविष्यति ।

(१) इतः प्राक् श्लोकार्द्धं पतितत्वेनोपलभ्यते ।

(२) सुचलो इति छ० च० छ०, युवानो इति ख० ।

भविष्यति समा विंशत् तत्सुतोवर्त्निवर्द्धनः^(१) ॥ ३० ७ ॥
 अष्टाचिंशच्छतं भाव्याः प्राद्योताः पञ्च ते सुताः ।
 हत्वा तेषां यश्च कृत्स्नं शिशुनाको भविष्यति ॥ ३० ८ ॥
 वाराणस्यां सुतस्तस्य संप्राप्स्यति^(२) गिरिभ्रजं ।
 शिशुनाकस्य वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ॥ ३० ९ ॥
 शकवर्णः सुतस्तस्य षट्चिंशच्च भविष्यति ।
 ततस्तु विंशतिं राजा क्षेमवर्मा भविष्यति ॥ ३१ ० ॥
 अजातशत्रुर्भविता पञ्चविंशत्समा नृपः ।
 चत्वारिंशत्समा राज्यं क्षत्रियाः प्राप्स्यते ततः ॥ ३१ १ ॥
 अष्टाविंशत्समा राजा विविशारो भविष्यति ।
 पञ्चविंशत्समा राजा दर्शकस्तु भविष्यति ॥ ३१ २ ॥
 उदायी भविता तस्मान्नयस्त्रिंशत्समा नृपः ।
 स वै पुरवरं राजा पृथिव्यां कुसुमाङ्ग्यं ।
 गङ्गाया दक्षिणे कूले चतुर्थेऽब्दे करिष्यति ॥ ३१ ३ ॥
 दाक्षत्वारिंशत्समा भाव्यो राजा वै नन्दिवर्द्धनः ।
 चत्वारिंशत्सयश्चैव महानन्दी भविष्यति ॥ ३१ ४ ॥
 इत्येते भवितारो वै शिशुनाका नृपा दश ।
 शतानि षीणि वर्षाणि द्विषष्ट्यभधिकानि तु ॥ ३१ ५ ॥
 शिशुनाका भविष्यन्ति तावत्कासं नृपाः परे ।
 राजानः क्षत्रवान्भवाः एतैः सार्द्धं भविष्यति ॥ ३१ ६ ॥

(१) वर्द्धिवर्द्धन इति क० ।

(२) स यास्यति इति ड० च० क० ।

ऐकाकवाक्षतुविंशत्याश्वालाः पञ्चविंशतिः ।
 कालकास्तु चतुर्विंशच्चतुर्विंशन्तु हेइयाः ॥ ३१७ ॥
 द्वात्रिंशदै कलिङ्गास्तु पञ्चविंशत्तथा शकाः ।
 कुरवश्चापि षड्विंशदष्टाविंशतिमैथिलाः ॥ ३१८ ॥
 शूरसेनास्तथोविंशद्दीतिहोत्राश्च विंशतिः ।
 तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे एव महीक्षितः ॥ ३१९ ॥
 महानन्दिसुतश्चापि शूद्रार्चा कालसंवृतः ।
 उत्पत्यते महापद्मः सर्वक्षत्रान्तरे नृपः ॥ ३२० ॥
 ततः प्रभृति राजानो भविष्याः शूद्रयोमयः ।
 एकराट् स महापद्म एकच्छत्रो भविष्यति ॥ ३२१ ॥
 अष्टाविंशतिवर्षाणि पृथिवीं पालयिष्यति ।
 सर्वक्षत्रहृतोद्भृत्य^(१) भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥ ३२२ ॥
 सहस्रा^(२) सत्सुता ह्यष्टौ समा दादश ते नृपाः ।
 महापद्मस्य पर्याये भविष्यन्ति नृपाः क्रमात् ॥ ३२३ ॥
 उद्भुरिष्यति ताम् सर्वाम् कौटिल्यो वै द्विरष्टभिः ।
 शुक्ला महीं वर्षशतं मन्देन्दुः^(३) स भविष्यति ॥ ३२४ ॥
 चन्द्रगुप्तं नृपं राज्ञे कौटिल्यः स्थापयिष्यति ।
 चतुर्विंशत्समा राजा चन्द्रगुप्तो भविष्यति ॥ ३२५ ॥

(१) सर्वक्षत्रहृतोद्भृत्य इति ख० । सर्वक्षत्रान् समुद्भृत्य इति घाटो विद्युतः ।

(२) सहस्रादिति क० ड० च० ।

(३) मन्देन्दुः इति च० ।

भविता भद्रसारस्तु पञ्चविंशत्समा नृपः ।
 षड्विंशत्तु समा राजा अशोको भविता नृषु ॥ ३२ ६ ॥
 तस्य पुत्रः कुमालस्तु वर्षाण्यष्टौ भविष्यति ।
 कुमालस्तु नुरष्टौ च भोक्ता वै बन्धुपालितः ॥ ३२ ७ ॥
 बन्धुपालितदायोदो दशमानी^(१)न्द्रपालितः ।
^(१)भविता सप्तवर्षाणि देववर्मा नराधिपः ॥ ३२ ८ ॥
 राजा अतधरश्चाष्टौ तस्य पुत्रो भविष्यति ।
 षडदशस्य वर्षाणि सप्त वै भविता नृपः ॥ ३२ ९ ॥
 इत्येते नव भूपा ये भोक्ष्यन्ति च वसुन्धरां ।
 सप्तत्रिंशच्छतं पूर्णं तेभ्यस्तु गौर्भविष्यति ॥ ३३ ० ॥
 पुष्यमिचस्तु सेनानीरुद्धृत्य वै वृहद्रथं ।
 कारयिष्यति वै राज्यं समाः षष्टिं सदैव तु ॥ ३३ १ ॥
 पुष्यमिचसुता चाष्टौ भविष्यन्ति समा नृपाः ।
 भविता चापि तज्ज्येष्ठः सप्तवर्षाणि वै ततः ॥ ३३ २ ॥
 वसुमिचः सुतो भाव्यो दशवर्षाणि पार्थिवः ।
 ततो भुक्ः^(२) समा द्वे तु भविष्यति सुतस्य वै ॥ ३३ ३ ॥
 भविष्यन्ति समास्तस्मान्तिष्ठ एव पुलिन्दकाः ।
 राजा घोषसुतश्चापि वर्षाणि भविता चयः ॥ ३३ ४ ॥

(१) दशमानीत्यत्र दशाब्दानीति पाठः सङ्गतः ।

(२) भवितेति स्त्रोकार्जात् प्राक् स्त्रोकार्जं पतितम् ।

(३) वृक् इति ख० ग० ।

ततो वै विक्रमिचस्तु समा राजा ततः पुनः ।
 द्वात्रिंशद्भविता चापि समा भागवतो नृपः ॥ ३३५ ॥
 भविष्यति सुतस्तस्य क्षेमभूमिः समा दश ।
 दशैते तुङ्गराजानो^(१) भोक्ष्यन्तीमां वसुन्धरां ॥ ३३६ ॥
 शतं पूर्णं दश द्वे च तेभ्यः किं वा गमिष्यति ।
 अपार्थिवसुदेवन्तु बाख्याद्व्यसनिनं नृपं ॥ ३३७ ॥
 देवभूमिस्ततोऽन्यच्च षट्श्रेषु भविता नृपः ।
 भविष्यति समा राजा नवकण्ठायन^(२)स्तु सः ॥ ३३८ ॥
 भूतिमिचः सुतस्तस्य चतुर्विंशद्भविष्यति ।
 भविता द्वादश समा तस्मान्नारायणो नृपः ॥ ३३९ ॥
 सुशर्मा तत्सुतश्चापि भविष्यति समा दश ।
 चतुरस्रङ्गकृत्यास्ते नृपाः कण्ठायना द्विजाः ॥ ३४० ॥
 भाष्याः प्रणतसामन्तास्रत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 तेषां पर्यायकाले तु तरन्धा तु^(३) भविष्यति ॥ ३४१ ॥
 कण्ठायनमथोद्धृत्य सुशर्माणं प्रसह्य तं ।
 षट्शतानां चापि यच्छिष्टं क्षययित्वा बलं तदा ।
 सिन्धुको ह्यन्ध्रजातीयः प्राप्यतीमां वसुन्धरां ॥ ३४२ ॥
 त्रयोविंशत्समा राजा सिन्धुको भविता त्वथ ।

(१) षट्शरराजान इति ख० ग० ड० च० ।

(२) नवकण्ठयन इति क० छ० ।

(३) नृपोऽन्ध्रो हि इति पाठः सुसङ्गतः ।

अष्टौ भातस्र्(१) वर्षाणि तस्माद्द्वय भविष्यति ॥ ३४ ३ ॥
 त्रीसातकर्णिर्भविता तस्य पुत्रस्तु वै महान् ।
 पञ्चाश्रतं समाः षट्स सातकर्णिर्भविष्यति ॥ ३४ ४ ॥
 आपादस्र्दो(२) दश्र वै तस्य पुत्रो भविष्यति ।
 (३) चतुर्विंश्रत्तु वर्षाणि षट् समा वै(४) भविष्यति ॥ ३४ ५ ॥
 भविता नेमिष्ठण्यस्तु वर्षाणां पञ्चविंश्रतिं ।
 ततः संवत्सरं पूर्णं हालो राजा भविष्यति ॥ ३४ ६ ॥
 पञ्च सप्तक(५) राजानो भविष्यन्ति महाबलाः ।
 भाव्यः पुत्रिकषेण्यस्तु समाः सोऽप्येकविंश्रतिं ॥ ३४ ७ ॥
 सातकर्णि(६) वर्षमेकं भविष्यति नराधिपः ।
 अष्टाविंश्रत्तु वर्षाणि त्रिवस्त्रामी भविष्यति ॥ ३४ ८ ॥
 राजा च गौतमीपुत्र एकविंश्रत्समा नृषु ।
 एकोनविंश्रतिं राजा यज्ञश्रीः सातकर्ण्य(७) ॥ ३४ ९ ॥
 षडेव भविता तस्माद्विजयस्तु समा नृपः ।
 दश्रश्रीः सातकर्णी च तस्य पुत्रः समास्तथः ॥ ३४ १० ॥
 पुलोवापि समाः सप्त अन्येषाञ्च भविष्यति ।

-
- (१) भातस्येति ड० च० ह०, सातस्येति क० ।
 (२) आपाकवादा इति ड० च० ज०, आपाकवादा इति ह० ।
 (३) चतुर्विंश्रत्त्विति श्लोकार्द्धात् प्राक् श्लोकार्द्धं पतितम् ।
 (४) षड्माविरिति ड० च० ह० ज० ।
 (५) सप्त च इति पाठः साधुः ।
 (६) ग्रान्तकीर्त्तिरिति ख० ।
 (७) सामकर्ण्यं इति क० ज० ।

इत्येते वै नृपास्त्रिंशदग्ना भोक्ष्यन्ति ये मर्ही ॥३५१॥
 समाः श्रतानि चत्वारि पञ्च षड्वै तथैव च ।
 अग्नाणां^(१) संस्थिताः पञ्च तेषां वंशाः समाः पुनः ॥३५२॥
 सप्तैव तु भविष्यन्ति दग्नाभीरास्ततो नृपाः ।
 सप्त गर्दभिनश्चापि ततोऽथ दश वै शकाः ॥३५३॥
 यवमाष्टौ भविष्यन्ति तुषारास्तु चतुर्दश ।
 चयोदश ममण्टासु^(२) मौना श्यष्टादशैव तु ॥३५४॥
 अग्ना भोक्ष्यन्ति वसुधां श्रते द्वे च श्रतं च वै ।
 श्रतानि त्रीण्यश्रीतिश्च भोक्ष्यन्ति वसुधां शकाः ॥३५५॥
 अश्रीतिश्चैव वर्षाणि भोक्तारो यवना मर्ही ।
 पञ्चवर्षश्रतानीह तुषाराणां मर्ही स्मृता ॥३५६॥
 श्रतान्यर्द्धचतुर्थानि भवितारस्तयोदश ।
 मरुण्डा वृषलैः सार्द्धं भाव्यान्या श्लेष्कातयः ॥३५७॥
 श्रतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ति श्लेष्का एकादशैव तु ।
 तच्छ्लेमेन च^(३) कालेन ततः कोलिकिला वृषाः ॥३५८॥
 ततः कोलिकिलेभ्यश्च विन्ध्यशक्तिर्भविष्यति ।
 समाः षष्ठवतिं ज्ञात्वा पृथिवीं च समेक्ष्यति^(४) ॥३५९॥
 वृषान्^(५) वै दिशकांश्चापि^(६) भविष्यांश्च निबोधत ।

(१) अग्नाणांमिथ्यनन्तरं कतिपयवाक्यानि न सन्ति कुत्र ? ।

(२) मरुण्डाश्चेति उ० च० ।

(३) उच्छ्लेमेभ्येषु इति पाठः साधुः ।

(४) स भोक्ष्यति इति ख० ग० ।

(५) नृपानिति छ० ।

(६) वै दिशकानित्यत्र वैदेशिकानिति पाठः सम्भाव्यते ।

शेषस्य नागराजस्य पुत्रः खरपुरञ्जयः^(१) ॥ ३६० ॥
 भोगी भविष्यति राजा नृपो नागकुलोदहः ।
 सदाचन्द्रस्तु चन्द्रांशो द्वितीयो नखवांस्तथा ॥ ३६१ ॥
 धनधर्मा ततश्चापि चतुर्थो विंशजः स्मृतः ।
 भूतिनन्दस्ततश्चापि वैदेशे तु भविष्यति ॥ ३६२ ॥
 अङ्गानां नन्दनस्थान्ते मधुनन्दिर्भविष्यति ।
 तस्य भ्राता यवीयांस्तु नाप्ता नन्दियशाः किल ॥ ३६३ ॥
 तस्यान्वये भविष्यन्ति राजानस्ते चयस्तु वै ।
 दोहिचः शिशुको नाम पुरिकायां नृपोऽभवत् ॥ ३६४ ॥
 विन्ध्यशक्तिस्तुतश्चापि प्रवीरो नाम वीर्यवान् ।
 भोक्ष्यन्ति च समाः षष्टिं पुरीं काश्चनकाश्च वै ॥ ३६५ ॥
 यक्ष्यति वाजपेयैश्च समाप्नवरदक्षिणैः ।
 तस्य पुत्रस्तु चत्वारो भविष्यन्ति नराधिपाः ॥ ३६६ ॥
 विन्ध्यकानाङ्गुलेऽतीते नृपा वै वाङ्गिकास्त्रयः ।
 सुप्रतीको नभीरस्तु समा भोक्ष्यति चिञ्जतिं ॥ ३६७ ॥
 शक्यमा नाम वै राजा माहिषीनां महीपतिः^(२) ।
 पुष्पमिचा भविष्यन्ति पट्टमिचास्त्रयोदश ॥ ३६८ ॥
 मेकलायां नृपाः सप्त भविष्यन्ति च सप्तमाः^(३) ।
 कोमलायान्तु राजानो भविष्यन्ति महाबलाः ॥ ३६९ ॥

(१) परपुरञ्जयः इति छ० च० ।

(२) सख्यमीमाभयो राजा माहिषीणां महीपति इति च० छ० ज० ।

(३) भविष्यति च सप्ततिरितिपाठ आदर्शपुस्तकमात्रे वर्तते ।

मेघा इति समाख्याता बुद्धिमन्तो नवैव तु ।
 नैषधाः पार्थिवाः सर्वे भविष्यन्ध्यामनुक्षयात् ॥ ३७० ॥
 नक्षत्रं प्रसूतास्ते वीर्यवन्तो महाबलाः ।
 मागधानां महावीर्यौ विश्वस्फानि^(१) भविष्यति ॥ ३७१ ॥
 उत्साद्य पार्थिवान् सर्वान् सोऽन्यान् वर्णान् करिष्यति ।
 कैवर्त्तान् पञ्चकांश्वेव पुलिन्दान् ब्राह्मणांस्तथा ॥ ३७२ ॥
 स्थापयिष्यन्ति राजानो^(२) नानादेशेषु तेजसा ।
 विश्वस्फाणिर्महासत्त्वो युद्धे विष्णुसमो बली ॥ ३७३ ॥
 विश्वस्फानिर्नरपतिः क्लीवाहतिरिवोच्यते ।
 उत्सादयित्वा चक्रन्तु चक्रमन्यत् करिष्यति ॥ ३७४ ॥
 देवान् पितृंश्च विप्रांश्च तर्पयित्वा सद्यन्पुनः ।
 जाह्नवीतीरमासाद्य शरीरं यस्तते^(३) बली ॥ ३७५ ॥
 सद्यस्य स्वशरीरन्तु शक्रलोकं गमिष्यति ।
 नवनाकास्तु भोक्ष्यन्ति पुरीं सन्धावतीं नृपाः ॥ ३७६ ॥
 मथुराश्च पुरीं रम्यां नागा भोक्ष्यन्ति सप्त वै ।
 अनुगङ्गं प्रयागश्च साकेतं मगधांस्तथा ।
 एतान् जनपदान् सर्वान् भोक्ष्यन्ते गुप्तर्वज्राः ॥ ३७७ ॥
 निषधान् यदुकांश्वैव शैशीतान् कालतोपकान् ।
 एतान् जनपदान् सर्वान् भोक्ष्यन्ति मणिधान्यजाः ॥ ३७८ ॥

(१) विश्वस्फानिरित्यत्र विश्वप्सानिरितिपाठः साधुः ।

(२) राज्ञो वै इति पाठः साधुः ।

(३) त्यक्ष्यते इति पाठः सङ्गतः ।

कोमलांशान्प्रपौष्ट्रांश्च तावत्सिन्धान् ससागरान् ।
 चर्यां चैव पुरीं रम्यां भोक्ष्यन्ति देवरक्षितां ॥ ३७६ ॥
 कलिङ्गा महिषास्यैव महेन्द्रनिलयाश्च ये ।
 एतान् जनपदान् सर्वान् पालयिष्यति वै गुहः ॥ ३८० ॥
 स्त्रीराष्ट्रं भक्ष्यकांस्यैव भोक्ष्यते कनकाष्टयः ।
 तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे ह्येते महीक्षितः ॥ ३८१ ॥
 अल्पप्रसादा ह्यनृता महाक्रोधाः ह्यधार्मिकाः ।
 भविष्यन्तीह यवना धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ ३८२ ॥
 नैव मूर्खाभिषिक्तास्ते भविष्यन्ति नराधिपाः ।
 युगदोषदुराचारा भविष्यन्ति नृपास्तु ते ॥ ३८३ ॥
 स्त्रीणां बलबधेनैव हत्वा चैव परस्परं ।
 भोक्ष्यन्ति कलिशेषे तु वसुधां पार्थिवास्तथा ॥ ३८४ ॥
 उदितोदितवंशास्ते उदितास्तमितास्तथा ।
 भविष्यन्तीह पर्याये कालेन पृथिवीक्षितः ॥ ३८५ ॥
 विहीनास्तु भविष्यन्ति धर्मतः कामतोऽर्थतः ।
 तैर्विमिश्रा जनपदा स्नेह्याचाराश्च सर्वशः ॥ ३८६ ॥
 विपर्ययेन वर्त्तन्ते नाशयिष्यन्ति वै प्रजाः ।
 सुभानृतरतास्यैव भवितारस्तदा नृपाः ॥ ३८७ ॥
 तेषां व्यतीते पर्याये बह्वस्त्रीके युगे तदा ।
 स्रवास्तव भ्रम्यमाना आयूरूपबलश्रुतैः ॥ ३८८ ॥
 तथा गतास्तु वै काष्ठां प्रजासु जगतीश्वराः ।
 राजानः सम्प्रणश्यन्ति कालेनोपहतास्तदा ॥ ३८९ ॥

कल्किनोपहृताः^(१) सर्वे स्वेच्छा यास्यन्ति सर्वज्ञः ।
 अधार्मिकास्तु तेऽत्यर्थं पाषण्डास्त्रैव सर्वज्ञः ॥ ३८० ॥
 प्रनष्टे नृपसब्दे च सन्ध्यासिद्धे कलौ युगे ।
 किञ्चिच्छिष्टाः प्रजास्ता^(२) वै धर्मो नष्टेऽपरिग्रहाः ॥ ३८१ ॥
 असाधना हताश्रया व्याधिभोकेन पीडिताः ।
 अनादृष्टिहतास्त्रैव परस्परबधेन च ॥ ३८२ ॥
 अनाथा हि परिचस्ता वार्त्तामुत्सृज्य दुःखिताः ।
 त्यक्त्वा पुराणि यामांसु भविष्यन्ति वगौकसः ॥ ३८३ ॥
 एवं नृपेषु नष्टेषु प्रजास्यक्त्वा गृहाणि तु ।
 नष्टे खेहे दुरापन्ना भ्रष्टचेहाः सुहृज्जनाः ॥ ३८४ ॥
 वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः सङ्करं घोरमास्थिताः ।
 सरित्पर्वतसेविन्यो भविष्यन्ति प्रजास्तदा ॥ ३८५ ॥
 सरितः सागरानूपान् सेवन्ते पर्वतानि च ।
 अङ्गान् कलिङ्गान् वङ्गांसु काश्मीरान् काञ्चिकोन्नतान् ॥ ३८६ ॥
 ऋषिकान्तगिरिद्रोणीः संअचिष्यन्ति मानवाः ।
 स्रुतं हिमवतः पृष्ठं क्रूलं च सवणाम्भसः ॥ ३८७ ॥
 अरण्यान्यभिपत्यन्ति आर्या स्वेच्छजनैः सह ।
 नृगेर्मीनैर्विहङ्गैश्च आपदैस्तक्षुभि^(३) स्तथा ।
 मधुञ्जाकफलेर्मूलैर्वैर्त्तचिष्यन्ति मानवाः ॥ ३८८ ॥

(१) कल्किनोपहृता इति पाठः सुसङ्गतः ।

(२) नृपास्ते इति पाठः सङ्गतार्थः परत्र तथादर्शनात् ।

(३) तक्षुकैः अथवा ऋक्षकैरिति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकारः ।

चीरं पर्णञ्च विविधं वल्कलान्यजिनानि च ।
 स्वयं कृत्वा विवक्ष्यन्ति यथा मुनिजनास्तथा ॥३८८८॥
 वीजान्नानि तथा निम्बेस्त्रीहन्तः काष्ठशकुभिः ।
 अजैडकं खरोद्भञ्च पालयिष्यन्ति यन्नतः ॥४००॥
 मदीवंक्ष्यन्ति तोयार्थं कूलमाश्रित्य मानवाः ।
 पार्थिवान् व्यवहारेण विबाधन्तः परस्परं ॥४०१॥
 बद्धमन्याः प्रजाहीनाः श्रौच।चारविवर्जिताः ।
 एवं भविष्यन्ति नरास्तदाधर्मं व्यवस्थिताः ॥४०२॥
 हीनात् हीनान् तथा धर्मान् प्रजा समनुवर्तते ।
 आमु^(१)स्तदा त्रयोविंशं न कश्चिदतिवर्तते ॥४०३॥
 दुर्बला विषयत्वाना जरया संपरिप्लुताः ।
 पचमूलफलाहाराः चीरकृष्णाजिनाम्बराः ॥४०४॥
 दन्त्यर्थमभिलिप्सन्तश्चरिष्यन्ति वसुन्धरां ।
 एतत्काल^(२)मनुप्राप्ताः प्रजाः कलियुगान्तके ॥४०५॥
 क्षीणे कलियुगे तस्मिन् दिव्ये वर्षसहस्रके ।
 निःशेषास्तु भविष्यन्ति सार्द्धं कलियुगेन तु ।
 सप्तम्यांशे तु निःशेषे कृतं वै प्रतिपत्स्यते ॥४०६॥
 यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्येष्टस्यती ।
 एकरात्रे भरिष्यन्ति तदा कृतयुगं भवेत् ॥४०७॥
 एष वंशक्रमः कृत्स्नं कीर्तितो वो यथाक्रमं ।

(१) आयुरित्यत्र बद्धत्वे एकवनमाशं ।

(२) एतत्कालं एतदवस्थामित्यर्थः ।

अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥४०८॥
 महादेवाभिषेकान्तु जन्म यावत्परिहितः ।
 एतद्वर्षसहस्रान्तु ज्ञेयं पञ्चाशदुत्तरं ॥४०९॥
 प्रमाणं वै तथा चोक्तं^(१) महापद्मान्तरं च यत् ।
 अन्तरं तच्छतान्यष्टौ षट्त्रिंशच्च समाः स्युताः ॥४१०॥
 एतत्कालान्तरं भाव्या अन्धान्ता ये प्रकीर्तिताः ।
 भविष्यैस्तत्र सङ्घाताः पुराणज्ञैः अतर्षभिः ॥४११॥
 सप्तर्षयस्तदा प्राहुः प्रतीपे राशि वै शतं ।
 सप्तविंशैः शतैर्भाव्या अन्ध्राणां ते^(२) त्वया^(३) पुनः ॥४१२॥
 सप्तविंशतिपर्यन्ते ह्यत्त्रे नक्षत्रमण्डले ।
 सप्तर्षयस्तु तिष्ठन्ति पर्यायेण शतं शतं ।
 सप्तर्षिणां युगं ह्येतद्विव्यया सङ्घ्रया स्यतं ॥४१३॥
 सा सा दिव्या स्यता षष्टिर्दिव्याङ्गाश्चैव सप्तभिः^(४) ।
 तेभ्यः^(५) प्रवर्तते कालो दिव्यः सप्तर्षिभिस्तु तैः ॥४१४॥
 सप्तर्षिणान्तु ये पूर्वा दृश्यन्ते उत्तरादिभिः ।
 ततो मध्येन च क्षेत्रं दृश्यते यत्समं दिवि ॥४१५॥
 तेन सप्तर्षयो युक्ता ज्ञेया व्योम्नि शतं समाः ।
 नक्षत्राणामृषीणाञ्च योगस्यैतन्निदर्शनं ॥४१६॥

(१) वक्तव्यमिति च० ह० ज० ।

(२) अन्धान्तास्ते इति पाठः साधुः ।

(३) तदा इति पाठः सङ्गतः ।

(४) षष्टिर्दिव्याङ्गाश्चैव सप्तभिरिति पाठो न समीचीनः ।

(५) तदा इति पाठः साधुः ।

सप्रथमो मघायुक्ताः काले पारिचिते श्रुतं ।
 अन्नांशे सप्ततुर्विंशे भविष्यन्ति मते मम ॥४१७॥
 इमास्तदा तु प्रकृतिर्योपत्स्यन्ति प्रजा भृशं ।
 अनृतोपहताः सर्वा धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥४१८॥
 श्रौतस्मार्त्तं प्रश्नितिले धर्मैर्षु वर्णाश्रमे तदा ।
 सङ्करं दुर्बलात्मानः प्रतिपत्स्यन्ति मोहिताः ॥४१९॥
 संसक्ताश्च भविष्यन्ति शूद्राः साङ्गं दिजातिभिः ।
 ब्राह्मणाः शूद्रयष्टारः शूद्रा वै मन्त्रयोनयः ॥४२०॥
 उपस्थास्यन्ति तान् विप्रास्तदा वै वृत्तिस्त्रिषुवः ।
 स्रवं स्रवं भ्रस्यमानाः प्रजाः सर्वाः क्रमेण तु ॥४२१॥
 क्षयमेव गमिष्यन्ति क्षीणशेषा युगक्षये ।
 यस्मिन् कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदा दिने ॥४२२॥
 प्रातपन्नः कल्पियुगस्तस्य सङ्घां निबोधत ।
 सहस्राणां शतानोह क्षीणि माणुषसङ्घाया ।
 षष्टिं सैव सहस्राणि वर्षाणामुच्यते कलिः ॥४२३॥
 दिव्ये वर्षसहस्रन्तु तत्सन्ध्यांशं^(१) प्रकीर्त्तितं ।
 निःशेषे च तदा तस्मिन् कृतं वै प्रतिपत्स्यते ॥४२४॥
 ऐस इच्छाकुर्वन्स्य सह भेदैः प्रकीर्त्तितौ ।
 इच्छाकोस्तु स्यूतः क्षत्रः सुमिचान्तं विवस्वतः ॥४२५॥
 ऐसं क्षत्रं क्षेमकान्तं क्षोमवन्शविदो विदुः ।

(१) दिव्यवर्षसहस्रन्तु ससन्ध्यांशं इति पाठः साधोयान् ।

एते विवस्वतः पुत्राः कीर्णिताः कीर्णिवर्द्धनाः ॥४२६॥
 अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या शूद्राश्चैवाश्वये स्वताः ॥४२७॥
 युगे युगे महात्मानः समतीताः सहस्रशः ।
 बह्वृत्त्वान्नामधेयानां परिसंख्या^(१) कुले कुले ॥४२८॥
 पुनरुक्ता बह्वृत्वाश्च न मया परिकीर्णिता^(२) ।
 विवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन् निमिवंशः समाप्यते ॥४२९॥
 एवायान्मु^(३) युगाख्यायां यतः क्षत्रं प्रपत्यते ।
 तथा हि कथयिष्यामि गदतो मे निबोधत ॥४३०॥
 देवापिः पौरवो राजा इच्छाकोस्यैव यो मतः ।
 महायोगबलोपेतः कलापयाममास्त्रितः ॥४३१॥
 सुवर्षा सोमपुत्रस्तु इच्छाकोस्तु भविष्यति ।
 एतौ क्षत्रप्रणेतारौ चतुर्विंशे चतुर्युगे ॥४३२॥
 न च विंशे युगे सोमवंशस्यादिर्भविष्यति ।
 देवापिरसपत्नस्तु ऐलादिर्भविता नृपः ॥४३३॥
 क्षत्रप्रावर्त्तकौ ह्येतौ भविष्येते चतुर्युगे ।
 एवं सर्वत्र विज्ञेयं सन्तानार्थं तु रुच्यं ॥४३४॥
 क्षीणे कलियुगे तस्मिन् भविष्ये तु क्षते युगे ।
 सप्तर्षिभिस्तु तैः सार्द्धमाद्ये त्रेतायुगे पुनः ॥४३५॥

(१) कतिपया इत्यूहनीयं ।

(२) सर्व्या सङ्ख्या इत्यूह्यं ।

(३) शष्पायामिति च०, शष्पायामिति क० ।

गोचाणां क्षत्रियाणाञ्च भविष्येते प्रवर्तकौ ।
 द्वापरांशे न तिष्ठन्ति क्षत्रिया ऋषिभिः सह ॥४३६॥
 काले कृतयुगे चैव क्षीणे चेतायुगे पुनः ।
 वीजार्थन्ते भविष्यन्ति ब्रह्मक्षत्रस्य वै पुनः ॥४३७॥
 एवमेव तु सर्वेषु तिष्ठन्तीहान्तरेषु वै ।
 सप्तर्षयो नृपैः साङ्गं सन्तानार्थं युगे युगे ॥४३८॥
 क्षत्रस्यैव समुच्छेदः सम्बन्धो वै द्विजैः स्मृतः^(१) ।
 मन्वन्तराणां सप्तानां सन्तानाञ्च श्रुताश्च ते ॥४३९॥
 परम्परा युगानाञ्च ब्रह्मक्षत्रस्य चोद्भवः ।
 यथा प्रवृत्तिसोषां वै प्रवृत्तानां तथा क्षयः ॥४४०॥
 सप्तर्षयो विदुस्सोषां दीर्घपुष्ट्याक्षयन्तु^(२) ते ।
 एतेन क्रमयोगेन ऐलेख्याकम्बया द्विजाः ॥४४१॥
 उत्पद्यमानास्त्रेतायां क्षीयमाणे कलौ पुनः ।
 अनुयान्ति युगाख्यां तु^(३) यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥४४२॥
 जामदग्न्येन रामेण क्षत्रे निरवशेषिते ।
 कृते वंशकुलाः सर्वाः क्षत्रियैर्वसुधाधिपैः^(४) ।
 दिवं प्रकरणाद्यैव कीर्त्तयिष्ये निबोधत ॥४४३॥
 ऐलस्येच्छाकुलन्दस्य प्रकृतिः परिवर्त्तते ।

(१) क्षत्रस्यैव इति श्लोकाद्वात् परं श्लोकाद्वा पतितं साक्षाद्भूत्वात् । स्मृत इत्यत्र सह इति पाठः सुसङ्गतः ।

(२) दीर्घायुश्चाक्षयमिति ख० ।

(३) प्रतियुगमिति पाठः सङ्गतार्थः ।

(४) कृते भ्रस्तकुलाः सव्व क्षत्रिया वसुधाधिपाः इति पाठो विशुद्धः ।

राजानः श्रेणिवद्धास्तु तथान्ये क्षत्रिया नृपाः ॥४४४॥
 ऐलवंशस्य ये स्थातास्तथैवैखाकवा नृपाः ।
 तेषामेकशतं पूर्णं कुलानामभिषेकिनां ॥४४५॥
 तावदेव तु भोजानां^(१) विस्तरो द्विगुणः स्यतः ।
 भजते त्रिंशकं क्षत्रं चतुर्थं तद्यथादिशं^(२) ॥४४६॥
 तेस्वतीताः समाना ये ब्रुवतस्त्रान्निबोधतः ।
 शतं वै प्रतिविन्धानां शतं नागाः शतं हयाः ॥४४७॥
 धृतराष्ट्रास्यैकशतं अग्नीतिर्जनमेजयाः ।
 शतञ्च ब्रह्मदत्तानां श्रीरिणां वीरिणां शतं ॥४४८॥
 ततः शतं पुलोमानां श्वेतकाञ्चकुशादयः ।
 ततोऽपरे सहस्रं वै येऽतीताः शतविन्दवः ॥४४९॥
 ईजिरे चाश्वमेधैस्ते सर्वे नियतदक्षिणैः ।
 एवं राजर्षयोऽतीताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥४५०॥
 मनोवैवस्वतस्यास्मिन् वर्त्तमानेऽन्तरे तु ये ।
 तेषां^(३) निबोधतोत्पन्ना लोके सन्ततयः स्मृताः^(४) ॥४५१॥
 न शक्यं विस्तरं तेषां सन्तानानां परम्परा ।
 तत्पूर्वापरयोगेन वक्तुं वर्षशतैरपि ॥४५२॥
 अष्टाविंशद्युगाख्या^(५)स्तु गता वैवस्वतेऽन्तरे ।

(१) भोजानामित्यनन्तरं कतिपयवाक्यानि न सन्ति सङ्कतिविरहात् ।

(२) भजते इत्यादि श्लोकाद्धं लिपिकरप्रमादजनितं ।

(३) तेषामिति पञ्चम्यर्थे षष्ठी ।

(४) स्मृता इत्यत्र द्विजा इति पाठः ससङ्गतः ।

(५) अष्टाविंशद्युगाख्या इत्यत्र सप्तविंशद्युगाख्या इति पाठोऽविरुद्धः ।

एता राजर्षिभिः साङ्गं त्रिष्टा यास्ता निबोधत ॥४५३॥
 चत्वारिंशच्च ये चैत्र भविष्या सह राजभिः ।
 युगाख्यानां विशिष्टास्तु ततो वैवस्वतचये ॥४५४॥
 एतद्दः कथितं सर्वं समासव्यासयोगतः ।
 पुनरुक्तं ब्रह्मत्वाच्च न शक्यन्तु युगैः सहः ॥४५५॥
 एते यथातिपुत्राणां पञ्चविंशति विद्वांसः (१) ।
 कीर्त्तिस्वामितता (२) ये ये लोकान् वै धारयन्त्युत ॥४५६॥
 सभते च वरेष्वस्य दुर्लभानिह लौकिकान् ।
 आयुः कीर्त्तिं धनं पुत्रान् स्वर्गं चानन्धमश्रुते ॥४५७॥
 धारणाच्छ्रवणाच्चैव ते लोकान् धारयन्त्युत (३) ।
 इत्येष वो मया पादसूतीयः कथितो द्विजाः ।
 विश्वरेणानुपूर्वी च किम्भूयो वर्त्तयाम्यहं ॥४५८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते अनुषङ्गपादो नाम
 सप्तत्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

- (१) द्वि संहिताः इति क०, द्वितास्तथा इति ख० ।
 (२) कीर्त्तिस्वामितता इति पाठः समीचीनः ।
 (३) पञ्चविंशस्य धीमतः इति ख०, च०, छ० ।

अथाष्टाचिन्मोऽध्यायः ।

अनुषङ्गपादः ।

श्रुत्वा पादं तृतीयन्तु क्रान्तं सूतेन धीमता ।
ततश्चतुर्थं पप्रच्छुः पादं वै ऋषिसत्तमाः ॥१॥
अथ ऋषयः । पादः क्रान्तस्तृतीयोऽयमनुषङ्गेन यस्त्वया ।
चतुर्थं विस्तरात्पादं संहारं परिकीर्त्तय ॥२॥
मन्वन्तराणि सर्वाणि पूर्वाण्येवापरैः सह ।
सप्तर्षिणामथैतेषां साम्प्रतस्थान्तरे मनोः ॥३॥
विस्तरावयवञ्चैव निसर्गस्य महात्मनः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च सर्वमेव ब्रुवीहि मे ॥४॥
सुत उवाच । भवतीं कथयिष्यामि सर्वमेतद्यथातथं ।
पादं त्विमं ससंहारं चतुर्थं मुनिसत्तमाः ॥५॥
मनेर्वैवस्वतस्त्रेमं सांप्रतस्य महात्मनः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च निसर्गं शृणुत दिजाः ॥६॥
मन्वन्तराणां संक्षेपं भविष्यीः सह सप्तभिः ।
प्रलयञ्चैव लोकानां ब्रुवतो मे निबोधत ॥७॥
एतान्युक्तानि वै सम्यक् सप्तसप्तसु वै मया ।
मन्वन्तराणि संक्षेपात् शृणुतानागतानि मे ॥८॥
सावर्णस्य प्रवक्ष्यामि मनेर्वैवस्वतस्य ह ।

भविष्यस्य भविष्यन्ति^(१) समासान्तु निर्बोधत ॥८॥
 अनागताश्च सप्तैव स्मृतास्त्रिह महर्षयः ।
 कौशिको गालवश्चैव जामदग्न्यश्च भार्गवः ॥९०॥
 द्वैपायनो वसिष्ठश्च रूपः^(२) शारदतस्तथा ।
 आचेयो दीप्तिमांश्चैव ऋष्यशृङ्गस्तु काश्यपः ॥९१॥
 भारद्वाजस्तथा द्रोणिरश्वत्यामा महायज्ञाः ।
 एते सप्त महात्मानो भविष्याः परमर्षयः ॥९२॥
 सुतपाश्चामिताभाश्च सुखाश्चैव गणाल्लयः ।
 तेषाङ्गणान्तु देवानां एकैको विंशकः स्मृतः ॥९३॥
 नामतस्तु प्रवक्ष्यामि निर्बोधध्वं समाहिताः ।
 रितस्तपस्य शुक्रश्च द्युतिर्ज्योतिःप्रभाकरौ ॥९४॥
 प्रभासो भासकद्वर्षस्तेजोरश्मिर्षटुर्विराट् ।
 अर्चिभान् द्योतनो भानुर्यज्ञः कीर्तिर्बुधोधृतिः ।
 विंशतिः सुतपा ज्येते नामभिः परिकीर्तिताः ॥९५॥
 प्रभुर्विभुर्विभासश्च जेता हन्ताऽरिश्च रितुः^(३) ।
 सुमतिः प्रमतिर्दीप्तिः^(४) समाख्यातो महोमहान्^(५) ॥९६॥
 देहे मुनिर्नयो ज्येष्ठः^(६) समः सत्यश्च विश्रुतः ।

- (१) ये इति कट्टेपदमूहनीयं ।
 (२) रूप इति क० छ०, कृत इति ख० ।
 (३) विभावसुरिति ख० ।
 (४) दीप्तः इति क०, दाप्तिः इति च० छ० ।
 (५) महोमहान् इति ख० ।
 (६) दहातुमुनिनायोक्ते इति क० छ० ।

इत्येते ह्यमिताभास्तु विंशतिः परिकीर्त्तिताः ॥१७॥
 दामो^(१) दाता विदः^(२) सोमो वित्तवैद्यौ यमो^(३) निधिः ।
 होमं ह्यं ऊतं दानं देयन्दाता तपः श्रमः ॥१८॥
 भ्रुवं स्थानं विधानञ्च नियमश्चेति विंशतिः ।
 सुख्या ह्येते समाख्याताः सावर्णे प्रथमेऽन्तरे ॥१९॥
 मारीचस्यैव ते पुत्रा कश्यपस्य महात्मनः ।
 साम्प्रतस्त्व^(४) भविष्यन्ति सावर्णस्यान्तरे मनोः ॥२०॥
 तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु बलिर्वैरोचनः पुरा ।
 वीरवांश्चावरीयांश्च निर्मोहः सत्यवाक् कृती ॥२१॥
 चरिष्णुराज्यो विष्णुश्च वाचः^(५) सुमतिरेव च ।
 सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्यन्ति नवैव तु ॥२२॥
 नव चान्येषु वक्ष्यामि सावर्णेश्वान्तरेषु वै ।
 सावर्णमनवश्चान्ये भविष्या ब्राह्मणः सुताः ॥२३॥
 मेरुसावर्णिनस्ते वै दृष्टा ये दिव्यदृष्टिभिः ।
 दक्षस्य ते हि दौहित्राः प्रियाया दुहितुः सुताः ॥२४॥
 महता तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे महौजसः ।
 ब्रह्मादिभिस्ते जनिता दक्षेणैव च धीमता ॥२५॥
 महर्षीकगतादृत्य^(६) भविष्या मेरुमाश्रिताः ।

(१) दामो इति छ० ।

(२) रितः इति च० छ० ।

(३) नयो इति ख० ।

(४) भविष्यस्य इति पाठोऽविद्वद्भः ।

(५) वाम्मोति पाठो विमुद्भः ।

(६) महर्षीकगतादृत्य इत्यत्र विसर्गलोपे सन्धिरार्षः ।

महाभावान्^(१) ते पूर्वं जज्ञिरे चाक्षुषेऽन्तरे ॥२६॥
 ऋषय ऊचुः । दक्षेण जतिताः पुत्राः कन्यायामात्मनः कथं ।
 भवेत ब्रह्मणश्चैव धर्मेण च महात्मनः ॥२७॥
 सूत उवाच । आतो भविष्यान् वक्ष्यामि सावर्णमनवस्तु ये ।
 तेषां जन्म प्रभावश्च नमस्कृत्य प्रचेतसे^(२) ॥२८॥
 वैवस्वते ह्युपसृष्टे किञ्चिच्छिष्टे च चाक्षुषे ।
 जज्ञिरे मनवसो हि भविष्यानागतान्तरे^(३) ॥२९॥
 प्राचेतसस्य दक्षस्य दौहित्रा मनवस्तु ये ।
 सावर्णा नामतः पञ्च चत्वारः परमर्षिजाः^(४) ॥३०॥
 संज्ञापुत्रस्तु सावर्ण एको वैवस्वतस्तथा ।
 ऋषिः संज्ञासुतो नाम मनुवैर्वस्वतः प्रभुः ॥३१॥
 वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते^(५) समुत्पत्तिस्तयोः शुभा ।
 चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्त्तिवर्द्धनाः ॥३२॥
 वेदे श्रुतौ पुराणे च सर्वे ते प्रभविष्णवः ।
 प्रजानां पतयः सर्वे भूतानाम्पतयः स्थिताः ॥३३॥
 तैरिचं पृथिवी सर्वा सप्तदीपा सपर्वता ।
 पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥३४॥
 प्रजाभिस्तपसा चैव विश्वरं तेषु वक्ष्यते ।
 चतुर्दशैव ते ज्ञेयाः सर्गाः स्वाद्यभुवादयः ॥३५॥

(१) महाभागाश्च इति ख० ।

(२) स्वयम्भुवे इति ग० ।

(३) भविष्यविगतान्तरे इति पाठः साधुः ।

(४) परमर्षयः इति पाठः साधीयान् ।

(५) प्रोक्षा इति ख० ।

मन्वन्तराधिकारेषु वर्तन्ते च सहात् सहात् ।
 विनिवृत्ताधिकारास्ते महर्लीकं समाश्रिताः ॥ ३६ ॥
 समतीतास्तु ये तेषामष्टौ षष्ठा^(१) साथापरे ।
 पूर्वेषु^(२) साम्प्रतश्चायं शान्तिर्विवस्वतः प्रभुः ॥ ३७ ॥
 ये शिष्टास्तान् प्रवक्ष्यामि सह देवर्षिदानवैः ।
 सह प्रजानिसर्गेण सर्व्वीस्वनागतान्^(३) द्विजान् ॥ ३८ ॥
 वैवस्वतनिसर्गेण तेषां ज्ञेयस्तु विस्तरः ।
 अष्ट्यूना नानिरिक्तास्ते यस्मान् सर्व्वे विवस्वतः ॥ ३९ ॥
 पुनरुक्ता बह्वृत्तान्तु^(४) वक्ष्ये न तेषु विस्तरं ।
 मन्वन्तरेषु भाव्येषु भूतेष्वपि तथैव च ॥ ४० ॥
 कुले कुले निसर्गास्तु तस्माद्भूयो विभागश्च ।
 तेषामेव हि शिष्टार्थं^(५) विस्तरेण क्रमेण च ॥ ४१ ॥
 दक्षस्य कन्या धर्मिष्ठा सुव्रता नाम विश्रुता ।
 सर्व्वकन्यावशिष्टा तु श्रेष्ठा^(६) धर्मपरा^(७) सुता ।
 गृहीत्वा तां पिता कन्यां जगाम ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ४२ ॥
 वैराजस्तमुपासीनं धर्मेण च भवेन च ।

(१) षड्वै इति पाठः साधुः ।

(२) पूर्व्वेषु इति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।

(३) सर्व्वीस्वनागतान् इति ख० ।

(४) पुनरुक्ते बह्वृत्ते तु इति ग० ।

(५) सिद्धार्थमिति च० छ० ।

(६) सर्व्वकन्या च शिष्टा च श्रेष्ठा इति छ० ज० ।

(७) पार्श्वारिखा इति क० ज०, सर्व्वकन्या च शिष्टास्तु श्रेष्ठा या वारिखा इति च० ।

भवधर्मसमीपस्थं दत्तं ब्रह्माभ्यभाषत ॥४३॥
 दत्त कन्या तवेयं वै जनयिष्यति सुव्रता ।
 चतुरो वै मनून् पुत्रांश्चातुर्वर्णकरान् शुभान् ॥४४॥
 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा दत्तो धर्मो भवस्तदा ।
 तां कन्यां मनसा जग्मुस्तयस्ते ब्रह्मणा सह ॥४५॥
 सत्याभिधायिनां तेषां सद्यः कन्या व्यजायत ।
 सदृशानुरूपांस्तेषां चतुरो वै कुमारकान् ॥४६॥
 संसिद्धाः कार्यकरणे सम्भूतास्ते श्रियाश्विताः ।
 उपभोगसमर्थैश्च सद्योजातैः शरीरकैः ॥४७॥
 ते दृष्ट्वा तान् स्वयम्बुद्धा ब्रह्म व्याहारिणस्तदा ।
 संरम्भा वै व्यकर्षन्त मम पुत्रो ममेत्युत ॥४८॥
 अभिधानान्मनोत्पन्नानूर्ध्वं ते परस्परं ।
 यो यस्य वपुषा तुल्यो भजतां स तु तं सुतं ॥४९॥
 यस्य यः सदृशस्यापि रूपे वीर्यं च नामतः ।
 तं गृह्णातु सुभद्रं वो वर्णतो यस्य यः समः ॥५०॥
 भ्रुवं रूपं पितुः पुत्रः सोऽनुरुध्यति सर्वदा ।
 तस्मादात्मसमः पुत्रः पितुर्मातुश्च जायते^(१) ॥५१॥
 एवं ते समयं कृत्वा सवर्णान् जगृहः सुतान् ।
 यस्मात् सवर्णास्तेषां वै ब्रह्मादीनां कुमारकाः ॥५२॥
 सवर्णा मन्वस्तस्मात् सवर्णत्वं हि ते यतः^(२) ।
 मननान्माननाच्चैव तस्मान्ने मनवः स्मृताः ॥५३॥

(१) वीर्यतः इति च० ।

(२) कथ्यन्ते ते मनीषिभिरिति पाठः साधुः ।

चानुषस्यान्तरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वतस्य ह ।
 रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नामाभवत्सुतः ॥५४॥
 भृत्यासुत्पादितो यस्तु भौत्यो नामाभवत् सुतः ।
 वैवस्वतेऽन्तरे राजा द्वौ मनू तु विवस्वतः ॥५५॥
 वैवस्वतो मनुर्यश्च सावर्णो यश्च विश्रुतः ।
 ज्येष्ठः संज्ञासुतो विद्वान् मनुर्वैवस्वतः प्रभुः ॥५६॥
 सवर्णायाः सुतश्चान्यः स्यतो वैवस्वतो^(१) मनुः ।
 सवर्णा मनवो ये च चत्वारस्तु महर्षिजाः ॥५७॥
 तपसा सम्भृतात्मानः खेषु मन्वन्तरेषु वै ।
 भविष्येषु भविष्यन्ति सर्वकार्यार्थसाधकाः ॥५८॥
 प्रथमं नेरुसावर्णैर्दत्तपुत्रस्य वै मनोः ।
 पुत्रा^(२) मरीचिर्गर्भाश्च सुशर्माणश्च ते त्रयः ।
 सम्भूताश्च^(३) महात्मानः सर्वे वैवस्वतेऽन्तरे ॥५९॥
 दत्तपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ।
 भविष्यस्य भविष्यस्तु एकैको द्वादशो गणः^(४) ॥६०॥
 ऐश्वर्यसंग्राहो राहो^(५) बाहुवशस्तथैव च^(६) ।
 पारा द्वादश विज्ञेया उत्तरांस्तु निबोधत ॥६१॥

(१) सावर्णिको इति पाठः साधुः ।

(२) पारा इति पाठः समीचीनः परत्र तथादर्शनात् ।

(३) सम्भृताश्चेति ख० छ० ।

(४) एकैको मनवो गणा इति छ० ।

(५) रेवो इति ख० च० ।

(६) इतः परं श्लोकाञ्चै पतितं ।

वाजियो^(१) वाजिजिषैव प्रभृतिषु ककुक्षय ।
 दधिक्रावायपकासु^(२) प्रणीतो विजयो मधुः ॥६१॥
 तेजसाम्नाथवो^(३) दौ तु^(४) द्वादशैते मरीचयः ।
 सुशर्माणस्तु वक्ष्यामि नामतस्तु विबोधत ॥६२॥
 वर्णस्तथाप्यङ्गविश्वौ^(५) सुरण्यो ब्रजनो मतः ।
 अमितो^(६) द्रुक्केतुसु जम्भोस्याजस्रशक्रकाः ॥६३॥
 सुनेमिर्द्युतपासैव सुशर्माणः प्रकीर्त्तिताः ।
 तेषामिन्द्रस्तदा भाव्यो अद्भुतो नाम नामतः ॥६४॥
 स्कन्दः सौमप्रतीकाशः^(७) कार्तिकेयस्तु पावकः^(८) ।
 मघाः^(९) तिथिषु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च ॥६५॥
 ज्योतिभान् भार्गवस्यैव द्युतिमानङ्गिरास्तथा ।
 वसितस्यैव वासिष्ठ आचेयो हव्यवाहनः ॥६६॥
 सुतपाः पौलवस्यैव सप्तैते रोहितान्तरे ।
 धृतिकेतुदीप्तिकेतुश्चापहस्ता निरामयः ॥६७॥

(१) वाजिनो इति क०, वाजियो इति ख० ।

(२) दधिक्रवे दधिपक्षा इति इति ग०, दधिक्रावपिपकासु इति च० क० ।

(३) अयं प्राठो न समीचीनः ।

(४) उन्मथ्यः प्रथितस्यैव इति ग० ।

(५) वर्णास्तथाथ गर्विसु इति ख० च०, वर्णास्तथाथ गर्विसु इति

क० ज० ।

(६) अमित इति क० ज०, अमित इति ख० ग० ।

(७) स्कन्दो सौमां प्रतीयो वै इति क० च० क० ज० ।

(८) पावकः इति क० च० क० ज० ।

(९) मघा इति ग० च० क० ।

पृथुप्रवासाया माको^(१) भूरियुक्तो वृहद्रथः^(२) ।
 प्रथमस्य तु सावर्णेनैव पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥३८॥
 दशमे त्वथ पर्याये धर्मपुत्रस्य वै मनोः ।
 द्वितीयस्य तु सावर्णेर्भाव्यस्यैवान्तरे मनोः^(३) ॥३९॥
 सुखामना^(४) विरुद्धाश्च दावेव तु गणौ स्मृतौ ।
 त्विषिवन्तश्च^(५) ते सर्वे शतसङ्ख्याश्च ते समाः ॥४०॥
 प्राणानायच्छतः प्रोक्ताः^(६) अविभिः पुरुषेषु वै^(७) ।
 देवास्ते वै भविष्यन्ति धर्मपुत्रस्य वै मनोः ॥४१॥
 तेषामिन्द्रस्तथा विद्वान् भविष्यः शान्तिदृश्यते ।
 हविशान् पौलहः श्रीमान् सुकीर्तिश्चापि भार्गवः ॥४२॥
 आपोमूर्तिस्तथात्रेयो वसिष्ठश्चापि यः स्मृतः ।
 पौलस्त्यः प्रतिपश्चापि^(८) नाभागस्यैव काश्यपः ।
 अभिमन्यु^(९)श्चाङ्गिरसः सप्तैते परमर्षयः ॥४३॥
 सुसेनश्चोन्नमौजाश्च भूरिवेणश्व वीर्यवान् ।
 शतानीको निरामित्रो वृषसेनो जयद्रथः ॥४४॥

(१) मीको इति ख० छ० ।

(२) वृहत्तय इति ख० ।

(३) मनोरिति पाठो न समीचीनः ।

(४) सुखमनो इति च०, सुखवर्ण इति ख० ग० ।

(५) त्विषावन्त इति पाठो विशुद्धः ।

(६) प्राणानां यच्छतं प्रोक्तमिति ख० च० छ० ।

(७) पुरुषेऽन्तरे इति ख० ।

(८) प्रतिपश्चापि इति ड० च०

(९) अभ्यमन्युरिति छ०, अत्यमन्युरिति ज० ।

भूरिद्युवः सुवर्षास्य^(१) इष्टेते ज्ञानवाः स्रताः ।
 एकादशे तु पर्याये सावर्णे वै तृतीयके ॥३६॥
 निर्भाणरतयो देवाः कामजा वै मनोजवाः ।
 गणास्त्रेते चयः ख्याता देवतानां महात्मनां ॥३७॥
 एकैकं चिन्नतस्तेषां गणास्तु चिदिवौकसां ।
 मासस्याहानि चिन्नन्तु यानि वै कवयो विदुः ॥३८॥
 निर्भाणरतयो देवा रात्रयस्तु विहङ्गमाः ।
 गणास्ते वै चयः प्रोक्ता देवतानां भविष्यति ॥३९॥
 मनोजवा सुक्कर्त्तास्तु इति देवाः प्रकीर्त्तिताः ।
 एते हि ब्रह्मणः पुत्रा भविष्या मनवः स्रताः ॥४०॥
 तेषामिन्द्रो वृषो जाम भविष्यः सुरराट् ततः ।
 तेषां सप्तर्षयस्यापि कीर्त्यमानास्त्रिबोधत ॥४१॥
 इविभान् काम्यपस्यापि वपुभान् यस्य भार्गवः ।
 वारुणिसैव चात्रेयो वासिष्ठो भग^(२) एव च ॥४२॥
 पुष्टि^(३)स्याङ्गिरसो ज्ञेयः पौलस्त्यो निस्रस्तथा ।
 पौलहो ह्यग्नितेजाश्च देवा ह्येकादशेऽन्तरे ॥४३॥
 सर्व्ववेगः^(४) सुधर्मा च देवानीकः पुरोवहः ।
 क्षेमधर्मा गृहेषुश्च आदर्शः पौष्ट्रको मतः ॥४४॥

(१) सुवर्षास्य इति क० ।

(२) नग इति च० छ० ।

(३) सुष्टिरिति छ० ख० ।

(४) सर्व्ववेग इति क० च० ।

सावर्णस्य तु ते पुत्राः प्राजापत्यस्य वै मनोः ।
 दादशे त्वथ पर्याये रुद्रपुत्रस्य वै मनोः ॥८५॥
 चतुर्थे ऋतुसावर्णे देवास्तस्यान्तरे षट्पु ।
 पञ्चैव तु गणाः प्रोक्ता देवतानामनागताः ॥८६॥
 हरिता रोहिताश्चैव देवाः सुमनसस्तथा ।
 सुकर्माणः सुपाराश्च पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥८७॥
 ब्रह्मणो मानसा ह्यते एकेको दशको गणः ।
 अह्नितो^(१) हरिश्चैव विद्वान् यश्च^(२) सहस्रमः ॥८८॥
 पर्वतानुचरश्चैव अपोऽंशुश्च^(३) मनोजवः ।
 उर्जा स्वाहा स्वधा तारा दशैते हरिताः स्मृताः ॥८९॥
 तपोजानिर्भृतिश्चैव वाचा बन्धुश्च यः स्मृतः ।
 रजश्चैव तु राजश्च स्वर्णपादस्तथैव च ॥९०॥
 व्यष्टिर्विधिश्च वै देवो दशैते रोहिताः स्मृताः ।
 उषिताद्यास्तु ये देवास्तयस्त्रिंशत् प्रकीर्तिताः ॥९१॥
 देवान् सुमनसो विद्धि सुकर्माणो निबोधत ।
 सुपर्वा वृषभः पृष्टः कृपिद्युश्चौ विपश्चितः ॥९२॥
 विक्रमश्च क्रमश्चैव निश्चितः कान्त एव च ।
 एते सुकर्मणो देवा सुतांश्वैर्वा^(४) निबोधत ॥९३॥

(१) अह्नितो इति उ० च० ।

(२) विद्वांसश्च इति ग० छ० ज० ।

(३) अप्यंशुश्च इति उ० ।

(४) श्लेषामिति ख० ।

वर्धोदित^(१) स्तथा जिष्टो वर्षस्त्री^(२)द्युतिमान् हविः ।
 शुभो हविक्रतात्^(३) प्राप्तिर्व्यापृथो^(४) दशमस्तथा ॥८४॥
 सुपारा मानता^(५) स्त्रेते देवा वै सम्यकीर्तिताः ।
 तेषामिन्द्रस्तु विज्ञेय ऋतधामा महायज्ञाः ॥८५॥
 कृति^(६) र्वसिष्ठपुत्रस्तु आनेयः सुतपास्तथा ।
 तपोमूर्तिश्चागिरसस्तपस्वी काश्यपस्तथा ॥८६॥
 तपोऽग्रयानः पौलस्त्यः पुलहस्य तपोरतिः ।
 भार्गवः सप्तमस्त्रेषां विज्ञेयस्तु तपोमतिः^(७) ॥८७॥
 एते सप्तर्षयः सिद्धा अन्ये सावर्षिकेऽन्तरे ।
 देववानुपदेवस्य देवश्रेष्ठो विकूरथः ॥८८॥
 मित्रवान्^(८) मित्रविन्दुस्य मित्रसेनो ह्यमित्रहा ।
 मित्रबाहुः सुवर्षास्य द्वादशैते^(९) मनोः सुताः ॥८९॥
 चथोदग्ने तु पर्याथे भाव्या रौष्यान्तरे पुनः ।

-
- (१) वर्धोदित इति छ० ज० ।
 (२) वर्षसिः इति छ० छ० ज० ।
 (३) हविः कृतः इति पाठो विशुद्धः ।
 (४) वाह्य इति छ० च० छ० ।
 (५) मामता इति छ० ज०, मामवा इति छ० । अत्र सुपाराश्च गवा
 इति पाठः साधुः ।
 (६) द्युतिरिति छ० छ० ।
 (७) तपाहविरिति छ० च० छ०, तपाहविरिति क० ज० ।
 (८) मित्रमित्रो इति छ० च० ।
 (९) अत्र द्वादशसंख्याश्रवणात् नाम्नां द्वादश संख्यकत्वाभावात् अस्मात्
 श्लोकाज्जात् प्राक् एको द्वौ वा श्लोकः पतितः ।

त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवानाम् तु स्वयम्भुवा ॥१००॥
 ब्रह्मणो मानसाः पुत्रास्ते हि सर्वे महात्मनः ।
 सुत्रामाणः सुधर्माणः सुकर्माणस्तु ते त्रयः ॥१०१॥
 त्रिदशानां गणाः प्रोक्ता भविष्याः सोमपायिनः ।
 त्रयस्त्रिंशद्देवतायाः प्राभविष्यन्त^(१) याज्ञिकैः ॥१०२॥
 आज्येन पृषदाज्येन ग्रहश्रेष्ठेन^(२) चैव हि^(३) ।
 देवैर्देवास्तयस्त्रिंशत् पृथक्केन निबोधत ॥१०३॥
 सुत्रामाणः प्रयाज्यास्तु आद्याज्यास्तु^(४) साम्प्रतं ।
 सुकर्माणोऽनुयाज्यास्तु पृषदाज्याग्निस्तु च ॥१०४॥
 उपयाज्याः सूधर्माण इति देवाः प्रकीर्तिताः ।
 दिवस्यतिर्महासत्त्वसोषामिन्द्रो भविष्यति ॥१०५॥
 पुलहात्मजपुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः ।
 अङ्गिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यः पथ्यवांस्तु^(५) सः ॥१०६॥
 पौलस्त्यस्तत्त्वदर्शी च भार्गवस्तु निरुत्सुकः^(६) ।
 निष्प्रकम्पस्तथात्रेयो निर्मोहः कश्यपस्तथा ॥१०७॥
 स्वरूपस्यैव वासिष्ठः सप्तैते तु त्रयोदशे ।

(१) प्रविभात इति क० प्रतिभाज्य च इति ख० प्रतिभाज्यत इति ड०, प्रतिभज्यत इति च० छ० प्रविष्यजा इति ज० ।

(२) गृहश्रेष्ठेनेति ड० च० ।

(३) आद्येन पृषदाज्येन ग्रहश्रेष्ठेन वै वह इति क० ज०, आद्येन पृषदाज्येन ग्रहश्रेष्ठेन वै वहा इति छ० ।

(४) आद्ये चाज्येन इति पाठो ऽत्र भवितुमर्हति ।

(५) पौलस्त्योपथ्यवास्तु इति ड० च० ।

(६) निवत्सुक इति ग० ।

विचक्षेनो विचित्रस्य तपोधर्मघृतो^(१) भवः ॥१०८॥
 अनेकचक्रबद्धस्य सुरसो निर्भयः पृथः^(२) ।
 रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा ह्यन्तरे तु चयोदशे ॥१०९॥
 चतुर्दशे तु पर्याये भौतस्याप्यन्तरे^(३) मनोः ।
 देवतानाङ्गणाः पञ्च प्रोक्ता ये तु भविष्यति ॥११०॥
 चाक्षुषस्य कनिष्ठस्य पवित्रा भाजरास्तथा ।
 वाचादृष्ट्वा^(४) इत्येते पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥१११॥
 सप्त तान् तान् भागान् विद्धि चाक्षुषसंज्ञकान्^(५) ।
 दृष्टदाद्यानि सामानि कनिष्ठान् सप्त तान् विदुः ।
 सप्त लोकाः परिचास्ते भाजिराः सप्त सिन्धवः ॥११२॥
 वाचादृष्ट्वाङ्गानृषीन् विद्धि मनोः स्वायम्भुवस्य वै ।
 सर्वे मन्वन्तरेन्द्रास्य विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ॥११३॥
 तेजसा तपसा बुद्ध्या बलश्रुतपराक्रमैः ।
 त्रैलोक्ये ध्यानं सत्वानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ।
 सर्वशः स्वैर्गुणैस्तानि इन्द्रास्तेऽभिभवन्ति वै ॥११४॥
 भूतापवादिनो दृष्टा मध्यस्था भूतवादिनः ।
 भूतानुवादिनः सक्तास्त्रयो वेदाः प्रवादिनां ॥११५॥

(१) मधुधर्मघृत इति छ० च० छ० ।

(२) दृष्ट इति छ० च० छ० ।

(३) भौतस्याप्यन्तरे इति च० छ० ।

(४) वचोदृष्ट्वा इति म० ।

(५) छं अतिरिक्त आदर्शपुस्तके एतच्छ्लोकार्जस्य पूर्वचरखं नास्ति उत्तरचरखे तु, सप्तान् विद्धि चाक्षुषानिति पाठो वर्तते ।

अग्निभः काश्यप^(१) सैव पौलस्त्यो मागधश्च यः ।
 भार्गवो अग्निवाऊश्च शुचिराङ्गिरसस्तथा ।
 ओजस्वी सुबलश्चैव भौत्यस्यैते मनोः सुताः ॥११६॥
 सवर्णा मनवो ह्येते चत्वारो ब्रह्मणः सुताः ।
 एको वैवस्वतश्चैव सावर्णा मनुश्च्यते ॥११७॥
 रौच्यो भौत्यश्च यौ तौ तु मनोः पौलहभार्गवौ ।
 भौत्यस्यैवाधिपत्ये तु पूर्णः कल्पस्तु पूर्यते ॥११८॥
 सूत उवाच । निःशेषेषु च सर्वेषु तदा मन्वन्तरेष्विह ।
 अन्तेऽनेकयुगे तस्मिन् क्षीणे संहार उच्यते ॥११९॥
 सप्तैते भार्गवा देवा अन्ते मन्वन्तरे तदा ।
 भुक्त्वा त्रैलोक्यमध्यस्था युगाख्यां ह्येकसप्ततिं ॥१२०॥
 पितृभिर्मनुभिश्चैव साङ्गं सप्तर्षिभिस्तु ये ।
 यज्वानश्चैव तेऽप्यन्ये तद्भक्त्वाश्चैव तैः सह ॥१२१॥
 महर्लोकं गमिष्यन्ति त्यक्त्वा त्रैलोक्यमीश्वराः ।
 ततस्तेषु गतेषूङ्गं क्षीणे मन्वन्तरे तदा ।
 अनाधारमिदं सर्वं त्रैलोक्यं वै भविष्यति ॥१२२॥
 ततः स्थानानि शून्यानि स्थानिनां तानि वै द्विजाः ।
 प्रभ्रम्यन्ति विमुक्तानि ताराश्चक्षपद्मैस्तथा ॥१२३॥
 ततस्तेषु व्यतीतेषु त्रैलोक्येष्वेवरेष्विह ।
 सेन्द्राष्टेषु महर्लोकं यस्मिंस्ते कल्पवासिनः ॥१२४॥

(१) काश्यप इति ख० ड० च० छ० ।

जिताद्यासु^(१) गणां चानुषान्तां चतुर्दश ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु देवास्ते वै महौजसः ॥१२५॥
 ततस्तेषु गतेषूङ्खं सायोज्यं कल्पवासिनां ।
 समेत्य देवास्ते सर्वे प्राप्ते संकलने^(२) तदा ॥१२६॥
 महर्लोकं परित्यज्य गणास्ते वै चतुर्दश ।
 सन्नरीरासु श्रूयन्ते जनलोकं महानुगाः^(३) ॥१२७॥
 एवं देवेष्वतीतेषु महर्लोकान् प्रति ।
 भूतादिष्ववशिष्टेषु स्थावरान्तेषु चाप्युत ॥१२८॥
 शून्येषु लोकस्थानेषु महान्तेषु भूरादिषु^(४) ।
 देवेषु च गतेषूङ्खं सायोज्यं कल्पवासिनां ॥१२९॥
 संहृत्य तांस्ततो मद्वा देवर्षिपितृदानवान् ।
 संस्थापयति वै सगं महदृच्छ्या युगक्षये ॥१३०॥
 तत्र युगसहस्रान्तं^(५) महर्ष्यइच्छणो विदुः ।
 रात्रिं युगसहस्रान्ता^(६) महोरारत्रविदोः जनाः^(७) ॥१३१॥
 नैमित्तिकः प्राकृतिको यस्मैवात्यन्तिकोऽर्थतः ।

(१) ये इति छ० ।

(२) कालान्ते इति पाठः साधीयान् ।

(३) सन्नरीरासुः इति पाठः साधुः ।

(४) भूतादिष्ववशिष्टेषु इति लोकार्द्धात् परं ख० पुस्तके, गतेषु लोक
भाष्येषु महान्तेषु महार्थवे इति लोकार्द्धं वर्तते ।

(५) चतुर्युगसहस्रान्तमिति क० छ० च० छ० ज० ।

(६) युग सहस्रान्तमिति ख० ।

(७) महोरारत्रं विदुर्जनाः इति पाठः समीचीनः ।

Nṛsiṃha Tāpanī, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	..	Rs.	1	14
Nirukta, (Sans.) Vol. I, Fasc. 1—6; Vol. II, Fasc. I—IV @ /10/ each Fasc.	..		6	4
Nārada Pancharātra, (Sans.) Fasc. IV @ /10/ each	..		0	10
Nyāya Darśana, (Sans.) Fasc. I and III @ /10/ each	..		..	1 4
Nītiśāra, or, The Elements of Polity, By Kāmandaki, (Sans.) Fasc. II—IV	..		1	14
Parisishtaparvan (Sans.) Fasc. I	..		..	0 10
Pīṅgala Chhandah Sūtra, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each..	..		..	1 14
Prithirāj Rāseau, (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each	..		..	3 2
Ditto (English) Fasc. I	..		..	1 0
Pāli Grammar, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	..		..	1 4
Prākṛita Lakṣhaṇam, (Sans.) Fasc. I	..		..	1 8
Parāśara Smṛiti (Sans.) Fasc. I and II	..		..	1 4
Rīg Veda, (Sans.) Vol. I, Fasc. IV	..		..	0 10
Srauta Sūtra of Apastamba, (Sans.) Fasc. I—VIII @ /10/ each	..		..	5 0
Ditto Kāvalāyana, (Sans.) Fasc. I—XI @ /10/ each	..		..	6 14
Ditto Lātyāyana (Sans.) Fasc. I—IX @ /10/ each	..		..	5 10
Sāma Veda Saṃhitā, (Sans.) Vols. I, Fasc. 1—10; II, 1—6; III, 1—7;				
IV, 1—6; V, 1—8, @ /10/ each Fasc.	..		..	23 2
Sāhitya Darpana, (English) Fasc. I—IV @ /10/ each	..		..	2 8
Sāñkhya Aphorisms of Kapila, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	..		..	1 4
Sūrya Siddhānta, (Sans.) Fasc. IV	..		..	0 10
Sarva Darśana Saṅgraha, (Sans.) Fasc. II	..		..	0 10
Sūñkara Vijaya, (Sana.) Fasc. II and III @ /10/ each	..		..	1 4
Sāñkhya Pravachana Bhāshya, (English) Fasc. III	..		..	0 10
Sāñkhya Sāra, (Sans.) Fasc. I	..		..	0 10
Sūtrita Saṃhitā, (Eng.) Fasc. I and II @ 1/each	..		..	2 0
Taittirīya Aranyaka, (Sans.) Fasc. I—XI @ /10/ each	..		..	6 14
Ditto Brāhmana (Sans.) Fasc. I—XXIV @ /10/ each	..		..	15 0
Ditto Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—XXXII @ /10/ each	..		..	20 0
Ditto Prātiśākhya, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each	..		..	1 14
Ditto and Aitareya Upanishads, (Sans.) Fasc. II and III @ /10/ each	..		..	1 4
Ditto Aitareya Śvetāśvatara Kena Isā Upanishads, (English) Fasc.				
I and II @ /10/ each	..		..	1 4
Tāndyā Brāhmana, (Sans.) Fasc. I—XIX @ /10/ each	..		..	11 14
Uttara Naishadha, (Sans.) Fasc. II—XII @ /10/ each	..		..	6 14
Vāyu Purāna, (Sans.) Vol. I, Fasc. 1—6; Vol. II, Fasc. 1—4, @ /10/				
each Fasc.	..		..	6 4
Vishnu Smṛiti, (Sans.) Fasc. I—II @ /10/ each	..		..	1 4
Yoga Sūtra of Patanjali, (Sans. & English) Fasc. I—V @ /14/ each	..		..	4 6
The same, bound in cloth	..		..	5 2

Arabic and Persian Series.

'Alamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XIII @ /10/ each	..	8	2
Āin-i-Akbarī, (Text) Fasc. I—XXII @ 1/4 each	..	27	8
Ditto (English) Vol. I (Fasc. I—VII)	..	13	4
Akbarnamah, with Index, (Text) Fasc. I—XXVI @ 1/4 each	..	32	8
Bādshāhnāmah with Index, (Text) Fasc. I—XIX @ /10/ each	..	11	14
Beale's Oriental Biographical Dictionary, pp. 291, 4to, thick paper,			
@ 4/12; thin paper	..	4	8
Dictionary of Arabic Technical Terms and Appendix, Fasc. I—XXI @			
1/4 each	..	26	4
Farhang-i-Rashīdī (Text), Fasc. I—XIV @ 1/4 each	..	17	8
Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. I—IV @			
/12/ each	..	3	0
Futūh-ul-Shām Wāqīdī, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each	..	5	10
Ditto Azādi, (Text) Fasc. I—IV @ /10/ each	..	2	8
Haft Asmān, History of the Persian Mansawi (Text) Fasc. I	..	1	0
History of the Caliphs, (English) Fasc. I—VI @ 1/ each	..	6	0
Iqbānāmah-i-Jahāngirī, (Text) Fasc. I—III @ /10/ each	..	1	10
Iṣṭabāh, with Supplement, (Text) 34 Fasc. @ /12/ each	..	25	8
Mughāzī of Wāqīdī, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each	..	3	0
Muntakhab-ul-Tawārikh, (Text) Fasc. I—XV @ /10/ each	..	9	2

(Turn over.)

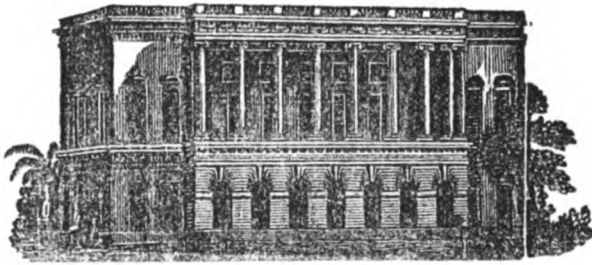
Muntakhab-ul-Tawárikh (English) Vol. II, Fasc. I. ..	Rs. 1	6
Muntakhab-ul-Lubáb, (Text) Fasc. I—XVIII @ /10/ each, and Fasc. XIX with Index @ /12/ ..	..	12 0
Mu'áshir-i-'Alaungiri (Text), Fasc. I—VI @ /10/ each ..	..	8 12
Nakhat-ul-Fikr, (Text) Fasc. I ..	..	0 10
Nizám's Khiradnámah-i-Iskandari, (Text) Fasc. I and II @ 1/ each ..	..	2 0
Suváty's Itqán, on the Exegetic Sciences of the Koran, with Supplement, (Text) Fasc. II—IV, VII—X @ 1/4 each ..	..	8 12
Tabaqát-i-Náshiri, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each ..	..	3 2
Ditto (English) Fasc. I—XIV @ 1/ each ..	..	14 0
Tárikh-i-Firúz Sháhi, (Text) Fasc. I—VII @ /10/ each ..	..	4 6
Tárikh-i-Baihaqi, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each ..	..	5 10
Wis o Rámin, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each ..	..	3 2

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. VII, IX to XI; Vols. XIII and XVII, and Vols. XIX and XX (a 10/ each ..	Rs. 80	0
Ditto Index to Vols. I—XVIII ..	..	5 0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /4/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.		
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1849 (12), 1850 (7), @ 1/ per No. to Subscribers and @ 1/8 per No. to Non-Subscribers; and for 1851 (7), 1857 (6), 1858 (5), 1861 (4), 1864 (5), 1865 (8), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), @ 1/8 per No. to Subscribers and @ 2/ per No. to Non-Subscribers.		
N. B. The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.		
General Cunningham's Archaeological Survey Report for 1863-64 (Extra No., J. A. S. B., 1864) ..	..	2 0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J. A. S. B., 1868) ..	..	2 0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J. A. S. B., 1875) ..	..	4 0
Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkestan, Part II, Vocabulary, by R. B. Shaw (Extra No., J. A. S. B., 1878) ..	..	4 0
A Grammar and Vocabulary of the Northern Balochi Language, by M. L. Dames (Extra No., J. A. S. B., 1880) ..	..	4 0
Introduction to the Maithili Language of North Bihár, by G. A. Grierson, Part I, Grammar (Extra No., J. A. S. B., 1880) ..	..	2 0
Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., J. A. S. B., 1882) ..	..	4 0
4. Anis-ul-Musharrihin ..	..	3 0
5. Catalogue of Fossil Vertebrata ..	..	2 0
6. Ditto of Arabic and Persian Manuscripts ..	..	1 0
7. Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts by the Rev. W. Taylor ..	..	2 0
8. Han Koong Tsaw, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis ..	..	1 8
9. Istitáhát-us-Sáfiyah, edited by Dr. A. Sprenger. 8vo. ..	..	1 0
10. Ináyah, a Commentary on the Hidayah. Vols. II and IV, @ 16/ each ..	..	32 0
11. Jawámi-ul-'ilm ir-riyázi, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ..	..	3 0
12. Khizánat-ul-'ilm ..	..	4 0
13. Mahábhárata, Vols. III and IV, @ 20/ each ..	..	40 0
14. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I—II, with 5 coloured Plates. 4to. @ 6/ each ..	..	12 0
15. Purána Sangraha, I (Markandeya Purana), Sanskrit ..	..	1 0
16. Sharaya-ool-Islam ..	..	4 0
17. Tibetan Dictionary ..	..	10 0
18. Ditto Grammar ..	..	8 0
19. Vuttodaya, edited by Lt.-Col. G. E. Fryer ..	..	2 0
Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. I—XVIII @ 1/ each ..	..	18 0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr R. L. Mitra ..	..	6 0

BIBLIOTHECA INDICA ;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 553.

वायुपुराणम् ।

THE VĀYU PURĀṆA,
A SYSTEM OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITION.

EDITED BY
RAJENDRALALA MITRA, LL.D., C. I. E.
VOL. II.
FASCICULUS VI.

CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1885.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA.

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S LONDON AGENTS, MESSRS. TRÜBNER & CO.

57 AND 59, LUDGATE HILL, LONDON, E. C.

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Atharvaṇa Upanishads, (Sanskrit) Fasc. I—V @ /10/ each ..	Rs. 3	2
Āśvalāyana Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—IV @ /10/ each ..	.. 2	5
Agni Purāṇa, (Sans.) Fasc. I—XIV @ /10/ each ..	.. 8	12
Aitareya Kranyaka of the Rig Veda, (Sans.) Fasc. I—V @ /10/ each ..	.. 3	2
Aphorisms of Śāṅḍilya, (English) Fasc. I ..	.. 0	10
Aphorisms of the Vedānta, (Sans.) Fasc. III—XIII @ /10/ each ..	.. 6	14
Brahma Sūtras, (English) Fasc. I ..	.. 1	0
Bhāmatī, (Sans.) Fasc. I—VIII @ /10/ each ..	.. 5	0
Bṛihad Kranyaka Upanishad, (Sans.) Fasc. VI, VII & IX @ /10/ each ..	.. 1	14
Ditto (English) Fasc. II—III @ /10/ each ..	.. 1	4
Bṛihad Saṃhitā, (Sans.) Fasc. I—III, V—VII @ /10/ each ..	.. 3	12
Chaitanya-Chandrodaya Nātuku, (Sans.) Fasc. II—III @ /10/ each ..	.. 1	4
Chaturvarga Chintāmaṇi, (Sans.) Vols. I, Fasc. 1—11; II, 1—25; III, 1—11, @ /10/ each Fasc. ..	.. 29	6
Chhāndogya Upanishad, (English) Fasc. II ..	.. 0	10
Daśa Rūpa, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each ..	.. 1	14
Gopatha Brāhmaṇa, (Sans. & Eng.) Fasc. I and II @ /10/ each ..	.. 1	4
Gobhiliya Gṛihya Sūtra, (Sans.) Fasc. I—XII @ /10/ each ..	.. 7	8
Hindu Astronomy, (English) Fasc. I—III @ /10/ each ..	.. 1	14
Kātantra, (Sans.) Fasc. I—VI @ 1/ each ..	.. 6	0
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. I—XIII @ 1/ each ..	.. 13	0
Kāla Mādhava, (Sans.) Fasc. I ..	.. 0	10
Lālita Vistara, (Sans.) Fasc. I—VI @ /10/ each ..	.. 3	12
Ditto (English) Fasc. I—II @ 1/ each ..	.. 2	0
Maitri Upanishad, (Sans. & English) Fasc. I—III (in one volume) ..	.. 1	14
Mīmāṃsā Darśana, (Sans.) Fasc. II—XVIII @ /10/ each ..	.. 10	10
Mārkaṇḍeya Purāṇa, (Sans.) Fasc. IV—VII @ /10/ each ..	.. 2	8
Nṛsiṅgha Tāpanī, (Sans.) Fasc. I—III @ /10/ each ..	.. 1	14
Nirukta, (Sans.) Vol. I, Fasc. 1—6; Vol. II, Fasc. 1 & 6, @ /10/ each Fasc. ..	.. 7	8
Nārada Pancharātra, (Sans.) Fasc. IV @ /10/ each ..	.. 0	10

(Continued on third page of cover.)

त्रिविधः सर्वभूतानामित्येष प्रतिषधरः ॥१३२॥
 ब्राह्मो नैमित्तिकस्तस्य^(१) कल्पदाहः प्रसंयमः ।
 प्रतिषर्गे तु भूतानां प्राकृतः करणक्षयः^(२) ॥१३३॥
 ज्ञानाद्यात्यन्तिकः प्रोक्तः कारणानामसम्भवः ।
 ततः संहृत्य तान् ब्रह्मा देवांस्तैल्लोक्यवासिनः ॥१३४॥
 अहरन्ते प्रकुर्वते सर्गस्य प्रलयं पुनः ।
 सुषुप्तुर्भगवान् ब्रह्मा प्रजाः संहरते तदा ॥१३५॥
 ततो युगसहस्रान्ते संप्राप्ते च युगक्षये ।
 तत्रात्मस्थाः प्रजाः कर्तुं प्रपेदे स प्रजापतिः ॥१३६॥
 तदा भवत्यनाष्टष्टिसदा सा त्रतवार्षिकी ।
 तथा चान्यल्पसाराणि सत्वानि पृथिवीतले ॥१३७॥
 तान्येवात्र प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ।
 संप्ररश्मिरथो भूत्वा उदतिष्ठद्दिभावसुः ॥१३८॥
 असङ्घारश्मिर्भगवान् पिवन्नग््नो गभस्तिभिः ।
 हरिता रश्मयस्तस्य दीप्यमानास्तु सप्तभिः^(३) ॥१३९॥
 भूय एव विवर्तन्ते व्याप्नुवन्तो वन^(४)ं ज्ञमैः ।
 भौमं काष्ठं^(५) धनं तेजो ष्टममग्निस्तु दीप्यते ॥१४०॥

(१) स्तत्रेति पाठः सङ्गतः ।

(२) करणाक्षयः इति क० ज० ।

(३) सप्त द्वि इति पाठः सङ्गतः ।

(४) आदर्शपुस्तकमात्रे वरमिति पाठो वर्तते ।

(५) भौमकाष्ठे इति क० छ० च० ह० ज० ।

तस्मादुदकं सूर्यस्य तपतोऽति हि^(१) कथ्यते ।
 नाटस्या तपते सूर्यो नाटस्या परिविद्यते ॥१४१॥
 नाटस्या परिचिन्वन्ति^(२) वारिणा दीप्यते रविः ।
 तस्मादपः पिवन् घा वै दीप्यते रविरम्बरे ॥१४२॥
 तस्य ते रश्मयः सप्त पिवन्त्यश्वो महार्णवात् ।
 तेनाहारेण सन्दीप्तः सूर्यः सप्त भवत्युत ॥१४३॥
 ततस्ते रश्मयः सप्त सूर्यभूताश्चतुर्दिशं ।
 चतुर्लोकस्त्रिमं सर्वं दहन्ति त्रिखिनस्तदा ॥१४४॥
 प्राप्नुवन्ति च भाभिस्तु जङ्घं चाधस्य रश्मिभिः ।
 दीप्यन्ते भास्कराः सप्त सुगान्ताग्निः प्रतापिनः ॥१४५॥
 ते वारिणा च संदीप्ता बज्रसाहस्ररश्मयः ।
 खं समावृत्त्य तिष्ठन्ति निर्दहन्तो वसुन्धरां ॥१४६॥
 ततस्तेषां प्रतापेन दह्यमाना वसुन्धरा ।
 चाद्रिगर्भवा पृथ्वी विश्वेहा समपद्यत ॥१४७॥
 दीप्ताभिः सन्ताभिश्च शिवाभिश्च सप्तततः ।
 अधसोर्ध्वश्च तिर्यक् च संदुष्टं सूर्यरश्मिभिः ॥१४८॥
 सूर्याग्नीनां प्रदुष्टानां संदुष्टानां परस्परं ।
 एकत्वमुपयातानामेकज्वालं भवत्युत ॥१४९॥
 सर्वलोकप्रणाश्च सोग्निर्भूत्वा तु मण्डली ।

(१) तस्मादुदकपूर्वस्य स्यपतेति हि इति क० ज०, तस्मादुदकः सूर्यस्य तपताविह इति छ० च०, तस्मान्नुदकसूर्यस्य स्यपतेति हि इति छ० ।

(२) रश्मिणे बज्रवचनमाधं ।

चतुर्लोकमिदं सर्वं निर्दहत्याग्ऱु तेजसा ॥१५०॥
 ततः प्रलीयते सर्वं जङ्गमं स्थावरं तदा ।
 निर्वृत्त्वा निस्तृणा भूमिः कूर्मपृष्ठसमा भवेत् ॥१५१॥
 अम्बरीषमिवाभाति सर्वं भारिषितं^(१) जगत् ।
 सर्वमेव तदार्चिभिः पूर्णं जज्वाल्यते नभः^(२) ॥१५२॥
 पाताले थानि भूतानि महोदधिगतानि च ।
 ततस्तानि प्रलीयन्ते भूमित्वसुपथानि च ॥१५३॥
 दीपाश्च पर्वताश्चैव वर्षाण्यथ महोदधिः ।
 सर्वं तद्गुह्यसाधके सर्वात्मा पावकस्तु सः ॥१५४॥
 समुद्रेभ्यो नदीभ्यश्च पातालेभ्यश्च सर्वतः ।
 पिवन्त्रपः समिद्धोऽग्निः पृथिवीमाश्रितो ज्वलन् ॥१५५॥
 ततः संवर्त्तकः शैलानतिक्रम्य महान्स्थथा ।
 श्लोकान् संहरते दीप्तो घोरः संवर्त्तकोऽगलः ॥१५६॥
 ततः स पृथिवीं भित्त्वा रसातलमश्रोषयत् ।
 निर्दह्य तांस्तु पातालास्त्रागलोकमथादहत् ॥१५७॥
 अधस्तात्पृथिवीं दग्ध्वा ऊर्द्धं स दहते दिवं ।
 योजमानां सहस्राणि अयुतान्यर्बुदानि च ॥१५८॥
 उदतिष्ठच्छिखास्तस्य बह्वः संवर्त्तकस्य तु ।
 गन्धर्वांस्य पिशाचांस्य समहोरगराक्षसाम् ।
 तदा दहति सन्दीप्तो गोलकं चैव सर्वशः ॥१५९॥

(१) मारीषतमिति ड० च०, मारिषतमिति च० छ० ।

(२) ऽनलः इति ड० च० ।

भूर्लोकान्तु भुवर्लोकं स्वर्लोकश्च महस्तथा ।
 घोरं दहति कास्त्राग्निरेवं लोकचतुष्टयं ॥१६०॥
 व्याप्तेषु तेषु लोकेषु तिर्यगूर्द्धमथाग्निना ।
 तत्तेजःसमनुप्राप्तं कृत्स्नं जगदिदं ग्रनैः ।
 अथोगुडनिभं सर्व्वं तदा ह्येवं प्रकाशते ॥१६१॥
 ततो गजकुलाकारास्तडिङ्गिः समखंछताः ।
 छत्तिष्ठन्ति तदा घोरा व्योम्नि संवर्त्तका घनाः ॥१६२॥
 केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित्कुसुदसन्निभाः ।
 केचिद्वैदूर्यसंकाशा इन्द्रनीलनिभाः परे ॥१६३॥
 शङ्खकुन्दनिभास्त्रान्ये जात्यञ्जननिभास्तथा ।
 धूम्रवर्णा घनाः केचित् केचित् पीताः पयोधराः ॥१६४॥
 केचिद्रासभवर्णाभा लाचारक्तनिभास्तथा ।
 मनःशिलाभास्त्रपरे कपोताभास्तथाम्बुदाः ॥१६५॥
 इन्द्रगोपनिभाः केचिदुत्तिष्ठन्ति घना दिवि ।
 केचित् पुरधराकाराः केचिद्गजकुलोपमाः ॥१६६॥
 केचित्पर्वतसंकाशाः केचित् खलनिभा घनाः ।
 कुण्डागारनिभाः केचित्केचिन्नीलकुलोपमाः ॥१६७॥
 बद्धरूपा ओररूपा घोरस्त्राननादिनः ।
 तदा जलधराः सर्व्वे पूरयन्ति नभःस्खलं ॥१६८॥
 ततस्ते जलदा घोरा नवीना भास्करात्त्रिकाः ।
 सप्तधा संवृतात्मानस्तमग्निं श्रमयन्त्युत ॥१६९॥
 ततस्ते जलदा वर्षं मुञ्चन्ति च महोद्यमं ।

सुघोरमशिवं सर्व्वं नाशयन्ति च पावकं ॥१७०॥
 प्रदष्टैश्च तथात्यर्थं वारिभिः पूर्य्यते जगत् ।
 अङ्गिस्तेजोऽभिभूतश्च तदाग्निः प्राविशत्यपः ॥१७१॥
 नष्टे चाग्नौ वर्ष्वशते पयोदाः पाकसम्भवाः ।
 ज्ञायन्ति जगत्सर्व्वं दृष्टज्जालपरिश्रवैः ॥१७२॥
 धाराभिः पूर्य्यन्तीमं चोद्यमानाः स्वयम्भुवा ।
 अन्ये तु^(१) सलिलौघैस्तु वेत्तामभिवन्थपि ।
 साद्रिर्दीपान्तरं पृथ्वी अङ्गिः संहायते तदा ॥१७३॥
 तस्य दृष्ट्या च तोयं तत्सर्व्वं हि परिमण्डितं ।
 प्रविशत्युदधौ विप्राः पीतं सूर्य्यस्य रश्मिभिः ॥१७४॥
 आदित्यरश्मिभिः पीतं जलमभ्रेषु तिष्ठति ।
 पुनः पतति तद्भूमौ तेन पूर्य्यन्ति चार्णवाः ॥१७५॥
 ततः समुद्राः स्वां वेलां परिक्रामन्ति सर्व्वशः ।
 पर्व्वताश्च विशीर्य्यन्ते^(२) मही चाप्सु निमज्जति ॥१७६॥
 तनस्तु सहसोद्गान्तः पयोदांस्तान् सभसत्से ।
 संवेष्टयति घोरात्मा दिवि वायुः समन्ततः ॥१७७॥
 तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
 पूर्णे युगसहस्रे वै निःशेषः कल्प उच्यते ॥१७८॥
 अथान्भसा दृते लोके प्राङ्गरेकार्णवं बुधाः ।
 अथ भूमितलं खञ्ज वायुश्चैकार्णवे तदा ।

(१) सिन्धवः इति पाठः समीचीनः ।

(२) विपर्य्यन्ते इति च० ।

नष्टे भावेऽवलीनं तत्^(१) प्राज्ञायत न किञ्चन ॥१७८॥
 पार्थिवास्त्वथ घामुद्रा आपो हैमास सर्व्वत्रः ।
 प्रसरन्थो व्रजन्येकं सलिलास्त्र्या भजन्यत ॥१८०॥
 आगतागतिकं चैव तदा तत्सलिलं स्मृतं ।
 प्रच्छाद्य तिष्ठति महीमर्णवाख्यं च तज्जलं ॥१८१॥
 आभान्ति यस्मान्ता भाभिर्भा ब्रह्मव्याप्तिदीप्तिषु ।
 भस्म सर्व्वमनुप्राप्य तस्माद्भो निरुच्यते ॥१८२॥
 नानात्वे चैव ग्रीषे च धातुर्वै अर उच्यते ।
 एकार्णवे तदा यो वै न ग्रीष्मास्तेन ता मराः ॥१८३॥
 तस्मिन् युगसहस्रान्ते दिवसे ब्रह्मणो गते ।
 तावन्तं काशमेधं तु भवत्येकार्णवं जगत् ।
 तदा तु सर्व्वव्यापारा निवर्त्तन्ते प्रजापतेः ॥१८४॥
 एवमेकार्णवे तस्मिन् नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
 तदा स भवति ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥१८५॥
 सहस्रग्रीषां सुमनाः सहस्रपात् सहस्रचक्षुर्वदनःसहस्रवाक् ।
 सहस्रबाहुः प्रथमः प्रजापतिस्त्रयीपथि यः पुरुषो निरुच्यते ॥१८६॥
 आदित्यवर्षो भुवनस्य गोप्ता अपूर्व्व एकः प्रथमस्तुराषाद् ।
 हिरण्यगर्भः पुरुषो महान् वै संपद्यते वै तमसः परस्तात् ॥१८७॥
 चतुर्युगसहस्रान्ते सर्वतः सलिलमुते ।
 सधुसुरप्रकार्णां स्त्रां राचिं तु कुर्वते प्रभुः ॥१८८॥

(१) भावे वभी नून इति क०, प्रानेकलीनं तत् इति छ०, स्थानेकलीनं तत् इति च०, भावेवभीतन्त इति छ० ज० ।

चतुर्विधा यदा ज्ञेते प्रजाः सर्वाण्डमण्डिताः ।
 पश्यन्ते तं महात्मानं कालं सप्तमर्षयः ॥१८८॥
 जनलोकविवर्त्तन्तस्तपसा स्रग्धनुषः ।
 भृगवादयो महात्मानः पूर्वे व्याख्यातलक्षणाः ॥१८९॥
 सत्यादीन् सप्तलोकान् वै ते हि पश्यन्ति चक्षुषा ।
 ब्रह्माणं ते तु पश्यन्ति महाब्राह्मीषु रात्रिषु ॥१९०॥
 सप्तर्षयः प्रपश्यन्ति सुप्तकालं स्वरात्रिषु ।
 कल्पानां परमेष्ठित्वात्तस्मादाद्यः स पथते ॥१९१॥
 स यथा सर्वभूतानां कल्पादिषु पुनः पुनः ।
 एवमावेशयित्वा तु स्वात्मन्येव प्रजापतिः ॥१९२॥
 अथात्मनि महातेजाः सर्वमादाय सर्वज्ञत् ।
 ततस्ते^(१) वसते रात्रिं तमस्केकार्णवे जले ॥१९३॥
 ततो रात्रिज्ञये प्राप्ते प्रतिबुद्धः प्रजापतिः ।
 मनः सिद्धय्या युक्तं सर्गाय निदधे पुनः ॥१९४॥
 एवं सलोकैर्निर्दत्ते उपशान्ते प्रजापतौ ।
 ब्रह्मनैमित्तिके तस्मिन् कल्पिते वै प्रसंयमे ॥१९५॥
 देवैर्वियोगः सत्वानां तस्मिन् वै कृत्स्नशः स्मृतः ।
 ततो दग्धेषु भूतेषु सर्वैश्वर्यादित्यरश्मिभिः ।
 देवर्षिमनुवर्येषु तस्मिन् सङ्कलने तदा ॥१९६॥
 गन्धर्वादीनि सत्वानि पिशाचान्तानि सर्वशः ।

(१) ततः स इति पाठः समीचीनः ।

कल्पादावप्रतप्तानि जनमेवाश्रयन्ति वै ॥१८८॥
 तिर्यग्योनीनि सत्वानि नारकेयानि यान्यपि ।
 तदा तान्यपि दग्धानि धुतपापानि सर्व्वशः ।
 जने तान्युपपद्यन्ते यावत् संभवते जगत् ॥१८९॥
 द्युष्टायान्तु रजन्यां तु ब्रह्मणेऽव्यक्तयोनये ।
 जायन्ते हि पुनस्तानि सर्व्वभूतानि ह्यत्तत्रशः ॥२००॥
 ऋषयो मनवो देवा प्रजाः सर्व्वासुतुर्विधाः ।
 तेषामपीह सिद्धानां निधनेत्यपत्तिरुच्यते ॥२०१॥
 यथा सूर्यस्य लोकेऽस्मिन् उदयास्तमनं स्मृतं ।
 तथा जन्मनिरोधस्य भूतानामिह दृश्यते ॥२०२॥
 आभूतसंज्ञवान्मस्माद्भवः संसार उच्यते ।
 यथा सर्व्वाणि भूतानि जायन्ते हि वर्षास्त्रिह ॥२०३॥
 स्थावरादीनि सत्वानि^(१) कल्पे कल्पे तथा प्रजाः ।
 यथार्चाष्टतुल्लिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये^(२) ॥२०४॥
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्रह्मात्तराचिषु ।
 प्रत्याहारे च सर्गे च गतिमन्ति भ्रुवाणि च ॥२०५॥
 निस्कृमन्ते विभ्रन्ते च प्रजाकारं प्रजापतिं ।
 ब्रह्माणं सर्व्वभूतानि महायोगं महेश्वरं ॥२०६॥
 संस्रष्टा सर्व्वभूतानां कल्पादिषु पुनः पुनः ।
 व्यक्ताव्यक्तो महादेवस्तस्य सर्व्वमिदं जगत् ॥२०७॥

(१) स्थावरादीनियमान् इति आदर्शपुस्तकमात्रे पाठो वर्त्तते ।

(२) अयं पाठो न समीचीनः ।

येनैव सृष्टा प्रथमं प्रयाता
 आपो हि मार्गेण महीतलेऽस्मिन् ।
 पूर्वप्रयातेन तथा स्रपोऽन्याः
 तेनैव तेनैव तु संव्रजन्ति ॥२०८॥
 यथा शुभेन त्वशुभेन चैव
 तत्रैव तत्रैव विवर्त्तमानाः ।
 मर्त्यास्तु देहान्तरभावित्वा-
 ब्रुवेर्वान्नादूर्द्धमधश्चरन्ति ॥२०९॥
 ये चापि देवा मनवः प्रजेष्वा
 अन्येपि ये स्वर्गताश्च सिद्धाः ।
 तद्भाविताख्यातिवशाच्च धर्म्याः
 पुनर्निसर्गेण भवन्ति सत्वाः ॥२१०॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्याति कालमाभृतसंज्ञवं ।
 मन्वन्तराणि यानि स्युर्द्याख्यातानि मया द्विजाः ।
 सह प्रज्ञानिसर्गेण सह देवैश्चतुर्दश ॥२११॥
 स युगाख्यासहस्रं तु सर्वाण्येवान्तराणि वै ।
 अस्याः सहस्रे द्वे पूर्णे निःशेषः कल्प उच्यते ॥२१२॥
 एतद्ब्राह्ममहेः ज्ञेयं तस्य संख्यां निबोधत ।
 निमेषस्तुल्यमात्रा^(१) हि कृतो लघ्वक्षरेण तु ॥२१३॥
 मानुषाक्षिनिमेषास्तु काष्ठा पञ्चदश स्रता ।
 स्रवः क्षणास्तु पक्षैव विंशत्काष्ठा तु ते चयः ॥२१४॥

(१) तुल्यमात्रो इति च० छ० ज० तुल्यमात्रे इति उ० ।

प्रस्यः समोदकाश्चैव साधिकास्तु जवः स्यतः^(१) ।
 सवास्त्रिंशत्कक्षा ज्ञेया सुहृत्तस्त्रिंशतः कक्षाः ॥२१५॥
 सुहृत्तास्तु पुनस्त्रिंशद्द्वेराचमिति स्थितिः ।
 अहोराचं कक्षानाम्नु व्यधिकानि श्रतानि षट् ॥२१६॥
 ताश्चैव संख्यया^(२) ज्ञेयं चन्द्रादित्यगतिर्यथा ।
 निमेषा दश पञ्चैव काष्ठास्तास्त्रिंशतः कक्षा ॥२१७॥
 चिंशत्कक्षा सुहृत्तास्तु दशभागः कक्षा स्यता ।
 चत्वारिंशत्कक्षानाम्नु^(३) सुहृत्त इति संश्रितः ॥२१८॥
 सुहृत्तास्तु सवास्यापि प्रमाणज्ञैः प्रकल्पिताः ।
 तस्यानेनाम्भसास्यापि^(४) पक्षान्यथ चयोदश ॥२१९॥
 मागधेनैव मानेन जलप्रस्थो विधीयते ।
 एते चाप्युदकप्रस्थास्यत्वारो नास्त्रिको धटः ॥२२०॥
 हेममाषैः कृतस्त्रिंशत्सतुर्भिसतुरङ्गसैः ।
 समाहनि च रात्रौ च सुहृत्ता वै दिनास्त्रिकौ ॥२२१॥
 रवेर्गतिविशेषेषु सर्वेषु नृषु नित्यश्रः ।
 अधिकं षट् शतं पञ्च^(५) कक्षानां प्रविधीयते ॥२२२॥

(१) निमेषस्तुल्य मात्रा द्वि इत्यादि साधिकास्तु जवः स्तुतः इत्यन्तं पाठो न समीचीनः ।

(२) व्यधिकानि श्रतानि षट् इत्यादि ताश्चैव संख्यया इत्यन्तं पाठो-
ऽसाधुः ।

(३) चत्वारिंशत्कक्षा ज्ञेया इति ख० । चत्वारिंशत्कक्षा काष्ठा इति ह० ।

(४) पाठो ऽयमविशुद्धः । अत्र प्रस्थोऽनेनाम्भसास्यापि इति पाठः
सम्भवपरः ।

(५) यत्र इति ह० च० ह० ज० ।

तदहमीनुषं ज्ञेयं नास्यन्तु द्वाधिकं ।
 सावनेन तु मासेन अद्दोऽयं मानवः स्तः ॥२१३॥
 एतद्विष्यमहीराचमिति शास्त्रविनिश्चयः ।
 अह्नाऽनेन तु या सञ्ज्ञा मासर्लघनवार्षिकी ॥२१४॥
 तदा बद्धमिदं ज्ञानं संज्ञा या^(१) सुपलक्ष्यता ।
 कलानां सुपरीमाणात्काल इत्यभिधीयते ॥२१५॥
 यदहर्ब्रह्मणः प्रोक्तं दिव्या कोटी तु तत् स्यता ।
 शातानाञ्च सदृशाणि द्वाद्विगुणितानि च ।
 नवतिश्च सदृशाणि तथैशान्यानि धानि तु ॥२१६॥
 एतत् श्रुत्वा तु श्रवयो विस्मयं परमाहुत ।
 संज्ञासम्भजनं ज्ञानमष्टच्छन्नरत्नदा ॥२१७॥

अथ ज्ञानं । संज्ञावमकालम् मानुषेणैव समतं ।
 मानेन श्रोतुमिच्छामः संज्ञेपार्थपदाक्षरं ॥२१८॥
 तेषां श्रुत्वा च देवस्तु वायुर्लोकहिते रतः ।
 संज्ञेपाद्विष्यसुभाम् प्रोवाच भगवान् प्रभुः ॥२१९॥
 एते राज्यदानी पूर्वं कीर्त्तिते त्विह लौकिके ।
 तानां सञ्ज्ञाय वर्षायं ब्राह्म्यं वक्ष्याम्यहः क्षये ॥२२०॥
 कोटिगतानि चत्वारि वर्षाणि मानुषाणि तु ।
 द्वात्रिंशच्च तथा केच्यः सञ्ज्ञाताः सञ्ज्ञया द्विजैः ॥२२१॥
 तथा शतसदृशाणि एकोननवतिः पुनः ।
 आशीतिस्र सदृशाणि एष कालः श्वस्य तु ॥२२२॥

(१) संख्याया इति उ० च० ।

मानुषाख्येण सञ्ज्ञातः कालो ह्याभूतसंभवः ।
 सप्त सूर्यास्तदाऽप्येषु तदा लोकेषु तेषु वै ॥२१३॥
 मद्भाभूतेषु स्त्रीयन्ते प्रजाः सर्व्यासतुर्विधाः ।
 सल्लिलेनाभुते लोके नष्टे स्यावरज्जमे ॥२१४॥
 विनिवृत्ते च संहारे उपगन्ते प्रजापतौ ।
 निरालोके प्रदग्धे तु नैत्रेण तु समावृते ।
 ईश्वराधिष्ठिते ह्यस्मिंस्तदा ह्येकार्णवे तदा ॥२१५॥
 तावदेकार्णवो ह्येवो धावदासीदहः प्रभोः ।
 राक्षिस्तु सल्लिलावस्था निवृत्तौ चाप्यहः स्मृतं ॥२१६॥
 अहोराचस्तथैवास्त्र क्रमेण परिवर्तते ।
 आभूतसंभवो ह्येष अहोराचः स्मृतः प्रभोः ॥२१७॥
 कैलोक्ये यानि सत्वानि गतिमन्ति भुवाणि च ।
 आभूतेभ्यः प्रसीयन्ते तस्मादाभूतसंभवः ॥२१८॥
 अग्रे भूतः प्रजानान्तु तस्माद्भूतः प्रजापतिः ।
 आभूतः भवते सैव तस्मादाभूतसंभवः ॥२१९॥
 ज्ञान्यते चान्दतत्त्वे च शब्दे चाभूतसंभवः ।
 अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताः प्रजाः ।
 दिव्यसञ्ज्ञा प्रसञ्ज्ञाता अपरार्धगुणीकृता^(१) ॥२४०॥
 परार्धद्विगुणश्चापि परमायुः प्रकीर्तितम् ।
 एतावान् स्थितिकास्तु अजस्रेह प्रजापतेः ॥
 स्थित्यन्ते प्रतिसर्गस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥२४१॥ .

(१) अपरार्धां गुणीकृता इति आदर्शगुणकृताश्चे पाठो वर्त्तते ।

यथा वायुप्रवेगेन दीपार्चिरुपशाम्यति ।
 तथैव प्रतिसर्गेण ब्रह्मा समुपशाम्यति ॥२४१॥
 तथा ह्यप्रतिसंख्ये महदादौ महेश्वरे ।
 महत्प्रलीयतेऽव्यक्ते गुणसाम्यन्ततो भवेत् ॥२४२॥
 इत्येष च समाख्यातो मया ह्याभूतसंभवः ।
 ब्रह्मैमित्तिको ह्येष संप्रबालनसंयमः ॥२४३॥
 समामेन समाख्यातः भूयः किं वर्त्तयामि वः ।
 य इदं धारयेन्नित्यं शृणुयादाप्यमीच्छुण्णः ।
 कीर्त्तनाच्छ्रवणाद्यापि महतीं सिद्धिमाप्नुयात् ॥२४५॥
 इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते अनुषङ्गपादो नाम
 अष्टात्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ जनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अनुषङ्गपादः ।

वायुहवाप । असाधारणवृत्तैस्तु उतत्रोषादिभिर्दिजैः ।
धर्मविशेषिकैश्चैव आचूर्णसूक्ष्मदर्शिनः ॥१॥
ते देवैः सह तिष्ठन्ति महर्लोकनिवासिनः ।
चतुर्दशैते मनवः कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्धनाः ॥२॥
कृतीता वर्त्तमानास्तु तथैवागागतास्तु ये ।
अपिभिर्देवतैश्चैव सह गन्धर्वराक्षसैः ॥३॥
मन्वन्तराधिकारेषु जायन्तीह पुनः पुनः ।
देवाः सप्तर्षयश्चैव मनवः पितरस्तथा ॥४॥
सर्वे ह्यपि क्रमातीता महर्लोकं समाश्रिताः ।
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्वर्धार्मिकैः सहितैः सुराः ॥५॥
तैस्तथ्यकारिभिर्युक्तैः अद्भुतवङ्गिरदर्पितैः ।
वर्णाश्रमाणां धर्मेषु श्रौतस्मार्त्तेषु संस्थितैः ।
विनिवृत्ताधिकारास्तु यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥६॥
अथयजुषुः । महर्लोकेति यत्प्रोक्तं मातरिभ्यस्त्वया विभो ।
प्रतिशोके च कर्त्तव्य^(१) मनेकैः समधिष्ठिताः ॥७॥
यावन्तश्चैव ते लोका दह्यन्ते ये न ते प्रभो ।

(१) प्रतिशोकात्प्रकर्त्तव्यमिति च० प्रतिशोचति कर्त्तव्यमिति छ० ज० ।

एतन्नः कथय प्रीत्या त्वं हि वेत्य यथातथं ॥८॥
 एवमुक्तस्ततो वायुर्मुनिभिर्विनयात्मभिः ।
 प्रोवाच मधुरं वाक्यं यथातन्वेन तत्त्वचित् ॥९॥
 वायुइवाच । चतुर्दशैव स्थानानि वर्णितानि महर्षिभिः ।
 लोकास्थानि तु यानि सूर्येषु तिष्ठन्ति मानवाः ॥१०॥
 सप्त तेषु कृतान्याङ्गरक्षताणि तु सप्त वै ।
 भृरादयस्तु सङ्घाताः सप्त लोकाः कृतास्त्रिह ॥११॥
 अक्षतानि तु सप्तैव प्राक्षतानि तु यानि वै ।
 स्थानानि स्थानिभिः सार्द्धं कृतानि तु निबन्धनं ॥१२॥
 पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिव्यं यच्च महः स्मृतं ।
 स्थानान्येतानि चत्वारि स्मृतान्यार्षवकानि च ॥१३॥
 क्षयातिशययुक्तानि तथा युक्तानि वक्ष्यते ।
 यानि नैमित्तिकानि स्युस्त्रिष्टय्याभूतसंज्ञवं ॥१४॥
 जनसप्तस्य सत्यञ्च स्थानान्येतानि त्रीणि तु ।
 ऐकान्तिकानि सत्वानि^(१) तिष्ठन्तीहाप्रसंयमात् ॥१५॥
 व्यक्तानि तु प्रवक्ष्यामि स्थानान्येनानि सप्त वै ।
 भूर्लोकः प्रथमसोषां द्वितीयस्तु भुवः स्मृतः ॥१६॥
 स्रसृतीयस्तु विज्ञेयश्चतुर्थो वै महः स्मृतः ।
 जनस्तु पञ्चमो लोकस्तपः षष्ठो विभाव्यते ॥१७॥
 सत्यन्तु सप्तमो लोको निरासोकस्ततः परं ।
 भूरिति व्याहृते पूर्वं भूर्लोकश्च ततोऽभवत् ॥१८॥

(१) तानि स्युः इति ड० च० ह० ।

द्वितीयं भुव इत्युक्तं अन्तरिक्षं ततोऽभवत् ।
 तृतीयं खरितीत्युक्ते दिवं प्रादुर्बभूव ह ॥१८॥
 व्याहारैस्त्रिभिरेतैस्तु ब्रह्मलोकमकल्पयत् ।
 ततो भूःपार्थिवो लोकः अन्तरिक्षं भुवः स्रतं ॥१०॥
 स्रर्लोकौ वै दिवं स्रेतत्पुराणे निस्त्रयं गतं ।
 भूतस्याधिपतिश्चाग्निस्ततो भूतपतिः स्रतः ॥११॥
 वायुर्भुवस्याधिपतिस्तेन वायुर्भुवस्यतिः ।
 भवस्य स्रर्योऽधिपतिस्तेन स्रर्यो दिवस्यतिः ॥१२॥
 महेतिव्याहृतेनैवं महर्लोकस्ततोऽभवत् ।
 विनिवृत्ताधिकाराणां देवानां तत्र वै स्रयः ॥१३॥
 जनस्य पञ्चमो लोकस्तस्माज्जायन्ति वै जनाः ।
 तासां स्त्रायंभुवाद्यानां प्रजानां जननाञ्जनः ॥१४॥
 यास्ताः स्त्रायभुवाद्या हि पुरस्तात्परिकीर्णिताः ।
 कल्पदग्धे तदा स्त्रोके प्रतिष्ठिन्ति तदा तपः ॥१५॥
 स्रभुसन्त्कुमाराद्या यत्र सन्धुर्द्वैरेतसः ।
 तपसा भावितात्मानस्तत्र सन्तीति वा तपः ॥१६॥
 सत्येतिब्रह्मणः ब्रह्मः सत्तामाचस्तु स स्रतः ।
 ब्रह्मलोकस्ततः सत्यं सत्तमः स तु भास्करः ॥१७॥
 गन्धर्वाप्सरसो यत्रा गुह्यकास्तु स्रराक्षसाः ।
 सर्वभूतपिशाचास्य नागास्य सह मानुषैः ।
 स्रर्लोकवासिनः सर्वे देवा भुवि निवासिनः ॥१८॥
 महतो मातरिभ्यानो ब्रह्मा देवास्तथाश्विनौ ।

अतिकेतान्तरिक्षास्ते भुवर्लोक्या दिवोकसः ॥१८॥
 आदित्या ऋभवो विश्वे साध्याश्च पितरस्तथा ।
 ऋषयोऽङ्गिरसश्चैव भुवर्लोकं समाश्रिताः ॥ १० ॥
 एते वैमानिका देवास्ताराग्रहनिवासिनः ।
 इत्येते क्रमज्ञः प्रोक्ता ब्रह्मव्याहारसम्भवाः ॥ ११ ॥
 भूर्लोकप्रथमा लोका महदन्ताश्च ते स्यताः ।
 आरभ्यन्ते तु तस्माच्चैः शुद्धास्तेषां^(१) परस्परं ॥ १२ ॥
 शुक्राद्याश्चाक्षुषान्ताश्च ये व्यतीता भुवं श्रिताः ।
 महर्लोकस्तुतुर्थस्तु तस्मिंस्ते कल्पवासिनः ॥ १३ ॥
 भूर्लोकप्रथमा लोका महदन्ताश्च ये स्यताः ।
 तान् सर्वान् सप्त सूर्यास्ते अर्षिभिर्निदहन्ति वै ॥ १४ ॥
 मरीचिः कश्यपोदक्षस्तथा स्वायम्भुवोऽङ्गिराः ।
 भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुरित्येवमादयः ॥ १५ ॥
 प्रजानां पतयः सर्वे वर्त्तन्ते तत्र तैः सह ।
 निःसत्वा निर्ममाश्चैव तत्र ते द्यूर्द्धरेतसः ॥ १६ ॥
 ऋभुः सगत्कुमाराद्या वैराज्यास्ते तपोधनाः^(२) ।
 मन्वन्तराणां सर्वेषां सावर्णानां ततः स्यताः ।
 चतुर्दशानां सर्वेषां पुनरावृत्तिहेतवः ॥ १७ ॥
 योगन्तपश्च सत्यश्च समाधाय तदात्मनि ।
 षष्ठे काले निवर्त्तन्ते तत्तदाह विपर्यये ॥ १८ ॥

(१) स्तेवामित्यत्र स्ते वै इति पाठः सामुः ।

(२) ऋभुः सगत्कुमाराद्या इति श्लोकाद्वात्परं श्लोकाद्वात् पतितं ।

सत्यं सप्तमो लोको अपुनर्मर्गामिना^(१) ।
 ब्रह्मलोकः समाख्यातो ह्यप्रतीचातलक्ष्यः ॥३८॥
 पर्यासपारिमाण्येन भूर्लोकः समितिः^(२) स्मृतः ।
 भूम्यन्तरं यदादित्यादन्तरिचं भुवः स्मृतं ॥३९॥
 सूर्यभ्रवान्तरं यच्च स्वर्गलोको दिवः स्मृतः ।
 भ्रुवाञ्जगन्तरं यच्च महर्लोकस्तदुच्यते ॥४०॥
 विंशत्याताः सप्तलोकास्तु तेषां वक्ष्यामि सिद्धयः ।
 भूर्लोकवासिनः सर्वे अन्नादास्तु रसात्मकाः ॥४१॥
 भुवे स्वर्गे च ये सर्वे सोमपा अव्यपास्तु ते ।
 चतुर्थे वेऽपि वर्त्तन्ते महर्लोकं समाश्रिताः ॥४२॥
 विज्ञेयां मानसी तेषां सिद्धिर्वै पञ्चलक्षणा ।
 सद्यसोत्पद्यते तेषां मनसा सर्वमीक्षितं ॥४३॥
 एते देवा यजन्ते वै यज्ञैः सर्वैः परस्परं ।
 अतीतान् वर्त्तमानांश्च वर्त्तमानानगतान्^(३) ॥४४॥
 प्रथमानन्तरैरिष्टा अन्तराः साम्प्रतैः पुनः ।
 निवर्त्तन्तीत्यासम्बन्धो^(४)ऽतीते देवगणे ततः ॥४५॥
 विनिवृत्ताधिकाराणां सिद्धिस्तेषान्तु मानसी ।
 तेषान्तु मानसी ज्ञेया इन्द्रा सिद्धिपरम्परा ॥४६॥
 उक्त्वा लोकास्तु त्वारो जगत्स्थानुविधिस्तथा ।

- (१) अपुनर्मर्गामिनामित्यत्र अपुनर्भोगामिनामिति पाठः समीचीनः ।
 अपुनर्मर्गामिनामिति ड० च० ।
 (२) पर्यास इति समितिरिति च पाठः क्षिपिकरप्रमादजनितः ।
 (३) पाठोऽयं क्षिपिकरप्रमादादुत्पन्नः ।
 (४) पाठोऽयं न विशुद्धः ।

समासेन मया त्रिषा भूयसां वर्त्तयामि वः ॥४८॥

वायुश्वाय । मरीचिः कल्पपोदयो वसिष्ठस्यारिः शृगुः ।

पुलस्त्यः पुलहस्यैव क्रतुरित्येवमादयः ॥४९॥

पूर्वं ते संप्रसूयन्ते ब्रह्मणो मनसा इह ।

ततः प्रजाः प्रतिष्ठाय जनमेवाश्नयन्ति ते ॥५०॥

कल्पदाहप्रदीपेषु तदा कालेषु तेषु वै ।

भूरादिसु महान्तेषु शृभं व्याप्तेष्वथाग्निना ॥५१॥

ऋषिणा संवर्त्तका ज्ञेया प्राप्नुवन्ति सदा जनाः ।

यामादयो गणाः सर्वे महर्षीकनिवासिनः ॥५२॥

महर्षीक्रेषु दीपेषु जनमेवाश्नयन्ति ते ।

सर्वे स्रग्भ्रारीरास्ते तत्रस्थास्तु भवन्ति ते ॥५३॥

तेषां ते तुल्यसामर्थ्यास्तुल्यमूर्त्तिधरास्तथा ।

जनलेपके विवर्त्तके यावत्संभवते जगत् ॥५४॥

स्युष्ट्यास्तु रजन्सां वै ब्रह्मणोऽव्यक्तयोनिः ।

अहरादौ प्रसूयन्ते पूर्ववत्^(१) क्रमश्चिह्न ॥५५॥

स्वायम्भवादयः सर्वे मरीच्यन्तास्तु साधकाः ।

देवास्ते वै पुनस्तेषां जायन्ते निम्ननेम्बिह^(२) ॥५६॥

यामादयः क्रमेणैव कनिष्ठाद्याः प्रजापतेः ।

पूर्वं पूर्वं प्रसूयन्ते पश्चिमे पश्चिमास्तथा ॥५७॥

देवान्पथे देवता हि सप्त सभूतयः स्मृताः ।

व्यतीताः कल्पजास्तेषां तिस्रः ऋषिणास्तथा परे ॥५८॥

(१) पूर्ववत् इति उ० अ० ।

(२) पुनर्येषां जायन्ते निम्ननेम्बिह इति पाठः साक्षीयान् ।

आवर्त्तमाना देवास्ते क्रमेणैते न सर्वशः ।
 गत्वा जवन्तवीभाव^(१)न्दम्रकृत्वः पुनः पुनः ॥५८॥
 ततस्ते वै गणाः सर्वे दृष्ट्वा भावेष्वनित्यतां ।
 भाविनोऽर्थस्य च वसतात् पुण्याख्यातिवलेन च ॥६०॥
 नितृत्तृत्तयः सर्वे खस्याः सुमनसस्तथा ।
 वैराजे त्वपपद्यन्ते लोकमुत्सृज्य तज्जनं ॥६१॥
 ततोऽन्येनैव कालेन नित्ययुक्तास्तपस्विनः ।
 कथनाच्चैव धर्मस्य तेषां ते जश्निरेऽन्वये ॥६२॥
 इहेत्यन्नास्ततस्ते वै स्थाना^(२) आपूरयन्त्युत ।
 देवत्वे च षडपितृ च मनुष्यत्वे च सर्वशः ॥६३॥
 एवं देवगणाः सर्वे दम्रकृत्वो निवर्त्त वै ।
 वैराजेषूपपन्नास्ते दम्र तिष्ठन्त्युपस्रवान् ॥६४॥
 पूर्णे पूर्णे ततः कल्पे स्थित्वा वैराजके पुनः ।
 ब्रह्मलोके विवर्त्तते पूर्वपूर्वक्रमेण तु ॥६५॥
 एतस्मिन् ब्रह्मलोके तु कल्पे वैराजके गते ।
 वैराजं पुनरप्येके कल्पस्थानमकल्पयन् ॥६६॥
 एवं पूर्वानुपूर्व्येण ब्रह्मलोकगतेन वै ।
 एवं तेषु व्यतीतेषु तपसा परिकल्पिते ।
 वैराजे त्वपपद्यन्ते दम्रकृत्वो निवर्त्तते ॥६७॥
 एवं देवयुगानीह व्यतीतानि सहस्रशः ।

(१) जीवं जवीभावमिति ख०, यवं यवीभावमिति ड० । एते सर्वे पाठा लिपिकरप्रमादादुद्धृताः ।

(२) अत्र स्थानान् इति पाठः सम्भवपरः ।

निधनं ब्रह्मलोके तु गतानामृषिभिः सह ॥६८॥
 स्रुत उवाच । न शक्यमानुपूर्वेण तेषां वक्तुं प्रविस्तरं ।
 अनादित्वाच्च कालस्य असंख्यानाच्च सर्वज्ञः ।
 एवमेव न सन्देहो यथावत्कथितं मया ॥६९॥
 तदुपश्रुत्य वाक्यार्थमृषयः संग्रथाम्बिताः ।
 स्रुतमाहुः पुराणज्ञं व्यासशिश्यं सहामतिं ॥७०॥
 ऋषय ऊचुः । वैराजास्ते यदाहारा यत्सत्त्वाश्च यदाश्रयाः ।
 तिष्ठन्ति चैव यत्कालं तन्नो ब्रूहि यथातथं ॥७१॥
 तदुक्तमृषिभिर्वाक्यं श्रुत्वा लोकार्थतत्त्ववित् ।
 स्रुतः पौराणिको वाक्यं विनयेनेदमब्रवीत् ॥७२॥
 ततः प्राप्यन्त ते सर्वे शृद्धिशृद्धतमाश्च ये ।
 आभूतसंज्ञवास्तत्र दश तिष्ठन्ति ते जनाः ॥७३॥
 सर्वे स्रुत्वाशरीरास्ते विद्वांसो घनमूर्त्तयः ।
 स्थितलोकास्थितत्वाच्च तेषां भूतं न विद्यते ॥७४॥
 ऊचुः सनत्कुमाराद्याः सिद्धास्ते योगधर्मिणः ।
 ख्यातिं नैमित्तिकीं तेषां पर्याये समुपस्थिते ॥७५॥
 स्थानत्यागे मनश्चापि युगपत्संप्रवर्त्तते ।
 ऊचुः सर्वे तदान्योऽन्यं वैराजान् शृद्धबुद्धयः ॥७६॥
 एवमेव महाभागाः प्रणवं सम्प्रविश्य ह ।
 ब्रह्मलोके प्रवर्त्तामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥७७॥
 एवमुक्त्वा तदा सर्वे ब्रह्मान्ते व्यवसायिनः ।
 योजयित्वा तदा सर्वे वर्त्तन्ते योगधर्मिणः ॥७८॥

तत्रैव सम्पत्नीयन्ते भ्रान्ता दीपार्चिषो यथा ।
 ब्रह्मकायमवर्त्तन्त पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥७८॥
 लोकन्तं समनुप्राप्य सर्वे ते भावनामयं ।
 आनन्दं ब्रह्मणः प्राप्य अमृतत्वाय ते गताः ॥८०॥
 वैराजेभ्यस्तथैवोर्द्ध्वं अन्तरे षड्रुषे ततः ।
 ब्रह्मसोकः समाख्यातो यत्र ब्रह्मा पुरोहितः ॥८१॥
 ते सर्वे प्रणवात्मानो बुद्धशुद्धतपास्तथा ।
 आनन्दं ब्रह्मणः प्राप्यामृतत्वञ्च भजन्त्युत ॥८२॥
 इन्दैस्ते नाभिभूयन्ते भावत्रयविवर्त्तिताः ।
 क्वाभ्रिपत्नं त्रिना तुल्या ब्रह्मणस्यो मधौजसः ॥८३॥
 प्रभावविजयैश्चर्यस्थितिर्वैराग्यदुर्लभाः ।
 ते ब्रह्मसौकिकाः सर्वे गतिं प्राप्य त्रिवर्त्तनी ॥८४॥
 ब्रह्मण्या सह द्वैतस्य सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे ।
 तपस्रोऽन्ते क्रियात्मानो बुद्धावस्था मनीषिणः ।
 अत्यक्ते संपत्नीयन्ते सर्वे ते क्षणदर्शिनः ॥८५॥
 इत्येतद्दृष्टं शुक्तं नित्यमक्षयमक्षयं ।
 देवर्षयो ब्रह्मसचं सनातनमुपासते ॥८६॥
 त्पुनर्मार्गगादीनां तेषां कैवोर्द्ध्वंरेतसां ।
 कर्मभ्यासकृता शुद्धिर्वेदान्तेषूपलक्ष्यते ॥८७॥
 तत्र तेऽभ्यासिनो युक्ताः परां काष्ठामुपासते ।
 हित्वा शरीरं पाप्मानममृतत्वाय ते गताः ॥८८॥
 वीतरागा जितक्रोधा निर्मोहा सत्यवादिनः ।

शान्ताः प्रणिहितात्मानो दयावन्तो जितेन्द्रियाः ॥८८॥

निःसङ्गाः श्रुत्यैव ब्रह्मसायोज्यगाः स्यताः ।

अकामथुर्कैर्यै वीराक्षपोभिर्हृग्घकिन्निवाः ।

तेषामभ्रंशिनो लोका अप्रमेयसुखाः स्यताः ॥८९॥

एतद्ब्रह्मपदन्दिद्यं परमं द्योनि भास्वरं ।

यत्र गत्वा न भ्रौचन्ति ह्यमरा ब्रह्मणा सह ॥९०॥

अथ जपुः । कस्मादेष परार्हस्य कस्यैषः पर उच्यते ।

एतद्देदितुमिच्छामस्तन्नो निगद सत्तम ॥९१॥

स्यत उवाच । श्रुणुध्वं मे परार्हस्य परिसंख्यां परस्य च ।

एकं दश शतस्यैव सहस्रस्यैव सङ्ख्याया ॥९२॥

विज्ञेयमासहस्रन्तु सहस्राणि दशायुतं ।

एकं शतसहस्रन्तु नियुतं प्रोच्यते बुधैः ॥९३॥

तथा शतसहस्राणामर्बुदं कोटिरुच्यते ।

अर्बुदं दशकोट्यस्तु अक्षं कोटिशतं विदुः ॥९४॥

सहस्रमपि कोटीनां खर्वमाऊर्मनीषिणः ।

दशकोटिसहस्राणि निखर्वमिति तं विदुः ॥९५॥

शतं कोटिसहस्राणां शकुरित्यभिधीयते ।

सहस्रन्तु सहस्राणां कोटीनां दशधा पुनः ।

गुणितानि समुद्रं वै प्राञ्जः संख्याविदो जनाः ॥९६॥

कोटीनां सहस्रमयुतमित्ययं मध्य उच्यते ।

कोटिसहस्रनियुता स चान्त इति संश्रितः ॥९७॥

कोटिकोटिसहस्राणि परार्ह इति कीर्त्यते ।

परार्द्धद्विगुणश्चापि परमाज्जर्मनीषिणः ॥८८॥
 अतमाजः परिदृढं^(१) सहस्रं परिपद्मकं^(२) ।
 विज्ञेयमयुतं तस्मान्निच्युतं प्रयुतं ततः ॥९००॥
 अर्बुदं निर्वुदश्चैव खर्वुदश्च^(३) ततः स्युतं ।
 खर्वश्चैव निखर्वश्च शङ्कु पद्मन्तथैव च ॥९०१॥
 समुद्रं मध्यमश्चैव परार्द्धमपरं ततः ।
 एवमष्टादशैतानि स्थानानि गणनाविधौ ॥९०२॥
 अतानीति विजानीयात् संज्ञितानि महर्षिभिः ।
 कल्पसंख्या प्रवृत्तस्य परार्द्धं ब्रह्मणः स्युतं^(४) ॥९०३॥
 तावच्छेषोऽपि कालोऽस्य तस्मान्ते प्रतिवृष्यते ।
 पर एष परार्द्धश्च संख्यातः संख्याया मया ॥९०४॥
 यस्मादस्य परं वीर्यं परमायुः परम्नपः ।
 परा शक्तिः परो धर्मः परा विद्या परा धृतिः ॥९०५॥
 परं ब्रह्म परं ज्ञानं परमैश्वर्यमेव च ।
 तस्मात्परतरं भूतं ब्रह्मणोऽन्यन्न विद्यते ॥९०६॥
 परे स्थितो ह्येष परः सर्वार्थेषु ततः परः ।
 संख्यातस्तु परो ब्रह्मा^(५) तस्माद्धै तु परार्द्धता ॥९०७॥
 संख्येयं चाप्यसंख्येयं सततं चापि तं चिकं^(६) ।

- (१) परिदृढं इति ङ० ।
 (२) पद्मपत्रकमिति ख०, परिसद्मकमिति ङ० ।
 (३) हृन्दश्चैव इति ङ० च० ।
 (४) पाठोऽयं न समीचीनः ।
 (५) धर्म इति क० ङ० ।
 (६) ते अयमिति क० ज० ।

संख्येयं संख्याया दृष्टं अपराद्धादिभाष्यते^(१) ॥१०८॥
 रात्रौ दृष्टे न संख्यासि तदसंख्यस्य^(२) लक्षणं ।
 अनपत्यं सिक्ताखेषु^(३) दृष्टवान् पञ्चलक्षणं^(४) ॥१०९॥
 ईश्वरैस्तत्प्रसंख्यातं श्रुद्धत्वाद्दिव्यदृष्टिभिः ।
 एवं ज्ञानप्रतिष्ठत्वात्^(५) सर्वं ब्रह्मानुपपद्यति^(६) ॥११०॥
 एतच्छ्रुत्वा तु ते सर्वे नैमिषेयास्तपस्विनः ।
 वाप्यपर्याकुलाक्षस्तु प्रवर्षाद्भद्रदक्षराः ॥१११॥
 पप्रच्छुर्मातरिश्चानं सर्वे ते ब्रह्मवादिनः ।
 ब्रह्मलोकस्तु भगवन् यावन्माचान्तरः प्रभो ॥११२॥
 योजनावेष संख्यातः साधनं योजनस्य तु ।
 क्रोगस्य च परीमाणं खोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥११३॥
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मातरिश्वा विनीतवाक् ।
 उवाच मधुरं वाक्यं यथादृष्टं यथाक्रमं ॥११४॥
 वायुदवाच । एतदोऽहं प्रवक्ष्यामि श्रुत्पुध्वं मे विवर्षितं ।
 अत्र्यक्ताद्ब्रह्मभागो वै महासूक्ष्मो विभाष्यते^(७) ॥११५॥

(१) अपराद्धा च विद्यते इति ख० ।

(२) तदसंख्यास्तु इति क० छ० ज० ।

(३) अनन्यसिक्ताखेषु इति क० छ०, सिक्ताख्येषु उ० च० ।

(४) दृष्टं चान्यं त्वलक्षणं इति छ० ।

(५) ज्ञानात्प्रतीयत्वादिति उ० च० छ० ।

(६) संख्येयं चाप्यसंख्येयमित्वादि सर्वं ब्रह्मानुपपद्यति इत्यन्तं पाठो न विमुक्तः ।

(७) विभाष्यते इति उ० ।

॥ दशैव महतां भागा भूतादिः सूक्ष्म उच्यते ।
 दशभागाधिकं चापि भूतादिः परमाणुकः ॥११६॥
 परमाणुः सुसूक्ष्मस्तु^(१) भावपाद्यो न चक्षुषा ।
 यदभेद्यतमं लोके विज्ञेयं परमाणु तत् ॥११७॥
 व्यासान्तरगतं भानैर्यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।
 प्रथमं तत्प्रमाणानां परमाणुं प्रचक्षते ॥११८॥
 अष्टानां परमाणूनां समवायो यदा भवेत् ।
 चक्षुरेषुः समाख्यातस्तत्प्रकारज उच्यते ॥११९॥
 चक्षुरेष्वस्य येऽप्यष्टौ रथरेषुस्तु स स्वतः ।
 तेऽप्यष्टौ समवायस्त्वा वसायं^(२) तत्सुतं बुधैः ॥१२०॥
 वसायाश्चष्ट सिद्धा स्थायुका तथाष्टकं^(३) भवेत् ।
 युकाष्टकं यवं प्राञ्जलपुष्पानु यवाष्टकं ॥१२१॥
 दादन्नाङ्गुलपर्व्याणि वितस्तिस्त्रानमुच्यते ।
 रत्निस्याङ्गुलपर्व्याणि विज्ञेयो लोकविंशतिः ॥१२२॥
 चत्वारि विंशतिसैव हस्तः स्यादङ्गुलानि तु ।
 किष्कुर्द्विरन्निर्विज्ञेयो द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ॥१२३॥
 चक्षवत्यङ्गुलस्यैव धनुराङ्गुर्मनीषिणः ।
 एतद्भ्यूतिसंख्यायां पादानां धनुषः स्वतः^(४) ॥१२४॥

(१) परमाणुत्वसिद्ध्यास्तु इति ङ० झ० ।

(२) वसायं इति ङ० च० ।

(३) तास्वाष्टका इति पाठो विशुद्धः ।

(४) पाठोऽयं त्रिपिकरप्रमादाद्बहुतः ।

धनुर्दण्डो युगं गाली तुष्यान्वेतान्यथाङ्गुलैः ।
 धनुषस्त्रिभ्रतं नक्षमाङ्गः संख्यात्रिजो जनाः ॥१२५॥
 धनुःसहस्रे द्वे चापि गव्युतिरुपदिश्यते ।
 अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनम् विधीयते ॥१२६॥
 एतेन धनुषा चैत्र योजनम् समाप्यते ।
 एतत्सहस्रं विज्ञेयं ब्रह्मक्रोत्रान्तरन्तथा ॥१२७॥
 योजनानाम् संख्यातं संख्याज्ञानविचारदैः ।
 एतेन योजनायेण ऋषुर्ध्वं ब्रह्मणोऽन्तरं ॥१२८॥
 महीतलात् सहस्राणां त्रतादूर्ध्वं दिवाकरः ।
 दिवाकरात्सहस्रेण तावेदूर्ध्वं निम्नाकरः ॥१२९॥
 पूर्णं त्रतसहस्रम् योजनानां निम्नाकरात् ।
 नक्षत्रमण्डलं हस्तसुपरिष्ठात् प्रकाशते ॥१३०॥
 त्रतं सहस्रं संख्यातो मेरुर्द्विगुणितं पुनः ।
 यद्दान्तरमथैकैकमूर्ध्वं नक्षत्रमण्डलात् ॥१३१॥
 ताराग्रहाणां^(१) सर्वेषामधस्तात्वरते बुधः ।
 तस्योर्ध्वं चरते शुक्रसप्तमादूर्ध्वं च खोदितः ॥१३२॥
 ततो वृहस्पतिस्त्रोर्ध्वं तस्मादूर्ध्वं ब्रह्मेश्वरः ।
 ऊर्ध्वं त्रतसहस्रम् योजनानां ब्रह्मेश्वरात् ॥१३३॥
 सप्तविंशमण्डलं हस्तसुपरिष्ठात्प्रकाशते ।
 ऋषिभि^(२)स्तु सहस्राणां त्रतादूर्ध्वं विभाष्यते ॥१३४॥

(१) ताराग्रहाणामिति पाठो न समीचीनः ।

(२) ऋषिभ्य इति पाठः साधुः ।

योऽसौ तारामये दिव्ये विमाने द्रुस्वरूपके ।
 उत्तानपादपुत्रोऽसौ मेधीभूतो भ्रुवो दिवि ॥१३५॥
 त्रैलोक्यस्यैव उत्सृज्यो व्याख्यातो योजनैर्मघा ।
 मन्वन्तरेषु देवानामिष्या यत्रैव सौकिकी ॥१३६॥
 वर्षासमेभ्य इष्या तु सोमेऽस्मिन् या प्रवर्तते ।
 सर्वेषां देवयोनीनां स्थितिहेतुः स वै स्मृतः ॥१३७॥
 त्रैलोक्यमेतद्वाख्यातमत ऊर्द्धं निबोधत ।
 भ्रुवादूर्द्धं महर्षीको यस्मिंस्तो कल्पवासिनः ।
 एकयोजनकोटी सा इत्येवं निश्चयं गतं ॥१३८॥
 द्वे कोटीौ तु महर्षीकात् यस्मिंस्तो कल्पवासिनः ।
 यत्र ते ब्रह्मणः पुत्रा दद्याद्वाः साधकाः स्मृताः ॥१३९॥
 चतुर्गुणोत्तरादूर्द्धं जगत्त्रैलोक्यतपः स्मृतं ।
 त्रैराजा यत्र ते देवा भूतदाहविवर्जिताः ॥१४०॥
 सङ्गुणस्तु तपोलोकान् सत्यलोकान्तरं स्मृतं ।
 अपुनर्मरकामानां ब्रह्मलोकः स उच्यते ॥१४१॥
 अस्मान् च्यवते भूयो ब्रह्माण्डं स उपासते ।
 एककोटिर्योजनानां पञ्चात्रजियुतानि तु ॥१४२॥
 ऊर्द्धभागस्ततोऽष्टस्र ब्रह्मलोकान्तरः स्मृतः ।
 चतुरस्रैव कोव्यस्तु नियुता पञ्चषष्टि च ॥१४३॥
 एषोऽर्द्धात्रप्रचारोऽस्र गत्यन्तस्त्रापरः स्मृतः^(१) ।

(१) पाठोऽयं त्रिपिकरप्रमादादुत्पन्नः ।

भ्रुवाद्यमेतद्वास्थानं योजनाद्याद्यथाश्रुतं ॥१४४॥
 अधोगतीनां वक्ष्यामि भूतानां स्थानकल्पनां ।
 गच्छन्ति घोरकर्माणः प्राणिनो यत्र कर्मभिः ॥१४५॥
 नरको रौरवो रोधः सूकरस्तास एव च ।
 तप्तकुम्भो महाज्वालः ब्रवन्तोऽथ विमोचनः ॥१४६॥
 कृमी च कृमिभक्षश्च सासाभक्षो विषंसनः ।
 अधःत्रिराः पूयवहे रुधिरान्धस्तथैव च ॥१४७॥
 तथा वैतरणं कृष्णमसिपचवर्गं तथा ।
 अग्निज्वालो महाघोरः संदंष्ट्रोऽथ श्मशानः ॥१४८॥
 तमस्य कृष्णसूचस्यं खोदसायसिजस्तथा ।
 अप्रतिष्ठोऽथ वीथ्यश्मरका ह्येवमादयः ॥१४९॥
 तामसा नरकाः सर्वे यमस्य विषये स्थिताः ।
 येषु दुस्कृतकर्माणः पतन्तीश्च पृथक् पृथक् ॥१५०॥
 भूमेरघस्तान्ते सर्वे रौरवाद्याः प्रकीर्त्तिताः ।
 रौरवे कूटसाक्षी तु मिथ्या यस्याभिर्ब्रंसति ।
 क्रूरपद्मे पञ्चवादी ह्यसत्यः पतते नरः ॥१५१॥
 रोधे गोप्त्रो भ्रूणहा च अग्निदाता पुरस्य च ।
 सूकरे ब्रह्महा मञ्जेत्सुरापः स्वर्णतस्करः ॥१५२॥
 ताले पतेत् क्षत्रियहा हत्वा वैश्वस्य दुर्गतिं ।
 ब्रह्महत्याश्च यः क्षुर्याद्यस्य स्थाजुस्तल्पगः ॥१५३॥
 तप्तकुम्भी स्वसागामी तथा राजभटश्च यः ।
 तप्तखोहे चाश्ववणिक् तथा बन्धनरक्षिता ॥१५४॥

साध्वीविक्रयकर्त्ता च यस्तु भक्तं^(१) परित्यजेत् ।
 महाज्वाले दुहितरं क्षुर्वां गच्छति यस्तु वै ॥१५५॥
 वेदो विक्रीयते येन वेदं दूषयते च यः ।
 गुरुं सैवावमन्यन्ते वाक्रोश्चैसाहयन्ति च ॥१५६॥
 अगम्यगामी च नरो नरकं प्रवर्षं प्रजेत् ।
 विमोहे पतिते चौरे^(२) मर्यादां यो भिङ्गति वै ॥१५७॥
 दुरष्टं^(३) कुरुते यस्तु कीटलोहं प्रपद्यते ।
 देवमाहात्म्यविदेष्टा गुरुणाश्चाप्ययूत्रकः ।
 इदं दूषयते अतु क्षमिभक्ष्यं प्रपद्यते ॥१५८॥
 पर्यभ्रान्ति स एकोऽन्धो ब्राह्मणी^(४) सुहृदः सुतां ।
 साक्षात्प्रचे स पतति दुर्गन्धे नरके गतः^(५) ॥१५९॥
 काण्डकर्त्ता^(६) कुलासस्य निष्कृद्दर्त्ता चिकित्सकः ।
 आरामेभ्यग्निदाता यः पतते स विशंसने ॥१६०॥
 असत्प्रतिग्रही यस्य तथैवाथाक्ययाज्ञकः ।
 नक्षत्रैर्जीवितो यस्य नरो गच्छत्यधोमुखं ॥१६१॥

(१) भक्तमिति पाठो ज्येष्ठकप्रमादजनितः ।

(२) आदर्शपुस्तकमात्रे, विमोहे पतिते चौरे इति पाठो वर्तते ।
 अत्र विमोहे पतते चौरे इति पाठोऽर्थसम्प्रतिकारः ।

(३) दुरष्टमित्यत्र दुरध्व अथवा दुबल्लमिति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकारः ।

(४) ब्राह्मणा इति ख० ऊ० च० छ० । क० म० ज० पुस्तकेषु
 यतच्छूकाङ्गं न विद्यते ।

(५) गत इत्यत्र नृत इति पाठः साधुः ।

(६) काण्डकर्त्ता इति ऊ० ।

क्षीरं सुरां च मांसं च खाद्यां गन्धं रस^(१)जित्स्नानम् ।
 एवमादीनि विक्रीणन् घोरे पूयवहे पतेत् ॥१६२॥
 यः कुक्कुटानि वध्नाति मार्जारान् सूकरांश्च तान् ।
 पक्षिणश्च मृगान् छागान् सोऽप्येनं नरकं व्रजेत् ॥१६३॥
 आजीविको मासिकस्तथा चक्रध्वजी च यः ।
 रज्जोपजीविको विप्रः ब्राह्मणियामयाजकः ॥१६४॥
 आगारदाही गरदः कुण्डात्री सोमविक्रयी ।
 सुरापो मांसभक्षश्च तथा च पशुघातकः ॥१६५॥
 विश्वस्ता महिषादीनां मृगहन्ता तथैव च ।
 पर्वकारश्च सूची च धंस स्वाम्निघातकः ।
 हृदिरान्धे पतन्त्येते एवमाज्जर्मनीषिणः ॥१६६॥
 उपविष्टमेकपत्न्यां विषमं भोजयन्ति ये ।
 पतन्ति नरके घोरे विड्भुजे नात्र संशयः ॥१६७॥
 मृषावादी नरो यश्च तथा प्राकीर्णकोऽशुभः ।
 पतति नरके घोरे मूत्राकीर्णे स पापकृते ॥१६८॥
 मधुपाहाभिरुत्तारो धान्ति वैतरणीं नराः ।
 उन्मत्तास्त्रिसभग्नाश्च श्रौचाचारविवर्जिताः ॥१६९॥
 क्रोधना दुःखदास्यैव^(२) कुहकाकृष्टगामिनः ।
 अविपचवने ह्येदी^(३) तथाह्यौरधिकाश्च ये ।

(१) गन्धरसमिति ख० ड० च० ।

(२) दुःखदास्यैव इत्यत्र आदर्शपुस्तकमाने दुःखदाराश्च इति पाठो वर्तते ।

(३) अयं पाठो न समीचीनः ।

कर्त्तव्येन विक्रयन्ते मृगव्याधाः सुदारुणैः ॥१७०॥
 आश्रमप्रत्यवसिता श्रमिष्वाश्वे पतन्ति वै ।
 भोज्यन्ते श्रामश्रवणैरथस्तृणैश्च वायवैः ॥१७१॥
 द्रव्याणां व्रतमात्रोपात्^(१) मन्दं नरे नरके मतेत् ॥
 स्कन्दते अग्नि वा क्षमे व्रतितो मन्त्रचारिणः ॥१७२॥
 पुत्रैरभ्यापिता ये च पुत्रैराज्ञापिताश्च ये ।
 ते सर्वे नरकं यान्ति नियतम् अभोजने ॥१७३॥
 वर्षाश्रमविद्वान्नि क्रोधहर्षमन्विताः ।
 कर्माणि ये तु कुर्वन्ति सर्वे निरथगासिनः ॥१७४॥
 उपरिष्टास्त्रितो ह्योर उष्णात्मा रौरवो महान् ।
 सुदारुणश्च भीतात्मा तस्याधस्तात्तपः स्रतः^(२) ॥१७५॥
 एवमादिक्रमेणैव वर्षाणांशिवोधत ।
 भृशैरधस्तात्स्रैव नरकाः परिकीर्तिताः ॥१७६॥
 अधर्मसूतवशे स्युरन्धतामिश्रकादयः ।
 रौरवः प्रथमस्त्रेष्वा महारौरव एव च ॥१७७॥
 अस्याधः पुनरप्यन्यः भीतस्त्राप इति स्रतः ।
 द्वितीयः काशसूचः स्यात् महाविविधिः^(३) स्रतः ॥१७८॥
 अप्रतिष्ठस्रतुर्षः स्यादवीची पञ्चमः स्रतः ।
 श्लोहपृष्ठस्रमश्लेषामविधेयश्च सप्तमः ॥१७९॥

(१) द्रव्याव्रतसमाप्तोपादिति पाठः साधुः ।

(२) तमोमय इति पाठः समीचीनः ।

(३) महाविविधविविरिति ख० ।

घोरत्वाद्भ्रौरवः प्रोक्तः साम्भको^(१)दहनः स्यतः ।
 सुदारुणस्तु शीतात्मा तस्याधस्तात्तपो^(२)ऽधमः ॥१८०॥
 सर्पा निहन्तनः प्रोक्तः कालसूत्रेति दारुणः ।
 अप्रतिष्ठे स्थितिर्नास्ति भ्रमस्तस्मिन् सुदारुणः ॥१८१॥
 अवीचिर्दारुणः प्रोक्तो यन्त्रसंपीडनाच्च सः ।
 तस्मात्सुदारुणो लोहः कर्मणां लयणाच्च^(३) संः ॥१८२॥
 तथाभ्युते शरीरत्वा^(४)द्विवेभ्यस्तु^(५) स स्यतः ।
 पीडबन्धबधसङ्गादप्रतीकारलक्षणः ॥१८३॥
 उद्धं शैलमिता^(६)स्ते तु निरालोकाश्च ते स्यताः ।
 दुःखोत्कर्षस्तु सर्वेषु अधर्मस्य निमित्ततः ॥१८४॥
 ऊर्द्धं लोकैः समावेतौ निरालोकौ च तावुभौ ।
 क्रूटाङ्गारप्रमाणैश्च^(७) शरीरी मूत्रनायकः^(८) ॥१८५॥
 उपभोगसमर्थैस्तु सद्यो जायन्ति कर्मभिः ।
 दुःखप्रकर्षस्योपत्वं तेषु सर्वेषु वै स्यतः ॥१८६॥

(१) सौमिको इति क०, साम्भको इति ख० सौमिको उ० च० छ० ।

(२) तपो इति उ० च० ।

(३) लयणाच्च इति ख० उ० च० छ० ।

(४) तथाभूतोऽशरीरत्वादिति उ० च० ।

(५) पाठोऽयं न विशुद्धः । अद्विवेभ्य इत्यत्र अद्विविभ्य इति पाठः

सम्भाव्यते ।

(६) शैलमिता इत्यत्र शैलमया इति पाठः सम्भवपरः ।

(७) सैरिति उ० छ० ज० ।

(८) पाठोऽयं न समीचीनः । मूत्रनायक इत्यत्र । तत्र गायकः इति ख० ।

यातन्नाश्चाप्यसंख्येया नारकानां तथा स्वताः ।
 तन्नामुभूय ते दुःखं क्षीणे कर्मणि वै पुनः ॥१८७॥
 तिर्यग्योनौ प्रसूयन्ते कर्मशेषे गते ततः^(१) ।
 देवास्य नारकास्यैव ऊर्द्धं बाधस्य संस्थिताः ॥१८८॥
 धर्माधर्मनिमित्तेन सद्यो जायन्ति मूर्त्तयः ।
 उपभोगार्थमुत्पत्तिरौपपत्तिककर्मतः ॥१८९॥
 पश्यन्ति नारकान् देवा द्वाधोवक्त्रान् द्वाधोगतान् ।
 नारकास्य तथा देवान् सर्वान् पश्यन्त्यधोमुखान् ॥१९०॥
 अनयमूलता यस्माद्द्वारणास्य स्वभावतः^(२) ।
 तस्माद्दूर्द्धमधोभावो लोकालोके न विद्यते ॥१९१॥
 एषा स्वाभाविकी संज्ञा लोकालोके प्रवर्त्तते^(३) ।
 अस्मानुवन् पुनर्वायुं ब्राह्मणाः सन्निपस्यदा ॥१९२॥
 अथ जपुः । सर्वेषामेव भूतानां लोकालोकनिवासिनां ।
 संसारे संसरन्तीह यावन्तः प्राणिनस्य तान् ॥१९३॥
 सङ्ख्याया परिषङ्ख्याय ततः प्रभूहि कृत्स्नयः ।
 अशीर्षां तद्वचः श्रुत्वा मारुतो वाक्यमब्रवीत् ॥१९४॥
 वायुरुवाच । न ब्रह्मा जन्तवः कृत्स्नाः प्रसंख्यातुं कथञ्चन ।
 अनाद्यन्तास्य संकीर्णा द्वाप्यूहेन व्यवस्थिताः ।

(१) कर्मशेषे गीन्तगः इति क० कर्मशेषे तु गीमताः इति ख० कर्म-
 शेषेन्तगे ततः इति च० कर्मशेषेन्तगीन्तग इति छ० ज० । कर्मशेषे गते
 ततः इत्यनन्तरं लोकार्जं पतितं ।

(२) आस्य भावतः इति क० ज० ।

(३) नारकाश्च तथा देवानित्यादि प्रवर्त्तते इत्यन्तं पाठो न साधुः ।

शोभा विनिवृत्तैषामामन्येन प्रकीर्त्तिताः ॥१६५॥
 न दिव्यचक्षुषा ज्ञातुं शक्या ज्ञानेन वा पुनः ।
 चक्षुषा वै प्रसंख्यातुं श्रुतो ह्यन्ते मराधिपः^(१) ॥१६६॥
 अनास्थाना^(२)द्वेष्ट्यास्तैव प्रभो विधीयते ।
 ब्रह्मणा संश्रितं यन्तु संख्यया तन्निबोधत ॥१६७॥
 यः सहस्रतमो भागः स्यावराणां भवेद्दिह ।
 पार्थिवाः क्रिमयस्तावत्संश्लेषु सम्भवाः^(३) ॥१६८॥
 संश्लेषज्ञानाभागेन सहस्रेणैव संश्रिताः ।
 श्रीदका जन्तवः सर्वे निश्चयात्तद्विचारितं ॥१६९॥
 सहस्रेणैव भागेन सत्त्वानां सखिलौकसां ।
 त्रिदशमास्तु विज्ञेया लौकिकास्तौ च सर्वत्रः ॥२००॥
 यः सहस्रतमोभागस्तेषां वै पक्षिणां भवेत् ।
 पञ्चवस्तत्समा ज्ञेया लौकिकास्तु चतुस्पदाः ॥२०१॥
 चतुष्पदानां सर्वेषां सहस्रेणैव संमताः ।
 भागेन द्विपदा ज्ञेया लौकिकेऽस्मिंस्तु सर्वत्रः ॥२०२॥
 यः सहस्रतमो भागो भागे तु द्विपदां पुनः ।
 धार्मिकास्तेन भागेन विज्ञेयाः संश्रिताः पुनः ॥२०३॥
 सहस्रेणैव भागेन धार्मिकेभ्यो दिवङ्गताः ।
 यः सहस्रतमो भागो धार्मिकाणां भवेद्दिवः ।

(१) पाठोऽयं न सम्यक् ।

(२) अनास्थानादिति ख० ड० च० ।

(३) पाठोऽयं न समीचीनः । शत्राण्येषु च सम्भवा इति क० ।

संमितास्तेन भागेन मोक्षिणस्तावदेव हि ॥२०४॥
 स्वर्गोपपादकैस्तुष्ट्या घातनास्त्रानवाप्तिनः ।
 पतितास्रूर्णमुद्देग्नादुरात्मानो धियन्ति ये ।
 रोरवे तामसे ह्येते शीतोष्णं प्राप्नुवन्ति ते ॥२०५॥
 वेदनाकटुकास्तथा घातनास्त्रानमागताः ।
 उष्णस्तु रौरवो ज्ञेयस्तेजो^(१) घोररसात्मकः ॥२०६॥
 ततो घनात्मिकस्यापि शीतात्मा सततं तपः^(२) ।
 एवं सुदुर्लभाः सन्तः स्वर्गे च धार्मिका नराः ॥२०७॥
 एषा संख्या कृता संख्याईश्वरेण स्वयम्भुवा ।
 गणना विनिश्चयैषा सञ्ज्ञा ब्राह्मी च मानुषी ॥२०८॥
 अथ च ऊचुः । महो जनस्रपः सत्यं भृतो भाव्यो भवस्तथा ।
 उक्ता ह्येते त्वया लोका लोकानामन्तरेषु च ।
 लोकान्तरस्य यादृश्वै तन्नो ब्रूहि यथातथं ॥२०९॥
 तेषां तदचनं श्रुत्वा अषीणामूर्द्धरेतसां ।
 स वायु दृष्टतत्त्वार्थं इदन्तत्त्वमुवाच ह ॥२१०॥
 वायुइवाच । धर्मं तर्केण पश्यन्ति योगात्प्रत्यक्षदर्शिनः ।
 प्रत्याहारेण ध्यानेन तपसा च क्रियात्मनः ॥२११॥
 अथुः सनत्कुमाराद्याः सन्तुद्राः शुद्धबुद्धयः ।
 व्यपेतशोका विरजाः सन्तो ब्रह्मो वसन्तमाः ॥२१२॥
 अक्षयाः प्रीतिसंयुक्ता ब्रह्मो तिष्ठन्ति योगिनः ।

(१) स्तेन इति क० ।

(२) तमः इति पाठः साधीयान् ।

अषीषां बालखिल्यानां तैर्यथाहृतमीश्वरैः ॥२१३॥
 यथा चैव मया दृष्टं सानिध्यन्तत्र कुर्वता ।
 अन्नद्वयसत्कृतार्थानामालयं चेश्वरस्य यत् ॥२१४॥
 ईश्वरः परमाणुत्वाद्भावयाद्भ्यो मनीषिणां ।
 ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यन्तपः सत्यं क्षमा धृतिः ॥२१५॥
 द्रष्टृत्वमात्मसम्बन्धमधिष्ठानत्वमेव च ।
 अथयानि दशैतानि तस्मिन् तिष्ठन्ति ब्रह्मरे ॥२१६॥
 विभुत्वात् खलु योगाग्नि^(१) ब्रह्मणोऽनुग्रहे रतः ।
 स लोकाविपद्भो भूत्वा साहाय्यमुपतिष्ठते ॥२१७॥
 अक्षरं ध्रुवमव्ययमष्टमन्वोपसर्गिकं ।
 तस्मैश्वरस्य यन्मात्रस्थानं^(२) मायामयं परं ॥२१८॥
 मायया कृतमाचष्टे मायी देवो मद्देश्वरः ।
 देवानामुपसंहारस्तत्रमाषं हि कीर्त्सते ॥२१९॥
 विस्तरेणानुपूर्व्या च ब्रुवतो मे निबोधत ।
 अथोद्देशैव कौचस्तु नियुता दश पश्य च ।
 भूर्लोकान्द्रब्रह्मलोकौ वै योजनेः सम्प्रकीर्त्सते ॥२२०॥
 एकयोजनकोटी तु पञ्चाशन्नियुतानि च ।
 अर्द्धं भागवताण्डन्तु ब्रह्मलोकात्परं स्मृतं ॥२२१॥
 एषोर्द्धगप्रचारस्तु गत्यन्तश्च ततः स्मृतं ।

(१) योगाग्नि इति ख० यागाग्नि इति च० ।

(२) यन्मात्रस्थानामिति ज० ।

नित्या ह्यपरिसंख्येयाः परस्परगुणाश्रयाः ॥१२१॥
 सूक्ष्माः प्रसवधर्मिण्यस्ततः प्रकृतयः स्थिताः ।
 येभ्यो^(१)ऽधिकर्त्ता संजज्ञे ज्ञेयज्ञो ब्रह्मसंश्रितः ॥१२३॥
 तासु प्रकृतिमत्सूक्ष्ममधिष्ठातृत्वमव्ययं ।
 अगुत्पाद्यं परन्धाम परमाणु परेन्नयं ॥१२४॥
 अचयस्याप्यनुद्वास्य अमूर्त्तिमूर्त्तिमानसौ ।
 प्रादुर्भावस्तिरोभावः स्थितिश्चैवाप्यनुपहः ॥१२५॥
 विधिरन्वैरनौपम्यः परमाणुर्महेश्वरः ।
 सतेजा एष तमसो यः पुरस्तात् प्रकाशकः ॥१२६॥
 यदष्टमासीत्सौवर्णं प्रथमन्सौपसर्गिकं ।
 ऋद्धतं सर्वतोवृत्तमीश्वराद्भवजायत ॥१२७॥
 ईश्वरादीजनिर्भेदः ज्ञेयज्ञो वीज इव्यते ।
 धोनिं प्रकृतिमाचष्टे सा च नारायणात्मिका ॥१२८॥
 विभुर्लोकस्य सूक्ष्मं लोकसंस्थानमेव च ।
 सन्निसर्गः स तन्वा च^(२) लोकधातुर्महात्मनः ॥१२९॥
 पुरस्ताद्ब्रह्मलोकस्य अष्टादशैक्यं ब्रह्मणः ।
 तयोर्मध्ये पुरं दिव्यं स्थानं यस्य मनोमयं ॥१३०॥
 तदिषद्वतः स्थानमीश्वरस्यामितौजसः ।

(१) याभ्य इति पाठः साधुः ।

(२) स निसर्गः स तन्वी च इति पाठः सम्भाव्यते । सतन्वा इत्यत्र
 सतत्वाच्च इति ङ० ङ० ज०, सतत्वाच्चेति ञ० ।

त्रिवं नाम पुरं तत्र वरणं जन्मभीरुषां ॥१३१॥
 सहस्राणां शतं पूर्णं योजनानां द्विजोत्तमाः ।
 अभ्यन्तरे तु विस्तीर्णं महीमण्डलसंस्थितं ॥१३२॥
 मध्याह्नार्कप्रकाशेन परतेजोऽभिमर्दिना ।
 ज्ञातकौशेन महता प्राकारेणार्कवर्षसा ॥१३३॥
 द्वारैश्चतुर्भिः शोवर्णेर्मुक्तादामविभूषितैः ।
 तपनीयनिभैः शुभ्रैर्गाढं सुकृतवेष्टनं ॥१३४॥
 तच्चाकाशे पुरं रम्यं दिव्यं घण्टादिनादितं ।
 न तत्र क्रमते मृत्युर्न तपो न जरा अमाः ॥१३५॥
 नददन्त्यैः पुराचारं रूपमासीत्तुमर्हति^(१) ।
 सहस्राणां शतं पूर्णं योजनानां द्विजो दत्त ॥१३६॥
 तत्पुरं गोवर्षाकस्य तेजसा व्याप्य तिष्ठति ।
 भावेन मनसो भूमिर्विन्यस्ता कनकामयी ॥१३७॥
 रत्नवालुकया तत्र विन्यस्ता शुशुभेऽधिकं ।
 शारदेन्दुप्रकाशानि बालसूर्यनिभानि च ॥१३८॥
 अर्द्धश्वेतार्द्धरक्तानि शीवर्णानि तथैव च ।
 रथचक्रप्रमाणानि नालैर्मरकतप्रभैः ॥१३९॥
 सौकुमारेण रूपेण गन्धिना प्रतिभेन च ।
 तत्र दिव्यानि पद्मानि वनेषूपवनेषु च ॥१४०॥
 भृङ्गपत्रनिकाशानि तपनीयानि यानि च ।

(१) पाठोऽयं न विशुद्धः । अत्र न हि तस्य पुरस्यान्वैष्टपमां कर्तुमर्हति इति पाठः सम्भवितुमर्हति ।

अर्द्धकृष्णार्द्धरक्तानि सुकुमारान्तराणि च ॥२४१॥
 आतपत्रप्रमाणानि पङ्कजैः मंष्टृतानि च ।
 भूयः सप्त महानद्यस्तासान्नामानि बोधत ॥२४२॥
 वरा वरेण्या वरदा वराह्या वरवर्णिनी ।
 वरमा वरभद्रा च रम्यास्त्रस्त्रिन् पुरोत्तमे ॥२४३॥
 पद्मोत्पलदलोलान्निश्रं फेनाद्यावर्त्तविद्यहं ।
 जलं मण्डिलप्रख्यमावहन्ति सरिदराः ॥२४४॥
 न तु ब्रह्मर्षयो देवा नासुराः पितरक्षया ।
 न खल्वन्येऽप्रमेयस्य विदुरीक्षस्य तत्पुरं ॥२४५॥
 तत्र ये ध्यानमद्ययाः सुयुक्ता विजितेन्द्रियाः ।
 पश्यन्तीह महात्मानः पुरन्तद्गोष्वात्मनः ॥२४६॥
 मध्ये पुरवरेन्द्रस्य तस्याप्रतिमतेजसा ।
 सुमहान्नेरुसङ्काशो दिव्यो भद्रत्रिया वृतः । २४७॥
 सहस्रपादः प्रासादस्तपनीयमयः शुभः ।
 अनुपमेयै^(१)रत्नैश्च सर्वतः स विभूषितः ॥२४८॥
 स्फटिकैश्चन्द्रसङ्काशैर्वैदूर्यैः सोमसंप्रभैः ।
 बालसूर्यप्रभैश्चैव सौवर्णैश्चाग्निप्रभैः ॥२४९॥
 राजतैश्चापि शुशुभे इन्द्रनीलमयैः शुभैः ।
 वृद्धैर्वज्रमयैश्चैव इत्येवं सुमहाहितैः ॥२५०॥
 जलैश्च विविधाकारैर्दीप्यङ्गिरधिवासितं ।
 चन्द्ररश्मिप्रकाशाभिः पातकाभिरलंकृतं ॥ २५१॥

(१) अनुपम्यमानैरिति ड० च० ।

इक्ष्वाकुपुत्रादिनादैश्च नित्यप्रसुदितोत्सवः ।
 किन्नराणामधीवासैः सगन्धाभाकारराजितैः ॥२५२॥
 परिवारसमन्तात्तु हेमपुष्पोदकप्रभैः^(१) ।
 यथा हि मेरुशैलेन्द्रो हेमशृङ्गैर्विराजते ॥२५३॥
 चामीकरमयीभिस्तु पातकाभिस्तथा पुरं ।
 एवं प्रासादराजोऽसौ भूमिकाभिर्विराजते ॥२५४॥
 वसन्तप्रतिमा^(२) यत्र अग्नकस्य निवेद्यने ।
 लक्ष्मीः श्रीश्च वपुर्माया कीर्त्तिः शोभा सरस्वती ॥२५५॥
 देव्या वै सहिता ह्येता रूपगन्धसमन्विताः ।
 नित्या ह्यपरिसङ्घाताः परस्परगुणाश्रयाः ।
 भूषणं सर्वरत्नानां योन्यः कान्तित्रिसासयोः ॥२५६॥
 कोटीशतं महाभागा विभज्यात्मानमात्मना ।
 भगवन्तं महात्मानं प्रतिमोदन्यतश्चिताः ॥२५७॥
 तासां सहस्रशस्यान्याः पृष्ठतः परिचारिकाः ।
 हृदिपिण्डश्च श्रिया युक्ताः सर्वाः कमललोचनाः ॥२५८॥
 लीलाविलासमंयुक्तैर्भावैरतिमनोहरैः ।
 गणैस्ताः सह मोदन्तै शैलाभैः पावकोपमैः ॥२५९॥
 कुब्जां कामनिकामैश्च वरगात्रा हयानगाः ॥
 पुण्ड्राश्च विकटाश्चैव करालाश्चिपिटानगाः^(३) ॥२६०॥

(१) हेमपुष्पोपगैः इति ड० हेमपुष्पोपगैः इति च० ।

(२) रमत्यप्रतिमा इति ड० च० ।

(३) च पिटानगाः इति ड० च० ।

लम्बोदरा ब्रह्मभुजा विनेषा ब्रह्मपादिकाः ।
 मृगेन्द्रवदनास्यान्या गजवक्रोदरास्तथा ॥२६१॥
 गजाननास्तथैवान्याः सिंघन्याघ्नाननास्तथा ।
 खोदिताया महास्तन्यः सुभगाश्चादलोचनाः ॥२६२॥
 ब्रह्मकुञ्चितकेशाश्च सुन्दर्यंश्यादलोचनाः ।
 अन्याश्च कामरूपिण्यो नानावेषधराः स्त्रियः ॥२६३॥
 अभ्यन्तरपरिस्कन्धा देवावासगृहोचिताः ।
 रराम भगवांस्तत्र दग्धवाज्रमहेम्बरः ॥२६४॥
 नन्दिना च गणैः साङ्गं विश्वरूपैर्महात्मभिः ।
 तथा बद्रगणैश्चापि तुल्यौदार्यपराक्रमैः ॥२६५॥
 प्रावकात्मजसङ्काशैर्यूपदंष्ट्रोत्कटाननैः ।
 वन्द्यमानो विमानश्च^(१) पूज्यमानश्च तत्परैः ॥२६६॥
 सर्वर्तुकुसुमां मालां जिघ्रमाणोरसि स्थितां ।
 गील्लोत्पलदलश्यामं पृथुतासायतेक्षणं ॥२६७॥
 ईषत्कराललम्बोष्ठं तीक्ष्णदंष्ट्रागणश्रितं ।
 षड्दुर्दनेषं दुस्रेच्छं हृत्चिरञ्जीरवाससं ॥२६८॥
 आहवेष्मपरिक्लिष्टं देवानामरिनाशनं ।
 बाहुना बाहुमावेश्य पार्श्वे सव्येऽन्तरे स्थितं ॥२६९॥
 रराजापद्भिः^(२) न्तश्च वामायकरगोचरं ।
 महाभैरवनिर्घोषं सखेनाप्रतिमौजसं ।
 दग्धवर्षधनुश्चैव विचित्रं शोभतेऽधिकं ॥२७०॥

(१) विमानश्च इत्यत्र विमानश्चैरिति पाठः साधारणः ।

(२) अपद्भिर्मितिपाठो लेखकप्रमादजनितः ।

चिद्रूपं विद्युताभांसममोघं ब्रजुनाशनं ।
 जाज्वल्यमानं वपुषा परमं तन्निषा द्युतं ॥२७१॥
 असिखैवैजसां श्रेष्ठः प्रीतरग्निः ब्रह्मी तथा ।
 तेजसा वपुषा कान्ध्या देवेभ्यस्य महात्मनः ।
 शुशुभेऽभ्यधिकं तच्च वेद्यामग्निमिच्छा इव ॥२७२॥
 स्थितः पुरस्ताद्देवस्य ज्ञातकौशमयो महान् ।
 शुशुभे रश्मिः श्रीमान् सोदकः स कमण्डलुः ॥२७३॥
 असिमावेश्य चाङ्गेषु पाण्डुराम्बरधारिणी ।
 उरुबद्धेदेन मर्षता मीक्रिकेन विराजिता ।
 चतुर्भुजा महाभागा विजया लोकसम्पत्ता ॥२७४॥
 देव्या आशुः प्रतीक्षारी श्रीरिवाप्रतिमा परा ।
 विभ्राजती स्थिता चैव कृत्वा देवस्य चाञ्चलिं ॥२७५॥
 तस्याः पृष्ठानुगास्यान्याः स्त्रियोऽप्युरोगणान्विताः ।
 ताः स्वस्वभिर्गवैः कान्तैरुपतिष्ठन्ति ब्रह्मरं ॥२७६॥
 सर्वस्ववर्णसम्पन्ना वादित्रैरुपहृदिताः ।
 उपगायन्ति देवेभ्यं गणा गन्धर्व्येयोनयः ॥२७७॥
 अभ्युन्नतो महोरस्कः ब्रह्मोषसमद्युतिः ।
 शोभते मन्दमानस्य गोपतिस्तस्य वेग्ननि ॥२७८॥
 स्कन्दस्य सपरीवारः पुत्रोऽस्यामितवीर्यवान् ।
 रक्ताम्बरधरः श्रीमान् वराम्बुजदलेक्षणः ॥२७९॥
 तस्य ज्ञाखो विज्ञाखस्य नैगमेयस्य चाष्टवान्^(१) ।

(१) गृहसा इति उ०।च० ।

व्यपेतव्यसनाङ्गूराः प्रजानां पास्त्रने रताः ॥२८०॥
 तैः साङ्गं च महावीर्यैः शोभते त्रिखिवाचनः ।
 व्यासक्रीडनकैस्तत्र क्रीडते विश्वतोमुखः ॥२८१॥
 ये नृपा विबुधेन्द्राणां काचनस्य प्रदायिनः ।
 ये च स्वायतना^(१) विप्रा मृषस्था ब्रह्मवादिनः ॥२८२॥
 गूढस्त्राधायतपसस्तथा सैवोच्छ्रित्तयः ।
 एते सभासदस्तस्य देवेशस्य च सप्तताः ॥२८३॥
 मन्वन्तराण्यनेकानि व्यवर्त्तन्त^(२) पुनः पुनः ।
 श्रूयतां देवदेवस्य भविष्यास्यर्चमुत्तमं ॥२८४॥
 व्याघ्रासैवानुगास्तत्र काञ्चनाभास्तरस्त्रिनः ।
 खञ्जन्दचारिणः सर्वे स्त्रयं देवेन निर्माताः ॥२८५॥
 मृत्योर्द्वैत्युसमासौ तु समदर्पापहारिणः ।
 विभूतिमप्यसख्येयां को न खल्वभिधास्यते ॥२८६॥
 अतःपरमिदं भूयो भवेनाद्भुतमुत्तमं ।
 भूतानामनुकंपार्थं यत्कृतं तन्निबोधत् ॥२८७॥
 मन्दराद्रिप्रकाशानां बलेनाप्रतिमौजसां ।
 शरकुन्देन्दुवर्णानां विद्युद्घनमिनादिनां ॥२८८॥
 चूडामणिधराणां वै मेघसन्निभवाससां ।
 श्रीवत्साङ्कितवज्राणामङ्गुलीशूल्पाणिनां ॥२८९॥
 एवं दिशानां देवानां रूपेषुत्तमशस्त्रिणां ।

(१) स्वायतमनसो इति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।

(२) व्यवर्त्तयन्निति ड० च० ।

आपन्नसंशयास्रमं वाक्यमूचुः समीरपं ॥३०८॥

अथय ऊचुः ।

के तु तत्र महात्मानो ये भवस्थानुसारिणः ।

अनुपाह्वतमाः सम्यक् प्रमोदन्ते पुरोत्तमे ।

अधीर्णा वचनं श्रुत्वा वायुर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥३१०॥

वायुरुवाच ।

श्रुयतां देवदेवस्य भक्तिर्यैरनुकल्पिता ।

द्वीमन्तः सृजिता दान्ताः शौर्ययुक्ता ह्यलोलुपाः ॥३११॥

मध्याहाराश्च मात्राश्च आत्मारामा जितैन्द्रियाः ।

जितदन्दः महोत्साहाः सौम्या विगतमत्सराः ॥३१२॥

भावस्थाः सर्वभूतानां अव्यापारा अनाकुक्षाः ।

कर्मणा मनसा वाचा विशुद्धेनान्तरात्मना ।

अनन्यमनसो भूत्वा प्रपन्ना ये महेश्वरं ॥३१३॥

तेर्लभ्यं रुद्रसालोक्यं शान्तं पदमव्ययं ।

भवस्य रूपसादृश्यं नीताश्चैव ह्यनुत्तमं ॥३१४॥

वेश्मानरमुखाः सर्वे विश्वरूपाः कपर्दिनः ।

नीलकण्ठाः सितपीवास्तीक्ष्णदंष्ट्रास्त्रिलोचनाः ॥३१५॥

अर्द्धचन्द्रकृतोष्णीषा जटामुकुटधारिणः ।

सर्वे दशभुजा वीराः पद्मान्तरसुगन्धिनः ॥३१६॥

तरुणादित्यसङ्काशाः सर्वे ते पीतवाससः ।

पिनाकपाणयः सर्वे श्वेतगोदणवाहनाः ॥३१७॥

अध्यान्विताः कुण्डलिनो मुक्ताहारविभूषिताः ।

तेजसोऽभ्यधिका दैवेः सर्वज्ञाः सर्वदग्निनः ॥३१८॥
 विभज्य ब्रह्मधात्मानं जरामृत्युविवर्जिताः ।
 क्रीडन्ते विविधैर्भावैर्भोगान् प्राप्य सुदुर्लभान् ॥३१९॥
 स्वच्छन्दगतयः सिद्धाः सिद्धैस्त्रान्यैर्विबोधिताः ।
 एकादशानां रुद्राणां कोट्योऽनेकमहात्मनां ॥३२०॥
 एभिः सह महात्मानो^(१) देवदेवो महेश्वरः ।
 भक्तानुकम्पी भगवान् मोदते पावतीप्रियः ॥३२१॥
 गच्छन्तेषान्तु रुद्राणां भवस्य च महात्मनः ।
 गानात्वमनुपश्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥३२२॥
 मातरिश्वाऽब्रवीत्पुण्यामित्येतामीश्वरोऽप्युत ।
 अथ ते ऋषयः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः ।
 श्रुत्वेमां परमां पुण्यां कथान्दैद्यम्बकीं ततः ॥३२३॥
 बृहन्नानुग्रहं प्राप्य हर्षं चैवाप्यनुत्तमं ।
 सम्भावयित्वा चाप्येनां वायुमूचुर्महाबलं ॥३२४॥

ऋषय ऊचुः ।

समीरणं महाभाग अस्माकं च त्वया विभो ।
 ईश्वरस्योत्तमं पुण्यमष्टमन्वौपसर्गिकं ॥३२५॥
 तस्य स्थानं प्रमाणञ्च यथावत्परिकीर्तितं ।
 यो गन्धेन समृद्धं वै परमं परमात्मनः ॥३२६॥
 महादेवस्य माहात्म्यं दुर्विज्ञेयं सुरैरपि ।
 ह्येन माहात्म्ययोगेन सहस्रस्त्रामितौजसः ॥३२७॥

(१) महात्मा हीति पाठः समीचीनः ।

तस्य प्रासादमुख्यस्य स्तम्भेषुत्तमशोभिषु ॥२८०॥
 मंथताग्निमयीभिस्तु शृङ्खलाभिः पृथक् पृथक् ।
 मायासहस्रे सिंहानां सुखं तत्र निवामिनां ॥२८१॥
 स्तम्भेऽप्यपास्तताषट्(१) अम्नकस्य निवेशनं ।
 अथ तत्प्रातसंपूज्य वायोर्वाक्यं सुविस्मिताः ।
 षड्वयः प्रत्यभाषन्त नैमिषेयास्तपस्विनः ॥२८२॥
 भगवन् सर्वभूतानां प्राण सर्वत्रग प्रभो ।
 के ते सिंहमहाभूताः क्व ते जाताः किमात्मकाः ॥२८३॥
 सिंहाः केनापराधेन भूतानां प्रभत्रिष्णुना ।
 वैश्वानरमथैः पात्रैः संहृदास्तु पृथक् पृथक् ॥२८४॥
 तेषां तदचर्नं श्रुत्वा वायुर्वाक्यं जगाद ह ।
 यद्वै सहस्रं सिंहानामीश्वरेण महात्मना ।
 व्यपनीय स्वकाद्देहात्क्रोधास्ते सिंहवियहाः ॥२८५॥
 भूतानामभयं दत्त्वा पुरा बह्वाग्निबन्धने ।
 यज्ञभागनिमित्तं च ईश्वरस्याज्ञया तदा ॥२८६॥
 तेषां(२) विधानमुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया ।
 देव्या मन्युं कृतं ज्ञात्वा हतो दक्षस्य स क्रतुः ॥२८७॥
 निःसृता च महादेव्या महाकाली महेश्वरी ।
 आत्मनः कर्म्मसालिण्या भूतैः सार्द्धं तदानुगैः ॥२८८॥
 स एष भगवात्क्रोधो रुद्रावासकृतास्त्रयः ।

(१) ऽप्यपास्तताषट्मिति पाठो न विशुद्धः ।

(२) तस्मादिति ड० च० ।

वीरभद्रोऽप्रमेयात्मा देव्या मन्युप्रमार्जनः ॥२६८॥
 तस्य वेष्म सुरेन्द्रस्य सर्वगुह्यतमस्य वै ।
 सन्निवेष्मस्वनौपम्या माया वः परिकीर्तितः ॥३००॥
 अतः दत्तं प्रवक्ष्यामि चे तत्र प्रतिवासिनः ।
 रम्ये पुरवरश्रेष्ठे तस्मिन् वैद्यायभूमिषु ॥३०१॥
 गानारत्नविचित्रेषु पताकाबद्धलेषु च ।
 सर्वकामसमृद्धेषु वनोपवनशोभिषु । ३०२॥
 राजतेषु महान्तेषु भ्रातकौशमयेषु च ।
 सन्ध्याभ्रसन्निकाशेषु कैलासप्रतिशेषु च ॥३०३॥
 इष्टैः शब्दादिभिर्भार्गैर्यै भवस्थानुसारिणः ।
 प्रासादवरपुष्पेषु तेषु मोदन्ति सुप्रताः ॥३०४॥
 ब्रह्मघोषैरविरता कथास्य विविधाः शुभाः ।
 गीतवादिचघोषास्य संस्तवाश्च^(१) समन्ततः ॥३०५॥
 संहतासैवमनुष्ठा गानाअचलतास्तथा ।
 एवमादीनि वर्तन्ते तेषां प्रासादमूर्द्धनि ॥३०६॥
 सहस्रपादः प्रासादस्तपनीयमथः शुभः ।
 अनौपम्यैर्वरैरलैः सर्वतः परिभूषितः ॥३०७॥
 स्फटिकैश्चन्द्रसङ्काशैर्वैदूर्यमणिसम्प्रभैः ।
 वासुसूर्यमयैश्चापि सौवर्णैश्चाग्निसम्प्रभैः ॥३०८॥
 चुक्रुशुर्ष्वथयः अत्रा नैमिषेयास्तपस्विनः ।

(१) शक्तिवाचः इति ख० ।

यस्य भक्तैस्त्वसंमोहो अनुकन्यार्थमेव च ।

(१) ब्राह्मणकन्या स्वयं जुष्टा या साप्रतिमप्राप्तिनी ॥ ३२८ ॥

व्याप्य द्योत्सेरवं चन्द्रं विन्यस्ता विन्धरूपधृक्^(१) ।

विभृतिर्त्राजतेऽत्यर्थं देवदेवस्य वेष्मनि ॥ ३२९ ॥

महादेवस्य तुल्यानां रुद्राणाम् महात्मनां^(२) ।

तत्सर्वं निखिलेनेदं वक्त्रादमृतमिच्छवं ॥ ३३० ॥

अपीत्वा खलु सर्वस्य भक्त्यास्माभिस्तु सुव्रताः ।

नास्ति किञ्चिद्विज्ञेयं अन्यसैवानुगामिनः ।

(३) प्रभ्रं देववर प्राण यथावदनुमर्हसि ॥ ३३१ ॥

सुत उवाच । स खलुवाच भगवान् किं भूयो वर्त्तयाम्यहं ।

किं मया वैच वक्तव्यं तददिव्यामि सुव्रताः ॥ ३३२ ॥

श्रवणं ऊचुः । आदित्याः पारिपार्श्वेया सिंहा वै क्रोधविक्रमाः ।

वैश्वानरा भूतगणा व्याघ्रासैवानुगामिनः ॥ ३३३ ॥

आभूतसंज्ञवे घोरे सर्वप्राणभृतां जये ।

किमवस्था भवन्धेते तन्नो ब्रूहि यथार्थवत् ॥ ३३४ ॥

(१) ब्राह्मणकन्या इति श्लोकार्जात्प्राक् कतिपयवाक्यानि न सन्ति ।

(२) व्यष्टयोन्मरं चन्द्रं विन्यस्ता विन्धरूपिणा इति ख०, व्यापयोत्सेरवं चन्द्रं विन्यस्ता विन्धरूपिणा इति ड०, ज्योत्सैरित्यत्र योत्सैरिति पाठव्यत्वात्सेन ड० पुस्तकस्थितपाठः च० ह० चिह्नितपुस्तकयोर्वर्तते । एते सर्वे पाठा किमिकरप्रमादोत्पन्नाः । अत्र, ज्योत्स्वाभिर्याप्य खं चन्द्रो विन्यस्तो विन्धरूपिणा इति पाठः सम्भावनीयः ।

(३) इतः श्लोकार्जात्प्राक् पश्चाद्वा श्लोकैकं श्लोकद्वयं वा पतितं ।

(४) एतच्छ्लोकार्जात्प्राक् श्लोकार्जं पतितं ।

एते ये वै त्वया प्रोक्ताः सिंहव्याघ्रगर्भैः सङ्ग ।
 ये चान्ये सिद्धिमस्त्राप्ता मातरिश्वा जगाद् ॥ ३३५ ॥
 इदञ्च परमं तत्त्वं समाख्यास्यामि शृण्वतां ।
 विज्ञातेऽश्वरसङ्गावमव्यक्तं प्रभवं तथा ॥ ३३६ ॥
 तत्र पूर्वगतास्त्रेषु कुमारा ब्रह्मणः सुताः ।
 सगकस्य सनन्दस्य तृतीयस्य सनातनः ॥ ३३७ ॥
 वोढुस्य कपिलक्षेषामासुरिस्य महायज्ञाः ।
 मुनिः पञ्चशिखस्यैव ये चान्येऽप्येवमादयः ॥ ३३८ ॥
 ततः काले व्यतिक्रान्ते कक्ष्मातां पर्यये गते ।
 महाभूतविनाशान्ते प्रसृष्टे प्रत्युपस्थिते ॥ ३३९ ॥
 अनेकैरुद्रकोपसु याः प्रसृष्टा महेश्वरी ।
 मन्त्रादीन् विषयान् भोगान् सत्यस्याष्टविधस्रजयात् ॥ ३४० ॥
 प्रविश्य सर्वभूतानि ज्ञानसुक्तेन तेजसा ।
 वैहायपदमव्ययं भूतानामनुकल्पया ॥ ३४१ ॥
 तत्र यान्ति महात्मानः परमाणुं महेश्वरं ।
 तरन्ति सुमहावर्त्तां जन्ममृत्युदकां नदीं ॥ ३४२ ॥
 ततः पश्यन्ति सर्वाणं^(१) परं ब्रह्माणमेव च ।
 देव्या वै सच्चिताः सप्त या देव्यः^(२) पट्टिकीर्त्तिवत् ॥ ३४३ ॥
 यत्तत् सङ्घं सिंहानामादित्यानां तथैव च ।
 वैज्ञानश्रुतभव्यव्याघ्रास्यैवानुगामिनः ॥ ३४४ ॥

(१) पश्यत्यपर्व्वाद्यमिति ङ० ।

(२) या देव्या इति क० ।

आवेश्यात्मनि तान् सर्वान् मन्त्राधिपङ्क्तवा^(१)स्तथा ।
 लोकान् सप्त इमान् सर्वान् महाभूतानि पञ्च च ॥ ३४ ५ ॥
 त्रिष्णुनां सह संयुक्तं करोति विक्रोगि च ।
 स रुद्रो यः साममथस्तथैव च धनुर्मथः ॥ ३४ ६ ॥
 स एष उत प्रीतश्च वहिरन्तश्च निश्चवात् ।
 एको हि भगवान्नाथे^(२) अभावी आन्तर्लङ्घिजाः ॥ ३४ ७ ॥
 ततस्ते षडयः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः ।
 अन्तर्ब्रवांस म^(३)मारोप्यग्निं तथात्मनि ॥ ३४ ८ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा विशुद्धेनान्तरात्मनि ।
 अनन्यमनसो भूत्वा प्रपद्यन्ते महेश्वरं ॥ ३४ ९ ॥
 व्रतोपवासनिरताः सर्वभूतदयापराः ।
 योगमनुपमन्दिष्यं प्राप्तं तैश्चिन्मंत्रयैः ॥ ३५ ० ॥
 प्रपद्य परया भक्त्या ज्ञानयुक्तेन तेजसा ।
 तैर्लब्धं रुद्रसालोक्यं शान्धनं पदमव्ययं ॥ ३५ १ ॥
 यः पठेत्तपसा युक्तो वायुप्रोक्तमिमां स्तुतिं ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा स्वक्रियापरः ॥ ३५ २ ॥
 सभते रुद्रसालोक्यं भक्तिमान् विगतज्वरः ।

(१) अयं पाठो लेखकप्रमादात्समजनि ।

(२) ब्राह्म इति क० ।

(३) तस्य स्या अमसं वासमिति ड० च०, सस्य अमसं वासमिति क० । एते पाठा अर्थैर्हीनाः । अत्र खं खनामसंवासमितिपाठोऽर्थ-
 प्रतिपत्तिकरः ।

अमघपस्य स्रः शूद्रो भवभक्तो जितेन्द्रियः ॥३५३॥

आभूतसंज्ञवस्त्राधी अप्रतीघातसक्षयः ।

गाणपत्यं च सभेते स्नानं वा सर्वकामिकं ॥३५४॥

मद्यपो मद्यपैः शार्ङ्गं भूतसङ्घैश्च मोदते ।

सोऽर्च्यमानो महीपृष्ठे मर्त्यानां वरदो भवेत् ।

इतिशेवाच भगवान् वायुर्वाक्यमिदं वरः ॥३५५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते अनुषङ्गपादे त्रिवपुरवर्णनं नाम
उगचत्वारिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

—o—o—o—

अनुवक्रपादः ।

सत उवाच । (१) प्रत्याहारं प्रवक्ष्यामि परस्मान्ने स्वयम्भुवः ।

ब्रह्मणः स्थितिकाले तु क्षीणे तस्मिंस्तदा प्रभोः ॥१॥

यथेदं कुरुतेऽध्यात्मं सुसूक्ष्मं विश्वमीश्वरः ।

अव्यक्तान् यसते व्यक्तं (२) प्रत्याहारेष कृत्स्नम् ॥२॥

परं तदनु कल्पानामपूर्णे कल्पसङ्घे ।

उपस्थिते महाघोरे ह्यप्रत्यक्षे तु कल्पचित् ॥३॥

अन्ते द्रुमस्य सम्प्राप्ते पश्चिमस्य मनोस्तदा ।

अन्ते कस्त्रियुगे तस्मिन् क्षीणे मंहार उच्यते ॥४॥

सम्प्रक्षाले तदा वृत्ते प्रत्याहारे ह्यपस्थिते (३) ।

प्रत्याहारे तदा तस्मिन् भूततन्मात्रसंघे ॥५॥

महदादेर्विकारस्य विज्ञेयान्तस्य संघे ।

---

(१) क० उ० च० ह० पुस्तकेषु प्रत्याहारादिकतिपयविवयनिर्देशानन्तरं यत्र्यसमाप्तिर्दृश्यते । तेषु गयामाहात्म्यवर्षनं नास्ति । ख० ग० पुस्तकयोस्तु प्रत्याहारादिविवयनिर्देशो नास्ति गयामाहात्म्यकथनानन्तरं यत्र्यसमाप्तिर्दृश्यते । अस्मिन् पुस्तके प्रत्याहारादिविवयमुद्रात्परं गयामाहात्म्यमुद्रात्तनेन यत्र्यसमाप्तिर्भविष्यति ।

(२) अव्यक्तं यसते व्यक्तान् इति पाठः समीचीनः ।

(३) ह्यपस्थिते इति पाठः सम्भवपरः । सम्प्रक्षाले इति श्लोकार्जात्परं श्लोकार्जे पतितं साक्षाद्भूतान् ।

स्वभावकारिते तस्मिन् प्रवृत्ते प्रतिसञ्चरे ॥६॥
 आपो यस्यन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धात्मकं गुणं ।
 आन्तगन्धा ततो भूमिः प्रस्रयत्वाथ कल्पते ।
 प्रविष्टे गन्धतन्मात्रे तोषावस्था धरा भवेत् ॥७॥
 आपस्तदा प्रनष्टा वै वेगवत्यो महास्रगाः ।
 सर्वमापूरयित्वेदं तिष्ठन्ति विचरन्ति च ॥८॥
 अपामस्ति गुणो यस्तु ज्योतिषे लीयते रसः ।
 नश्यन्थापस्तदान्ते च रसतन्मात्रसङ्ख्यात् ॥९॥
 ताजवेत्यहतरसा^(१) ज्योतिष्प्रं प्राप्नुवन्त्युत ।
 यस्ते च ब्रह्मिणे तेजः सर्वतोसुखमीक्ष्यते ॥१०॥
 अथाग्निः सर्वतो व्याप्त आदत्ते तज्जलान्तादा ।
 सर्वमापूर्यतेऽर्चिर्भिस्तदा जगदिदं ब्रह्मैः ११॥
 अर्चिर्भिः क्षन्तते तस्मिन् तिर्यगूर्द्धमधस्ततः ।
 ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुरन्ति^(२) प्रकाशकं ।
 प्रलीयते तदा तस्मिन् दीपार्चिरिव माहते ॥१२॥
 प्रनष्टे रूपतन्मात्रे हतरूपो विभावसुः ।
 उप्रज्ञान्यति तेजो हि वायुना धूपते^(३) महत् ॥१३॥
 निराश्रितो तदा लोकै वायुभृते च तेजसि ।

(१) ताजवेत्यहतरसा इत्यत्र, तेजसा संहरसा इति पाठो विशुद्धः ॥

(२) रन्ति इति पाठो श्लेषकप्रमादजनितः । रन्ति इत्यत्र हन्ति इति पाठः समीचीनः ।

(३) धूपते इति उ० च० ।

ततस्तुमुक्त^(१)मासाद्य वायुः सम्भवमात्मनः ॥१४॥
 ऊर्ध्वं चाधश्च तिर्यक्च दोधवीति^(२) दिशो दम् ।
 वायोरपि गुणं स्वर्गमाकाशं यसते च तत् ॥१५॥
 प्रकाम्यति तदा वायुः खेन्नु तिष्ठत्यमावृतं ।
 अरूपमरसस्यर्गमगन्धं न च मूर्तिमत् ॥१६॥
 सर्वमापूरयन्नादैः सुमहत्तत् प्रकाशते ।
 परिमण्डलन्तच्छुषिरमाकाशं ब्रह्मलक्षणं ॥१७॥
 ब्रह्ममात्रं तदाकाशं सर्वमावृत्य तिष्ठति ।
 तन्तु ब्रह्मगुणान्मस्य भूतादिः यसते पुनः ॥१८॥
 भूतेन्द्रियेषु युगपद्भूतादीं संस्थितेषु वै ।
 अभिमानान्नको ह्येष भूतादिस्तामसः स्यतः ॥१९॥
 भूतादिं यसते चापि महान् वै बुद्धिलक्षणः ।
 महामात्मा तु विज्ञेयः संकल्पो व्यवसायकः ॥२०॥
 बुद्धिर्मगस्य सिद्धस्य महानवर एव च ।
 पर्यायवाचकैः ब्रह्मैस्तमाहुस्तत्त्वचिन्तकाः ॥२१॥
 सम्प्रलीनेषु भूतेषु गुणेषाम्ये तमोभये ।
 स्वात्मन्येव स्थिते सैव कारणे लोककारणे ॥२२॥
 विनिवृत्ते तदा सर्गे प्रकृत्यावस्थितेन वै ।
 तदाद्यन्तपरोक्षत्वाददृष्टत्वाच्च कस्यचित् ॥२३॥

(१) ततः खं मूलमितिपाठः समीचानः ।

(२) दोधीति इति क० ज० हेा धवीति च० । एते सर्वे पाठा निधि
 करणमादुहताः ।

अनास्थानादबोधत्वादज्ञानाद्ज्ञानिनामपि ।
 आगतागतिकत्वाच्च ग्रहणं तन्न^(१) विद्यते ॥२४॥
 भावपाञ्चानुमानाच्च चिन्तयित्त्वेदमुच्यते ।
 स्थिते तु कारणे तस्मिन् नित्ये सदसदात्मिके ॥२५॥
 अनिर्देश्या प्रवृत्तिर्वै स्वात्मिका कारणेन तु ।
 एवं सप्तादयोऽभ्यस्तात् क्रमात्प्रकृतयस्तु वै ॥२६॥
 प्रत्याहारे तदा सर्गे प्रविशन्ति परस्परं ।
 येनेदमावृतं सर्वं मण्डलस्तु प्रक्षीयते ॥२७॥
 सप्तदीपसमुद्रान्तं सप्तलोकं सपर्वतं ।
 उदकावरणं यच्च ज्योतिषां^(२) क्षीयते तु तत् ॥२८॥
 द्युत्तैजसं चावरणमाकाशं^(३) यसते तु तत् ।
 यदायस्यं चावरणमाकाशं यसते तु तत् ॥२९॥
 आकाशावरणं यच्च भूतादिर्यसते तु तत् ।
 भूतादिं यसते चापि महान् वै बुद्धिसंशयः ॥३०॥
 महान्तं यसतेऽव्यक्तं गुणसाम्यं ततः परं ।
 एतौ संहारविस्तारौ ब्रह्माव्यक्तो ततः पुनः ॥३१॥
 सृजते यसते सैव विकारान् सर्गसंघमे ।
 संक्रिया र्यकरणाः संसिद्धा ज्ञानिनस्तु ये ॥३२॥
 गत्वा जवच्चवीभावे स्थानेष्वेषु प्रसंथमान् ।

(१) ग्रहणमिदं इति पाठः समीचीनः ।

(२) ज्योतिषि इति पाठः सामुः ।

(३) मासतो इति पाठः साधीयान् ।

प्रत्याहारे वियुज्यन्ते चेन्नानाः करणैः पुनः ॥ ३३ ॥
 अथक्त्वं चेन्नमित्याहुर्ब्रह्म चेन्न उच्यते ।
 साधर्म्यवैधर्म्यकृतसंयोगोऽनादिर्मांसयोः ॥ ३४ ॥
 एवं सर्गेषु विज्ञेयं चेन्नज्ञेस्विह ब्राह्मणाः ।
 ब्रह्मविषैव विज्ञेयः चेन्नज्ञानात् पृथक् पृथक् ॥ ३५ ॥
 विषयाविषयत्वञ्च चेन्नचेन्नयोः^(१) स्मृतं ।
 ब्रह्मा तु विषयो ज्ञेयोऽविषयः चेन्नमुच्यते ॥ ३६ ॥
 चेन्नज्ञाधिष्ठितं चेन्न चेन्नज्ञार्थं प्रचकते ।
 वज्रत्वाच्च शरीराणां शरीरी वज्रधा स्मृतः ॥ ३७ ॥
 अयूहाभङ्गराक्षैव ज्योतिर्वच्च व्यवस्थितः ।
 यस्मात्प्रतिशरीरं हि सुखदुःखोपलम्बिता ।
 तस्मान्पुरुषमानात्वं विज्ञेयं तु विजानता ॥ ३८ ॥
 यदा प्रवर्तन्ते तेषां भेदानां चैव संयमाः ।
 स्वभावकारिताः सर्वे कालेन महता तदा ॥ ३९ ॥
 निवर्तन्ते तदा तस्य^(२) स्थितिरागः स्वयम्भुवः ।
 सद्दसा योज्यकैः सर्वै^(३) ब्रह्मलोकनिवासिभिः ॥ ४० ॥
 त्रिनिवृत्ते तदा रागे स्थितावात्मनिवासिनां ।
 तत्कास्यवासिनां तेषां तदा तद्दोषदर्शिनां ॥ ४१ ॥
 उत्पद्यतेऽथ वैराग्यमात्मवाद्प्रनाशनं ।

(१) चेन्नज्ञज्ञप्रयोरिति पाठः सुसङ्गतः ।

(२) तदावश्यं इति ह् ।

(३) सद्दसा ये स्वज्ञैः सर्वै इति क् । सद्दसा योज्यकैः सर्वै इति ह् । अ० ।

भोज्यभोक्तृत्वनामत्वे तेषां तद्भावदर्शिनां^(१) ॥४२॥
 पृथग्ज्ञानेन चेचञ्चास्तनस्ते ब्रह्मसौकिकाः ।
 प्रकृतौ करुणा नीताः सर्वे नामाप्रदर्शिनाः ॥४३॥
 स्वरात्मन्येवावतिष्ठन्ते प्रमान्ता दर्शनात्मकाः ।
 शूद्रा निरञ्जनाः सर्वे चेतनाचेतनास्तथा ॥४४॥
 तथैव परिनिर्वाणाः स्यता नामाग्निस्तु ते^(२) ।
 निर्गुणत्वाच्चिरात्मानः प्रकृत्यन्ते व्यतिक्रमात् ॥४५॥
 इत्येवं प्राकृतः प्रोक्तः प्रतिसर्गः स्वयम्भुवः ।
 भिद्यन्ते सर्वभूतानां करुणानि प्रसंयमे ॥४६॥
 इत्येष संयमस्यैव तत्त्वानां करुणैः सह ।
 तत्त्वप्रसंयमो ह्येष स्यतो ह्यावर्त्तको द्विजाः ॥४७॥
 स्यत उवाच । धर्माधर्मौ तपो ज्ञानं शूभे सत्यानृते तथा ।
 ऊर्द्धभावे ह्यधोभावे सुखदुःखे प्रियाप्रिये ॥४८॥
 सर्वमेतत्प्रयातस्व^(३) गुणमाचात्मकं स्यतं ।
 गिरिन्द्रियाणां च तदा ज्ञानिनां यच्छुभाशुभं ॥४९॥
 प्रकृत्यां चैव तत्सर्वं पुण्यं पापं प्रतिष्ठति ।
 योऽन्यवस्था स्वभावे च^(४) देहिनां तु निविध्यते^(५) ॥५०॥
 अन्तनां पापपुण्यान्मु प्रकृतौ यत्प्रतिष्ठितं ।

(१) भोज्यभोक्तृत्वनामत्वे तेषां तद्भावदर्शिनामिति च० ।

(२) वै इति क० ज० ये इति ऊ० ।

(३) प्रयासस्येति ऊ० च० ह० ।

(४) स्यताच्चेह इति ऊ० च० ।

(५) निविध्यते इति क० ह० ज० ।

अथक्तस्त्रानि तान्येव पुण्यपापानि जन्तवः ।
 ये जयन्ति पुनर्देहे देहान्यत्वे तथैव च ॥ ५१ ॥
 धर्माधर्मौ तु जन्मूर्ता गुणमात्रात्मकावुभौ ।
 करणैः स्वैः प्रचीयेते कायत्वेनेह जन्तुभिः ॥ ५२ ॥
 सुचेतनाः प्रक्षीयन्ते चेन्नञ्चाधिष्ठिता गुणाः ।
 सर्गे च प्रतिसर्गे च संसारे चैव जन्तवः ।
 संयुज्यन्ते विद्युज्यन्ते करणैः सञ्चरन्ति च ॥ ५३ ॥
 राजसी तामसी चैव सात्विकी चैव वृत्तयः ।
 गुणमात्राः प्रवर्त्तन्ते पुरुषाधिष्ठितास्त्रिधा ॥ ५४ ॥
 ऊर्द्धं देवात्मकं सप्तमधोभागात्मकं तमः ।
 तयोः प्रवर्त्तकं मध्ये इहैवावर्त्तकं रजः ॥ ५५ ॥
 इत्येवं परिवर्त्तन्ते त्रयः ओतो गुणात्मकाः ।
 लोकेषु सर्वभूतानां तन्न कार्यं^(१) विजानता ॥ ५६ ॥
 अविद्याप्रत्ययारम्भा आरभ्यन्ते हि मानवैः ।
 एतास्तु गतयस्त्रिस्तः शुभाः पापात्मिकाः स्वताः ॥ ५७ ॥
 तमसाभिभवाज्जन्तुर्यथातथ्यं न विन्दति ।
 अतस्तदर्शनात् सोऽथ त्रिविधं बध्यते ततः ॥ ५८ ॥
 प्राज्ञतेन च बन्धेन तथा वैकारिकेन च ।
 दक्षिणाभिसृतीयेन बद्धोऽत्यन्तं विवर्त्तते ॥ ५९ ॥
 इत्येते वै त्रयः प्रोक्ता बन्धा द्यज्ञानहेतुकाः ।
 अनित्ये नित्यसंज्ञा च दुःखे च सुखदर्शनं ॥ ६० ॥

(१) ते तु वार्या इति पाठः समीचीनः ।

अस्त्रे स्त्रमिति च ज्ञानमशुचौ शुचिनिश्चयः ।
 येषामेते मनोदोषा ज्ञानदोषा विपर्ययात् ॥ ६१ ॥
 रागद्वेषनिवृत्तिश्च तज्ज्ञानं समुदाहृतं ।
 ज्ञानं तमसो मूलं कर्मदयफलं रजः ।
 कर्मजस्य पुनर्देहो महादुःखं प्रवर्तते ॥ ६२ ॥
 ओचजा नेत्रजा चैव त्वग्जिह्वाघ्राणतस्तथा ।
 पुनर्भवकरी दुःखा कर्मणां जायते तु सा^(१) ॥ ६३ ॥
 सदृश्याऽभिहितो बाह्यः स्वकृतैः कर्मणः फलैः ।
 तेषुपाक्षीकवज्जीवस्तत्रैव परिवर्तते^(२) ॥ ६४ ॥
 तस्मात् स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मात्मज्ञानसुपदिश्यते ।
 तं ज्ञानं^(३) मवधार्यैकं ज्ञाने यत्नं समाचरेत् ॥ ६५ ॥
 ज्ञानादिजयते सर्वन्यागाद्बुद्धिर्विरज्यते ।
 वैराग्याच्छुध्यते चापि शुद्धः सत्त्वेन सुच्यते ॥ ६६ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि रागं भूतापहारिणं ।
 अभिषङ्गाय यो यस्माद्विषयोऽप्यवशात्प्रमः^(४) ॥ ६७ ॥
 अनिष्टमभिषङ्गं हि प्रीतितापविषादनं^(५) ।
 दुःखसाभे न तापञ्च सुखानुस्मरणं तथा ॥ ६८ ॥

(१) ओचजं नेत्रजं चैव त्वग्जिह्वाघ्राणतस्तथा । पुनर्भवकरं दुःखं कर्मणां जायते तु तत् इति पाठो विशुद्धः ।

(२) तेषुपाक्षीकवज्जीव इति क० तेषुपाक्षीकवज्जीव इति क० ।

(३) अत्रुमिति पाठः समीचीनः ।

(४) इतः श्लोकार्द्धात्परं श्लोकार्द्धं पतितं ।

(५) प्रीतितापविषादनमिति उ० च० । प्रीतितापविषादकत् इति पाठः सुबभार्यः ।

इत्येष वैषयो रागः संभ्रत्याः कारणं स्यत् ।
 ब्रह्मादौ स्थावरान्ते वै संसारे स्याधिभौतिके ।
 अज्ञानपूर्वकं तस्मादज्ञानन्तु विवर्जयेत् ॥ ६८ ॥
 यस्य चार्थं न प्रमाणं त्रिष्टाचारं तथैव च ।
 वर्णाश्रमविरोधी यः शिष्टशास्त्रविरोधकः ॥ ७० ॥
 एष मार्गो हि निरधितिर्द्योगो वै कारणं ।
 तिर्यग्योनिगतश्चैव कारणं स निरुच्यते ॥ ७१ ॥
 विविधा यातना स्थाने तिर्यग्योनी च षड्विधे ।
 कारणे विषये चैव प्रतिघातस्तु सर्वत्रः ॥ ७२ ॥
 अनेश्वर्यन्तु तत्सर्वं प्रतिघातात्मकं स्यत् ।
 इत्येषा तामसी दृष्टिर्भूतादीनां चतुर्विधा ॥ ७३ ॥
 सत्तत्त्वमात्रकश्चित्तं यथा सत्त्वप्रदर्शनात् ।
 तत्त्वानाञ्च तथा तत्त्वं दृष्ट्वा वै तत्त्वदर्शनात् ॥ ७४ ॥
 सत्त्वचेचक्षुनामात्ममेतज्ज्ञानार्थदर्शनं ।
 नानात्वदर्शनं ज्ञानं ज्ञानाद्वैयोगमुच्यते ॥ ७५ ॥
 तेन बद्धस्य वै बन्धो मोक्षो मुक्तस्य तेन च ।
 संसारे विनिष्टन्ते तु मुक्तो लिङ्गेन मुच्यते ॥ ७६ ॥
 निःसम्बन्धो ह्यसैतन्यः स्वात्मन्येवावतिष्ठते ।
 स्वात्मव्यवस्थितश्चापि विरूपाख्येन लिख्यते ॥ ७७ ॥
 इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं समासाज्ज्ञानमेक्षयोः ।
 स चापि त्रिविधः प्रोक्तो मोक्षो वै तत्त्वदर्शिभिः ॥ ७८ ॥
 पूर्वं वियोगो ज्ञानेन द्वितीयो रागसंक्षयात् ।

छिन्नाभावान्तु कैवल्यं कैवल्यान्तु निरञ्जनं ॥ ७८ ॥
 निरञ्जनत्वाच्छुद्धस्तु ततो नेता^(१) न विद्यते ।
 दृष्ट्याद्यन्तुतीयस्तु व्याख्यातं मोक्षकारणं ॥ ८० ॥
 निमित्तमप्रतीघाते इष्टशब्दादिज्ञज्ञणे^(२) ।
 अष्टवैतानि रूपाणि प्राकृतानि यथाक्रमं ॥ ८१ ॥
 ज्ञेयज्ञेयवसक्यन्ते गुणमाप्तात्मकानि तु ।
 अत उद्धं प्रवक्ष्यामि वैराग्यं दोषदर्शनात् ॥ ८२ ॥
 दिव्ये च मानुषे चैव विषये पञ्चसत्त्वये ।
 अप्रदेषोऽनभिस्वङ्गः कर्त्तव्यो दोषदर्शनात् ॥ ८३ ॥
 तापप्रतीतिविषादानां कार्यन्तु परिवर्जनं ।
 एवं वैराग्यमास्त्राप शरीरी निर्ममो भवेत् ॥ ८४ ॥
 अनित्यमन्निर्वं दुःखमिति बुद्ध्यानुचिन्त्य च ।
 त्रिगुह्यं कार्यकरणं सत्वान्येति चरान्तुय^(३) ॥ ८५ ॥
 परिपक्वकषायो हि कृत्स्नान् दोषान् प्रपश्यति ।
 ततः प्रयाणकाले हि दौर्बैर्नैमित्तिकैस्तथा ॥ ८६ ॥
 उष्मा प्रकुपितः काये तीव्रत्रायुसमीरितः ।
 स शरीरसुपाश्रित्य कृत्स्नान् दोषान् दृणद्धि वै ॥ ८७ ॥
 प्राणस्थानानि भिन्दन् हि छिन्दन्मर्माप्यतीत्य च ।

(१) नेता नेता इति ड० च० ।

(२) अष्टवैतानि वा० छ० ।

(३) सत्वान् पतिवशन्तुये इति ड० सत्वान्येतु वशन्तुपा इति च० सत्त्वान्येति वरांतुपा इति छ० । एते पाठा लेखकप्रमादात्पन्नाः । अत्र, सत्वो-
ऽभ्येति वसन्तुये इति पाठः सम्भावनीयः ।

शैत्यात्प्रकुपितो वायुर्द्वन्द्वं क्रमते ततः ॥ ८८ ॥
 स चायं सर्वभूतानां प्राणस्थानेष्ववस्थितः ।
 समासात् संवृते ज्ञाने संवृतेषु च कर्मसु ॥ ८९ ॥
 स जीवोऽनभ्यधिष्ठानः कर्मभिः स्वैः पुराकृतैः ।
 अष्टाङ्गप्राणवृत्तीर्वै स विद्यावयते पुनः ॥ ९० ॥
 अरीरं प्रजहंसो वै निरुच्छ्वासस्ततो भवेत् ।
 एवं प्राणैः परित्यक्तो मृत इत्यभिधीयते ॥ ९१ ॥
 यथेह लोके खद्योतं नीयमानमितस्ततः ।
 रञ्जनं तद्वधे यत्तु नेता नेता न विद्यते ॥ ९२ ॥
 दृष्ट्याक्षयस्तृतीयस्तु ध्याख्यातं मोक्षलक्षणं ।
 शब्दाद्ये विषये दोषविषये पञ्चलक्षणे ॥ ९३ ॥
 अप्रदेशोऽनभिव्यङ्गः प्रीतितापविवर्जनं ।
 वैराग्यकारणं ह्येते प्रकृतीनां लयस्य च ॥ ९४ ॥
 अष्टौ प्रकृतयो ज्ञेया पूर्वाक्ता वै यथाक्रमं ।
 अव्यक्ताद्यास्तु विज्ञेया भूतान्ता प्रकृतेर्ज्ञेयाः ॥ ९५ ॥
 वर्णाश्रमाचार्युक्ताः शिष्टाः शास्त्राविरोधिणः ।
 वर्णाश्रमाणां धर्मोऽयं देवस्थानेषु कारणं ॥ ९६ ॥
 ब्रह्मादीनि पित्राचान्तान्यष्टौ स्थानानि देवता ।
 श्रेयर्थमणिमाद्यं हि कारणं द्वाष्टलक्षणं ॥ ९७ ॥
 निमित्तमप्रतीघाते इष्टे शब्दादिलक्षणे ।
 अष्टावेतानि रूपाणि प्राकृतानि यथाक्रमं ॥ ९८ ॥
 क्षेत्रज्ञेष्वनुसन्ध्यान्ते गणमात्रात्मकानि तु ।

प्राटङ्गाखे पृथक्त्वेन पश्यन्तीह न चक्षुषा ॥ ८८ ॥
 पश्यन्त्वेवंविधं सिद्धा जीवं दिव्येन चक्षुषा ।
 स्वाविति श्वानपानस्य^(१) योनीः प्रविशतस्तथा ॥ १०० ॥
 तिर्यगूर्द्ध्वमधस्ताच्च धावतोऽपि यथाक्रमं ।
 जीवप्राणास्तथाक्लिङ्गं कारणस्य चतुष्टयं ॥ १०१ ॥
 पर्यायवाचकैः शब्दैरेकार्थैः सोऽभिलिख्यते ।
 व्यक्ताव्यक्ते प्रमाणोऽयं स वै रूपं तु क्लृप्तमः ॥ १०२ ॥
 अव्यक्तान्तगृहीतं च चेचन्नाधिष्ठितञ्च यत् ।
 एवं ज्ञात्वा शूचिर्भूत्वा ज्ञानाद्देवि प्रसुच्यते ॥ १०३ ॥
 नष्टञ्चेव यथा तत्त्वं तत्त्वानां तत्त्वदर्शनं ।
 यथेष्टं परिनिर्व्याति भिक्षे देष्टे सुनिर्वृते ॥ १०४ ॥
 भिद्यते करणञ्चापि अव्यक्ताज्ञानिनस्ततः ।
 सुक्तो गुणशरीरेण प्राणाद्येन तु सर्वज्ञः ॥ १०५ ॥
 नान्यच्छरीरमादत्ते दग्धे वीजे यथाक्षुरः ।
 जीविकः^(२) सर्वसंसारोऽज्ञाशरीरमानसः^(३) ॥ १०६ ॥
 ज्ञानात्तदुर्द्वाच्छुद्धः प्रकृतिं सोऽनुवर्त्तते ।
 प्रकृतिं सत्यमित्याहुर्विकारोऽनृतसुच्यते ॥ १०७ ॥
 तत्सद्भावोऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यसुच्यते ।
 अनामरूपचेचननामरूपं प्रपद्यते ॥ १०८ ॥

(१) स्वारितं श्वानपानस्य इति उ० स्वावितं श्वानपानस्य इति च०
स्वाविति श्वानपानस्य इति इ० ।

(२) जावीक इति क० च० इ० ।

(३) विष्णं शरीरमानस इति उ० च० इ० ।

यस्मात् क्षेपं विजानाति तस्मात् क्षेपज्ञः उच्यते ।
 क्षेपप्रत्ययतो^(१) यस्मात् क्षेपज्ञः प्रथम उच्यते ॥ १०८ ॥
 क्षेपज्ञः^(२) स्मर्यते तस्मात् क्षेपज्ञैर्विभाव्यते ।
 क्षेपत्वप्रत्ययं दृष्टं क्षेपज्ञः प्रत्ययी सदा ॥ ११० ॥
 क्षयणात् करणाच्चैव क्तचाणान्तथैव च ।
 भोज्यत्वाद् विषयत्वाच्च क्षेपं क्षेपविदो विदुः ॥ १११ ॥
 मद्ददाद्यं विज्ञेयान्तं सर्वैरूप्यं विलक्षणं ।
 विकारस्तत्क्षणं तद्वै साक्षरक्षरमेव^(३) च ॥ ११२ ॥
 तमेव च विकारन्तु यस्माद्वै क्षरते^(४) पुनः ।
 तस्माच्च कारणाच्चैव क्षरमित्यभिधीयते ॥ ११३ ॥
 सुखदुःखमोदभावा भोज्यमित्यभिधीयते ।
 अचेतत्वाद्धि विषयत्वाद्धि धर्मविभुः स्मृतः ॥ ११४ ॥
 न क्षीयते न क्षरति विकारप्रसूतन्तु तत् ।
 अक्षरन्तेन चाप्युक्तमक्षीणत्वान्तथैव च ॥ ११५ ॥
 यस्मान्पूर्व्यभुञ्जेते च तस्मात् पुरुष उच्यते ।
 पुरप्रत्ययिको^(५) यस्मात् पुरुषेत्यभिधीयते ॥ ११६ ॥
 पुरुषं कथयस्वाथ कथनान्तैर्विभाव्यते ।
 शुद्धो निरञ्जनाभाषो ज्ञानाज्ञानविवर्जितः ॥ ११७ ॥

- (१) क्षेपज्ञः प्रयतो इति उ० अ० ।
 (२) क्षेपज्ञैरिति पाठः साधुः ।
 (३) त्वक्षरक्षरमिति पाठः समीचीनः ।
 (४) रक्षते इति अ० छ० ।
 (५) पौरप्रत्ययिक इति पाठो विशुद्धः ।

अस्ति नास्तीति सोऽन्योवा बद्धो मुक्तो मतः स्थितः ।
 कैर्हेतिकान्तनिर्द्देशसूक्त^(१) सस्मिन्न विद्यते ॥ ११८ ॥
 शूद्रुत्वात् तु देशो वै दृष्टत्वात्समदर्शनः ।
 आत्मप्रत्ययकारी सारगुणश्चापि हेतुकं^(२) ।
 भावयाद्भ्रमनुमान्य चिन्तयन्न प्रसुद्यते ॥ ११९ ॥
 यदा पश्यति ज्ञातारं ज्ञानार्थं दर्शनात्मकं ।
 दृग्भादृग्शेषु निर्द्देशकदा तदुद्धरं वरं ॥ १२० ॥
 एवं ज्ञात्वा स विज्ञाता ततः ज्ञानं नियच्छति ।
 कार्यं च कारणे चैव बुद्धादौ भौतिके तदा ॥ १२१ ॥
 संप्रयुक्तो वियुक्तो वा जीवितो वा मृतस्य च ।
 विज्ञाता न च दृश्येत पृथक्केनेह सर्वत्रः ॥ १२२ ॥
 ज्ञेयात्मानं तमात्मानं^(३) कारणात्मा नियच्छति ।
 प्रकृतौ कारणे चैव स्वात्मन्येवोपतिष्ठति ॥ १२३ ॥
 अस्ति नास्तीति सोऽन्यो वो दृष्टासुचेति वा पुनः ।
 एकत्वं वा पृथक्त्वं वा ज्ञेयज्ञपुरुषेति वा ॥ १२४ ॥
 आत्मवान् स निरात्मा वा चेतनोऽचेतनोऽपि वा ।
 कर्त्ता वा सोऽप्यकर्त्ता वा भोक्ता वा भोग्यमेव वा ॥ १२५ ॥
 यज्ज्ञात्वा न निवर्त्तन्ते ज्ञेयज्ञे तु निरञ्जने ।
 अत्रार्थं तदनाख्यानादद्याद्भ्रत्वाद्देतुनि ॥ १२६ ॥

(१) कैर्हेतिका तु निर्द्देश्य सूक्त इति क० च० छ० ।

(२) आत्मप्रत्ययकारी स न जूनं चाप्यहेतुकं इति पाठोऽत्र सम्भाव्यते ।

(३) तथात्मानमिति क० छ० ।

अप्रतर्क्यमचिन्त्यत्वाद्वाप्यत्वाच्च सर्वत्रः ।
 नाभिलिप्यति तत्तत्त्वं सम्प्राप्य मनसा सह ॥१५७॥
 चेचञ्जे निर्गुणे शुद्धे ज्ञान्ते चीणे निरञ्जने ।
 व्यथेतसुखःदुखे च निरुद्धे ज्ञान्तिमागते ॥१५८॥
 निरात्मके पुनस्तस्मिन् वाच्यावाच्यो न विद्यते ।
 एतौ संहारविस्तारौ व्यक्ताव्यक्तौ ततः पुनः ॥१५९॥
 सृजते यस्यते चैव यस्तः^(१) पर्यवतिष्ठते ।
 चेचञ्जाधिष्ठितं सर्वं पुनः सर्वं प्रवर्त्तते ॥१६०॥
 अधिष्ठानप्रवृत्तेन तस्य ते^(२) बुद्धिपूर्वकं ।
 साधर्म्यवैधर्म्यकृतसंयोगो विधितस्तयोः ।
 अनादिमान् स^(३) संयोगो महापुरुषजः स्मृतः ॥१६१॥

यावच्च सर्गप्रतिसर्गकाल-

स्त्वावच्च तिष्ठति सुसम्भिरुष्य ।

पूर्वं हितव्ये तद्बुद्धिपूर्वं

प्रवर्त्तते तत्पुरुषार्थमेव ॥१६२॥

एषा निसर्गप्रतिसर्ग पूर्वं

प्रधानिकी चेश्वरकारिता च ।

अनाद्यमान्ता ह्यभिमानपूर्वकं

विचासयन्ती जगदभ्युपैति ॥१६३॥

(१) यस्तौ इति क० ख० छ० ज० ।

(२) अधिष्ठानप्रवृत्तेतस्य वै इति पाठः शुद्धः ।

(३) अनादिमाञ्छेत् इति क० छ० ज० ।

इत्येष प्राक्तनः सर्गस्तृतीयो हेतुसचचः ।

उक्तेः क्षिप्रं कदात्यन्तं करय^(१)स्तत् प्रसुच्यते ॥१२४॥

इत्येष प्रतिशर्गो वल्लिविधः कीर्त्तितो मया ।

विस्तरेणानुपूर्व्या च भूयः किं वर्त्तयाम्यहं ॥१२५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते अनुषङ्गपादो नाम

पत्वारिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

---

(१) करय इति छ० च० इ० करय इति ज० । अत्र कविभिरिति पाठः साधुः ।

अथ एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अनुषङ्गपादः ।

अथ जसुः । स्रुतं सुमहदास्थानं भवता परिकीर्तितं ।
प्रजागर्गा मनुभिः सार्द्धं देवानामृचिभिः सह ॥१॥
पितृगन्धर्वभूतानां विश्वाचोरगरक्षसां ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षाणामेव पक्षिणां ॥२॥
अत्यद्भुतानि कर्माणि विधिमान् धर्मनिस्रयः ।
विचिन्वास्व कथार्योगा जन्म साध्यमनुत्तमं ॥३॥
तत्कथ्यमानमस्माकं भवता स्रष्टृणया गिरां ।
मनःकर्णसुखं सौते प्रीणात्याभूतसम्भवं ॥४॥
एवमारोह्य ते स्रुतं सत्कृत्य^(१) च महर्षयः ।
पप्रच्छुः सचिणः सर्वे पुनः सर्गप्रवर्त्तनं ॥५॥
कथं स्रुतं महाप्राज्ञ पुनः सर्गः प्रपत्स्यते ।
बन्धेषु सम्प्रसीनेषु गुणसाम्ये तमोमये ॥६॥
विकारेष्वविसृष्टेषु अव्यक्ते चात्मनि स्थिते ।
अप्रवृत्ते ब्राह्मणानु^(२) महासायोज्यगैस्तदा ।
कथं प्रपत्स्यते सर्गस्तथाः प्रब्रूहि पृच्छतां ॥७॥

(१) सत्कृताच्चेति ह० ।

(२) अप्रवृत्तौ ब्रह्मण्यस्तु इति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।

एवमुक्तस्ततः स्रुतस्तदासौ खोमहर्षणः ।
 व्याख्यातुमुपपन्नकाम पुनः सर्गप्रवर्तनं ॥८॥
 अहं वो वर्त्तयिष्यामि यथा सर्गः प्रपत्स्यते ।
 पूर्ववत्स तु विज्ञेयः समासान्तं निबोधत ॥ ९॥
 बृष्टं चेवानुमेयञ्च तर्कं वक्ष्यामि युक्तिः ।
 तस्माद्वाचो^(१) निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥१०॥
 अव्यक्तवत् परोक्षत्वाद्ग्रहणं तद्गुरासहं ।
 विकारैः प्रतिबंधदृष्टे^(२) गुणसाम्ये निवर्त्तते ॥११॥
 प्रधानं पुरुषाणाञ्च साधर्म्येषैव तिष्ठति ।
 धर्माधर्मौ प्रक्षीयेते अव्यक्तौ प्राणिनां सदा ॥१२॥
 सत्तमाचात्मको धर्मो गुणसत्ते प्रतिष्ठितः ।
 तमोमाचात्मकोऽधर्मो गुणे तमसि तिष्ठति ॥१३॥
 अविभागवतावेतौ गुणसाम्यस्थितावुभौ ।
 सर्वकार्ये^(३) बुद्धिपूर्वं प्रधानस्य प्रपत्स्यते ॥१४॥
 अबुद्धिपूर्वं चेचञ्च अधिष्ठास्यति तान् गुणान् ।
 एवं तानभिमानेन प्रपत्स्येत पुरस्तादा^(४) ॥१५॥
 यदा प्रवर्त्तितव्यन्तु चेचचेचञ्चयोर्दयोः ।
 भोव्यभोक्तृत्वसम्बन्धं प्रपत्स्येते युतावुभौ ॥१६॥

(१) यस्माद्वाचो इति पाठः सुसङ्गतः ।

(२) विकारैः प्रतिबंधदृष्टो इति पाठो विमुद्भः ।

(३) सर्वकार्यमिति पाठः साधुः ।

(४) पुरःसरमिति छ० च० ।

तस्माच्छरणमव्यक्तं साम्ये स्थित्वा गुणात्मकान्^(१) ।

चेचज्ञाधिष्ठितं तच्च वैषम्यं भजते तु तत् ॥१७॥

ततः प्रपत्यते व्यक्तं चेचचेचज्ञयोर्द्वयोः ।

चेचज्ञाधिष्ठितं सत्त्वं विकारं जनयिष्यति ॥१८॥

महदाद्यं विशेषान्तं चतुर्विंशतगुणात्मकं ।

चेचज्ञस्य प्रधानस्य पुरुषस्य प्रपत्यते ॥१९॥

ब्रह्माख्ये प्रथमः सोऽथ भविता चेश्वरः पुनः ।

ततो ज्ञेयस्य कृत्स्नस्य सर्वभूतपतिः शिवः ॥२०॥

ईश्वरः सर्वसुक्तानां ब्रह्मा ब्रह्ममयो महान् ।

आदिदेवः प्रधानस्थानुग्रहाय प्रवक्ष्यते^(२) ॥२१॥

अनाद्यौ वरसुत्पादौ^(३) उभौ सुखौ तु तौ स्वतौ ।

अनादिसंयोगवतौ सर्वचेचज्ञमेव च ॥२२॥

असृष्टिपूर्वकं युक्तौ मज्जकौ तु वुरौ तदा ।

अप्रत्ययमनाद्यं च स्थितावुदकमस्यन्नः^(४) ॥२३॥

प्रवृत्ते पूर्वतः पूर्वं पुनः सर्गे प्रपत्यते ।

अज्ञागुणैः प्रवर्तन्ते रजःसत्त्वमात्मकं ॥२४॥

प्रवृत्तिकाले रजसाभिपन्न-

महत्त्वभूतादिविशेष्यताच्च ।

(१) गुणात्मकमिति पाठः समीचीनः ।

(२) प्रवक्ष्यते इति ख० ।

(३) स्वयमुत्पन्नौ इति पाठः साचीयान् ।

(४) एष श्लोको लिपिकरप्रमादाद्भ्रान्तिपूर्णाः ।

विशेषता चेन्द्रियताश्च धाम्नि

गुणावधाने^(१) पतिभिर्नगुह्याः ॥१५॥

सत्याभिध्यायिन^(२) स्याद्यध्यायिनः सन्निमित्तकं ।

रजःश्वेततमा स्यान्ना विभक्त्याः परस्परं ॥१६॥

आद्यन्ते संप्रपद्यन्ते चेत्तज्ज्ञासु सर्वत्रः ।

संसिद्धकार्यकरणा चतुष्टयान्ऽभिसागिनः ॥१७॥

सर्वे सत्ताः प्रपद्यन्ते अथाह्नात्पूर्वमेव च ।

प्रभृते या च सुवहाः साधिकास्त्रायसाधिका ॥१८॥

संवरत्तसु ते सर्वे स्थानप्रकर्षेः सह ।

कस्त्र्यापि प्रतिपद्यन्ते चतुष्टयान् पुनः पुनः ॥१९॥

गुणमात्रात्कसायैव धर्माधर्मौ परस्परं ।

आरस्यन्तीह सान्द्योन्त्यं वरेष्वागुपद्वेष च ॥२०॥

सर्वे तुह्याः प्रसृष्टार्थं सर्गादौ धाम्नि विक्रियां ।

गुणासन् प्रतिधावन्ते तस्मात्तत् तस्य रोचते ॥२१॥

गुणास्ते धाम्नि सर्वाणि प्राक् दृष्टेः प्रतिपेदिरे ।

तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृष्टमायाः पुनः पुनः ॥२२॥

हिंसाहिंसे मृदुकूरे धर्माधर्माद्यतानृते ।

तस्माविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥२३॥

अज्ञाभूतेषु ज्ञानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्त्तिषु ।

विप्रयोगाश्च भूतानां गुणेषुः संप्रवर्त्तते ॥२४॥

(१) गुणावधानौ इति सं० च० ।

(२) सत्याभिध्यायिन इति क० ।

इत्येष वो मया ख्यातः पुनः सर्गः समासतः ।
 समासादेव वक्ष्यामि ब्रह्मणोऽथ समुद्भवम् ॥ ३५ ॥
 अथक्तात्कारणात्तस्मात्प्रित्यात् सदसदात्मकात् ।
 प्रधानपुरुषाभ्यान्तु जायते च महेश्वरः ॥ ३६ ॥
 स पुनः सम्भवपिता^(१) जायते ब्रह्ममंजितः ।
 सृजते स पुनर्लोकानभिमानगुणात्मकान् ॥ ३७ ॥
 अहङ्कारस्तु महतस्तस्माद्भूतानि चात्मनः ।
 युगपत् सम्प्रवर्त्तन्ते भूतान्येवेन्द्रियाणि च ।
 भूतभेदाच्च भूतेभ्यः इति सर्गः प्रवर्त्तते ॥ ३८ ॥
 विस्तरावयवस्येषां यथाप्रज्ञं यथाश्रुतं ।
 कीर्तितं वो यथा पूर्वं तथैवाभ्युपधार्यतां ॥ ३९ ॥
 एतच्छ्रुत्वा मैमिषेयास्तदानीं
 लोकौत्पत्तिं संस्थितिं च व्ययञ्च^(२) ।
 तस्मिन् सचे^(३)ऽवभृथं^(४) प्राप्य शुद्धाः
 पुण्यं लोकमृषयः प्राप्नुवन्ति^(५) ॥ ४० ॥
 यथा यूयं विधिदेवतादी-
 निष्ट्वा^(६) चैवावभृथं प्राप्य शुद्धाः^(७) ।

(१) सम्भावयिता इति छ० च० ।

(२) चाव्ययञ्च इति छ० च०, चाव्ययञ्च इति छ० ।

(३) सचे इति छ० ।

(४) प्रभृथमिति छ० च०, ऽवभृथमिति छ० ।

(५) प्राप्तवन्तः इति पाठः समीचीनः ।

(६) विधिदेवतादीनिष्ठा इति छ० ।

(७) पुण्यं लोकमृषयः प्राप्नुवन्ति ॥ ४० ॥ यथा यूयं विधिदेवतादीनिष्ठा
 चैवावभृथं प्राप्य शुद्धाः इत्यन्तपाठो छ० च० पुस्तकयोर्म विद्यते ।

त्वक्का देहानायुषोऽन्ते कृतार्थान्
 पुण्यान् लोकान् प्राप्य यथेष्टं चरिष्यथ^(१) ॥४१॥
 एते ते नैमिषेया वै दृष्ट्वा सृष्ट्वा च वै तदा ।
 जग्मुस्त्रावमृद्यन्नाताः स्वर्गं सर्वे तु सचिषः ॥४२॥
 विप्रास्तथा यूयमपि दृष्ट्वा वज्रविधैर्मखैः ।
 आयुषोऽन्ते ततः स्वर्गं गन्तारः स्वः दिजेभ्यमाः ॥४३॥
 प्रक्रिया प्रथमे पादे कथावस्तुपरियहः ।
 अनुषङ्ग उपोद्घात उपसंहार एव च ॥४४॥
 एवमेतच्चतुष्पादं पुराणं लोकसम्मतं ।
 उवाच भगवान् साक्षादायुर्लोकहिते रतः ॥४५॥
 नैमिषे सचमासाद्य मुनिभ्यो मुनिसत्तमाः ।
 तत्प्रसादादसंदिग्धं भृतोत्पत्तिस्तथापि च ॥४६॥
 प्राधानिकोमिमां सृष्टिं तथैवेश्वरकारितां ।
 सम्यग्बुद्धित्वा मेधावी न मोहमधिगच्छति ॥४७॥
 इदं यो ब्राह्मणो विद्वानितिहासं पुरातनं ॥
 शृणुयाच्छ्रावयेदापि तथाध्यापयतेऽपि च ॥४८॥
 स्थानेषु च महेश्वरस्य मोदते ब्राह्मणीः समाः ।
 ब्रह्मसायोज्यगो भूत्वा ब्रह्मणा सह मोक्ष्यते ॥४९॥
 तेषां कीर्त्तिमतां कीर्त्तिं प्रजेभ्रानां महात्मनां ।

(१) आदर्शपुस्तकमान्त्रे, एतच्छ्रुत्वेत्यादिपद्यद्वये वज्रचपाठान्तरदर्शना-
 च्छब्दोमङ्गदर्शनाच्च एतत्प्रथमद्वयमसुद्धमेव मन्यामहे । अनयोऽशब्दः प्राचि-
 त्तोति श्रेयं ।

प्रथयन् पृथिवीभ्रानां ब्रह्मभूयाय गच्छति ॥५०॥
 धन्यं यश्च्यमायुष्यं पुण्यं वेदेषु सच्यतं ।
 कृष्णद्वैपायनेनोक्तं पुराणं ब्रह्मवादिना ॥५१॥
 मन्वन्तरेभ्यराणां स यः कीर्त्तिं प्रथयेदिमां ॥
 देवमानामृषीणाञ्च भूरिद्रविणतेजसां ।
 स सर्वैर्मुच्यते पापैः पुण्यञ्च महदाप्नुयात् ॥५२॥
 यस्त्रेदं आवयेद्विद्वान् सदा पर्वणि पर्वणि ।
 धूतपात्रा जितस्त्रिंशो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥५३॥
 यस्त्रेदं आवयेच्छाङ्गे ब्राह्मणान् पादमन्ततः ।
 अक्षयं सार्वकामीयं पिदंस्तत्रोपतिष्ठति ॥५४॥
 यस्मात्पुरा ज्ञानमीदं पुराणन्तेन चोच्यते ।
 निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५५॥
 तथैव चिषु वर्षेषु ये मनुष्याः प्रधानतः ।
 इतिहासमिदं भुत्वा धर्माच्च त्रिदधे मतिं ॥५६॥
 यावन्मस्य ब्रह्मरेषु रोमकूपाणि सर्वत्रः ।
 तावत्कोटिसहस्राणि वर्षाणां द्विषि मोदते ।
 ब्रह्मसायोज्यगो भूत्वा द्वैवतैः सह मोदते ॥५७॥
 सर्वपापहरं पुन्यं पवित्रञ्च यत्रस्थि च ।
 ब्रह्मा ददौ ब्राह्ममिदं पुराणं मातरिभ्यने ॥५८॥
 तस्माच्चोन्नमसा प्राप्तं तस्माच्चापि वृहस्पतिः ।
 वृहस्पतिस्तु प्रोवाच सवित्रे तदनन्तरं ॥५९॥
 सेविता मृत्यवे प्राह मृत्युसंश्रय वै पुनः ।

इन्द्रश्चापि वज्रिष्ठाय सोऽपि सारस्वताय च ॥६०॥
 सारस्वतस्त्रिधास्त्रे च त्रिधामा च भरदत्ते ।
 भरदत्तस्त्रिविष्टाय सोऽन्तरिक्षाय दत्तवान् ॥६१॥
 वर्षिणे चान्तरिक्षो वै सोऽपि चय्यारुणाय च ।
 चय्यारुणो धनञ्जये स च प्रादात् कृतञ्जये ॥६२॥
 कृतञ्जयान्मृणञ्जयो भरद्वाजाय सोऽप्यथ ।
 गौतमाय भरद्वाजः सोऽपि निर्यन्तरे पुनः ॥६३॥
 निर्यन्तरस्तु प्रोवाच तथा वाजस्रवाय^(१) च ।
 स ददौ सोमशुभ्राय स ददौ ऋषविन्दवे ॥६४॥
 ऋषवित्दुस्तु इच्छाय इक्षः प्रोवाच ब्रह्मणे ।
 ब्रह्मेः पराभ्रश्चापि गर्भस्थः श्रुतवानिदं ॥६५॥
 पराभ्रराज्यातुर्कण्यस्तस्माद्द्वैपायनः प्रभुः ।
 द्वैपायनात् पुनश्चापि मया प्रोक्तं द्विजोत्तमाः ॥६६॥
 प्राग्प्रपायन उवाच । मया वै तत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितवुद्धये ।
 इत्येव वाचा ब्रह्मादिशुद्धया समुदाहृता ॥६७॥
 नमस्कार्याश्च गुरवः प्रयत्नेन मनीषिभिः ।
 धन्यं यन्नस्यमायुष्यं पुष्यं सर्वार्थसाधकं ॥६८॥
 पापघ्नं निधमेनेदं श्रौतव्यं ब्राह्मणैः सदा ।
 नाशुचौ नापि पापाय नाप्यसंवत्सरोचिते ॥६९॥
 नाश्रद्धधानाविदुषे नापुत्राय कथञ्चन ।
 नाहिताय प्रदातव्यं पवित्रमिदमुत्तमं ॥७०॥

(१) वाजस्रवायेति च० ।

अव्यक्तं वै यस्य योनिं वदन्ति
 व्यक्तं देहं कालमन्तर्गतञ्च ।
 वज्रिं वक्रं चन्द्रसूर्यौ च नेत्रे
 दिग्भः श्रोत्रे घ्राणमाहुश्च वायुं ॥७१॥
 वासो वेदांश्चान्तरिक्षं शरीरं
 चित्तिं पादौ तारका रोमकूपान् ।
 सर्वानि चाङ्गानि तथैव तानि
 विद्याश्चाङ्गानि यस्य पुच्छं ॥७२॥
 तं देवदेवं जननं जनार्ता
 सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितञ्च^(१) ।
 वरं वराणां वरदं महेश्वरं
 ब्रह्माणमादिं प्रयतो नमस्ये ॥७३॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते अनुषङ्गपादे सृष्टिवर्णनं नाम
 एकचत्वारिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

(१) यच्चात्मकं सत्यलोकप्रतिष्ठितञ्च इति क० ड० ।

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

व्याससंज्ञयापनोदनं ।

त्रौनकादिष्वप्यः ऊचुः ।

सूत सूत महाभाग त्वया भगवता सता ।

व्यासप्रसादाधिगतब्रह्मसम्बोधनेन च ॥१॥

अष्टादशपुराणानि चेतिहासानि षानघ ।

उपक्रमोपसंहारविधिनेत्राणि कृत्स्नम् ॥२॥

षतुर्दशसहस्रं च मास्यं प्रोक्तमतिस्पृष्टम् ।

तत्संख्यकं भविष्यञ्च प्रोक्तं षड्भ्रताधिकम् ॥३॥

मार्कण्डेयं महारम्यं प्रोक्तं नवसहस्रकं ।

कथितं ब्रह्मवैवर्तमष्टादशसहस्रकं ॥४॥

ब्रह्मोत्तरञ्च ब्रह्माण्डं सूर्यसंख्यासहस्रकं ।

अथ भागवतं दिव्यं अष्टादशसहस्रकं ॥५॥

सहस्राणि द्भैवोक्तं पुराणं ब्रह्मनामकं ।

अयुतश्लोकघटितं पुराणं वामनाभिधम् ॥६॥

तथैवायुतसंख्यातं षट्भ्रताधिकमादिकं ।

चयोर्विभ्रतिसाहस्रमणिषं तद्भूतं शुभं ॥७॥

चयोर्विभ्रतिसाहस्रं नारदीयसुदाहृतं ।

एकौनविंशसाहस्रं वैणतेयसुदाहृतं ॥८॥

सहस्रपञ्चपञ्चाशत् प्रोक्तं पाद्मं सुविस्तरं ।

सप्तदशसहस्रान्तु क्रूरं प्रोक्तं मगोहरं ॥९॥

चतुर्विंशतिसाहस्रं श्रौकरं परमाहुतं ।
 एकात्रीतिषष्ट्याणि स्कान्दमुक्तं सुविस्तृतं ॥१०॥
 एवमष्टादशोक्तानि पुराणानि दृष्टान्ति च ।
 पुराणेष्वेषु वषवो धर्मास्ते विनिष्कृतिताः ॥११॥
 रागिणाञ्च विरागाणां यतीनां ब्रह्मचारिणां ।
 गृहस्थानां वनस्थानां स्त्रीशूद्राणां विशेषतः ॥१२॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविभ्रां ये च सङ्करजातयः ।
 गङ्गाद्या या महानद्यो यज्ञव्रततर्पासि च ॥१३॥
 अनेकविधदानानि यमाश्च नियमैः सह ।
 योगधर्मा वज्रविधाः सांख्या भागवतास्तथा ॥१४॥
 भक्तिमार्गा ज्ञानमार्गा वैराग्यानिस्त्रयीरजाः ।
 अपासनविधिसोक्तः कर्मसंशुद्धिचेतसां ॥१५॥
 ब्राह्म्यं शैवं वैष्णवं च शौरं ब्राह्मं तथार्हतं ।
 षड्दर्शनानि शोक्तानि स्वभावनियतानि च ॥१६॥
 एतदन्यच्च विविधं पुराणेषु निष्कृतिं ।
 अतः परं किमप्यस्ति न वा बोद्धव्यमुत्तमं ॥१७॥
 न ज्ञायेत यदि व्यासो गोपयेदथ वा भवान् ।
 अत्र नः संशयं ह्यिन्धि पूर्णः पौराणिको यतः ॥१८॥
 सुत उवाच । शृणु शौनक वक्ष्यामि प्रश्नमेवं सुदुर्लभं ।
 अतिगोप्यतरं दिव्यमनाख्येयं प्रचक्षते ॥ १९॥
 पराश्वरसुतो व्यासः कृत्वा पौराणिको कथां ।
 सर्ववेदार्थघटितां चिन्तयाथास चेतसि ॥२०॥

वर्षाश्रमवतां धर्मो मया सम्यगुदाहृतः ।
 मुक्तिमार्गा वज्रविधा उक्ता वेदाविरोधतः ॥२१॥
 जीवेश्वरब्रह्मभेदे निरस्तः सूत्रनिर्णये ।
 निरूपितं परं ब्रह्म श्रुतियुक्तविचारतः ॥२२॥
 अक्षरं परमं ब्रह्म परमात्मा परं पदं ।
 यदर्थं ब्रह्मचर्यादिवाणप्रसूयतिव्रतं ॥२३॥
 आचरन्ति महाप्राज्ञा धारणाञ्च पृथग्विधां ।
 आसनं प्राणरोधञ्च प्रत्याहारञ्च धारणा ॥२४॥
 ध्यानं समाधिरेतानि यमैश्च नियमैः सह ।
 अष्टाङ्गानि यदर्थञ्च चरन्ति सुनिपुङ्गवाः ॥२५॥
 यदर्थं कर्म कुर्वन्ति वेदाज्ञामाचतत्पराः ।
 परार्पणधिया सम्यग्निष्कामाः कस्त्रिलोब्धिताः ॥२६॥
 यज्ञज्ञप्तये निराकर्तुं पापाचरणमात्मनः ।
 गङ्गादितीर्थचर्याणि निषेवन्ते शुचिव्रताः ॥२७॥
 तद्ब्रह्म परमं शुद्धमनाद्यन्तमनामयं ।
 नित्यं सर्वगतं स्थाणु कूटस्थं कूटवर्जितं ॥२८॥
 सर्वेन्द्रियचराभासं प्राकृतेन्द्रियवर्जितं ।
 द्विक्वासाद्यनवच्छिन्नं नित्यसिन्ध्वाचमय्यथं ॥२९॥
 अध्यास्तं सर्ववद्यच्च विश्वमेतत्प्रकाश्रते ।
 विश्वस्त्रिंशत्पि चाश्वेति निर्विकारश्च रज्जुवत् ॥३०॥
 सम्यग्विचारितं यद्वत्फेनोर्मिबुदुदोदकं ।
 तथा विचारितं ब्रह्म विश्वस्माञ्च पृथग्भवेत् ॥३१॥

सर्वं ब्रह्मैव जगत्सं नास्तीति निगमा जगुः ।
 यस्माद्भवन्ति ब्रह्माण्डकोटयो न भवन्ति^(१) च ॥३२॥
 यदुन्मेषनिमेषाभ्यां जगतां प्रलयौदयौ ।
 भवेतां या परा ब्रह्मिण्यदाधारतया स्थिता ॥३३॥
 यस्मिन्निदं यतश्चैदं येनेदं यदिदं स्यत् ।
 यदज्ञानाज्जगद्भाति यस्मिन् ज्ञाते जगच्च चिं ॥३४॥
 असत्यं यज्जडं दुःखं अस्त्विति निरूपितं ।
 विपरीतमतो यद्वै सच्चिदानन्दमूर्त्तिकं ॥३५॥
 जीवे जायन्ति विश्वास्त्यं स्वप्ने धनैजसं स्यत् ।
 सुषुप्तौ प्राज्ञसंज्ञं यत्सर्वावस्थासु संसृतं^(२) ॥३६॥
 यच्चक्षुषां चक्षुरथ श्रोत्राणां श्रोत्रमप्यति ।
 तक् त्वचां रसनं तस्य प्राणं प्राणस्य यद्विदुः ॥३७॥
 बुद्धिर्ज्ञानेन च प्राणाः क्रियाशक्त्या निरन्तरं ।
 यस्मिन्नित्ते समभ्येतुं ज्ञातुं च परमार्थतः ॥३८॥
 रज्जावद्दिमेरौ वारि जीलिमा गंगने यथा ।
 असद्विद्यमिदं भाति यस्मिन्नज्ञानकल्पितं ॥३९॥
 घटावच्छिन्न एवायं महाकाशो विभिस्यते ।
 कार्योपाधिपरिच्छिन्नं तदस्यज्जीवसंज्ञिकं ॥४०॥
 मायया चिचकारिष्या विशिचगुणश्रीसया ।
 ब्रह्माण्डं चिचमतुल्यं यस्मिन् भित्ताविवापितं ॥४१॥

(१) ब्रह्माण्डकोटयः प्रलयन्ति इति पाठः समीचीनः ।

(२) तत्सुप्तमिति पाठः साधुः ।

धावतोऽन्यानतिक्रान्तं वदतो वागगोचरं ।
 वेदवेदान्तसिद्धाङ्गैर्विनिर्णीतं तदचरं ॥४२॥
 अचरान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः ।
 इत्येवं श्रूयते वेदे वज्रधाऽपि विचारिते ॥४३॥
 अचरस्यात्मनस्यापि स्नात्स्वरूपतया स्थितं ।
 परमाणन्दसन्दोहरूपमाणन्दविषयं ॥४४॥
 स्त्रीसावित्रासरसिकं वसुवीथूथमध्यगं ।
 त्रिखिपिष्ककिरीटेन भास्वरूढचितेन च ॥४५॥
 वसुसदिद्युदाटोपकुण्डलाभ्यां विराजितं ।
 कर्णोपान्तचरक्रेचखच्चरीटमनोहरं ॥४६॥
 कुञ्जकुञ्जप्रियादृन्दवित्रासरतिसम्पटम् ।
 पीताम्बरधरं दिव्यं चन्द्रनालेपमण्डितं ॥४७॥
 अधरामृतसंसिक्तवेषुनादेन वसुवीः ।
 मोहयन्तस्त्रिदानन्दमनङ्गमदभङ्गं ॥४८॥
 कौटिकामकलापूर्णं कौटिकम्प्राशुनिर्मलं ।
 त्रिरेखकण्ठविषयद्रुगुञ्जामृगाकुलं ॥४९॥
 यमुनापुष्पिने तुङ्गे तमासवनकानने ।
 कदम्बचम्पकाशोकपारिजातमनोहरे ॥५०॥
 त्रिखिपारावतशुक्रपिककोलाहलाकुले ।
 नित्रोधार्यं गवामेव धावमानमितस्ततः ॥५१॥
 राधावित्रासरसिकं कृष्णाख्यं पुरुषं परं ।
 श्रुतवानसि वेदेभ्यो यतस्त्रज्ञोचरोऽभवत् ॥५२॥

एवं ब्रह्मणि चिन्मात्रे निर्गुणे भेदवर्जिते ।

गोलोकसंज्ञिके कृष्णो दीव्यतीति श्रुतं मया ॥५३॥

मातः परतरं किञ्चिन्निगमागमयोरपि ।

तथापि निगमो वक्ति ह्याचरात् परतः परः ॥५४॥

गोलोकवासी भगवानक्षरात् पर उच्यते ।

तस्मादपि परः कोऽसौ गीयते श्रुतिभिः सदा ॥५५॥

उद्दिष्टो वेदवचनैर्विशेषो ज्ञायते कथं ।

श्रुतेर्वार्थोऽन्यथा बोध्यः परतस्त्वक्षरादिति ॥५६॥

श्रुत्यर्थे संग्रयापन्नो व्यासः सत्यवतीसुतः ।

विचारयामास चिरञ्च प्रपेदे यथातथं ॥५७॥

सूत उवाच । विचारयन्नपि सुनिर्माण वेदार्थनिश्चयं ।

वेदो नारायणः साक्षाद्यत्र मुह्यन्ति स्वरचः ॥५८॥

तदापि महतीमार्त्तिं सतां हृदयतापिनीं ।

पुनर्विचारयामास कं ब्रजामि करोमि किं ॥५९॥

पृच्छामि (१) न जगत्यस्मिन् सर्वज्ञं सर्वदर्शनं ।

अज्ञात्वाऽन्यतमं लोके सन्देहविनिवर्त्तकं ॥६०॥

मेरोः कुहरिषीं गत्वा चचार परमन्तपः ।

यत्र कार्त्तस्वरस्फूर्ज्जब्धोत्त्राजालीर्निरन्तरं ॥६१॥

सदा प्रबाधते विष्वक्तमःसोमं वृत्रन्मुदं ।

चकासो यत्र परमं कान्तारमतिसुन्दरं ॥६२॥

(१) पश्यामीति पाठः साधीयान् ।

नागाद्रुमक्षताकुक्षकूजत्पचिनिनादितं ।
 क्षुत्पिपासाभयक्रोधतापग्भानिविवर्जितं ॥६३॥
 जलाशयैर्विषैः पद्मिनीखण्डसङ्घितैः ।
 जातरूपप्रिक्षान्द्रुतटसञ्चारपश्चिभिः ॥६४॥
 युक्तमभोजपवनैः सेव्यमानं समन्ततः ।
 त्रिवैरध्यासितभ्रवैर्द्विष्टैः सत्यैः समुत्क्रितं ॥६५॥
 निर्जलं दिव्यकृतिकाप्रियखण्डविराजितं ।
 शुकैः पारावतीर्षद्वैदग्धदग्धसक्तकोकिलम् ॥६६॥
 क्षुत्पतत्पद्मरत्नसां पटलामोददिग्मुखं ।
 तन्नापि काश्चिनी दिव्या गुह्या परमशोभना ॥६७॥
 तां प्रविश्य जिताशरीरं जितचित्तो जितासनः ।
 सञ्चार वेदांसत्तुरसादेकाधमना मुनिः ॥६८॥
 अग्नी जगाम सरदां (१) व्रतस्य (२) स्मरतोऽस्य हि ।
 प्रादुरासंस्ततो वेदासत्वारसाद्वर्धनाः ॥६९॥
 स्फुरत्यग्निपलाशाक्षा जटासुकुटधारिणः ।
 कुम्भसुष्टिकराभोजा मृगत्यम्भुष्टितासकाः ॥७०॥
 स्मरैः क्षोड्गभिः क्षुभ्रवदनाः प्रणवान्तराः ।
 कषवर्गोऽङ्गवैर्षैः पञ्चावयवपाणयः ॥७१॥
 प्रवर्गद्वयवर्षा वामपादास्यवर्गतः ।
 आन्तरन्यन्तवर्षास्य येषां कुक्षिदयात्मकाः (३) ॥७२॥

(१) शुभदा इति पाठः समीचीनः ।

(२) तत्र तां इति पाठः साधुः ।

(३) कुक्षिदयात्मकाः इति पाठः सङ्गतः ।

नाभिनिद्राः कान्तपृष्ठा मोदराः यरखवोत्कषाः ।
 अग्निदर्चाग्ररुचिरा धरापीवा भृतांसकाः ॥७३॥
 अन्तस्त्रसन्धिसंस्थाना वैखरीवाग्विजृम्भिताः ।
 अपश्यन्मथुरामेषां हृदयोन्मोजकक्षिपतां ॥७४॥
 हरेर्भगवतः साक्षादाविर्भावस्वस्ती हि सा ।
 काञ्चीमपश्यद्भ्रुमध्ये मायामाधारसंस्थितां ॥७५॥
 खिन्नदेशे ततः काञ्चीमवन्ती नाभिमण्डले ।
 कण्ठस्त्री द्वारकामेषां प्रयागं प्राणगन्तया ॥७६॥
 सव्यापसव्ययोस्तेषां गङ्गाऽपि यमुना नदी ।
 मध्ये सरस्वती साक्षाद्गच्छेन्नन्तथामने ॥७७॥
 हनुपीवामध्यगतं प्रभासच्छेन्नमुत्तमं ।
 तदर्थ्याश्रममेतेषां ब्रह्मरन्ध्रे ददर्श ह ॥७८॥
 पौड्रवर्धननेपालपीठं नयनयोर्युगे ।
 पीठमूर्णगिरिन्नाम ललाटे समदृश्यत ॥७९॥
 कण्ठे च मथुरापीठं काञ्चीपीठं कटिस्थितं ।
 जालन्धरं तथा पीठं स्तनदेशेष्वदृश्यत ॥८०॥
 भृगुपीठं कर्णदेशे अयोध्यां नासिकापुटे ।
 ब्रह्मरन्ध्रे स्थितं ब्राह्म्यं शैवं सीमन्तसीमनि ॥८१॥
 ब्रह्मं जिह्वायधिस्रवं वैष्णवं हृदयाम्बुजे ।
 सौरश्चक्षुःप्रदेशस्थं बौद्धं क्वायासुसङ्गतं ॥८२॥
 सौत्रामणिं कण्ठदेशे पशुबन्धमथोरसि ।
 वाजपेयं कटितटे अग्निदेवाच्चं तथामने ॥८३॥

अशमेधं कटितटे नरमेधमथोदरे ।
 राजसूयं शिरोदेशे आवसथ्यं तथाऽधरे ॥८४॥
 ऊर्द्धोष्ठे दक्षिणाग्निञ्च गार्हपत्यं सुखान्तरे ।
 ह्यं श्रुतौ मन्त्रभेदास्तथा रोमस्रवस्त्रितान् ।
 भृत्यैरिव महाराजं पुराणैर्न्यायमिश्रितैः ॥८५॥
 संहिताभिश्च तन्मैश्च पृथक्पृथगुपासितान् ।
 कर्मज्ञानोपासनाभिर्जनानुग्रहकारकान् ॥८६॥
 वृष्ट्या सुविस्मितमना सुनिः कृष्यो बभूव तान् ।
 ब्रह्मतेजोमथाम् दिव्यांस्तपतोऽर्कानिव श्रुतान्^(१) ।
 ज्वलतोऽग्नीनिवोदकान् कोटीन्दुसमदर्शनान् ॥८७॥
 ववन्दे सहस्रोत्थाय दण्डवत् पतितो सुनिः ।
 कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहमितीरयन् ॥८८॥
 अथ मे सफलं जन्म अथ मे सफलं मनः^(२) ।
 अथ मे सफलञ्चायुर्थं क्ववन्तोऽक्षिगोचराः ॥८९॥
 अलौकिकं लौकिकञ्च यत् किञ्चिदपि विद्यते ।
 न तद्वोऽविदितं वेद्यं भूतं भव्यं भवष्व यत् ॥९०॥
 न प्रवृत्तिफला शून्यं दर्शयन्तोऽपि तान् सदा ।
 यदृक्षाकरसङ्गोचविधानायेह^(३) रागिण्यां ॥९१॥
 प्रपञ्चस्यापि मिथ्यात्वे ब्रह्मत्वे वा विधीतरौ ।

(१) त्विषा इति पाठः साधुः ।

(२) तपः इति पाठः समीचीनः ।

(३) अक्षयाकरसङ्गोचविधानायेह इति अथवा यदृक्षाकरसङ्गोच
विधानायेह इति पाठोऽर्थप्रतिपत्तिकरः ।

न मृषारागविषयो तत्सङ्कोचविधिबन्धौ ॥६२॥
 अतो लोकादितैर्मूगं परमार्थनिरूपणे ।
 खोक्ताः स्वर्गादिविषया मन्वरा इति निन्दिताः ॥६३॥
 अधिकारिविभेदेन कर्मज्ञानोपदेवतः ।
 चातं सर्वं जगन्मूर्च्छं ब्रह्मब्रह्मात्ममूर्त्तिभिः ॥६४॥
 अतोऽहं प्रष्टुमिच्छामि भवन्तस्तेन कृपाकवः ।
 कर्मणा फलमादिष्टं स्वर्गः कामैकचेतसाम् ॥६५॥
 ईश्वरार्पितधियां पुंसां कृतस्यापि च कर्मणः ।
 चिन्तयद्भ्रष्टस्ततो ज्ञानं मोक्षश्च तदनन्तरं ॥६६॥
 मोक्षो ब्रह्मैक्यमित्येवं सच्चिदानन्दमेव यत् ।
 सर्वं समाप्यते तस्मिन् ज्ञाते यद्भिः कृताकृतं ॥६७॥
 यन्निःसङ्गं चिदाकाशं ज्ञानरूपमसंवृतं ।
 निरीहमचक्षुं शूद्रमगुणं व्यापकं स्मृतं ॥६८॥
 विकारेषु विनश्यत्सु निर्विकारं न मश्नति ।
 यथान्यतमसा व्याप्तलोकस्य ररोजसा^(१) ॥६९॥
 लोहस्थेव भणिसदृग्मणियाश्चेतयिह यत्^(२) ।
 यदाभासेन सा सत्तां प्रतिपद्य विजृम्भते ॥१००॥
 जीवेस्वरादिरूपेण विश्वाकारेण चाप्यष्टौ ।
 तस्यामपि प्रखीनार्थां कूटस्थश्च यदेकसं^(३) ॥१०१॥

-
- (१) रविरोजसा इति पाठोऽत्र सम्भाव्यते ।
 (२) अरश्चिरनले यथा इति पाठोऽर्थावगतिसाधनः ।
 (३) कूटस्थश्चैव केवलं इति पाठः सुखभार्यः ।

भवङ्गिरेवं निर्णीतं तन्नयेव न संग्रहः ।

तथापि मम जिज्ञासा वर्त्तते केवलं हृदि ॥१०२॥

अतोऽपि परमं किञ्चिद्वर्त्तते किञ्च वा न वा ।

तद्ददन्तु महाभागा भवन्तस्तत्त्वदर्शनाः ॥१०३॥

यच्छ्रुवःफलमेवेह अनुषो मे कृतार्थता ।

एवं भुवन्तमनघं ध्यासं सत्यवतीसुतं ।

साधु साध्विति सङ्कीर्त्यं प्रत्यूचुर्निगमा वचः ॥१०४॥

वेदा ऊचुः । साधु साधु महाप्राज्ञ विष्णुरात्मा प्ररीरिषां ।

ज्ञोऽपि जन्म सम्यद्य लोकानुसन्धीहृद्ये ॥१०५॥

अन्यथा तेन ज्ञदते संसारकर्म्म बन्धनं ।

अस्युष्टो ज्ञायथा देव्या कदाचिज्ज्ञानगूहया ॥१०६॥

विभर्षिं स्नेच्छया रूपं स्नेच्छयैव निगूहये ।

अस्मात्समात एवार्थो भवता सम्प्रदर्शितः ॥१०७॥

पुराणेष्वितिहासेषु सूक्ष्मेषु च मैकधा ।

अन्नरं ज्ञान परमं सर्वकारणकारणं ॥१०८॥

तस्यात्मनोऽप्यात्मभावतया पुष्यस्य गन्धवत् ।

रसवद्वा स्थितं रूपं अवेदि परमं हि तत् ॥१०९॥

अनुभूतं तदस्माभिर्जाते प्राकृतिके लये ।

अक्षरात् परतस्तस्माद्यत्परं केवलो रसः^(१) ।

न च तत्र वयं ज्ञाताः ज्ञन्दातीते तदात्मकाः ॥११०॥

इति श्रीमहापुराणे वयुप्रोग्ने अनुषङ्गपादे व्याससंज्ञयापनेादनं

नाम द्विषत्वारिंशोऽध्यायः ।

(१) हि सः इति पाठः साधुः ।

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः^(१) ।

गयामाहात्म्यं ।

वायु उवाच । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि गयामाहात्म्यमुत्तमं ।

यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्रसंशयः ॥१॥

सूत उवाच । सनकाद्यैर्महाभागैर्देवैः स च नारदः ।

सनत्कुमारं पप्रच्छ प्रणम्य विधिपूर्वकं^(२) ॥२॥

नारद उवाच । सनत्कुमार मे ब्रूहि तीर्थं तीर्थोत्तमोत्तमं ।

तारकं सर्वभूतानां पठतां ब्रह्मतां तथा ॥३॥

सनत्कुमार उवाच । वक्ष्ये तीर्थवरं^(३) पुण्यं आद्वादौ सर्वतावकं ।

(१) ख० ग० आदर्शपुस्तकयोर्गयामाहात्म्येऽध्यायसंख्या न दृश्यते । मुद्रितपुस्तके तु गयामाहात्म्याध्यायेषु प्रथमद्वितीयतृतीय इत्यादिसंख्याः सन्ति । अस्मिन् पुस्तके क्रमानुरोधत् त्रिचत्वारिंशत्तत्वारिंशत्तयादिसंख्याभिर्गयामाहात्म्यं मुद्रयामः ।

(२) गयायात्रां प्रवक्ष्यामि श्रद्धया नारद मुक्तिदा ।

निष्कृतिस्त्रिदश कर्तव्यां ब्रह्मणा गीयते पुरा ॥ १ ॥

ब्रह्मज्ञानं गयाश्राद्धं गोगृहे मरणं तथा ।

वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे मुक्तिरेषा चतुर्विधा ॥ २ ॥

ब्रह्मज्ञानेन किं कार्यं गोगृहे मरणेन किं ।

किं कुरुक्षेत्रवासेन यदि पुत्रो गयां व्रजेत् ॥ ३ ॥

गयायां पिण्डदानेन यत्फलं लभते नरः ।

न तच्छ्रेयं मया वक्तुं कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४ ॥

इति श्रुत्वा तदा वाक्यं नारदो मुनिसत्तमः ।

सनत्कुमारं पप्रच्छ प्रणम्य विधिपूर्वकं ॥ ५ ॥

इति पाठो मुद्रितपुस्तके वर्तते ।

(३) तीर्थं परमिति मुद्रितपु० ।

गयातीर्थं सर्वदेवे(१) तीर्थेभ्योऽप्यधिकं दृष्टुषु ॥४॥
 गयासुरस्तपस्तेषु ब्रह्मणा क्रतवेऽर्थितः ।
 प्राप्तस्य तस्य शिरसि शिलां धर्मा द्वाधारयत्(२) ॥५॥
 तत्र ब्रह्माऽकरोद्यागं स्थितस्यापि गदाधरः(३) ।
 फल्गुतीर्थादिरूपेण निखलार्थमहर्निशं ।
 गयासुरस्य विप्रेन्द्र ब्रह्माद्यैर्देवतैः सह(४) ॥६॥
 कृतयज्ञो ददौ ब्रह्मा ब्राह्मणेभ्यो गृहादिकं ।
 श्वेतकल्पे तु वाराहे गयायागमकारयत् ॥७॥
 गयानाम्ना गया ख्याता(५) चेत्त्रं ब्रह्माभिकाङ्क्षितं(६) ।
 काङ्क्षन्ति पितरः पुत्रान्नरकाङ्गयभीरवः ॥८॥
 गयां यास्यति यः पुत्रः स गत्वाता भविष्यति ।
 गयाप्राप्तं सुतं दृष्ट्वा पित्रेणामुत्सवो भवेत् ।
 पद्भ्यामपि जलं स्पृष्ट्वा सोऽस्मभ्यं किं न दास्यति ॥९॥
 गयां गत्वान्नदाता यः पितरस्तेन पुत्रिणः ।
 पञ्चयनिवासी च पुनात्यासप्तमं कुलं ।
 ना चेत् पद्मदशाहं वा सप्तरात्रिं चिरात्त्रिकं(७) ॥१०॥

-
- (१) गयातीर्थं सर्वदेवे इति मुद्रितपु० ।
 (२) गयासुरस्तपस्तेषु ब्रह्मा तत्र जगाम इ । क्लृप्तेन पातयित्वाऽर्ध्यां शिलां
 तन्मूर्ध्नाधारयत् ॥ इति मुद्रितपु० ।
 (३) ख्यापयित्वा गदाधरमिति मुद्रितपु० ॥
 (४) गयासुरस्य विप्रेन्द्र एतच्छ्लोकाज्जं न साधु, मुद्रितपुस्तकेऽपि न विद्यते ।
 (५) गयास्थानमिति मुद्रितपु० ।
 (६) ब्रह्मार्थिकाङ्क्षितमिति मुद्रितपु० ।
 (७) एतच्छ्लोकाज्जं मुद्रितपुस्तके न दृश्यते ।

महाकल्पकृतं पापं गयां प्राप्य विनश्यति ।
 पिण्डं दद्याच्च पित्रादेरात्मनोऽपि तिलैर्विना ॥११॥
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
 पापं तत् सङ्गजं सर्व्वं गयाआज्जादिनश्यति^(१) ॥१२॥
 आत्मजोऽप्यन्यजो^(२) वापि गयाभूमौ^(३) यदा तदा ।
 यन्नात्मा पातयेत्पिण्डं तन्नयेद्ब्रह्म आश्रयतं ॥१३॥
 ब्रह्मज्ञानं गयाआहुं गोमृहे मरणं तथा ।
 वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे मुक्तिरेषा चतुर्विधा ॥१४॥
 ब्रह्मज्ञानेन किं कार्य्यं गोमृहमरणेन किं ।
 वासेन किं कुरुक्षेत्रे यदि पुत्रो गयां व्रजेत् ॥१५॥
 गयायां सर्व्वकालेषु पिण्डं दद्याद्विचक्षणः ।
 अधिमासे जन्मदिने चासोऽपि गुरुशुक्रयोः ॥१६॥
 न त्यक्तव्यं गयाआहुं सिंहस्थेऽपि बृहस्पतौ ।
 तथा दैवप्रमादेन सुप्रहत्सु^(४) व्रणेषु च ।
 पुनः कर्माधिकारी च आहुकृद्ब्रह्मलोकभाक्^(५) ॥१७॥
 सकृद्गयाभिगमनं सकृत्पिण्डस्य पातनं^(६) ।

(१) ब्रह्महत्यासुरापानमित्यादिगयाआज्जादिनश्यतिइत्यन्तपाठो मुद्रित-
पुस्तके न विद्यते ।

(२) आत्मजश्चान्यजो इति मुद्रितपु० ।

(३) गयाआहु इति मुद्रितपु० ।

(४) प्रहृतेषु इति पाठः समीचीनः । सुमहत्सु इति वा पाठः ।

(५) मुद्रितपुस्तके एतच्छ्लोकाभावो वर्त्तते ।

(६) पिण्डप्रपातनमिति मुद्रितपु० ।

दुर्लभं किं पुनर्हित्यमस्मिन्नेव व्यवस्थितिः ॥१८॥
 प्रमादान्धियते चेत्ते ब्रह्मादेर्मुक्तिदायके^(१) ।
 ब्रह्मज्ञानाद्यथा मुक्तिर्लभ्यते नात्र संशयः ॥१९॥
 कीकटादिमृतानाञ्च पित्राणां तारणाय च ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुविचक्षणैः ॥२०॥
 ब्रह्मप्रकल्पितान् विप्रान् हव्यकव्यादिनाऽर्चयेत् ।
 तैस्तुष्टैस्तोषिताः सर्वाः पितृभिः सह देवताः ॥२१॥
 सुण्डनञ्चोपवासञ्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ।
 वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयां ॥२२॥
 दण्डं प्रदग्धयेद्भिर्गुर्गयां गत्वा न पिण्डदः ।
 दण्डं न्यस्ता^(२) विष्णुपदे पितृभिः सह सुच्यते ॥ २३॥
 न दण्डी किल्बिषं धत्ते पुयं^(३) वा परमार्थतः ।
 अतः सर्वान् क्रियां त्यक्त्वा विष्णुं ध्यायति भावुकः ॥२४॥
 सद्यसेत सर्वकर्माणि वेदमेकं न सद्यसेत्^(४) ।
 सुण्डं कुर्याच्च पूर्वैऽस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे ॥२५॥
 सार्द्धक्रौञ्चद्वयं मानं गयेति ब्रह्मणेरितं ।
 पञ्चक्रौञ्चं गथालेचं क्रौञ्चमेकं गथाभिरः ॥२६॥
 तन्मध्ये सर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै ।

(१) मुक्तिदायकमिति मुद्रितपु० ।

(२) स्पृष्टा इति मुद्रितपु० ।

(३) पुण्यमिति पाठः साधीयान् ।

(४) न दक्षीहत्वादि वेदमेकं न सद्यसेदित्यन्तपाठो मुद्रितपुस्तके ना-
 वशोऽस्ति ।

आद्भृष्टयो गयाक्षेत्रे पितृणामनुषो हि सः ॥२७॥
 शिरसि आद्भृष्टसु^(१) कुलानां व्रतमुद्धरेत् ।
 गृह्णात्कलितमात्रेण गयायां गमनं प्रति ।
 स्वर्गारोहणसोपानं पितृणाञ्च पदे पदे ॥२८॥
 पदे पदेऽश्वमेधस्य यत्फलं गच्छतो गयां^(२) ।
 तत्फलञ्च भवेन्नूनं^(३) समयं नात्र संशयः ॥२९॥
 पायसेनापि चरुणा सक्तुना पिष्टकेन वा ।
 तण्डुलैः फलमूलाद्यैर्गायायां पिण्डपातनं^(४) ॥३०॥
 तिलकस्कीन खण्डेन गुडेन सघृतेन वा ।
 केवलेनैव दग्ना वा उर्जेन मधुनाऽथ वा ॥३१॥
 पिष्ट्याकं सघृतं खण्डं पितृभ्योऽन्नयमित्युत ।
 इज्यते वार्त्तव भोज्यं हविष्यान्नं मुनीरितं ॥३२॥
 एकतः सर्व्वस्त्वानि रसवन्ति मधूनि हि ।
 स्यत्वा गदाधराङ्घ्रिञ्जं फलगुतीर्थाम्बुं चैकतः ॥३३॥
 पिण्डपासनं पिण्डदानं पुनः प्रत्यवनेजमं ।
 दक्षिणा चास्रसङ्कल्पस्तीर्थप्राद्वेष्यं विधिः ॥३४॥
 गावाहनं न दिग्बन्धो^(५) न दोषो दृष्टिसम्भवः ।

-
- (१) यः स इति मुद्रितपु० ।
 (२) भवेदिति मुद्रितपु० ।
 (३) लभते नूनमिति मुद्रितपु० ।
 (४) पिण्डदो भवेदिति मुद्रितपु० ।
 (५) नाग्निदग्धो इति पाठोऽत्र सम्भाव्यते ।

सकारुष्येन^(१) कर्त्तव्यं तीर्थश्राद्धं विचक्षणैः ॥३५॥
 अन्यत्रावाहिताः काले पितरो यान्त्यसुं प्रति ।
 तीर्थे सदा वसान्येते तस्मादावाहनं न हि ॥३६॥
 तीर्थश्राद्धं प्रयच्छद्भिः पुरुषैः फलकाङ्क्षिभिः ।
 कामं क्रोधं तथा लोभं त्यक्त्वा कार्या क्रियाऽनिष्ठं ॥३७॥
 ब्रह्मचार्यैकभोजी च भूशायी सत्यवाक् शुचिः ।
 सर्वभूतहिते रक्तः स तीर्थफलमश्नुते ॥३८॥
 तीर्थान्यनुसरन् धीरः पाषण्डं पूर्वतस्त्यजेत् ।
 पाषण्डः स च विज्ञेयो यो भवेत् कामकारकः ॥३९॥
 तीर्थेषु ये नरा धीराः कर्म कुर्वन्ति तद्गताः ।
 यथा ब्रह्मविदो वेद्यं वस्तु चानन्यचेतसः ।
 प्रविशन्ति परेश्राव्यं ब्रह्म ब्रह्मपरायणाः ॥४०॥
 यासो वैतरणी नाम नदी चैलोक्यविभ्रता ।
 साऽवतीर्णा गयाक्षेत्रे पितृणां तारणाय वै ।
 स्नातो गोदो वैतरण्यां चिःसप्तकुलमुद्गरेत् ॥४१॥
 तथाऽक्षयवटं गत्वा विप्रान् सन्तोषयिष्यति ।
 ब्रह्मप्रकल्पितान् विप्रान् हृद्यकव्यादिनाऽर्चयेत्^(२) ।
 नैऋत्यूँसोषिताः सर्वाः पितृभिः सह देवताः ॥४२॥
 गयार्या न हि तत् स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते ।

(१) सकारुष्येन इति पाठः सङ्गतः ।

(२) सुमितपुस्तके,—तिलकस्वकेन खण्डेन इत्यादि हृद्यकव्यादिनार्चये-
दित्यस्य पाठो न विद्यते ।

सान्निध्यं सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरं ॥४३॥
 मीने मेघे स्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे ।
 दुर्लभं त्रिषु लोकेषु गयायां पिण्डपातनं ॥४४॥
 मकरे वर्तमाने च ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
 दुर्लभं त्रिषु लोकेषु गयात्राङ्गं सुदुर्लभं ॥४५॥
 गयायां पिण्डदानेन यत् फलं लभते नरः ।
 न तच्छक्यं मया वक्तुं कल्पकोटिशतैरपि ॥४६॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते गयामाहात्म्यं नाम
 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

गयामाहात्म्यं ।

नारद उवाच । गयासुरः कथं जातः किंप्रभावः किमात्मकः ।

तपस्तप्तं कथं तेन कथं देहपविचता ॥१॥

सनत्कुमार उवाच । विष्णोर्न्नाभ्यम्बुजाब्जातो ब्रह्मा लोकपितामहः ।

प्रज्ञाः ससर्ज संप्रोक्तः पूर्वदेवेन विष्णुना ॥२॥

आसुरेषु भावेन असुरानसृजत् पुरा ।

शौमनस्येन भावेन देवान् सुमनसोऽसृजत् ॥३॥

गयासुरोऽसुराणाञ्च महाबलपराक्रमः ।

योजनानां सपादञ्च अतं तस्योच्छ्रयः स्यतः ॥४॥

सूक्ष्मः षष्टिर्योजनानां श्रेष्ठोऽसौ वैष्णवः स्यतः ।

कोलाहलगिरिवरे तपस्तेपे सुदारुणं ॥५॥

बभ्रुवर्षसहस्राणि निरुच्छ्रामं स्थिरो^(१)ऽभवत् ।

तत्तपस्तापिता देवाः संक्षोभं परमं गताः^(२) ॥६॥

ब्रह्मलोकं गता देवाः प्रोक्षुस्तेऽथ पितामहं^(३) ।

गयासुराद्भुज देव ब्रह्मा देवांस्ततोऽब्रवीत् ॥७॥

(२) स्थितो इति मुद्रितपु० ।

(३) ययुरिति मुद्रितपु० ।

(४) ऊचुस्ते प्रपितामहमिति मुद्रितपु० ।

Nārada Smṛiti (Sams.) Fasc. I	Rs. 0	10
Nyāya Darśana, (Sams.) Fasc. I and III @ /10/ each	1	4
Nītiśāra, or The Elements of Polity, By Kāmandaki, (Sams.) Fasc. II—V	2	8
Parīśiṣṭaparvan (Sams.) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
Pingala Chhandah Sūtra, (Sams.) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
Prithirāj Rāsau, (Hindi) Fasc. I—V @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. I	1	0
Pāli Grammar, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	1	4
Prākṛita Lakṣaṇam, (Sams.) Fasc. I	1	8
Parāśara Smṛiti (Sams.) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
Srauta Sūtra of Apastamba, (Sams.) Fasc. I—X @ /10/ each	6	4
Ditto Kśvalāyana, (Sams.) Fasc. I—XI @ /10/ each	6	14
Ditto Lāṭyāyana (Sams.) Fasc. I—IX @ /10/ each	5	10
Ditto Śāṅkhāyana Fasc. I, (Sams.)	0	10
Sāma Veda Saṃhitā, (Sams.) Vols I. Fasc. 1—10; II, 1—6; III, 1—7; IV, 1—6; V, 1—8, @ /10/ each Fasc.	28	2
Sāhitya Darpaṇa, (English) Fasc. I—IV @ /10/ each	2	8
Sāṅkhya Aphorisms of Kapila, (English) Fasc. I and II @ /10/ each	1	4
Sūrya Siddhānta, (Sams.) Fasc. IV	0	10
Sarva Darśana Saṅgraha, (Sams.) Fasc. II	0	10
Śūnkara Vijaya, (Sams.) Fasc. II and III @ /10/ each	1	4
Śāṅkhya Pravachana Bhāṣhya, (English) Fasc. III	0	10
Śāṅkhya Sāra, (Sams.) Fasc. I	0	10
Sūtrata Saṃhitā, (Eng.) Fasc. I and II @ 1/each	2	0
Taittirīya Āraṇya Fasc. I—XI @ /10/ each	6	14
Ditto Brāhmaṇa (Sams.) Fasc. I—XXIV @ /10/ each	15	0
Ditto Saṃhitā, (Sams.) Fasc. I—XXXIII @ /10/ each	20	10
Ditto Prātiśākhya, (Sams.) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
Ditto and Aitareya Upanishads, (Sams.) Fasc. II and III @ /10/ each	1	4
Ditto Aitareya Śvetāśvatara Kena Śā Upanishads, (English) Fasc. and II @ /10/ each	1	4
Ditto andyā Brāhmaṇa, (Sams.) Fasc. I—XIX @ /10/ each	11	14
Tattva Chintāmaṇi, Fasc. I & II (Sams.) @ /10/ each	1	4
Uttara Nūshadha, (Sams.) Fasc. II—XII @ /10/ each	6	14
Vāyu Purāṇa, (Sams.) Vol. I, Fasc. 1—6; Vol. II, Fasc. 1—5, @ /10/ each Fasc.	6	14
Vishṇu Smṛiti, (Sams.) Fasc. I—II @ /10/ each	1	4
Yoga Sūtra of Patañjali, (Sams. & English) Fasc. I—V @ /14/ each	4	6
The same, bound in cloth	5	2

Arabic and Persian Series.

'Alamgir-nāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XIII @ /10/ each	8	2
Āin-i-Akbarī, (Text) Fasc. I—XXII @ 1/4 each	27	8
Ditto (English) Vol. I (Fasc. I—VII)	12	4
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. I—XXX @ 1/4 each	37	8
Bādshāhnāmah with Index, (Text) Fasc. I—XIX @ /10/ each	11	14
Beale's Oriental Biographical Dictionary, pp. 291, 4to., thick paper, @ 4/12; thin paper	4	8
Dictionary of Arabic Technical Terms and Appendix, Fasc. I—XXI @ 1/4 each	26	4
Faḥrang-i-Rashidī (Text), Fasc. I—XIV @ 1/4 each	17	8
Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. I—IV @ /12/ each	3	0
Futūh-ul-Shām Waqidi, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each	5	10
Ditto Azādī, (Text) Fasc. I—IV @ /10/ each	2	8
Haft Asmān, History of the Persian Mansawi (Text) Fasc. I	1	0
History of the Caliphs, (English) Fasc. I—VI @ 1/ each	6	0
Iqbāl-nāmah-i-Jahāngirī, (Text) Fasc. I—III @ /10/ each	1	14
Isabāh, 3 rd Supplement, (Text) 37 Fasc. @ /12/ each	27	12
Maghāzī of Wāqidi, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each	3	2
Muntakhab-ul-Tawārikh, (Text) Fasc. I—XV @ /10/ each	9	6
Muntakhab-ul-Tawārikh (English) Vol. II, Fasc. I & II @ 1/ each	2	0

(Turn over.)

Muntakhab-ul-Lubáb, (Text) Fasc. I—XVIII @ /10/ each, and Fasc. XIX with Index @ /12/	12	0
Mu'âsir-i-'Alamgiri (Text), Fasc. I—VI @ /10/ each	3	12
Nukhbat-ul-Fikr, (Text) Fasc. I	0	10
Nizâmî's Khiradnámah-i-Iskandari, (Text) Fasc. I and II @ 1/ each	2	0
Suyúty's Itqán, on the Exegetic Sciences of the Koran, with Supplement, (Text) Fasc. II—IV, VII—X @ 1/4 each	8	12
Tabaqát-i-Nâsirî, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. I—XIV @ 1/ each	14	0
Tárikh-i-Firáz Sháhî, (Text) Fasc. I—VII @ /10/ each	4	6
Tárikh-i-Baihaqî, (Text) Fasc. I—IX @ /10/ each	5	10
Wis o Rámin, (Text) Fasc. I—V @ /10/ each	3	3
Zafarnámah, Fasc. I	0	10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. VII, IX to XI; Vols. XIII and XVII, and Vols. XIX and XX @ /10/ each	Rs. 80	0
Ditto Index to Vols. I—XVIII	5	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /4/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.		
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1849 (12), 1850 (7), @ 1/ per No. to Subscribers and @ 1/8 per No. to Non-Subscribers; and for 1851 (7), 1857 (6), 1858 (5), 1861 (4), 1864 (5), 1865 (8), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), @ 1/8 per No. to Subscribers and @ 2/ per No. to Non-Subscribers.		
<i>N. B. The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.</i>		
4. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784—1883		
5. General Cunningham's Archaeological Survey Report for 1863-64 (Extra No., J. A. S. B., 1864)		
6. Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J. A. S. B., 1868)	2	0
7. Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J. A. S. B., 1875)	4	0
8. Sketch of the Turki Language as spoken in Eastern Turkestan, Part II, Vocabulary, by R. B. Shaw (Extra No., J. A. S. B., 1878)	4	0
9. A Grammar and Vocabulary of the Northern Balochí Language, by M. L. Dames (Extra No., J. A. S. B., 1880)	4	0
10. Introduction of the Maithili Language of North Bihár, by G. A. Grierson, Part I, Grammar (Extra No., J. A. S. B., 1880)	2	0
Part II, Obrostomathy and Vocabulary (Extra No., J. A. S. B., 1882)	4	0
11. Anis-ul-Musharrihi	3	0
12. Catalogue of Fossil Vertebrata	2	0
13. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal	3	8
14. Examination and Analysis of the Mackenzie Manuscripts by the Rev. W. Taylor	2	0
15. Han Koong Teow, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis	1	6
16. I'tiláhát-uz-Şúfiyah , edited by Dr. A. Sprenger, 8vo.	1	0
17. Ináyah , a Commentary on the Hidayah, Vols. II and IV, @ 16/ each	32	0
18. Jawámi-ul-'ilm ir-riyáfi , 168 pages with 17 plates, 4to. Part I	2	0
19. Khizánat-ul-'ilm	4	0
20. Mahábhárata , Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
21. Moore and Howitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I—II, with 5 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	12	0
22. Purána Sangraha , I (Markandeya Purana), Sanskrit	1	0
23. Sharaya-ool-Islám	4	0
24. Tibetan Dictionary	10	0
25. Ditto Grammar	8	0
26. Vuttodaya , edited by Lt.-Col. G. E. Fryer	2	0
Notices of Sanskrit Manuscripts , Fasc. I—XIX @ 1/ each	19	0
Nepalése Buddhist Sanskrit Literature , by Dr. E. L. Mitra	5	0

**This book is a preservation photocopy.
It was produced on Hammermill Laser Print natural white,
a 60 # book weight acid-free archival paper
which meets the requirements of
ANSI/NISO Z39.48-1992 (permanence of paper)**

**Preservation photocopying and binding
by
Acme Bookbinding
Charlestown, Massachusetts
☐
1996**